HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

1-2

1957

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

1–2

1957

ÚJ FOLYAM BUDAPEST IV. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET FOLYÓIRATA

Szerkesztik:
Balázs József, Barta István, Dr. Csillag Ferenc, Dr. Horváth Miklós,
Liptai Ervin, Molnár Pál, Mucs Sándor.
Felelős szerkesztő:
Dr. Horváth Miklós.
A szerkesztőség címe:
Budapest, I., Kapisztrán tér 2. Telefon: 360—764.
Felelős kiadó: a Zrínyi Honvéd Kiadó, Budapest, VI. Népköztársaság útja 2.
Telefon: 112—064.
Megjelenik negyedévenként.
Egyes szám ára 8 Ft. Előfizetési ára fél évre 16, egész évre 32 Ft.
Csekkszámla szám: 61.297 bef. szla. Budapest.
Megrendelhető: Posta Központi Hírlapiroda, Budapest, V., József nádor tér 1.
Telefon: 180—850, és a kiadónál.

3928/2 — Zrínyi Nyomda, Budapest. — Felelős: Bolgár Imre igazgató.

AZ ELLENFORRADALOM FEGYVERES EREJÉNEK SZERVEZÉSE ÉS MŰKÖDÉSE 1919—1920-BAN A DÉL-DUNÁNTÚL TERÜLETÉN

Kállay István

A Tanácsköztársaság bukása után az ellenforradalom egyik legelső ténykedése volt — a Tanácsköztársaság vívmányainak megsemmisítése mellett — saját fegyveres erejének megteremtése. Ehhez *a lehetőséget a szakszervezeti Peidl-kormány adta meg* a vörös őrség megszüntetésével és a régi rendőrségi, csendőrségi szervek visszaállításával.[1] Ezek az intézkedések a proletariátus lefegyverzését, a burzsoázia fegyveres hatalmi szerveinek feltámasztását, az ellenforradalmi diktatúra előkészítését szolgálták. Ezt a célt a szakszervezeti kormányt felváltó *Friedrich-kormány* elsősorban a visszaállított csendőrségre és rendőrségre támaszkodva akarta elérni, de kísérletet tett saját fegyveres erejének létrehozására is, a *polgárőrségek szervezésén* keresztül. A hadügyminiszter Friedrichhez intézett átiratában pontosan meghatározza, hogy a polgárőrség felállításának célja a „munkásság lefegyverzésének tökéletes végrehajtása."[2] A tervezet szerint minden megyei székhelyen egy-egy polgárőr századot (100 fő), minden járási székhelyen egy-egy szakaszt (25 fő) és minden községben egy-egy rajt (12 fő) állítanak föl. A megyei és járási székhely polgárőr parancsnoka egyben a megye és a járás polgárőr előljárója is. A megyei polgárőrség a helyi csendőrségnek is alá volt rendelve, tagjai a csendőr legénységgel azonos jogokkal és kötelezettségekkel rendelkeztek. A megyei polgárőrségekbe elsősorban tartalékos tiszteket és altiszteket kellett bevonni.[3] Ez volt a Friedrich-kormány terve a polgárőrség felállítására, ami azonban csak terv maradt, mivel a kormány — a szegedi

[1] „Az ellenforradalom hatalomrajutása és rémuralma Magyarországon." Bp. 1953. 123. és 128. oldal.

[2] Schnetzer hadügyminiszter átirata Friedrich miniszterelnökhöz, 1919. aug. 20. „Az ellenforradalom hatalomrajutása . . ." c. kötet 213. oldal.

[3] Pécsi Állami Levéltár. Baranyamegye levéltára. (a továbbiakban csak Baranya megye levéltára.) Alispáni. Sásd. 1919. 505.

ellenforradalmi szervezkedéshez hasonlóan — tényleges hatalommal nem rendelkezett.

A Friedrich-kormány és a szegedi kormány mellett *külön hatalmi csoportként jelentkezett a Horthy-féle Fővezérség is.* 1919. augusztusában függetlenítette magát mindkét kormánytól és csapataival a Dunántúl meg nem szállt részébe vonult, Siófokon ütötte fel főhadiszállását.[4] A Fővezérség fellépésétől kezdve Horthy nevéhez fűződik az ellenforradalom fegyveres erejének szervezése. A Horthy-féle Fővezérség, a Friedrich-kormány tervéhez hasonlóan tartalékos tiszti alakulatokat szervezett, melyek élére katonai parancsnokságot állított. Ezek segítségével az ellenforradalom mindenekelőtt a még le nem fegyverzett *vöröskatonák ellen fordult.* A Dunántúl területén nagyszámú vöröskatona tartózkodott, az ellenforradalomnak ezért jelentős katonai összpontosításokat kellett ezen a területen végrehajtania. A meglévő csendőr, rendőr és a szervezés alatt álló katonai alakulatokat augusztus 11-én[5] Kaposvár és Dombóvár körül vonták össze, ahonnan szükség esetén megfelelő helyre irányíthatták őket. Így irányították a Dombóváron összpontosított csendőrség egy részét Komlóra, ahol ebben az időben *1500 vöröskatona tartózkodott,*[6] akik az — alispán jelentése szerint — a demarkációs vonalat átlépve, teljes fegyverzettel és felszereléssel Dél-Dunántúlnak a jugoszlávok által megszállott részébe mentek át. Távozásuk után azonban még mindig sok vöröskatona maradt ezen a területen, hiszen Somogy és Baranya megyék katonai parancsnoka 1919. augusztus 21-én külön átiratban hívta fel a közigazgatási hatóságok és a polgárőrségek figyelmét arra, hogy a „megye területén nagyszámú vöröskatona van", akik Budapestről és az ország északi részeiből kerültek a megyébe. A katonai parancsnokság pedig elrendelte a vöröskatonák letartóztatását és internálását abban az esetben, ha agitációs tevékenységet fejtenek ki.[7]

A munkásság lefegyverzése — a szigorú utasítások ellenére is — *lassan haladt.* Ezt mutatja, hogy a Somogy és Baranya megyei katonai parancsnokságnak október 9-én meg kellett ismételnie korábbi rendeletét. A rendelet hangsúlyozza, hogy a katonaság „minden ténykedését használja fel a lefegyverzésre", elsősorban a bányamunkások által lakott vi-

4 Horthy hadserege ebben az időben kb. 5000 embert számlált. Kleinné, N. Zsuzsa: „Küzdelem az ellenforradalom hatalomrajutása ellen a Dunántúlon." Századok. 1955. 2. szám. 214. oldal.

5 Baranya megyében 1919. augusztusában a következő katonai alakulatok állomásoztak: fél zászlóalj gyalogság, géppuskás század, lovasszakasz. Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919: 780. A Fővezérség a rendelkezésre álló alakulatokból egy gyalogszázadot, egy csendőrkülönítményt és a törzsszázadot (120 tiszt) használta fel arra, hogy a demarkációs vonaltól visszahúzódó vörös erőket kövesse.

6 Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919:503. és 497.

7 Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919:553.

dékeken.[8] A megye lakosságának nagy része, elsősorban a bányászok és a dolgozó parasztok azonban a vöröskatonák mellett állottak, hiszen a katonai parancsnokság 1919. decemberében még mindig amiatt panaszkodik, hogy egyes falvakban nagyszámú vöröskatona tartózkodik, akiket a falu lakossága megvéd a katonai nyomozó alakulatokkal szemben.[9]

*

Az ellenforradalom fegyveres erejének *nagyobbarányú szervezése 1919. szeptemberétől indult meg.* A szervezésben nem kis szerepet játszott az, hogy *Horthy Miklós „fővezér" katonai egyeduralomra tört.* Horthy a kommunisták elleni harcban nem tartotta megfelelőnek a polgárőrséget, sőt még a csendőrséget sem, mivel „az októberi forradalom óta eltelt idők... a magyar csendőrség szellemét is megtámadták".[10] Horthy szerint a hadsereget kell rendőri feladatokra felhasználni és mindenekelőtt megbízható tisztekkel és altisztekkel kiegészíteni.[11]

A hadsereg szervezésében a Fővezérség mellett fontos szerepet játszottak a közvetlenül a Fővezérség alá rendelt *kerületi körletparancsnokságok* (Szombathely, Kaposvár, Siófok)[12], valamint a közigazgatási beosztásnak megfelelő megyei katonai parancsnokságok. Ezeknek a feladata volt, hogy a felállított katonai kereteket — elsősorban toborzás utján — tartalommal töltsék meg. *Az önkéntes jelentkezés* előmozdítására Horthy 1919. szeptember 5-én felhívással fordult „Dunántúl népéhez". Amint a kiáltványból kitűnik, Horthy különös fontosságot tulajdonított annak, hogyan foglal állást „Dunántúl népe". Horthy elsősorban a „középosztályra" és a parasztságra számított az önkéntes jelentkezésnél, a felhívásban külön is szól hozzájuk. A munkássághoz nem is intézett felhívást.[13]

A kerületi katonai parancsnokságok rendeletére ezt a felhívást minden városban és faluban a közigazgatási hatóságoknak kellett kifüggeszteniök, és az „önkéntes" jelentkezés érdekében megfelelő nyomást is

[8] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919:545. és 602.

[9] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919:601. és 1561.

[10] Érdekes, hogy Baranya megye alispánja is hasonlóan nyilatkozik a csendőrségről 1921. januárjában. Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1920:4991.

[11] Horthy javaslata a belügyminiszterhez. 1919. szeptember 8. „Az ellenforradalom hatalomrajutása..." című kötet 217. old.

[12] A katonai körletparancsnokságok végezték a kiegészítési teendőket is 1920. novemberéig, amikor a megyei katonai parancsnokságok vették át ezt a feladatot. Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1920:488.

A csendőrkerületek beosztása némileg eltért a katonai beosztástól: Szombathelyi kerület (Moson, Sopron, Vas, Zala vm.).

Kaposvári kerület (Somogy, Tolna, Baranya vm. meg nem szállott része) és Székesfehérvári kerület (Fejér, Komárom, Győr, Veszprém, Esztergom vm.). Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919:618.

[13] Horthy Miklós kiáltványa. Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919:605.

kellett gyakorolniok a lakosságra. Eredménye azonban ennek sem lett. Sem a „középosztály", sem a parasztság *nem jelentkezett megfelelő számban a hadseregbe.* Somogy és Baranya megyék katonai parancsnokságának megállapítása szerint: „a hadseregnek toborzás útján való megszervezése nem hozta meg a kellő eredményt".[14] Ezen az úton tehát nem lehetett a hadsereg létszámát biztosítani. A kerületi körletparancsnokságok ezért 1919. szeptemberében *minden megyére kivetettek bizonyos létszámú katonát,* akiknek bevonulását a közigazgatási hatóságoknak kellett biztosítaniok. Eredménnyel ez az intézkedés sem járt, mert a közigazgatás nem tudta biztosítani a kijelölt hadkötelesek bevonulását annak ellenére sem, hogy az egyes megyéknek nem kellett volna nagyszámú katona bevonultatásáról gondoskodniok. (Baranya megyére 140-es létszám volt kivetve.)[15]

Ilyen sorozatos kudarcok után 1919. szeptemberében a *Minisztertanács kénytelen volt elrendelni a 25—35 évesek sürgős behívását.* A kiadott sorozási utasítás szerint „csakis a földműves és gazdaemberek sorozandók be. Inkább maguk a gazdák, mint a nagybirtokon dolgozó zsellérek és napszámosok".[16] Ezen a megszorításon túlmenően már a sorozás alkalmával és utána a csapatnál is politikai megbízhatóság szempontjából osztályozták a sorköteleseket. Így tehát minden sorköteles kettős megrostáláson esett keresztül.

A sorozás sikerét a csendőrség közreműködése mellett a *megyéknek kellett biztosítaniok.* Ebből a célból Baranya megye alispánja 1919. szeptember 10-én felhívással fordult a főszolgabírókhoz, melyben megállapítja, hogy a „sorozásnál egyes sorozási helyeken észlelt azon sajnálatos jelenségek, hogy a sorkötelesek nem jelentkeznek, a besorozottak elszélednek, az eskü letételét megtagadják, arra engednek következtetni, hogy népünk a mai ... időket még mindig nem értette meg." Az ilyen jelenségek megakadályozására és ellensúlyozására a főszolgabíró „mindent kövessen el", „kíméletet ne ismerjen" — mondja az alispáni felhívás.[17]

A lakosság megfélemlítésére a főszolgabírók minden faluban kihirdették, hogy *aki a sorozás, a katonai behívó-parancs ellen izgat, katonai rögtönítélő bíráskodás elé kerül,*[18] és egyben utasították a községi és

[14] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919:780.
Hasonló kísérletet tettek a csendőrség és rendőrség létszámának toborzás útján való felemelésére is. Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919:552. és 1920:3112.

[15] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919:780.

[16] A Fővezérség sorozási utasítása.
„Az ellenforradalom hatalomrajutása ..." c. kötet 227. old.

[17] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919:697.

[18] A rögtönítélő bíráskodásnak erre a területre való kiterjesztése Horthy közbelépésének a következménye volt. Horthy a statárium kiterjesztését kérte a miniszterelnöktől. 1919. szept. 12.

körjegyzőket, hogy kísérjék állandóan éber figyelemmel, nincsenek-e hatóságuk területén ilyen megmozdulások.

A nagyfokú megfélemlítés és a hatósági intézkedések sem tudták ellensúlyozni azt az ellenszenvet, amellyel Dél-Dunántúl dolgozói a hadsereggel szemben viseltettek. Nagyon gyakori volt, hogy a *sorkötelesek egyáltalán nem jelentek meg a sorozáson.* A kaposvári csendőrkerület jelentése arról számol be, hogy a „szeptember 9-i sorozáson *Tormás* községből senki sem jelent meg". Az ellenállás letörésére 12 tagú csendőr járőr jelent meg a faluban. A lakosságot a községháza elé gyűjtötték össze, ahol a bíró megpróbálta a sorköteleseket a sorozáson való megjelenésre nábírni. Azonban sem a beszéd, sem a katonák megjelenése nem érte el a kívánt hatást, a falu lakossága a sorozás ellen foglalt állást. A helyszínen tartózkodó csendőrjárőr egy része, hogy a lakosságot mégjobban megfélemlítse — miközben a gyűlés tartott —, házról-házra járt, „házkutatás" címén, és egyes helyekről nagyobb mennyiségű pénzt is magával vitt. Mikor a lakosság erről tudomást szerzett, a csendőrök ellen fordult. Kiáltások hangzottak el: „minek vannak itt a csendőrök? El akarják rabolni a ruhánkat!" „Fogjunk össze, ki kell kergetni őket a faluból. Van még kasza, vágjuk el a nyakukat!" A további fejleményeket, a csendőrök lefegyverzését, csak a megjelenő katonai erősítés és a nagyszámú letartóztatás akadályozta meg. A sorozáson való megjelenést azonban ezzel sem tudták biztosítani. A főszolgabíró a megmozdulásról írt jelentésében követelte a falu példás megbüntetését, „hogy a tormási nép, — mely még nem élt át semmiféle megpróbáltatást sem —, kigyógyuljon azon hiedelméből, hogy nekik senki sem parancsol, mert nincs törvény. A fentnevezett községben legajánlatosabb volna katonaságot elhelyezni".

A tormásiakhoz hasonlóan foglalt állást *Szágy* község lakossága is, ahol szintén senki sem jelent meg a sorozáson. A bakócai körjegyzőnek kijelentették: „az urak azt akarják, hogy a szegény megint katona legyen, míg a gazdag felmentést kap." A csendőrség ebben a faluban is „izgatók" után nyomozott, és több letartóztatás is történt.[19]

A sorkötelesek a közvetlen ellenálláson túlmenően más módszerek segítségével is próbálkoztak a sorozástól távolmaradni. Napirenden volt *a hadkötelesek szökése*, melyre a hadügyminiszter külön rendeletben hívta fel a közigazgatási hatóságok figyelmét.[20] A Dunántúli Központi Kormánybiztos pedig megtiltotta, hogy 25—35 éves hadkötelesek útlevelet kapjanak, hogy ezzel külföldre való távozásukat megakadályozza.[21] A szökés mellett előfordult az is, hogy egyesek katonai igazolási lapjukat

19 Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919:751.
20 83564/eln. 16.1920. sz. rendelet.
21 Párttörténeti Intézet. Archivum. Baranya megye. Sásdi kormánybiztos. Bizalmas. 1919:337.

pénzért árulták, hogy az igazolvány megvásárlói elkerülhessék a katonai sorozáson való megjelenést. A kaposvári csendőr kerületi parancsnokság szerint sokan elbújdostak hazulról, úgy hogy még a csendőri beavatkozással sem tudták őket sorozásra elővezetni.[22]

A kaposvári katonai körletparancsnokság leiratban követelte a főszolgabíróktól, hogy állapítsák meg azok pontos adatait, akik a katonai nyilvántartáson nem jelentek meg. A főszolgabírók válasza szerint a távolmaradók nagy száma igen nehézzé teszi a pontos nyilvántartást.[23]

A magyar községekhez hasonlóan a *nemzetiségi falvak lakossága is nagyrészt ellenségesen viseltetett a hadsereggel szemben.* A sásdi katonai század jelentése szerint a *mekényesi* körjegyzőséghez tartozó 1897—1898. évi német sorkötelesek közül senki sem jelent meg a sorozáson. Ugyanígy megtagadták a megjelenést a német lakosságú *Bikalon* és *Ráckozáron* is. A *Bonyhád* környéki német falvakban nyíltan ki is jelentették, hogy a „kommunisták nemzetiségi autonómiát ígértek", az ellenforradalomtól pedig ezt nem fogják megkapni. Ezért nem jelentek meg a sorozáson.[24]

Az ellenforradalom fegyveres erejének szervezésével szemben *azokban a falvakban volt legnagyobb az ellenállás, ahol bányászok is laktak.*[25] A Baranya megyei *Hidasi* körjegyző jelentése szerint a hidasi sorkötelesek közül 1919. szeptemberében többen megjelentek a jegyzői irodában és felvilágosítást kértek a sorozás céljáról. Kijelentették, hogy nem vonulnak be katonának, mert ők „kommunista érzelműek és azok is maradnak". A szomszédos *Püspöknádasd* községben katonai nyomozó alakulat erőszakolta ki a sorozáson való megjelenést, a sorkötelesek azonban az *esküt megtagadták.* Kétségbevonták a sorozás jogosságát, nem ismerték el, hogy a kormánynak joga lenne a sorozás megtartására. A sorozó bizottság katonai elnöke le akarta tetetni az esküt, ki is adta a vezényszót, de senki sem amelte esküre a kezét. A katonai elnök ekkor felszólította azokat, akik nem akarják letenni az esküt, hogy hagyják el a termet. A többség erre kivonult a teremből, úgyhogy az elnök kénytelen volt az esküt elhalasztani. A helyzet komolyságát mutatja, hogy a főszolgabíró 10 csendőrt és egy század katonát kért Kaposvárról a falu-

[22] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1920:308. és 1921:1148.
[23] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1921:1219.
[24] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919:612. és 1049.
1919. szept. 7-én a bonyhádi hadkötelesek fenyegető magatartást tanusítottak; követelték, hogy a sorozóbizottság távozzon el a községből. Kísérletet tettek a katonák lefegyverzésére is.
Párttörténeti Intézet. Archivum. Völgységi járási iratok. 1919:15. biz.
Szept. 8-án Bonyhádon kb. 300 főnyi tömeg gyűlt össze, amely a letartóztatott kommunisták szabadonbocsátását követelte.
Kleinné: i. m. 237. és 228. old.
[25] Párttörténeti Intézet, Archivum. Baranya megye. Sásdi kormánybiztos. 1919:384. biz.

ban állomásozó csendőrség megerősítésére. A katonaság megérkezéséig Bonyhádról egy 12 tagú tiszti különítményt vezényeltek ki a „rend fenntartására". Közben több letartóztatás történt a faluban az esküt megtagadó sorkötelesek között. Azonban sem a csendőrség, sem a tiszti különítmény nem tudta a falu ellenállását megtörni. Az esküt megtagadók — a főszolgabírói jelentés tanúsága szerint — „vörös kokárdát viselve, proletár indulót énekelve és a Vöröshadsereget éltetve" vonultak fel a falu utcáján. A kivezényelt katonaság végül is csak erőszakkal tudta biztosítani azt, hogy a sorkötelesek letegyék az esküt. Az elkeseredettséget mutatja, hogy a sorozás estéjén az egyik sorköteles késsel támadt a sorozó körorvosra, amiért őt katonai szolgálatra alkalmasnak nyilvánította. A főszolgabírói jelentés Püspöknádasdról szólva megállapítja, hogy „lakossága részéről a kormány és a fennálló rend ellen irányuló tüntetések és meglepetésszerű rendzavarások lehetőségével számolni kell, mert ez a lakosság mindenkor kész kötelezettségeinek teljesítését megtagadni". Ennek elnyomására a főszolgabíró állandó katonai kirendeltséget — ami különben csak járási székhelyeken állomásozott —, kért Püspöknádasdra. A főszolgabíró indítványára *Püspöknádasdon önálló csendőrőrsöt helyeztek el* a bányászok további forradalmi megmozdulásainak elfojtására.[26] Egy másik jelentésből azt is megtudjuk, hogy a nép elkeseredettségének oka a „proletárdiktatúra alatti remények meghiúsulása" volt.[27]

A dolgozók elkeseredettsége és ellenséges magatartása a hadsereggel szemben más formákban is megnyilvánult. Nagyszámú csendőri jelentés tanúskodik a *„katonaság elleni izgatás"* miatt lefolytatott nyomozásokról. Ez az ellenszenv nemcsak egyéni kijelentések formájában, hanem *egyes gyűléseken is megnyilvánult.* Ezért kellett Somogy—Baranya megyék kormánybiztosának elrendelnie 1919. novemberében, hogy a „polgári hatóságok minden gyűlésről értesítsék az érdekelt katonai parancsnokságokat, hogy a katonákat távol tudják tőlük tartani, mert ezek károsak a katonaság szellemére".[28] A gyűléseket, amennyiben a „szónokok a szervezés alatt álló nemzeti hadsereg szervezetének, fegyelmének megbontására alkalmas beszédeket tartanak, vagy kijelentéseket tesznek" — rögtön fel kell oszlatni, a szónokok ellen pedig eljárást kell indítani.[29]

A lakosság általában *nem támogatta a katonai és csendőr egységek munkáját.* Ezt mutatja az alábbi eset: a sásdi csendőrőrs letartóztatta az egyik jágónaki lakost azért a kijelentésért, hogy „most nincs törvény, hatalom, katona sem kell". A kiszálló nyomozó alakulatok azonban a

[26] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919:780.
[27] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919:1216.
[28] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919:1297.
Hasonló jelenségekről számol be Zala megyében a kormánybiztosságon készült feljegyzés. 1920. februárjában.
„Az ellenforradalom hatalomrajutása . . ." c. kötet, 285. old.
[29] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1920:150.

faluban senkit sem találtak, aki hajlandó lett volna ezt bizonyítani annak ellenére, hogy a kijelentést nyilvánosan tette. Még a község vezetői sem voltak hajlandók tanúként szerepelni ebben az ügyben.[30]

A községi elöljárók, a bíró és az esküdtek — ezzel az egy esettel ellentétben — a legtöbb községben szembefordultak a lakossággal, a *„nemzeti" hadsereg szervezését segítették elő*, közreműködtek a kommunisták üldözésében, a nép megfélemlítésében. A hidasi bírót éppen ezekre az „érdemeire" való hivatkozással mentették fel a katonai szolgálat alól, nehogy a faluban az „elkeseredettség újból erőszakosságokban jusson kifejezésre".[31] A községi elöljárók működtek közre a *„polgári lövészegyletek"* szervezésében is, melyek a falvak minden férfiát tömörítették, „serdülőtől az épkézláb aggastyánig". Ezekkel a polgári lövészegyletekkel szemben azonban a nép ugyanolyan ellenszenvvel viseltetett, mint a katonai alakulatokkal szemben.[32]

*

A sorozással és a bevonulásokkal kapcsolatban alkalmazott erőszak hatása a *hadsereg szellemében* is megmutatkozott, hiszen azok a katonák, akik meggyőződésük ellenére kerültek be a hadseregbe, nem szívesen viselték a katonai szolgálatot. Az elkeseredettséget fokozta, hogy a *kezdetben harminc napra hirdetett szolgálati időt egy évre hosszabbították meg.* A hadügyminiszter rendeletben foglalkozott a szolgálati idő kérdésével[33] A rendelet megállapítja, hogy a szolgálati idő meghosszabbítása „a katonai szolgálat és a hadsereg ellen irányuló izgatásra ad alkalmat, elégedetlenséget szül és a hadsereg szellemére és fegyelmére károsan hat vissza." Az elégedetlenség levezetését a rendelet a közigazgatási hatóságokra bízta. A hadügyminiszter szerint nagy mértékben lerontja a katonák hangulatát az is, hogy „igen sokra tehető azoknak a hadköteleseknek a száma, akik sem az összeíráson, sem az alkalmassági vizsgálaton nem jelentek meg". A meg nem jelenők nagy száma miatt megtorló intézkedést nem tudtak azonnal alkalmazni velük szemben és — a hadügyminiszter szerint ez rontja a hadsereg szellemét. A hadügyminiszter tehát a „legszigorúbb megtorlással" akarta a katonák hangulatát megjavítani.

A hadsereg szellemére nagy hatást gyakorolt a *hiányos anyagi ellátás* is, hiszen a bevonulók saját ruhájukban voltak kénytelenek katonai szolgálatot teljesíteni. Somogy és Baranya megyék katonai parancsnoksága az alispánokhoz írt leiratában amiatt panaszkodik, hogy „az emberek rongyos ruhában, lábbeli nélkül vonulnak be, abban a hiszemben,

30 Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919: 1315.
31 Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919: 1216. 1919. nov. 11.
32 Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919: 1487. 1919. dec. 13.
33 Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1920: 1501. 15.105 eln. 15—1920. sz. r.

hogy majd a hadsereg ad nekik. Erre azonban lehetőség nincs, ezért mindenki jó ruhában köteles bevonulni".[34] A hiányos felszerelést a kincstári anyag összegyűjtésével akarták biztosítani, ami a munkásság teljes lefegyverzését is szolgálta.[35] A kaposvári körletparancsnokság arra számított, hogy a jugoszlávok kivonulása után Dél-Baranyában is jelentős mennyiségű katonai felszerelés és élelmiszer marad. Intézkedést is tett ennek az anyagnak a zárolására.[36] Ezenkívül kísérletezett a körletparancsnokság azzal is, hogy az egyes megyékben lévő nagyobb műhelyeket használja fel katonai termelésre. Ez a kísérlete azonban eredménytelen maradt.[37]

A hiányos ellátáson kívül *a bevonuló katonák egy része közvetlen anyagi károsodást is szenvedett.* Több helyen előfordult ugyanis, hogy a bevonuló gazdasági cselédek arra való hivatkozással nem kapták meg a szerződésben megállapított bérüket, hogy a szerződésben vállalt idő letelte előtt megszakították szolgálatukat. Ilyen eset történt pl. Dőry Ödön margitmajori gazdaságában is, ahol a bevonuló gazdasági cseléd szerződését felbontották. Az ügy a főszolgabíró, majd az alispán elé került,[38] akik a földbirtokosnak adtak igazat. A gazdasági cselédek bérének visszatartása annyira országos jelenséggé vált, hogy a belügyminiszter 1920-ban rendeletben szabályozta a kérdést.[39]

Ilyen körülmények között a hadsereg szelleme igen rossz volt. Ezt mutatják az *egyre jobban elharapódzó szökések is.* A hadügyminiszter Baranya megye alispánjához intézett leiratában a közigazgatási hatóságokat teszi felelőssé a katonaszökevények felderítéséért. A leirat szerint előfordult, hogy egy magyarszéki (Baranya m.) hadköteles 9 napig otthon tartózkodott anélkül, hogy az elöljáróságnak feltűnt volna, pedig az ügyben a csendőrség időközben az eljárást is megindította.[40] A kaposvári katonai körletparancsnokság hasonlóképpen felszólította a jegyzőket, hogy szabadságolási kérelmet csak indokolt esetekben adjanak be, és csak a katonai parancsnokság kérésére. „Ezzel a fegyelem erősödni fog",[41] mert a katonák látják, hogy a katonai parancsnokság rendelkezik velük.

A hadsereg szellemét *politikai neveléssel* próbálták megjavítani. Erre

[34] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919: 922.

[35] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919: 608. A Fővezérség szeptemberben elrendelte a katonai ruházati tárgyak gyűjtését. Ennek azonban nem volt foganatja. Somogy megyében Kaposvárról, a nagyatádi, lengyeltóti és tabi járásból egyetlen felszerelési tárgy sem gyűlt össze a hadsereg számára. Párttörténeti Intézet. Archivum. Somogy m. főispáni. 1919. rendezetlen. (A Somogy megyei alispán helyettesének jelentése 1919. november 18-án.) Közli: Kleinné: i. m. 239. old.

[36] Párttörténeti Intézet. Archivum. Baranya m. Sásdi kormánybiztos. 1919: 326. bizalmas. A jugoszláv csapatok csak 1921-ben vonultak ki.

[37] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919: 1296.

[38] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1920: 3373.

[39] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1920: 1496.

[40] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1921: 3127.

[41] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1920: 2431 és 1921: 2515.

a célra igénybevették a kialakulóban lévő ellenforradalmi ideológia egész fegyvertárát. A kaposvári katonai körletparancsnok rendelete szerint ugyan a katonákat „távol kell tartani" a népgyűlésektől, mert a politika „káros" a hadseregre nézve, egy bizalmas utasításban[42] azonban azt hangsúlyozza, hogy a katonai szolgálatot a „politikai nevelés szempontjából is fontosnak tartja".

*

A dolgozók előtt még ellenszenvesebbé tette a hadsereget a *különítmények garázdálkodása a Dél-Dunántúl területén.* Baranya megye alispánjának 1921-ben tartott beszámolója szerint az országnak ez a része 1919. őszén „mentes maradt az atrocitásoktól".[43] Ezzel a megállapítással ellentétben azonban ezen a területen is megtalálhatjuk a különítmények működésének írásos bizonyítékait.

A különítmények működése elsősorban olyan falvakra terjedt ki, melyekben bányászlakosság is lakott. A sorozásokkal kapcsolatban már láttuk, hogy *Püspöknádasdon egy tizenkéttagú tiszti különítmény működött.* Ez a különítmény tartóztatta le és szállította el a volt községi munkástanács tagjait. A különítmény egy része visszamaradt a faluban a „rend fenntartására". A falu lakossága fegyverrel támadt a hátramaradt járőrre, megfutamította őket, a különítmény egyik tagját pedig — aki kezükbe került — agyonverték. Így válaszoltak a községi munkástanács tagjainak letartóztatására. Megtorlásképpen 1919. augusztus 25-én páncélvonat érkezett Püspöknádasdra, egy százados vezetésével. A páncélvonat a környező falvakba különítményeket bocsátott ki a lakosság megfélemlítésére. Ezek a különítmények azzal fenyegették a parasztokat, hogy „25-öt vernek rájuk és mindenüket elveszik". Tevékenységük még a főszolgabírónak is feltűnt, mert ezt jelentette az alispánnak: „az ilyen incidensek nagyon alkalmasak arra, hogy a nemzeti hadsereget a parasztság szemében a legnagyobb mértékben ellenszenvessé tegyék, s hetek amúgyis nehézségekbe ütköző felvilágosító munkájának eredményét egy csapásra megsemmisítsék.[44] Az üggyel kapcsolatban nem késett a hivatalos katonai állásfoglalás sem. A Somogy-Baranya megyei katonai parancsnokság — a főszolgabírói jelentésre válaszolva — elrendeli „egyes felelőtlen elemek túlkapásai ellen, hogy minden csapat, osztag vagy járőr, egy községbe való érkezésekor feltétlen lépjen érintkezésbe a közigazgatás vezetőjével".[45] A katonai parancsnokság rendelete tehát nem a különítmények garázdálkodása ellen irányult, hanem azt rendelte

[42] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919: 780.
[43] Baranya Vármegye Hivatalos Lapja. 1921—24. 1. old.
[44] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919: 620.
[45] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919: 744.

el, hogy működésüket a közigazgatási szervek tudomásával végezzék. A rendelet szellemében a zobákpusztai csendőrkülönítmény 1919. novemberében *Püspökszentlászlón és Kisújbányán* először a bíróhoz ment és jogtalan követelésekkel lépett fel, amit a bíró nem tudott teljesíteni. A nyolctagú csendőrkülönítmény erre végig vonult a falu főutcáján és a lakosokra lövöldözött. Az alispáni jelentés csak „fiatalos meggondolatlanságból származó félreértésnek" minősítette ezt az incidenst.[46]

Jellemző, hogy a Dunántúli Központi Kormánybiztos, Pallavicini őrgróf éppen ezekkel az eseményekkel egyidőben állapította meg, hogy „ma már a Dunántúlon teljes rend és nyugalom uralkodik."[47]

Számos összeütközés volt a lakosság és a hadsereg között a beszállásolások és jogtalan követelések miatt is. 1920. augusztusában a Baranya megyei *Abaliget* községben négy katonatiszt jelent meg, és szállásolta be magát. A lakossággal durván bántak; előfordult, hogy öregasszonyokat is megvertek. Követeléseikben odáig elmentek, hogy házuk előtt állandóan egy kocsinak kellett állnia. Az esettel kapcsolatban az alispáni jelentés felhívja a katonai parancsnokság figyelmét, hogy az ilyen események gyűlöletessé teszik a hadsereget. „A lakosság ellen pedig az országot kormányozni nem lehet" — állapítja meg Baranya megye alispánja.[48]

Kaposszekcsőn egy egész huszárszázad szállásolta be magát és a község lakosságától élelmet, tüzelőanyagot követeltek. Miután pedig a falusiak tüzelőanyagot nem tudtak adni, az út mellett álló gyümölcsfákat kezdték kivágni. A teljesíthetetlen követelések és a garázdálkodásmiatt a község lakói feljelentést tettek a kaposvári körletparancsnokságnál. A feljelentés eredményeképpen a dombovári vadászszázlóalj parancsnokát küldték ki az ügy megvizsgálására. A vizsgálat a falut marasztalta el, mert a katonák a rossz útviszonyok miatt nem tudtak az erdőből fát behozni, ezért kellett a gyümölcsfákat kivágniok. A kaposvári katonai körletparancsnokság az alispánhoz intézett leiratában így foglalja össze az eset tanulságait: „a jegyzőkönyv bizonysága szerint ismét csak az állapítható meg, hogy a lakosság részéről tett számtalan panasz indító oka sajnos legtöbbször a lakosság hazafiatlan, szűkkeblű magatartása... a nemzeti hadsereggel szemben. Felkérem alispán urat erre a kellőképpen el nem ítélhető körülményre a lakosság figyelmét felhívni és közegeit utasítani szíveskedjék, hogy a jövőben a katonaság elleni panaszokat... érett megfontolás után tegyék meg."[49] A körletparancsnokságnak ez az állásfoglalása a gyakorlatban azt jelentette, hogy *a lakosság teljesen ki volt szolgáltatva a katonaság kénye-kedvének.*

[46] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919: 1337.
[47] „Uj Somogy" 1919. szeptember 18-i száma.
[48] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1920: 2936.
[49] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1920: 1395.

Így fordulhatott elő, hogy *Hetvehelyen* az egyik dolgozó parasztot szuronyos járőr kísérte be a parancsnokságra csak azért, mert a katonáknak nem volt hajlandó ágyneműt adni.[50] A kaposvári körletparancsnokságra *nagyszámban érkeztek feljelentések és panaszok a katonaság követelései, garázdálkodása és a törvénytelen rekvirálások miatt.*[51] A körletparancsnokság ezekre a panaszokra rendszerint azt a választ adta, hogy a „panasz jogosságát nem tudta megállapítani", vagy hogy a katonaság már kifizetette azt, amit a panaszosok követeltek.[52] *A katonák követeléseiket „hadiszolgáltatásnak" minősítették,* és ezen a címen határt nem ismertek. Baranya megye számos községét (Ibafa, Abaliget, Mánfa, Püspöknádasd, Püspökszentlászló) nagy létszámú különítménnyel szállták meg, melyeknek teljes ellátásáról a falvaknak kellett gondoskodniok.[53] A katonák *nem kímélték a középületeket sem:* a sásdi és oroszlói iskolákat annyira tönkretették, hogy csak komoly javítások után lehetett azokat ismét tanítás céljára felhasználni.[54]

A katonaság garázdálkodásaival szemben *néhol a közigazgatási hatóságoknak is fel kellett lépniök,* nem annyira a lakosság védelme, mint inkább a hadsereg „tekintélye" érdekében. Baranya megye alispánja a kaposvári katonai körletparancsnoksághoz küldött jelentésében megállapítja, hogy „a túlzott követelések a nemzeti hadsereget rossz színben tüntetik fel a lakosság előtt... A súlyos megterhelés kiszámíthatatlan következményekkel járhat..." A hadiszolgáltatások behajtásával kapcsolatban az alispán nem vállalta a felelősséget az erőszak alkalmazásáért, mert a „lakosság körében a nemzeti hadsereg ellen több esetben megnyilvánuló barátságtalan hangulat csak fokozódna".[55] A közigazgatási hatóságok panaszaival kapcsolatban a *magasabb hatóságok vitás esetekben mindig a hadseregnek adtak igazat.* Ebben az esetben is a Fővezérség mellett működő Dunántúli Központi Kormánybiztos — az alispánnak válaszolva — elrendelte, hogy az alispán is szorgalmazza a hadiszolgáltatások behajtását és a gabonarekvirálásokat.[56]

*

[50] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1920: 4504.

[51] A rekvirálásokat a Fővezérség már 1919. októberében táviratilag eltiltotta, ennek ellenére azonban tovább rekviráltak a katonai egységek. Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919: 869.

[52] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1920: 2115. és 1921: 248.

[53] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919: 1304. A katonaságon kívül nagy megterhelést jelentett a rendőrök, pénzügyőrök és vámőrök elhelyezése is. Ezek számáról tájékoztató adatok: Szászvári bányakirendeltség: 26 katona, Püspöknádasd: 15 csendőr, 6 pénzügyőr, Abaliget: 12 csendőr, 6 pénzügyőr, Püspökszentlászló: 11 csendőr, Orfű: 12 csendőr, Óbánya: 9 csendőr, Hetvehely: 15 csendőr. Ezek ellátása komoly közellátási zavarokat okozott, mert amíg a polgári ellátatlanok havi 7 kg búzát kaptak, a katonai és csendőrlegénység 16 kg-ot. Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1921: 1526. és 1463.

[54] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1920: 1314. és 3713.

[55] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1921: 1676.

[56] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919: 1050. 1919. október 22.

Az ellenforradalom elsősorban a munkásosztály, a kommunisták ellen fordította fegyveres erejét. Azok a letartóztatások, internálások és kivégzések, melyek az ország egyes vidékein lejátszódtak, nagyrészt a katonai egységek működésével voltak kapcsolatban. A hadseregnek ezt a feladatát maga Horthy Miklós „fővezér" külön utasításban szabta meg. 1919. augusztusában — tehát még a hadsereg szervezésének kezdetén — felszólított minden parancsnokságot és közigazgatási hatóságot, hogy a „legerélyesebb kézzel azonnal lásson hozzá a még működő kommunista központok letöréséhez, a még szabadon levő izgatók, a múlt... kommunista rendszerben szereplők letartóztatásához és leggyorsabb elítéléséhez... elvárom, hogy minden katonai parancsnokság és közigazgatási hatóság a leggyorsabban és legerélyesebben jár el mindenekelőtt a kommunizmus bűnöseivel szemben..."[57] Ennek az utasításnak megfelelően a katonai parancsnokságok és az alájuk beosztott egységek közreműködtek a Tanácsköztársaság helyi vezetőivel szemben végrehajtott akciókban a Dél-Dunántúl területén is. *Somogy és Baranya megye katonai parancsnoksága elrendelte, hogy „olyan egyének, kikről minden félreértés kizárásával megállapítható, hogy bolsevista agitátorok, a helyszínen kivétel nélkül agyonlövendők.* Bolsevik-gyanús egyének azonnal letartóztatandók és a legközelebbi ügyészséghez kísérendők."[58] A katonai parancsnokság rendeletének megfelelően jártak el a dombóvári direktórium 11 tagjával szemben, akiket *Tolnatamásiban* kivégeztek,[59] és azzal a 12 kommunistával szemben, akik *Dombóváron* estek áldozatul a különítmények működésének.[60] A letartóztatott kommunistákkal való bánásmódot mutatja a következő eset: Tolna vármegye alispánja a Baranya megyei alispánhoz intézett táviratában Szabó Erzsébet dunaszentgyörgyi kommunista vezető letartóztatását kérte, aki állítólag Baranya megyében tartózkodik. Ugyancsak a Tolna megyei alispánnak egy későbbi távirata viszont már arról számolt be, hogy Szabó Erzsébetet a katonai alakulatok letartóztatták, és a börtönben „elmebajban" meghalt — kétségtelenül az elszenvedett kínzások következtében.[61]

Az üldözés elsősorban a Tanácsköztársaság helyi vezetői ellen irányult. Katonai alakulatok tartóztatták le a községi munkástanácsok tagjait azzal a váddal, hogy „tisztségüket igen büszkén viselték, és ma is remélik, hogy a kommunizmus visszatér."[62]

Letartóztatták ezenkívül mindazokat, akik a Tanácsköztársaság alatt

[57] Horthy utasítása a kerületi körletparancsnokságoknak. 1919. aug. 28. „Az ellenforradalom hatalomrajutása..." c. kötet 181. old.
[58] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919: 1154.
[59] „Dunántul." 1919. aug. 23-i száma.
[60] Párttörténeti Intézet. Archivum. H. M. 1919. 7. csomó. Helyzetjelentések. 1919. aug. 21. Közli: Kleinné. I. m. 226. old.
[61] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919: 527.
[62] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919: 1402. és 1374.

beszédet tartottak, vagy szerepeltek. Ezt mutatja a Baranya megyei alispán jelentése, amely a Sásdon letartóztatásban lévő személyek jegyzékét közli. E szerint *1919. augusztusában Sásdon az alábbiak* voltak letartóztatva:

Albauer János gödrei tanító, Hegyháti Járási Tanács tagja,

Albert István kisvaszari tanító, a pedagógus szakszervezet járási vezetője, a Járási Tanács és a Megyei Művelődési osztály tagja, a „Sásd és Vidéke" című napilap szerkesztője,

Barazutti Albert püspöknádasdi kőfaragó, a községi munkástanács tagja,

Csillag Jenő egyházbéri tanító, a községi munkástanács tagja,

Eger János jágónaki munkás, aki a Tanácsköztársaság mellett agitált,

Forrai István magyarszéki tanító, községi és járási tanácstag, a megyei művelődési osztály tagja, a pedagógus szakszervezet egyik vezetője,

Fuchs Ádám sásdi ácsmester, aki a Tanácsköztársaság mellett agitált,

Fuchs Emil, volt vöröskatona,

Gyurkovics Sándor alsómocsoládi tanító, a községi munkástanács tagja,

Müller Menyhért hidasi tanító, a községi munkástanács elnöke, a Megyei Tanács tagja,

Pécsi Mihály sásdi vasutas a községi munkástanács tagja és ügyvivője, a Forradalmi Törvényszék helyettes vádbiztosa,

Török József sásdi vasuti munkás, a hegyháti Járási Tanács elnöke, a Megyei Tanács tagja,

Dr. Stauber Hugó mágocsi körorvos, a községi munkástanács tagja

Csepregi András vásárosdombói kőműves, aki a „kommunizmus mellett agitált",

Hufnágel Menyhért és János, a hidasi munkástanács tagjai,

Pisztovics József és Péter, a szászvári kőszénbánya munkásőrei,

Sallai Ádám püspöknádasdi napszámos, aki a hadsereg ellen izgatott,

és Reinhardt Henrik szászvári lakos, aki a kommunizmus mellett agitált.[63]

Két abaligeti lakost azért tartóztattak le, mert a Tanácsköztársaság idején ellenforradalmi összeesküvést lepleztek le. Ezzel egyidőben a kaposvári Vörös Hadsereg parancsnokát 15 évi fegyházra ítélték, „személyes szabadság megsértése" vádjával.[64]

A katonai parancsnokságok mindent elkövettek, hogy a *kommunis-*

[63] Párttörténeti Intézet. Archivum. Baranya m. Sásdi kormánybiztos. 1919: 1957. bizalmas.

[64] „Dunántul." 1920. február 27-i száma.

ták menekülését megakadályozzák.[65] Ezért kellett elrendelni, hogy Budapest felől a Dunántúl területére csak utazási igazolvánnyal lehet belépni.[66] Ugyanezt a célt szolgálta a Somogy és Baranya megyei katonai parancsnokság rendelete is, mely szerint „politikailag gyanús, izgatás gyanúja alatt álló vagy egyáltalán politikailag kétes egyének utazását szigorúan ellenőrizni kell. Ezek csak a parancsnokság írásbeli engedélyével utazhatnak."[67] A gépkocsiforgalmat is szigorúan ellenőrizték és kizárólag csak a katonai parancsnokságok menetlevelét, vagy nyílt parancsát fogadták el igazolásképpen. Ilyen igazoltatás alkalmával *tartóztattak le több pécsi kommunistát, akik a megszállott Pécsről Budapestre utaztak.* A jelentés szerint a letartóztatott kommunistáknál talált „jegyzetek nyilvánvaló bizonyítékai annak, hogy a bolsevista szervezkedés Pécsett, a megszállott területen tovább folyik, és nyilvánvaló bizonyítéka annak is, hogy ezen megszállott területen történő szervezkedés Budapestről irányíttatik."[68]

A katonai parancsnokságok és a kormánybiztosok *különös gondot fordítottak a hazatérő hadifoglyokra,*[69] elsősorban a Szovjetoroszországból érkezőkre. A hazatérő hadifoglyok a zalaegerszegi leszerelő táborba kerültek, ahol a kommunistákat visszatartották, a községekbe hazatérteket pedig az ottani *közigazgatási szervek figyelték meg,* nehogy a kommunizmus mellett agitáljanak, vagy „mozgalmat szítsanak". A Szovjetoroszországból érkező hadifoglyokkal szemben olyan óvatossággal jártak el, hogy egy Harkányba igyekvő szovjetoroszországi hadifogolyról a belügyminiszter már akkor értesítette Baranya megye alispánját, amikor az illető még csak Lengyelországban volt.[70] A hegyháti főszolgabíró pedig egy kaposszekcsői lakost (Vati Istvánt) csak azért akart internálni, mert orosz hadifogságban volt.[71]

Az ellenforradalom hadseregének megszervezésével volt kapcsolat-

[65] „Dunántul." 1920. ápr. 21-i száma. A fegyveres erők közreműködésével több nagyszabású razziát folytattak le 1920. áprilisában Kaposvárott és környékén, aminek eredményeképp 85 előállítás történt.

[66] „Pécsi Est" 1919. dec. 3-i száma.

[67] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919: 546.

[68] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919: 808. A Somogy és Baranya megyei katonai parancsnokság végezte a kommunista sajtótermékek megsemmisítését is. A parancsnokság rendelete szerint „minden kommunista irat, könyv, feljegyzés, fényképek, film, röpirat, levél beszolgáltatandó és megsemmisítendő. Ilyen írásokat még a fehér érzelműeknél sem lehet meghagyni, mert idegen kézbe kerülnek és sokszorosíthatják". Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919: 1200.

[69] Dr. Karsai Elek: „Kormánybiztosok hatásköre és tevékenysége az ellenforradalmi rendszer első hónapjaiban." Levéltári Közlemények. XXVI. évf. 1955. 227. oldal.

[70] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1920: 1028. és 3406. A Szovjet-Oroszországból hazatérő hadifoglyok kérdése a hadügyminisztérium értekezletén is szerepelt. „Az ellenforradalom hatalomrajutása . . ." c. kötet. 436. oldal.

[71] Párttörténeti Intézet. Archivum. Baranya m. levéltára. Alispáni. 1921: 3306.

ban az *internálótáborok felállítása is.* A „Nemzeti Hadsereg Fővezérsége" még *1919. szeptemberében* elrendelte, hogy a „vármegyei katonai parancsnokságok a politikailag gyanús, magukat igazolni nem tudó egyéneket megyénként gyűjtőtáborokban helyezzék el."[72] Az internálásra vonatkozó rendeletet 1919. decemberében a Huszár-kormány belügyminisztere bocsátotta ki. A rendelet szerint internálni kell a Tanácsköztársaság szerveinek, közegeinek vagy fegyveres erejének tagjain kívül azokat is, akik a Tanácsköztársaság megalapítása és fenntartása érdekében tevékenykedtek, vagy a Tanácsköztársaság visszaállítására, illetve „az állam és a társadalom törvényes rendjének erőszakos felforgatására törekszenek."[73] Ennek a rendeletnek alapján internálták többek között a hidasi tanítót Somogyszil községbe, mivel a községi munkástanács elnöke volt.[74] Ugyancsak internálták a vidákpusztai uradalmi vincellért is, mert „az uradalmi cselédség között izgatott, annak adva kifejezést, hogy a fizetés kevés és hogy a proletárdiktatúra talán még vissza fog térni." Az internáltakról részletes nyilvántartást vettek fel, amely főleg a Tanácsköztársaság alatti magatartásra vonatkozott.[75]

Az internáltak feletti felügyeletet a katonai alakulatok gyakorolták és a politikai szempontokon túlmenően az internáltak munkaerejét is kihasználták. Horthy 1919. decemberében elrendelte, hogy a hajmáskéri volt fogolytáborban internált politikai foglyokból *„katonai jellegű internált munkásosztagokat"* kell alakítani,[76] „a foglyok szakszerű és rendszeres foglalkoztatása és országos érdekű, sürgős közmunkákra való kihasználása céljából." Ezeket az internált katonai munkásosztagokat a kaposvári körletparancsnokság területén is felállították, akik közül 50, 100, 200 főnyi osztagokat lehetett munkára igényelni. Minden 50 internált mellé egy csendőr, az illetékes katonai alakulatból kettő altiszt és négy idősebb évfolyambeli katona, ezeken felül pedig még egy számviteli altiszt volt beosztva. Az osztagok élelmezésükről saját maguk gondoskodtak, úgyhogy ilyen módon a munkaadók az átlagosnál lényegesen olcsóbb munkaerőhöz jutottak. Ilyen internált katonai munkásosztagot igényelt az óbányai uradalom erdőirtásra, külön hangsúlyozva, hogy az internáltaknak „élelmezésükről maguknak kell gondoskodniok".[77]

Katonai alakulatokat — az internáltak őrzésén kívül — *börtönök fokozottabb megerősítésére is felhasználtak.* Erre mindenekelőtt a bör-

[72] Párttörténeti Intézet. Archivum. Sásdi kormánybiztos. 1919: 292. biz.
[73] A Huszár-kormány internálási rendelete. „Az ellenforradalom hatalomrajutása . . ." c. kötet. 290. old.
[74] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1920: 933.
[75] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919: 1491.
[76] Horthy rendelete a katonai internált munkásosztagok felállításáról. „Az ellenforradalom hatalomrajutása . . ." c. kötet. 276. old.
[77] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1920: 174. és 345. Arról nincs feljegyzés, hogy ténylegesen igénybe vették-e a kért katonai internált munkásosztagot.

tönök túlzsúfoltsága miatt volt szükség. A nagyszámú letartóztatás, előállítás azt eredményezte, hogy a kaposvári államügyész 1919. novemberében kénytelen volt a Baranya megyei alispánnak a következő táviratot küldeni: „idekísséréseket szíveskedjék haladéktalanul beszüntetni, mert az itteni fogház zsúfolva van, befogadás lehetetlen".[78] A fogház feletti közvetlen felügyelet a kaposvári katonai körletparancsnokság kezében volt, amit az egyik alispánhoz intézett távirata mutat: „az összes állami fogdák túlterheltsége folytán égetően szükségessé vált a raboknak magánépületekben való elhelyezése. A m. kir. hadügyminiszter 60.802/eln. sz. r. alapján felkérem alispán Urat, hogy mindazon magánépületeket, melyekben ideiglenesen a veszélyes kommunista rabok elhelyezhetők volnának... táviratilag megnevezni szíveskedjék".[79] Ez a távirat azt bizonyítja, hogy a katonai körletparancsnokság alá tartoznak a börtönökkel kapcsolatos intézkedések, elsősorban azonban a nagyszámú „veszélyes kommunista rab" elhelyezéséről kellett gondoskodnia. A hadügyminiszter 1920. májusában hivatalosan is bejelentette, hogy fogházak fokozottabb őrzésére katonai egységeket vesznek igénybe.[80]

*

A munkaadók a hadsereg jelenlétét elsősorban bércsökkentésre használták fel. Mikor Horthy 1919. novemberében nagyszámú katonai kísérettel Tatabányán járt, a bányászokhoz intézett beszédében megállapította, hogy „hírek szerint a munkaadók a katonaság jelenlétét bérredukcióra használják fel". Ezt azonban nem azzal a céllal mondta, hogy elítélje az ilyen törekvéseket, hanem éppen azért, hogy az „ország általános helyzetére" való hivatkozással igazolja.[81] A munkabérek leszorítása nem helyi jelenség volt, hiszen a *Tanácsköztársaság bukása után összpontosított támadás indult a dolgozók életszínvonala ellen.* A kereskedelemügyi miniszter rendeletben[82] szüntette meg a proletárdiktatúra által felemelt munkabéreket. A rendelet végrehajtásaképpen adta ki Baranya megye kormánybiztosa azt az utasítást, mely szerint a „munkabérek megállapítása a munkaadók és az alkalmazottak szabad megegyezésének van fenntartva". A szabad megegyezés a gyakorlatban azt jelentette, hogy Baranya megye területén 1919. október—novemberben a férfi napszámbéreket 34—40 koronáról 15 koronára, a női napszámbéreket pedig 25—30 koronáról 10 koronára szállították le. Különösen súlyos volt a bányászok helyzete. Hivatalos adatok szerint a szászvári kőszénbányá-

[78] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919: 1366.
[79] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1920: 1371.
[80] A hadügyminiszter átirata a miniszterelnökhöz. „Az ellenforradalom hatalomrajutása..." c. kötet. 359. old.
[81] „Dunántul" 1919. nov. 18-i száma.
[82] 77.234/33. 1919. sz. r.

ban egy csillés 12—13, egy vájár 20—25 koronát keresett naponta, amikor egy kg. zsír 54 koronába került.[83] A dolgozók ilyen irányú panaszait a főszolgabírók és az alispán minden esetben elutasította.[84]

Hasonlóképpen utasították el a gyürüfű-radkócai uradalom aratóinak azt a kérését is, mellyel az általuk megművelt föld egész termését követelték.[85]

Az egyre növekvő elnyomás ellenére a munkások harcba léptek a könyörtelen tőkés támadás ellen. Ellenállásuk kiemelkedő eseménye volt a *bányamunkások harca.* 1919. szeptember elején *Tatabánya és Felsőgalla bányászai tették le a munkát,* hogy tiltakozzanak a katonai alakulatok túlkapásai és a munkanap 12 órára való meghosszabbítása ellen. Tatabánya és Felsőgalla bányászai ebben a harcukban nem állottak egyedül, *mellettük voltak a Baranya és Tolna megyei bányamunkások is.* Amint az egykorú hivatalos jelentések[86] bizonyítják, szeptember 5-én a szászvári kőszénbánya munkásai sztrájkba léptek, amihez a komlói bányászok is csatlakoztak. A szászváriak mindenekelőtt a bércsökkentések ellen tiltakoztak és az élelmiszerhiány megszüntetését követelték. A komlóiak 10%-os béremelésért harcoltak. A sztrájk a Tolna megyei nagymányoki szénbányát sem kerülte el, sőt az ottani mozgalom kapcsolatban volt a Baranya megyeivel, hiszen a szászvári bányászok magatartásukat a nagymányoki sztrájktól tették függővé.

A sztrájkkal kapcsolatban világosan megmutatkozott a „nemzeti hadsereg" szerepe. Hírére *azonnal katonai egységeket rendeltek nemcsak a bányatelepek területére, hanem azokba a községekbe is, ahol bányászok laktak.* Így pl. a sásdi II. zászlóalj egyik százada Hidast szállta meg és ott tartózkodott a sztrájk ideje alatt. Szeptember 6-án, a katonák megjelenése után a sásdi főszolgabíró összehívatta a bányászokat és „felvilágosító előadást" tartott számukra. Eredménye azonban nem lett; a bányászok nem vették fel a munkát. A főszolgabíró és a bányafelügyelő táviratban fordult segítségért a kormánybiztoson keresztül a katonai parancsnoksághoz, mert — mint írták — segítség nélkül a „bányaigazgatóság érdekeiért és a közrend fenntartásáért felelősséget nem vállalhatunk". Szeptember 6-án este és 7-én újabb katonai egységek érkeztek Szászvárra, akik a bányászokat azonnal a munka felvételére akarták kényszeríteni. Működésüket azzal kezdték, hogy számos bányászt letartóztattak és nyomozás címén a bányászokat állandó zaklatásnak tették ki. Hasonlóan jártak el a szomszédos nagymányoki bányászok ellen is, mivel

[83] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919: 1293.
[84] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919: 953. és 1263. Ehhez hasonló intézkedés Somogy vármegye kormánybiztosának rendelete a mezőgazdasági munkabérek nagyarányú csökkentéséről. 1919. szept. 2. „Az ellenforradalom hatalomrajutása . . ." c. kötet 149. old.
[85] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919: 1341.
[86] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919: 1212. és 1213.

— a kaposvári körletparancsnokság jelentése szerint — „a bányászsztrájk békés tárgyalással leszerelhető nem volt."[87] A bánya ekkor már csak két vagon szénnel rendelkezett, ami a villanytelep rövid ideig való táplálására volt csak elég, a többi üzemek — a vasúttól a malmokig — kénytelenek lettek volna leállni, amivel az amúgyis rossz közellátás teljesen megbénult volna. A katonaság ekkor végső eszközhöz folyamodott: *elrendelte a bányászok sorozását és kényszermunkába állítását.* Szászváron ez szeptember 9-én történt meg, a főszolgabíró jelentése szerint „katonai beavatkozás nélkül". A kirendelt páncélvonat, az említett gyalogszázad két géppuskával és a nagyszámú csendőr a főszolgabíró szerint tehát nem volt „katonai beavatkozás". A Tolna megyei alispán jelentése viszont arról számol be, hogy a katonaság „három munkásszakra osztotta fel a napot", és kényszerítette a bányászokat a munka felvételére.[88] A munka felvétele azonban nem jelentette azt, hogy lemondtak volna követeléseikről, vagy elfogadták volna a nagyarányú bércsökkentést, a munkaidő meghosszabbítását. A további megmozdulások megakadályozására a bányatelepek állandó katonai alakulatait megerősítették és felemelt létszámú csendőrőrsöket létesítettek a bányászlakta falvakban is. Somogy és Baranya megyék katonai parancsnoksága — a bányamunkások állandó nyilvántartása céljából — pontos kimutatásokat vezetett a bányatelepekről, melyben elsősorban a bányászok szervezeteit tüntették fel.[89]

A katonai egységek állandó jelenléte sem tudta megakadályozni, hogy *a hadsereg iránt érzett ellenszenv különböző mozgalmak formájában meg ne nyilvánuljon.* Az egyik ilyen eset Komlón játszódott le, melyet a sásdi csendőrtartalék[90] zászlóalj egy szakasza tartott megszállva. A komlói bányamunkások — a Vörös Hadseregre emlékezve — követelték a katonáktól, hogy vörös kokárdát viseljenek. A katonák ezt megtagadták, mire a lakosság szétverte a csendőrtartalék szakaszt, egy katonát meg is sebesítettek.[91] Megtorlásképpen négy kommunista bányászt letartóztattak. A komlói bányamunkások ekkor a szolidaritásnak szép példáját mutatták: beszüntették a munkát és olyan fenyegetően léptek fel a katonákkal szemben, hogy a sásdi csendőrtartalék zászlóalj kénytelen volt egy század erősítést kiküldeni. Csak egy század katona tudta kierőszakolni, hogy újra felvegyék a munkát. A bánya termelése azonban

[87] Kaposvári katonai körletparancsnokság jelentése a Fővezérségnek. 1919. szeptember 9. „Az ellenforradalom hatalomrajutása..." c. kötet 201. old.

[88] A tolnamegyei alispán távirata a kormánybiztoshoz. „Az ellenforradalom hatalomrajutása..." c. kötet 202. old.

[89] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919: 756. és 1331.

[90] „Csendőrtartalék" az összes „rendfenntartást végző" katonai egységeket és a határrendőrséget jelentette. Velük közvetlenül a megyei katonai parancsnokságok rendelkeztek.

[91] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1920: 361. „Pécsi Est" 1919. dec. 28-i száma.

továbbra is igen alacsony maradt. Ezt mutatja a Magyar Általános Kőszénbányák Központi Igazgatóságának egy levele,[92] melyben a Sásdi Gőzmalomnak bejelentik, hogy a komlói bánya alacsony termelése miatt nem tudnak a malom számára szenet szállítani. *A bánya termelésének alakulását az alábbi számadatok mutatják:*[93]

1918. év napi átlag: 21 vagon,
1918. évvégi napi átlag: 17 vagon,
1919. év május hó napi átlag: 15,5 vagon,
1919. év július hó napi átlag: 15 vagon,
1919. év augusztus hó napi átlag: 12 vagon,
1919. év szeptember hó napi átlag: 10 vagon.

A termelés fokozására a bányatelepek katonai kirendeltsége több eredménytelen kísérletet tett. Az állandóan növekvő elnyomás és az alacsony munkabérek miatt szinte országos jelenséggé lett *a bányászok kivándorlása*, amit a katonai és közigazgatási hatóságok hiába igyekeztek megakadályozni.[94]

*

A munkások, de általában az egész lakosság megfigyelésére a katonai parancsnokságok kiterjedt hálózatot létesítettek. Kezdetben ezt a feladatot a *katonai parancsnokságok nemzetvédelmi osztálya* látta el, melyet 1919. decemberében országos „vörösvédelmi kémszolgálattá" építettek ki. A kémszolgálat célja az volt, hogy a Főparancsnokság „egységes képet kapjon az ország területének általános hangulatáról".[95] A megyei katonai parancsnokságokon a kémszolgálatot egy-egy tiszt irányította, mint a megyei katonai parancsnok szakközege. Neki volt alárendelve a járási kirendeltség, mely egy tisztből és egy-két megbízható altisztből állt. A járási kirendeltség értesüléseit a „községi bizalmasok" útján szerezte meg. A szolgálat vezetői rendszeresen heti jelentéseket küldtek közvetlenül a Főparancsnokságnak, elsősorban a lakosság és a polgári közigazgatási tisztviselők hangulatára vonatkozóan.

A „községi bizalmasok" és a járási kirendeltségek útján a körletparancsnokságok sok értesülést nyertek. Ezt mutatják a kaposvári körletparancsnokság jelentései, melyekben „bizalmasok útján szerzett" adatokra hivatkoznak. „Hírszerző csoportoktól beérkező jelentésekből"[96] állapította meg a Somogy—Baranya megyei katonai parancsnokság is azt, hogy a megyék területén számos kommunista tartózkodik. A községi

[92] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1921: 372.
[93] Párttörténeti Intézet. Archivum. Baranya m. Sásdi kormánybiztos. 1919: 384/3. biz.
[94] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919: 1293.
[95] Horthy utasítása a körletparancsnokságoknak, 1919. nov. 4. „Az ellenforradalom hatalomrajutása . . ." c. kötet 211. old.
[96] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919: 061.

bizalmasok a kormánybiztosokkal is kapcsolatban voltak. Ezt bizonyítja, hogy a kaposvári katonai körletparancsnokság a sásdi kormánybiztosnál tett panaszt a „községi bizalmasok" ellen, mert ezek nem adnak megbízható jelentést a lakosság hangulatáról, hanem csak a kész tényeket jelentik, „arra számítva, hogy a katonai egységek úgyis minden megmozdulást letörnek".[97]

A lakosságon kívül a *kémhálózat a közigazgatási szervek munkáját is ellenőrizte.* Ez az ellenőrzés egyben azt is jelentette, hogy a közigazgatási hatóságok nagy mértékben függtek a katonai parancsnokságoktól. A Dunántúli Központi Kormánybiztos 1919. szeptemberében felhívta a közigazgatási hatóságok figyelmét, hogy „kötelesek összhangban dolgozni a katonai parancsnokságokkal", nehogy a lakosság széthúzást lásson, „mert az gyengeség jelét mutatná".[98] A katonai parancsnokságok ezt az együttműködést úgy értelmezték, hogy rendeleteket, utasításokat és felszólításokat adtak ki a közigazgatási szerveknek. Így rendelte el a kaposvári katonai körletparancsnokság 1919. augusztus 26-án, hogy a megyék tiltakozzanak mindenféle szocialista kormány létrehozása ellen.[99] Ha rendeleteiket nem hajtották maradéktalanul végre, a katonai parancsnokságok közvetlenül a kormánybiztoshoz fordultak panasszal. Ilyen esetből kifolyólag figyelmeztette Somogy—Tolna—Baranya megyék kormánybiztosa az alispánokat: „panaszok vannak, hogy a közigazgatási hatóságok, különösen a községi és körjegyzők, a nemzeti erők szervezésének ügyét nem támogatják kellő ereállyel és buzgalommal".[100] A kormánybiztos felhívta az alispánok figyelmét, hogy kísérjék éber figyelemmel az alárendelt szervek ilyenirányú tevékenységét és biztosítsák a katonai parancsnokságok utasításainak végrehajtását. Az esetek nagy többségében a közigazgatás teljesítette a katonai hatóságok felszólításait és rendeleteit.

A katonai parancsnokságoknak és propagandahálózatuknak a lakosság és a közigazgatás felett gyakorolt *ellenőrzése különösen megnövekedett a választásokra való készülődés idején.* A Tolna megyei nemzetvédelmi tisztek 1919. decemberében utasítást kaptak Horthy kormányzóvá választása érdekében indítandó propagandáról.[101] Az utasítás elrendeli, hogy a megyei védelmi tisztek irányításával a járási hírtisztek tartsák kezükben a járás politikai életének vezetését. „A járási hírtisz-

97 Párttörténeti Intézet. Archivum. Baranya m. Sásdi kormánybiztos. 1919: 384. biz.

98 Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919: 846.

99 Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919: 581. Baranya megyéből az alábbi szervek tiltakoztak táviratban: Baranyamegyei Gazdasági Egyesület, Sásdi Járásbíróság, valamint a katonai alakulatok tisztikara és legénysége.

100 Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919: 1369. és 1920: 236.

101 „Az ellenforradalom hatalomrajutása..." c. kötet 338. old. Az utasítás a Tolna megyei védelmi tiszteknek, Sas századosnak és Gömbös főhadnagynak szólt.

teknek kerülniök kell magukat exponálni — keressenek megbízható szócsöveket — mondja az utasítás. Használja fel ügyesen a járási hírlészt a közvélemény irányításra a rendelkezésre álló eszközöket: nemzetvédelmi járőrét és községi bizalmasait."[102]

A katonai propaganda-hálózat igen magas kiadásait elsősorban a lakossággal fizettették meg. Somogy és Baranya megyék katonai parancsnoksága 1919. őszén *nagyszabású gyűjtési akciót* szervezett, melyben — a Fővezérség utasítása alapján — a közigazgatási hatóságok is közreműködtek. A gyűjtés nem hozta meg a kívánt eredményt,[103] úgyhogy 1920. elején országos méretekben megismételték. A bizalmas utasítás szerint a „gyűjtőívekre előzetesen ráírandó minden 16 éven felüli egyén neve és foglalkozása, hogy látható legyen, ki adott és ki tagadta meg".[104] Ezzel a módszerrel gyűjtötték össze a katonai hatóságok azt a pénzt, melyet Horthy kormányzóvá választásának érdekében folytatott propagandahadjáratra fordítottak.

A megyei katonai parancsnokságok ezenkívül *közvetlen nyomást is gyakoroltak a vármegyékre, hogy Horthy mellett foglaljanak állást.* Valószínűleg a katonai parancsnokság közbelépésének eredményeképpen kérte 1920. februárjában Somogy megye közgyűlése, hogy „Horthy Miklóst válasszák meg Magyarország ideiglenes államfőjének".[105] A Baranya megyei katonai parancsnokság viszont már nem tudta biztosítani a vármegye ilyen egyértelmű állásfoglalását. 1919. decemberében Baranya megye táviratban üdvözölte ugyan Horthy Miklóst abból az alkalomból, hogy az „ellene tervezett merénylet nem ölte meg",[106] 1920. februárjában kormányzóvá választását azonban már nem követelte, valószínűleg az erős legitimista befolyás érvényesülése miatt.

Horthy kormányzóvá választása a fegyveres erők bizonyosfokú rendezését kívánta, ezért néhány változás követte a hadsereg szervezetében is. A Fővezérség feloszlásával a kommunista- és munkásellenes kémszervezet a hadügyminisztérium irányítása alá került,[107] ami a katonaság fokozottabb igénybevételét jelentette a munkásmegmozdulások ellen. A belügyminiszter 1920. júliusában kiadott rendelete szerint „az utóbbi

[102] Propaganda járőrökkel már 1919. szeptemberében találkozunk. „Az ellenforradalom hatalomrajutása . . ." c. kötet 203. old.

[103] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919: 802. „A gyűjtés célja: hogy a nemzeti propaganda teljes erővel és kívánt eredménnyel járjon". A gyűjtés gyenge eredményét mutatja, hogy egész Baranyában csak 5041 koronát tudtak gyűjteni. A jelentés szerint „leginkább a falusi értelmiség, elsősorban az állami alkalmazottak adtak".

[104] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1920: 2649. A baranyai gyűjtés eredménye ekkor 13.020 korona volt.

[105] „Dunántúl" 1920. február 8-i száma.

[106] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1920: 325. Horthy sajátkezűleg köszönte meg az üdvözletet.

[107] Soós hadügyminiszter előterjesztése a minisztertanácsnak 1920. május 3-án. „Az ellenforradalom hatalomrajutása . . ." c. kötet 357. old.

időben oly jelenségek merültek fel, amelyekből arra lehet következtetni, hogy az állami és társadalmi rend felforgatására törekvő elemek külföldről irányítva és támogatva ismét fokozottabb tevékenységet fejtenek ki..."[108] Ennek megakadályozására a Somogy—Baranya megyei csendőrséget és államrendőrséget katonai egységekkel egészítették ki, illetve erősítették meg. Ezek a katonai egységek a csendőrséggel azonos hatáskörrel működtek, és a tudomásukra jutott adatokat az ügyészség rendelkezésére bocsátották. Ilyen adatok alapján ítélte el a kaposvári törvényszék kétévi börtönre és háromévi hivatalvesztésre Bernhard Henrik komlói bányamunkást, aki a Tanácsköztársaság alatt a bányaüzem széntermelő biztosa és a direktórium tagja volt.[109]

Gondoskodott a hadügyminisztérium a bányatelepek katonai ellenőrzésének kiterjesztéséről is: létrehozták a *„Szénügyek Katonai Felügyelőjének"* intézményét.[110] A Felügyelő — a rendelet szerint — „gondoskodik a szénbányatelepeken a közbiztonság és rend fenntartásáról, ebből a célból a helyszínre állandó katonai szénkirendeltségeket küld ki, illetve esetenként alkalmazottait rendeli ki, s az esetről esetre szükségesnek mutatkozó katonai intézkedéseket megteszi". A Tolna és Baranya megyei bányákban is állandó katonai szénkirendeltség működött, figyelemmel kísérve a termelés menetét és a bányamunkások magatartását. A katonai szénkirendeltség kényszerítette a bányászokat a tőkések által diktált munkafegyelem betartására, minden támogatást megadva az üzemvezetőségeknek. A fenti rendelet szellemében adott át a szászvári katonai szénkirendeltség 1921. júliusában két bányászt a rendőrhatóságnak, „bányamunkájuk önkényes elhagyása miatt".[111] Ezen túlmenően széles alapokon kiépített besúgóhálózaton keresztül figyelte a katonai kirendeltség a munkások politikai hangulatát is.[112]

A lakosság és a polgári hatóságok ellenőrzésére alakult széles kémhálózat, — a nemzetvédelmi szervezet — több ígéret ellenére is megtartotta régi módszereit, csupán elnevezése változott meg; 1920. júniusá-

[108] Belügyminiszteri rendelet. 1920. július 26. „Az ellenforradalom hatalomrajutása..." c. kötet 423. old.

[109] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1920: 2425.

[110] 6407/1920. M. E. sz. r. A rendelet további része kimondja, hogy „ha a Szénügyek Katonai Felügyelője meggyőződést szerez arról, hogy valamely üzemvezetőség a szolgálati- és munkarendszabályokban előírt fegyelmi eszközökkel a fegyelmet fenntartani nem képes, úgyszintén, ha valamely bányának termelési eredménye a munkavállalóknak vagy más alkalmazottaknak szándékos vagy gondatlan magatartása folytán nem kielégítő, vagy indokolatlanul csökken, akkor az illető bányamű azon alkalmazottainak, akik a termelés csökkentését előidézték — szükség esetén a többi alkalmazottaknak is — katonai fegyelem alá helyezése céljából a megfelelő intézkedéseket megteszi". Továbbá a „Szénügyek Katonai Felügyelője ilyen esetekben a lázító elemeket internálás céljából az illetékes rendőrhatóságnak adja át, akik az internálási eljárást soronkívül azonnal lefolytatni köteles".

[111] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1921: 3338.

[112] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1920: 2875.

ban „*Tájékoztató* (röviden T) *Szolgálat*" lett belőle. A Tájékoztató Szolgálatra beosztott tisztek a körletparancsnokságok mellett működtek, külön „T-osztályként".[113] Somogy—Tolna—Baranya megyékre kiterjedő hatáskörrel a kaposvári katonai körletparancsnokság T-osztálya működött. Egyik legelső ténykedése volt, hogy még a falvakban való tartózkodást is külön engedélyhez kötötte, amit a faluba érkezés után az elöljáróságon kellett kérni.

A Tájékoztató Szolgálat tulajdonképpen a különítmények további működését jelentette új formák között. Ezt mutatja a kaposvári katonai körletparancsnokság T-osztályának az alispánokhoz intézett átirata,[114] melyben 1920. őszén egész *Tolna—Somogy—Baranya megyék területére kiterjedő razziát* jelent be. Az átirat megállapítja, hogy a „közállapotok rendezetlensége, a körülöttünk lévő országokban irántunk ellenséges és bolsevisztikus áramlatok, az ellenünk és a mai rendszer ellen folytatott erősbödő propaganda" szükségessé teszik a lakosság fokozottabb megfigyelését és ellenőrzését. Ezt a célt szolgálja a megtartandó razzia is, amely elsősorban a járási székhelyekre és a baranyai—tolnai bányatelepekre terjed ki, ahol külön katonai alakulatok fognak közreműködni, — mondja az átirat. A razzia lefolytatásában katonai, csendőr- és rendőregységek vettek részt, a polgári hatóságok közvetlen támogatása mellett. A katonai parancsnokságok a közigazgatási szervekkel előzetes megbeszélést folytattak, melyen előre megállapították a razzia lefolyását, a kiindulási pontokat, az egyes falvak körzetekre való beosztását. A razziákon részt vevő egységek minden házat átkutattak és mindenkit igazoltattak. A razzia — a nagyfokú előkészítés ellenére — jóformán *semmi eredménnyel nem járt*, Sásdon pl. mindössze három személyt tudtak előállítani. Ezt jelentette a gyakorlatban a belügyminiszternek az a korábbi ígérete, hogy „jövőben a katonai hatóságok, közegek, nyomozók polgári személyek ellen nem fognak eljárást folytatni".[115]

*

A Dél-Dunántúl területén a nemzetvédelmi — később a Tájékoztató Szolgálatnak — különösen fontos feladata volt a jugoszlávok által megszállott *Dél-Baranyában folyó kommunista szervezkedés megfigyelése.* Ezzel kapcsolatban hangsúlyozni kell, hogy Dél-Baranya helyzete a tárgyalt időszakban lényegesen másképp alakult, mint azt Dél-Dunántúl többi részében láttuk.

113 Say alezredes bizalmas feljegyzése a tiszti különítmények és a „védelmi szervek" működésének módosításáról, a T-szolgálat létesítéséről. 1920. június 17. „Az ellenforradalom hatalomrajutása . . ." c. kötet 368. old. A T-osztályok a lakosság körében „nemzetvédelmi bizottságokat" szerveztek. Ezek a T-szolgálat kiegészítő szervei voltak. „Az ellenforradalom hatalomrajutása . . ." c. kötet 461. old.

114 Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1921: 1422.

115 2014/1920. Res. B. M. sz. r. Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1920: 2214.

A Magyar Tanácsköztársaság ezen a területen ugyan nem győzedelmeskedett — hiszen a jugoszláv csapatok 1918. novemberében vonultak be —, de a jugoszláv hatóságok „a szocialista munkásságnak az első időktől fogva kedvében jártak" — ahogy az utólagos alispáni jelentés megállapította.[116] Ez a körülmény különösen a Tanácsköztársaság bukása után emelkedett nagy jelentőségre, amikor a *vöröskatonák, kommunisták közül sokan Dél-Baranyába menekültek, ahol lehetőség nyílt számukra, hogy működésüket folytassák.* Pécs város munkásságán kívül Dél-Baranya dolgozóinak nagy része is mellettük állott. 1919. decemberében a Pécsre érkező Hajdu Gyulát hatezres tömeg várta a pályaudvaron, akik Horthy ellen tüntettek,[117] 1920. márciusában pedig megyeszerte megtartott gyűléseken tiltakozott a Kommunista Párt a Magyarországon lejátszódó fehér terror ellen.[118] Az volt a tervük, hogy azt a magyar területet, melyet a békeszerződés Magyarországnak ítélt, vezetésük alatt tartják mindaddig, amíg a „magyarországi rezsim fehérterrorja össze nem omlik".[119] Ezért kértek sorozatos nagygyűléseken autónómiát,[120] és ez az elgondolás vezetett 1921-ben a *Baranyai Köztársaság* kikiáltásához.

A Dunántúl területén működő katonai parancsnokságok állandóan figyelemmel kísérték a délbaranyai kommunisták tevékenységét, és minden lehetőséget felhasználtak munkájuk megakadályozására. A demarkációs vonal mentén a kaposvári katonai kerületi parancsnokság nemzetvédelmi (T-osztály) hírszerző tisztje gyűjtötte össze azokat a kémjelentéseket, melyek a megszállott Baranyából érkeztek[121] és főleg a Kommunista Párt szervezkedésére, az általános helyzetre, a lakosság hangulatára, ellátására, a munkaviszonyokra és a sajtó helyzetére vonatkoztak. Ezek a kémjelentések nagyrészt a helyükön maradt régi közigazgatási tisztviselőktől származtak.[122] A nemzetvédelmi osztály hírszerző tisztjével párhuzamosan működött a demarkációs vonal mentén a megyei katonai parancsnokság propaganda megbízottja is.[123] Az ő feladatuk volt a Dél-Baranyában folytatott ellenforradalmi propaganda irányítása, mellyel a Kommunista Párt munkáját igyekeztek ellensúlyozni. Előfordult az is, hogy ebből a célból a propagandatiszt röpcédulákat küldött a megszállott területre,[124] A propaganda tisztnek ebben a

116 Baranya Vármegye Hivatalos Lapja. 1922. 1. sz. 5. old.
117 Párttörténeti Intézet. Archivum. Baranya m. Sásdi kormánybiztos 1920: 1. és 1921: 36. Bizalmas.
118 Baranya Vármegye Hivatalos Lapja. 1922. 1. sz. 8. oldal.
119 „Pécsi Napló" 1920. nov. 25-i száma.
120 Baranya Vármegye Hivatalos Lapja. 1922. 1. sz. 9. old.
121 Párttörténeti Intézet. Archivum. Alispáni. Elnöki 1920: 1375/ 41. és 61.
122 Baranya Vármegye Hivatalos Lapja. 1922. 1. sz. 5. old.
123 Párttörténeti Intézet. Archivum. Baranya m. Alispáni. Elnöki. 1920: 1375/64.
124 Párttörténeti Intézet. Archivum. Baranya m. Alispáni. Elnöki. 1920: 1375/68.

munkájában a Területi Épséget Védő Liga (TEVÉL) és a Magyar Országos Véderő Egyesület (MOVE) nyújtott segítséget.[125]

A fentiekben vázolt tevékenység mellett a *„nemzeti" hadsereg aktív szervezkedést is folytatott Dél-Baranyában.* A szervezkedés irányítására a kaposvári kerületi katonai körletparancsnokság Riffl alezredest küldte Pécsre, akit egyben Baranya megye katonai parancsnokának is kineveztek. Riffl alezredes 1919. novemberében érkezett Pécsre és megérkezése után kísérletet tett ellenforradalmi karhatalom felállítására. Ez a tevékenysége azonban nem járt sikerrel — saját jelentése szerint — a kommunisták szembenállása miatt. Riffl alezredes értékelése szerint a „város lakosságának 50%-a megbízhatatlan".[126] A jelentés megállapítja, hogy az „átszökött vöröskatonák és agitátorok miatt a szerbek kivonulása után csak drákói szigorral és vasöklöllel lehet rendet tartani". Riffl alezredes javaslatai alapján készítette el a kaposvári katonai körletparancsnokság Dél-Baranya „megszállási tervét", melyben különös gondot fordítottak a pécsi bányatelepek fokozottabb ellenőrzésére.[127] Riffl alezredes szervezőmunkája 1920. elején ért véget, amikor a jugoszláv hatóságok letartóztatták 13 munkatársával együtt.[128]

A Komumnista Párt Dél-Baranyai működésének legnagyobb jelentősége abban a hatásban nyilvánult meg, melyet a déldunántúli munkásmozgalomra gyakorolt. Azok az események, melyeket jelen tanulmány első részében láttunk — a belső elégedetlenség mellett — erre a hatásra vezethetők vissza. Az ellenforradalom hatalomrajutása után Baranya megye alispánja hamarosan megerősítette ugyan a demarkációs vonal melletti ellenőrzést,[129] azonban a megerősített határőrség sem tudta biztosítani a demarkációs vonal teljes lezárását. Így érthető az, hogy *a megszállott területről nagy számban kerültek át kommunista újságok és röplapok a Dél-Dunántúl területére.* A Somogy—Baranya megyei katonai parancsnokság a demarkációs vonalon túlról jött sajtótermékek ellen rendelettel próbált védekezni. A Fővezérség távirati parancsára elrendelte minden kommunista irat, röpirat, könyv beszolgáltatását. Ez a rendelet a Tanácsköztársaság termékei mellett a demarkációs vonalon túlról származó röpiratok és újságok ellen irányult.[130] Az intézkedés azonban nem akadályozta meg a délbaranyai kommunistákat a röpiratok és újságok terjesztésében, hiszen 1920. nyarán az alispán következőket jelentette a kaposvári katonai körletparancsnokságnak: „utóbbi

125 „Új Somogy" 1920. ápr. 18-i és szept. 15-i száma.
126 Párttörténeti Intézet. Archivum. Baranya m. Sásdi kormánybiztos. 1920: 29. bizalmas.
127 Párttörténeti Intézet. Archivum. Baranya m. Sásdi kormánybiztos. 1919: 326. és 381. bizalmas.
128 Baranya Vármegye Hivatalos Lapja. 1922. 1. sz. 7. old.
129 Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919: 1304.
130 Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919: 1200.

időben ismét feltűnő, hogy főleg Kaposvárról és környékéről a katonák tényleges szolgálatukból destruktív, illetőleg bolsevista hangulatban térnek (szabadságra vagy végleg) haza, és bizalmas kutatások azt eredményezték, hogy *Kaposvárott a kaszárnyákban a pécsi kommunista Munkás és Hír című napilapokat olvassák katonáink*".[131] A demarkációs vonalon átcsempészett pécsi újságok tehát a katonákhoz is eljutottak.

A délbaranyai röpiratok és újságok utáni nyomozással legtöbbet a kaposvári katonai körletparancsnokság foglalkozott. 1920. júliusában kiadott bizalmas rendelete szerint „több oldalról megerősítést, nyert, hogy a parancsnokság területén *a Magyarországi Kommunisták Pártja röpiratokat terjeszt,* melyek a földműves néphez szólnak, kiket figyelmeztetnek, hogy ne üljön föl a földbirtok-reformnak, mert ez — úgy mint azelőtt — csak terv marad. A röpiratok izgatnak az erőszakos birtokbavételre, felszólítják a lakosságot, hogy a rekvirálásoknak szegüljenek ellen. Ezenkívül osztályellenes izgatást is tartalmaznak." A parancsnokság felhívja a közigazgatási hatóságokat, hogy a nyomdák munkáját és a személyforgalmat fokozottabban ellenőrizzék.[132] A nyomozás eredményeképp megállapították, hogy a röpiratok nagy részét a megszállott területen lévő szigetvári részvénynyomdában készítették.[133]

Az elfogott röpirat-csempészekkel szemben kegyetlenül jártak el. 1920. novemberében pl. a budapesti statáriális bíróság Glatter Józsefet kötéláltali halálra, Görög Istvánt 15 évi fegyházra ítélte; mindkettő ellen „kommunista röpirat csempészés" volt a vád.[134] Az ilyen elrettentő ítéletek ellenére a röpirat- és újság-csempészés tovább folytatódott. 1921-ben egy belügyminiszteri rendelet még mindig a röpiratok csempészéséről beszél. Ebből a rendeletből azt is megtudhatjuk, hogy Zala megyében is terjesztették a Dél-Baranyai újságokat és röpiratokat.[135]

A délbaranyai újságok, röpiratok terjesztése nem maradt hatástalan a Dél-Dunántúl munkásmozgalmára. Hatását legjobban *1920. május 1. megünneplése* bizonyítja. 1920-ban a belügyminiszter már jóelőre gondoskodott arról, hogy lehetetlenné tegye május 1. megünneplését. Rendeletileg hívta fel a rendfenntartó alakulatok figyelmét a várható munkásmegmozdulásokra, és az egységes fellépés biztosítása érdekében május 1-re a csendőrséget és az államrendőrséget a katonai körletparancsnokságoknak rendelte alá. A szakszervezetek engedélyt kaptak ugyan a megemlékezésre, de csak zárt helyiségben, vörös zászló, jelvények és az Internacionálé éneklése nélkül. Az ilyen gyűléseket is előre be kellett jelenteni, hogy a katonai körletparancsnokság idejében meg-

131 Párttörténeti Intézet. Baranya m. Alispáni. Elnöki. 1920—1375/35.
132 Párttörténeti Intézet. Baranya m. Alispáni. Elnöki. 1921: 10/3.
133 Párttörténeti Intézet. Baranya m. Alispáni. 1921: 1928.
134 „Dunántúl" 1920. nov. 3-i száma.
135 Párttörténeti Intézet. Archivum. Baranya m. Sásdi kormánybiztos. 1921: 36. bizalmas.

felelő egységeket tudjon a helyszínre kirendelni.[136] A hivatalos kormányintézkedések mellett a „nemzeti alapra helyezkedett" munkás-szervezetek is igyekeztek mindent elkövetni, hogy május 1-ét kitöröljék a munkások ünnepei közül. A budapesti „nemzeti munkásszervezet" határozatban mondotta ki, hogy május 1-ét nem tekinti munkásünnepnek.[137]

A katonai parancsnokságok intézkedései és a kormány „munkásszervezetei"-nek tevékenysége következtében 1920. május 1-ét az országban kevés helyen tudták a munkások megünnepelni. *Csak az ország déli határán ünnepelték meg május 1-ét a Pécsbudafa és Mánfa községekben lakó komlói bányászok.* A rendőri jelentések szerint a komlói bányászok rendszeresen átjártak pécsi elvtársaikhoz, ahol több nagygyűlésen is részt vettek. 1920. május 1-ét azonban saját környezetükben akarták megünnepelni. Engedélyt — a katonai parancsnokság tudta és beleegyezése nélkül — egyik tiszthelyettes adott. Az ünnepi gyűlésen a szigorú rendelkezések ellenére — a szónok politikai kérdésekkel foglalkozott; tiltakozott a munkások bebörtönzése, a kommunisták üldözése ellen. A gyűlésen megjelent bányászok között az *Internacionálé hangjai mellett „Világ proletárjai, egyesüljetek! 1920. május 1." feliratú vörös szalagokat osztottak ki.* A csendőrök — mivel a bányászoknak szabályszerű engedélyük volt — nem tudták a gyűlést megakadályozni.[138] A gyűlés után azonban hamarosan megindult a nyomozás. A belügyminiszter táviratilag közölte a Baranya megyei kormánybiztossal, hogy „bizalmas forrásból nyert értesülés szerint a szászvári és komlói bányászok, akik a *pécsi kommunistákkal élénk összeköttetést tartanak fenn,* megünnepelték május 1-ét".[139] Maga a belügyminiszter rendelte el a nyomozást, külön felhívva a kormánybiztos figyelmét a pécsi kommunistákkal tartott kapcsolat megakadályozására. A nyomozás első eredményeként elbocsátották az engedélyt adó tiszthelyettest és több bányászt letartóztattak. A nyomozás során derült ki, hogy május 1-ét nemcsak a szászvár-komlói bányászok ünnepelték meg, hanem a megye más részében is voltak ünnepélyek. Így pl. letartóztatták a mágócs-alsómocsoládi állomásfőnököt — és bűnvádi eljárást indítottak ellene —, mert résztvett május 1. megünneplésében.[140]

A Somogy—Baranya megyei katonai parancsnokság a délbaranyai munkásmozgalom megélénkülésében azt a következtetést vonta le, hogy a „pécsi kommunista szervezet Magyarországon puccsot tervez és a nem-

136 Párttörténeti Intézet. Archivum. Baranya megye. Sásdi kormánybiztos. 1921: 57. bizalmas.
137 „Dunántúl" 1920. ápr. 28-i és máj. 12-i száma.
138 Párttörténeti Intézet. Archivum. Baranya m. Alispáni. Elnöki. 1920: 7/5.
139 Párttörténeti Intézet. Archivum. Baranya m. Sásdi kormánybiztos. 1921: 36. bizalmas.
140 Párttörténeti Intézet. Archivum. Baranya m. Alispáni. Elnöki. 1920: 4883.

zeti hadsereg körében is lázadást akar szítani".[141] Az alispáni jelentés is a „megszállási határvonal mentén működő, a közrendre és biztonságra veszélyes elemekről" beszél.[142] A helyzetről *a kaposvári katonai körletparancsnokság bizalmas feljegyzése* ad összefoglaló képet: „a mind gyakrabban előforduló bolsevista agitációk, a még ismeretlen helyen tartózkodó Magyar Kommunista Párttól származó röpcédulák arra késztették a katonai parancsnokságot, hogy az összes nemzetvédelmi tiszteket, valamint az összes csendőrőrsöket a legéberebb figyelemre, tettenérés esetén a legerélyesebb és legsürgősebb törvényes végrehajtásra felhívja". A feljegyzés meg is említi az 1920. nyarán előfordult fontosabb eseményeket:

„1. Bolsevista röpiratok Somogy megyében: hetesi körjegyzőség, Pusztakovácsi.

2. Somodor pusztán nyílt agitálás.

3. A Vörös Hadsereg harcairól tud a lakosság, Magyarországra való betörésük hírét terjesztik.

Megállapítható, hogy tervszerű bolsevista agitáció folyik. *Jelentések szerint Pécsett van a propaganda központja.*"[143]

Ezekre az eseményekre a belügyminiszter is felfigyelt. 1920. nyarán kelt rendeletében arról beszélt, hogy a Kommunisták Magyarországi Pártja ismét szervezkedik, röpcédulákat, sajtótermékeket terjeszt, elsősorban a demarkációs vonal mentén.[144] A további szervezkedés megakadályozására újabb katonai egységeket vezényeltek erre a területre. A szigorú katonai ellenőrzést mutatja, hogy Észak-Baranyában a távbeszélő forgalom katonai cenzúrája még 1921-ben is fennmaradt, amikor az ország többi részében már megszüntették.[145]

*

A fegyveres erők elnyomó szerepe nem változott meg akkor sem, amikor az *1921. évi III. törvény* — amely a Kommunista Párt és a munkásmegmozdulások ellen irányult — a különítmények és katonai egységek szerepét a megerősödött legális államhatalmi szervekre ruházta át. Azonban sem a törvényes intézkedések, sem az üldöztetés nem tudta kitörölni a Tanácsköztársaság és a Vörös Hadsereg emlékét. A dolgozók a Dél-Dunántúl területén is bíztak abban — ahogy egy letartóztatott mondotta[146] —

„visszajönnek még a kommunisták, lesz még szocialista kormány Magyarországon!"

141 Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1920: 826.
142 Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1921: 1819.
143 Párttörténeti Intézet. Archivum. Baranya m. Alispáni. Elnöki. 1921: 10/5.
144 Párttörténeti Intézet. Archivum. Baranya m. Sásdi kormánybiztos. 1921: 36. bizalmas.
145 Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1921: 346.
146 Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919: 810. 1919. októberében.

A MAGYAR FEGYVERES ELLENÁLLÁSI MOZGALOM MEGSZERVEZÉSE ÉS SZEREPE MAGYARORSZÁG FELSZABADÍTÁSÁBAN

(1941—1945)

Mucs Sándor őrnagy

I.

A Kommunisták Magyarországi Pártjának erőfeszítései az ellenállás megszervezésére és a nemzeti egységfront megteremtésére

Amikor a hitleri Németország 1941 június 22-én hitszegő módon megtámadta a Szovjetuniót, a volt magyar uralkodó osztály úgy gondolta, hogy valóra válik 25 éves ellenforradalmi uralmának egyik fő célkitűzése, a kommunizmus megsemmisítése. Mint ismeretes, a Horthy-fasizmus annak az ellenforradalmi harcnak a talaján jött létre, amelyet az imperialista hatalmak támogatásával a Magyar Tanácsköztársaság ellen folytatott. Ez az ellenforradalmi rendszer fennállása idején büszkén hirdette, hogy elsőként számolta fel Európában a proletariátus diktatúráját és büszkén vallotta magát a kommunizmus elleni harc élharcosának. Ezt mutatja Kállay Miklós miniszterelnök beszéde is, amelyet 1942 október 20-án mondott Ungváron. „Az a gondolat — mondotta —, amelynek mi voltunk a megteremtői, Európa uralkodó gondolatává lett. Mert tény és való, hogy mi magyarok voltunk a megindítói és előharcosai annak a gondolatnak, amely ma Európában uralkodik és meglátjátok, hogy uralkodó lesz az egész világon is."[1] Hogy mi volt ez a gondolat, amelyre Kállay olyan büszkén hivatkozik, úgy gondoljuk, nem sok fejtörést okoz senkinek sem. Ez a rendszer, amely a nemzetárulás talaján jött létre, a legkíméletlenebb harcot folytatta minden haladó erő, de főképpen a haladás legkövetkezetesebb képviselői, a kommunisták ellen. A Horthy-fasizmus a kommunisták százait gyilkolta

[1] Idézi Kállai Gyula: A magyar függetlenségi mozgalom 1939—1945. — 10. o. (Szikra 1955.)

meg. Ugyanakkor, amikor az országon belül a legkegyetlenebb harcot folytatta a haladó erők ellen, a legképtelenebb rágalmakkal illette az egész emberi haladás legkövetkezetesebb képviselőjét, a Szovjetuniót, hogy ezzel is irtsa a Szovjetunió iránt érzett szimpátiát a magyar dolgozó népből.

Ezért érthető, hogy a Horthy-fasizmus a hitleri Németország után elsőként üzent hadat a Szovjetuniónak. Ez a lépése az egész rendszere lényegéből fakadt. A magyar fasiszták azt hangoztatták, hogy ezt a háborút csupán világnézeti okokból viselik, ez azonban csak az idegen területek meghódítására való törekvés leplezésére szolgált. „Ezt a jelképes belépést parancsolólag követelte az is, hogy kárpátmedencei riválisaink, a románok erőteljesen bekapcsolódtak a szovjetellenes háborúba" — írja Adonyi Ferenc „A magyar katona a második világháborúban" c. könyvében.[2] Nem feladatunk most vitatkozni az említett szerzővel, hogy vajon jelképes volt-e ez a belépés. Az a fontos, amit mond, hogy a többi hódítók közül a magyar fasiszták sem akartak kimaradni.

Ez ellen az esztelen háború ellen, amelyhez a magyar népnek semmi köze sem volt, egyedül a Kommunisták Magyarországi Pártja lépett fel határozottan. A párt híven követve a Komintern VII. kongresszusának iránymutatását, arra törekedett, hogy a Magyarországon is egyre inkább megerősödő fasizmus ellen széles népfrontot hozzon létre, amely biztosítékot jelentett volna az egyre nyiltabban megmutatkozó háborús készülődés ellen is. A népfront létrehozásának előfeltételei nálunk is — mint a többi, politikai és gazdasági szerkezetében hasonló jellegű országban — adva voltak. Ismeretes, hogy a Horthy-fasizmus a legalapvetőbb polgári jogokat is megszüntette Magyarországon, és így e jogok kivívása érdekében a nemzet széles rétegeit mozgósítani lehetett volna. Másrészről a Magyarországon még mindig fennálló feudális földbirtokviszonyok a parasztság jelentős részét kötötték gúzsba. Ennek az állapotnak megszüntetését tehát a parasztság érdeke is követelte. A munkás-paraszt összefogásnak ilyenformán meg volt minden reális alapja. Ezeket a valóban meglévő problémákat azonban a dolgozó tömegek igen kis hányada ismerte csak fel, amelyben többek között komoly szerepet játszott a Szociáldemokrata és a Kisgazda Párt vezetőségének tevékenysége, ami nem az uralkodó osztály ellen, hanem éppen ellenkezőleg, annak támogatására irányult. A munkásarisztokrata jobboldali szociáldemokrata vezetők ellene voltak a Népfront megteremtésének azért is, mert féltek, hogy a Kommunista Párt elismerése a munkásosztály vezetésének elvesztését jelenti számukra. „Nálunk egységfrontról még beszélni sem lehet, mert ezzel elismerjük a bolsevik párt létjogosult-

[2] Adonyi Ferenc: A magyar katona a második világháborúban. 92. o. (Klagenfurt 1954-es kiadás.)

ságát"[3] — írta 1933-ban Mónus Illés a vidéki pártszervezetek vezetőihez küldött körlevelében. A Szociáldemokrata és a Kisgazda Párt vezetőinek eme politikájából következett, hogy a Kommunista Párt egyedül volt kénytelen mozgósítani a dolgozó tömegeket a fasizmus ellen, az ország szabadságáért és függetlenségéért. Ezt a munkát azonban a párt akkori illegális helyzete nagyban gátolta, amiért is erőfeszítése 1944 március 19-ig csak nagyon kevés eredményre vezetett.

A magyar ellenállási mozgalom története az 1941—45-ös években két szakaszra osztható. Az első szakasz Magyarország hadbalépésétől, 1941 június 26-tól 1944 március 19-ig, a második szakasz pedig 1944 március 19-től Magyarország teljes felszabadulásáig, 1945 április 4-ig terjed.

Az első szakaszban a Kommunista Párt fő törekvése arra irányult, hogy mozgósítsa a nemzeti demokratikus erőket annak elérésére, hogy Magyarország lépjen ki a háborúból, szakítson a német fasizmussal és kössön különbékét a Szovjetunióval. E cél elérése érdekében a Kommunista Párt Központi Bizottsága 1941 szeptember 1-én a következő határozatot hozta:

„Minthogy a németek önkényuralma Magyarországon az összes néprétegek legfőbb veszedelmévé nőtt, és a szovjetellenes háborúnak a megszüntetése a nemzet egyetemének érdeke, a kommunista párt Központi Bizottsága elhatározta, hogy minden munkáját és akcióját a jelenleg döntő, fő feladat alá rendeli, úgymint: ‚Magyarország felszabadítása a német imperializmus igája alól, a német hadsereg eltávolítása az országból, a Szovjetunió elleni indokolatlan háború megszüntetése.'

A kommunista pártnak ezen legfontosabb alapvető politikai célok érdekében együtt kell működnie mindazon néposztályokkal és körökkel, amelyek szintén felismerték az okot, a veszélyeket, amelyeket a német fennhatóság és a háború folytatása a magyar nemzet számára jelent és mindazokkal, amelyek hajlandók a fenti célok megvalósítása érdekében harcolni, azok pártállására való tekintet nélkül."[4]

A Kommunista Párt arra törekedett, hogy létrehozzon olyan legális szervezetet, amelyben a demokratikus érzelmű hazafiakat tömörítve tevékenységet lehet kifejteni a fent említett célok elérésére. Ilyen szervezetnek szánta a Kommunista Párt az 1942 februárjában megalakult Történelmi Emlékbizottságot. E bizottság hivatalosan bevallott célja az volt, hogy összegyűjtse az 1848—49-es forradalom és szabadságharc ereklyéit és ezekből kiállításokat rendezzen. A Történelmi Emlékbizottság tagjai között ott voltak olyan neves személyiségek, mint Bajcsy-Zsilinszky

[3] Idézi Kállai Gyula: i. m. 33. o.
[4] Dokumentumok a magyar párttörténet tanulmányozásához. V. 1939. szeptembertől 1945. áprilisig. (A továbbiakban Dokumentumok.) 59. o.

Endre, Bernát Aurél, Darvas József, Kállai Gyula, Kárpáti Aurél, Földes Ferenc, Kodály Zoltán, Parragi György, Szekfű Gyula, Veres Péter és még sokan mások. Jelentős állomása volt a Történelmi Emlékbizottság munkájának az 1942 március 15-én megszervezett háborúellenes tüntetés, amelyben mintegy 8—10 ezer ember vett részt. A tüntetés részvevői „Vesszen Hitler! Szüntessék be a háborút! Különbékét akarunk! Független, demokratikus Magyarországot akarunk!" jelszavakat hangoztatva adtak kifejezést a magyar nép törekvésének. Természetesen az uralkodó osztály nem nézte ölbetett kézzel a demokratikus hazafiak eme megmozdulását, hanem igénybe véve fegyveres erejét, rövid idő alatt szétverte a békésen tüntető tömeget. A tüntetés után pedig megkezdte a tömeges letartóztatásokat, amely első érzékeny csapás volt a kifejlődő ellenállási mozgalomra.

1942 március 10-én a háborút megüzenő Bárdossy-kormány helyét Kállay Miklós kormánya foglalta el. Ez a kormányváltozás azonban nem jelentett alapvető változást a magyar uralkodó osztály háborús politikájában. Változás csupán annyiban volt, hogy Kállay a német szövetségest a teljes támogatásról továbbra is biztosítva, titokban a nyugati angolszász hatalmak felé is kezdett tapogatózni arra az esetre, ha a hitleri Németország a háborút esetleg elvesztené. Ezt később maga Horthy is elismerte emlékirataiban. Ezt írta: „Hitler-Németországgal való külső kapcsolatok megőrzése mellett lépéseket kell tenni annak érdekében, hogy a játékban az angolszászokkal való barátságos kapcsolatok nagyobb nyomatékot kapjanak, anélkül azonban, hogy ebből a Szovjetnek előnye lenne".[5] Ugyancsak ebben az emlékiratában Horthy elismeri, hogy a nyugati hatalmakkal az első érintkezést 1942 nyarán vették fel.

Ebben az időben Kállaynak az volt a fő problémája, hogy megerősítse a „nemzeti egységet", amelyre támaszkodva tovább lehet folytatni az esztelen, néptől idegen háborút. Kállay látta, hogy az ilyen „nemzeti egység" kialakításának legfőbb akadályai a kommunisták, akik propagandájukkal leleplezik a háború valódi célját és egyre nagyobb tömegeket nyernek meg a háborúellenes mozgalmak céljára. Ezért Kállay úgy vélte, hogy a „nemzeti egység" megerősítésének egyik döntő előfeltétele a kommunisták és a bűnös háború elleni legkövetkezetesebb harcosok megsemmisítése. 1942 májusától július végéig fokozottan folytatódott a rendőrség és a csendőrség hajszája a kommunisták, valamint mindazon egyének és szervezetek ellen, amelyek háborúellenes nézeteket hangoztattak. Ennek a háromhónapos hajszának következtében a magyar ellenállási mozgalom, de főleg annak legkövetkezetesebb szervezője, a Kommunista Párt, igen komoly, érzékeny veszteségeket szenvedett. A rendőrség mintegy 600 főt tartóztatott le, köztük a Kommunista Párt két titkárát, Schönherz Zoltán és Rózsa Ferenc

[5] Idézi Nemes Dezső: Magyarország felszabadulása. 17. o.

elvtársakat is. Ismeretes, hogy Rózsa elvtársat még a kihallgatások során halálra kínozták, nem sokkal később pedig Schönherz elvtársat is felakasztották. Ez alatt a három hónap alatt ugyanakkor letartóztatott a rendőrség még egy központi bizottsági tagot és két területi titkárt is. A 600 letartóztatott közül több mint 450 főt állítottak katonai bíróság elé a fennálló társadalmi rend erőszakos megdöntésére irányuló szervezkedés címén.[6]

Ezek a letartóztatások a fiatal magyar ellenállási mozgalomra szinte kiheverhetetlennek látszó csapást jelentettek. A párt Központi Bizottsága július végén, vagyis a nagy letartóztatások után mindössze 10—12 elvtárssal tudta csak a kapcsolatot megtartani.[7] Ennek következményeképpen a párt korábbi kapcsolatai a szociáldemokratákkal, Bajcsy-Zsilinszkyékkel, a Szabad Szó körével stb. ugyancsak megszakadtak. A rendőrségi és csendőrségi hajsza következtében igen sok demokratikus érzelmű hazafi, félve a további üldöztetésektől, elszakadt a mozgalomtól, visszavonult. A Történelmi Emlékbizottság is beszüntette tevékenységét. Az első kísérlet a nemzeti ellenállás erőinek összefogására nem sikerült. Tehát amíg Európa-szerte az ellenállási mozgalom 1942-ben egyre inkább kiszélesedett, nálunk Magyarországon komoly megtorpanás következett be.

Mindezek ellenére az ellenállási mozgalom fő szervező ereje, a Kommunista Párt nem adta fel a küzdelmet. A nagy letartóztatások után elsőrendű feladatának tekintette a párt, hogy mindenek előtt saját sorait erősítse meg. Komoly, nehéz munkával a Központi Bizottságnak sikerült 1942 végére ismét jelentős számú elvtárssal felvenni a kapcsolatot és új tagokkal megerősíteni a párt sorait.

Ezt a szervező munkát szakította meg újra a horthysta rendőrség és csendőrség akciója 1942—43 telén. A rendőrségnek és a csendőrségnek beépített ügynökei révén most újabb érzékeny csapást sikerült mérni a Kommunista Pártra. Ez után a csapás után is a Központi Bizottság csak igen kevés elvtárssal tudta a kapcsolatot megtartani.[8]

Mindezek után sokan úgy gondolnák, hogy a fasiszta kormányzatnak sikerült felszámolni a magyar ellenállási mozgalmat és annak szervezőjét, a Kommunista Pártot. A párt azonban élt és dolgozott. A csendőrségi baloldali összesítőket lapozgatva világossá válik, hogy a párt egyes tagjai és sejtjei— ha nem is központi irányítással, de dolgoztak. A kiadott röpcédulákon és feliratokon továbbra is leleplezték Kállay háborús politikáját és követelték, hogy „Hozzák haza csapatainkat a frontról!" „Különbékét követelünk!" stb.[9] És ebben a helyzetben, ami-

[6] Az adatokat közli: Kállai Gyula i. m. 150—151. o.
[7] M. P. I. Archivum. 1956/Gy. Kádár elvtárs visszaemlékezései.
[8] U. o.
[9] A csendőrség parancsnokának heti összesítő jelentése a baloldali mozgalmakról (a továbbiakban B ö.) 1943. febr. M. P. I. Archivum.

kor a párt, bár nagy nehézségek árán, de folytatta a harcot a fasiszta terror ellen, a párt vezetői 1943 júniusában kimondták a párt feloszlatását. Most nem feladatunk ennek a lépésnek minden oldalról való alapos megvizsgálása, csupán arra kívánunk rámutatni, hogy a Kommunista Párt feloszlatása és helyette a Békepárt megalakítása nem segítette elő a nemzeti ellenállási mozgalom olyan mértékű összefogását, ahogy azt a Kommunista Párt akkori vezetői várták.[10]

A párt feloszlatásáról szóló határozat megjelenését követő héten a volt Kommunista Párt vezetőinek irányítása alatt megalakult a Békepárt, amelynek tagjai elsősorban a Kommunista Párt volt tagjaiból kerültek ki. Tehát ez a fordulat (mondhatjuk azt is nyugodtan — névcsere) többek között azt a célt is szolgálta, hogy tévedésbe ejtse a fasiszta államapparátust. Erre mutat az a tény, hogy a Békepárt aláírásával megjelent röplapok, valamint a „Béke és Szabadság" — a Békepárt illegális újsága — ugyanazoknak a célkitűzéseknek megvalósításáért szállt síkra, amelyeket a Kommunista Párt 1941 szeptember 1-i határozata lerögzített. Másik oldalról bizonyítja ezt az a tény, hogy a fasiszta csendőr- és rendőrségi szervek soha nem tettek különbséget a Kommunista Párt és a Békepárt között. A már fentebb említett Baloldali összesítő „Kommunista mozgalmak" c. részében a csendőrség minden esetben a Békepárt tevékenységéről beszél, amelynek röplapjaiban és újságában „a kommunista követelések fedezhetők fel".

Az ellenállási mozgalom további szervezése tehát a kommunisták által vezetett Békepárt feladata lett. A többi — magukat munkás- és parasztpártoknak tituláló pártok — még ekkor sem voltak hajlandók az együttműködésre, habár egyre nyilvánvalóbb lett, hogy a háborút a hitleri fasizmus és szövetségesei elvesztették és a további vér- és anyagi áldozat Magyarország részéről csak az erkölcsi és anyagi romlás további elmélyülésével jár. A Kisgazda és a Szociáldemokrata pártok a háború alatt, de különösen 1944 március 19-ig az ún. „kivárás" politikáját folytatták. Ez a kivárási politika azonban nem a kormánnyal szembeni passzívitásukban mutatkozott meg, hanem abban, hogy nem vettek részt az ellenállási mozgalomban és várták az angol győzelmet a Horthy-fasizmus felett. Az események azonban azt mutatták, hogy ez a politika nem hozta meg, amit tőle vártak.

1943 végén, 1944 elején a magyar uralkodó osztály józanabbik része, látva a Szovjet Hadsereg sorozatos sikereit, valamilyen formában véget szeretett volna vetni a háborúnak. Ennek egyetlen megoldása az lett volna, hogy a népre támaszkodva fegyverszünetet kérjen a Szovjetuniótól és ellenálljon a német fasizmus mindennemű követelésének.

[10] E kérdéssel bővebben foglalkozik Kádár elvtárs „A kommunisták Magyarországi Pártja feloszlatása körülményeinek és a Békepárt munkájának néhány kérdéséről" c. cikkében. Megjelent a Párttörténeti Közlemények 1956. 3. számában.

De az uralkodó osztály eme része is jobban félt a néptől és a Szovjetuniótól, mint az ördög a tömjénfüsttől. Ezért a német szövetség feltétlen tartásának hangoztatása mellett, titokban tárgyalásokat kezdtek az angolszász hatalmakkal Magyarország esetleges megszállásáról. Erről nyíltan beszél Adonyi Ferenc is a már említett könyvében; hogy 1944 nyarán az angolszászok „... 2 szövetséges ejtőernyős hadosztálynak a Dunántúlon való bevetését helyezték kilátásba. Magyar részről ennek a 2 hadosztálynak hadműveleteit kellett volna biztosítani."[11] Természetesen ezek a tapogatózások nem maradtak titkon a német vezérkar előtt, hiszen a magyar államigazgatás egész skálája hemzsegett a német titkosszolgálat embereitől. Ezért a német hadvezetőség úgy döntött, hogy most már teljes egészében, minden formaságot felrúgva megszállja Magyarországot.

Így vált 1944 március 19-e szégyenletes napjává a magyar nép történetének. Ezen a napon nem dördült el egyetlen fegyver sem a magyar nemzet függetlenségének és szabadságának védelmében, habár ehhez — a felszabadító Szovjet Hadsereg gyors előretörését figyelembe véve — adva voltak a megfelelő gazdasági, katonai és politikai feltételeink. Ennek a bizonyítására elég idéznünk ugyancsak Adonyit, aki a magyar hadsereg 1944 eleji állapotát a következőképpen írja le. „A magyar hadigépezet, az 1943-as év nyugalmát felhasználva... nagyrészben pótolni tudta a doni veszteségeket..." Ezek szerint a honvédség a következő seregtestekből állt: 8 gyaloghadosztály (3 gyalogezredes korszerű szervezéssel), 1 könnyű hadosztály (27. k. ho. korszerű szervezéssel), 2 hegyi dandár, 2 páncélos hadosztály, 1 korszerűnek mondható lovas hadosztály, 8 tartalék ho. (részben átszervezés alatt). Ezenkívül erős légvédelmi erők 7 lgv. dandárban összefogva, egy kiépített „Székely határvédelmi erő" (7 határvadász és 27 székely határőr zászlóaljjal) és egy erősen fejlesztett és korszerűsített légierő. Hadiiparunk soha nem látott és gondolt kapacitással dolgozik."[12]

Ennek az egyáltalán nem jelentéktelen erőnek ellenálló képességét akkor mérhetjük le igazán, ha figyelembe vesszük a Magyarország megszállása szempontjából számításba vett német erőket. Erre ugyancsak Adonyi ad adatot, amely szerint a német hadvezetőség a nyugati határunkon kb. 4 ho-nyi erőt vont össze, ezenkívül a Balkánon szintén ugyanennyi erővel rendelkezett és Eperjes környékén állomásozott még kb. 1 ho-nyi német erő. Tehát az arány erősen a magyar hadsereg oldalára billen. Megsokszorozta volna a magyar hadsereg erejét azonkívül az a jelentős erkölcsi tényező, hogy ebben a harcban valóban hazája függetlenségéért szállt volna síkra. A magyar uralkodó osztály azonban most sem tagadta meg önmagát. Nemzetáruló volt és az is maradt.

[11] Idézett mű 69. o.
[12] Idézett mű 58. o.

II.

A fegyveres ellenállás kezdete. A fegyveres akciógárdák és a partizáncsoportok megszervezése

1.

A nyílt német fasiszta megszállás komoly fordulatot hozott a magyar ellenállási mozgalom további fejlődésében. A német megszállás után az eddig szabadon működő ún. demokratikus pártokat a Sztójai-kormány feloszlatta, azokat illegális tevékenységre kényszerítette. Ezek a pártok azonban az illegális munkára nem voltak felkészülve, így jó időbe telt, amíg az új helyzetnek megfelelően komolyabb tevékenységet tudtak kifejteni. Fordulatot hozott a német megszállás az ellenállási mozgalomban abban is, hogy ettől az időtől kezdve a Békepárt, majd az 1944 szeptemberében újjáalakult Kommunista Párt fő célkitűzése most már a fegyveres ellenállás megszervezése lett a német megszállók és bérenceik ellen. Ez a törekvés tükröződik már a Békepárt 1944 március 19-én kiadott röplapjából is. „Magyarok! — hangzik többek között a felhívás. — Történelmünk legválságosabb napjait éljük. A közös magyar sorsban egymásra kell találnunk. Testvérként fogjunk össze a megszállók ellen. Csak az egységes nemzet szabadságharca mentheti meg a hazát! Emeljük magasra a nemzeti ellenállás lobogóját!... Munkások, parasztok, katonák, polgárok, diákok! Szervezzétek a nemzeti ellenállást, alakítsatok harci csoportokat! Gyárakban, bányákban, műhelyekben, irodákban és házakban; egyetemeken, laktanyákban, őrszobákon, falvakban és tanyákon; ketten, hárman, tízen fogjatok össze!... Ne legyen se éjjele, se nappala hazánk földjén a német megszállóknak! Ne hagyjatok nekik egy nyugodt pillanatot sem! Gyújtsátok rájuk a házat, *pusztítsátok őket tűzzel, vassal!*"[13] Tehát a német megszállás után az eddigiekhez viszonyítva minőségi változásról van szó az ellenállási mozgalmat illetően.

Az előbb említettük, hogy az illegalitásba szorult pártok — a Békepárt kivételével — nehezen tudtak csak munkához kezdeni. Az eddig tétlen pártok is kénytelenek voltak azonban belátni, hogy a „kivárás" politikája nem hozhatja meg a nemzet szabadságát és hogy ennek elősegítéséhez szükség van a belső erők minél alaposabb összefogására és harcbavitelére. Így jött létre a Békepárt javaslatára 1944 tavaszának végén a Magyar Front, amely az illegalitásba szorult pártokat tömörítette magába. A Magyar Front tagjai voltak a Békepárt, a Független Kisgazdapárt, a Szociáldemokrata Párt és a Kettős Kereszt Szövetség

[13] Dokumentumok. 177. o.

(a legitimisták szövetsége). Megalakulása után a Magyar Front kiáltvánnyal fordult „A magyar nemzethez", amelyben tevékenységének célját határozta meg. Ez szerint a kiáltvány szerint a Magyar Front célkitűzése „... kiűzni a német hódítókat és kiszolgálóikat, lerakni a demokratikus Magyarország alapjait, békét kötni a szövetségesekkel".[14]

A Magyar Front létrehozása természetesen komoly lépést jelentett előre a nemzeti ellenállás kiszélesítésére. Az egyedüli kiutat az ország függetlenségének visszaszerzéséhez a német megszállás után az eddigi „kivárók" jórésze is már csak a fegyveres ellenállás megszervezésében — illetve annak a Szovjet Hadsereggel való együttműködésében remélte. Ennek elősegítésére hozták létre 1944 szeptember végén a Magyar Front Katonai Vezérkarát, amelynek tagjai Bajcsy-Zsilinszky Endre, Kiss János altbgy., Nagy Jenő ezds. és Tarcsai Vilmos szds. voltak. A Magyar Front felhívásai a fegyveres ellenállásra azonban csak a hadsereghez, illetve annak tisztikarához szóltak. Ez bizonyos fokig érthető, hiszen fegyveres erőt mindenek előtt ez jelentett volna a német megszállók ellen. Azonban nem mehetünk el szó nélkül amellett, hogy a polgári lakosság felé, elsősorban a munkások felé a Magyar Front jóformán semmilyen szervező munkát nem végzett. A Magyar Front Katonai Vezérkara sajnos rövid ideig tudott csak dolgozni. Jóformán csak a szervezkedés kezdetéig jutottak el, amikor aljas árulás folytán a Gestapó kezébe kerültek és valamennyiüket kivégezték. Ennek bekövetkezte után a fegyveres ellenállás megszervezése a Magyar Front egyéb erőinek visszahúzódása után kizárólag a Kommunisták Magyarországi Pártjára hárult.

Amíg a Magyar Frontba tömörült demokratikus erők a fegyveres ellenállás megszervezésén fáradoztak, a Szovjet Hadsereg feltartóztathatatlanul közeledett hazánk határaihoz, és Románia felszabadítása után elérte hazánk akkori határait. A magyar uralkodó osztály köreiben egyre inkább a fejetlenség lett úrrá. Ekkorra már világossá vált, hogy Hitler a háborút elvesztette és a magyar nép sokkal inkább kívánja a háború befejezését, mint bármikor. A magyar uralkodó osztály azonban még mindig nem merte határozott lépésre szánni magát a háború befejezését illetően. Tapogatózott ugyan a szövetségesknél a béke felől, de ugyanakkor a német fasisztákhoz is fordult segítségért a délkeleti határok megerősítésére.

Ebben a nehéz történelmi helyzetben alakult újjá a Kommunisták Magyarországi Pártja. 1944 szeptemberében látott napvilágot a párt röplapja, amely bejelentette a párt megalakulását. Első fellépésében a párt követelte a fegyveres harc megindítását. A háború ellen a békéért, az elnyomás ellen a szabadságért, a németek megszállók ellen, Magyarország felszabadításáért! „Honvédek! Tisztek, altisztek, legénység! For-

[14] Röpiratgyűjtemény 1344. M. P. I. Archivum.

dítsátok fegyvereiteket a német ellen! A Vörös Hadsereggel együtt szabadítsátok fel országunkat!... Fel a harcra a Dunántúlon megbújó német csapatok ellen! Juttassatok fegyvert a munkásságnak és parasztságnak."[15] Ugyanakkor a párt szabotálásra és fegyveres partizánharcra hívta fel a munkások és parasztok tömegeit is a német megszállók ellen. A Kommunista Párt újjáalakulása tehát a morális tényezőn kívül azt is jelentette, hogy határozott, elszánt vezetőt is kapott az ellenállási mozgalom, s ennek az eredménye rövidesen meg is mutatkozott.

2.

Mielőtt azonban a fegyveres ellenállást vázolnánk, szükségesnek tartjuk, hogy a fegyveres egységeket, csoportokat két — egymástól szervezésben és taktikában is — különböző csoportra osszuk. Az egyik csoporthoz tartoznak a Kommunista Párt Központi Bizottsága által az országon belül szervezett, vagy önállóan alakult csoportok. A másikhoz a Kommunista Párt Külföldi Bizottsága által szervezett és Magyarország területére ejtőernyővel ledobott, vagy más úton bejutott partizáncsoportok. Szükséges ezt a felosztást megtenni azért, mert mint fentebb említettük, ezek mind szervezetileg, mind taktikai tevékenységükben különböztek egymástól. Kezdjük az első csoporttal.

A Kommunista Párt újjáalakítását kimondó Központi Bizottsági ülésen a párt létrehozta a Katonai Bizottságot, amelynek többek között tagjai voltak Sólyom László, Pálffi György, Horváth Márton és más elvtársak. Ezek az elvtársak a párt útmutatása alapján hozzáláttak a fegyveres ellenállás megszervezéséhez. E munka segítésére a párt a legjobb elvtársakat küldte. Fehér Lajos, Mód Aladár, Kiss Károly és a többiek becsületesen teljesítve a párt parancsát, hozzáfogtak a munkához a maguk területén.[16] Szeptember hónapban a fegyveres csoportok szervezése, felfegyverkezése és kiképzése folyt, majd a hónap végén, október elején megkezdték a harci tevékenységet is.

A fegyveres csoportok megszervezése igen komoly elővigyázatosságot követelt és nagy nehézségekbe ütközött, hiszen a Gestapó, a csendőrség és a rendőrség minden erejét megfeszítve üldözte a kommunisták minden irányú munkáját. Ezt figyelembe véve alakultak ki a budapesti fegyveres csoportok egyik formájaként az illegális diverziós csoportok, egyenként 4–5 fővel. A budapesti fegyveres ellenállás másik formáját az ún. katonai csoportok képezték, amelyek hamis igazolványok birtokában mint legális katonai egységek működtek. Ezek létszáma 40–60 fő között mozgott. Ilyen csoportok tevékenykedtek Újpesten, Kőbányán stb. Ezeknek a csoportoknak sikerült kapcsolatot teremteni a hadseregben

[15] Dokumentumok. 203. o.
[16] Visszaemlékezések. M. P. I. (névtelen).

demokratikus érzelmű tisztekkel, akik gondoskodtak felszerelésükről és ellátásukról.

A fegyveres ellenállás másik csoportjához a Kommunista Párt Külföldi Bizottsága által megszervezett partizáncsoportokat soroljuk. Mint ismeretes, a Kommunista Párt Külföldi Bizottsága a Szovjetunió területén tevékenykedett. Így ezeknek az elvtársaknak alkalmuk volt a fogságba esett honvédek és tisztek között antifasiszta propagandát kifejteni. Ezek az elvtársak a szovjet kormány hozzájárulásával antifasiszta iskolákat szervezve összegyűjtötték az önként jelentkező honvédeket és tiszteket, részükre előadásokat tartottak. Itt, ezeken az iskolákon a hallgatók megismerkedve a háború igazi céljával és a Szovjetunió szerepével a második világháborúban, többségükben következetes harcosaivá váltak a magyar ellenállási mozgalomnak. Ezeknek a harcosoknak jelentős része a magyarországi bevetés előtt a Szovjetunió területén, a szovjet partizánokkal együtt már részt vett a német fasizmus elleni harcban. Emlékeztetésül csak néhány csoportot sorolunk fel. Magyar partizánok harcoltak az orlovi magasabb partizánegység Déli operatív csoportjának „A szovjet hatalomért" és a „Molotov" elnevezésű brigádjaiban. Létszámuk mintegy 90—100 főre tehető. Ez a csoport 1942-től 1943 szeptemberéig, a partizánoknak a Szovjet Hadsereggel történt egyesüléséig együtt küzdött a szovjet elvtársakkal. Kisebb csoportok harcoltak a „Szuvorov" brigádban a Choinicki körzetben, Naumov parancsnoksága alatt a „Csernovi" osztagban. Harcoltak magyar partizánok a hős partizánvezér, Fjodorov alakulataiban is. Ezen csoportok létszáma elérte a 300 főt. Igaz, ez a szám nem túlságosan nagy, de ezek az elvtársak mégis a közös harcban hullatott vérükkel pecsételték meg a szovjet és a magyar nép közötti eltéphetetlen barátságot.

A Kommunista Párt Külföldi Bizottságának munkájáról szólva lehetetlen nem szólni az illegális Kossuth-rádió szerepéről, amelynek adásai segítettek felszítani az országon belüli ellenállás tüzét. Az illegális Kossuth-rádió elsőrendű feladatának tekintette a magyar uralkodó osztály igazi céljának feltárását a folyó háborúban és ugyanakkor rávilágítani a Szovjetunió harcának igazságos jellegére. A német megszállás után az illegális Kossuth-rádió adásai a nemzeti ellenállás megszervezését sürgették. 1944 március 2-i adásában többek között ezek hangzottak el: „Csak elszánt, fegyveres, áldozatoktól vissza nem riadó ellenállás mentheti meg hazánkat! Fegyvert fogni! Egyetlen magyar földet sem szabad feladni kardcsapás nélkül. A hadsereg egységei vegyék fel a harcot a német csapatokkal a honvéd vezérkar és a legfelsőbb hadúr, a kormányzó utasítása nélkül is! Fegyverezzétek fel a népet! Fel a harcra a magyar szabadságért! Fegyverbe magyar!" Március hó 23-án újabb felhívással fordult a hadsereg tisztikarához. „A hazafias tiszt számára nem kétséges, mi a teendő. A nemzet és a hadsereg elárulása, meggyalázása ellen, a rablók ellen harcolni kell zárt sorokban, az utolsó

golyóig, az utolsó leheletig." Ezek után csatlakozásra, vagy a néppel együtt partizánharcra szólítja fel a tisztikar hazafias érzelmű részét. A május 19-i adásában már taktikai utasításokat is ad a megszervezendő partizán csoportoknak. „A partizánharc — mozgó harc. Váratlanul, hol itt, hol ott bukkannak fel rajtaütéssel, villámgyors cselekvéssel végrehajtják kitűzött feladatukat, majd nyomtalanul eltűnnek."[17] A Szovjet Hadsereg hazánk határaihoz való közeledtével a Kossuth-rádió egyre határozottabban követelte a fegyveres harc megkezdését a hitleri fasiszták és a magyar csatlósaik ellen. Meg kell mondani azonban őszintén, hogy ezek a felhívások csak szűk rétegekhez jutottak el, amit az ellenállási mozgalom elszigeteltsége is igazol.

III.

Az országon belül szervezett fegyveres ellenállási csoportok tevékenysége

1.

Mint már előbb említettük, a Kommunista Párt újjáalakulása után azonnal hozzáfogott a fegyveres ellenállás megszervezéséhez. Az első csoportok Fehér Lajos elvtárs irányítása alatt kezdték meg a munkát. Hamarosan három csoport (Szir, Laci és Marót) jött létre, egyenként 5—6 fővel.

E csoportok tevékenységében kettős törekvést fedezhetünk fel. Az egyik: demonstratív jellegű tevékenység, amely arra irányult, hogy felrázza Budapest népét a fasiszták és bérenceik elleni fegyveres harcra. Ilyen jellegű akciók közé sorolhatjuk a Gömbös szobor, a Kossuth utcai nyilas könyvesbolt és a Városi Színházban megrendezett nyilvános nyilas nagygyűlés felrobbantását. A másik irányú tevékenység, amelyet a német és magyar fasiszta csoportok, illetve azok objektumai ellen hajtottak végre a csoport tagjai. Az ilyen irányú akciók már a német és a magyar fasiszták tevékenységének ideiglenes akadályoztatását célozták. Ez irányban a csoportok tagjai igen komoly tevékenységet fejtettek ki. Attól az időtől kezdve, hogy a csoportok tagjai munkához láttak, alig volt nap, hogy Budapest utcáin ne repült volna a levegőbe egy-egy német katonai teherautó, vagy páncélos gépjármű. Hasonlóan napirenden voltak a német elhelyezkedési objektumok és a nyilas székházak elleni támadások is.

Ezek a csoportok katonai szempontból a legnagyobb szolgálatot azonban azzal tették, hogy a német utánpótlást szolgáló vasútvonalak

[17] Az idézett részek megtalálhatók: Kossuth-rádió adásai 1944. M. P. I. Archívum.

ellen hajtottak végre akciókat. Ugyanis ezek a sínrobbantások éppen abban az időben okoztak zavarokat a német fasiszta hadsereg ellátásában, amikor a Szovjet Hadsereg Budapest előterébe érkezett. Külön kell szólni e csoportok olyan jelentős akciójáról is, mint az Erzsébet-híd és a mai Szabadság-híd budai hídfőjénél elhelyezett vasbunkerek felrobbantása. Ezekkel a vasbunkerekkel a német fasisztáknak az volt a tervük, hogy belőlük tűzzel akadályozzák a Szovjet Hadsereg egységeinek a Dunán való átkelését és a szovjet egységeknek a Duna pesti oldalán való mozgását. Ezekkel az akciókkal tehát a csoportok tagjai közvetlenül segítették a Szovjet Hadsereg egységeinek eredményes harcát.

Nehéz összegezni e három csoport tevékenységének eredményeit, hiszen a szigorú illegalitás sokszor nem tette lehetővé munkájuk eredményének megfigyelését a lebukás veszélye nélkül. A rendelkezésre álló adatok alapján ez a három csoport megsemmisített 18 német teherautót és páncélos csapatszállítót, 7 esetben hajtottak végre akciót német katonai és nyilas székházak ellen, köztük a Metropol szálló ellen, ahol az akció következtében mintegy 19 német SS tiszt lelte halálát. 39 helyen robbantották fel a német utánpótlást szolgáló vasútvonalat, megsemmisítettek három vasbunkert a budai hídfőkön és négy esetben hajtottak végre akciót a Budapest áramellátását biztosító fővezetékek ellen.[18] Íme néhány adat e három fegyveres csoport tevékenységéből. Nem nagy számok ezek. De ami a számok mögött van, az a legigazibb magyar hazafiak erőfeszítése, akik száz halállal néztek szembe azért, hogy letöröljenek egy keveset abból a szennyből, amit a Horthy-fasizmus és utódaik, a nyilas banditák a nemzet becsületére rákentek.

2.

A Budapesten működött fegyveres ellenállási csoportok másik formája — mint már fentebb említettük — a katonai csoportok voltak. Ezek a csoportok hamis papirok birtokában a magyar hadsereg egy-egy egységének adták ki magukat. Szabályszerű elszállásolási körletük volt napos szolgálattal, megfelelő naplókkal stb. Fegyverzetük és ruházatuk teljes egészében azonos volt a Horthy-hadseregével. Ezek a külsőségek szinte zavartalan tevékenységet biztosítottak számukra. A csoportok létszáma 40—60 fő között mozgott. Ilyen csoportok működtek Újpesten, Kőbányán, Rákospalotán, Rákoshegyen. Akcióik kisebb német katonai és nyilas csoportok ellen irányultak elsősorban. Magyar egységekkel szemben csak elkerülhetetlen esetekben léptek fel támadólag. Ha lehetőségük volt rá, ezekkel szemben tárgyalások útján próbálták elérni cél-

[18] Az adatokat Fehér Lajos: Harcunk Budapestért c. könyvéből állítottam össze.

jaikat, nem egy esetben eredménnyel. Akcióik másrészről arra irányultak, hogy megvédjék a rombolástól azokat a fontos objektumokat, amelyeket a német és magyar fasiszták a visszavonulásuk során meg akartak semmisíteni.

Tévedés volna azonban azt hinni, hogy ezek a csoportok már a megalakulásuk pillanatában fegyveres akciókat bonyolítottak le. A fegyveres akciók megkezdéséig a csoportok vezetőinek és „alapító tagjainak" sok nehézséggel és veszéllyel kellett szembenézni. E csoportok törzsét mindenütt az illegálisan dolgozó kommunisták alkották, akik a párt utasítására fogtak hozzá a fegyveres csoportok kiépítéséhez. A csoportok tevékenységének első időszakában főfeladat a környező lakosság körében végzett agitációs- és propagandamunka volt. Ezt a munkát ugyanakkor összekapcsolták újabb tagok beszervezésével is, akik hajlandók voltak vállalni a német és magyar fasiszták elleni harcot. Ugyanebben az időben megkezdődött a fegyverek beszerzésére irányuló tevékenység is. Amikor pedig az agitációs munka eredményeképpen és a felsőbb kapcsolat segítségével sikerült kapcsolatot teremteni a hadseregben szolgáló hazafias érzelmű tisztekkel, akik felszerelést (ruhát, fegyvert, élelmet) és nem utolsó sorban hivatalos papirokat biztosítottak számukra, „kiléptek az illegalitásból" és úgy folytatták tevékenységüket, azaz megkezdték fegyveres akciók végrehajtását. Ilyen kapcsolatot sikerült kiépíteni az újpesti és a XIII. kerületi csoportnak a Vilmos laktanya hazafias érzelmű tisztjeivel. Ilyen kapcsolat révén jutottak a kőbányaiak 85 különböző fegyverhez, 5 láda robbanóanyaghoz, mintegy 500 db kézigránáthoz és 34 öltöny katonaruhához és egyéb felszereléshez.

Jellemzője még e csoportok működésének, hogy a csoport nem minden tagja vett részt fegyveres akciókban. Egy részük megmaradt „civil"-nek (Ez különösen az újpesti csoportnál volt látható). A civil gárda és a fegyveres részleg tevékenységük egész ideje alatt szorosan együttműködtek egymással. Az együttműködés két irányú volt. Egyrészt a civil gárda az agitációs- és propagandamunka mellett mintegy hírszerző szervként is dolgozott a fegyveres részleg számára. Másrészt a civil gárda tagjai az agitációs és röpirat terjesztő munkát a fegyveres részleg felügyelete alatt végezték. Előfordult, hogy a fegyveres részleg járőre a rendőrség kezéből vette ki a lebukott röpiratterjesztőt. Ez a kölcsönös együttműködés nagy biztonságérzetet adott mindkét csoport tagjainak, ami jelentősen előbbre vitte a közös munkát. Ennek a szoros együttműködésnek nagy szerepe volt abban, hogy az újpesti csoport például olyan nagyszerű tetteket tudott végrehajtani, mint a víztorony megmentése, a nyilasok újpesti székházának felrobbantása és a nyilasok által fogvatartott mintegy 48 egyén kiszabadítása, akikre a biztos halál várt.

Ez a katonai szervezeti forma tette lehetővé ugyancsak, hogy a kőbányai partizánok hathatós segítséget tudtak nyújtani a Szovjet Had-

sereg egységeinek a német vonalak áttöréséhez. A csoport elhelyezkedési körlete ugyanis a front közeledtével a szovjet—német front vonalába került. Ebben a helyzetben a partizánok a szovjet egységek támadásának megindulása után az épületnek arra a részére, amely a szovjet csapatok felé nézett, vörös zászlót tűztek ki, míg az ellenkező oldalról hatalmas tüzet zúdítottak az SS vonalakra. A németek erre nem számítottak, hiszen ők úgy tudták, hogy az épületben magyar egységek vannak. Arról viszont mit sem tudtak, hogy a magyar egyenruhát viselők nekik halálos ellenségeik, — partizánok. Így a váratlan támadástól megzavarodva kénytelenek voltak visszavonulni. Ez viszont ugyanakkor azt jelentette, hogy a Szovjet Hadsereg egységei gyorsabban haladhattak előre és áttörték a német védelmet.

Természetesen nem csupán a fent leírtak voltak a budapesti ellenállási mozgalom csoportjai. Ezektől jóval több működött. E csoportok tevékenységére csupán azért nem térünk ki, mert szervezeti felépítésük és tevékenységük lényeges eltérést a fentebb említett két formától nem mutat.

Az eddig elmondottakból látható, hogy sajnos a különböző tényezők hatására — amire később még kitérünk — nem tudott kibontakozni olyan méretű ellenállás Budapesten, mint ahogy azt a nép, a haza érdeke megkívánta. De ha ez a harc nem is volt széles, nagyméretű, nagy tömegeket átfogó mozgalom, a magyar nép legjobbjai a Kommunista Párt hívó szavára fegyvert fogtak és segítséget nyújtottak szeretett fővárosunk felszabadításáért vívott küzdelemben.

3.

A budapesti fegyveres ellenállási mozgalmon kívül sikeresen tevékenykedtek az ország más vidékein létrejött fegyveres ellenállási csoportok is. Ezek a csoportok főleg az ipari vidékeken, mint Miskolc, Pécs, Sárisáp stb. alakultak meg. Jellemző ezeknek a csoportoknak megalakulására, hogy felső utasítás nélkül jöttek létre, azaz felső kapcsolatuk ezeknek a csoportoknak nem volt. A csendőrség parancsnokának heti baloldali összesítő jelentésében 1944 végi hónapokban sorra találhatunk adatokat, amelyek ilyen vidéki szervezkedésekről, vagy erre irányuló kísérletekről szólnak. Az 1944 szeptember 30-iki összefoglaló jelenti például többek között, hogy: „A tatai kommunisták mozgalmának vezetői erős szervezetek kiépítésére, a fiatal bányamunkások felfegyverzésére, forradalmi harcra való kiképzésére és szabotázscselekmények elkövetésének vállalására fektették a fősúlyt, illetve nevelték tagjaikat."[19] Ugyanebben a jelentésben kénytelen megállapítani azt is, hogy a vidéki

[19] B. ö. 1944. szept. 30.

ellenállási mozgalom komolyan terjed, hogy „a munkásrétegek általában, de a kézműves kisiparosok, kiskereskedők és tisztviselők jelentős része is elvesztette a német győzelembe vetett hitét..." és hogy „nap-nap után alakulnak a kommunista pártvonaltól függetlenül csoportok, egyéni kezdeményezésből..."[20] Ezek a kommunisták és nem kommunisták tehát felső kapcsolat nélkül, saját lelkiismeretükre hallgatva szálltak harcba a haza és a magyar nép becsületéért.

A vidéki partizánmozgalmak között a legszélesebb körű tevékenységet a miskolci MOKAN Komité (Magyarországi Kommunista Antináci Komité) nevű szervezet fejtett ki. E szervezet szervezeti felépítése különbözött akár a budapesti, akár az ország egyéb területén működött partizáncsoportokétól. (Ezért e csoport tevékenységével bővebben foglalkozunk.) Ez a tény is a magyarországi ellenállási mozgalom központi irányításának hiányára mutat. Ugyanakkor bizonyítja a kommunisták leleményességét is, akik a legnehezebb körülmények között is megtalálták a módját kötelességük teljesítésének.

Habár a MOKAN Komité szervezése az első időben meglehetősen lassan haladt és szűk területre terjedt ki, 1944 november első felében már mintegy 200 nyilvántartott taggal, illetve szimpatizánssal rendelkezett. A MOKAN parancsnoksága a szervezetet négy kategóriára osztotta fel. Az a/1-es kategóriába sorolták a Kommunista Párt tagjait. Az a/2-es kategóriába a németellenes munkásokat és parasztokat, a b/1-es kategóriába a szimpatizáns munkásokat és kispolgárokat és végül a b/2-es kategóriába a németellenes gazdagabb polgárokat. Valamennyi nyilvántartott tagot a parancsnokság igazolvánnyal látott el. A b/2-es kategóriába tartozó egyének igazolványában azonban nem a „tag" bejegyzés, hanem „a MOKAN védelme alatt áll" bejegyzés volt olvasható.[21] Ezt a szervezeti felosztást a parancsnokság abból az elgondolásból tette, hogy egyrészt minél szélesebb tömegeket bevonjon a mozgalomba, másrészt pedig akadályozza az árulók könnyű beépülését a partizáncsoportba. Bár az a/1-es kategóriába tartozó kommunistáknak feladata volt, hogy az a/2-es kategóriába tartozókból négy-öt fős fegyveres csoportokat szervezzenek, viszont az egyik csoport tagjai a másik csoport létezéséről mit sem tudtak. A kapcsolatot a parancsnokság ezekkel a csoportokkal csak a *csoportparancsnokokon* keresztül tartotta. Érdemes még megemlíteni, hogy a fegyveres csoportok ellátásáról a b/2-es kategóriába tartozó, „a MOKAN védelme alatt álló" tagok gondoskodtak, akik — mint fentebb említettük — a miskolci gazdagabb polgárság soraiból kerültek ki.

A MOKAN tevékenységének első időszakát szintén az agitációs politikai felvilágosító munka töltötte ki, bár ez a munka nem szünetelt

[20] B. ö. 1944. szept. 30.
[21] Bővebben lásd: Fekete Mihály Partizánok az Avas alján c. könyvét.

tevékenységük egész ideje alatt sem. Ez a munka nagy jelentőségre tett szert különösen a diósgyőri és az ózdi munkások körében, amelynek eredményeképpen fokozódott e két hadifontosságú üzemben a szabotázsok száma, ami a német és magyar hadiutánpótlásnak jelentett komoly veszteséget. November második felében a szovjet egységek közeledtével fokozódtak a MOKAN fegyveres akciói is. Ezen akcióknak jelentős eredménye volt többek között, hogy sikerült a felrobbantástól megmenteniök két igen fontos, a közlekedés szempontjából szinte nélkülözhetetlen hidat a Szinva patakon. Ugyancsak a MOKAN tevékenységének köszönhető, hogy a diósgyőri üzemekben a visszavonuló német és magyar fasiszták csak jelentéktelen rombolásokat végezhettek és így az üzemek felszabadítása után azokat szinte teljes kapacitással be tudták kapcsolni a Szovjet Hadsereg anyagi utánpótlásának biztosítására.

A MOKAN tevékenységének egyik legkiemelkedőbb eredménye a Szovjet Hadsereggel való együttműködés megteremtése volt. A MOKAN parancsnokságának 1944 november közepén sikerült kapcsolatot teremteni a szovjet egységek parancsnokságával, amelytől azt kapták feladatul, hogy térképezzék fel a Miskolc területén lévő német tüzérségi állásokat. Ezt a feladatot sikeresen végrehajtva, a német állásokat feltüntető Miskolc térképét eljuttatták a szovjet parancsnokságra. A szovjet tüzérség ennek birtokában egymás után, mértani pontossággal lőtte ki a német ütegeket. A MOKAN eme harci tevékenységének két igen fontos eredménye mutatkozott. Éspedig: 1. A szovjet tüzérség a rajz birtokában pontos tűzzel elkerülte, hogy a város nagyobb mérvű pusztítást szenvedjen.

2. A német egységek támogató tüzérségük jelentős részét elvesztve, kénytelenek voltak a visszavonulás tervezett idejét alaposan lerövidíteni.

Amint láttuk tehát, a MOKAN tevékenysége igen sokoldalú és eredményes volt, és nagyban elősegítette a Szovjet Hadsereg egységeinek határozott és gyors ténykedéseit.

IV.

A Kommunista Párt Külföldi Bizottsága által szervezett partizáncsoportok tevékenysége

Ezeknek a csoportoknak megalakításáról az előbbiek során már beszéltünk. A Kommunista Párt Külföldi Bizottsága a szovjet kormány segítségével több partizáncsoportot szervezett, amelyek közül mintegy nyolc csoport került bevetésre az ország területén. Sajnos, nem minden bevetésre került csoport tudta az eléje tűzött feladatot teljesíteni, mert néhány csoportot bevetésük napján, vagy az azt követő napokban a

csendőrség részben, vagy egészben harcképtelenné tett. Azok a csoportok azonban, amelyeknek sikerült megerősödniök, a Szovjet Hadsereggel való egyesülésükig komoly tevékenységet fejtettek ki. A Magyarországon bevetésre került csoportok az Ukrán Partizán Vezérkar alárendeltségébe tartoztak. A kapcsolat a Partizán Vezérkar és a tevékenykedő partizáncsoportok között rádión keresztül volt biztosítva. Az Ukrán Partizán Vezérkar utasítása alapján a bevetésre került partizáncsoportoknak az alábbi feladatokat kellett végrehajtani:

1. az ellenség hátában katonai és szabotázs tevékenységet folytatni;
2. adatokat gyűjteni az ellenség tevékenységéről és mozgásáról, ezeket eljuttatni a Partizán Vezérkarhoz;
3. mozgósítani a lakosságot a német és magyar fasiszták elleni harcra.

A partizánok ezeknek az utasításoknak alapján láttak hozzá munkájukhoz. Tevékenységüknek fő körletei azok a területek voltak, amelyek a partizántevékenység számára legjobban megfeleltek. Így a mai Kárpátukrajna, Szlovákia és Észak-Erdély területén bontakozott ki a legszélesebb körű partizánmozgalom. Ezek a területek két szempontból is kedvezőek voltak a partizánmozgalom számára. Először azért, mert erdős, hegyes vidékeik természetes védelmet nyújtottak a partizáncsoportoknak, másrészről pedig nemzetiségi területek lévén, a Horthy-fasiszta rendszert fokozottan gyűlölték és ezért komoly támogatást nyújtottak a partizánoknak. Ezt a tényt maguk a csendőrségi szervek is kénytelenek voltak elismerni. A csendőrség parancsnoka 1944 augusztus 16-án, a már fentebb idézett „baloldali összesítőben" a következőket jelentette: „A közelmúltban szovjet repülőgépekről több ejtőernyős partizánt dobtak le... A felkutatás során az a gyanú merült fel, hogy a lakosság bizonyos része rosszindulatúlag félrevezeti a kutatást végző hatósági közegeket és olyan területeket jelöl meg a partizánok rejtekhelyéül, ahol a legnagyobb gondossággal végrehajtott átkutatás során sem tudnak eredményt elérni. Különösen a német katonai és biztonsági szerveket igyekeznek hamis bejelentésekkel félrevezetni és kifárasztani. Ezzel kapcsolatban olyan hangok hallatszottak, hogy »miért segítsünk mi a partizánokat felkutatni, amikor azok a mi segítségünkre jöttek ide«."[22]

E csoportok tevékenységének ismertetésénél ismét csak arra szorítkozunk, hogy a legjelentősebb csoportokat emeljük ki és azoknak tevékenységét is átfogóan ismertetjük. Közülük az Uszta Gyula elvtárs parancsnoksága alatt működött „II. Rákóczi Ferenc" nevét viselő csoport Kárpátukrajnában, Nógrádi Sándor elvtárs egysége pedig a salgótarjáni medencében tevékenykedett.

E partizáncsoportok szervezése a katonai szabályzatoknak megfelelően történt (rajok, szakaszok stb.), ezenkívül minden csoportnak megvolt

[22] B. ö. 1944. aug. 16.

az ún. diverziós részlege. Fegyverzetüket is a rendszeresített fegyverek képezték. Az első időben csak könnyebb (puska, géppisztoly, pisztoly), majd az ellenséggel vívott harcok után zsákmányolt nehezebb fegyverekkel (golyószóró, géppuska, aknavető) is rendelkeztek. Ellátásukat részint zsákmányolt, részint a lakosság által felajánlott élelmiszerekkel biztosították.

A II. Rákóczi Ferenc nevét viselő partizánegység 1944. augusztus 23-án kezdte meg harci tevékenységét. Egy kisebb szovjet partizánegységgel történt egyesülés után a csoport létszáma 94 főt tett ki. A Szovjet Hadsereggel történt egyesülésének idejére, 1944. október 28-ára ez a létszám majdnem megkétszereződött. Ez a csoport tevékenységének három hónapja alatt mintegy tizenkét kisebb-nagyobb ütközetet vívott magyar és német egységekkel és tíz esetben hajtott végre diverziós cselekményt katonai objektumok és vasútvonalak ellen. E harcok eredményeképpen komoly veszteségeket okoztak a német és magyar egységeknek, ezenkívül jelentős erőket vontak el a frontról, mivel a német és magyar parancsnokságok mindenáron fel akarták számolni a csoportot. A harcok alatt az ellenségnek a következő veszteségeket okozták. Megsemmisítettek, illetve harcképtelenné tettek 1064 fő tisztet és legénységet. Ebből 385 halott, 412 sebesült és 267 fogoly volt. Megsemmisítettek, illetve zsákmányoltak: 189 puskát, 40 géppisztolyt, 15 géppuskát, 3 nehézgéppuskát és 3 aknavetőt. Ezenkívül sok lőszer, szekér és ló került a partizáncsoport kezére. A diverziós cselekmények során megsemmisítettek 7 vasúti mozdonyt, 30 katonát szállító vagont, 27 vagon lőszert és 22 vagon ruházati felszerelést.[23] Mindezek után érthető, hogy a magyar és német parancsnokságok mindent elkövettek, hogy ezt a partizáncsoportot felszámolják. Több esetben vetettek be jelentős erőket e csoportok ellen minden eredmény nélkül. Így pl. szeptember 18-án két ezred és október 1-én egy hadosztály próbálkozott a partizáncsoport felszámolásával.[24] A „II. Rákóczi Ferenc" partizáncsoport a fegyveres harcokkal egyidőben komoly politikai felvilágosító munkát folytatott a lakosság körében is. A szóbeli agitáción kívül tevékenységük ideje alatt mintegy 30 esetben adtak ki röpcédulát a lakosság részére magyar, ukrán és orosz nyelven.[25]

A harcok, amelyeket hazánk felszabadításáért folytattak, tőlük is komoly áldozatot követeltek. Működésük alatt 33 hűséges harcostársukat temették el a Kárpátok hegyeiben.

A Nógrádi Sándor elvtárs parancsnoksága alatt tevékenykedő partizáncsoport 1944 októberében kezdte meg harcait Rimaszombat alatt. E csoport feladata az volt, hogy jusson el a salgótarjáni szénmedencébe

[23] Uszta Gyula és Hamburger Sándor „Összesítő jelentés"-e a partizáncsoport tevékenységéről. M. P. I. Archivum. 77/1954.
[24] U. o.
[25] U. o.

és ott a bányászok között fejtsen ki szervező munkát. A bányászokkal megerősödve folytassa a német és magyar egységek nyugtalanítását ezen a területen. A feladat nem volt könnyű, hiszen az erősen kifejlődött szlovák partizánmozgalom miatt minden faluban jelentős számú német helyőrség tartózkodott. A csoport tagjai bevetésük után néhány napra össze is ütköztek az első német erőkkel és a túlerő miatt az eredeti iránytól eltérően észak felé kellett visszahúzódniok, egészen az Alacsony Tátráig. Innen indultak aztán eredeti feladatuk végrehajtására a Karancs völgyébe, útközben kisebb csatározásokat folytatva a német csapatokkal és magyar csendőrökkel. Nagy nehézségek árán 1944 december első napjaiban a csoportnak sikerült végre elérni tevékenységének eredetileg kijelölt körletét, a Karancs déli lejtőjét. A csoport itt elsődleges feladatának tekintette, hogy megerősítse sorait, felvegye a kapcsolatot a salgótarjáni kommunistákkal és propagandamunkát fejtsen ki a környező falvak lakossága és a közelben állomásozó magyar egységek között. E munkák eredményeképpen sikerült is kapcsolatot teremteniök a salgótarjáni kommunistákkal és a már fegyverben levő bányászokkal megerősödve tovább folytatni a felvilágosító munkát. A csoport létszáma ekkor már elérte a 100 főt. A lakosság és a magyar katonaság körében folytatott propagandamunka hatására a környező falvakban kezdett kibontakozni az ellenállás, a termények elrejtése a rekvirálás elől, a katonai szolgálat megtagadása és a csatlakozás a partizánokhoz. A környező magyar alakulatok soraiban megindult a dezertálás.

Egyik kiemelkedő harci tevékenysége a Nógrádi partizáncsoportnak egy SS zászlóalj ellen folytatott Abroncsos pusztai harc volt. Ezzel a beavatkozással a partizánok felborították az ellenség visszavonulási tervét, amely kénytelen volt gyorsan kiüríteni a környező területet, hiszen a Szovjet Hadsereg csapásai miatt, partizánegységgel a hátukban egy pillanatra sem érezhették magukat biztonságban. Az SS-ekkel vívott harcokban 21 partizánharcos áldozta életét. E csoport tevékenységével hozzájárult ahhoz, hogy a Szovjet Hadsereg Salgótarjánt felszabadítva, gyorsabb ütemben nyomuljon észak felé és segítséget vigyen a szlovák területeken harcoló partizánok számára is.

Vázlatosan ennyiben foglalható össze a magyarországi fegyveres partizánmozgalmak története. Ha a lehetőségekhez képest kicsiny is volt ez a mozgalom, de az eredményei mégis a magyar népnek a szabadságért vívott dicső harcait gyarapították.

V

A fegyveres ellenállási csoportok taktikája

Már beszéltünk arról, hogy a hazánkban működött ellenállási csoportoknak a szervezeti felépítése és taktikája más és más volt. Szervezeti felépítésüket az előbbiekben már tárgyaltuk, így most csupán a taktikai különbségeket kell megvizsgálnunk.

A budapesti diverziós csoportok taktikáját szigorú illegális helyzetük szabta meg. Ez a taktika — a gondosan előkészített és végrehajtott feladatok — kisebb-nagyobb mértékben ugyan biztosították a csoportok tevékenységét és védték őket a lebukástól, de ugyanakkor elzárták a csoportokat a szélesebb tömegek elől, nem tudtak kapcsolatot teremteni a tömegekkel és így szinte lehetetlenné vált, hogy tevékenységük igazi célját a lakosság szélesebb köreivel megismertessék. Így történhetett meg, hogy a tömegek, nem ismerve e csoportok tevékenységének valódi célját, nem egy esetben a rendőrséggel együtt vették üldözőbe az akciót végrehajtó csoport tagjait.

Másrészről e csoportok szervezeti felépítése és szigorú illegalitásuk sok esetben lehetetlenné tette, hogy kínálkozó alkalmakkor gyorsan, határozottan lépjenek fel. Hiszen a csoport tagjai felsőbb utasítás, vagy jóváhagyás nélkül nem hajthattak végre akciókat. Ez a tény kikapcsolta a partizántaktika fő elemeit, a gyorsaságot és az önállóságot. Mindezek ellenére e csoportok munkájában igen komoly szerepet játszott a tagok elszántsága és bátorsága. Hiszen nem egy esetben minden komolyabb biztosítás nélkül kellett akciókat végrehajtani komolyabb objektumok ellen is.

Más volt a helyzet azoknál a csoportoknál, amelyek Budapest peremvárosaiban működtek: a „legális" katonai csoportoknál. Igaz, hogy ezek is illegalitásban dolgoztak, de a hamis papírok birtokában időnként szinte veszélytelenül hajthatták végre akcióikat. Ugyancsak ebből az okból nagyobb erőket is tudtak összevonni egy helyre, így ütőképességük is nagyobb volt. A szervezésnek ez a formája ugyanakkor biztosította a partizántaktika olyan fontos elemeinek az alkalmazását is, mint a gyors, váratlan rácsapás, erők összpontosítása egy feladat végrehajtására, az akciót végző csoportok biztosítása stb. Tudvalévő dolog, hogy a sikeres partizánharc egyik döntő előfeltétele a különböző csoportok együttműködése és tevékenységük összehangolása. Ez a tényező a budapesti csoportok között, valamint a budapesti és vidéki partizáncsoportok munkájában hiányzott. Ez a tény arra is vezetett, hogy a csoportok egymástól is és a tömegektől is elszigetelődtek, aminek következtében az akciók nem jártak a kívánatos átütő erővel.

Az ejtőernyős partizáncsoportok taktikáját teljes egészében a partizánszabályok határozták meg. A gyors, váratlan támadás, gyors hely-

változtatás, tűzösszpontosítás, a leleményesség, — mindezek voltak azok a taktikai fogások, amelyek biztosították azokat a sikereket, amelyről fentebb szóltunk.

* * *

Befejezésül úgy gondoljuk, meg kell próbálni válaszolni arra a kérdésre, mi az oka annak, hogy nemzeti történelmünk ama sorsdöntő hónapjaiban viszonylag ilyen kevés hazafi nyúlt fegyverhez a nemzet szabadságáért. Természetesen ebben több tényező is közrejátszott.

Mindenekelőtt nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy Magyarországon huszonöt évig létezett és rombolta az emberek lelkét a Horthy-fasizmus. Ez a népelnyomó rendszer felhasználva iskolát, templomot, rádiót, sajtót, mozit, mérgezte a magyar társadalmat, elfedve előle az igazságot. Ez a rendszer minden tőle telhetőt megtett, hogy a kommunistákat, az emberi haladás legkövetkezetesebb harcosait fizikailag megsemmisítse. Ügynökeinek százait építette be a munkásmozgalomba, hogy a számára legkedvezőbb időben mérjen csapást a nemzet haladó erőire. És hogy ez a törekvése nem volt sikertelen, azt láthattuk az 1942—43-as évek eseményeiben. Ezzel a módszerrel időről időre sikerült megfosztania a dolgozókat a felvilágosító szótól.

Nem kis felelősség terheli a Szociáldemokrata Párt akkori vezetőit sem abban, hogy a válságos hónapokban a munkásosztály igen csekély része ismerte fel igazi feladatát. Ezek a vezetők, akik a magyar fasizmus emlőjét szíva hájasodtak el, váltak munkásarisztokratákká, nem tartották feladatuknak a munkásosztály harcba hívását az őket kitartó úri rendszer ellen.

Komoly hibákat követett el az ellenállási mozgalommal szemben az akkori illegális Kommunista Párt vezetősége is. Az a tény, hogy a pártot éppen akkor oszlatták fel, amikor az erők legnagyobb összefogására lett volna szükség, megfosztotta egy időre a munkásosztályt bátor, önfeláldozó, harcokban edzett vezetőjétől. Bár a párt Külföldi Bizottsága az illegális Kossuth-rádión komoly propagandamunkát fejtett ki, ezek a szavak azonban — meg kell mondanunk őszintén — nagyon kevés helyre jutottak el. Akadályozta a szervező munkát még az is, hogy az itthoni Központi Bizottság, valamint a Külföldi Bizottság között 1941 után a kapcsolatok lényegében megszakadtak.

Fegyveres ellenállás megszervezéséről lévén szó, beszélni kell arról is, hogy a Magyar Front, de a Kommunista Párt sem fordított kellő figyelmet a hadsereg belső, alulról történő bomlasztására. Megfigyelhetjük, hogy a Magyar Front, a Kommunista Párt röplapjai, de még a Kossuth-rádió felhívásai is szinte kizárólag a tisztikarhoz szóltak. Ez egyrészről helyes törekvés volt, hiszen a tisztikar állásfoglalása döntő

kérdés. De figyelembe véve azt, hogy a horthysta tisztikar mennyire a vakságig menő engedelmességre volt nevelve a „legfelső hadúr" iránt, azt kell mondani, hogy ennek megváltoztatását csupán felhívásokkal nem lehetett elérni. Ehhez feltétlen szükség lett volna a katonatömegek alulról való nyomására is.

Ismételjük azonban, hogy mindezen hibák ellenére, ha szűk keretek között is, de volt magyar ellenállási mozgalom, amely becsületére válik dolgozó népünknek.

A KÍNAI NÉP NEMZETI FELSZABADÍTÓ HÁBORÚJA 1937—1949

Rázsó Gyula

Húsz évvel ezelőtt, 1937. július 7-én jelentéktelennek látszó összecsapás zajlott le a loukocsiaoi (Peking közelében) Marco Polo-hídnál. Egy erőszakos felderítést végző japán egység megtámadta a hidat őrző kínai katonákat, akik ellenálltak. A japán kormány azonnal felhasználta az alkalmat és megindította a támadást Kína ellen.[1]

Mielőtt a háború eseményeinek a vizsgálatára rátérnénk, szükséges, hogy néhány szóval vázoljuk a háború politikai előtörténetét, különös tekintettel a bonyolult kínai belpolitikai viszonyokra.

Kínában a 20. század első éveitől kezdve forradalmi helyzet volt. A kínai nép számára a kettős elnyomás — a külső imperialista hatalmak, valamint a belső feudális erők — már elviselhetetlenné vált, a kínai társadalom minden osztálya — a külfölddel szövetkezett komprádor-nagyburzsoázia és a nagybirtokos osztály kivételével forradalmi változást követelt. 1911-ben polgári demokratikus forradalom söpört végig Kínán, amely megbuktatta az 1644 óta uralkodó mandzsu Csing dinasztiát és eltörölte a császárságot. A Szun Jat-szen[2] vezette polgári forradalmi párt, a Kuomintang[3] megkísérelte, hogy a feudális Kínát modern polgári demokratikus köztársasággá alakítsa át, a forradalom azonban a belső reakciós erők és a Kínát félgyarmati helyzetben tartó imperialista nagy-

[1] A kínaiak csak 1941. december 9-én, két nappal a Pearl-Harbour-i japán támadás után, üzenték meg a hadat.

[2] Szun Jat-szen (1866—1925.) a kínai polgári demokratikus forradalom vezetője a Kuomintang megalapítója. Hosszú időt töltött külföldön, közvetlenül az 1911-es forradalom kitörése előtt érkezett vissza Kínába. 1911-ben ideiglenesen elnök, majd később a kantoni demokratikus ellenkormány vezetője. A modern kínai történelem egyik legnagyobb alakja.

[3] A Kuomintang 1912-ben alakult polgári forradalmi szövetség, mely a nemzeti burzsoázia és az értelmiség haladó gondolkodású erőit sorakoztatta maga mögé. 1927-től, uralomrajutásától kezdve elszakad a tömegektől és Csang Kai-sek diktatúrájának puszta eszközévé süllyed. A baloldali Kuomintang egyes csoportjai azonban ma is szerepet játszanak a népi Kína kormányzásában.

hatalmak ellenállása miatt még a legégetőbb kérdéseket sem tudta megoldani (földreform). Az Októberi Szocialista Forradalom hatása azonban csakhamar Kínában is érvényesült, Szun Jat-szen a Szovjetunió felé fordult és szovjet támogatással vezette tovább forradalmi mozgalmát. A Szovjetunió anyagi segítséggel, valamint gazdasági, politikai és katonai tanácsadókkal támogatta a délkínai (Kanton) demokratikus kormányt, a legjelentősebb katonai tanácsadó Blücher (Galen) tábornok volt, aki megalapította a híres whampoai katonai akadémiát, Kína első modern katonai tanintézetét. Amíg Dél-Kína jelentős részén egy demokratikus, polgári állam volt kialakulóban, addig Kína többi részében különböző katonai klikkek az ún. hadvezérek küzdöttek a hatalomért. Közöttük a japánbarát Anfu- és az angol-amerikai érdekeltségű Csili-klikk voltak a legnevezetesebbek. 1922-ben a Csili-párti Vu Pei-fu kerítette a kezébe Pekinget, Szun Jat-szen az ő támogatását szerette volna megnyerni Kína egyesítéséhez és ezért 1925-ben Pekingbe utazott. Ekkor már súlyos beteg volt és néhány hónapos pekingi tartózkodás után meghalt. Halála után pártja, a Kuomintang elvesztette forradalmi jellegét. A pártba, mely eredetileg a nemzeti burzsoázia haladó, imperialistaellenes elemeiből tevődött össze, egyre nagyobb számban hatoltak be a komprádor-burzsoázia és a földbirtokos osztályok képviselői is. A párt jobbratolódását az is előidézte, hogy 1921-ben megalakult a Kínai Kommunista Párt,[4] ennek feltűnése a Kuomintang jobboldali elemeit félelemmel és gyűlölettel töltötte el. Egyelőre még a kommunistákkal szövetségben megindították a híres északi hadjáratot (1925), mely döntő győzelemmel végződött az északi militaristák csapatai felett. A siker hatására a Kommunista Párt vezette demokratikus forradalmi mozgalom hatalmas méretekben bontakozott ki; a tömegek reformokat, demokratikus szabadságjogokat földreformot követeltek. A kommunistáknak sikerül megnyerniök a parasztság és a burzsoázia egyes rétegeinek a támogatását is. A Kuomintang élén ekkor hosszas belső küzdelem után Csang Kaj-sek tábornok állott, aki Kína legnagyobb ellenségének a kommunizmust tartotta. A Kuomintang jobboldali elemeinek a támogatásával váratlanul lecsapott eddigi szövetségeseire, a kommunistákra (1927). Ezután hosszú és változatos küzdelem indult meg, de Csang Kaj-seknek hatalmas túlerő birtokában sem sikerült legyőznie a kommunistákat.

A polgárháború évei teremtették meg Kína forradalmi hadseregét, a Vörös Hadsereget, mely a Kínai Kommunista Párt vezetésével kiharcolta a végső győzelmet mind Japán mind a Kuomintang felett. A Vörös Hadsereg magva azokból az egységekből tevődött össze, amelyek

[4] A Kínai Kommunista Párt az 1921-es sanghai kongresszuson alakult meg különböző marxista körökből Li Ta-csao, Cseng Te-hsziu, stb. vezetésével. Mint a munkásosztály forradalmi pártja végig következetesen a marxizmus-leninizmus alapján állott.

Nancsangban[5] (Dél-Kína) Csu Te, Je Ting és Ho Lung vezetésével felkeltek a Kuomintang ellen, 1929—30-ban Dél-Kínában foglalt el jelentős területeket a Vörös Hadsereg, melynek létszámát később — 1934-ben már 350 000-re becsültek.[6] A Kuomintang egységesíteni akarta Kínát, meg akarta semmisíteni a Vörös Hadsereget. Ezért — ugyanakkor, amikor gyenge tiltakozáson kívül — semmit sem tett a japán agresszió megfékezésére 1930—1934 között öt „megsemmisítő" támadást intézett a felszabadított területek ellen. Négy támadás sikeres visszaverése után az ötödik támadás 1933—34-ben részben a túlerő, részben a kommunisták által elkövetett hibák miatt sikerült és „ennek következtében a Shenszi-Kanszu határterület kivételével valamennyi forradalmi támaszpont elveszett, a Vörös Hadsereg létszáma 300 000-ről néhány tízezerre csökkent, a Kommunista Párt tagjainak a száma 300 000-ről néhány tízezerre csökkent, a Kuomintang körzetekben működő pártszervezeteket pedig majdnem teljesen szétzúzták. Egyszóval súlyos történelmi megtorlás következett."[7]

A Vörös Hadsereg az 1934. októberében megkezdett „Hosszú meneteléssel" ragyogó katonai teljesítményt hajtott végre. Hatalmas ember- és hadianyagveszteségek árán áttörte az ostromgyűrűt és több mint egy évig tartó kemény harcok után Észak-Shenszi kopár dombjain hozott létre új támaszpontot. Azért választotta ezt a helyet, mert ez viszonylag közel feküdt az Észak-Kínát 1931 óta elárasztó japánok támaszpontjaihoz.

A Kommunista Párt Japánt tartotta Kína legnagyobb ellenségének és ezért sürgette az egységfront megteremtését. Tudta, hogy csak Kína egész erejének latbavetésével lehet a japánokat megállítani és ezért 1936-ban állandóan sürgette a Kuomintangot vessen véget a polgárháborúnak és minden erőt sorakoztasson fel a japánok ellen. Egész Kínában olyan nagy volt a japánok elleni felháborodás, hogy Csang Kaj-sek csapatainak egy része (Csang Hszü-lian marsall mandzsuriai csapatai, akik éppen a kommunisták szemmeltartásával voltak megbízva.) fellázadt és elfogta magát Csang Kaj-seket.[8] Csang ekkor csak a kommunisták közbelépésére menekült meg. Arra kényszerült, hogy most már minden erejével harcoljon a japánok ellen. A japánok látták, hogy az egységes Kína milyen hatalmas erőt jelent és ezért az első adandó alkalommal támadtak, amikor úgy gondolták, hogy Kína még nem elég erős.

Nézzük meg röviden Japán helyzetét is. Japán a 19. század második felében átvette az európai technika és civilizáció vívmányait, de merev

[5] Nancsangban 1927. augusztus 1-én 30.000 főnyi katonai alakulat kelt fel, de négy nap mulva a város elhagyására kényszerült. Legnagyobb részük eljutott a Csingkangsan hegységbe (a délkínai felszabadított területek központjába), ahol egyesültek Mao Ce-tung csapataival.

[6] Pringle—Rajchman: China struggles for unity. London, 1936.

[7] Mao Ce-tung Válogatott művei. 1. köt. Bp. 1952. 359. p.

[8] Ez volt 1936. decemberi híres sziani incidens.

feudális államberendezésén csak keveset változtatott. Japánt számos belső nehézsége — túlnépesedés — és uralkodó osztályának világhódító tervei az agresszív politika útjára vitték, a hírhedt Tanaka-memorandumban pl. egész Kelet-Ázsiát japán érdekterületnek nyilvánították. A legnagyobb ellenségüknek a Szovjetuniót tekintették, de túlságosan kockázatosnak találták a megtámadását és ezért inkább a gyengébbnek tartott Kína felé kezdtek el terjeszkedni. 1931-ben váratlanul megszállták Mandzsuriát, majd a következő években a többi északkeleti tartományt (Chahar, Jehol, Hopei). 1937-ben úgy ítélték meg a helyzetet, hogy ekkor még könnyűszerrel leigázhatják Kínát és ezért támadásba lendültek.

A japán hadsereg kiképzési, taktikai és technikai téren a háború első időszakában magasan a kínai hadsereg felett állt. A hadsereg erejét fokozatosan növelniük kellett, mivel Kína megszállása egyre nagyobb tömegeket vett igénybe. 1931-ben a Kína ellen bevetett Japán csapatok létszáma még csak 380 000 fő, 1937 után a megszálló csapatok létszáma a következő volt:

1937. 832 000
1938. 976 000
1939. 1 120 000
1940. 1 120 000
1941. 1 168 000
1942. 1 360 000
1943. 1 840 000
1944. 1 856 000
1945. 1 516 000

és a fegyverletételnél 1 313 240 fő.[9]

A japánok ezenkívül még a kínai bábkormányok csapatait is felhasználták, ezek harcértéke azonban jelentéktelen volt és csak megszállásra lehetett őket használni.

A japán hadsereg főereje a gyalogság volt, a gyalogoshadosztály létszáma kb. 20 000 fő. Erős tüzérségük és jelentős számú lovasságuk is volt. Ezenkívül többezer harckocsival és a háború végére kb. 1500—2000 repülővel is rendelkeztek.[10]

A japán hadsereg fölénye a kínaiaknál szemben jobb fegyverzetében és kiképzésében, valamint az alsó parancsnokok harci tapasztalataiban és rátermettségében gyökerezett.

[9] China Handbook. 1950. (a továbbiakban Ch. H.) Washington, 1955. 180. p. (korábbi kiadása: 1948.) Kuomintang Kína hivatalos évkönyve. Adatai megbízhatatlanok, gyakran a két kiadás adatai sem egyeznek.

[10] Hadtörténelem. Jegyzet a Zrínyi Katonai Akadémia számára. 3. köt. Bp. 1955. 164. p.

A kínai hadsereg

A kínai hadsereg már nem mutat ilyen egységes képet. A japánokkal szemben álló csapatok három különféle elemből tevődtek össze:

1. *Tartományi csapatok.* Ezek harcérték, kiképzés és fegyverzet szerint a leggyengébbek voltak. Számuk kb. 1 000 000-ra volt tehető. Eleinte nem vették be őket közvetlenül a japánok ellen, csak később, amikor a legjobb Kuomintang erőket a kommunisták elleni harcra tartogatták.

2. *Központi kormány-hadsereg.* Ezek kiképzés, felszerelés és ellátás terén lényegesen jobb helyzetben voltak, de a japán hadsereget ezek sem érték el. Kiképzésük először orosz, majd német[11] segítséggel történt. Csang hatalomrajutása után nagy gondot fordított a hadsereg fejlesztésére. 1936. márciusában bevezette az általános hadkötelezettséget, melynek értelmében minden 18—45 év közötti kínai férfi katonai szolgálatra kötelezhető. A sorozás azonban embertelen és korrupt módszerekkel folyt — a módosabbaknak alkalmuk nyílt a szolgálat kijátszására. Maga a kiképzés is embertelen volt, a parancsnokok, akiknek a kormány rendszeres összeget fizetett a katonák ellátásáért, ezt legnagyobbrészt elsikkasztották, a katonákat éheztették. Volt olyan ezred például, melyből a kiképzés után csak 2—300 ember maradt életben. A kiképzésnél — kivéve néhány Indiában kiképzett egységet — a főgond nem arra irányult, hogy a katonákat megtanítsák a legmodernebb harceszközökkel való bánásmódra, hanem arra, hogy jobban féljenek tisztjeiktől, mint az ellenségtől. Ez a minden emberi érzéséből kivetkőztetett, éhező és elnyomorított hadsereg természetesen nem felelt meg a céljának. Mivel maga is éhezett, a lakosságtól igyekezett magának élelmiszereket szerezni, és ezzel teljesen elhidegítette magától a parasztságot. A katonák katonai tudása és fizikai erőnléte sem volt olyan, hogy képesek lettek volna a jól felszerelt és kiképzett japán csapatok elleni eredményes harcra. Ezért a különben gyakran példás hősiességgel harcoló kínai csapatok óriási veszteségeket szenvedtek. A vérveszteségeknél is nagyobb volt a szökések száma.

1938-ban kb. 4 000 000 fő volt a kínai hadsereg létszáma. Az évi kiegészítés ugyancsak kb. 4 000 000 főre volt tehető, az évi veszteség kb. 1 000 000 volt.[12] Mégis az 1945-ös kínai hadsereg létszáma ugyanannyi maradt, mint 1938-ban. Csaknem 10 000 000 kínai katona „tűnt el" a háború alatt. Ezek legnagyobb része hazament, más részük a japánok ellen tényleg harcoló 8. hadseregbe állt.

A Kuomintang-hadsereg szervezete a következő volt: A hadsereg leg-

[11] A német katonai misszió — vezetője von Seeckt tábornok — 1928—1938-ig működött Kínában.

[12] White—Jakoby: Kínában reng a föld. Bp. 1949. 172. p. Ch. H. 1950. ezzel szemben az összes kínai veszteséget 3,211.419 főre becsüli.

főbb teljhatalmú irányítója Csang Kaj-sek generalisszimusz volt. Mellette Ho Jing-csin, majd később Csen Cseng, a vezérkar főnöke játszotta a legnagyobb szerepet. A kínai vezérkarnak 1944-től 6 osztálya volt.[13]

1. Személyügy,
2. hírszerző,
3. hadműveleti,
4. hadtáp,
5. kiképző,
6. technikai.

Az egyes fegyvernemeknek nem volt önálló magasabb parancsnokságuk. Magát Kínát több, mint húsz katonai körzetre osztották. Az egyes körzetek parancsnokai teljhatalommal rendelkeztek. Ezért a körzetek közötti együttműködés általában gyenge volt.

A kínai hadsereg szervezetileg a hármas tagoltságon épül fel. (Japán minta.) 3 század = 1 zászlóalj, 3 zászlóalj = 1 ezred, 3 ezred = 1 hadosztály (névleg 9529 ember, általában azonban csak 6—7000 és 1944-ben már olyan hadosztályok is vannak, amelyek csak 1—2000 emberből állanak). Hadtest nincs. 3 hadosztály alkotott egy hadsereget, 3 hadsereg — 1 hadseregcsoportot. Egy katonai körzet védelmét általában 3 hadseregcsoport látta el.[14]

Kína ebben az időben kb. 4 000 000 katonát tartott fegyverben, ezek közül mintegy 3 000 000 (246 hadosztály és 44 önálló brigád) első vonalbeli alakulat, mintegy 1 000 000 pedig hátországi egység. Komoly harcértéket azonban — a 8. hadsereg katonáin kívül — csak Csang Kaj-sek kb. 30 hadosztálynyi válogatott egységei jelentettek.[15]

Gyenge volt a hadsereg felszerelése is. Egy kínai hadosztály a következőképp volt felfegyverezve: Papiron 324 nehéz- és könnyűgéppuska (a valóságban csak kb. 200), 18—30 nehéz aknavető. Egyéb támogató tűzfegyverekkel nem rendelkezett. Tüzérséget 1942-ig (Sanghait kivéve) nemigen alkalmaztak Kínában. Csekélyszámú régi 8 cm-es ágyúikat végszükség esetére tartogatták.

Némi javulás 1941 után következett be. Ekkor röviddel az amerikai—japán háború kitörését megelőzően tárgyalásokat folytattak a kínai hadsereg kiképzéséről és felszereléséről. Az első terv szerint 1942-ben kb. 50 000 000 dollár értékű hitelt nyújtottak Kínának (600 tábori tarackot, 144 75 mm-es motorizált ágyút, 300 könnyű harckocsit és 1000 jeepet szállított Kínának).[16] Később ez az összeg rohamosan nőtt, 1945-re már az eredetinek több, mint tízszerese volt. A szállítás rendkívüli nehézségekbe

[13] Ch. H. 1950. 184. p.
[14] Romanus—Sunderland: Stilwell's mission in China. (U. S. Army in the World War II.) Washington, 1953. 34. p.
[15] u. o. 36. p.
[16] u. o. 37. p.

ütközött. A japánok ekkor már birtokukban tartották az összes kínai kikötőt, majd 1942-ben Burma elfoglalása után az egyetlen szárazföldi utat is elvágták. Egyetlen út maradt: a légi közlekedés Indiából. Ezt 1944-re olyan jól megszervezték az amerikaiak, hogy havonta több, mint 20 000 tonnát tudtak szállítani.[17] 1945. februárjára ismét megnyílt a burmai út és hatalmas mennyiségben özönlött be a hadianyag, amelyet azonban már nem vetettek be a japánok ellen, hanem tartogatták a kommunizmussal való „leszámolásra".

Az amerikaiak megkísérelték a kínai hadsereg újjászervezését is. Állandó katonai tanácsadó bizottságot létesítettek Kínában (AMMISCA), melynek élén a tehetséges és jószándékú Stilwell[18] tábornok állott. Feladata a kínai hadsereg újjászervezése volt. Három nagyobb kiképző tábort létesített. Ezekben sikerült is kb. 30 hadosztály kínai katonát kiképeznie. Ezeket a csapatokat azonban csak a második burmai hadjáratban vetették be (1944—45), ekkor is Stilwell erélyes közbelépésére, egyébként nemigen harcoltak a japánok ellen.[19] Csang Kaj-sek ugyanis ezeket az egységeket is a Vörös Hadsereg elleni harcra tartalékolta.

A Kuomintang-hadsereg megreformálása az amerikaiaknak sem sikerült. Meg tudták ugyan tanítani a katonákat a fegyverek kezelésére, de a katonák, akik nem látták a háború értelmét, nem szívesen harcoltak. A tisztikar pedig, különösen a felső vezetés rendkívül gyenge volt. A kínai hadsereget kitűnően jellemzi Stilwell egy jelentése: „A kínaiak alapvető katonai hibákat követtek el. Elhanyagolták a stratégia és taktika alapvető követelményeit, helytelenül használták a támogató fegyvereket, elhanyagolták a hírszerzést, nem tudtak helyes parancsnoki és vezérkari viszonyokat teremteni, nem tudtak összeköttetést létrehozni és nem tartották a járműveket és a fegyvereket működőképes állapotban."[20] Stilwell a Kuomintang-hadsereg egyedüli értékének a parasztkatona szívósságát és önfeláldozó hazaszeretetét tekintette. Értékelésével — azt hiszem — mi is teljesen egyetérthetünk.

3. *A kínai népi erők.* (Vörös Hadsereg, 8. hadsereg.)

A 8. hadsereg[21] újtípusú, forradalmi hadsereg volt, gyökeresen kü-

[17] White—Jacoby: i. m. 201. p.

[18] Stilwell, Joseph W. (1883—1946.) amerikai tábornok. Hosszú időt töltött Kínában — 1932—33-ban katonai attasé. 1942-től a Kína—Burma hadszintér parancsnoka, és Csang Kai-sek katonai tanácsadója. Kitűnő katona és meggyőződéses demokrata, többször fellépett a kínai kommunisták érdekében is. 1944 őszén Csang Kai-sek kívánságára visszahívták.

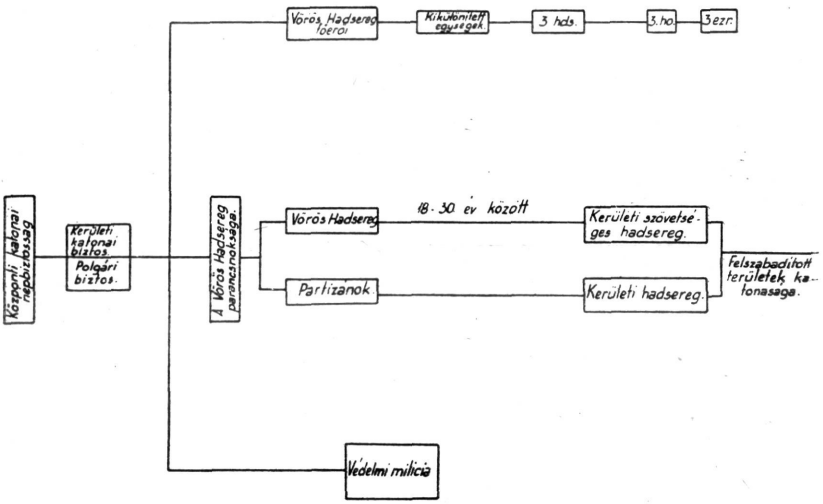
[19] Jellemző a Ch. H. 1937—1945. egy elszólása (301. p.), ahol arról ír, hogy az 1945. évi tavaszi hunani harcokban az Új 6. hadsereg (az egyik legjobb Kuomintang alakulat) csak megmutatta magát, de nem vett részt a harcokban, pedig válságos volt a helyzet.

[20] Romanus—Sunderland: i. m. 6. p.

[21] Így fogjuk nevezni az egyszerűség kedvéért a Vörös Hadsereget a japán háborúk idején, mivel ez volt akkor az általánosan ismert neve és fogalmába beletartoztak az összes kommunista és egyéb népi csapatok is.

lönbözött mind a japán, mind a Kuomintang-hadseregtől. Katonái önkéntesek voltak, nem kényszerből állottak a zászló alá, a nép érdekeit védték, ezért a lakosság messzemenően támogatta őket. A katonák magukévá tették a kínai nép és a Kommunista Párt célkitűzéseit, tudatosan és nem kényszerből harcoltak. Kiképzésük, harci szellemük kitűnő volt (a jenani [a Központi Felszabadított Terület[22] székhelye Shensziben] katonai akadémia a legjobb kínai katonai kiképző intézet volt és a háború alatt több mint negyvenezer japánellenes tisztet képzett ki). A katonák ellátása is jobb mint a Kuomintangnál. Nem rendelkeztek ugyan sok anyagi segélyforrással, de ezeket viszont helyesen osztották szét és ezenfelül a lakosság anyagilag is igyekezet támogatni a 8. hadsereg katonáit.

A népi erők szervezeti felosztása a következő volt:[23]

1. sz. ábra.

Ez a felosztás lényegében 1947-ig, a nagy átszervezésig megmaradt. Amint látjuk a népi erőknél is érvényesült a hármas tagoltság. (3 ezred = 1 hadosztály, 3 hadosztály = 1 hadsereg) és maguk a népi erők is három elemből tevődtek össze:

[22] Felszabadított területeknek nevezték a Vörös Hadsereg által a japánok, ill. a Koumintang megszállás alól felszabadított vidékeket. Ld. később.

[23] Contemporary Mandchuria. 1937. 84. p.

1. reguláris hadsereg (8. hads., Új 4. hads.),
2. a felszabadított területek szövetséges hadseregei,
3. helyi milícia.

Közöttük természetesen minőségi és fegyverzeti különbségek álltak fenn. A 8. és az Új 4. hadsereg a háború legkitűnőbb alakulata, de értékes támogatást jelentettek, különösen a partizánhadműveletek során, a helyi milícia katonái is.

A hadsereg főhadiszállása Jenanban volt, itt dolgozott a Csu Te vezetése alatt működő vezérkar. Az összeköttetést a szétszórtan elhelyezett egységek között rádió segítségével oldották meg. A Vörös Hadsereg két nagyobb hadseregből állott (nem számítva a Kanton térségében működő délkínai partizán alakulatokat). Északon a 8. hadsereg, mely 1937-ben 45 000 emberből és 3 hadosztályból állt, később 1945-re már 910 000 főre nőtt a létszáma,[24] de szervezési keretei egész 1947-ig megmaradtak. 1938-ban a Jangce mentén sokkal nehezebb körülmények között megalakult az Új 4. hadsereg. Ez eleinte 12 000 emberből állott, de 1941-re már elérte a 100 000 főt. Ekkor a Kuomintang a szövetségi viszonyt semmibe véve feloszlatta az új 4. hadsereget, amely azonban rövidesen újjáalakult.

A Vörös Hadsereg nagyobb csapatösszevonásokat ritkán hajtott végre (legnagyobb állandó csapatösszevonásuk — kb. 45—50 000 főnyi válogatott hadsereg — a Shenszi—Ningszia—Kianszu határterületet és Jenan fővárost védte a Kuomintang fenyegetéssel szemben. Hu Csung-nan tábornok 1939-től 200 000 főnyi válogatott Kuomintang-hadsereg élén blokád alatt tartotta a kommunista fővárost). Ezen a kényszerű erőcsoportosításon kívül a felszabadító háború ideje alatt más nagyobb egységeket nem találunk. A 8. és az Új 4. hadsereg alakulatai leginkább századerejű csoportokban mélyen az ellenség hátában tevékenykedtek. E nagyfokú széttagoltság ellenére adott esetekben, pl. Phingszinkán, „a száz ezred csatája" stb. mindig sikerült az erők kellő együttműködését a lehetőség szerint megszervezni. „A parancsnokságok gúla módjára alkörzetekre és körzetekre tagozódtak, az utóbbiak pedig a három eredeti hadosztály főhadiszállásnak tartoztak felelősséggel... Akárhány csoportot, akár 15—20 000 embert gyorsan lehetett összpontosítani egy-egy támadásra és utána újból gyorsan feloszlatták és kiinduló helyükre küldték vissza őket."[25] („Húzóháló taktika.")

A 8. hadsereg ellátása és felszerelése állandó nehézségekbe ütközött. 1937-ben a Kuomintang vállalta a 8. hadsereg felszerelését és zsoldját. A zsoldot rendszeresen megküldték, de fegyvert nem voltak hajlandók adni. Csak 1944-ben, Stilwell tábornok erélyes fellépésére kényszerültek

[24] Chu Tei (Csu Te): On the battlefields of the Liberated Areas. Peking, 1952. 20. p.

[25] White—Jacoby: i. m. 261. p.

néhány kisebb szállítmány átengedésére. Így a 8. hadsereg teljesen „önellátásra" rendezkedett be. Nehézfegyverei szinte egyáltalán nem voltak, repülőgépe, páncélosa nem volt, tüzérsége is csak zsákmányolt fegyverekből állt. A fegyverzet ilyen szűkös volta természetesen befolyásolta a 8. hadsereg taktikáját is. Csak akkor bocsátkoztak összecsapásokba — feltéve, ha nem volt elkerülhetetlen —, ha a kilátásban levő fegyver- és felszerelés-zsákmány felülmúlta a veszteségeket.

A 8. hadsereg hadművészetét több tényező befolyásolta. Mao Ce-tung: Az elhúzódó háború című munkájában rámutat a kommunista hadvezetés legfőbb sajátosságaira. A háború egyik kritériuma mindenekelőtt az, hogy Kína hatalmas, de gyenge ország, s Japán jól felkészült, pillanatnyilag erős, de tartalékok szempontjából gyengén áll. Ezért a háború három szakaszra oszlik:

1. Az ellenség támad, Kína védekezik (1937 július 7-től 1938 október 25-ig).

2. 1938—1945 az erők lassú kiegyenlítésének szakasza.

3. A kínai ellentámadás (ez a japán hadsereg váratlan összeomlása miatt nem jött létre).

A háború első és második szakaszában tehát Kína védekezni kényszerül a japán támadók ellen. Ez a védelem azonban nem lehet merev, álló védelem, mert így a hadsereg a jobban felszerelt japán csapatoknak nem tud sikeresen ellenállni. A 8. hadsereg más taktikát választ. Felhasználja azt a tényt, hogy a japánok Kína hatalmas területeit nem tudják megszállni, ezért kisebb egységekben átszivárognak a japán vonalakon és az ellenség hátában új frontokat, „felszabadított területeket" hoznak létre.

Eleinte 1937—38-ban, míg a Kuomintang és a kommunisták között jó volt a viszony, a partizánok elsősorban a reguláris kínai csapatok támogatását tekintették fő céljuknak.[26] Ez az együttműködés több esetben komoly győzelmet eredményezett (Taiercsuang, Hszinkau). Később, amikor a Kuomintang-hadseregek az ellenség sorozatos csapásai alatt összeomlottak, a harctevékenység zöme a partizánkörzetekre tevődött át. 1944-re az összes japán csapatok 64%-a, a bábkormányok kínai katonaságának pedig 95%-a a felszabadított területek ellen harcolt.[27] A 8. és az Új 4. hadsereg katonáinak hősiessége így mentette meg Kínát a japán leigázástól, kifárasztotta és megtörte a japánokat, arra kényszerítette őket, hogy megváltoztassák hadműveleti terveiket. A terjeszkedés megállt, a japánok csak kisebb, helyi jelentőségű támadásokat tudtak végrehajtani, mert erőik legnagyobb részét a felszabadított területek tartották lekötve. Veszteségeik a partizánok elleni harcban elérték az 1 360 000 főt.

[26] Mao Ce-tung: i. m. 2. köt. 161. pp.
[27] Csu Te: i. m. 25. p.

A Vörös Hadsereg harceljárása a gyorsaság, a meglepetés kihasználásán alapult. A lakosság állandóan tájékoztatta az ellenség helyzetéről, erejéről, úgy, hogy a japánok a legritkább esetben tudták a partizánokat meglepni. A partizántaktika rendkívül rugalmas volt. Szabályzatukban 4 pontban foglalták össze a harc alapvető sajátosságait:

„Ellenségünk támad — mi visszavonulunk, ellenségünk megállt — mi nyugtalanítjuk, ellenségünk kimerült — mi megverjük, ellenségünk visszavonul — mi üldözzük."[28]

A helyi miliciák hadserege, ha szervezet, kiképzés és felszerelés szempontjából nem is vehette fel a versenyt a Vörös Hadsereg reguláris alakulataival, mégis hatásosan és hősiesen harcolt saját földjük védelmében. Ezek az egységek teljesen helyi jellegűek voltak, vezetőiket is maguk választották. Kitűnően ismerték a vidéket és ezért is nélkülözhetetlen segítséget nyújtottak a japánok elleni harcban. 1941 után megtanulták az aknák készítését, melyek felhasználásával nagyon szép eredményeket értek el.

Felszabadított területek

A 8. hadsereg stratégiájának sikereit mutatják a felszabadított körzetek is. Ezek elsősorban Észak- és Kelet-Kína japánmegszállta vidéken terültek el, jóval a japán vonalak mögött. Míg nagyságuk 1937-ben csak 30 000 km² volt, ahol 1 500 000 lakos élt, addig 1945 júliusára már lakosságuk több mint 95 000 000-ra nőtt. A legfontosabb felszabadított területek a következők: Shanszi—Csahar—Hopei, Santung, Shenszi—Ningszia—Kiangszu. Ezeken a területeken a felszabadító csapatok új demokratikus államrendszert teremtettek. Önkormányzatot hoztak létre, amelyben részt vett mindenki, aki harcolni akart a japánok ellen. A helyi törvényhozás szerveiben a kommunisták csak egyharmad részt kaptak, de ennek ellenére itt is vezetőszerepet játszottak. Végrehajtották a földreformot, megreformálták az adózást és gazdaságilag is segítették a felszabadított területek lakosságát. Természetes, hogy ezeknek a területeknek a népe hűségesen kitartott a Kommunista Párt mellett, ellátta emberanyaggal a hadsereget. A kommunista politika helyességét mutatja az a tény is, hogy később, a polgárháború idején a felszabadított területek lakossága a Kuomintang megszállás idején is hű maradt a Kommunista Párthoz és végeredményben éppen az ő hűségük és kitartásuk döntötte el a polgárháború sorsát.

[28] Mao Ce-tung: i. m. 1. köt. 389—390. p.

A HÁBORÚ LEFOLYÁSA

A háború első szakasza 1937—1938

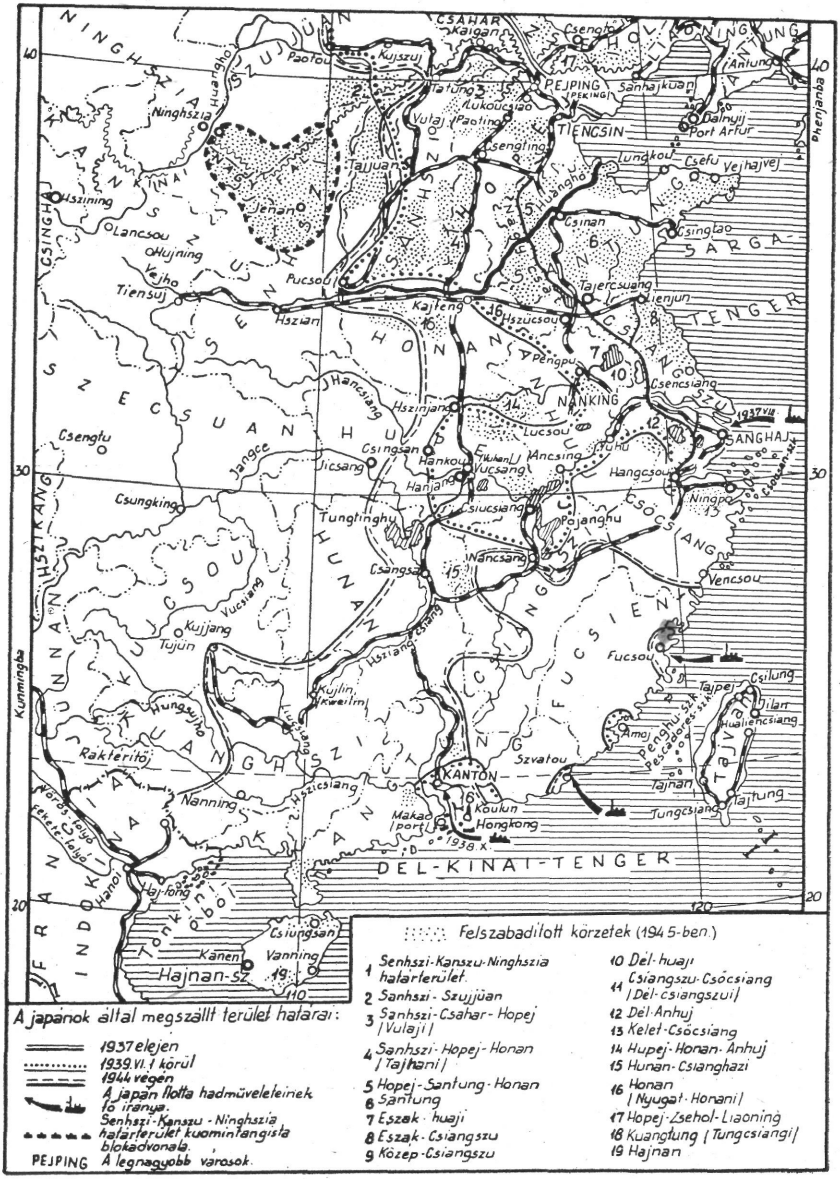
Az első szakaszt minden területen a japán fölény jellemezte. A japánok Kínában szinte tetszés szerint vonultak előre és foglaltak el óriási területeket. Haditervük nem nagyon volt, arra számítottak, hogy a korrupt és gyenge Kuomintang-rendszer rövidesen összeomlik csapásaik alatt és Kína hatalmas ember- és nyersanyagkészletével a kezükbe kerül.[29] Teljesen tervszerűtlenül indult a harcba a Kuomintang is. Az kétségtelen, hogy vezetőinek nagy része — Csang Kai-sekkel az élén — harcolni akart Kína területi és politikai integritásáért, de ezt a harcot nem tudták vezetni, nem tudták kihasználni a rendelkezésükre álló óriási ember- és nyersanyagtartalékot, nem tudták a nemzet erőit összefogni. Ennek egyik alapvető oka az volt, hogy a Kommunista Pártot, amellyel ideiglenesen kényszerű szövetségre léptek, veszélyesebb ellenségnek tartották még a japánoknál is. Csapataikat, hadianyagkészleteiket állandó készenlétben tartották a 8. hadsereg ellen. Ez a tendencia főként a háború második szakaszában nyilvánvaló, de nyomait már az első szakaszban is megtaláljuk.

A japánok támadásaikat két fronton indították el. Az egyik Észak-Kínában a Peking vidékét megszállva tartó 29. kínai hadsereg ellen irányult. Ezen a területen a japánok gyorsan tért nyernek és rövidesen elfoglalják Pekinget és Tiencsint (1937 augusztus).

A döntő összecsapás Sanghai térségében játszódott le.[30] Augusztus 13-án kb. 10 000 japán tengerész gyalogság szállt partra. Számuk a kínaiak egyre erősödő ellenállása következtében augusztus végére már 4—5 hadosztályra, kb. 100 000 főre nőtt, majd a harc döntő szakaszában, októberben elérte a 200 000 főt. Velük szemben a 19. kínai hadsereg, a legjobb kínai alakulat állt, kb. 200—250 000 emberrel. A harcok folyamán a kínaiak is hatalmas erőket összpontosítottak erre a térségre. A japánok fel akarták használni az alkalmat és meg akarták semmisíteni a kínai hadsereg itteni erőit. (Ezeket a csapatokat a németek képezték ki és az egész kínai hadsereg legjobb erőit jelentették.) Csang Kai-sek választ előtt állott. Lehetősége nyílt arra, hogy csapatai feladják Sanghait és sértetlenül Kína belsejébe vonuljanak vissza. Csang azonban presztizs okokból, Sanghai vidékén vette fel a döntő harcot.

[29] A japánok téves helyzetmegítélésére jellemző, hogy Schenke német haditudósítót közvetlenül Sanghai elfoglalása után már azzal fogadják, hogy „későn jött, ha háborút akar látni". Schenke: A sárgák háborúja. Bp. 1942. 32. p.

[30] Szárazajtai Incze: Háborúk a nagy háború után. 2. köt. Bp. 250. pp. és Schenke: i. m. 25. pp.

Készült a Nagy szovjet enciklopédia 21. kötete alapján

1. sz. vázlat. A kínai—japán háború 1937—1945.

Ez stratégiailag hibás elgondolás volt, mivel lehetővé tette a japánoknak hogy Kína legjobb alakulatait megsemmisíthessék. A kínaiak szívósan védekeztek, merev védelmük és arcban végrehajtott ellentámadásaik következtében azonban rettenetes vérveszteséget szenvedtek. Különösen kitüntette magát a 88. kínai hadosztály egy zászlóalja, amely később a város feladása után négy napig fedezte a kínai csapatok visszavonulását. A döntés október 26-án következett be, amikor a japánok egy, a kínaiaktól egyáltalán nem védett területen partraszállást hajtottak végre és átkorlással fenyegették az egész kínai hadsereget. A kínai ellenállás összeroppant. Ezután a japánok szinte tetszés szerint törtek előre. 1937 decemberében elesett Nanking, a kínai főváros is. Erre a frontra csoportosították a japánok legjobb erőiket, kb. 250—300 000 emzükbe került. Az északi hadsereg, amelyet a híres Feng Jü-szián táborsőbb, 1939 januárjában a még nyugatabbra fekvő Csungkingba költözött.

1937 végén a japánok egyéb sikereket is értek el. Decemberben a fontos Santung tartomány árulás miatt szinte puskalövés nélkül a kezükbe került. Az északi hadsereg, amelyet a híres Feng Jü-szián tábornok vezetett, semmit sem tudott a japánok ellen tenni.

Úgy látszott, hogy a japán hódítást semmi sem tudja megakadályozni. Hatalmas veszteségek (kb. 200 000 fő) árán Japán óriási területnek jutott birtokába. 1937 végén három fronton folytak a hadműveletek. Északon Szüjjuan és Shanszi tartomány déli részén, a peking—hankaui vasútvonal mentén, középen Nanking térségébe, délen pedig Kantontól délre, a várost egyelőre még nem sikerült elfoglalniok. A japánok terve 1938-ra a három arcvonal egyesítése és Kína térdrekényszerítése volt. E célból meg akarták semmisíteni a Li Csung-jen és Pai Csung-si vezetése alatt harcoló kínai főerőket, akik az északi és a középső japán arcvonal között a hszücsaui kiszögellésben helyezkedtek el. Ezenkívül partraszállást akartak Kanton térségében is végrehajtani. Ezzel a hadművelettel Kínát végleg elvágták volna a tengerparttól és az iparilag fejlettebb keletkínai terület utolsó maradványa is japán kézre került volna. E célból felemelték a Kínában tartózkodó japán hadsereg létszámát, ezenkívül megerősítették a tüzérséget és a légierőt is. A háború Japánra nézve is egyre nagyobb nehézségekbe ütközött. Anyagi tartalékait lassan erre az általa mellékesnek tartott hadszíntérre kellett összpontosítania. 1938-ra döntést szeretett volna elérni.

Kína a japán nehézségek ellenére is válságos helyzetbe került. Legértékesebb területei japán kézre jutottak — 1937 végére kb. 70—80 000 000 főt tett ki a Japán által megszállt kínai területek lakossága. Anyagi erőforrásait is nagyon igénybe vette a háború, külföldi segélyre pedig a Szovjetuniót kivéve nem is számíthatott. 1937 augusztusában a Szovjetunió ötéves szerződést kötött Kínával, s e szerződés értelmében 100 000 000

kínai dollár értékű fegyvert és hadianyagot, elsősorban repülőgépet szállított Kínának. A szerződés értelmében önkéntes orosz repülőcsoport működött egészen 1941-es német támadásig Kínában. A szovjet repülők — bár a japánok hatalmas túlerőben voltak, mégis szép sikereket értek el és bizonytalanná tudták tenni a japánok légifölényét.[31]

A nemzeti Kínát válságos helyzetéből a Kommunista Párt mentette meg. 1937 augusztusában Mao Ce-tung bejelentette, hogy a Kommunista Párt megszünteti a polgárháborút és teljes erejével együtműködik a kormánnyal a japánok elleni harcban. A Vörös Hadsereg 8. hadsereg néven 3 hadosztályra tagozódva (115., 119. és 120. hadosztály) a 18. hadseregcsoportnak lett alárendelve. Ez a hadseregcsoport Jen Hszi-san Kuomintang-tábornok vezetése alatt Dél-Shanszi tartományban harcolt a japánok ellen. A Vörös Hadsereg azonnal támadásba lendült. Első nagyobb sikerét 1937 szeptemberében érte el, amikor egyik hadosztálya Lin Piao vezetésével döntően megverte Itagaki tábornok japán hadosztályát Phingszinkan térségében. Nagy része volt a 8. hadseregnek a kormánycsapatok későbbi hszinkaui győzelmében is (mindkét helység Shanszi tartomány déli részén terül el).[32]

Még fontosabb volt a Kommunista Párt vezetőségének az az elhatározása, hogy a 8. és az Új 4. hadsereg egységeit a japán vonalak mögé küldte és itt kezdetét vette az első felszabadított területek létrehozása. 1938-ban már Santung nagy része, valamint Shanszi, Hopei és Csahar tartományok jelentős területei kerültek ki a japán ellenőrzés alól. Ugyanekkor az Új 4. hadsereg Hupei és Dél-Honan felszabadított körzeteit hozta létre. 1938-ra már hadműveleteiket a Jangce mindkét partjára kiterjesztették.

1938. A japánok ekkor még nem a kommunista csapatokat tekintették főellenségüknek — ez egyik sratégiai tévedésük volt —, hanem a Kuomintang-csapatokat akarták megsemmisíteni. Főcsapásukat a Hszücsan térségében összpontosított kb. 300 000 főnyi kínai főseregre irányították.[33] Terveik szerint egy-egy északról, ill. délről megindított hadseregcsoport bekeríti a kínai csapatokat. A hadművelet 1938 januárjában indult meg, eleinte azonban nem sikerült végrehajtani. A hszücsaui kínai csoport szívósan védekezett. Harcaikat jól támogatták a partizánalakulatok is, amelyek elsősorban a Tiencsin—nankingi vasútvonal

[31] A szovjet és amerikai repülőkön kívül még sok demokratikusan gondolkodó európai és amerikai sietett Kínába, hogy segítsék szabadságharcában a kínai népet, közülük csak A. Smedley amerikai újságírónőt, a Vörös Hadsereg krónikását és dr. Bethune kanadai orvost, a 8. hadsereg egészségügyi ellátásának megteremtőjét, aki 1938-ban hősi halált halt Kínában, említem meg.

[32] Ch. H. 1937—1945. 308. p.

[33] A hszücsaui ütközetről ld. Schenke: i. m. 220. pp. és Ch. H. H. 1937—1945. 303—304. p.

támadásával érezhető zavarokat okoztak a japán utánpótlásban. Ebben a hadjáratban aratták a legnagyobb győzelmüket a kínaiak, Taiercsuang, Hszücsautól északkeletre fekvő kisváros térségében. 1938 márciusában az északi irányból Hszücsau felé előnyomuló japánok a Császár-csatorna déli partján jól megerősített állásokban találták a kínai csapatokat és nem tudtak a csatorna déli partjára átkelni. Ezért délkeleti irányba Taiercsuang felé vonultak, itt akartak hadműveleti bázist létrehozni Hszücsau ellen. A japánok nagy erőket és jelentős technikai felszerelést összpontosítottak Taiercsuang ellen. A 10. japán hadosztály (kb. 30 000 ember, 60 tábori ágyú és mintegy 35—40 páncélos) azonban túl messzire szaladt előre kiinduló állásaiból és így lehetőség nyílott megsemmisítésükre. A kínaiak éjszaka váratlan ellentámadást indítottak, amellyel bekerítették és teljesen megsemmisíthették volna a japán erőcsoportot, de ismeretlen okokból rést hagytak az ostromgyűrűn, amelyen át kb. 6000 japán megmenekült. Nehéz fegyvereik azonban mind a kínaiak kezébe kerültek.

A taiercsuangi csata így is nagy kínai győzelem volt. Több, mint 20 000 japán katona, egy egész hadosztály semmisült meg, vagy került fogságba. Ezzel a győzelemmel megbukott a hszücsaui erőcsoport bekerítésére irányuló japán terv is. (Jellemző, hogy a japánoknak a háború folyamán sohasem sikerült kedvenc elgondolásuk, a kínai hadsereg bekerítése. A kínaiak — gyakran épp a japán hadvezetés hibái miatt — mindig kicsúsztak a bekerítő gyűrűből. A japánok ennek ellenére elég sok kínai foglyot ejtettek — több, mint 500 000 katona és 70 Kuomintang-tábornok került fogságukba, de ezek legnagyobb része önként állt át a japánokhoz.)[34] A hszücsaui kínai erőcsoport több, mint féléves kemény védelem után 1938 májusában, amikor a japán bekerítés veszélye már kikerülhetetlen volt, rendben visszavonult.

Nagyobb siker kísérte a japán hadműveleteket Vuhan és Kanton térségében. Előbbi — a nemzeti Kína ideiglenes fővárosa — 1938 október 25-én, utóbbi október 28-án kerül japán kézre. Kantont árulás segítségével foglalták el a japánok.

1938 a japán—kínai háború legmozgalmasabb éve volt. Ebben az évben a legnagyobbak a veszteségek, a japánok 444 000, a kínaiak 735 000 embert vesztettek — ebben nincsenek benne a 8. hadsereg, illetve a partizánok veszteségei. Japán tehát látszólag hatalmas sikereket ért el, a döntéseket azonban nem tudta elérni.

[34] Csu Te: i. m. 24. p.

A háború második szakasza 1939—1945

Bár a japánok 1938 végére Kína legértékesebb területeit — mintegy 130 000 000 lakossal — birtokukba kerítették; a győzelem látszólag már a kezükben volt, a következő években mégsem folytatták nagyarányú támadásaikat, minden ténykedésük az eddig megszerzett területek megtartására, pacifikálására irányult, arra vártak, hogy a Kuomintang-hadsereg az óriási ember- és anyagveszteség következtében csakhamar összeomlik. A japán tervek megváltozásának számos oka volt: Kína meghódítása már eddig is sokkal nagyobb veszteségekkel járt, mint amennyit a világháborúra készülő japán hadsereg elviselhetett volna. (A japánok háborús készülődését mutatják az 1938—39-es szovjetellenes provokációk is. Agressziós szándékaikat a mandzsúriai ún. Kvantung-hadsereg állandó növelése is jelzi: 1931-ben még csak kb. 300 000, 1938-ra már kb. 600 000 fő.) Felkészültek a japánok Dél-Ázsia meghódítására is. A japánok tehát már nemigen tudtak újabb, nagyobb erőket Kínában bevetni. Arra is számítottak, hogy a Kuomintang egy része — amely Vang Csing-vei-jel az élén nyíltan átment a japánok oldalára — meg fogja győzni Csang Kai-seket és klikkjét az ellenállás „hiábavalóságáról". Ezek a remények azonban nem váltak be, Kínában — a jelentéktelen számú árulót kivéve még maga Csang Kai-sek sem akart a japánok szolgálatába állni.

A japán hadműveletek lelanyhulásában azonban az egyik legfontosabb szerepet a Kommunista Párt vezette partizánmozgalom játszotta. Ez még nem érte el ugyan az 1942—44-es méreteket, de mégis egyre több gondot okozott a hódítóknak, akik egyáltalán nem érezték magukat biztonságban a meghódított területeken és egyre nagyobb csapatokat voltak kénytelenek a már egyszer elfoglalt vidékeken összpontosítani és ezzel a japán támadások ereje nagy mértékben lecsökkent.

Néhány helyi jelentőségű Kuomintang siker is kétségtelenül hozzájárult a japán lendület megtöréséhez: — Hunan fővárosát, Csangsát például három ízben akarták elfoglalni, de minden támadási kísérletük meghiúsult. A japánok 1938 után, 1944-et kivéve, már csak helyi jelentőségű támadásokat indítottak zsákmányszerzési, vagy frontkiigazítási célból. A háború második szakasza megkezdődött.

A japán támadás lelassúbbodása, majd teljes megállása a Kuomintang-Kínát nagyon nehéz helyzettől mentette meg. A legjobb kínai hadosztályok felmorzsolódtak a harcokban, területének legértékesebb részeit elvesztette — bár még így is óriási hátországgal és kimeríthetetlen emberanyaggal rendelkezett. Megszűnőben volt az az ideiglenes szövetség is, ami a Kommunista Pártot és a Kuomintangot összekötötte. A Kuomintang egyre növekvő aggodalommal nézte a 8. hadsereg sikereit, s főleg a felszabadított területek lakosságának ragaszkodását a

csapatokhoz. A kezdeti szövetség felbomlott. A Kuomintang a legkülönbözőbb eszközökkel igyekezett a Kommunista Pártot gyengíteni. Már ekkor, a japán háború kellős közepén, a leszámolást készítették elő, ezért legjobb hadosztályait már nem a japánok ellen vetették be, hanem a Kommunista Párt főhadiszállása, Jenan térségében csoportosították, ezek a csapatok több provokációs támadást indítottak a felszabadított területek ellen.

A lekirívóbb provokáció azonban az Új 4. hadsereg esete volt. Ez a hadsereg a Közép- és az Alsó-Jangce völgyében tevékenykedett — a Kuomintang régi bázisában, itt jelentős sikereket ért el, bár a körülmények lényegesen nehezebbek voltak, mint északon. 1940-ben a hadsereg létszáma már 100 000-re, a felszabadított területek lakossága pedig 13 000 000-ra nőtt. A Kuomintang fel akarta oszlatni a számára veszélyessé vált alakulatot. 1940 decemberében parancsot adtak az Új 4. hadseregnek, hogy hagyja el eddigi működési körzetét. A menetközben a hadseregtől hátramaradt törzset megtámadták és a kb. 8000 főnyi csoportot teljesen szétverték. Elfogták a parancsnokot, Je Tinget is. A provokáció ellenére az Új 4. hadsereg nemsokára újjáalakult.

Természetes, hogy a Kuomintang ilyen körülmények között egyre kevésbé volt képes arra, hogy aktív hadműveleteket folytasson a japánok ellen. A csapatok vezetéséről, kiképzéséről már megemlékeztünk. Ezek korábbi harcképességüket nagymértékben elveszítették, a háború végére pedig annyira demoralizálódtak, hogy korábbi jó alakulatok is kártyavárként omlottak össze jelentéktelen japán erők csapásai alatt. (Például a híres 4. „vashadsereg" Csangcsánál 1944-ben.)

A Kuomintangot az amerikai segítség mentette meg a teljes összeomlástól. Az 1941-től Kínában tartózkodó amerikai katonai misszió szervező és kiképző tevékenysége, valamint a hadianyagszállítmányok döntően befolyásolták a Koumintang-Kína erejét és harckészségét.

1939 és 1945 között a felszabadított területeket kivéve fontosabb katonai események nemigen történtek, bár az ember- és anyagveszteségek továbbra is rendkívül nagyok voltak.

1939-ben a keleti és déli fronton néhány vérszegény Kuomintang támadás után a japánok lendültek támadásba, elfoglalták Nancsangot (1939 március), majd Csangsa első sikertelen ostroma következett. 1940-ben a „szabályos fronton" a hadműveletek szinte teljesen szünetelnek, csak 1941-ben újultak fel, amikor a japánok felkészülve a csendes-óceáni háborúra, „rendet akartak végre Kínában teremteni". Délen Csangsa, északon Szián irányában támadtak. Mindkét nagyobb támadásuk jelentékeny veszteségekkel összeomlott. 1942-ben a japánok délről kísérleteztek. Szárazföldi és tengeri erőik ügyes együttműködésével sikeres partraszállást hajtottak végre Bormában (1942 február). Hamarosan ki is szorítják a számbelileg jelentős kisebbségben levő angol-

burmai csapatokat. Nem használt az 5. és 6. kínai hadsereg bevetése sem, bár ezek nagyon jól harcoltak és a japánokat több ízben visszaverték. Lashiónál például 5000 angol katonát szabadítottak ki a japán fogságból. A japán nyomás azonban egyre erősödött, a kínaiak részben Indiába, részben pedig Jünnan tartományba, a Szalvin folyó partjára voultak vissza. A japánok ide is követték őket, és itt a Szalvin mentén a Kuomintang legtevékenyebb frontja alakult ki.

1943 legjelentősebb hadművelete a 11. japán hadsereg május 21-i hupei támadása volt, célja: a Jangce megnyitása.[35] A támadás sikerült, a japánok kb. 5000 ember veszteség árán megvalósították feladatukat. Ez a hadjárat arról is nevezetes, hogy a kínai légi fölény itt mutatkozott meg először a háború folyamán.[36]

1944-ben a japánok a csendesóceáni szigeteken elszenvedett vereségek következtében már nem reménykedtek a háború megnyerésében, éppen ezért Kínában és Mandzsúriában olyan állapotokat akartak teremteni hadseregük számára, hogy ez az anyaország esetleges elvesztése után is sikeresen állhasson ellen a támadásoknak. Ezért végleg meg akarták törni a Koumintang-Kína erejét. 1944 áprilisában Honan ellen intéztek támadást, támadásuk váratlanul sikerrel járt. Tang En-po tábornok 500 000 főnyi hadserege összeomlott 60 000 japán támadása előtt.

Sikeresen folyt a japán támadás más pontokon is. A főcsapást Dél-Hunanra irányították. Itt a Peking—Hankau—Kanton-vasút kézrekerítését tűzték ki célul maguk elé. Elfoglalták Kweilint, az amerikaiak egyik fontos kínai támaszpontját és Csangsát is. Több mint 100 kínai hadosztályt vertek szét. 1944 decemberében egy támaszpontjától messzire elszakadt japán gyorsanmozgó egység akár Csunkingot is elfoglalhatta volna, olyan gyenge volt az ellenállás, a japán alakulat azonban visszavonult, mert amúgy sem tudta volna a várost megtartani.

A vereség oka részben a kínai csapatok teljes morális, fizikai züllésében, részben a Kuomintang-tábornokok tehetetlenségében gyökeredzett. A legjobb kínai csapatokat a kommunisták és Stilwell tábornok ismételt követelése ellenére nem vetették be a japánok ellen.

Nagyobb siker kísérte a kínai fegyvereket Burmában, ahol a kínai csapatok kétirányú támadása — Indiából és a Szalvin partjáról — nagy

[35] Ch H. 1937—1945. 308. p.

[36] A kínai légihaderő különböző külföldi önkéntes alakulatokból — szovjet repülőcsoport, Chennault amerikai tábornok „Repülő Tigrisei", stb. — valamint külföldön tanult kínai pilótákból tevődött össze. Már a háború első szakaszában is — jelentős túlerővel szemben — számottevő sikereket értek el. 1943. után a kínai légi haderő újjászerveződött, és amerikai támogatással a japán légierő fölé emelkedett. 1945-ben öt önálló légidandár — kb. 1500 repülőgép — alkotta a kínai légierőt.

katonai sikert eredményezett. A japánokat teljesen szétverték és 1945 január 20-án a két kínai hadseregcsoport egyesült.

1945-ben a kínai politikában több változás következett be. Stilwell tábornok — Csang Kai-sek követelésére — lemondott, és az új amerikai főparancsnok, Wedemeyer tábornok már hajlandó volt Csang kívánságai szerint a kommunisták ellen fellépni. Viszonzásul a Kuomintang vezetői is beleegyeztek abba, hogy csapataik egy részét felhasználják a japánok elleni döntő támadásra. A tervek szerint az amerikai csapatok Sanghai és Kanton térségében szállnak partra, és ugyanekkor a Kuomintang-erők is támadásba lendülnek. A tervet Csang Kai-sek is kedvezően fogadta, mert így Észak-Kínában is a Kuomintang került volna uralomra. Az atombomba ledobása (1945 augusztus 6.) és a Szovjetunió hadbalépése (1945. augusztus 8.) azonban váratlanul teljesen megtörte Japánt, és így a tervekből semmi sem lett.

Hadműveletek a felszabadított területeken 1939—1945

1939 a 8. hadsereg egyik legsikeresebb éve volt. A felszabadított területek lakossága 40 000 000 főre, a Vörös Hadsereg létszáma pedig 540 000-re emelkedett. Ugyanakkor az Új 4. hadsereg is sikeresen tevékenykedett. A kezdeti 15 000-ről 100 000 főre nőtt, az általa felszabadított területek lakossága pedig elérte a 13 000 000-t.[37]

A háború első éveiben aktív támogatást jelentettek még a front mögé került Kuomintang-csapatok is. Ezek azonban tervezési és vezetési hibáik miatt nem tudtak ellenállni a japán tisztogató hadműveleteknek és vagy felmorzsolódtak, vagy a 8. hadsereg kötelékébe léptek.

1940 nyarán a 8. hadsereg nagyszabású hadműveletekbe kezdett. Az ún. „100 ezred csatájában" mozgósítottak szinte valamennyi északkínai partizánalakulatot. A hadjárat célja a japán kézben levő vasútvonalak elvágása és ezzel a japán összeköttetés megbénítása volt. A feladatot nagyrészt sikerrel hajtották végre, ennek volt köszönhető, hogy a japánok 1940-ben szinte kizárólag a partizánok ellen harcoltak, békén hagyták a teljesen legyengült Kuomintangot. A támadás megszervezésénél azonban hibák is történtek, a 8. hadseregnek még nem volt elég tapasztalata ilyen nagyszabású hadművelet szervezésében és vezetésében és a nagy sikerek mellett jelentős veszteségeket is szenvedtek. A hadjárat eredménye azonban feltétlenül pozitív volt.

1940 őszén kezdődött el a felszabadított területeken vívott háború legkritikusabb időszaka. A japánok jelentős erőket csoportosítva nagy támadást indítottak a partizánkörzetek ellen. Harcaikban új taktikát, az

[37] Csu Te: i. m. 21—22. p.

ún. „felgöngyölítő" taktikát alkalmazták. Alaposak akartak lenni. Taktikájukat az jellemezte, hogy a kémkedés és meglepetés minden eszközét felhasználva, minden irányban váratlan összpontosított támadásokat intéztek a felszabadított területek fontosabb támaszpontjai ellen. A 8. hadsereget így létalapjában támadták meg, gyújtogatva, rabolva és fosztogatva a támaszpontok körül, tökéletesen kifosztott és letarolt senki földjét akartak létrehozni a japánok, hogy a partizánseregeket megfosszák anyagi alapjaiktól. Ezen kívül állandóan többszázezres hadsereg állt készenlétben további megsemmisítő hadjáratok levezetésére. A nehézségeket az is növelte, hogy ebben az időben a rossz termés miatt Észak-Kínában nagy éhínség volt.

Ez az időszak 1942-ig tartott. A felszabadított területek lakossága 25 000 000-ra, a 8. hadsereg 300 000-re csökkent. Ugyanekkor az Új 4. hadsereg eredményesen folytatta tovább hadműveleteit. 1941-ben már 180 000 főt számlált, a felszabadított területek lakossága pedig már elérte a 20 000 000-t. A 8. hadsereg is páratlan szívóssággal úrrá lett a nehézségeken. A lakosság aktív támogatása általában megakadályozta, hogy a japánok meglepetést okozzanak — ekkor kezdték el nagyobb mértékben használni az aknákat is, amelyek szintén érzékeny veszteségeket okoztak a japánoknak. A gazdasági nehézségeket úgy küzdötték le, hogy a 8. hadsereg egységei maguk is földet műveltek és így önellátásra rendezkedtek be. Gyakran ők segítették ki a polgári lakosságot is.[38]

1942 telén a 8. hadsereg egységei újjászerveződtek, megindult a harc az elvesztett területek visszaszerzéséért. 1944-ig a japánok Észak-Kínában már csak a nagyvárosokat és egyes fontosabb vasútvonalakat tartották megszállva. A városokat árkokkal és akadályokkal zárták körül, a falakat megerősítették, úgy nézett ki a város, mint egy középkori vár. A vasútvonalak mentén pedig kb. 1—2 kilométerenként — a tereptől függően — kagylóalakú géppuskaállásokat építettek, így próbálták megakadályozni utánpótlásuk zavarását. Ekkor már világosan felismerték a japánok: milyen veszélyt jelent számukra a 8. hadsereg. 1943-ban az északkínai japán expedíciós hadsereg parancsnoksága egy jelentésében világosan leszögezi, hogy a japánok legnagyobb ellenségüknek a 8. hadsereg katonáit tartják.[39]

A japánok nem tudtak újabb eredményeket elérni a 8. hadsereggel

[38] Epstein: Kína forradalma. Bp. 1949. 297. pp.

[39] „Az ellenség nagy része nem Kuomintang, hanem kommunista egység. Az idén (1943.) vívott 15.000 összecsapásnak a 75 %-ában kommunisták vettek részt, a velünk harcoló 2,000.000 ellenséges katonának több mint a fele kommunista volt. A 199.000 elesettnek több mint a fele, de a 74.000 fogolynak csak a 15 %-a volt kommunista. Ezek az adatok a csangkaisekista csapatok alacsonyabbrendűségét bizonyítják (a kommunistákkal szemben) ... ezért az Északkeleti Császári Hadsereg fő feladata most kizárólag a kínai kommunista csapatok elleni megsemmisítő támadások vezetése." Idézi Csu Te: i. m. 26. p.

szemben, amely 1945 elején már sürgette a Kuomintangot, hogy egyesült erővel verjék ki a japán betolakodókat. A Kommunista Párt vezetősége elérkezettnek látta az időt a háború harmadik szakaszának megindítására. A reguláris 8. hadsereg ekkor már 910.000 fő volt, a tartományi csapatok és a helyi milíciák pedig 2 200 000 emberrel rendelkeztek. Fegyverzet és felszerelés dolgában, bár lényegesen jobban álltak, mint a háború első idejének szakaszában, a helyzet most sem volt kielégítő. Fegyverzetről a Kuomintangnak, illetve az Egyesült Államoknak kellett volna gondoskodnia.

1945-ben a Kuomintang is olyan helyzetben volt már, hogy támadhatott volna. Kb. 40 hadosztálya már amerikai kiképzésben részesült, még nagyobb volt azoknak a hadosztályoknak a száma, amelyeket az amerikaiak fel is fegyvereztek. Ennek ellenére a Kuomintang nem volt hajlandó a 8. hadsereggel együttműködve támadást intézni a japánok ellen, mert attól félt, hogy a japánok legyőzése a Kommunista Pártot juttatná uralomra Kínában. A tervezett döntő hadműveletekre azonban amúgy sem kerülhetett sor, mivel 1945 augusztus 9-én Japán feltétel nélkül megadta magát.

A japán—kínai háború mérlege

Mielőtt a háború értékelésére rátérnénk, nézzük meg a rendelkezésünkre álló rendkívül szűkös statisztikai adatok birtokában a háború legfontosabb számadatait.

1937 és 1945 között a Vörös Hadsereg (a 8. hadsereg és az Új 4. hadsereg együtt) 115 000 kisebb és nagyobb ütközetben vett részt, harcképtelenné tett 960 000 ellenséges katonát és elfogott 280 000 ellenséget. Ezen kívül több, mint 100 000 japán és japán szolgálatban álló kínai adta meg magát és állt át a Vörös Hadsereghez. A Vörös Hadsereg 1028 ágyút, 7700 géppuskát, 430 000 puskát zsákmányolt, 34 000 erődített helyet és 11 000 erődöt foglalt el, vagy semmisített meg.[40]

A Kuomintang-hadsereg — saját jelentései alapján — 22 fontosabb ütközetben 1117 jelentős és 38 931 kisebb összecsapásban vett részt. Veszteségei a következők voltak:

1937. 367 362 fő
1938. 735 417 fő
1939. 346 543 fő
1940. 673 368 fő
1941. 299 483 fő
1942. 247 167 fő
1943. 210 734 fő
1944. 168 830 fő

[40] u. o. 24—25. p.

Ezen kívül a japán légitámadások következtében kb. 200 000 személy vesztette életét.[41] Az adatokban nincsenek benne a partizánhadseregek (8. hadsereg) és a Japán megszállta területek polgári lakosságának veszteségei.

Az összes veszteség 3 211 419 fő, ebből 1 310 234 halott. Még ezekből a meglehetősen bizonytalan adatokból is kitűnik, milyen véresek voltak az ütközetek. A halottak szokatlanul magas számát a gyenge kínai egészségügyi ellátás is növelte.

Nézzük meg, milyen veszteségeket okozott a Kuomintang-hadsereg a japánoknak:[42]

1937. 257 580 fő
1938. 447 749 fő
1939. 415 715 fő
1940. 346 684 fő
1941. 318 686 fő
1942. 165 536 fő
1943. 159 687 fő
1944. 253 078 fő
1945. 235 255 fő

Ezekben az adatokban nincsenek benne a 8. hadsereg okozta veszteségek. Az is kitűnik, hogy 1941-től a veszteségek rohamosan csökkennek és látszik, hogy ebben az időben a kínai hadsereg már nem fejtett ki olyan kemény ellenállást, mint kezdetben.

Ezenkívül jelentős mennyiségű hadianyagot, többek között 1500 repülőgépet, valamint többezer páncélost, sokezer ágyút és egyéb nehéz fegyvert vesztettek a japánok. Csak a fegyverletétellel a következő hadianyag került a Kuomintang-hadsereg kezébe: 12 446 ágyú, 383 páncélos, 685 egyéb jármű, 29 822 géppuska.[43]

A fegyverletétel napján a megszálló japán hadsereg elhelyezkedése egyébként a következő volt:[44]

Északkeleti hadseregcsoport	362 244 fő
6. hadseregcsoport (Közép-Kína)	290 367 fő
5., 10., 3. hadsereg (Honan—Hupei)	330 397 fő
23. hadsereg (Kvantung)	137 586 fő
10. hadseregcsoport	199 031 fő
különböző vietnámi egységek	29 815 fő

Összesen: 1 313 240 katona, ezek 3 hadseregcsoportot, 10 hadsereget, 36 hadosztályt (közötük 2 páncélos és 2 légi gyalogos hadosztályt), 40

[41] Ch. H. 1950. 180. p.
[42] u. o. 181. p.
[43] Ch. H. 1937—1945. 310. p.
[44] u. o. 312. p.

önálló dandárt, 19 helyőrségi csoportot és 6 tengerészeti csoportot képeztek.

Látjuk tehát, hogy a legerősebb csapatösszevonások Észak- és Kelet-Kínában a 8., illetve az Új 4. hadsereg körzetében voltak (az 5. és a 3. hadsereg részei is a partizánok ellen harcoltak).

A japán—kínai háború számos érdekes tanulsággal szolgálhat. Az első, amit megfigyelhetünk az, hogy ebben a háborúban mennyire beigazolódott az a régi mondás, hogy a háború a politika folytatása más eszközökkel. Talán egy háború sem volt annyira átszőve kül- és belpolitikai tényezőkkel, mint ez. (Kínai—szovjet—amerikai viszony alakulása, a kínai belpolitikai viszonyok, a Kommunista Párt és a Kuomintang kapcsolatai. Japán világuralmi tervei és a nagyhatalmak stb.) Mindezek a tényezők döntően befolyásolták a háború kimenetelét.

Maga a háború sem elsősorban a katonai síkon dőlt el — legalábbis nem Kínában. Ha Japán nem roppan össze váratlanul, a kínai—japán háború még évekig elhúzódhatott volna, mert a Kínában állomásozó japán hadsereg ereje még sértetlen volt.

Másik jellemző sajátosság, amiből távolabbi következtetéseket is vonhatunk le, az, hogy a technika minden vívmányával felszerelt, jól kiképzett japán hadsereg első, látszólag döntő sikerei után egyszerűen nem volt képes a háború győzelmes befejezésére. Ennek oka az volt, hogy Kína óriási területű ország, amely a történelem folyamán már nem először egyszerűen felszívta, magába olvasztotta a hódítókat. Lehet, hogy ez lett volna a japán hadsereg sorsa is. Azonban az új és a régi Kína között döntő különbségeket is találunk. A japán megszállók kegyetlen barbarizmusa felkeltette az elkeseredést a kínai nép legszélesebb tömegeiben, ezek ellenállásának a történelem folyamán először már volt hivatott vezetője, a Kínai Kommunista Párt és a Vörös Hadsereg. Az ő irányításuknak volt a legnagyobb szerepe abban, hogy Kína nem omlott össze a japán támadás súlya alatt. Tanulság tehát az, hogy még a jól felfegyverzett, erős ellenség sem képes egy nép felszabadító harcát elnyomni, ha ezt a harcot kellő rátermettséggel és a nép érdekeinek szem előtt tartásával vezetik.

A harmadik tanulság viszont ennek mintegy a fordítottja: hiába állította meg a 8. hadsereg a japán előretörést, hiába okozott nekik egyre súlyosabb veszteségeket, éppen a fogyatékos haditechnika, a gyenge fegyverzet következtében nem volt képes döntő csapásokat mérni az ellenségre, melyet 8 éves hősi harcban sem tudott megtörni. A kínai—japán háború tehát a haditechnika döntő fontosságát is bizonyítja. (A polgárháború idején, amikor hasonló a helyzet, és szintén állig felfegyverzett ellenséggel harcol a néphadsereg, más tényezők segítették elő a győzelmet.)

Rendkívül tanulságos a három hadviselő fél (a 8. hadsereg, a Kuomintang és Japán) hadművészetének a tanulmányozása is. Azt láthatjuk, hogy egyedül a 8. hadsereg stratégiája volt célravezető. A háború elején a felszabadított területek lakossága 1,500 000, a 8. hadsereg létszáma néhány tízezer volt. 1945 elejére a felszabadított területek lakossága elérte a 130 000 000-t, a népi erők nagysága pedig — a tartományi miliciákkal együtt — kb. 3,000.000-ra nőtt.[45] A japánok elleni háború a csapatok és a vezetők számára egyaránt kitűnő iskolának bizonyult. Számos kitűnő tábornok — közöttük Lin Piao, a támadás egyik világviszonylatban is legkiválóbb elméleti és gyakorlati szakértője, Csu Te, a néphadsereg fővezére, Csen Ji, az Új 4. hadsereg parancsnoka, Liu Po-cseng, a „félszemű sárkány" és Peng Te-huai, a Koreában harcoló kínai önkéntesek parancsnoka, hogy csak néhányat említsünk, — nőtt ki ebből a kiváló iskolából. Ezek az eredmények azt mutatják, hogy a 8. hadsereg stratégiája: a partizánegységek nagyarányú felhasználása, a hadműveletek gyorsasága és váratlansága, a lakosság széles tömegeinek demokratikus intézkedésekkel történő megnyerése (föld- és adóreform) és a japánellenes egységfront létrehozása jelentette Kína számára az egyetlen helyes stratégiát. Döntő győzelmet azonban csak akkor hozott volna ez a startégia, ha a másik szövetséges fél, a Kuomintang is teljesíti a reá háruló feladatokat.

Erre azonban a Kuomintang nem volt képes. A kommunisták és a japánok elleni állandó kétirányú harc felőrölte a Kuomintang anyagi és erkölcsi erejét. A kommunistákat még a japánoknál is veszélyesebb ellenfélnek tartották, mert látták, hogy reakciós, reformokról tudni nem akaró uralmukat mennyire veszélyeztetik. A néphez nem fordulhattak, mert nem tudtak és nem is akartak neki cserébe semmit sem nyújtani. 1941-ben, amikor a két fronton vívott harc már felmorzsolással fenyegette a nemzeti (Kuomintang) Kínát, már csak a külföldi segítségben reménykedhettek. Az Egyesült Államok szívesen támogatta Kínát. Szükség volt rá, úgyis mint a japánok elleni szövetségesre, de szívesen látták a Kuomintang-Kínát, mint az ázsiai kommunizmus ellen vívott harc egyik fontos támaszpontját is. Mindezek mellett az óriási kínai piac és a kiaknázatlan nyersanyagok hatalmas profitlehetőségeket ígértek. Az USA valóban támogatta a nemzeti Kínát és gazdasági, valamint katonai segítségével meg is mentette a teljes összeomlástól. Mélyreható változásokat azonban az amerikaiak sem tudtak — és nem is akartak — teremteni. 1945-ben Kína látszólag nagyon erős, kitűnően felszerelt hadosztályai — közöttük több páncélos hadosztály, öt önálló légi dandár és két ejtőernyős hadosztály — látszólag hatalmas erőt jelentettek. A nagy katonai erő azonban nem leplezhette el a belső gyengeségeket.

[45] White—Jacoby: i. m. 215. p.

Nagy hibákat követett el a Kuomintang a hadvezetés terén is. A háború első éveiben a területhez való merev ragaszkodás következtében a legjobb kínai hadosztályok elpusztultak. Később sem tudtak amerikai támogatás nélkül egy komolyabb hadműveletet sem létrehozni. — Nem voltak tehetséges hadvezérei sem. Csang Kai-sek katonai képességei csak a feudális hadvezérekkel folytatott harcokra voltak elégségesek, ilyen nagyarányú hadműveletek vezetése már meghaladta képességeit. A Kuomintang többi hadvezére tehetségtelen és korrupt volt, természetesen nem is érhettek el sikereket.

Túl sok jót a japán hadvezetésről sem mondhatunk. Náluk sem találunk tehetséges hadvezéreket, átfogó haditerveik nem voltak, kisebb részletterveiket pedig nagyfokú merevség és a cél túlságos nyilvánvaló volta jellemezte, ezért nem tudtak egyetlen nagy ütközetben sem döntő győzelmet aratni a kínaiak felett. Az is döntő hiba volt a japánok részéről, hogy zsákmányszerző, kegyetlen hadjárataikkal, barbár, embertelen módszereikkel „sikerült" az egész Kínát maguk ellen fellázítani.

A kínai nép nemzeti felszabadító háborúja

1946—1949

A váratlan japán fegyverletétel kellemetlen helyzet elé állította a Kuomintang vezetőit. Észak- és Közép-Kínában csak a 8. és az Új 4. hadsereg katonái álltak a japánokkal szemben. Itt terült el a felszabadított területek legnagyobb része is. Kézenfekvő lett volna tehát, hogy az itteni japán helyőrségek a 8. hadseregnek tegyék le a fegyvert és a területet a néphadsereg katonái szállják meg. Ez azt is jelentette volna, hogy a felszabadított területeken el kellett volna ismerni az új demokratikus reformokat. A Kommunista Párt 1945 áprilisi kongresszusa már felszólította a Kuomintangot, vessen véget népellenes diktatúrájának és vegye be a kormányba más pártok (Kommunista Párt, Demokratikus Liga stb.) képviselőit is. A Kuomintang vezetői azonban ezt az ésszerű és Kína érdekeit szolgáló javaslatot visszautasították. A japán fegyverletétel után Csang Kai-sek elérkezettnek látta az időt a leszámolásra. Felhívta a japán csapatokat, hogy tartsák állásaikat a 8. hadsereg csapatai ellen és csak a Kuomintang hadseregnek adják meg magukat. Ugyanekkor Wedemeyer tábornok támogatásával nagyszabású hadmozdulatot hajtott végre. A Dél-Kínában állomásozó Kuomintang-csapatokat — kb. félmillió katonát — hajóval és repülőgéppel Észak-Kínába szállították. Augusztus 11-én Ho Jing-csin hadügyminiszter parancsot adott Csu Te tábornoknak, a Kínai Néphadsereg parancsnokának, hogy csapatai vonuljanak vissza eredeti állásaikba. Ezzel egyidejűleg kemény eszközökkel igyekeztek elnyomni a nép valamennyi szabadságmozgalmát.

Kínában ekkor forradalmi helyzet állt elő. A Kuomintang már elvesztette csaknem valamennyi társadalmi osztály támogatását, ezek közül a legdöntőbb a parasztság állásfoglalása volt, amely hatalmas tömegeivel Kína legnagyobb erejét képviselte, és amely már világosan látta, hogy csak a Kommunista Párt vezetésével valósulhatnak meg évezredes reményei, csak így juthat földhöz. Kiábrándult a Kuomintangból a nemzeti burzsoázia és a kispolgárság, valamint az értelmiség legnagyobb része is. A Kuomintang nem volt képes eredményes ellenállásra a japánok ellen, gazdaságilag teljesen tönkretette az országot (az infláció már ekkor megindult, később, 1947-ben oly nagy méreteket öltött, hogy az árak a háború előttinek több tízezerszeresére nőttek).[46] Nem biztosította a Kuomintang az alapvető szabadságjogokat sem, üldözte a tudósokat, kegyetlenül elnyomott minden olyan törekvést, amelytől uralmát féltette. Ebben az időben már csak a legvadabb terror felhasználásával tudta a hadseregben is fenntartani a fegyelmet. Ez azonban már csak látszat volt, hisz a hadsereg katonáinak legnagyobb része a parasztságból került ki, és előbb vagy utóbb, de mindegyik katona inkább osztályával érzett, mint kegyetlen elnyomó tisztjeivel.

A háború elkerülhetetlen volt. A Kuomintang nem térhetett ki előle, ha ugyanis enged annak az egyre erősödő hangú általános követelésnek, hogy szüntesse meg a pártdiktatúrát és hozzon végre demokratikus reformokat Kínában, akkor a hatalom — békés úton — előbb vagy utóbb a széles tömegekkel rendelkező Kommunista Párt kezébe került volna. (A Kommunista Párt létszáma az 1937-es néhány százról 1946-ra már 2 700 000-re nőtt.) A párt a japán elleni háború nehéz éveiben bebizonyította, hogy a nép hivatott vezetője. A Kuomintang utolsó reményét a Roosewelt halála után megváltozott amerikai külpolitikába vetette, ezt éppen azzal nyerte meg, hogy a kommunizmus ellen harcolt. Amerika még a háború befejezése után is többmilliárd dollár értékű hadianyagot, főleg páncélosokat és repülőgépet, valamint tüzérséget szállított Kínának. Ennek segítségével a Kuomintang úgy érezte, hogy itt az utolsó alkalom a kommunizmus „veszélyének" megsemmisítésére.

Nézzük meg, miben bizakodott. Ha összehasonlítjuk a Kuomintang és a néphadsereg erőviszonyait, akkor első pillanatban indokoltnak látszik a Kuomintang minden áron háborúra való törekvése. A Kuomintang-hadsereg 253 hadosztállyal, azaz 4,300.000 főnyi jól felfegyverzett hádsereggel rendelkezett, olyannal, amilyennel sohasem az egész japán—kínai háború alatt. Csaknem 100 hadosztálya amerikai kiképzésben részesült, de a többiek is megfelelően el voltak látva nehézfegyverekkel. Többezer páncélossal, kb. 1500—2000 repülőgéppel is rendelkezett. Ezenkívül kezé-

[46] Ефимов: Очерки по новой и новейший истории Китая. 2. избр. Moszkva, 1951. 472. p.

ben volt Kína nagyobb és értékesebb része — 300,000.000 lakosával. Az összes fontosabb város is a Kuomintang kezében volt.

Velük szemben állt az 1,200.000 reguláris és kb. 2,000.000 irreguláris katonából álló néphadsereg. A hadsereg szervezete nemigen változott meg a háború után sem. Ebben az időben kb. 20—25 hadosztályból állott. Fegyverzet és felszerelés terén lényegesen rosszabbul állt, mint a Kuomintang, még a japán fegyverletétel alkalmával is csak Mandzsúriában jutott jelentékenyebb mennyiségű fegyverhez. A felszabadított területek lakossága 145,000.000 volt. A kívülálló szemlélők, de Kínában is legtöbben biztosra vették a Kuomintang győzelmét.

Ezt gondolta Csang Kai-sek és a Kuomintang többi vezetője is. Ezért szabotálták tudatosan a tárgyalásokat. A Kommunista Párt ezzel szemben mindent megtett a békés kiegyezés megvalósítására. Mao Ce-tung 1945. augusztus 28-án Pekingbe utazott és hosszas tárgyalások után, 1945. október 10-én fegyverszünet jött létre, melyben mindkét fél kötelezte magát az ellenségeskedés azonnali megszüntetésére. A fegyverszünetet azonban a Kuomintang következetesen nem tartotta be. Nem jártak sikerrel a többi tárgyalások sem, amelyek amerikai közvetítéssel folytak. Hurley, majd később Marshall tábornok igyekeztek a megegyezést létrehozni. Az amerikaiak természetesen a tárgyalásokon — bár semlegesnek igyekeztek magukat feltüntetni, valójában az általuk támogatott Csang Kai-sek rezsim érdekeit képviselték. A megegyezés ezért nem is jöhetett létre, és 1947. januárjában Marshall teljesen sikertelen tárgyalások után csalódottan hagyta el Kínát. Ekkor már állt a Kuomintang által újra felidézett polgárháború.

1946 június 12-én a Kuomintang elszakított minden, a békés megegyezésre irányuló lehetőséget és általános támadást indított a felszabadított területek ellen. Csang Kai-sek hadműveleti terve egyszerű, de alapjaiban hibás volt. Hatalmas ember- és hadianyag túlerejében bizakodva, egycsapással, minden irányban egyszerre akarta összezúzni a kínai néphadsereget, ezért csapatai Shenszitől egészen Mandzsúriáig (kb. 1500 km szélességben) egyszerre indultak támadásra. Csang hadseregének felvonulása a következő volt: Kelet-Kína 460.000, Középkínai Alföld 210.000, Shanszi—Csahar—Hopei 160.000, Shanszi—Hopei—Santung—Honan 250.000, Északkelet-Kína 160.000, Shenszi—Kiangszu—Ningszia 150.000, összesen (a kisebb frontszakaszokat is beleszámítva) 1,600.000 fő.[47]

Amint látjuk, erejét Mandzsuriára és Kelet-Kínára összpontosította. Tervének a legfontosabb része az volt, hogy a keleti tartományokon, elsősorban Santungon keresztül megteremtse a szárazföldi összeköttetést Mandzsúriával, amelynek megszerzését a legfontosabb feladatnak tekintette. Hadműveleti tervének legnagyobb hibája az volt, hogy túlságosan

[47] Liao Kai-lung: From Yenan to Peking. Peking, 1954. 36. p.

szétszórta erőit és ezzel lehetővé tette a néphadsereg csapatainak, hogy a Kuomintang-hadosztályokat egyenként verjék szét. Emellett elhanyagolta a döntő fontosságú Középkínai Alföld megszállását is, ehelyett inkább a mellékhadszíntérnek tekinthető Mandzsuriára összpontosította legtöbb és legjobban felszerelt hadosztályait.

Vele szemben a néphadsereg felállása a következő volt:

Az 1. hadseregcsoport (Peng Te-huai parancsnoksága alatt) Shenszi tartományt, a felszabadított területek légi központját védte. Tőle keletre a Középkínai Alföldön a 4. (Csen Keng) hadseregcsoport és a 2. (Liu Pocseng) hadseregcsoport tevékenykedett. Santung tartományban a 3. hadseregcsoport (Csen Ji) harcolt. 1946 szeptemberében legnagyobbrészt volt Kuomintang-katonákból megalakult a 13. Északkeleti Egyesült Demokratikus Hadsereg, amelyet a néphadsereg egyik legjobb és legtapasztaltabb tábornoka, Lin Piao vezetett. A legerősebb hadseregcsoport a legfontosabb területen, a Kuomintang főfelvonulási irányában harcoló 3. hadseregcsoport volt. (Parancsnoka Csen Ji, 1941 után az Új 4. hadsereget vezette.) Ennek létszáma kb. 300.000 fő volt, a többi hadseregcsoportok mintegy 200 000 emberből állottak. Nehézfegyverük kevés, páncélosuk és repülőjük pedig egyáltalán nem volt. Csekélyszámú tüzérségüket a japánoktól, illetve a Kuomintangtól zsákmányolták.[48]

A néphadsereg stratégiája a kínai belpolitikai viszonyoknak, valamint a szembenálló hadseregek sajátosságainak tökéletes ismeretén nyugodott. A Kommunista Párt vezetősége jól látta, milyen nagy hibát követett el a Kuomintang az általános támadással. Látta azonban azt is, hogy egyelőre még nem jött el az ideje annak, hogy nyílt ütközetekben felvehessék a harcot a tűzerőben magasan a néphadsereg felett álló Kuomintang csapatokkal. Tudták, hogy az idő nekik dolgozik, s a kitűnően kiképzett és jól felfegyverzett Kuomintang-csapatok előbb-utóbb átállnak majd a néphadsereg oldalára, vagy megsemmisülnek. Éppen ezért a Kommunista Párt a háború első szakaszában ugyanazt a stratégiát alkalmazta, mint a japánok ellen: nem törekedett görcsösen a terület tartására, hanem ehelyett a Kuomintang főerőit igyekeztek felmorzsolni. Ezzel kihasználták a Kuomintang hadvezetés legnagyobb hibáját, a csapatok teljes szétszórtságát. A másik döntő fegyver a Kuomintang-csapatok morális ellenálló erejének a megtörése volt. A Kuomintang-katonák nem szívesen harcoltak népelnyomó uraik védelmében, és örömmel hallgattak a néphadsereg propagandistáinak felhívására. Különösen a Mandzsúriában harcoló Kuomintang elit-hadseregek (60., 8.) katonái álltak át tömegesen a néphadsereg oldalára.

[48] Belden: China shakes the world. New York, 1949. 354. pp.

A Kommunista Párt stratégiáját, az egész háború jellegét legvilágosabban Mao Ce-tung 1947. decemberi híres beszédéből — A jelenlegi helyzet és feladataink — láthatjuk:[49]

„Legfőbb harcászati elveink a következők:

1. Először a szétszórt és elszigetelt ellenségre csapunk le, később pedig a koncentrált erős ellenségre.

2. Először a kis- és középvárosokat, a hatalmas vidéki területeket foglaljuk el, később pedig a nagyvárosokat.

3. Fő célunknak az ellenség harci erejének megsemmisítését, nem pedig városok és helyek megtartását, vagy elfoglalását tekintjük.

4. Minden csatában feltétlenül túlsúlyt képviselő erőket kell összpontosítani; az ellenséget minden oldalról körül kell keríteni és úgy kell megsemmisíteni, hogy senki se szabadulhasson a hurokból... Kerüljük a felmorzsoló csatákat, ahol a nyereség nem kárpótol a veszteségért.

5. Ne vívjunk felkészületlenül csatákat,.... amelyekben... nem biztos a győzelem.

6. Fejlesszük a hősiességet, az áldozatvállalást, a kitartást az állandó harcokban.

7. Mozgás közben semmisítsük meg az ellenséget.

8. Ami a városok megrohamozását illeti, foglaljuk el az ellenség minden olyan erősségét és városát, amelyet gyöngén védenek... Várjuk meg, míg a feltételek megérnek és akkor foglaljuk el az ellenség összes erősen védett... városát.

9. Frissítsük fel hadseregünket az ellenség összes fegyverének elzsákmányolásával és az ellenség emberanyagának nagy részével. *Hadseregünk emberanyag- és hadianyag-forrása elsősorban a fronton van.*

10. Ügyesen használjuk fel a két hadjárat közti időt a pihenésre, átcsoportosításra és csapatképzésre."

Ezeknek az elveknek alapján sikerült legyőzni Csang Kai-sek hadseregét.

A háború lefolyása

A kínai felszabadító háborút három szakaszra oszthatjuk:

1. A népfelszabadító háború védekező szakasza (1946 július — 1947 június).

2. Átmenet az offenzívába (1947 június — 1948 június).

3. A döntő győzelmek (1948 július — 1949 december).

A háború első szakasza a Kuomintang döntő erőfölényével indult. A néphadsereg katonáit mindenütt visszaszorították, akik csak akkor álltak ellen, ha biztos győzelemre volt kilátás. Santungban Lini, Mandzsuriában Szepingkáj és Csangcsun elfoglalása jelezte a Kuomintang fő-

[49] Mao Ce-tung: A kínai forradalom diadalmas útja. Bp. 1950. 191—192. p.

lényét. Sikereik tetőpontját az egyetlen kommunista kézen levő északkínai milliós nagyváros, Kalgan elfoglalásával érték el 1946. október 11-én. Ekkor hivatalos nankingi körök a háború befejezését és csak kisebb tisztogató hadműveleteket jelentettek. 1947 első hónapjaiban a Kuomintang kezdeti lendülete az elszenvedett óriási veszteségek — 300 000 ember — miatt elakadt. Nem sikerült a néphadsereg nagyobb egységeinek megsemmisítése és bekerítése sem. A leghevesebb támadásokat a 3. hadseregcsoport ellen intézték (Santung), ez azonban áttörte az ostromgyűrűt és Honanba vonult.

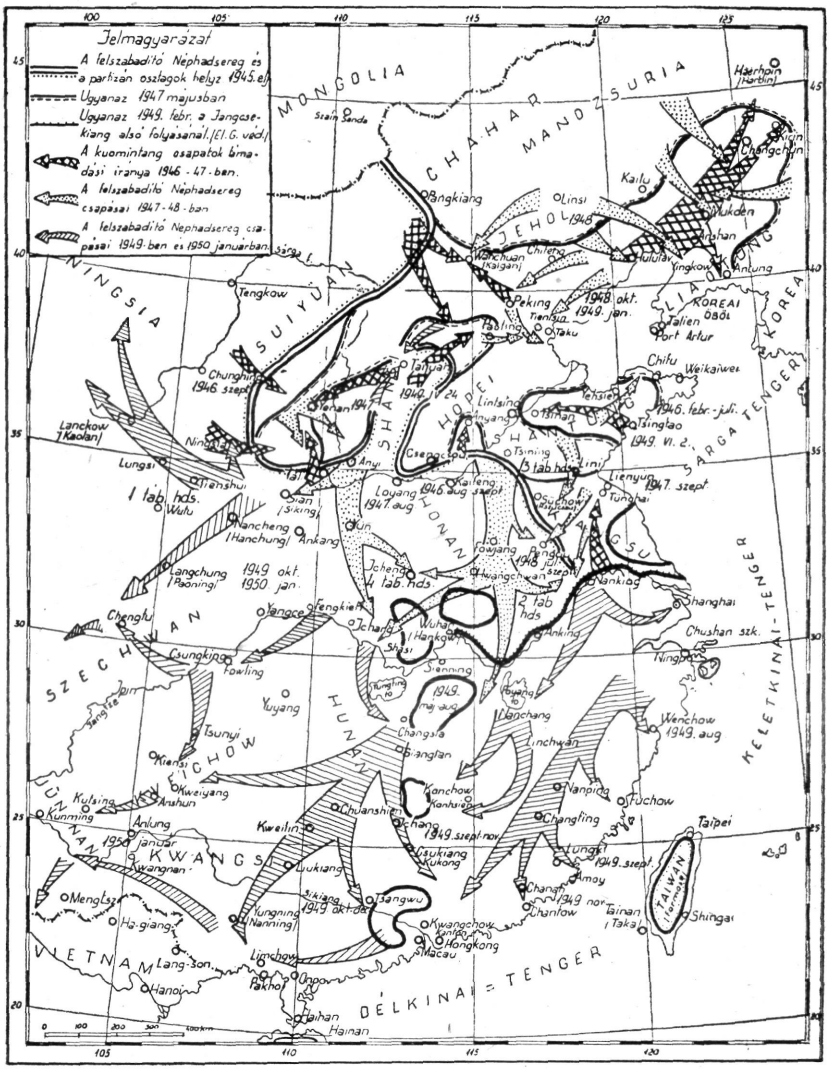
1947-ben némileg változott a Kuomintang taktikája. Mivel nem tudtak egyszerre minden irányban támadni, minden egyes város meghódítása nagy veszteségekkel járt és ezeken kívül a szétszórt helyőrségek (Kalgan, Tayiüan, Csinan) a Kuomintang jelentős erőinek lekötését jelentették. Most két fronton támadtak. 1. A régi Shenszi—Kanszu—Ningszia határterületen, itt 1947. március 17-én elfoglalják Jenant, a fővárost. E hadműveletek azonban nagyobb hadászati sikert nem értek el. Az 1. hadseregcsoport főerőit nem sikerült megverni, csak azt érték el, hogy jelentős erőik — 16 dandár — mégjobban eltávolodtak a fő hadműveleti területről. Ez lehetővé tette, hogy a fedezetlenül hagyott Középkínai Alföldön a néphadsereg 2., 3. és 4. hadseregcsoportja támadásba lendüljön.

Mandzsuriában Szepingkáj elfoglalása után nyugalom volt, a Kuomintang-csapatok a városokba zárkóztak. Ugyanez volt a helyzet Észak-Kínában Peking és Tiencsin vidékén, ahol az egész terület a néphadsereg kezében volt és csak egyes városokban tartott még ki a Kuomintang-helyőrség. Ezek a helyőrségek lassanként teljesen szétzüllöttek, elvesztették morális és katonai értéküket, nagy részük átállt a néphadsereg oldalára, a többit pedig az első komoly támadás teljesen megsemmisítette. A Kuomintang második támadási főiránya Santung tartományban volt, ahol Csinan és Lini elfoglalása jelentette a legnagyobb eredményüket.

A hadjárat első éve a Kuomintang látszólagos sikerével végződött. 191 000 km² területet foglalt el, 48 000 000 lakossal, így a felszabadult területek lakossága 131 000 000-ra csökkent. A Kuomintang ezt az eredményt hatalmas veszteségek árán érte el, egy év alatt a néphadsereg csaknem 100 Kuomintang dandárt vert szét, ez az ellenség irreguláris erőinek a veszteségét is figyelembe véve 1 120 000 főt jelentett.[50]

A háború második szakasza a néphadsereg számára sokkal kedvezőbb előfeltételekkel indult. Jóllehet a két hadsereg összehasonlítása még mindig jelentős Kuomintang fölényt mutatott: 1 950 000, ill. 3 430 000, a Kuomintang-hadsereg a hadjárat során bebizonyította, hogy még jelentős túlerő birtokában sem képes a néphadsereg egységeire jelentős csa-

[50] Liao Kai-lung: i. m. 54. p.

Hadtörténelmi atlasz (kéziratban) 125. térkép

2. sz. vázlat. A III. kínai polgárháború 1946—1949.

pást mérni. A néphadsereg alakulatai kiképzés, fegyelem és harcérték szempontjából magasan a Kuomintang-csapatok felett álltak. A Kuomintang hátországa és hadserege is bomlófélben volt. A titkosrendőrség már terroreszközökkel sem tudta fenntartani a hatalmat, egymás után zajlanak le a kisebb-nagyobb diák- és egyéb tüntetések, Tajvan szigetén pedig komoly arányú felkelés tör ki. Maga a Kuomintang sem egységes, éppen legjobb és legtekintélyesebb tábornokai (Li Csung-jen, Pai Csung-si, és Ho Jing-csin) voltak azok, akik megelégelték Csang Kai-sek csak katasztrófát jelentő diktatúráját és elkésve bár, de megpróbálták demokratikus intézkedésekkel „kifogni a szelet a kommunisták vitorláiból". A Kuomintang és a titkosrendőrség Cseng Kai-sek mögött sorakozott fel, s így egy ideig (1949. január—április) tartó uralomrajutását sem tudta a Kuomintangot megmenteni.

A néphadsereg ellentámadását Liu Po-cseng és Csen Keng 2., illetve 4. hadseregcsoportja vezette be. Liu felhasználta az alkalmat, hogy Honan tartományt a Kuomintang csaknem teljesen kiürítette, 1947. június 30-án átkelt a Sárga folyón és dél felé nyomult előre. Augusztus 27-én elérte a Tapjeh-hegységet, Honan tartomány stratégiai kulcspontját. Szeptemberben előretolt egységei már a Jangceig jutottak. Augusztus 23-án a 4. hadsereg egységei is átkelnek a Sárga folyón és nyugati Honan tartományba vonultak. Novemberre már 36 várost foglaltak el és 9 000 000 lakost szabadítottak föl. A két hadseregcsoport támadása hatalmas csapást jelentett a Kuomintangra. A támadásra képtelennek tartott néphadsereg váratlan csapása a Kuomintang legfontosabb területei ellen irányult és nehéz helyzetbe hozta Csang Kai-seket. Honan déli részén maga a hadügyminiszter, Pai Csung-si személyes vezetésével új front alakult ki, amely megkísérelte Liu Po-cseng hadseregének visszaverését.

1947 szeptemberében újabb csapás érte a Kuomintangot. A 3. hadseregcsoport Santung tartományban támadásra indult és december végére a tartomány jelentős részét felszabadította és több mint 60 000 Kuomintang katonát semmisített meg. A 3. hadseregcsoport nagyobb erőket küldött Honanba is, ahol együttműködtek a 2. hadseregcsoport egységeivel. Honan tartomány a nagyobb városok kivételével teljesen a néphadereg kezébe került. Ez a hadművelet bebizonyította, hogy a néphadsereg csapatai már nagyarányú hadműveletek lebonyolításához is értenek. Liu Po-cseng haditette, aki csapataival ellenség hátában több mint 300 km-t nyomult előre, és ott megdönthetetlen hadibázist épített ki, nemcsak a kínai felszabadító háború, hanem az egész újkori hadtörténelem egyik legszebb katonai teljesítménye. Hasonlóan kitűnő hadvezérnek bizonyult Csen Ji is, akinek a Kuomintang leghevesebb támadásait kellett elviselnie, de a 3. hadseregcsoport annak ellenére fel tudta szabadítani Santung tartomány jelentős részét.

Mandzsúriában többhónapos nyugalom után megkezdődött a Kuomintang csapatok felmorzsolása. Csang Kai-sek döntő stratégiai hibát követett el: ahelyett, hogy a távoleső frontokon — Shenszi és Mandzsúria — visszavonta volna hadosztályait és Honanban próbálta volna a döntést keresni, makacsul kitartott tervei mellett. Szerinte „erőink még magasan a banditák (néphadsereg) felett állnak".[51] Ezért tovább folytatta céltalan támadásait. Ezek Mandzsúriában mindenütt sikertelenül jártak és 1948 első felében már csak néhány nagyobb város (Mukden, Csangsa, stb.) és a Peking—mukdeni vasútvonal maradt a Kuomintang kezén.

1948 első fele a leszámolásra való felkészülés ideje volt. A néphadsereg csapatait újjászervezték, s felkészültek a leszámolásra. Ekkor már Mao Ce-tung 1947-es beszédéből nyilvánvaló volt, hogy a Kommunista Párt nem hajlandó több engedményt tenni és célja a reakciós Kuomintang uralom teljes megtörése.

A háború második szakaszának mérlegét a következőképpen állíthatjuk össze. A néphadsereg 1 520 000 ellenséges katonát semmisített meg, vagy tett harcképtelenné, elfoglalt 155 000 km² területet 37 000 000 lakossal, ezzel visszaszerezte elfoglalt területeinek legnagyobb részét.[52]

A néphadsereg legfőbb sajátossága már az volt, hogy megtanulta a pozíciós hadviselést is, már el tudott nagy, megerősített városokat is foglalni és megtanulta az új modern fegyverek kezelését is.

A döntő győzelmek. 1948 július—1949 december

A háború 1948 őszén a döntő szakaszba lépett. A néphadsereg három nagy ütközetben (Mandzsúria, Csinan, Hszücsau) megsemmisítette a Kuomintang főerőit és lehetővé tette az 1949. évi átütő sikereit. Ebben az időben az erőviszonyok már elég kedvezőek voltak a néphadseregre nézve (2 800 000 néphadsereg — 3 650 000 Kuomintang). Emellett a néphadsereg óriási mennyiségű hadianyagot zsákmányolt. Mao Ce-tung híres mondása, „hadseregünk tartaléka a fronton van", teljes mértékben beigazolódott. A néphadsereg hatalmas növekedése elsősorban a Kuomintang-katonákból adódott, akik belátták, hogy csak a Kommunista Párt vezetésével szabadulhatnak fel elnyomó uraik zsarnoksága alól. Ezek a katonák természetesen fegyvereiket is magukkal hozták. A Kuomintang-csapatok harci szellemére jellemző, hogy még olyan csapatok is sértetlenül adták át összes fegyvereiket, amelyek nem álltak át a néphadsereg oldalára. Ezeket a katonákat a néphadsereg hazaküldte.

[51] Belden: i. m. 420. p.
[52] Liao Kai-lung: i. m. 64—65. p.

A döntő csaták előtt a front a következő vonalban húzódott: Az északnyugati frontszakaszon Hu Cung-nan Kuomintang tábornok csapatait kiverték Jenanból és Shenszi tartomány déli részére szorították vissza. Északon Peking és Tiencsin és még egy-két nagyobb hely kivételével az egész terület a néphadsereg birtokában volt. Hasonló volt a helyzet Mandzsúriában is, ahol már az egyes támaszpontok közötti összeköttetést is alig tudták fenntartani. A döntő középső arcvonalszakaszon a 2. hadseregcsoport Vuhantól keletre elérte a Jangce folyamot. Santungban pedig a 3. hadseregcsoport elvágta egymástól a Kuomintang két hatalmas erőösszpontosítását, a Csinan és Hszücsau térségében elhelyezett erőket.

A néphadsereg támadási céljai szinte „adva voltak". Egyrészt lehetőség nyílt a Mandzsúriában szétszórt Kuomintang-csapatok könnyű megsemmisítésére (ezek a valaha Burmában jól harcoló hadosztályok a Kuomintang legkitűnőbb csapatait jelentették). Másik csapásukat a Csinannál már szinte bekerített helyzetben lévő Kuomintang-hadseregcsoportra irányították. Majd ezután a Kuomintang főerőinek (négy hadseregcsoport) hszücsaui összpontosítását semmisítették meg.

Csang Kai-sek újabb súlyos hibákat követett el: mindenáron tartani akarta a területet. 1949 szeptemberében például ahelyett, hogy kivonta volna Mandzsúriából csapatait, egy páncélos hadosztállyal erősítette meg ezeket. A hadosztályt azonnal bekerítették és rövid ellenállás után megadta magát.[53] Ugyanekkor a helyükön tartotta a csinani és hszücsaui csoportokat is, a döntő ütközeteket ugyanis a Jangce északi partján akarta megvívni. Ezzel szemben a kommunista stratégia elgondolásai — bár merészek és újszerűek, de mégis a tények alapos ismeretén nyugodtak.

A mandzsúriai Kuomintang-csapatok végzete 1948 októberben teljesedett be. A páncélos hadosztály elvesztése után végre parancsot kaptak Mandzsúria elhagyására, azonban az egész hadsereg rövidesen összeomlott. Ezekben a harcokban a Kuomintang több, mint 500 000 embert vesztett. Mandzsúria elvesztésével megnyílt az út a maradék Kuomintang kézben lévő északkínai terület ellen. Peking és Tiencsin 1949 januárjában elesett és ezzel egész Kína gyakorlatilag a néphadsereg kezébe került. Ezekben a harcokban a Kuomintang 250 000 embert vesztett. Most már végképp megszűnt a Kuomintang erőfölénye, a néphadsereg 3 000 000 katonájával szemben már csak 2 800 000 embert tudott szembeállítani.

A döntő vereség azonban Santungban és Hszücsau térségében érte a Kuomintangot. 1948. szeptember 16-án a 9. hadseregcsoport 180 000 emberrel támadást intézett Csinan ellen, a kb. 100 000 főnyi Kuomintang-

[53] Fitzgerald: Revolution in China. London, 1952. 106. p.

hadsereg szeptember 25-re teljesen felmorzsolódott. Csinan kapitulációjával a Csingtaot megszállva tartó 7. amerikai flotta is, mely eddig támogatta a Kuomintang hadműveleteket, kellemetlen helyzetbe került, az amerikaiak azonban harc nélkül kiürítették a várost.

Csinan elestével elhárult az utolsó akadály a hszücsaui erőcsoport megsemmisítésének útjából. Ez az ütközet a bekerítő megsemmisítő csaták egyik legszebb példája, 1948 novembertől 1949 január 10-ig tartott, s ebben több mint 550 000-nyi Kuomintang-hadsereget semmisítettek meg.

Hszücsaut és a környező városokat négy hadseregcsoport védte. A várható főtámadási irányban, északnyugaton a 2. (a legerősebb) hadseregcsoport helyezkedett el. Délen a 12., magában a városban a 13. és attól keletre a 7. hadseregcsoport helyezkedett el. A néphadsereg kb. 600 000 fővel indult támadásba (2. és 3. hadseregcsoport). A főparancsnok Csen Ji volt. Első csapását váratlanul a várostól keletre levő, viszonylag gyengébb 7. (Kuomintang) hadseregcsoport ellen irányította. Ezt bekerítette és november 22-re teljesen felmorzsolta. Hasonló volt a sorsa a felmentésére igyekező 12. hadseregcsoportnak. Csang azonban még most is ragaszkodott a város megtartásához és a 2. (Kuomintang) hadseregcsoportot küldte — most már a 12. segítségére. Ezzel viszont Hszücsau északnyugati és déli irányban védtelenné vált. Liu Po-cseng egységei behatoltak a résbe és rövidesen Hszücsautól délre egyesült a 2. és 3. (néphadsereg) hadseregcsoport. Az itt harcoló 2. (Kuomintang) és a később idevezényelt 16. (Kuomintang) hadseregcsoport december 1-re megsemmisült. Hasonló volt a sorsa a Hszücsaut még mindig őrző 13. (Kuomintang) hadseregcsoportnak, melynek most már kiadták a parancsot, hogy törjön ki és mentse fel a bekerített egységeket és ezekkel vonuljon a Jangce déli partjára. Ez az intézkedés is elkésett és 1948 december első napjaira a hadjárat gyakorlatilag befejeződött. A kisebb ellenséges csoportok felszámolása 1949 január 10-ig tartott. Ez a mesterien vezetett hadművelet eldöntötte a háború sorsát.[54]

Csang Kai-sek 1949 január 1-én fegyverszünetet kért, a tárgyalások elhúzódtak. Ugyanekkor Csang — amerikai nyomásra — egyelőre visszavonult a „közelettől". A tárgyalások azonban nem jártak eredménnyel és 1949 április 21-én a néphadsereg egységei 300 km szélességben átkeltek a Jangce folyón és kezdetét vette a háború utolsó felvonása. Ekkor az erőviszonyok már teljesen a néphadsereg javára tolódtak el, melynek több, mint 4 000 000 katonájával szemben a Kuomintang nem egész 1½ milliót tudott csak szembehelyezni. A hadjárat már a néphadsereg alakulatainak diadalmenete volt, 1949 decemberére Tajvan, Tibet, Hainan és néhány kisebb sziget kivételével az egész Kína felszabadult.

[54] Belden: i. m. 413—423. p.

Katonailag egyetlen említésre méltó tény, hogy a Kuomintang-csapatok kitűnően megerősített állások és túlerejű tüzérség, valamint hajóhad birtokában még csak meg sem kísérelték a néphadsereg csapatainak jangcei átkelését.

1948. július 1-től 1949. június 30-ig a Kuomintang-hadsereg 3 050 000 főt vesztett. 1 834 000 ember fogságba esett, 571 000 elesett, vagy megsebesült, a többi fellázadt, vagy átszökött a demokratikus seregekhez. A demokratikus csapatok 38 166 ágyút, 166 555 golyószórót, 1 073 000 puskát, 121 repülőgépet, 89 hajót, 464 tankot, 361 páncélkocsit és nagymennyiségű lőszert zsákmányoltak.[55]

1949-ben megalakult a Kínai Népköztársaság, amely a Szovjetunióval szövetségben a szocialista országok egyik leghatalmasabb pillére lett.

A háború mérlege

A háború négy éve alatt (1946 júliusától 1950 júniusáig) a néphadsereg csapatai 8 070 000 Kuomintang reguláris és irreguláris katonát semmisítettek meg, illetve tettek harcképtelenné. Közülük 1 760 000 átállt a néphadsereg oldalára. A felszabadított területek nagysága 6 188 180 km^2, lakossága 324 463 000 volt.[56]

A háború folyamán az erőviszonyok alakulását a következő oldalon lévő ábra szemlélteti:[57]

A kínai felszabadító háború legfontosabb tanulsága számunkra az, — amit egyébként csaknem az összes forradalmi háború is bebizonyított már —, hogy forradalmi háborúban nem a technikának, hanem a nép elhatározásának van döntő szerepe. Ezt tévesztette el szem elől a Kuomintang, amikor azt gondolta, hogy több, mint 4 000 000 kitünően felfegyverzett és kiképzett katonája elég lesz egy óriási nép szabadságmozgalmának elnyomásához. A Kuomintang már teljesen elvesztette a tömegek támogatását, még csak meg sem kísérelte annak visszaszerzését, hanem uralmát a nyers erőszakra építette föl. Stratégiája is alapvetően hibás volt. Az első „győzelmi" időszak általános előnyomulási kísérlete, az esztelen ragaszkodás Mandzsúria meghódításához, Honan kiürítése, ami lehetőséget nyújtott Liu Po-cseng ellentámadásához, a hszücsaui erőcsoport katlanban hagyása, mind döntő fontosságú stratégiai tévedés volt. A legsúlyosabb emberi és katonai hibát azonban akkor követték el, amikor igazságtalan háborút indítottak és a háború során a megszállt területek lakosságával kegyetlenkedtek, így olyan osztályszövetséget hoztak létre maguk ellen, amelyet még erősebb hadsereggel sem tudtak volna legyőzni. Nem voltak a Kuomintangnak tehetséges

[55] Prusek: A kínai nép szabadságharca. Bp. 1950. 162. p.
[56] Liao Kai-lung: i. m. 199. p.
[57] Eredeti kínai háborús plakát. Közli Эренбург: Очерки национально-освободительной борьбы Китайского народа. Moszkva, 1951. 227. p.

A III. kínai polgárháború erőviszonyai 1946—1949.

hadvezérei sem, Csang Kai-sek szerepéről már beszéltünk, alparancsnokai, akiknek nem adott lehetőségeket, és akik maguk sem látták biztosítva a végső győzelmet, szintén kevés sikert tudtak felmutatni. Gyenge volt a Kuomintang-csapatok együttműködése is. A Kuomintang-katonák a maguk részéről nem szívesen harcoltak és minden alkalmat megragadtak ahhoz, hogy átálljanak a néphadsereg csapataihoz.

A Kommunista Párt háborús tervei kitünőek voltak. Jól látták saját erőiket és a Kuomintang rejtett gyengeségeit is. A háború első szakaszában tehát a Kuomintang erkölcsi és anyagi erőinek megtörését hajtották végre, nem törődve a területi veszteségekkel. A háború második szakaszában figyelemreméltó Liu Po-cseng bravúros menetteljesítménye. A háború harmadik szakaszát is mesterien tervezték meg és hajtották végre. Kihasználták a Kuomintang erők széttagoltságát és a döntő pontokon túlerőt hozva létre, egyenként semmisítették meg a Kuomintang-csapatokat. Különösen szép volt Csen Ji-hszücsaui győzelme, amely a bekerítő ütközet egyik legszebb modern példája, valamint a Jangcen való átkelés.

A kínai—japán háború, valamint a kínai felszabadító háború a 20. század történetének legfontosabb eseményei közé tartoznak, lefolyásuk kihatásai közvetlenül kb. 600 000 000 embert, közvetve viszont az egész világot érintették. Nagy volt a háború hatása a hadművészetre is, mert ismét bebizonyította (az Októberi Forradalom után másodízben), hogy megfelelő vezetés alatt gyengén felfegyverzett hadsereg is le tudja győzni még a legerősebb, legjobban felfegyverzett ellenséget is, ha a nép szabadságáért és a nép támogatásával harcol.

MAGYAR KATONÁK A HITLERI FASIZMUS ELLEN

Tóth Sándor százados

Hazánkat áruló vezetői belesodorták a második világháborúba, Hitler oldalán. A Horthy-rendszer egészen a dicstelen végig a német fasizmus mellett tartotta a hadseregét, pedig a háború folyamán két ízben is — 1944. március 19-én és október 15-én — a hitleristákkal való fegyveres szembefordulásnak kedvező katona-politikai helyzet alakult ki. E két alkalom kihasználatlan maradt, és a hadsereg nem tudott megállni a lejtőn, mitsem tett jóvá azokból a bűnökből, amelyeket vezetői akaratának engedelmeskedve a dolgozó nép igazi érdekei ellen elkövetett.

Tény, hogy a hadsereg egésze saját akarata ellenére a véres tapasztalatok hatása alatt sem jutott tovább a passzív ellenállásnál. Akadtak azonban olyan katonák, akik a valóságra ráébredve nem vállalták tovább Hitler és Horthy mellett a bűntárs szerepét, hanem a történelem parancsát felismerve, fegyverrel kezükben az antifasiszta szabadságharc oldalára álltak. Részvételük a náci fenevad legyőzésében nem változtat a Horthy-hadsereg szerepének negatív értékelésén, hiszen gyengén felvillanó fényt jelentenek csupán a vigasztalan sötétségben, de mint ilyenek is gazdagítják a magyar ellenállási mozgalom történetét.

Tevékenységük lényegében mindezideig feltáratlan, a megjelent munkákban csak utalásokkal találkozunk. E tanulmányban a teljes feltárást — már csak a terjedelem miatt is — nem végezhettük el. Célunk, felvázolni a háborúellenes antifasiszta mozgalom kibontakozásának körülményeit és formáit a hadseregben, ezáltal áttekintést adni azoknak a katonáknak a németellenes függetlenségi harcban való részvételéről, akik az arra kínálkozó alkalmat megragadták.

* * *

A negyedszázados ellenforradalmi rendszer, fennállásának egész ideje alatt — a nép könyörtelen elnyomása mellett — tudatosan a szomszédnépek és a Szovjetunió elleni agresszióra készítette elő hadseregét. Annak osztályjellegéből következik azonban, hogy a katonákat ilyen célkitűzések számára megnyerni, csak igen alapos és rendszeres

ideológiai előkészítéssel lehetett. El kellett feledtetni velük az osztályérdekek ellentétességét és elhitetni, hogy minden belső baj egyedüli oka Trianon, s ezért annak revíziója „minden magyarnak egyforma és legfőbb érdeke".

Céljaik elérésére a szellemi megdolgozás minden eszközét mozgósították. Miközben folyton a hadsereg politikamentességét hangoztatták, az osztályproblémákról a kommunisták rágalmazásával, a marxizmus—leninizmus ócsárlásával és meghamisításával, valamint egyre féktelenebb antiszemita propagandával igyekeztek elterelni a katonák figyelmét. Ezzel párhuzamosan folyt a szomszédnépek és a Szovjetunió meggyűlöltetésére irányuló „nevelés", a sovinizmus gáttalan terjesztése. A hadseregbe bevonult munkás-paraszt fiatalok, mégha addig környezetük megóvta is őket az uralkodó osztály propagandájának káros hatásától, egyenruhába öltözésük pillanatában a legaljasabb lélekmérgezés melegágyába kerültek.

A terror minden eszközével kíméletlenül sújtott, és illegalitásba kényszerített KMP felismerve az ebben rejlő nagy veszélyt, igyekezett a helyzeten változtatni. A Pártmunka 1932 júliusában cikket közölt, „Alakítsunk katonaszervezeteket" címmel. A cikk a hadsereg helyzetét és a kommunisták munkáját elemezve, a többi között megállapítja: „A katonaság közötti antiimperialista munka egyik legfontosabb része az egész munkánknak, mely az imperialista háború megakadályozását célozza... A katonaságnál lévő forradalmi hangulatot és agitációs lehetőségeket nem hagyhatjuk kihasználatlanul. Az eddigi eredmények spontán történtek. Vannak a katonák között elvtársaink, akiket nem fogunk szervezetileg, elvesztek a bevonulás után. Röpirataink eljutnak a kaszárnyákba, a bentlévő kommunisták dolgoznak. De megelégedhetünk-e ezzel? Nem! Nem elegendő az ideológiai terjeszkedés a katonaságnál. Meg kell teremteni az erős katonaszervezeteket, melyek központi irányítás alatt szervezetten dolgoznak."[1]

Nem a kommunista párton múlott, hogy a helyes felismerésből fakadó nagyjelentőségű célkitűzés megvalósulatlan maradt. A pártot ért súlyos, sokszor kibírhatatlannak látszó csapások, Sallai és Fürst elvtársak meggyilkolása, majd az egymást sorozatosan követő letartóztatási hullámok következtében *nem volt mód* a hadseregben illegális szervezetek kiépítésére. A bevonult kommunisták nem juthattak anyaghoz, a laktanyákban jól megszervezett elhárító apparátus lehetetlenné tett minden spontán kísérletezést. Érthető tehát, hogy egészen a második világháborúba való bekapcsolódásig a hadseregen belül a métely elterjedését lényegében semmi sem akadályozta.

Nem juthatott be haladó sajtótermék, nem hatolt be a magyar kommunisták és a szomszédnépek testvérpártjainak felvilágosító szava, és

[1] Közli: Dokumentumok a magyar párttörténet tanulmányozásához, IV. kötet. Szikra 1955. 92. oldal.

harcuk hatása saját uralkodó osztályaik nacionalizmusa ellen. Annál inkább özönlöttek a valódi és méginkább a koholt hírek a cseh és román burzsoázia nemzetiségi politikájáról, az uralmuk alatt élő magyarok elnyomásáról, meg a rágalmak halmaza a kommunistákról és a Szovjetunióról. Mindezt eredményesen egészítette ki a Horthy-hadseregben folyó kiképzés, amelynek bevallott célja volt a katonákból gondolkodásnélküli, engedelmes és vakonhívő eszközöket faragni a rendszer urai számára, agressziós, revizionista célkitűzéseinek végrehajtására.

A hosszú időn át folytatott lélekmérgezéssel ilyen körülmények között lehetett a hadsereg tagjainak tudatában a revizionizmust, meg a szovjet- és kommunistaellenességet a *hazafisággal* azonosítani. Ennek a folyamatnak kedveztek az ún. „bécsi döntések" is, amelyek révén elért területgyarapodások hatását a rendszer sietett az egész nép, de különösen a hadsereg felé ideológiai téren is kamatoztatni.

Horthy, a hadsereg „legfőbb hadura", tervei szilárd támaszaként kezelte a tisztikart. Biztosan számított a tisztek feltétlen támogatására, és nyugodtan tehette, hiszen a tisztikar zömében az uralkodó osztályok tagjaiból vagy kiszolgálóiból tevődött össze, emellett a katonai vezetők nagy részét a monarchia hadseregéből örökölt „K. u. K. szellem" telítette meg, s ráadásul sokuk nem is volt magyar származású. Ezen a helyzeten valamit változtatott az a tény, hogy a háború alatt a tiszti állomány tartalékosokkal egészült ki, akiknek nagy része a polgári életben elfoglalt helyzete miatt közelebb állt a néphez, és gondolkodásmódja is egészségesebb volt. Természetesen ez a körülmény csak az alacsonyabb beosztásúak körében gyakorolhatott valamelyes pozitív hatást, a hadsereg felsőbb vezetésében nem érvényesülhetett.

A tisztikar mindvégig Horthy kedvence volt és nem is csalódott hűségében, amíg őt tartotta érdekei legmegfelelőbb kifejezőjének és védelmezőjének. Amint azonban a tisztek osztályérdekei mást diktáltak, mint a történelem bizonyítja, cserben hagyták „legfőbb hadurukat" és feleskü dtek a nemzetvesztő Szálasira.

Ez persze a háború utolsó időszakában következett be, a belépés pillanatában a hadsereg erkölcsi arculatát az ellenforradalom ideológiájának hatására kialakult *álhazafiság és a tisztikar Horthy-hűsége* határozta meg.

* * *

A Szovjetunió elleni rablóháború első időszakában a frontra vitt csapatok magatartásában meg is mutatkozott az említett tényezők hatása. A szovjet csapatok időleges visszavonulása és a viszonylag könnyű sikerek idején a katonák többsége hitt a „kereszteshadjárat" meséjében, a tisztek még a győzelemben is. Ennek megfelelő a „Kárpát-csoport" és az 1942 elején megszállási feladatokra felhasznált hadosztályok szereplése

is. Semmivel sem voltak különbek a hitleristáknál, ugyanúgy felégetett falvak, kifosztott lakosság, vér és könny maradt a nyomukban.

A háború azonban még a viszonylag könnyű sikerek idején sem volt olyan egyszerű győzelmi séta, mint amilyennek a tábornokok hírészlelték és a katonák hitték frontra indulásukkor. Semmi sem lett abból az ígéretből, hogy az aratás már otthon éri a bevonultakat. Annak felismerése, hogy hosszú és sok vért követelő, bizonytalan kimenetelű háborúra van kilátás, a nagy hangon beígért gyors győzelem helyett, volt az első tényező, amely háborúellenes hangulat keletkezéséhez vezetett a katonák körében.

A „Kárpát-csoport" alárendeltségébe tartozó gyorshadtest parancsnokának küldött jelentésében is ilyen jelenségre mutatott rá a 2. gépkocsizó dandár parancsnoka. „A 12. kp.-zlj.-tól jött egy-egy olyan helyzet- és hangulatjelentés, amely — mint írja — meglehetősen szomorú fényt vet úgy az erkölcsi, mint az anyagi helyzetre. Jelenti, hogy pct. ágyúja, hk-ja, mkp-ja nincs, egyéb hiányok mellett. Legénység átoknak tartja, hogy a gys. hdt-hez tartozik, mert az összes harcokat ő csinálja végig, emellett elveszítette a múlt őszi, az ez év tavaszi-nyári és őszi kereseti lehetőségeit, amíg a többiek otthon jól keresnek és az állam nem kárpótolja őket. E tekintetben a tisztikar sem tud kézzelfogható érvekkel ellenkező irányban befolyást gyakorolni. Mindenki azt várja, mikor kerülhet haza. Végeredményben leszögezi, hogy a zlj. nem ütőképes és javasolja hazavitelét."[2]

Nem állítjuk, hogy már 1941 őszén ez a hangulat volt a jellemző a fronton levő csapatokra, és mint kitűnik, elsősorban az otthonmaradottak anyagi gondjai, az „elmaradt kereseti lehetőségek" gondolkodtatták el a katonákat. Annyi azonban bizonyos, hogy az idézett jelenség nem csupán az említett zászlóaljra vonatkozik, és bizonyítja azt is, hogy a katonatömegek között *korán* megmutatkoztak a valóságra ébredés jelei.

Ez pedig nem csekély gondot okozott a horthysta hadvezetésnek, amely a legnagyobb veszélynek tartotta, ha a katonák gondolkodni kezdenek. Próbálta is annak útját állni minden módon. A már idézett jelentés szerint: „A hdt. pk. a 2. gk. dd. által felterjesztett 6. gk. és 12. kp. zlj. hangulatjelentését kifogásolja és a 6. gk. és 12. kp. zlj. pk-ot kihallgatásra rendelte... A hdt. pk. a dd. pk-okat utasította, hogy az alakulatok hangulatát nemcsak befolyásolni, hanem irányítani is kell és kellő oktatással stb. meg kell értetni a közös harc nagy célját."[3]

Nem is volt hiány sem a „kellő oktatásban", sem pedig a „stb."-ben. De a propaganda előadások és a „stb." alatt értendő pofonok, kikötések, fegyelmező gyakorlatok, és hadbírósági ítéletek már nem voltak alkalmasak megértetni a „közös harc nagy célját", az egyre távolodott a kato-

[2] Hadtörténelmi Intézet (HIL) 2. hadsereg anyaga 2/1/5552—b. Másolat.
[3] U. o.

nák elől. Ezek a módszerek a folyamatot megállítani többé nem tudták, csupán lassították azt.[4]

A hadseregbe kényszerített munkások és parasztok saját bőrükön tapasztalták, milyen hősiesen védi szülőföldjét, és mennyire gyűlöli elnyomóit a szovjet nép. Szembe találták magukat az igazi hazaszeretettel és ahogy egymásután múltak a hónapok, övéiktől messze kényszerítve, kezdték megérteni, hogy ebben a háborúban semmi keresnivalójuk, hogy rabló célok érdekében vágóhídra hajtották őket, s hazudtak a „felszabadító küldetésről" szónokló politikusok, tábornokok és papok. Ezt a felismerést igyekezett elősegíteni a Szovjet Hadsereg is, amely az első perctől kezdve különbséget tett az egyszerű katonák, a dolgozó emberek és az őket egyenruhába öltöztető uraik között. A Szovjet Hadseregben dolgozó politikai munkások röpiratok ezrein egyszerű és világos szavakkal magyarázták meg a magyar katonáknak a rájuk kényszerített háború jellegét, a szemben álló felek hadicéljait, valamint Magyarország és a hadsereg sorsát, ha nem szakít Hitlerrel.[5]

Hasonló röplapokat adtak ki a szovjet partizánok is, amelyekben ismertették harcuk célját és figyelmeztették a magyar katonákat kegyetlenkedéseik következményeire. E röpiratok arra szólították fel őket, menjenek haza vagy válasszák a fogságot és ne harcoljanak a munkások és parasztok Vörös Hadserege ellen, amely az ő szabadságukért is harcol. „Az orosz munkás és földműves barátja a magyar népnek. Mi nem ellenetek, hanem Hitler és magyar bérencei ellen viseljük a háborút." — üzenték.[6]

Ennek a felvilágosító munkának a hatását mélyítette el az a bánásmód, amelyben a katonák tisztjeiktől és a németektől részesültek. A legénységet nem vették emberszámba, a legbrutálisabb módon, veréssel fegyelmezték. Élelmezési anyagaival és téli ruházatával a tisztek és szolgálatvezetők a legszemérmetlenebb módon üzérkedtek. Amíg a katonák

[4] Sajnos, alig maradt második világháborús csapatanyagunk, tábori bírósági anyaggal pedig, amelyekkel bővebben dokumentálhatnánk a háborútól való megundorodás terjedését 1941 végére, egyáltalán nem rendelkezünk. Ezért ebben a kérdésben az országon belül működő hadbíróságok anyagára vagyunk utalva. A helyzet elemzéséhez ezek is komoly segítséget nyújtanak, mert a hazai helyőrségek erkölcsi állapotának ismeretében megbízható következtetéseket vonhatunk le a harcoló alakulatokra vonatkozóan is. Jellemző, hogy 1942 első felében egyedül a miskolci hadbíróság ügyésze több mint 100 esetben emelt vádat behívóparancs megtagadása, bevonulás előtti öncsonkítás és szökés miatt, a hazai helyőrségekhez tartozó katonák ellen. Pl. a menetalakulatba beosztott Nótár Béla 1942 májusában megszökött a 43/I. zj-tól, elfogatáskor öncsonkítást követett el, felgyógyulás után pedig öngyilkos lett. (HIL miskolci hadbíróság 1942. 205. cs. 701/42. IV.) Más utat követett Gerity Sándor, aki 1942 januárjában Zsabján töltött szabadságáról nem vonult be, hanem a partizánokhoz csatlakozott és egy támadás alkalmával szülővárosa határában halt hősi halált. (U. o. 204. cs. 136/42. V.)

[5] A röpiratok közül sokat őriz a Hadtörténelmi Múzeum Nyomtatványtára 2000., 2001., 2002. stb. szám alatt.

[6] U. o. 2004. sz. Idézi Árokai Lajos: Felszabadulásunk a Szovjet Hadsereg röpcéduláinak tükrében. Hadtörténelmi Közlemények 1955. II. évf. 2. sz. 106. o.

sílány koszton és az időjárás viszontagságainak teljesen kiszolgáltatva élték át a háború borzalmait, a tisztek jólfűtött szállásain folyt a dáridó. A német hadvezetés mindent megígért, csakhogy minél több magyar hadosztályt kaphasson a frontra, de a teljesítéssel mindig adós maradt és nehézfegyverek nélkül küldette rohamra azokat. Elhangzottak kenetteljes szónoklatok a „német—magyar sorsközösségről", de a magyar katonák egyre-másra kapták otthonról a híreket, hogy övéiket a magyar kormány és a nácik mindenükből kiforgatják.

Mindezek kibontakoztatták azt az erjedési folyamatot, amely első formájában 1941 őszén egyes alakulatoknál *általában* mint háborúellenesség jelentkezett, de még nem párosult a szovjet nép önfeláldozó harca jogosságának elismerésével és a hitleristák elleni gyűlölettel. 1942 elejétől a háborúellenesség egyre szélesebben terjedt a hadseregben és mutatkozni kezdett annak németellenes éle is. A frontról hazatérő katonák elmondták tapasztalataikat a háborúról, a hitleristák által a megszállt területeken bevezetett „új rendről" és a szovjet nép hősiességéről. Ez annyira elevenén találta a rendszer urait, hogy 1942 májusában a vezérkar főnöke rendeletet adott ki a „Hadműveleti területről hazatérő honvédegyének rémhírterjesztései" tárgyában.[7]

A katonák a hadvezetés buzgón terjesztett rémmeséinek hatása következtében eleinte féltek a fogságbaeséstől, de nagyon hamar meggyőződtek félelmük alaptalanságáról. Ugyanis a szovjet fogságba esettek egy részét, akik hajlandóak voltak csapatukhoz visszatérni, hogy bajtársaikat felvilágosítsák az igazságról, visszaengedték. Ezek aztán olyan meggyőző erővel mondták el tapasztalataikat, hogy 1942 elejétől egyre több magyar katona választotta az életet jelentő hadifogságot, a biztos pusztulás helyett.

A hadifogság, amellett, hogy megmentette rengeteg magyar életét, felbecsülhetetlen hatású nevelőiskola is volt. A Kommunista Párt Külföldi Bizottsága megszervezte a hadifoglyok tájékoztatását, megismertette velük az igazságot mindarról, amire vezetőik hazug hírverése odahaza nevelte őket. 1942-ben hetilapot is indítottak számukra „Igaz Szó" címmel, melynek hasábjai a demokratikus nevelés szolgálatában álltak. A hatás nem is maradt el. 1942 január végén már összeült a magyar hadifoglyok első konferenciája, ahol a küldöttek egy, a fronton levő bajtársaikhoz szóló, felhívást fogadtak el. Ebben a valóság feltárása mellett felhívták őket, követeljék parancsnokaiktól hazaszállításukat, s ha az nem megy, jöjjenek át a szovjet csapatokhoz.

E felhívást szovjet repülők szórták le a magyar állások fölött és a fronttapasztalatok mellett nagy mértékben hatásának tulajdonítható, hogy

[7] 34227/eln. 2. vkf. D. 1942. sz. HIL. Pécsi Kerületi Parancsnokság 1942. 39. sz. cs. Parancsok gyűjtője. 12. sz. Bizalmas Honvéd Kerületi Parancsnokság Parancs. Pécs, 1942. május 18.

egyre szaporodott a fogságot választók száma, ugyanakkor a megszállásra kivezényelt alakulatok között nem egy olyan akadt, amely megegyezett a közelében működő partizáncsoporttal, s nem avatkozott annak akcióiba, de előfordultak esetek, hogy munkaszolgálatosok és katonák átálltak és a partizánok oldalán harcoltak a hitleristák ellen. 1942 közepétől ilyenekre már vannak adataink.[8]

De mindezek mellett a hadseregben megindult háborúellenes folyamatnak a legnagyobb lökést a 2. magyar hadsereg pusztulása, a voronyezsi katasztrófa adta.

A 2. hadsereg megfelelő téli felszerelés, korszerű nehézfegyverek, és minden tartalék nélkül, 200 km-es arcvonalon állt a Don partján, 1942 második felétől. Az erejét meghaladó feladatok az első perctől erősen gyengítették harcértékét, melyet nagy mértékben befolyásolt összetétele is. „A tartalékos tisztikar zöme selejtes elemekből (érti alatta a kistisztviselőket, falusi tanítókat stb.), a középosztály legalsó rétegeiből került ki, mert az értékesebbek a polgári állásban meghagyás útján mentességet szereztek. Ugyanez áll a legénységnél is. A bevonultak között a birtokos paraszt-osztály mélyen országos arányszámán alul volt képviselve, mert meghagyás útján nagyrészt mentességet biztosított magának. A legénység zömét napszámosok, béresek, uradalmi cselédek és más nincstelenek tették ki.

Így a tisztek és legénység túlnyomó része olyanokból állt, akik nem voltak sem olyan pozícióknak, sem olyan javaknak birtokában, melyeknek védelme őket elszánt harcra vagy éppen önfeláldozásra késztethetné." — áll a 12. könnyűhadosztály jelentésében.[9] A többi csapatnál is hasonló volt a helyzet. „A legénység között igen sok szóbeszéd tárgyát képezte az is, hogy miért éppen neki kell a harctéren lenni, amikor a saját falujából a barátainak nagy része otthon van." — írja a 48. gyalogezred parancsnoka.[10]

E figyelemre méltó beismerések mutatják, milyen előrehaladt a demoralizálódás ezidőre a katonák körében. Ehhez járult, hogy számuk harc nélkül is egyre fogyott. „A végelgyengülésben elhaltak száma állandóan nőtt. December hó végén már a tisztek között is fordultak elő végkimerülési esetek... Az erőbeni állapot ily nagyfokú romlása elsősorban a nagyfokú igénybevételre, sok izgalomra, a biztonsági érzet részbeni hiányára és másodsorban a hidegre, kevés fűtőanyagra és bizonyos táp-

[8] Magyar—orosz történelmi kapcsolatok. Művelt Nép 1956. Mayer Mária tanulmánya 436. o. A partizánmozgalom történetével több munka is foglalkozik, ezért a partizáncsoportokban harcoló magyar katonák tevékenységére a tanulmány nem tér ki. Megemlítésük azért szükséges, hogy lássuk, hányféle formát öltött a hadseregben kibontakozott antifasiszta, háborúellenes mozgalom.

[9] HIL. Szekszárdi 12. könnyű hadosztály 1942. 39. sz. cs. 172/12. kho. I. a. 43. III. 24. Harctudósítás.

[10] HIL. 2. hadsereg iratai 12. kho. Lészay Ferenc ezds. harctudósítása.

lálkozási hiányokra volt visszavezethető."[11] Érthető, hogy ilyen körülmények között: „Hiába volt minden meggyőzés a parancsnokok részéről, hiába akartak lelkes hangulatot, harcos szellemet, a legénység csak fagyott ujjait mutogatta és a lelkesedésnek semmi jelét sem adta."[12]

E néhány adat is képet ad arról, milyen állapotban érte a 2. magyar hadsereget az elsöprő erejű szovjet támadás 1943. január 12-én. Az arcvonal szinte órák alatt összeomlott, teljes anarchia lett úrrá a csapatok között. A fegyverek jóformán semmit sem értek. „A nagy hidegben a gyal. töltény nem sül el. Ennek következtében sem a puskát, sem a golyószórót, sem a géppuskát nem lehetett használni." — jelentette később az 51. gyalogezred parancsnoka.[13] A katonák elvetették az ellenállásnak még a gondolatát is. „... a Don-i összeomlás után a magyar katona felszerelését eldobta, botot vett a kezébe és ment, ment nyugatnak, gondolván, tavaszra csak eléri a Kárpátokat! Ha a Don-i vereség minket a Dnyeszteren ér, akkor az emberek fellázadnak és fegyveresen fordulnak ama pár tiszt ellen, aki útjukat merte állni." — vonja le következtetésként az egyik ezredparancsnok.[14]

A 2. hadsereg tragédiáját csak súlyosbította a németek magatartása. Amikor látták, hogy a magyar katonákra, mint golyófogóra és utóvédre nem számíthatnak tovább, a „magyar bajtárs" egyszerre „magyar disznó" lett számukra, és akként bántak vele. A magyar parancsnokokat nem tájékoztatták a helyzetről, és szándékaikról, a katonákat leparancsolták a járművekről, kikergették az épületekből, megtagadták tőlük még a melegítő italokat is, hagyták nyomorultul elpusztulni őket.

Jány hadseregparancsnok és bűntársai is mindent elkövettek, hogy a pusztulás teljes legyen. A legkegyetlenebb terror alkalmazásával igyekeztek a széthullott kötelékeket rendezni és újra harcba vetni a szovjet csapatok ellen. Jány a bekövetkezett események okát a „katonák gyávaságában" látta és rendeletet adott ki azok azonnali véres megtorlására.[15] Alárendelt parancsnokai semmivel sem maradtak mögötte. A fentebb idézett ezredparancsnok pl. négytagú kivégzőkülönítményt szervezett, amely vezetése alatt a helyszínen gyilkolta le a fasiszta érdekekért meghalni nem akaró katonákat.[16] A 23. könnyűhadosztály parancsnoka elrendelte, hogy „... a szökést kísérlőket, parancs nem teljesítőket fel kell koncolni".[17] És ezt meg is tették. 1943. január 30-án a 14/I. zászlóalj

[11] U. o.
[12] HIL. 2. hadsereg iratai 10. kho. 6. gy. e. harctudósítása.
[13] U. o. 23. kho. 51. gy. e. harctudósítása.
[14] U. o. 19 kho. Lóskay Ferenc ezds. harcjelentése.
[15] U. o. Hadseregparancsnokság. 195/2. hds. I. a. 43. I. 13. sz.
[16] U. o. 19. kho. Lóskay Ferenc ezds. harcjelentése.
[17] U. o. 23. kho. 1/23. kho. I/a. 43. I. 24. sz. Intézkedés Oskol védelmére.

állományából 4 honvédet koncoltatott fel az illetékes parancsnok, azon a címen, hogy önkényesen elhagyták helyüket.[18]

A terror azonban mitsem segített. A 2. hadseregnek csak szánalmas roncsai maradtak, azokkal a fronton már nem lehetett semmit kezdeni. Hogy mind a kétszázezer magyar ott nem pusztult a Donnál, az egyedül a Szovjet Hadseregnek köszönhető, amely kb. hatvanötezer ember életét mentette meg. Ezek a megmentettek adtak nagy lendületet a hadifoglyok körében még 1942 elején kibontakozott antifasiszta mozgalomnak. A párt Külföldi Bizottsága ezidőben egészen a háború befejezéséig, óriási munkát végzett. A hadifogolytáborokban egymást követték az előadások a Horthy-rendszer gazságairól, népellenes politikájáról, a front helyzetéről és a Szovjetunió igazságairól. E mellett Krasznogorszkban és Juzsában antifasiszta iskolát szerveztek, amelyek már nem csupán a felvilágosítást tartották feladatuknak, hanem harcosokat neveltek a jövendő magyar demokratikus átalakulás számára.

Az igaz szó termékeny talajra lelt a háborút megutált hadifoglyok körében, akik egyre nagyobb számban aktivizálódtak. Saját élményeiket tartalmazó röpiratokat készítettek és ezeket eljuttatták a még fronton levő csapatokhoz. De nemcsak ily módon, hanem hangszórós kocsikon és rádión is végezték a felvilágosító munkát, melynek nyomán az egész hadseregben egyre erőteljesebbé vált a németellenes hangulat és a háborúval szembeni ellenállás.

Mindez természetesen nem hagyta érintetlenül a tisztikart sem. Többségük — különösen a tartalékosok —, a sztálingrádi fordulat és a 2. hadsereg katasztrófája után nem hitt a német győzelemben, de ezek nagy részét is a kommunistaellenes nevelés, a kormányzó iránti hűség, valamint a tekintélytisztelet, a mindent felülről várásra való beállítottság megakadályozta, hogy kivezető utat keressen. E béklyóktól még a hadifogságban is csupán a kisebb részük szabadult meg, a többség legfeljebb *passzív szemlélője* maradt az antifasiszta mozgalomnak. Véleményüket általában a magasabb rendfokozatú parancsnokokétól tették függővé, azok pedig nemcsak mereven elzárkóztak az antifasiszta mozgalomban való részvétel elől, hanem árulónak bélyegezték és hadbírósággal fenyegették azokat a fiatal hivatásos és tartalékos tiszteket, akik az igazságot felismerve, cselekedni is akartak hazájuk érdekében.

A hadifogságba került egyszerű katonák nagy része ebben az időben már azt is felismerte, hogy a passzív ellenállás önmagában nem megfelelő az ország megmentéséhez, ezért kész volt fegyvert ragadni a hitleristák ellen. Sokan jelentkeztek partizánkiképzésre és mintegy kétezren el is érték, hogy a kievi partizániskolára kerültek és a későbbi időben harcolhattak hazájuk felszabadításáért. Ugyanez a felismerés szülte az

[18] U. o. 1. sz. Hadosztályparancsnoki parancs. 1943. február 2.

antifasiszta foglyokban a Kossuth-légió megszervezésének gondolatát is. A Szovjet Hadsereg fegyvertársaként önálló magyar kötelékben akartak harcolni a hitleri elnyomók ellen. A Külföldi Bizottság pártfogolta a tervet és közbenjárt a szovjet kormánynál, valóraváltása érdekében. A különböző hadifogolytáborokban tiszti és legénységi küldöttségek alakultak a szervezés megindítására. Ez azonban a főtisztek és tábornokok határozott ellenállásába ütközött, és természetesen kihatott a tisztek egy részének állásfoglalására is. Végeredményben egyetlen magasabb rendfokozatú katonai vezetőt sem sikerült a szép ügy számára megnyerni, s a légió annyi lelkes munka eredményeként sem alakulhatott meg. A fogságban levő katonai vezetők ezáltal elütötték a harcolni akarókat attól a viszonylag korán adódó lehetőségtől, hogy önálló magyar alakulat zászlaja alatt fogjanak fegyvert, de elszabotálták az egész magyar haderő vagy legalább is döntő részének ily módon való átállására szolgáló kedvező alkalmat.

* * *

A háborúban való részvétel kimerítette az ország teherbíró képességét, és magasra fokozta a dolgozó tömegek elégedetlenségét, elkeseredését. A győzelem reménye tovatűnt, helyette a teljes pusztulás lehetőségével kellett szembenézni. Ebből a helyzetből a Kállay-kormány „hintapolitikája" úgy próbált kiutat keresni, hogy miközben a lehetőséghez mérten kielégítette Hitler igényeit, nyugat felé is tapogatózott, a rendszer német vereség esetében való átmentése érdekében. A magyar fasizmus „külön érdekeinek" védelme, az uralkodókörök hatalomféltése, és a Szovjetunió általi felszabadítástól való félelme volt e politika oka, folytatásához pedig egyes nyugati imperialista körök magatartása következtében fűztek reményeket.[19]

A nyugat felé irányuló kapcsolatkereséseket azonban Hitler megneszelte, és elhatározta az ország megszállását. Szándékát 1944. március 18-án közölte a főhadiszállására hívott Horthyval, aki ugyan először tiltakozott, de végül megkötötte a szégyenteljes alkut; eltűrte, sőt fedezte az ország függetlenségének elvesztését.

A megszállás minden ellenállás nélkül történt. A kormányzat már korábban kapott híreket a német hadvezetés ilyen irányú előkészületeiről de egyszerűen *nem hitte el* azokat, és nem tett ellenintézkedéseket.

Mikor pedig a megszálló csapatok megindultak, a *jövőtől való félelem* akadályozta meg a határozott cselekvést. Kétségtelen, hogy az ellenállás gondolata a vezetők egy részében felmerült. Ezt bizonyítja a honi helyőrségek riadóztatása a megszállás előestéjén, valamint az a körülmény, hogy Kállay miniszterelnök felvetette Debrecenbe repülésének ter-

[19] Az erre vonatkozó adatokat lásd Zsigmond László: Adalékok a magyar ellenforradalmi rendszer külpolitikájához 1929—1945. Szikra 1953. 103. o.

vét.[20] A kormányzó kíséretében levő Szombathelyi Ferenc vezérkari főnök utasítása, valamint Horthy telefonbeszélgetése a hegyeshalmi vasútállomásról Kállayval, eldöntötte a helyzetet. A riadóztatott helyőrségek közül Sopronban, Győrött, Székesfehérvárott, a budaőrsi repülőtéren és néhány kisebb helyen, a megkísérelt ellenállást csírájában elfojtották a megszálló csapatok. Csupán néhány magyar katonafegyver dördült el a határokon az ország függetlenségének védelmében.

Pedig a háborús tapasztalatok, és a Külföldi Bizottság munkája eredményeként a hadseregben ezidőre már erőteljesen kifejlődő németellenes hangulat, és az illegalitásban dolgozó kommunisták által szervezett ellenállási mozgalom sikerei megérlelték a haza szabadságáért és függetlenségéért indítandó fegyveres harc *lehetőségét*. Ez a lehetőség akkor válhatott volna valósággá, ha a kormányzat az ellenállási mozgalomra *támaszkodva* fordítja a hadsereget a németek ellen. Horthy azonban nem is gondolt a nép erejének igénybevételére, az antifasiszta függetlenségi front erejéből pedig még nem futotta az államhatalommal *szemben* fegyveres felkelésre bírni a dolgozó népet, s a hadsereget a megszállók ellen.

Nem futotta, mert miközben Horthy és Kállay politikai taktikából megengedték a polgári ellenzéki pártok legális működését, egy pillanatra sem enyhítették a kommunisták elleni terrort. A pártot óriási vérveszteségek érték, s a legszigorúbb illegalitásba kényszerítve nem tudta a befolyását a dolgozók között a fegyveres felkelés megszervezéséhez szükséges mértékben kifejleszteni. Ehhez járultak a párt által elkövetett jobboldali jellegű hibák is, főleg az élesebb harci formák elhanyagolása már kezdetben. A párt a legális lehetőségek kihasználásával a háború kezdetén elért komoly sikerek láttán, nem készült fel időben sztrájkok, szabotázscselekmények, és fegyveres akciók, partizánharcok szervezésére.[21]

Március 19-én mindezek együtt hatottak, miért is a hadsereg tétlenül nézte az ország függetlenségének elvesztését, nem szegezte fegyverét az igazi ellenséggel szembe, és megfordítva: nem tört ki fegyveres felkelés, amely a maga oldalára állíthatta volna a hadsereget.

Teljes tárgyailagossággal megállapítható, hogy a riadóztatott honi alakulatok *meggyőződésből* készek voltak harcba lépni a hitleristák ellen és ugyanez volt a helyzet a fronton levő csapatok között. A tisztikar szintén vállalta az ellenállást, bizonyíték erre, hogy minden késedelem nélkül végrehajtották az elrendelt riadóparancsot, s nem okozott gondot

[20] Lásd Czebe Jenő—Pethő Tibor: Magyarország a második világháborúban. A háborús évek katonai története. Új Magyarország, Bp. 1946. 40—41. o.

[21] A tanulmányban csak a hadsereg állásfoglalására közvetlenül hatással bíró legfontosabbakat említjük meg. A párt politikájának elemzését adja Kállai Gyula: A magyar függetlenségi mozgalom 1939—1945. Szikra 1955. Negyedik, átdolgozott kiadás, 173. s a köv. oldalakon.

a „szövetségi hűség" kérdése. A tisztikar magatartásának mérlegelésénél azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a parancs teljesítésében *nem antifasiszta meggyőződésük,* hanem a kormányzó iránti hűségük játszotta a főszerepet. Ebből adódik, hogy készségesen belenyugodtak a megszállásba, miután az ellenállás tervét a kormányzat elejtette. Parancsra készek voltak szembefordulni a hitleristákkal, de öntevékenyen, parancs nélkül ugyanerre már nem voltak hajlandók.

* * *

Az ország megszállása után a németek újabb katonai erőfeszítéseket követeltek, és vezetésük alá kívánták rendeltetni az egész mozgósítható magyar haderőt, hogy a keleti hadszíntéren saját elképzeléseiknek megfelelően alkalmazhassák. A hadsereg látszat-önállósága azonban egyelőre még megmaradt, bár a helyzeten nem sokat változtatott. A felállított 1. magyar hadsereg elindult a frontra, hogy részt vegyen a Szovjet Hadsereg lengyelországi előnyomulásának megállításában.

Katasztrófája nem sokáig váratott magára. Az 1. Ukrán Front július végén indított hadműveletei jóformán teljesen elsöpörték és a csapatok rendezetlenül özönlöttek hátrafelé. A Kossuth-rádió mindent elkövetett, hogy megmentse és időben a németek ellen fordítsa a hadsereget. Július 23-án, a hadsereget ért támadást megelőző napon, figyelmeztette a katonákat és tiszteket, milyen sors elé néznek, és rámutatott, a pusztulást csak úgy kerülhetik el, ha a németeken keresztül utat vágnak maguknak hazafelé a Kárpátokon.[22]

Sajnos, a felhívás hatástalan maradt. A hadseregen belül az ellenállási mozgalomnak nem volt szervező góca, a tisztikar álláspontja pedig március 19-e óta nem változott. Az ellenállási mozgalom *önmagában* nem nyerhette meg, ahhoz az uralkodókörök akaratára is szükség lett volna. Lényegében ugyanezen okok miatt nem érhette el a kívánt hatást a Magyar Frontnak a hadsereg megnyerésére irányuló, igen jelentős mérvű felvilágosító munkája sem. E felhívások és röpiratok tovább erősítették a katonák németellenességét, de nem tudták elszakítani a hitleristák oldaláról.

Horthy továbbra sem volt hajlandó az egyedül célravezető módon kivezetni az országot a háborúból. A személyéhez fűződő illúziókat kalandortervek szövögetésére használta fel, azok pedig elvitték az október 15-i kiugrási kísérletig, amely azonban a megfelelő politikai és katonai előkészületek híján szégyenletes kudarcba fúlt.

A kiugrás katonai előkészítése Lázár testőraltábornagy feladata volt, aki a kormányzó megbízásából már korábban kapcsolatot tartott fenn a Szentgyörgyi—Várnai-féle polgári ellenálló csoporttal. Lázár tudtával és támogatásával e csoporthoz tartoztak a németellenes beállítottságú

[22] Kossuth-rádió 1944. július 23. Megmenteni az 1. honvéd hadsereget.

katonatisztek is.[23] A csoport, főleg a felsőbb támogatás segítségével, jelentős röpcédula-mozgalmat indított el, fegyver- és robbanóanyag raktárakat rendezett be, több ellenállási gócot szervezett és kapcsolatot létesített a Pest környékén állomásozó 16 jugoszláv munkásszázaddal is, azok felfegyverzése céljából.[24] Bár a csoport összeköttetésben állt a Békepárttal, ez nem jelentette azt, hogy Horthy a németekkel való szakításban a népnek, különösen a munkásosztálynak cselekvő szerepet szánt. Nem tárgyalta meg tervét az ellenállási mozgalom vezetőivel sem, azokat október 15-e teljesen készületlenül érte. Horthy az átállást pusztán egy szűk csoportra támaszkodva készítette elő, és későn kezdte a fővárosba vonni azokat a csapatokat, amelyeket az átállás katonai biztosítására szánt. Még súlyosabb azonban az a tétovázás, melynek következménye az 1. magyar hadsereg szervezett átállásának meghiúsulása lett.

Még szeptember közepén az 1. hadsereghez tartozó hadifogoly tisztek egy csoportja engedélyt kért Petrov vezérezredestől, a IV. Ukrán Front parancsnokától, hogy egy memorandumot vihessenek át Miklós Béla vezérezredeshez, az 1. hadsereg parancsnokához. Ezek a tisztek jól ismerték az 1. hadsereg csapatainak erősen németellenes hangulatát és bíztak abban, hogy parancsnokaik vezetésével hajlandóak lesznek harcolni az ország megmentéséért. Negyven tiszt írta alá a memorandumot, melyet háromtagú küldöttség szeptember 25-én nyújtott át Miklós Bélának. A hadseregparancsnok azonnal összeköttetésbe lépett a kormányzóval, aki először a küldöttség letartóztatására adott utasítást, majd néhány óra múlva visszavonta azt és közölte, hogy meg fogja fontolni az üzenetet. Minden valószínűség szerint ekkorra már tudomására jutott, hogy nem számíthat angolszász megszállásra és a szovjetekkel kell tárgyalnia. Mégis, csupán szeptember 28-án szánta rá magát, hogy fegyverszüneti küldöttséget menesszen Moszkvába, de az 1. hadsereg magatartására vonatkozóan akkor sem rendelkezett. Mi több, elmulasztotta ezt még október 15-én is, hiába várt utasításra Miklós Béla, aki végül a kiugrási kísérlet kudarca után csapatai nélkül ment át, hogy megegyezést hozzon létre.

A fegyverszüneti kérelem bejelentése örömteli hangulatot, a katonákhoz intézett hadparancs pedig zavart és bizonytalanságot idézett elő

[23] E tiszti csoport igen tarka politikai összetételű volt. A becsületes, őszintén demokratikus gondolkodású hazafiakon kívül — akik felismerték és elfogadták, hogy Magyarországon a politikai kibontakozás megköveteli a kommunisták részvételét a hatalom gyakorlásában, és az őszinte együttműködést a Szovjetunióval — megtalálhatjuk az olyan elemeket, akik azért voltak németellenesek, mert a Horthy-fasizmus külön érdekeit féltették Hitlertől, de ott voltak a legitimista restauráció hívei, a kapitalista demokrácia bajnokai, stb. A pillanatnyi közös érdek egy táborba tömörítette őket, de az egymástól erősen eltérő későbbi célok cselekvésük eredményességét is gátolták, s az egész ellenállási mozgalmat gyengítették. Nem véletlen, hogy ezeknek az ellenállóknak egy része 1945 óta egymás után lelepleződött, mint a népi demokrácia áldz ellensége. Különösen tapasztalható volt ez az 1956 október-novemberi ellenforradalom idején.

[24] Lásd Dezsényi Miklós: Hősök és árulók. Magyar Téka Bp. 145. o.

a hadseregben. Az ellenségeskedések beszüntetésének hírét örömmel fogadták, de a továbbiakat illetően nem volt határozott állásfoglalás, megoszlottak a vélemények. A katonák többsége március 19-e után nem látott semmiféle kiutat, elfásult és haza akart menni a *házát* megvédeni. Október 15-én még egyszer fellobbant az akarat bennük, hogy megmentsék a hazát, saját becsületüket. Hajlandók voltak a szovjet csapatok oldalán harcba lépni a hitleristák ellen, de akaratukat megbénította az a tény, hogy nem akadt, aki vezesse őket.

Tisztjeik szintén megörültek a fegyverszünet hírének és nagyon kevesen nyilatkoztak a németek oldalán folytatandó harc mellett, de különösen a hadparancs okozta bizonytalanság, majd egy, a további ellenállást elrendelő hamis rendelkezés miatt, a németek elleni harcnak sem voltak hívei. Túlnyomó többségük haza akart menni. Tétovázás és vitatkozás közben múlt el a hadsereg egészének szervezett átállására utolsó alkalomként kínálkozó értékes idő. A nyilas parancsnokok beérkezése elvágta a további kísérletezés lehetőségét, és a hadsereg, melyet vezetői nem mertek vagy nem akartak, de ténylegesen nem tudtak az igaz ügy, a haza valódi érdekei szolgálatába állítani, haladt tovább a pusztulás felé.[25]

Néhány eset bizonyítja csupán, hogy másként is történhetett volna. Az arcvonal olyan pontjain, ahol a szemben lévő állások közel voltak egymáshoz, a fegyverszüneti kérelem hírére barátkozás kezdődött a magyar és szovjet katonák között. Szegeden az egyik magyar alakulat parancsnoksága és a szovjet csapatok megbízottai között tárgyalások indultak a hitleristák elleni közös fellépésről és megkezdték a sebesültek kicserélését is.[26] Hasonló tárgyalások az arcvonal más részein is folytak, megegyezés azonban nem született, a Szálasi-féle hatalomátvétel következtében. Pár közvetett adat szól amellett is, hogy október 15-én nemcsak tervezték sok alakulatnál a szomszédos német egységek lefegyverzését, hanem történtek kisebb fegyveres összecsapások is. Ezek azonban az olyan esetekkel együtt, mint amilyen volt a Radetzky és Andrássy laktanyák tisztjei egy részének és legénységének a magatartása, elszigetelt jelenségek és követés nélkül maradt példák. Az említett laktanyákban ugyanis megtagadták az engedelmességet a Szálasi-bandának és a német parancsnokságnak. A több napig tartó ellenállás elfojtása után mindkét laktanyából több embert (az Andrássyból kb. 200 főt) hurcoltak el.

* * *

[25] Horthy az utolsó pillanatig biztos volt a tisztikar hűségében „legfőbb hadúri" személye iránt. Ez azonban semmivé lett, midőn a tisztikar látta, hogy Horthytól nincs mit várnia tovább. Többségüknek Szálasira tett esküjét elsősorban nem a nyilas mozgalommal való rokonszenv magyarázza, annak főoka a kiváltságaikat biztosító ellenforradalmi rendszer további fenntartására irányuló törekvésük volt.

[26] Krupiczer Ferenc visszaemlékezése. HIL.

E kísérletek nem tudtak változtatni a helyzeten, de bizonyítják, hogy arra volt mód, a későbbiek azt is, hogy akkor utoljára volt. Október 15-e után a hadsereg látszat-önállósága is megszűnt, a parancsnokok csupán fegyelmi jogkört gyakoroltak, a harcászati vezetésbe nem szólhattak bele. A németek nem bíztak a magyar katonákban, kis kötelékekben német egységek közé keverték őket, úgy vigyáztak rájuk. Ez a szégyenletes helyzet tovább demoralizálta a hadsereget, s a katonák falujuk közelébe érve, egyre nagyobb tömegekben maradoztak le.

Harccselekmények alkalmával egyre sűrűbben fordult elő, hogy zárt kötelékek teljes fegyverzettel és felszereléssel átmentek a szovjet csapatokhoz. Különösen szembetűnő ez a jelenség a magyarországi felszabadító hadműveletek második szakaszában, amikor a Szovjet Tájékoztató Iroda hadijelentései szinte naponta adtak hírt ilyen esetekről.

Ebben az időben az újjáalakult kommunista párt partizánakciók szervezésével együtt megkezdte a fegyveres felkelés előkészítését is. Ennek során Rajk László szoros kapcsolatot teremtett a párt, valamint a különféle ellenállási csoportokat összefogó Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága között, annak elnökén, Bajcsy-Zsilinszky Endrén keresztül.

Bajcsy-Zsilinszky a MNFFB katonai vezetőjéül Kiss János ny. altábornagyot kérte fel, aki elsősorban a különböző helyeken szervezkedő németellenes tiszti csoportokat egyesítette.[27] Ezután került sor a szűkebb vezérkar megalakítására. Kiss altábornagy Nagy Jenőt vezérkarifőnöki, Tartsay Vilmost személygyűjtő és irányító, Révay Kálmánt pedig az összekötő feladatok ellátásával bízta meg. A szűkebb vezérkar tagja volt Rajk László, a kommunista párt Központi Vezetőségének titkára is.

A fegyveres felkelés kérdésében két álláspont volt. A kommunisták véleménye szerint kislétszámú harci csoportok vállalkozásaival kell kezdeni, és a sikeres akciók hatására támaszkodva, fokozatosan fejleszteni általános fegyveres felkeléssé. A bizottság katona tagjai azonban túl hosszadalmasnak tartották a kifejlődést, ezért az általános fegyveres felkelés előkészítését tartották helyesnek, hogy megbízható katonai alakulatok beszervezésével adott jelre nagy erővel léphessenek fel, és kézbe ragadhassák a hatalmat.[28]

Végül is ez utóbbi álláspont győzött, és annak megfelelően határozták meg a felkelés tervét. Eszerint december elején adott jelre honvéd alakulatok és felfegyverzett munkásosztagok elfoglalják az Astoria, Royal, Ritz és Wien szállodákban székelő német parancsnokságokat, a svábhegyi Gestapó-fészket, a minisztériumokat és a nyilas Hűség Házát. Más rohamcsoportok ezalatt megszállják a postát, a MÁV igazgatóságot, a személy- és rendezőpályaudvarokat, ártalmatlanná teszik a hidak őrségét és meg-

[27] Dezsényi Miklós: I. m. 145—146. o.
[28] Szilágyi István: Három fekete évtized. Magyar Téka Bp. 1946. 167. o.

akadályozzák a robbantásokat. Ezzel egy időben a harcoló katonai egységek Budapest déli kijáratánál folyosót vágnak a németeken keresztül és megteremtik az összeköttetést a szovjet csapatokkal, majd azok oldalán harcba lépnek a főváros felszabadításáért. Ugyanekkor az Apatin körzetében védelemben levő csapatok is átállnak, minek következtében a Dunántúl harc nélkül felszabadul.[29]

A szép terv biztatóan haladt a megvalósulás felé, mikor árulás folytán a nyilas számonkérő szék pribékjei lecsaptak a felkelés szervezőire. Kiss János, Nagy Jenő és Tartsay Vilmos december 8-án, Bajcsy-Zsilinszky Endre pedig december 24-én mártírhalált halt népünk szabadságáért. A bizottság megsemmisítésével a magyar ellenállási mozgalmat súlyos csapás érte. Bár a párt által szervezett partizáncsoportok eredményesen folytatták tevékenységüket, a későbbiekben már nem volt mód általános fegyveres felkelés szervezésére.

A hadsereg kisebb egységekben való átállására új lehetőségeket teremtett az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalakulása és a hadüzenet. Budapest teljes bekerítésekor magyar csapatok is rekedtek a szovjet gyűrűben. Leírhatatlan hatással volt e csapatokra, mikor rádióból és repülőgépeken szórt röpcédulák útján erről értesültek. Tömegével tűntek el a katonák állásaikból, s az addig ingadozók, a megtorlástól félők is bátorságot kaptak: nem akartak tovább harcolni. Olyan eset is előfordult, hogy egyetlen szovjet harcos felszólítására nyolcvannál több magyar katona hagyta ott a helyét és átállt.

A pesti oldalon már találkozunk olyan esettel is, amikor az átállás nem azért történt, hogy a katonák a maguk számára véget vessenek a háborúnak. A 72. hv. műszaki zászlóalj két százada január közepétől a Sas utca és az Egyetem tér egy részének védelmét látta el. Január 17-én parancsot kapott a Budára való átvonulásra. A tiszti-tiszthelyettesi gyűlés egyhangúlag megtagadta a parancs teljesítését és az átállás mellett döntött. Szembefordultak a követelőzni próbáló németekkel, majd teljes fegyverzettel és felszereléssel a legközelebbi szovjet parancsnokságon bejelentették átállásukat és azonnali bevetésüket kérték a hitleristák ellen. Ez a kérésük akkor nem teljesülhetett. A pesti oldalon rohantak az események, nem volt mód ilyen előkészületekre. Ezért a szovjet parancsnokság a zászlóaljat Gödöllőre irányította, hogy ott bekapcsolódhasson a demokratikus hadsereg megteremtéséért megindult munkába.[30]

A hadüzenet után ugyancsak röpcédulák útján jutott a Budapesten rekedt magyar katonák tudomására, hogy a debreceni kormány hadsereget szervez a fasisztaellenes szabadságharcra. Ez a hír még inkább gondolkodóba ejtette őket. Felmerült előttük annak lehetősége, hogy saját

[29] U. o. 168. o.
[30] HIL. Béketárgyalás katonai iratai. 14/30.

testvéreikkel szemben kell biztosítaniok a németek visszavonulását. Ekkor látták meg igazán, hova sodorta őket vezetőik árulása és saját akaratnélküliségük, a határozott cselekvéstől való félelem. A hatást fokozta azoknak a hazafiaknak a tevékenysége, akik a Szovjet Hadsereg oldalán a felvilágosítás fegyverével küzdöttek a hadsereg megmentéséért, a fasiszták mellől való leválasztásáért. Esténként, mikor a harci zaj elült, megszólaltak a hangszórók, e hazafiak fegyverei. Tájékoztatták a katonákat a hadihelyzetről, a Szovjet Hadsereg eredményeiről és céljairól, a magyar demokrácia első lépéseiről, és kiutat mutattak a kilátástalannak tűnő helyzetből. Az eredmény nem is maradt el. Százszámra álltak át a valóságra ébresztett katonák, akik közül többen kétéltek bevetésüket a fasiszták ellen.

Ez a vágya sokuknak teljesült. A szovjet főparancsnokság december 28-án — azon a napon, amikor a debreceni kormány hadat üzent a fasiszta Németországnak — engedélyezte, hogy önként jelentkező hadifoglyokból és átállt magyar katonákból alakulatokat szervezzenek a fasizmus elleni harcra. A szervező munkát, amely Budán, Kolcsuk vezérőrnagy hadteténél indult meg, magyarok végezték.[31] A következő napokban lázas tevékenység színhelye lett a Tárogató utca 17. sz. alatti villa, a szervezés központja. Felvilágosító beszédeket tartottak a jelentkezőknek, vázolták előttük a dicsőség útját, amely azonban nem sima és sok áldozatvállalást követel. Ezután kezdődött meg a kiválogatás nehéz munkája. Elcsigázott, lesoványodott és beteg emberek ezrei hagyták el elkeseredve az orvosi vizsgálat színhelyét, mert csak az egészségesek és könnyen rendbehozhatók jelentkezését fogadták el. A katonák maguk is ügyeltek arra, kik kerülnek a harcolók közé. Nem engedték, hogy egy-egy brutalitásáról vagy németimádatáról közismert tiszt vagy altiszt a felelősségre vonástól való félelmében közéjük lopja magát. Kitüntetésnek érezték, hogy az igazi ellenség ellen foghatnak fegyvert, vigyáztak tehát, kit ér a kitüntetés.

Január 10-e körül már megalakult az 1. és 2. század, a Pf. 09273 alakulat kötelékében, parancsnoka szovjet részről Szaveljev gárdaalezredes volt. Rövidesen felállításra került a 3. század is, amely a harcok során Szmirnov ezredes tengerészdandárának kötelékébe tartozott. Ezeket a budai villákban helyezték el, ahol pihentették és felszerelték őket. A pihenési idő felvilágosító munkával volt egybekötve. A katonák ezalatt megismerték igaz történetét annak, hogy miképpen sodorta Horthy katasztrófába az országot, mire kellett Hitlernek a magyar hadsereg és

[31] A budai harcokban résztvevő magyar századok megszervezésére és szereplésére vonatkozó adatokat Krupiczer Ferenc, a szervezőmunka egyik részese és Lakatos István ezds., a harcok részvevője bocsátotta rendelkezésemre. Az adatok töredékesek, de így is hézagpótlóak, teljesebbé teszik azt a keveset, amit a magyar katonák részvételéről tudunk hazánk felszabadításában. Értékes segítségükért ezúton is köszönetet mondok.

milyen országépítő munka folyik a felszabadított területeken. A szervezés eredményeképpen Budapest teljes felszabadításáig *tizenkét magyar század* alakult meg. Ezek régi egyenruhájukat viselték, megkülönböztető jelzésük vékony piros szalag volt a sapkarózsán és a köpenygalléron.

A legkorábban felállított négy-öt század magyar parancsnokok vezetése alatt a Déli pályaudvar ostrománál esett át a tűzkeresztségen. Szabadon választhatták meg, magyar vagy német csapatok ellen akarnak-e harcolni. Volt olyan század, amely magyar arcvonalrészt választott azzal a céllal, hogy áthozza a védőket a szovjet csapatok oldalára. Meg kell jegyezni, hogy a hangszórók tudtul adták végig az arcvonalon annak a hírét, hogy a debreceni kormány csapatai a Szovjet Hadsereg oldalán harcba lépnek a főváros felszabadításáért, az országot elpusztító náci hordák ellen. A hír mélységes megdöbbenést okozott a német fasiszták között, ettől kezdve semmiféle hatást nem tudtak gyakorolni a melléjük kényszerített magyar csapatokra, melyek közül több egységesen kijelentette, hogy nem harcol saját vérei ellen. A többi önkéntes század olyan pontokon kérte bevetését, melyet németek védtek, hogy mihamarább fizetni tudjon a rengeteg szégyenért és gyalázatért.

A német fasiszták még reménytelen helyzetükben is kétségbeesett elszántsággal védték a Déli pályaudvart. A rohamozó szovjet csapatok és az oldalukon harcoló magyar századok szívós küzdelemben, lépésről lépésre törtek előre. Győzelmükhöz nagyban hozzájárultak a magyar szakaszon lejátszódó események. Itt magyar egyenruhát viselő katonák álltak egymással szemben. Az önkéntesek a hajnali szürkületben közelítették meg az ellenséges állásokat, majd számos torokból harsant az érces kiáltás: „Mi a debreceni kormány katonái vagyunk, adjátok meg magatokat!" A hatás nem maradt el. Száz és száz magyar katona felemelt kézzel lépett előre, otthagyta állásait és frontot nyitott a szabadságharcosok előtt. A fasiszták nem tarthatták magukat tovább, a Déli pályaudvar február 9-én felszabadult. A német parancsnokság ezután már nem számíthatott a mellé kényszerített magyar csapatokra, azok sorra megtagadták az engedelmességet. Ezrek és ezrek mentek fogságba, egy sem akart tovább harcolni a hitleristák mellett. Kétségtelen, hogy a németellenes hangulat hosszú idő alatt gyülemlett fel a rengeteg keserves tapasztalat hatása alatt, de a gátszakadásszerű átállási hullám az önkéntes magyar századok megjelenésének következménye. E századok harci cselekményei sem lebecsülendők, mert bebizonyították, milyen vitéz a magyar katona, ha igaz ügyért harcol, de legalább ilyen jelentős az a tény, hogy az önkéntes századok sok ezer magyar katona életét mentették meg azzal, hogy átállásra bírták őket.

A Déli pályaudvar elfoglalása után a felszabadítók oldalán harcoló magyar századok közül a 3. részt vett a Bartók Béla út, Lenke tér, Móricz

Zsigmond körtér, Gellérthegy, Tabán és a Vár elfoglalásában, a 2. a Pálya utcát tisztította meg, majd szintén a Vár ostromába kapcsolódott be. A 12. század a hitleristákkal szívós harcban jutott el a Márvány utca keleti végétől az Alkotás utcán át a IV. Béla út és a Vérmező utca sarkán lévő iskolához. Ezek után részt vettek még a február 11-i német kitörés felszámolásában is. Ismeretes, hogy e napon 40 ezer fasiszta tört ki a Várból azzal a céllal, hogy Bicske felé átvágja magát és egyesüljön a „felmentő" csapatokkal. A kitörés felszámolása egész éjszaka tartott. A németek mindenre elszántan, vakon törtek előre, vad lövöldözéssel igyekeztek maguknak utat vágni. Reggelre a kísérlet összeomlott, de a budai hegyek átfésülése még napokig tartott. A magyar önkéntesek hősiesen helytálltak a nehéz helyzetben és kivették részüket a fasiszták megsemmisítéséből. Közülük a 2. század tagjai a Hármashatárhegy, Ördögárok környékét fésülték át, a 12. század pedig a Káplár utca, Lövőház utca, Marcibányi tér és Bimbó utca megtisztítását végezte el. Hősiesen, szabadságharcosokhoz méltóan álltak helyt a magyar katonák, harcaik során mintegy hatszázan áldozták életüket népünk felszabadításáért. A budai harcok befejeztével az önkéntes századokat a szovjet parancsnokság napiparancsban dicsérte meg és mondott köszönetet nagyszerű helytállásukért. A legjobban kitűntek névsorát kitüntetésre terjesztették fel, hősiességük jutalmául.

Az említett századokon kívül más magyar egységek is részt vettek a szovjet csapatok oldalán Buda felszabadításában. Már említettük, hogy milyen nagy hatással volt a németek mellett álló magyar alakulatokra a debreceni kormány megalakulásának híre, majd a demokratikus hadsereg felállításáról szóló közlemény és a katonákhoz intézett többi felhívás. A fásult, reménytvesztett katonák előtt felcsillant a kivezető út képe. A tisztek többsége is kilátástalannak ítélte a további ellenállást a németek oldalán, s a felhívások hatására az átálláson gondolkodott. Ilyen volt a hangulat a magyar csapatok körében, mikor február 10-én a kaposvári 6. gyalogezred maradványa parancsot kapott, hogy az akkori Horthy Miklós útról vonuljon a Vár védelmére. Az ezred tisztikara tudta, hogy a katonák nem hajlandók tovább vérüket ontani Hitler és nyilas cinkosaik védelmében, ezért elhatározta, hogy nem teljesíti a parancsot. Mikor szándékukat közölték a legénységgel, azok egy emberként helyeselték az elhatározást és követelték, hogy álljanak át a szovjet csapatok oldalára és kérjék bevetésüket a németek ellen. Elhatározásukhoz csatlakozott a 10. hadosztály törzs, a 10. híradó zászlóalj és egyéb csapatok maradványai. E csapatrészek február 11-én reggel teljes fegyverzettel és felszereléssel önként jelentkeztek a legközelebbi szovjet parancsnokságon és engedélyt kértek, hogy önálló kötelékben harcolhassanak a

fasiszták ellen. Kérésük teljesült és a korábban megszervezett századok mellett még aznap kivették részüket a fővárost megszállva tartó ellenség megsemmisítéséből.[32]

* * *

A Buda felszabadításában részt vett 2500 főnyi magyar önkéntes, — a „Budai Önkéntes Ezred" február közepe után kivált a harcból és a jászberényi toborzó központba indult, hogy hadosztállyá szerveződve vehessen részt a német fasizmus teljes legyőzésében. Az 1945. január 20-án aláírt fegyverszüneti szerződés ugyanis módot adott az Ideiglenes Kormánynak, hogy 8 hadosztály felállításával Magyarország bekapcsolódhasson az antifasiszta szabadságharcba. E lehetőség volt az utolsó pillanat arra, hogy a fiatal demokrácia felsorakozzék a szabadságharcos nemzetek soraiba. Nem a Szovjetuniónak volt szüksége az új Magyarország 8 hadosztályára a végső győzelem kivívásához. A magyar népnek volt elsőrendű érdeke, hogy lemossa hazájáról a csatlósság bélyegét.

A magyar nép élni akart a számára biztosított lehetőséggel. A toborzási felhívásra százezrek nyilvánították akaratukat, hogy készek fegyvert fogni az emberiség legnagyobb ellensége, országunk elpusztítója: a német fasizmus ellen. Annak ellenére, hogy a katonák eléggé megundorodtak a háborútól, mikor értesültek a demokratikus hadsereg felállításáról, azok, akik a hazai hadifogolytáborokban voltak, egy emberként jelentették ki, hogy harcolni akarnak és kérték, szervezzék őket hadosztályokba. A szovjet parancsnokság 20 000 magyar katonát bocsátott szabadon a hadifogolytáborokból, valamint laktanyák átadásával és egyéb más módon is a magyar kormány segítségére sietett a demokratikus honvédség megteremtésében. A felszabadított országrészek különböző területein bujdosó katonák és tisztek — főleg tartalékosok — ezrei és tízezrei indultak el a hír hallatára a toborzó központok felé. A polgári lakosságból jelentkezettek tömegei izzó hangulatú gyűléseken, majd küldöttségek útján követelték azonnali behívásukat, felfegyverzésüket és harcbavetésüket. Az erről szóló beszámolók és jelentések bizonyítják, hogy alulról, a tömegek részéről az egész felszabadított országrészre kiterjedő hatalmas méretű mozgalom bontakozott ki, s megmutatkozott a dolgozó népben felszabaduló antifasiszta demokratikus erő.[33]

Ez az erő azonban a fegyveres harc számára *lényegében kihasználatlan* maradt. A hadosztályok felállítása indokolatlanul lassan, vontatottan történt. Az Ideiglenes Kormány már 1944. december 28-án hadat üzent Németországnak, de a hadüzenet realizálása érdekében keveset cselekedett. Vörös János honvédelmi miniszter ténylegesen a háborúban

[32] Variházi Oszkár ny. vőrgy. a „Budai Önkéntes Ezred" volt parancsnokának visszaemlékezése. HIL.

[33] A fentiekre vonatkozó dokumentumokból néhányat közöl a „Felszabadulás 1944. szeptember 26 — 1945. április 4." című kötet. Szikra 1955. 328—339. o.

való részvételünk elszabotálásán munkálkodott. Tudta jól, hogy kevés az idő és egy toborzott hadsereg felállítása komoly feladat, éppen ezért bürokratikus huzavonával akadályozta a hadsereg megszervezését. A kommunista párt hamarosan tisztában volt azzal, hogy Vörös János lelkes hangú toborzási felhívásai mögött nincs meg az akarat is a fasizmus elleni harcba való bekapcsolódáshoz és a honvédelmi minisztérium munkáját üres járathoz lehet hasonlítani. Éppen ezért a párt *ebben a kérdésben is* élére állt a tömegmozgalomnak és igyekezett lendítőleg hatni a szervezés munkálataira. Toborzó gyűlések egész sorát szervezte és rendezte meg, ezen túlmenően pedig a demokratikus hadsereg rendelkezésére bocsátotta a spanyol szabadságharc és a partizánharcok tüzében edzett, kipróbált kádereit.

A demokratikus néphadsereg szervezése 1945 február elején kezdődött meg Jászberényben, Hajmáskéren, Debrecenben és Miskolcon. Négy hadosztály, az 1., 5., 6. és 7. felállítására került sor, de csupán a jászberényi 1. és a debreceni 6. hadosztályt szállították ki hadműveleti területre. Vörös János és társai szabotázsukkal sokat ártottak a fiatal magyar demokráciának. A háború végső szakaszában akadályozták, hogy a magyar nép nemzeti becsülete követelményeinek megfelelően és vállalt kötelezettségéhez híven, hatékonyan részt vegyen hazája felszabadításában. Azt azonban megakadályozni már nem tudták, hogy két hadosztály a háború utolsó napjaiban elinduljon Ausztria felé. 1945 áprilisának végén magyar katonákkal megrakott szerelvények indultak el a nyugati hadszíntérre, hogy kivegyék részüket az utolsó összecsapásból. A rombadöntött ország látványa még inkább növelte a front felé haladó katonák harcvágyát, akik fizetni akartak a hitleristák tengernyi gaztetteiért. A hadosztályok *szelleme harcos és antifasiszta volt*, katonák és tisztek egyaránt élni akartak a fasizmus elleni harc lehetőségével. A gyorsan rohanó események következtében azonban erre már nem nyílt mód. Röviddel a hadosztályok Ausztriába érkezése után a hitlerista fenevad letette a fegyvert és minden feltétel nélkül megadta magát. A 6. hadosztály már bevetési parancsot kapott, mikor a fegyverletétel híre megérkezett. Ezek után a két magyar hadosztály az általa megszállt körzetekben rendfenntartási feladatokat látott el. Összeszedte a különösen az erdőségekben bujkáló kisebb-nagyobb fasiszta és SS csoportokat, csapatrészeket, lefegyverezte és fogságba vetette azokat. Május közepéig tartó ilyen tényked és után a két hadosztály visszatért a békehelyőrségbe.

* * *

Már utaltunk rá, hogy milyen nagy hatással volt a magyar hadsereg egészére az a tény, hogy a Szovjet Hadsereg megkezdte felszabadító hadműveleteit hazánk területén. Különösen áll ez azokra a magyar csapatokra, melyek az 1. hadsereg kötelékében határainkon kívül töltötték be

a német utóvédek utóvédjeinek szerepét. E csapatok katonáinak és tisztjeinek egy része a szlovákiai partizánmozgalomhoz csatlakozva, fegyveres harcot kezdett a hitleristák ellen. Sokan vettek részt a besztercebányai felkelésben, de ott voltak csaknem minden szlovák partizáncsoportban is. Jan Suchansky partizánparancsnok igazolása szerint a vezetése alatt álló partizáncsoportban 1944 december elejétől 1945. március 29-ig 68 magyar honvéd harcolt a német fasiszták ellen Dolina, Alacsony-Tátra területén.[34] A Rajov-i Csehszlovák Nemzeti Tanács is írásban ismerte el a 11. honvéd központi lőszerraktár személyi állományáról, hogy „... bajtársiasan viselkedett az itteni lakossággal és komolyan közösen harcoltak az 1945. május 5-i harcokban a lakosság oldalán a német véderő SS csapatai ellen."[35]

Jellemző az 1. hadsereg kötelékébe tartozó magyar csapatok közötti bomlási folyamat mélységére, hogy 1945. március 30-án a legmegbízhatóbbak között számontartott Szent László hadosztály nagy része is teljes fegyverzettel megadta magát és mint a 6. német hadsereg vezérkari főnökének parancsa megállapítja, „... megkezdte az ellenségeskedést a németek ellen."[36] A parancs a továbbiakban arról intézkedik, hogy „... a 6. hadsereg területén található összes magyar csapat azonnal lefegyverzendő, az összes fegyver és lőszer a német Wehrmachtnak, illetve a Birodalmi Védelmi Biztos közegeinek átadandó". A tisztek jól ismerték a katonák hangulatát, tudták, hogy nem akarnak harcolni és csak az alkalmat lesik az átállásra; ezért tartózkodtak az erőszakos fellépésektől, inkább közelebb próbáltak kerülni a katonákhoz és normális viszony kiépítésére törekedtek a lakossággal. Ezen túlmenően a legtöbb helyen legalább semlegességi viszonyt teremtettek alakulatuk és a környékbeli népi erők között, de egyes adatok szerint fegyverrel, lőszerrel és felszereléssel segítették a partizánokat és nem avatkoztak bele azok harcaiba a hitleristák ellen. Ez történt a 25. hadosztály esetében, amely április 2-án Gasseldorfnál felvette az érintkezést a Ferdinándy partizáncsoporttal, fegyverrel, lőszerrel és felszereléssel látta el és azt a csoport parancsnoka nyugtázta is. A partizáncsoport május elején Schwanberg ellen támadást intézett, erről előzőleg értesítette a hadosztályt, amely a korábbi megállapodás szerint a fasiszták hátába engedte a partizánokat.[37]

A 2. és 3. Ukrán Front bécsi hadműveletе felborította a német védelmet a Dunántúlon. A 101/2. légvédelmi jelzőüteg ebben az időben Komá-

[34] HIL. Béketárgyalás katonai iratai. 13/33.

[35] U. o. A birtokunkban levő anyagok főleg felsorolások, kiegészítésük még hátra van, ezért a cselekmények részletesebb tárgyalásával nem foglalkozhatunk.

[36] Ez ugyan nem volt igaz, de meggyőzően bizonyítja, hogy a hitlerista hadvezetés már ott is rémeket látott, ahol nem kellett volna, ugyanakkor a lefegyverzésre kiadott intézkedés megmutatja, hogy a tapasztalatok után mennyire nem bíztak a magyar csapatokban.

[37] HIL. Béketárgyalás katonai iratai. 14/36.

romban állomásozott. A német parancsnokság már hosszabb ideje több jelből megállapította, hogy a jelzőüteg személyi állománya átállási gondolatokkal foglalkozik, s ezért, mikor a visszavonulást elrendelte, a jelzőüteget német fedezet mellett indította útnak Pozsony—Brünn felé. A magyar katonák a szigorú felügyelet ellenére sem tettek le átállási szándékukról és április 9-én a Brünn melletti Ivanice helységben partizánokkal léptek érintkezésbe. Közös akcióra azonban itt nem nyílt lehetőség. Április végén a Pisektől északra fekvő Mirotice városkában ennek is elérkezett az ideje. Ekkorra a partizánokkal megszakadt összeköttetést ismét felújították és megállapodtak, hogy az őket kísérő hitlerista alakulatot elfogják és lefegyverzik. 1945. május 5-én a magyar katonák a partizánokkal együttműködve rajtaütésszerűen lecsaptak a hitleristákra, majd a sikeres akció után felfegyverezték a helybeli lakosságot és együttes erővel a szomszédos három falut is megmentették az SS-ek bosszújától. Blatna falu lakossága ugyanekkor fegyvert fogott az ott garázdálkodó hitleristák ellen, s harcukhoz a jelzőüteg golyószórós raja nyújtott hathatós segítséget.[38]

Jelentős csapást mért a német vezérkar számításaira a 24. magyar hadosztálynak az átállása, amelynek a 8. és 1. német páncélos hadsereg szomszédos szárnyainak csatlakozását kellett biztosítania a Stubnyai hágótól északra eső Tátra-gerinci védőállás megszállásával, 1945 április elején. Április 4-én, előre kidolgozott terv szerint, a hadosztály elhagyta állásait és miközben a hátbiztosítást ellátó részleg 5-én véres elszakadó harcot vívott a németekkel, teljes fegyverzettel és felszereléssel átállt a szovjet csapatok oldalára. A hadosztály átállása kb. 50 km-es rést nyitott a 8. és 1. német hadsereg között, ezzel lehetővé tette a támadó szovjet csapatok szabad előretörését a Túróc völgyében. Ennek következtében tökéletesen sikerült az 1. német páncélos hadsereg hátbatámadása, amely alapjaiban felborította a Cseh-Modva medence Kis-Kárpátok vonalán tervezett védelmét és megnyitotta az utat Prága felé. Az átállás után a szovjet Legfelsőbb Főparancsnokság küldöttének utasítására Hajmáskérre indultak, ahol a demokratikus hadsereg 5. hadosztályát szervezték belőlük, de a túlságosan rövid idő már nem tette lehetővé frontra indításukat.[39]

A katonai helyzet alakulása azonban nem maradt hatás nélkül a Dunántúl déli, délnyugati részén alkalmazott magyar csapatokra sem. Itt ugyan jóval kevesebb magyar egység harcolt, mint Csehszlovákia területén, de ugyanazon tünetek jellemzőek rájuk is. Ezek a csapatok már nemcsak a fasiszták sorozatos vereségeinek voltak tanúi, nem csupán az elkerülhetetlen véget látták, amennyiben továbbra is kitartanak a hitleristák oldalán, hanem cselekvésre ösztönözték őket a fel-

[38] U. o. 14/38.
[39] U. o. 14/26, 35.

szabadított országrészekből érkező hírek is. Ezek pedig merőben ellenkeztek azokkal a hazugságokkal, amelyekkel a hitleristák és nyilasok traktálták őket. A katonák fülébe jutott hírek a fiatal magyar demokrácia első lépéseiről szóltak. Az üzemi bizottságok megalakulásáról, a földigénylő bizottságok munkájáról és számtalan olyan tényről, amely világos válasz volt a jövőt illető kérdésekre, melyek a katonákat foglalkoztatták. Mindez oda vezetett, hogy a katonák többségének egyetlen törekvése volt csupán: épségben hazakerülni.

A tisztikar sem volt egységes, az események hatása alatt már jóideje két élesen elhatárolható nagy csoportra oszlott. Ez a csoportosulás nem egyszerűen a hivatásos és tartalékos tisztek elkülönülése volt, bár kétségtelen, hogy benne ez is felismerhető. Elsősorban nem is az választotta a tiszteket két táborra, hogy hittek-e vagy nem a fasiszták győzelmében. Mióta a hadműveletek hazánk területére is kiterjedtek, a nyilasokat kivéve nagyon kevés tiszt hitt abban, hogy a helyzet valamiféle „csodafegyver" bevetése következtében a hitleristák javára megváltozik. A *jövő kérdése* osztotta meg a magyar tisztikart, az elkövetkezőkhöz való viszony volt a választóvíz. Az *első csoporthoz* tartozott a hivatásosok nagy része, mely az uralkodó osztály sorából került ki, vagy össze volt nőve azzal. Ezért családja birtokainak vagy érdekeltségeinek további sorsa szempontjából nézte az eseményeket, ez határozta meg magatartását, amely semmiben sem különbözött a nyilasokétól. Ide tartozott még a tartalékosok két rétege is. Az egyiket érdekei kötötték az uralkodóosztályhoz, a másik pedig az értelmiség alsó rétegéből adódott. Ezek békeidőben igen szűkös, szerény viszonyok között éltek, s az egyenruhát magukra öltve egyszerre hatalomhoz jutottak, anyagi helyzetük szinte egy csapásra megváltozott, ezzel párhuzamosan a társadalmi ranglétrán is feljebb kerültek. Mindez elbódította őket, nem akartak tudomást venni a valóságról. Számukra a fasiszták veresége a régi életmód visszaállítását jelentette, ezért egyek lettek a hivatásosok említett csoportjával, amely a németek melletti kitartás híve volt az angolszász hadifogságig. A *másik csoportba* tartozott a tartalékosok zöme, akik nem szakadtak el a néptől, együtt éltek a katonákkal és megértették azt is, hogy a fasizmus veresége, meg a hazánkban megkezdődött változások számukra a jobb, emberibb élet lehetőségeit teremtik meg. Így érzett a hivatásosok ama kisebb része is, amely származásánál fogva közelebb volt a néphez és anyagi kötelékek nem fűzték szorosan a régihez. Természetesen a két csoport külön-külön sem volt egységes minden kérdésben, különösen áll ez az utóbbira, amelyen belül több árnyalat mutatható ki a háborútól megundorodottaktól az aktív fasisztaellenes fegyveres harcot vállalókig.

A tisztikar azon csoportja, amely ellenségként állt szembe a hírül vett demokratikus átalakulással, a terror minden eszközét igénybe vette, hogy együtt tartsa a katonákat és Ausztriába kényszerítse őket. Napi-

renden volt a szökést megkísérlők felkoncolása, a határ felé vezető utakat szegélyező fákon akasztott katonák lógtak, hogy elrettentő példát szolgáltassanak a teljesen demoralizált csapatok számára. Mindez azonban nem akadályozhatta meg a csapatok további bomlását. A katonák csoportosan szakadtak le, velük azok a tisztek, akik nem féltek a holnaptól és nem akartak elpusztulni idegen érdekért és bevárva az első szovjet katonát, fogságba mentek.

Ezt a könnyebb megoldást sokan választották, sokkal többen, mint akik harcolni is hajlandók voltak az igazi ellenség ellen. De ebben az időszakban is százak ismerték fel a helyes tennivalót, és fordultak fegyveresen a hitleristák ellen. A március 16-án megindult „Bécsi hadművelet" néhány nap alatt teljesen felbomlasztotta a dunántúli német védelmet, s fejvesztett menekülés kezdődött. A 14/II. zászlóaljat is Ausztria felé irányították. A katonák nem akartak átmenni a határon, egyre fogyott az állomány. A 4. század 2. szakasza már korábban kapcsolatba került jugoszláv partizánokkal, akikkel megállapodott az átállásban. A szakasz minden tagja összes fegyvereivel csatlakozott és a IV. partizán harccsoport parancsnokság alárendeltségébe került. Ez a harccsoport a 2. német páncélos SS hadsereget üldözve, Maribor—Klagenfurt felé nyomult előre. A hitleristák elleni harccselekmények során a partizások között egyre több magyar katona kezében ropogott a fegyver. Számuk ugyanis a közben átállókkal folyton gyarapodott és 1945 április elején a IV. partizán harccsoport kötelékében már 500 fős önálló zászlóalj — a III. zászlóalj — szerepelt, amely május 12-ig küzdött együtt a jugoszláv szabadságharcosokkal.[40]

* * *

Még hosszabb kutatómunka szükséges, hogy a Horthy-rendszer hadseregében kibontakozott antifasiszta, németellenes mozgalomról teljes képet kapjunk. Néhány következtetés levonására azonban már ez, a lényegében adattöredékekre támaszkodó vázlatos áttekintés is alkalmat ad.

Megállapítható, hogy a hadseregben végbement erjedési folyamat *reális alapot* adott ahhoz, hogy a katonatömegeket alkalmas időpontban *szervezetten és egységesen* a németek ellen lehessen fordítani. A Szovjetunió és nyugati szövetségesei közötti ellentétekre, azok kiéleződésére számító „kivárási politika" bűvkörében élő kormányzat, és katonai vezetés bűnei következtében, azonban a magyar ellenállási mozgalom története bővelkedik a kihasználatlanul maradt lehetőségekben, s Magyarországon olyan sajátos helyzet keletkezett, amelyben a katonák fegyveres harca az igazi ellenséggel szemben *csak a hadsereg erkölcsi és szervezeti felbomlása útján* bontakozhatott ki.

[40] U. o. 14/34.

A magyar uralkodó körök nem követték a román példát, *nem akarták vállalni* egy Hitler-ellenes függetlenségi harc vezetését, s ebben teljes mérvű támogatást kaptak a hadsereg vezetőitől. A tisztikar pedig nem is gondolt arra, hogy a rendszer urainak akarata *ellenére* állítsa a hadsereget a szabadságharc oldalára, *visszariadt* annak még a lehetőségétől is. Ezért a hadseregben főleg a passzív ellenállás különböző formáival találkozunk, az aktív ellenállás, a fegyveres harc a kevesek dicsősége maradt. A hadsereg erkölcsi felbomlása — ha hamar megindult is — a háború egész ideje alatt tartó folyamat volt, a szervezeti felbomlás pedig csak október 15-e után kezdődött el. Ilyen körülmények között, a kisebb egységekben történő fegyveres szembefordulások *elszigeteltek* maradtak egymástól, hatósugaruk elégtelennek bizonyult az egységes vezetés *pótlására*, nagyobb eredmények elérésére.

Ismételten hangsúlyozni kell emiatt a politikai és katonai vezetés mérhetetlen felelősségét, mert az egyszerű katonákban megvolt az akarat az igazi ellenség elleni harc vállalásához. Elsősorban nem rajtuk, hanem az országot katasztrófába juttató vezetőiken múlt, hogy történelmünk ma a fasizmus legyőzésében való részvételükről csak epizódokat tarthat nyilván.

NYUGATI HATÁRVÉDELMÜNK STRATÉGIAI—TAKTIKAI JELENTŐSÉGÉNEK NÉHÁNY KÉRDÉSE A XI—XII. SZÁZADBAN

Dr. Horváth Miklós őrnagy

A XI—XII. század nemcsak a magyar állam megalakulásának és fejlődésének időszaka, hanem a magyar állam függetlenségi küzdelmeinek első szakasza is.

A fiatal feudális magyar állam csak a XI. században tizenegyszer küzdött meg német hódítók és azok vazallusainak az önállósága ellen irányuló támadásaival, mely támadásokat feudális méretek szerint nagy katonai felkészültség jellemzett. Nem beszélve a nyugati határunkra nehezedő, szinte nyílt háborút jelentő XII. századi állandó határincidensekről.

A külső támadások mellett az új államot belső feudális pártharcok rázkódtatták meg, amelyeket a német császárság is állandóan szított és nem egyszer sikerrel használt fel a keleti hódító törekvéséhez mind politikailag, mind katonailag. S ez a körülmény még nehezebbé, bonyolultabbá tette a fiatal magyar állam létét, függetlenségi küzdelmét a német hódítókkal szemben. Ezért kiált fel Dante egyszerre az aggódás és az elragadtatás hangján: „O beata Ungheria, se non si lascia Piu malmenare!"[1]

A belső ármánykodás és a külső támadás ellenére a fiatal feudális magyar állam *katonailag* győzelmesen ellent tudott állni a német császárságnak.

Felvetődik a kérdés: *mi volt az oka, hogy a feudális fejlődés elején tartó magyar állam és társadalom gátat tudott vetni a társadalmi és állami fejlődésben előrehaladottabb német feudális nagyhatalom keleti expanziós politikájának?!*

A kérdésre már az egykorú, illetve valamivel később élő történészeink is igyekeztek feleletet adni. Krónikásaink feudális nacionalista szemlélete a mesemondók módján a magyar tulajdonságok felmagasz-

[1] *Alighieri Dante:* Divina Comedia. Paradiso XIX. 142. („Oh boldog Magyarország, ha többé nem engedi, hogy oly csúful bánjanak vele!")

találásában, az idegenek sajátosságának becsmérlésében jelölik meg népünk győzelmének okát „a fenevadak módjára ordító németekkel"[2] szemben. Ilyen alapon mondja Anonymus a magyar népről, hogy az már eleitől fogva „kemény volt a csatára, gyors a lovaglásra... és íjra és nyilazásra a világ minden népénél derekabb volt."[3]

A korai középkor magyar államának győzelme a német hódítási törekvésekkel szemben a társadalmi, politikai, gazdasági és hadügyi téren meglevő külső és belső erőforrások sokrétű összefüggése és kölcsönhatása következetében vált lehetségessé és testesült valósággá.

I.

A korai magyar—német háborút ábrázoló polgári és ellenforradalmi hadtörténetírás egyes eszmei és szakmai jellemvonásainak bírálata

Jelen tanulmány csak a korai feudális magyar állam hadművészetének egyik sajátosságát: *a határvédelem stratégiáját és taktikáját* tárgyalja, amely a többi tényezővel együtt jelentős mértékben elősegítette a függetlenséget biztosító katonai győzelmeket. A magyar hadművészetnek ez a súlypontkérdése a magyar határvédelemre a sajátos egyedi vonások mellett rendkívül sok azonosságot mutat a keleti szláv államok határvédelmi hadműveleteivel s ugyanakkor szembetűnő eltérést a nyugati feudális határvédelmi rendszertől.

Minden bizonnyal a szlávellenes nemzetiségi politika eszmei indítéka, hogy sem a polgári, sem az ellenforradalmi korszak történet- és hadtörténetírásai — amelyek pedig előszeretettel foglalkoztak a korai középkor történetével — a XI—XII. századi határvédelem stratégiai—taktikai jelentőségét, valamint hasonlóságát a keleti szláv határvédelemmel nem, vagy pedig a valóságnak meg nem felelően elemezték.[4]

A magyar szabadságért küzdő polgári történetírók őszinte, lelkes hazafiassággal írtak népünk korai németellenes harcairól. A múlt század első évtizedében jelent meg az első ilyen irányú és magyar nyelvű, nagyterjedelmű munka; Virág Benedek „Magyar Századai"[5] történelmünknek 1526-ig terjedő időszakáról. Virág — akit Toldy Ferenc joggal

[2] *E. Szentpétery:* Scriptores Rerum Hungaricarum (továbbiakban SRH) I. 323. o.

[3] E. Szentpétery: SRH. I. 37.: „... gens dura erat ad pugnandum et super equos ad pugnandum... et arcu ac sagittis meliores erant super omnes nationes mundi..."

[4] A korai középkorral foglalkozó magyar polgári és ellenforradalmi kor hadtörténetírás bírálata nem fér el egy ilyen tanulmány keretei közé. A téma teljes kimerítése hosszabb tanulmányt igényel. Most csak a legfontosabb problémákat lehet felvetni, kiélezve az egyes kérdéseket. A marxista hadtörténetírásnak azonban sort kell kerítenie az előbb említett hadtörténetkutatások elvi és szakmai bírálata.

[5] Virág Benedek: Magyar Századai. 3. kiadás. Pest, 1862.

„a magyar lélek tüzes ébresztőjének" nevez[6] — munkájában mellőzi a magyar és német állam közötti korai háborúk tudományos katonai elemzését. Erre a magyar történelem első monografikus feldolgozója szakmai képzettség hiánya miatt nem is volt képes, s az akkori magyar hadművészetben Bölcs Leó által rögzített hadi viszonyok továbbélését, sőt példakénti(!) fenntartását látta. Virág a magyar függetlenség megóvását a nagy uralkodóknak romlatlan „szittyai" hadvezéri képességében véli biztosítottnak. Történelemszemlélete a kor tudományos színvonalának megfelelően nem érti meg, hogy a hadsereg szervezete, fegyverzete, stratégiája és taktikája „mindenekelőtt a termelés mindenkori fokától és a közlekedési utaktól függ"; nem látja a hadvezérek szerepét, amely az előbbiek függvénye.[7] Virág Benedek hadtörténészi állásfoglalását meghatározza azonban az is, hogy a polgári történetírás e korszakának Habsburg-ellenessége sem mentes a helytelen nemzetiségi szemlélettől: a szláv népek alacsonyabbrendűségének hangsúlyozása a katonai tulajdonságokra is vonatkoztatva. Ezért nem is veszi észre népünk németellenes harcainak hadművészeti összefüggését a keleti szláv államoknak ugyancsak a német hódítók elleni háborújuk művészetével.

A magyar reformkor egyik alapvető célkitűzése volt az önálló hadsereg megteremtése. Ezen cél szolgálatába állította Horváth István, a nemzeti függetlenség harcos történésze a szerkesztésében megjelenő „Tudományos Gyűjtemény" című folyóiratot. Maga Horváth István, aki Virág Benedek tanítványa és Vásvári Pál tanára volt, a hadtörténeti kutatás terén nem megy túl mesterén. A folyóirat hadtörténet-írói között azonban megtaláljuk Kiss Józsefet, aki szakmailag mutat fel újat. Ő már utal a korábbi középkor magyar hadművészetének arra a jellegzetességére, hogy a harc formája: a kisebb könnyű lovas egységek a védekezésben is mint önálló taktikai egységek működnek.[8]

Alapjában véve azonban ő is és a Tudományos Gyűjtemény többi hadtörténésze is az önálló magyar hadművészetet — nacionalista módon — csak az ősi hadviselésben látja és ebben keresi a nemzet katonai dicsőségét. De tárgyilagosan látnunk kell, hogy amint önálló magyar hadsereg, úgy önálló magyar hadtudomány sem volt, s így a hadtörténelem, ezen belül a hadművészet története sem érhetett el számottevő eredményt. A magyar hadtudománynak olyan önálló képviselőivel és művelőivel, mint Bocskai, Bethlen, Zrínyi, stb. az osztrák elnyomás miatt

[6] U. o. 3. lap.
[7] Vö.: *Engels:* Anti Dühring. Szikra 1948. 158. lap.
[8] *Kiss József:* A magyar nemzet régi neveiről. Európába jöttekori hadi mesterségéről és itteni lett megtelepedése utáni nemzeti szerkezetjéről. Tudományos Gyűjemény. 1840. IX. kötet. 3—33. lap.

nem foglalkozhattak, amint Virág írja Döbrenteinek: „Öcsém, a lelkem fáj belé, nem lehet írnom Mohácson innen."[9]

A nemzeti függetlenségért küzdő polgári történetírók e sora Horváth Mihálynál éri el az alkotás tetőpontját. Horváth Mihály — akit joggal tarthatunk a magyar történetírás egyik polgári klasszikusának — ekkor még nem foglalkozott e korszakkal s későbbi időben írt műveiben sem hadtörténelmi szempontból. Így működésének vizsgálatára nem térek ki.

A magyar polgári forradalom hajnalán történet—hadtörténetírásunk tehát a magyar hadművészet kutatása terén jelentősen nem haladt előre, de haladó szerepet töltött be, mert a nemzeti függetlenség, a polgári átalakulás követeléseit tűzte zászlajára.

Az 1848—49-es polgári forradalom és szabadságharc leverése után a magyar történetírásnak ez a haladó vonása általában megszakadt. Az ellenforradalmi önkényuralom éveiben történészeink (kevés kivételtől eltekintve, mint például Rosty Zsigmond, aki írásában[10] tovább szolgálja a nemzeti függetlenség eszméjét, valamint az akkori Hadtörténelmi Közlemények egyes tanulmányai, ha nem is egyforma intenzitással) megalkusznak. Jellemzően ez az *eszmei irányzat* uralta a hadtörténetírást nemcsak közvetlenül a 48-as szabadságharc leverése után, hanem a kiegyezés utáni korszakban is ez fémjelezte a hadtörténeti alkotásokat. A nemzeti függetlenség kérdése végeredményben lekerült a napirendről. Történeti és hadtörténeti irodalmunk az osztrákoktól való teljes függőségünket elleplezte a szláv népek feletti magyar uralmi programmal. Különösen élesen rajzolódik ki ez az összkép a századforduló után, kifejezve a magyar finánctőke törekvését.[11] A korszak *egész* történeti irodalmát a szélsőséges nacionalizmus jellemezte, amely főképpen a nemzetiségek állítólagos alantos voltának hangsúlyozásában nyilvánult meg, mint a szlávok, „oláhok" államalapítási tehetetlenségének, gazdasági, kulturális elmaradottságának és nem utolsósorban katonai érdektelenségének hangsúlyozásában. A történetírók a magyarságnak a hódításhoz való jogát igyekeztek igazolni eszmei-történeti „indokokkal". Folyamatosan kidolgozták a magyar birodalom eszméjét, amely alapul szolgált a Horthy-fasizmus történetírásának. Elvi nézeteltérést nem is találunk e két kor jellegzetes két képviselője: Pauler Gyula és Hóman Bálint között.

[9] *Szalay Gyula:* Virág Benedek élete és művei. 34. lap. [Idézi *Bőhm Jakab:* A történetírás a nemzeti függetlenségért c. munkájában. (kézirat)]

[10] *Rosty Zsigmond:* A tatárjárás történelme negyedik Béla király idejében Pest, 1856. „Mi pedig a tatárjárásból ama tanulságot merítsük, hogy a hont ért bárminő rettentő csapások következményei megsemmisíthetők, ha fiaiban elcsüggedés helyett férfias akarat, eszélyesség és honfiság uralkodik, azaz ha le nem mondunk önmagunkról." (id. m. 145. l.)

[11] vö. *Csánki Dezső* (szerk.) Árpád és Árpádok. Bp. 1908.

Pauler Gyula nagy munkájának befejező soraiban írja: „Sokszor vetették fel a kérdést, mi az oka, hogy Magyarország itt a négy folyam vidékén megmaradt, a magyar országát, nemzetiségét fenntartotta, míg a hunok, avarok, más hatalmas népek elpusztultak, elenyésztek. A választ megadja a magyar nemzet jelleme, amilyennek a XI—XIII. században mutatkozott és mai napig sem változott. A nyugati világ határára telepedve, követte a vezért, ki a kereszténység kebelébe vezette, barátjának kezdé tekinteni a nyugat népeit. Megtűrt, sőt befogadott új meg új idegeneket, de azért úr és magyar akart és tudott maradni, mert megvannak benne az úri tulajdonságok: önérzet, méltóság, amely imponál, igazság, mely megbecsüli a jót, az érdemet, ahol találja alattvalóját, idegen társait el nem keseríti, hanem megnyeri, lefegyverzi és lefegyverezve tartja."[12]

A Horthy-fasizmus pregnáns történetíró és politikus képviselője, Hóman Bálint negyven év múlva — amikor a magyar uralkodó osztály a fasiszta Németország csatlósaként újra a szomszéd népek elleni támadásra készült — írja: „Kelet vagy Nyugat? Ez volt a nagy kérdés. A pusztulás várt a magyarra is, ha a történeti élete sorsdöntő órájában kelet felé fordul tekintetével. Géza, mint egykor Árpád, nyugatra nézett, s ezzel eldöntötte nemzete sorsát. Érdeme, hogy a magyarság végleg elszakadt és elfordult a bizánci-görög, szláv kulturköröktől. Géza szervező munkásságának köszönhető, hogy fia aránylag kevés küzdelem árán, rövid idő alatt meg tudta szervezni a magyar királyságot és a magyar katolikus egyházat."[13]

Az ilyen eszmei beállítottság folytán a kiegyezést követő korban, a dualizmus idején a történész és hadtörténész vizsgálódásban igen előkelő helyet foglalt el a korai középkor, ha nem is olyan kimagaslót, mint a következő korszakban. A magyar korai középkorból elsősorban — a tények tendenciózus és erőszakolt csoportosításával vagy meghamisításával — a magyar feudális uralkodó osztálynak keletre, illetve délre irányuló hódító törekvéseit (XII—XIII. század), a XI. századból pedig a magyar és a keleti szláv államok külpolitikájában jelentkező kisebb átmeneti összeütközéseket állították a történészi reflektorfénybe. Az alapvető kérdést: a feudális Németország keleti expanziós politikáját és a magyar állam németellenes függetlenségi harcait csak „átmeneti diplomáciai irányzatnak" tekintették.

Az 1848 utáni kornak polgári történelmi szemlélete a korai középkorral kapcsolatban lényegében negatív előjelű. Haladást jelent, hogy megindul a szélesebb hadtörténet-kutatás és írás, elsősorban történelmünk kezdeti feudális szakaszának hadügyeire vonatkozólag.

[12] *Pauler Gyula:* A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. Bp. 1893. II. kötet. 617—618. lap.
[13] *Hóman Bálint:* Magyar történet. Bp. 1935. I. kötet. 176. lap.

A hadtörténeti tudomány fejlődésében ez a pozitív jelenség egyrészt a „magyar birodalom" negatív eszmei alapjában gyökeredzik,[14] másrészt összefügg a magyar uralkodó osztály és a Habsburg-dinasztia kiegyezése eredményeképpen 1872-ben létrejött magyar tiszti iskolával (Ludovika Akadémiával), ahol bevezették a hadtörténelem oktatását.

A hadtörténelem intenzívebb művelését a dualizmus korában a történetírók kezdeményezték és fejlesztették. A sorból Pauler Gyula, Tagányi Károly, Erdélyi László, Pesti Frigyes, Marczali Henrik emelkedtek ki.[15]

E korszak hadtörténetíróinak az előbb tárgyalt eszmei azonosságuk mellett közös vonásuk, hogy munkáikban nincs meg világosan a határvonal a hadtörténelem és a történelem között. Bizonyos fokig érthető „eredeti" kutatásuk területénél fogva. Műveikben az akkori francia történetírás virágkorát élő *pozitivista* irányzata olyan formában jelentkezik, hogy erősen kútforrásokhoz, oklevelekhez, régészeti anyaghoz tapadó hadtörténeti munkákat írnak. Hadtörténet-írásaik elsősorban a korai feudális magyar állam hadseregszervezetéről beszélnek, legszorosabb kapcsolatba hozva az akkori vármegyei szervezettel.[16]

A módszer kétségtelenül sok tekintetben előrevitte — főleg a királyi és magánbirtokosok katonaságának kérdésében — a hadseregszervezés ábrázolását.

A vármegyerendszer és a hadsereg szervezetének összefüggéséből többé-kevésbé észrevehető a polgári hadtörténészek e csoportjánál az a felismerés, hogy az állam katonai szervezete, mint a hadviselés eszköze, közvetlenül függ az illető ország gazdasága fejlettségi színvonalától, társadalmi és politikai rendszerétől. Az 1848—49-es szabadságharc előtti irodalommal ellentétben tehát a magyar hadviselésben látnak fejlődést, feudális irányú előrehaladást a régivel szemben. Feltalálható valamennyiüknél bizonyos felismerése annak, hogy a hadviselés módjainak, formáinak fejlődése előrehaladó folyamat, felfelé vezető mozgás az egyszerűtől a bonyolult felé, az alacsonyabb rendűtől a magasabb rendű felé.

[14] A magyar feudál-kapitalista uralkodó-osztályok balkáni, illetve keleti agresszív tervei igényelték, hogy a soraiból kikerülő tisztikart a hadtörténelem nacionalista szemléletén készítsék elő a szomszéd államok leigázására: Ezt fejezi ki a Budapesti Hírlap 1897. május 27-iki számában megjelent „Magyar katonai iskolák" című cikke: „. . . magyar katonai akadémiát létesíteni magyar tannyelvvel, magyar pénzen úgy, hogy a *nemzeti aspirációk teljes kielégítése mellett* ne üssenek rést a hadsereg szervezetén sem, amelyet az erős osztrák-magyar haderő összes baráti érintetlenül kívánnak fenntartani." (Kiemelés tőlem: H. M.)

[15] A korszak kiemelkedő hadtörténésze még Thaly Kálmán, Bárczay Oszkár és Takács Sándor, akik azonban nem foglalkoztak korszakunkkal. — Az 1883-ban megindúló *„Hadtörténelmi Közlemények"*-et a Magyar Tudományos Akadémia Hadtörténelmi Bizottságának szerkesztésében — ugynacsak a nevezett történészek előkészítő munkája hozta létre.

[16] V. ö.: *Tagányi Károly:* A királyi megye a XI. században. Tört. Szemle. 1913. 513. lap; *Botka Miklós:* A vármegyék első alakulásáról és őskori szervezetéről. Századok 1870. 499. lapok; *Erdélyi László:* Anonymus korának társadalmi viszonyai. Tört. Szemle. 1914. 206. lapok és Árpádkori társadalom-történetünk legkritikusabb kérdései. Tört. Szemle, 1915. 202. lapok; *Pauler Gyula:* Néhány szó hadiviszonyainkról a XI—XIII. században. Hadtört. Közl. 1888. 501. lapok; *Tagányi Károly:* Felelet az „Árpád-kori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdéseire". Tört. Szemle 1916. 296. lapok. 409. lapok, 543. lapok.

A dualizmus-kori hadtörténetírás szemlélete azonban szükségszerűen korlátozott volt, mert vagy egyáltalán nem tárgyalta a háború, a hadművelet és a harc előkészítésének és lefolytatásának módjait, egyszóval a hadművészet kérdéseit, vagy pedig ha tett erre kísérletet — mint például Pauler Gyula „Néhány szó hadiviszonyainkról a XI—XIII. században" című tanulmányában[17] — akkor az adott hadművészetet *nem* a széles gazdasági-társadalmi keretben, s ezeket *nem* egymásra gyakorolt hatásukban vizsgálta. Ez a szemlélet vagy módszer a hadseregszervezet meghatározó okát kizárólag a vármegyerendszerben látta, figyelmen kívül hagyva, hogy a *hadsereg felépítésének és szervezeti formáinak objektív keletkezési és fejlődési alapja a hadviselés formái és módozatai is.*

A hadművészet története alapos kutatásának hiánya következtében a korábbi magyar középkorral foglalkozó hadtörténelmi irodalom a stratégiát, taktikát vagy csak járulékosan kezelte, vagy pedig elemzéséhez hozzá se fogott. Szembetűnő e módszer hiányának következménye az akkori magyar határvédelem polgári feldolgozásában.

A korai németellenes függetlenségi háborúknak azt a stratégiáját, hogy a támadást a határvédelmi rendszerben semmisítsék meg, a polgári hadtörténetírás nem hámozta ki az egykorú vagy közel egykorú leírásokból. Az ott folyó ütközeteket csak passzív, halogató védelmi „portyázásnak", mint az ősi hadviselés továbbélő, sajátosan magyar formájának tartotta, amelyeket kisebb határvédelmi „telepes őrök" végeztek. Az alapvető tényező ezekben a harcokban szerintük csak a felégetés, az ellenséges csapatok kiéheztetése. Nem vették figyelembe, hogy a keleti szlávokhoz hasonlóan „Magyarország a Nyugatról átvett nehéz lovasság mellett megtartotta saját nemzeti könnyű lovasságát"[18], amelyek elsősorban a határvédelmi rendszerben *önálló taktikai egységeket* képeztek. A határőrként működő taktikai egységek rendkívül alkalmasak voltak, hogy az egyetlen döntő ütközetre beállított nehézlovasságú német sereget folytonosan manőverező támadással — kitérve a döntő ütközet előtt — felmorzsolják. Jóllehet a határőrök szervezetileg a vármegyéhez tartoztak, katonai alkalmazásuk azonban az önállóság jegyét viselték a nem határszéli vármegyék katonáival szemben. A polgári hadtörténetírás a határvédelemnek csak „határrendőrségi, felderítői szolgálatot tulajdonít, mint a tulajdonképpeni magyar seregek természetes előőrseinek.[19]

A határőröknek, mint a magyar hadsereg önálló taktikai egységeinek manőverező harcait biztosító *nyugati* gyepűrendszert is *metafizikus módon vizsgálták.* Nem vették észre a fejlődési különbséget az ország nyugati és a többi határvédelmi rendszere között. A XI—XII. század magyar—német háború dinamikájából kitűnik, hogy a gyepűkön belül megerősített védelmi pontok voltak, amelyeket könnyű lovassággal ren-

[17] Megjelent: a Hadtörténelmi Közlemények 1888. 501. lapok.
[18] Vö. *Engels:* A hadsereg. Hadtört. Közl. 1956. 3—4. szám 23. lap.
[19] *Erdélyi László:* Árpádkori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései. Tört. Szemle, 1915. 220. lapok.

dekező kisebb települések vettek körül. Erről meg vannak különösen a német évkönyvek, krónikák elbeszélő utalásai is. Mégis a nagyszámú polgári gyepűkutatási irodalom[20] a XI—XII. században a nyugati határgyepűkre vonatkoztatva is éles különbséget tesz a gyepű és gyepűelve között. Az ország nyugati részén a határőrző egységek elhelyezkedésének *érintkező területei* voltak a német határőr grófsággal. A gyepű és gyepűelve közötti éles különbség itt elmosódik, szemben az északi, keleti és déli gyepű-gyepűelveivel.[21]

A polgári hadtörténészek tehát figyelmen kívül hagyják a gyepűrendszer szerkezeti változását, amelyet egyrészt a feudális társadalom és állam létrejötte, a hadsereg átalakulása, a megváltozott hadviselési mód, másrészt a német világi és egyházi birtokosoknak már a X. században a nyugati határunkat övező „gyepűelvekben" meginduló lassú, beszivárgásszerű telepítési módszere eredményezett. Mályusz Elemér által még 1922-ben elindított, települési történeteket feldolgozó munkálatok eredményei igazolják, hogy a XI—XII. században a német beszivárgó települések ellensúlyozására fontos volt az ún. gyepűelvek katonai megszállása, biztosítása. Itt nyomban meg kell jegyezni, hogy ezen települési kutatások „eszmei" indítéka a Horthy-fasiszta történetírás vonalába tartozott, a tényleges eredményeket azonban igen nagy mértékben használni tudja az e kor határvédelmét kutató hadtörténész is. A településtörténet bírálatára később visszatérek.

A gyepűrendszernek a XI—XII. századi magyar hadművészethez alkalmazkodó szerkezeti változását figyelembe nem vevő Gombos Albin ellentmondásba kerül, amikor írja: „*Valószínű* a magyarok arra törekedtek, hogy minél nagyobb elpusztított terület legyen köztük és szomszédjuk között. Ez a körülmény a békés időben könnyebbé tette a német telepesek előrenyomulását."[22] (Kiemelés tőlem: H. M.)

Gombos maga sem kockáztatja meg az elpusztított terület elvét, mint alapvető határvédelmi szempontot biztosnak állítani. De a valószínűsítést is cáfolják maguk a német évkönyvek, amikor a nyugati gyepűelveknek tartott területeken lefolyt német betörésekről beszélnek és ott templomos falvak elpusztítását írják le.[23]

[20] A gazdag irodalomból csak a jelentőseket említve: *Karácsonyi János:* Hazánk Szent István korabeli határairól. Századok, 1901. 1039. lapok. *Erdélyi László:* A pannonhalmi szent Benedek-rend története. Bp. 1902. *Tagányi Károly:* Gyepű és gyepűelve. Magyar Nyelv. 1913. *Karácsonyi János:* A honfoglalás és Erdély. Katolikus Szemle, 1896. *Pauler Gyula:* A magyarok megtelepedéséről. Századok, 1877. *Nagy Imre:* A Lajta, mint határfolyam. Századok, 1871. *Gombos F. Albin:* Történetünk első századaiból. Századok, 1911.

[21] Tagányi az egyedüli, aki utal erre, amikor megállapítja, hogy „csak bizonyos határszéleken s nem valamennyinél telepítettek őröket. (Gyepű és gyepűelve. Magyar Nyelv, 1913. 146. lap.)

[22] *Gombos F. Albin:* Történetünk első századaiból. Századok, 1911. 501. lap.

[23] Vö.: Monumenta Germaniae Historica (továbbiakban MGSS.) VII. és IX. köteteinek idevonatkozó részeivel.

A magyar és szláv határvédelem és gyepűrendszer jellege és fejlődése között nemcsak sok azonos vonás van, hanem egyúttal a magyar és keleti szláv államok határvédelmi rendszere teljesen eltér a német határőrgrófság intézményétől. Ezt a polgári hadtörténetírás meg is állapítja, s ez haladó vonás a kutatásában. „Nálunk *nem alakult ki* a német határőrgrófsághoz *hasonló* intézmény."[24] (Kiemelés tőlem: H. M.) — írja Erdélyi László. Pauler Gyula tovább jutva megállapítja, hogy — „István kortársának, Boleszlónak tulajdonított határvédelmi intézmény rendszerét vizsgálva, a lengyel források tanulmányozása által körülbelül hasonló eredményre jutunk nálunk is."[25] Ennél tovább azonban nem mennek és nem irányítják figyelmüket a magyar és szláv határvédelem analógiájára.[26]

Az 1848—49-es szabadságharc bukása és a kiegyezés utáni korszak hadtörténészei tehát lényegében nem foglalkoztak a hadtörténelem fontos területével, a hadművészet történetével. Szerintük a hadtörténelemnek kizárólag a háború történetével kell foglalkoznia, amelyhez hozzátartozik ugyan a hadseregszervezés és fegyverzet kérdése, de nem az egymással szoros kapcsolatban és kölcsönhatásban álló stratégiát, hadműveleti vezetés művészetét, taktikát magában foglaló hadművészet. Egyébként ennek a szemléletnek prominens példáját mutatja Rónai-Horváth Jenő m. kir. alezredesnek 1895-ben megjelenő többkötetes könyve: Magyar Hadi Krónika. (Magyar Tudományos Akadémia kiadása.)

A hadtörténetírás e módszerbeni negatív jellegzetességét a tanulmány tartalmának megfelelően csak a határvédelem vonatkozásában mutattam ki.

A Horthy-ellenforradalom korszakának a korábbi középkorral foglalkozó történet—hadtörténetírása bírálatát is a közös eszmei szemlélet leleplezésével kell kezdenünk. A dualizmus-kori hadtörténetírás közös eszmei alapjában kimutattuk a nacionalizmust, amelynek tartalma: a magyar uralkodó osztály elhivatottsága a nemzetiségek feletti örökös uralomra; a Habsburg-birodalmon belüli keresztény nyugathoz való tartozás.

[24] *Erdélyi László:* Árpádkori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései. Tört. Szemle, 1915. 211. lap.

[25] *Pauler Gyula:* Szent István és alkotmánya. Századok, 1879. 108. lapok. — Egyébként hasonló álláspontot foglal el *Hüppe* (Verfassung der Republik Polen. 44. lap) és *Roepell* (Geschichte von Polen I. 156. lap) is.

[26] A csehek klasszikus polgári történetírója, *Palacky Ferenc,* Pauler előtt már 35 évvel rámutatott a magyar és cseh állam határvédelem azonos katonai és jogi vonásaira. (Geschichte von Bőhmen. Prága, 1844. I. 279—289. lapok.) A mi polgári történészeink azonban szlávellenes szemléletük miatt elzárkóztak ennek a kérdésnek a vizsgálatától s így többek között megfosztották magukat a kutatásban elérhető eredményektől is. A Horthy-fasizmus hadtörténetírása pedig egyenesen letagadta még a polgári történészek halvány utalását is a magyar és szláv határvédelem hasonlóságára és a hamisítás eszközéhez nyúlva, a német hadművészet befolyásának *abszolút* voltát igyekeztek bizonyítani, amelynek bírálatára még ki fogok térni.

Az ellenforradalmi korszak uralkodó osztálya hatalmának eszmei megalapozását ilyen egyszerűen nem tudta megoldani. Ennek három alapvető oka volt.

Az első világháború után a Habsburg-birodalom szétesett, a területén élő nemzetiségek burzsoá államokat alkottak. A magyar uralkodó osztály uralma a nemzetiségek felett történelmi múlt lett.

Magyarország 1918-ban ugyancsak önálló állam lett. A magyar proletariátus azonban az orosz proletariátussal együtt a világ történelmében először vívta ki hatalomra jutását és a proletárdiktatúrát. 1919 augusztusában időlegesen elbukott a Magyar Tanácsköztársaság. A forradalmat eltipró uralkodó osztály a Tanácsköztársaság emlékének a szikráját is ki akarta irtani a tömegekből. Eszköznek szánták „a kelet felől fenyegető veszély" és „a nyugati civilizáció őre" jelszavakat.

Az ellenforradalmi rendszer megerősödött ugyan, de a néptömegek helyzete — különösen a gazdasági válság idején — elviselhetetlenné vált, az elégedetlenség állandóan nőtt. Ugyanakkor „keleten" ott volt az egyre erősödő Szovjetunió, az egyszer már hatalmon levő, de elbukott magyar munkásosztály példaképe és ösztönzője.

Az ellenforradalmi korszak történetírása tehát nem maradhatott meg a polgári történészek nacionalizmusának fokán, hanem a Horthy-fasiszta állam belső, kibékíthetetlen ellentmondásait igyekezett feloldani a *soviniszta nacionalizmus* eszméjében. Ez magában foglalta — különösen a fasiszta Németország létrejötte után — a németekhez való „történelmi sorsszerű" kapcsolódás gondolatát; Magyarországnak, mint a Dunamedencében élő kultúrnemzet jogát a keleti nagyhatalmi szerephez. „A dunavidéki magyar impérium kialakulásakor — hirdeti Hóman Bálint — Szlavónia szükségszerűen került a római és frank birodalmak dunai örökségét átvevő hatalom vonzó körébe s mikor Szent László a határvidék szervezéséhez fogott, programjába természetszerűen fel kellett vennie Szlavónia megszállását is."[27]

A történetírásnak ezt az ideológiai célját természetszerűleg magáévá kellett, hogy tegye az ellenforradalmi kor hadtörténetírása is. A hadtörténetírás egyik vezéralakja, Breit József ny. altábornagy összefoglalja az eszmei alapot: „A mi históriánk és hadtörténelmünk különösen alkalmas arra, hogy mi mindnyájan katonák és nem katonák egyaránt sokat tanulhatunk és kell is tanulnunk belőle, hogy valamikor ismét a földkerekség legideálisabb stratégiai egységét képező Nagy-Magyarország birtokába jussunk és annak további évszázadokon át újból feltétlen és elvitázhatatlan birtokosai és urai maradjunk."[28]

[27] *Hóman Bálint:* Magyar Történet. Bp. 1935. I. 329—330. lap.

[28] *Breit József:* A Magyar Nemzet Hadtörténelme. Bp. 1928. A szerző előszava. II. old.

Ez az „eszmei" cél a Horthy-ellenforradalom történészeinek és hadtörténészeinek figyelmét elsősorban a magyar korai középkorra irányította. Különösen a XII—XIII. század és az Anjouk idejét használták fel „a szlávság és oláhság felett uralkodó magyar faj" elméletének és gyakorlatának igazolására; a keresztény nemzeti gondolat „nemzetmentő" ötletének proklamálására a „keleti vörös veszéllyel" szemben. Tették ezt annyival is inkább, mert a korai középkornak oklevelekben aránylag szegényebb volta lehetővé tette a történelemhamisítás legszélesebb skáláját. Megkezdték Hómanék a korai magyar középkor „újraértékelését" még a dualizmus korának történészeivel szemben is. A hamisítás eredményessége feletti örömében 1939-ben így kiált fel az ellenforradalmi történetírás kimagasló képviselője, Deér József: „A változás talán sehol sem volt olyan radikális, mint éppen a középkori történet terén, ahol az egymásba fonódó analízis és szintézis valósággal új világot teremtett. A kiaknázott Árpádkor csak most vált jelentőségéhez mért igazi nagy nemzeti epochává..."[29]

A magyar uralkodó osztálynak s történet—hadtörténetírásának soviniszta-nacionalista célkitűzése tehát, hogy a német fasizmussal szövetségben teremtse meg a Duna-medencei nagyhatalmi pozícióját a környező szláv és balkáni államok rovására. Ezt az eszmei koncepciót azonban több tényező zavarta. Mindenekelőtt az, hogy a történeti igazolásra szánt Árpádkor függetlenségi háborúi a német keleti expanziós törekvések ellen s a sorsközösség éppen a keleti szláv államokkal tényként mondtak ellent az eszmei célkitűzésnek. De az a politikai realitás is szemben áll ideológiájukkal, amely szerint a német fasizmusnak csak sorrendi kérdés volt az, hogy meddig használja fel világuralmi terveiben a magyar uralkodó osztályt és mikor jut az ország a szláv államok sorsára *a magyar feudálkapitalista osztályok kárára is.* Az ország függetlenségét védelmező Magyar Tanácsköztársaság ellen törő ellenforradalmi osztályoknak azonban más választásuk nem lehetett. *A népi hatalom megdöntése után burzsoá demokrácia sem lehetséges, a kizsákmányoló osztályok hatalmukat fasizmussal tarthatják fel.*

Maradt az eszmei koncepció ellentmondásosságának első része. A történészek ezt „feloldották" egyszerűen úgy, hogy letagadták a keleti szláv államokkal szövetségben levő fiatal magyar állam *katonai győzelmét* a XI. századi német hódítókkal szemben.[30] „A Géza fejedelem korában megkezdődött s az egész XI. század folyamán tartó német befolyás az akkori Közép-Európa legnagyobb hatalmasságának, a német—római

[29] *Deér József:* recenziója *Hóman Bálint:* Szent Istvánról szóló tanulmányáról. Századok, 1939. 85. lap.

[30] A magyar—szláv államok XI. századi szövetségére vö: *Dr. Horváth Miklós:* A magyar állam nemzetközi helyzetének főbb vonásai és a magyar—szláv katonai együttműködés a XI. században. Hadtörténelmi Közlemények, 1956. 2. szám. 27—58. lap.

császárságnak hadait zúdította hazánkra — írja a Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia számára készült „Hadtörténelem" tankönyv. — A nagy mérkőzést a magyarság és a germán világ összefogása, egymásra találása billentette végleg javunkra."[31] *A feudális német hódítók elleni háború eredményének ilyen értékelése nemcsak történelemhamisítás, hanem a német fasizmus hódító terveinek leleplezését is jelentette.*

A Horthy-fasizmus hadtörténeti irodalmának ilyen közös eszmei plattformjából természetszerűleg következik, hogy az Árpádkor hadművészetének feldolgozásában a német befolyás kizárólagosságának megkonstruálása volt az egyetlen cél. Ehhez csak azon az úton lehetett eljutni, amelyen a cseh—lengyel—horvát és részben az orosz hadművészet hatását a magyar hadművészetre és fordítva tagadni kellett. „A magyarok karakter és műveltség tekintetében — írja Hóman — sokkal közelebb álltak a bajorokhoz, mint bármely más szomszédjukhoz. A kezdetlegesebb katonai szervezetben élő szláv népek — lengyelek, csehek, horvátok, szerbek — kultúrája, idegenszerű erkölcsei és szokásai sem vonzották a magyarokat. A bajorban viszont magukhoz hasonló kitűnő harcost, fegyelmezett katonát, nyílt ellenséget, és becsületes barátot, szabadságszerető, idegen jármot nehezen tűrő, független népet ismertek és szerettek meg."[32]

A „lelki kapcsolat" — az ellenforradalmi szellemtörténeti szemlélet szerint az események mozgató rugója[33] — annyira utat nyit a német hatásnak, hogy többek között „az Árpádok korában önálló harcmódról aligha beszélhetünk"[34] és „István a katonai rendeltetésű határispánságokat a frank—német őrgrófság (Mark) mintájára szervezte."[35]

A korszak hadtörténészei az Árpádkor hadművészetét bővebben tárgyalják ugyan, mint a polgári hadtörténeti irodalom, azonban a tárgyalás módszere — ismétlem — a német befolyás bizonyítása, amely szerencsésen keveredett az ősi magyar katonai „virtussal". Végeredményben tudományos magyar hadművészeti történeti kutatásról nem lehet beszélni.

[31] *Vitéz Vajna Viktor* és *vitéz Náday István* vezérkari ezredesek: Hadtörténelem a Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia számára. Bp. é. n. 92. lap.
[32] *Hóman Bálin:* id. m. 171. lap.
[33] Az ellenforradalmi szellemtörténet lényegét Hóman így foglalja össze: „Az emberi történet nem egyéb, mint az emberi lélek története, így tanítja ezt a modern történettudomány. És a magyar történet nem egyéb, mint a magyar lélek története, azoknak a formáknak leírása, melyekben a magyar lélek évezredek óta jelentkezik." *Hóman—Szekfü:* Magyar történet, 1941. VII. kiad. I. kötet, 10. lap. (idézi *Szigeti József:* A magyar szellemtörténet bírálatához. Filozófiai Évkönyv. Bp. 1952. 185. lap.) — A magyar lélek jelentkezésének évezredes formája tehát az egykorú kútforrásokból bizonyítható tényekkel szemben a hómani terminológia szerint az averzió a szláv népekkel szemben és vonzódás a német fasizmushoz.
[34] *Vitéz Vajna Viktor* és *vitéz Náday István:* id. m. 99. lap.
[35] *Hóman Bálint:* Magyar Történet. Bp. 1935. I. kötet, 213. lap.

Nem érdektelen a Horthy-korszak hadtörténet íróinak bírálatánál kitérni az ellenforradalmi kultúrpolitika nagy településtörténeti kutatómunkájára. A településtörténet kutatása épp az Árpádkor határvédelmi szervezetének feltárása szempontjából jelentőséggel bír. Erre a tényre már az is felhívja a magyar marxista hadtörténészek figyelmét, hogy a cseh, lengyel és orosz államok fennmaradt törvényei is utalnak a céltudatos határvédelmi telepítésekre és már a cseh, lengyel polgári történészek felismerték az analóg helyzetet.[36] A településtörténet kutatása fontos segédtudomány a korai magyar határvédelmi művészet föltárására; a gyepűrendszer szerkezeti változásának hatására a határvédelmi őrök taktikai feladatában.

Ugyanakkor a településtörténet — a gyepűkben és a gyepűelven meglevő szláv telepítéseket kimutatva — kiegészíti Anonymus tudósítását[37] is, mely szerint az ittlakó szlávok a magyarokkal együtt katonai szolgálatot láttak el.

A településtörténet helyes módszerű felhasználása helyett azonban a kutatók azt akarták bebizonyítani, hogy ahol szláv helynevek vannak, annak nincs jelentősége, mert ezeket később mindenhol megtörténő magyar települések felszívták. S így bekövetkezett, hogy „a szláv, avar és egyéb szétszórt néptöredékek, melyek a honfoglaláskor az országban éltek, úgy éltek a magyar néptalajon, mint szigetek, amelyeket tenger vesz körül"[38] (ti. a magyarság tengere). A Horthy-korszak hadtörténészei a településtörténeti kutatással kimutatható szláv településeket a gyepűelvi erdői, mocsarai között a határvédelem szempontjából mellőzték.

A marxista hadtörténelem irodalmában a korai magyar állam hadművészetét Molnár Erik összefoglaló munkája[39] bár vázlatosan, de eredményesen világította meg a feudális termelőerők és termelési viszonyok alapján. Elemezte a magyar hadművészet sajátos vonásait, a szlávok hatását és reális értékére szállította le a német hatást. Újabb értékes eredmé-

[36] Amint a magyaroknál a gyepük a XI. és XII. században kizárólag királyi birtokok voltak és a XIII. századi birtokadományozások ellenére is a gyepűket, illetve a határvédelmet a király volt köteles fenntartani (lásd 1231-es törvényt), ugyanígy hasonló helyzetre utal Dlugoss a lengyeleknél. „Egy sor várat épített a határokon Chobri Boleszláv és oda szabadokat rendelt várőrzésre." *Dlugoss:* Histor Polon II. 169—170. Analog a helyzet Csehországban (*O. Peterka:* Rechtsgeschichte der Böhmischen Länder. Reichenberg, 1923. 36. lapok.) Oroszországban (*K. V. Bazilevics:* Szovjetunió története a legrégibb időktől a XVII. század végéig. Moszkva, 1949. 92—95. lap. nyers fordítás.) Ezzel szemben a német császárságnál a határőrgrófság magánbirtokosi intézmény volt.

[37] Anonymus: Gesta Hungarorum. caput. 64, 68.

[38] *Stefan Szabó:* Ungarisches Volk. (Geschichte und Wandlungen) Bp. (Leipzig, 1944. 20. lap.)

[39] *Molnár Erik:* A magyar társadalom története az őskortól az Árpádkorig. Bp. 1949.

nyekkel járult Léderer Emma tollából származó egyetemi tankönyv idevonatkozó része a hadtörténeti kutatáshoz.[40]

Vázlatosan és pontatlanul foglalkozik az Árpádkor hadművészetével a Honvéd Akadémia hadtörténelmi jegyzete.[41]

Végeredményben az árpádkori magyar hadművészet történetét a marxista hadtörténetírás ezideig behatóan nem kutatta. Ennek többek között az oka abban rejlik, hogy az ellenforradalmi történet—hadtörténetírás korai középkori túlhangsúlyozottságával szemben a marxista történet- és hadtörténetirodalom az újkor-, legújabb kor felé fordult. Ez bizonyos mértékig indokolt, mert az előző korok történései az ismert eszmei meggondolásokból mellőzték népünk későbbi történetét. A marxista történet- és hadtörténettudományra vár a feladat, hogy a polgári és az ellenforradalom történeti irodalmában *többszörösen* fejetetejére állított Árpádkort végre talpára állítsa.

A nyugati határvédelem XI—XII. századi stratégia-taktikai jelentőségét vizsgáló tanulmány ehhez szeretne hozzájárulni.

II.

A nyugati határvédelem helye és jelentősége a németek elleni háborúk stratégiájában[42]

A magyar állam függetlensége ellen a XI. század elején megindúló német háborúsorozat politikai-katonai előzményei az előző századba, a magyar államiság létrejöttét megelőző időszakba nyúlik vissza.

A központi hatalmat megszilárdító Németország a 955-ös augsburgi győzelme után közvetlenül még nem indította meg támadását hazánk ellen. A bajorok azonban kihasználták eleink katonai vereségét és a megindult társadalmi átalakulás folyamata következtében előállott belső feszültségét. *Viszonylag békés körülmények között megkezdték a túlnyomóan térszín és nomád katonai táborozás sajátosságára épülő magyar határvédő gyepűrendszer megbontását.*

A gyepűrendszer térszíni sajátossága abban nyilvánult meg, hogy a természetes és mesterséges akadályokkal rendelkező erdős, hegyes, mo-

[40] *Léderer Emma:* Magyarország története. Egyetemi tankönyv első félkötete. (Kéziratban.)

[41] Hadtörténelem. Jegyzet a Honvéd Akadémia számára. Bp. 1954. 87—95. lap.

[42] *A stratégia a háború egészével foglalkozik és közvetlenül függ a harcoló államok bel- és külpolitikájától; ugyanakkor a stratégiai eredmények hatást gyakorolnak a politikai körülményekre.* A stratégia *vizsgálja* a háború tervezésének sajátosságait; a fegyveres erők háborúra való előkészítésének és mozgósításának alapjait; a főstratégiai csapások meghatározásának alapjait az illető időszak politikai tartalmából és a konkrét stratégiai körülményekből levezetve. Továbbá elemzi a katonai földrajz szemszögéből a várható ellenfelek fegyveres erőit és potenciális politikai, gazdasági, erkölcsi és haditechnikai lehetőségeit.

csaras gyepűterület előtt nagykiterjedésű gyepűelvének kellett lennie, amely alacsonyabban fekszik, nem tartozik az ellenség katonai ellenőrzése alá. Nyugati határszélünknek ilyen természetes előudvara, gyepűelve volt a Lajtán túl fekvő bécsi medence a német telepesek előrenyomulásáig. A gyepűszerkezet ilyen térszíni sajátosságára azért volt szükség, mert a letelepedett életmódot nem folytató magyarság nem rendelkezett szervezett és állandó határőrséggel. A gyepűk eltorlaszoltsága nem biztosította őket a meglepetés ellen állandó mozgásuk miatt. A szolgálatukban levő szláv katonák sem tudták — akik pedig már letelepült életmódot folytattak a honfoglalás előtt is — a meglepetés ellen biztosítani a határt, mivel a vándorló magyar törzs-nemzetség főnökök őket is magukkal vitték.[43] A gyepűelven egységek táboroztak hosszabb-rövidebb ideig váltakozó helyeken. Ezek állandóan zaklatták az ellenséget. Bizonyos fokig akadályozták meg a váratlan támadást. Halogató harcba bocsátkozva a támadókkal a gyepűkbe vonultak vissza, mialatt a mozgósított törzsek csapatai a gyepűkhöz vonultak.

Az ilyen határvédelem addig felelt meg, amíg Németországban a gazdasági és politikai széttagoltság katonai széttagoltságot is eredményezett. A központi hatalom megszilárdulásával azonban többé-kevésbé érvényesül az egységes katonai vezetés és az állandó határőregység hiányában az azt helyettesítő gyepűelve huzamosabb ideig nem tudott volna ellent állni a magasabb fokon, a feudális hadművészeten álló páncélos lovasságnak. A gyepűelvéket ugyanis elfoglalva, a szervezett határőrség nélküli gyepűk nem biztosítanak sem a váratlan betörés ellen, sem pedig a folyamatos felmorzsoló könnyűlovas támadást nem teszik lehetővé. Ha a nehézlovasság át tud törni a gyepűkön, megőrizve harci értékét, az azokon túlfekvő nyílt terepen fölénybe kerül a könnyűlovassággal szemben.

A bajorok az említett kedvező alkalommal élve a Lajta vonalától nyugatra eső területen telepeseiket lépésről lépésre tolták előre. A telepesek fokozatos előrenyomulásának viszonylagos békés voltát mutatják a helyi harcok, amelyeket nem követtek nagyobb, a gyepűkből kitörő törzsi csapatok hadműveletei. E harcok egyikéről értesít mindet a XI. század közepén élő Conrád melki apátnak a kolostor krónikájából készült feljegyzései. I. Liutpold 984-ben Melk erődítését megostromolja és lerombolja, amelyet eddig Gizó nevű magyar vezér tartott kezében.[44] Gyepűelvi csa-

[43] Pilgrim püspök panaszkodik is a pápának, hogy a magyarokkal együtt a szlávok is pusztítják birtokait.

[44] „Castrum munitissimum in monte nostro situm, quod homo potentissimus, nomine Gizó, tenebat, magna vicepit, atque destruxit." Conradi de Wizzenberg abbatis Melliceneis Breve Chronicon veterum Austriae marchionum et ducum. *Pez* Scriptoses Rerum Austriacarum I. 291.

patról van szó, amit mutat a nagy távolság Melktől a törzsi települések nyugati határáig.

A telepítés gyorsaságát és egyúttal katonai fontosságát igazolja, hogy 976-ban már kialakult az új határőrgrófság, az „Ostarich-i".[45]

A telepítéssel és a helyi harcokkal történő területfoglalást, a gyepűelvek megszállását a német császárok támogatták. II. Ottó 982. május 18-án Nestelbach, Safenbach és a Rába között templomot, gazdasági udvart (!) és 50 mansiót ajándékoz a salzburgi érsekség részére.[46] Pilgrim püspöknek 971 utáni évekből származó hamisított oklevele (823. június 28-ra dátumozva) Zeiselmauer helységet (Tulln környékén) a passaui püspökség birtokának mondja.[47] Az oklevelek sorát lehetne idézni a bajor telepesek előrenyomulására, amit a tanulmány szabta terjedelem nem tesz lehetővé.[48]

Ezek a német adományozó oklevelek mutatják *a német hódítási irányt,* amely nem áll meg a Lajta vonalában húzott határvonalnál, hanem már mélyen benyúlik ettől keletre eső területre is, ahol még nem jelenhettek meg a német telepesek. Pilgrim püspök 829. november 18-ra dátumozott hamisított oklevele[49] például a passaui püspöksséghez tartozónak állítja a Répce eredetétől a Rábába való ömléséig fekvő területet. A nevezett rész földrajzi fekvése stratégiailag fontos, amit a későbbi XI—XII. századi németellenes háborúk lefolyása bizonyít. A „harcos egyház" nagy gondot fordított ugyanis a katonai szempontokra is. Nem véletlen tehát, hogy a 971-es évek utáni okmányhamisításokban Pilgrim püspök éppen ezt a területet akarja megszerezni és erre jogát előre biztosítani a regensburgi érsekkel szemben, mert saját katonai ereje is növekszik egyrészt a regensburgi érsek, másrészt a magyarok rovására.

A passaui püspökség adománylevéllel biztosít magának egy másik stratégiailag hasonlóképpen fontos területet is a Rába és a Bécsi erdő

[45] II. Ottó 976-ban Babenbergi I. Liutpoldnak adományozza. III. Ottó 996. nov. 1-én kelt levelében a határőrgrófságot Kotaschalhus freisingi püspöknek adományozza: „. . . . quasdam nostri iuris res in regione vulgari vocabulo ortarichi in marcha et in comitatu heinvici filii liutpaldi marchionis . . ." Monum, Boica XXXI. I. 259—260. (CXXXIII). A vezérek és részben I. István király alatt a nyugati gyepűelvek a mai Ausztriában az Ens folyón túl fekvő Konzillechig nyúltak. A Szár és Lajta hegységek között fekvő tartomány is a gyepűelvekhez tartozott. A Lajta, mint a határvédelem első vonala 1043. Aba és III. Henrik békekötése óta szerepel. I. Endre és III. Henrik ezt 1053-ban megerősítették.

[46] *Joannes Kukuljeviec:* Codex diplomaticus regni Croatiae Dalmatiae et Slavoniae. 1874/75. I. 205.

[47] *Fejér:* C. D. I. 155.

[48] A felhozott eseteken kívül vö. még: MGSS. III. 286. lap; *Kukuljevic:* CD Croatiae I. 91. lap; *Franz Thadeus Kleimayrn:* Nachrichten vom Zustande der Gegenden und Stadt Javavia; Diplomatischer Anhang, Salzburg, 1805. 75. Seite; 76. Seite; 77. Seite.

[49] *Fejér,* C. D. I. 162. lap és VII. V. 25. lap.

között egészen a Sopron alatt folyó Ikváig.[50] *Mindkét terület birtoklása biztosítja a gyepűkön való átvonulást.*

Az új határőrgrófság területén várrendszerek létrehozása a magyarok ellen elsődleges cél volt. II. Ottó a 979. október 14-i levelében azért adományozza Wolfgang regensburgi püspöknek a két Erlauf összefolyásánál fekvő területet, hogy „várat építsen a telepesek védelmére a magyarok ellen."[51]

A terület várhálózatának kiépítése és fenntartása fontos volt azért is, mert az őrgrófságnak a hadbaszálló katonai erők gyülekező helyének szerepét kellett betöltenie. Ugyanis a különböző fejedelemségekből, grófságokból, egyházi birtokokról jövő csapatokat a felvonulás alatt a távolság, betegségek, szökések, a rablóbandákkal való harcok, a lakossággal történő összeütközések miatt még a felvonulás alatt kisebb-nagyobb veszteségek érték. Szükséges volt tehát közvetlenül a hadszintér előtt területi bázissal rendelkezni a csapatok rendezéséhez és a támadás megindításához, megakadályozva a magyarok zavaró beütéseit. Fontos volt ezt megakadályozni annál is inkább, mert a hűbéri hadseregeknél „a vezéreknek szóló parancsok kiosztását rendszerint zajos haditanács váltotta fel, amely nehézzé tett bármilyen kiterjedtebb hadműveletet".[52] A határőrgrófságnak, mint gyülekező helynek a biztosítását a várrendszerek voltak hivatva ellátni.

Erre a hadászati (s nem pusztán hadműveleti) célra mutat rá például az 1051-es német hadjáratot megelőző év is. 1050 szeptemberében a birodalmi csapatok felvonulása előtt megkezdik a németek a határőrgrófság Hainburg várának építését, illetve újjáépítését, (amelyet a magyarok az említett katonai szempontok következtében többször lerombóltak). September 22-én éjjel a magyar határvédelmi csapatok megtámadták a németeket. A roham ugyan nem sikerült, de a várépítők és őrzők táborát egy hétig körülzárva tartották. Az ostromzárat a németek áttörték és visszaverték a magyar csapatokat. Egységeink a visszavonulás után újból támadtak. Betörtek a várba és a farészeket felgyújtották. Végül is a németek kiszorították a magyarokat és felépíttették Hainburg várát, amit a dunai kikötő védelmére is használtak, s innen indult el III. Henrik dunai hajóhada az 1051. és 1052-es háborúkban hazánk ellen.[53]

[50] *Oefele Andreas Felix:* Rerum Boicarum scriptores nusquam antehac editi, tom. I. Augustae Vindelicorum 1743. 704. Reg. — Az oklevélben szereplő Nuzpach az Ikvával azonosítható. Vö: *Carl Plank:* Siedlungs und Besitzgeschichte der Grafschaft Pitten, I. Teil, 33. Seite in: Veröffentlichungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. Band 10, Wien, 1946.; a soproni hegyek lábánál fekvő erdőben (in commune silvae) az amalgeri és az uvaltilosi gazdaságról van szó.

[51] Monum. Boica XXVIII. I. 227—228. (CLIII).

[52] *Engels:* A hadsereg. HK. 1956. 3—4. szám. 20. lap.

[53] Annales Altaherses Maiores MGSS. XX. 805. pag.

A német telepítések, a várak kiépítése a XI. század fordulójára nyugaton lényegében megfosztotta a nomád katonai táborozási rendszerre épült határvédelmet a gyepűelvétől és így csökkentette e gyepűk stratégiai értékét.

A helyzet súlyosságát mutatja, hogy később még az állandó határőr egységekkel ellátott gyepűvédelmi rendszernél is fontos volt a magyar hadvezetés számára, hogy a nehézlovas birodalmi seregek gyepűk előtti gyülekező helyén érvényesíteni tudja a gyors betörést könnyűlovassága számára, nehogy az ellenség támadása a döntő pontokra koncentrálódjon. Jellemző erre I. István törekvése, amikor az 1030-as győzelme után a békeszerződésben a Lajta—Fischa közötti és a körülvevő területeket visszavette. Joggal állíthatjuk, hogy Istvánt nem területgyarapítási szándék, hanem katonai érdek vezette, amint hasonló meggondolás alapján vette vissza a kérdéses részt III. Henrik 1043-ban Aba Sámueltől.[54]

A megalakuló magyar állam a fenyegető német veszélyt megpróbálta elhárítani úgy, hogy Géza fejedelem házassági kapcsolattal (fia, István és bajor Gizella között) szövetséget keresett a bajor hercegi családdal. A barátság nem tartott sokáig, mert II. Konrád trónraléptével nyilvánvalóvá lett Németország kelet felé irányuló hódító terveinek végrehajtása a nyílt háború eszközével. Egyébként is a hivatalos barátság, amíg II. Henrik császár, a rokon élt, csak külsőleg volt meg a magyar és a német udvar között.[55]

A magyarságot tehát az államalapítástól kezdve a német hódító törekvések fenyegették. A korai feudális magyar állam hadművészetének stratégiáját alapvetően ez határozta meg. Lényegesen nem változott meg a helyzet a XI. század végétől a XIII. századig sem, amikor a németek elleni védekezéssel párhuzamosan már jelentkeztek a magyar feudális uralkodóosztály keletre, illetve délre irányuló hódító törekvései is.

A feudális társadalom és állam kialakulása, továbbá az „Ostarich"-i határőrgrófság kialakulásának körülményei, célja új hadsereg kialakulá-

[54] Istvánnak átadott terület nagyságáról III. Henrik 1051. okt. 25-én Heimburgban kelt adományozó leveléből következtethetünk, amelyben a császár az 1043-ban visszakapott terület dézsmáját a heimburgi egyháznak adományozza: „. . . donavimus decimum mansum rectamque fructum decimationem totius regionis in finibus Ungarorum gladio ab hostibus adquisitae, in pago Osterriche in comitatu . . . (Adalberti marchionis.) . . . ex una parte Danubii inter Fiscaha et Litacha, ex altera autem inter Strachtin et ostia Fiscaha usque in Maraha, ad altare sanctae Mariae et sanctorum martyrum Mauricii Laurentii, in Heimenburg . . ." Mon. Boica XXIX. T. coll. nov. II. I, 103—104 pag. — Egyébként István terület foglalására vö: Annales Altahenses Maioses. MGSS XX. 789. pag; III. Henrik visszafoglalja a területet: MGSS. VII. 124; *Fejér*, CD. I. 335.

[55] III. Henrik halála után a lappangó ellenszenv ismét nyílt ellenségeskedéssé fajult, amit az egykorú német krónikák több oldalról is megerősítenek „. . . iam dudum inimicitiis cum Stephano Ungariorum rege conflatis" *Herimanni Augiensis* Cronicon. MGSS. V. 121. „multae dissensiones inter Gentem Pannonicam et Baioarios . . . factae sunt". *Vipo:* Vita Chounradi imperatoris. caput 26. MGSS. XI. 268.

sának irányában hatottak a XI. század fordulóján. Az új hadsereg továbbra is megtartotta a gyepűket,[56] amelyeket a régi határőrzési tapasztalatból, mint az új határvédelem adott fejlődési fokának történeti alapjából örökölt. Ugyanakkor a határvédelem gyepűrendszerének *fenntartásában és szerkezetében* változás következett be, amely növelte a védelem hatásfokát.

A XI—XII. században a legfőbb háborús veszély iránya miatt az ország gyepűvédelménél differenciálódás jelentkezett. A *nyugati határvidéken* az említett német települési előrenyomulás és a közvetlen háborús cselekmények miatt a határőr egységeket igen korán letelepítették az Ostarich-i határához. Ezek az alakulatok arcvonalban és mélységben összefüggő elhelyezkedési képet mutattak már a XII. század fordulójára. Maga a határőr egységek letelepítése katonailag is szükségessé tette a gyepűk gyorsabb betelepítését.[57] *Az ország északi—keleti—déli határain* azonban a határőrség támpontjai előtt még a XII. század végén is a nagykiterjedésű lakatlan területek, a gyepűelvék fennmaradtak. Nem véletlen, hogy a gyepűelvék fogalma és neve legtovább Abaúj, Sáros, Zemplén, Ung és az erdélyi megyékben maradt meg.[58] Eredetileg a vármegyéknek a gyepűkön túl elterülő lakatlan vidékeit (provincia), kerületeit (districtus) nevezték gyepűelvéknek. E név földrajzi elnevezésül századok múlva is rajtamaradt az illető vidéken, amikor már a gyepűvédelem régen megszűnt. A nyugati részen, ahol ugyancsak számtalan, a gyepűk emlékét őrző helység, földrajzi név maradt a késő századok számára, „gyepűelve" megnevezést nem találunk.

A gyepűk előbb említett differenciáltsága mellett elemezni kell a határvédelem szempontjából a gyepűknek azt az alapvető fenntartási és szerkezeti változását, amely az államalapítást követő két században ment végbe és stratégiai szerepet biztosított számukra.

A korai feudális magyar állam megteremtése előtti gyepűket a törzsek, illetve a nemzetségek tartották fenn és így csak a *vérségi kapcsolatok által egybefűzött emberek szállásterületének védvonalai voltak.* A szállásterületek állandó kisebb-nagyobb változása miatt a gyéren települt gyepűk és a szinte lakatlan gyepűelvék őrzése nomád katonai táborozással történt, ami nem biztosította a határvédelem egy-

[56] A gyepűrendszer védelmi feladata a későbbi századokban a mindennapi szóbeszédbe szemléltető kifejezésként ment át: „aki szuevel koenyoeroeg, gyepet, soet koe-falt vét isten eleibe". (*Pázmány Péter:* Prédikciók 644. lap.)

[57] A gyepük telepítésére és ennek okaira a szerkezeti változás további tárgyalásánál bővebben kitérünk. Vö.: a 141—146. lap. A nyugati határőrök összefüggő elhelyezkedését szemlélteti a mellékelt térkép.

[58] Vö: 1321: „possessio Kabala-falva in districtu Gepul in komitatu de Abaujwar" Orsz. levéltár Dl. 2062; 1387: „in comitatu de Sarus in districtu de Giepel". Zichy okmt. IV. 336; 1413: „in provinciam Gepel". (Zemplén megye). Oklevélszótár 316. lap; 1284: „Quandem possessionem Gepeuelv et Felnemeti vocatas existens in comitatu de Ung." *Wenczel,* CH. IX. 390; 1413: „in districtu Gepel" (Szilágy megye). Oklevélszótár 316. lap.

ségességét és minden részére kiterjedő állandóságát. *Az ilyen fenntartású és szerkezetű gyepűkre épülő védelemnek nem stratégiai, hanem taktikai szerepe volt: a túlerővel támadó ellenség elől* — amely már szétverte a biztosító előcsapatokat és a gyepűkbe történő behatolásakor tovább már nem tartható fel — *fedezni a törzs, nemzetség továbbvonulását.* A védelem tehát nem lehetett alkalmas egy feudális állam területi integritásának megóvására. Különösen nem feudális hadseregek ellen, amelyek rendszerint egy-egy területért való harcra szorítkoztak.

A gyepűknek a feudális magyar állam megalakulása után *az ország területi épségének megvédését kellett szolgálniuk,* amely ország területén a föld, mint a társadalmi rendszer alapja magántulajdonban van. Ez a feladat a korai feudális magyar hadművészetben a gyepűknek stratégiai jelentőséget kölcsönzött, mert az adott védelmi háború célja, hogy könnyűlovas egységeivel a gyepűk rendszerében mérhesse a főcsapást a nehézpáncélzatú német lovas seregekre.

Az ilyen határvédelem a korai feudális állam központosított hatalma alatt tartható fenn. A XI—XII. században még működik a feudális társadalom és állam létrejöttével járó törvényszerűség, amely szerint kialakulásukkal együtt jár a központi hatalom viszonylagos túlsúlya, amit a feudális széttagolódás csak bizonyos idő múlva tud meggyöngíteni.

Az államhatalmat megtestesítő király rendelkezik a feudális hadsereg fenntartásához szükséges földtulajdon döntő részével. (Magyarországon még a XII. század végén is a magánbirtokosok földterületének aránya alig haladta meg az 1 százalékot a királyi birtokokhoz viszonyítva és az is elszórt állapotban.) Katonai szempontból fontos volt, hogy a határszéli erdők, folyók, mocsarak, földek, tehát a gyepűk területe a király tulajdonában legyen. A gyepűk királyi tulajdona nagy mértékben hozzájárult, hogy az uralkodó legyen a legnagyobb földesúr. A központi hatalom ezáltal tudta fenntartani a védelmet, mert ez az anyagi alapja annak, hogy a király kellő számú határőrrel rendelkezzék. Ugyanakkor a korai feudális rend társadalmi erkölcse szempontjából is fontos tényező volt, mert biztosította a központi hatalmat képviselő király katonai vezetését. Visszavetítve ezt igazolja a XIII. század közepén meginduló nagyobb arányú birtokadományozás következménye, amely a határszéli királyi földek, erdők állományát is fogyasztotta és így a határőröket jobbággyá téve, megfosztotta őket a katonáskodástól. Az Anjouk, s különösen Zsigmond alatt ez oda vezetett, hogy a főuraknak nem állott érdekükben a gyepűk fenntartása, mert az munkaerőt vont el. A gyepűk és a gyepűőrök katonai szerepének megszüntetése növelték a magánbirtokosok politikai és gazdasági hatalmát a királlyal szemben. Természetesen hozzájárult ehhez a XIII. század végétől fellendült hegyivárak építése is, ami a határvédelem új rendszerének egyik kialakító oka

volt, figyelembe véve a várak tulajdonjogának túlnyomóan magánbirtokosi jellegét. Mindenesetre, amíg a központi hatalmat a feudális gazdasági és politikai széttagoltság nem gyöngítette, a gyepűvédelem tulajdonát törvényileg is a király magának tartotta fenn. Az említett birtokadományozási folyamat megindulási szakaszában még jogot biztosít a királynak az 1231. évi törvény a serviensek és az egyházak népeinek (jobbágyainak) igénybevételére a gyepűvágásra (ad incidendas indagines vulgo gepu), sánchányásra.

A gyepűvédelemben fontos szerepet töltöttek be a gyepűgátak. Ezek elsősorban az ellenségtől megszállott területek elárasztására szolgáltak. Például midőn 1043-ban III. Henrik német császár betört, ellene a Rábcát Aba Sámuel Babótnál kiárasztotta.[59]

A vizeknek katonai fontossága társadalmi hatásában is megnyilvánult. Keleten a szlávoknál, ahol hozzánk hasonlóan a határvédelemnek gyepűrendszere volt, a feudális tulajdon sajátossága, hogy a víz és a vízi berendezések tulajdona elkülönült a föld tulajdonjogától és nagyon gyakran a vizek tulajdona nem egyes feudális uraké volt, hanem a feudális államé. Hasonló tulajdoni viszony képe rajzolódik ki előttünk Kálmán I. 15. törvényéből. A föld adományozása következtében magánbirtokosi tulajdonba kerülő halasvizeket a király visszaveszi, kivéve az I. Istvántól ajándékozottakat.[60]

A királyi tulajdonban levő gyepűk jellemző vonása — szemben a nomád pásztortársadalom gyepűrendszerével — *a helyhez kötött határőrség.* Ennek nemcsak katonai oka van — amire a továbbiakban kitérek —, hanem ebben a korai feudális államhatalom állandó letelepedésre kényszerítő ereje is szerepet játszott. A kettő egymásra kölcsönös hatással van, egymástól el nem választható tényezők a feudális határőrség létrejöttében és fejlődésében. A XI—XII. század határőr egységek helyei az Őr, Lő, Lövő, Strázs, Nyilas (ahol nem földközösségekre vonatkozik), Less, Röjtök (= rejtek), Vég, Rév, Cseke (= átkelni, gázolni), Kapu, Barom (brana = kapu), Árok, Rof, Rov (= árok), Gát, Sövényszád (= nyílás) helynevek, valamint a határőrző emberek (besenyő, székely, orosz, kazár) és a magyar törzsek neveit fenntartó helységek őrizték meg, amit megerősítenek a korabeli törvények, oklevelek.[61]

[59] M. G. S. S. XX. 798. lap. Pauler Gyula felhívja a figyelmet, hogy a babóti vízműveket még századok múlva is emlegetik, mint olyanokat, amelyeknek fenntartása Sopron vármegye közmunkájával történt. (A magyar nemzet története. I. köt. 112. és 180. jegyzet.)

[60] „. . . placuit omnes piscinas, preter quas santus Stephanus donaverat, sumptui regali reddere, *quia indignum erat nobis recedentibus curialem nobiscum honorem recedere,* ubi prestat not et venientes copiam honoris invenire." (Kiemelés tőlem H. M.) A párhuzam vonására a jogot nem gyöngíti a törvény „halasvizek" terminológiája, ha figyelembe vesszük, hazánkban valamennyi víz alkalmas halászásra.

[61] Vö: László II. 16. 17.: „Custodes confiniorum, quo vulgo eurii . . ." Kálmán I. 36. 82.; Hazai okm. V. 47: uulgariter Eur dictorum" és „vadit in latere montis Stras" u. o. Lövő, *Fejér* CO. III. I. 86. lap stb.

A határőr alakulatok elhelyezkedésére utalnak a gyepűk területén levő vámhelyek is, elsősorban a nyugati határszélen. Az egykorú német (hainburgi és steini) vámszabályok mutatják, hogy már a XI. és XII. században élénk kereskedelem folyt a nyugati gyepűkön keresztül. A vámszabály szerint a magyar kivitel tárgya: gabonaneműek, bor, fakészítmények, állatbőrök, szűcsáruk, méz és viasz, különféle halak, juh, sertés, gyapjú, réz.[62] A vámhelyeknél feltétlenül kellett határőrségnek lennie, bizonyítja ezt László II. törvénykönyve. A törvény kötelességévé teszi a határőröknek, hogy akadályozzák meg a határvidékeken a ló vagy örök eladását.[63] Az adásvétel a középkorban pedig csak vásárvámhelyeken történt.

A határvédelmi gyepűnek betelepítése ugyancsak lényeges szerkezeti változást jelentett a XI—XII. század folyamán. Különösen vonatkozik ez a nyugati határgyepűkre. Az Ostarich-i kialakulásának és erősödésének módjával szemben a lakatlan gyepűrendszer nem nyújthatott katonai védelmet. A német telepesek törekvése, hogy minél mélyebben hatoljanak a magyar gyepűrendszerbe — amint azt megelőzőleg okmányszerűen is bizonyítottuk — és a települési foglalást katonailag megerősítsék, végeredményben biztosítani tudja a nehézpáncélzatú lovas hadsereg vonulását, s így épp abban a célszerűségében veszti el jelentőségét a gyepű, amely a legfőbb erőssége: ti. megakadályozza, vagy legalábbis rendkívül megnehezítse a nehézlovasság előrehaladását és megkönnyítse a könnyűlovas határvédő csapatok gyors, lesből történő oldal- és hátbatámadó mozdulatait.

A gyepűrendszer korszerűsítése, hatásfokának növelése tehát csak úgy volt elérhető, ha a gyepűket egészen az ellenséggel határos területig — nyugati határról van szó — megerősítik településekkel, s ugyanakkor a gyepűn keresztül vezető utak biztosítása nemcsak azok lezárásával történik, hanem az utak menti telepítéssel is őrzik a gyepűk zártságát. Hasonlóan szükséges volt a gyepűkön keresztül folyó vizeknél a kétparti telepítést folytatni, s ezzel biztosítani az elárasztási műveletet.

A határvédelem stratégiai jelentősége megkövetelte a telepítések lépcsőzetes mivoltát, amint a határőrző egységek elhelyezkedése is az volt

[62] „Daz sint die Recht von der Wazzermaut ze Haimburch" — „Daz sint die Recht an der Wazzermaut ze Ungarn" Wer chol fuert ... von eim mut lach ... von eim nevnwagen ... von acht phlueg reden ... von eim fueder wercholtz ... von eim vaz chavfweins von Ungarn, von eim Mutt traeds von Ungarn ... von eim emmer Weins von Ungar von eim hausen ... von eim schiflein mit vischen ... von eim visch wagen ... hevt und wachs ... von hundert Aechorn ... von hundert heseim ... von hundert zeizel, von hundert fuchsein ... von hundert hernleins." *Adorian Rauch:* Scriptores Rerum Austriacarum. Bécs, 1793. I. 206. lapok. — A steini (XII. század) vámtarifában hasonló a felsorolás. *Adorian Rauch:* u. o. 106. lapok.

[63] László II: 16: Si quis equum ad vendendum sine licencia regis in confinium duxerit, equus per comitem confinii ab eisdem auferatur et equi dominus in carcerem mittatur ..."

és ezzel az ellenség gyepűbehatolásának részsikere esetén is folyamatossá lehetett tenni a felmorzsoló támadást végző határőr egységek ellátottságát.

A gyepűk benépesítését megkövetelte a gyepűk építmény állagának fenntartása, fejlesztése, amelyet a határőrök egymagukban nem tudtak volna elvégezni. Érdekesen vetíti vissza ezt a XIII. századi nagybirtokosok törekvése. A magánbirtokosok (elsősorban az egyházi birtokosok) gyakran még az oklevélhamisításhoz is folyamodtak, csakhogy megszabaduljanak a nehéz és költséges gyepűépítési kötelezettségektől.[64]

A katonai szempont mellett — amint a határőröknél is — a gyepűtelepítés mellett szól az államhatalom törekvése: benépesíteni a lakatlan területeket a halászat, vadászat, állattenyésztés és földművelésből származó terményjáradék növelése miatt. Erről a folyamatról beszélnek krónikáink, amikor elmondják, hogy 1051-ben I. András a megvert III. Henriknek 50 óriási vizát adott és ez a haltömeg mentette meg a német tábort az éhhaláltól. Herman Ottó szerint a krónikás 1051-ben halászott 50 vizáról értesít.[65] Tekintve az akkori szállítási körülményeket és az éhség megszüntetésének sürgősségét, a halászatot csakis a gyepű területén levő telepesek végezhették.

A határterületnek betelepítését már a XI. század fordulójától kezdve bizonyítják II. Konrád és III. Henrik hadjáratairól szóló tudósítások. A német évkönyvek elmondják, hogy a német seregek a határterületen lakott helyeket, sőt templomos falukat is elpusztítottak. Márpedig akár I. István, akár I. László törvényeit egybevetjük a tudósításokkal, akkor kibontakozik előttünk a kép, amelyben a templomos falvak nemcsak pusztán kiépült, letelepült helyet jelentenek, hanem a feudális földbirtokos kényszerítő erejét is. István II. törvénykönyvének 1. pontja kimondja, hogy „decem villae ecclesiam edificent, quam duobus mansis totidemque mancipiis dotent, equo et iumento, sex bubus et duabus vaccis XXX minutis bestiis..." Vagyis a templomépítési kötelezettség egyúttal földművelést, állattenyésztést, s így háziipart is feltételezett. A XI—XII. századból kevés oklevél vonatkozik a nyugati határszélekre. A határszéli letelepült földművelésről, istállózó állattenyésztésről szóló dokumentumaink nem elégségesek. Ennek részben oka a határszéli területek királyi tulajdona. Mindenesetre a határszélek, főleg a nyugati határszélek központi telepítésére analóg módon vonatkozik I. László I. törvénykönyvének 19. pontja: „Si derelicta ecclesia villani alius transieriut, pontificali iure et regali mandato, unde transierunt, ibi redire cogantur."

Az eddig elmondottakon kívül a nyugati határvidék XI—XII. századi betelepítésére fényt derít egy pár jellemző okmánybeli bizonyíték is.

[64] Vö: *Wenczel*, CA. I. 261. Fejér: CD. III. II. 87. Regesta de Varad I. Nr. 450 stb.

[65] *Herman Ottó:* A magyar halászat könyve. Bp. 1887. I. köt. 91. lap.

Répce vidéke a XI. században mint Locsmánd vármegye királyi birtok volt. A XIII. század kezdetén ezen a területen már minden falu világi és egyházi földbirtokosok kezén van. A királyi javak eladományozása a XII. században vette kezdetét, amint ezt okleveleink tanúsítják. A legrégibb, erre a területre vonatkozó ajándékozási oklevél 1156-ban három falut említ: Locsmándot, Répcesarudot és Gyirótot.[66] Joggal tekinthetjük úgy ezt a három falut, mint amelyek legkevesebb 50—60 évvel korábban már léteztek. A magyarok ugyanis a Locsmánd nevet még a XI. század második fele előtt használták. [Etimológiája: < althochdeutsch Linz (a) mannes. Az althochdeutsch Z (= ts) ~ magyar cs-vé még 1050 előtt változott. Kormeghatározó még az althochdeutsch in ~ magyar o-vá változása 1050 előtti időre.] Ugyanezt mondhatjuk el a szomszéd településekről, Répcesarudról és Gyirótról. [Frankó-Répcesarud. Etimológiája: < német frankenau > magyar Franknou > Franklou és Franko(u).] — A helység eredeti magyar neve Sarud (1156) volt; későbbi nevét a bevándorolt Gősfalvi családtól kapta: „villa Francaun, in qua Franco residebat" (1262).

Ugyancsak ennek a vidéknek a települési viszonyáról tájékoztat bennünket a borsmonostori kolostort adományozó oklevél 1190-ből, amelyet II. Endre 1225-ben „cum privilegio magno" egészített ki. A XII. század végén a következő falvak tartoztak Banus Dominik birtokához: Malomház (Ukas), Borisfalva (Barang), az elpusztult Zaka, Peresznye (Prezne), Répcekethely (Maynhart), Borsmonostor (Babaduri). Ezekhez jön még az in privilegio magno említett Alsólászló (Lasztay). Ezeket a birtokokat Banus Dominik a privilegium magnum szerint Florentinus comestól, aki viszont Dyonis comestól vette. Tehát a birtokrészeknek már a XII. század első felében magánkézben kellett lenniük, mert különben a XII. század végére nem cserélhettek volna háromszor gazdát. Egyesek e faluk közül eredetüket királyi adományozásnak köszönhetik, amire a régi királyi települések faludűlőiből lehet következtetni és egy időn át az anyatelepülések nevét viselték tovább. Ezek a következők: Baran, Ukas és Laztay. Nem lényegtelen számunkra a privilegium magnumnak az a megjegyzése, hogy a faluknak a határa ugyanúgy a régi állapotú, mint az alapítólevélben volt. Felső- és Alsó-Lasztay, Répcekethely, Borsmonostora, Kis-, Nagy-Borisfalva (Baran), Malomháza, Füles (Ukas), Zaka, Peresznye, Répcemicske osztatlan dűlőkkel így tehát már a XI. században léteztek.

Borsmonostora apátság javadalmainak határleírásában szerepelnek még a következő szomszéd faluk: Sydan, Engud (a később eltűnt Enyed

[66] Sopron vármegye története. Oklevéltár I. 1.

Répcesarud mellett), Gerol, Locsmánd, Ambus, Sira, Und (Undeten-Und és Nebersdorf-Ligvand). Mivel a fentebb megnevezett falvak már a XI. században léteztek, úgy ezen szomszéd községek sem kivételek és ennek elfogadása Locsmánd viszonyaira nyelvészeti bizonyíték.

Közvetlenül a Répce folyó mentén található falvak minden valószínűség szerint már a XI. és XII. században léteztek, amit a nyelvészeti adatok mellett földrajzi és katonai okok is igazolnak. Ekkor elsősorban a folyók mentén telepedtek le két oldalról, hisz egyrészt még nem lehetett jelentős mértékben erdőirtásról beszélni, másrészt a gyepűk gátrendszere megkívánta ezt. Fontos volt itt a telepítés a Rába vonalán elhelyezkedő határőregységek utánpótlása szempontjából is.

A telepítésekre jellemző, hogy a folyóvidékeken a települések neveit legtöbbnyire személyi névből képezték, szemben az erdős vidéken levő településekkel, ahol legtöbbnyire patakok, folyók, vagy pedig valami más természeti sajátosság után kapták nevüket. Az erdővidéket eredetileg a határőrök, vadászok, pásztorok, szénégetők tették ismertté, akik ott az egyes helyeket tájékozódási pont alapján nevezték el, ami azután a település nevét is képezte. Igen jelentős okleveles bizonyítékunk van erre az esetre. 1222-ben Veper falu határleírásánál az oklevél megnevezi Scelesbyk (= széles bükkfa) földrajzi pontot. Itt a Szák-nemzetségbeli Pósa, az ajándékozó egy települést alapított úgy, hogy a megerősítő oklevélben 1229-ben már Zelesbik falut (villa Zelesbic) említenek. A település azonban nem sokáig lehetett meg, mert az egykori Locsmánd vármegye határleírása Veper falu körzetében Zelesbiket 1263-ban ismét csak földrajzi pontnak nevezi.

Az kétségtelen tény, hogy a nyugati határszél viszonylag ritkább lakosságú volt, mint az ország belseje. Ez a viszonylagosság azonban érthető, mert a jobbágyok — amikor csak lehetséges volt — a határterületről menekültek és így tették magukat szabaddá a terhes, közös munkától: a gyepűépítéstől. Okai voltak még a szökéseknek az állandó magyar—német határincidensek, amelyek a német határterületen is szökésekre vezettek, s ezért Konrád püspök 1131-ben békét kötött a határincidensek megszüntetése érdekében.

A nyugati határvidék XI—XII. századi betelepítését és a határőrség elhelyezését ezeken túlmenőleg vizsgálni kell a helynevek etimológiai elemzésével is, felhasználva ehhez az okmánybeli és régészeti adatokat. Ezt a kutatást ki kell terjeszteni a Csallóköz területére, mert a németek elleni háborúk színtere ide is áttevődött, s a Duna jobbparti része Komárom vonaláig katonai szempontból a nyugati gyepűrendszer szerves része volt.

Megelőzőleg azonban kritika alá kell vonni azokat az okmányokat, körülményeket, amelyek alapján a felsorolt bizonyítékok és katonai szempontok ellenére Nyugat-Magyarország határvidékét lényegében lakatlannak tartották.

Ez a vélemény két, a XIII. század végére eső okmányban jut kifejezésre. II. Endre okmánya szerint egy pap elődje, aki István feleségének, Gizellának kíséretében mint szabademberjött Magyarországra, Sopron vármegyében minden kötelezettség nélkül birtokot kapott. Az okmány a kötelezettségnélküliségnek mintegy indoklásául elmondja, hogy a pap elődje akkor részesült a birtokadományozásban, amikor „rarus habebatur incola in comitatu castri Supruinensis."[66/a] Hasonlóan nyilatkozik a németújvári apátság meghamisított oklevele 1230-ban, amelynek szövege a XII. század közepén kiállított oklevélnek céltudatos bővítése. Sőt a hamisított oklevél Németújvár környékét az alapításakor *teljesen lakatlannak* mondja. („... in loco inhabitato et solitario..." „Constituit etiam episcopus parochianus, quod si habitatores ad terram ita desertam convenissent...")[66/b]

Mindkét okmány egyházi birtoklásról szól (az egyik egy korábbinak meghamisított formája). Az okmányok akkor keletkeztek, amikor élesen folyt a harc az egyházi és világi birtokosok között nemcsak a politikai, hanem — s ez az előbbinek másik oldala — a nagyobb gazdasági hatalomért is, a feudális birtoklás nagyobb jövedelmezőségéért, a szolgáltatások csökkentésén keresztül. Az idézett okleveleket azért a határozott célért állították ki az egyházi személyek, hogy megszabaduljanak a szolgáltatásoktól, elsősorban a legsúlyosabbtól: a gyepűépítés, illetve karbantartás terhétől. Ugyanakkor a hamisítás másik rugója az a feudális nacionalizmus, amely a német egyháznak a német-római császárságiság eszméjéből táplálkozott. Ez a nacionalizmus a németek elhivatottságát hirdette a világuralomra, aminek egyik eszköze a német telepesek rajzása más országokba. Magyarországra 1150—1230 között nagyobb csoportban jöttek német telepesek a nyugati határszélre, s az oklevél természetszerűen lakatlan területnek akarta feltüntetni a német telepesek által elfoglalt területet és mintegy igazolni a foglalás jogosultságát. A hamisítás céljait leleplezi azonban a németújvári apátság alapítólevele, amely az összes patakokat szláv és szláv>magyar nevekkel jelöli meg. Ez önmagában eldönti a kérdést: a vidék már az apátság megalapítása előtt nem volt lakatlan. Ide kell sorolnunk azt a bizonyítékot, mely szerint a lakosság XI. és XII. századi nyugatmagyarországi jelenlétéről a magyar, szláv és német víznevek is beszélnek.

66/a. U. o. I. 8.
66/b. Magyar Évkönyvek 9, 200.

A nyugati határvédelem XI—XII. századi szinterének vázlata[67]

1. *Pozsony* 907: TA. I/3. 86. Et: n. szn. Chr: IX—X. század. KJ: vár.

2. *Hainburg*[68] 1050: KK. német várerődítés, melyet a magyarok többször elfoglaltak. Chr: X. század. KJ.: vár.

3. *Oroszvár:* 1262: CA. III. 28. Et: népv. Chr: X—XI. század. o. KJ: határőregység települése.

3/a. *Pëszne* 1208: CD. III. I. 63. Et: sz. ftp. (Zátony) Chr: XI—XII. század. sz. KJ. a folyó neve katonai árasztási helyre mutat.

4. *Olona vallis.* 1262: CA. III. 28. Et: o. ftp. Chr: X—XI. század. o. KJ: határőregység települése.

5. *Heet* 1305: CDA. I. 94. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ. gyepű-építmény állagát fenntartó település.

6. *Köpcse (Kittsse)* 1453: CDP. I. 351. Et: b. szn. (Küccse) Chr: X—XII. század. b. KJ. határőregység települése.

7. *Csuny 1232:* CA. VI. 509. Et. m. szn. Hv: m. cs∼német s. 1100 előtt. Chr: XI. század. m. KJ. gyepű-építmény állagát fenntartó település.

7/a. *Gyëüd (Jahndorf)* 1262: CA. III. 28. Et: régi m. szn. Chr: X—XI. század. m. KJ: határőregység települése. Nemzetségi szállásterület volt.

8. *Rajka* 1262: CA. III. 28. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: gyepű-építmény állagát fenntartó település.

9. *Bezenye* 1440: HO. 405. Et: sz. ftp. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: gyepű-építmény állagát fenntartó település.

10. *Levél* 1453: CDP. I. 349. Et.: m. fn. utat őrizték (lüvér) Chr: XI—XII. század. m. KJ: határőregység település.

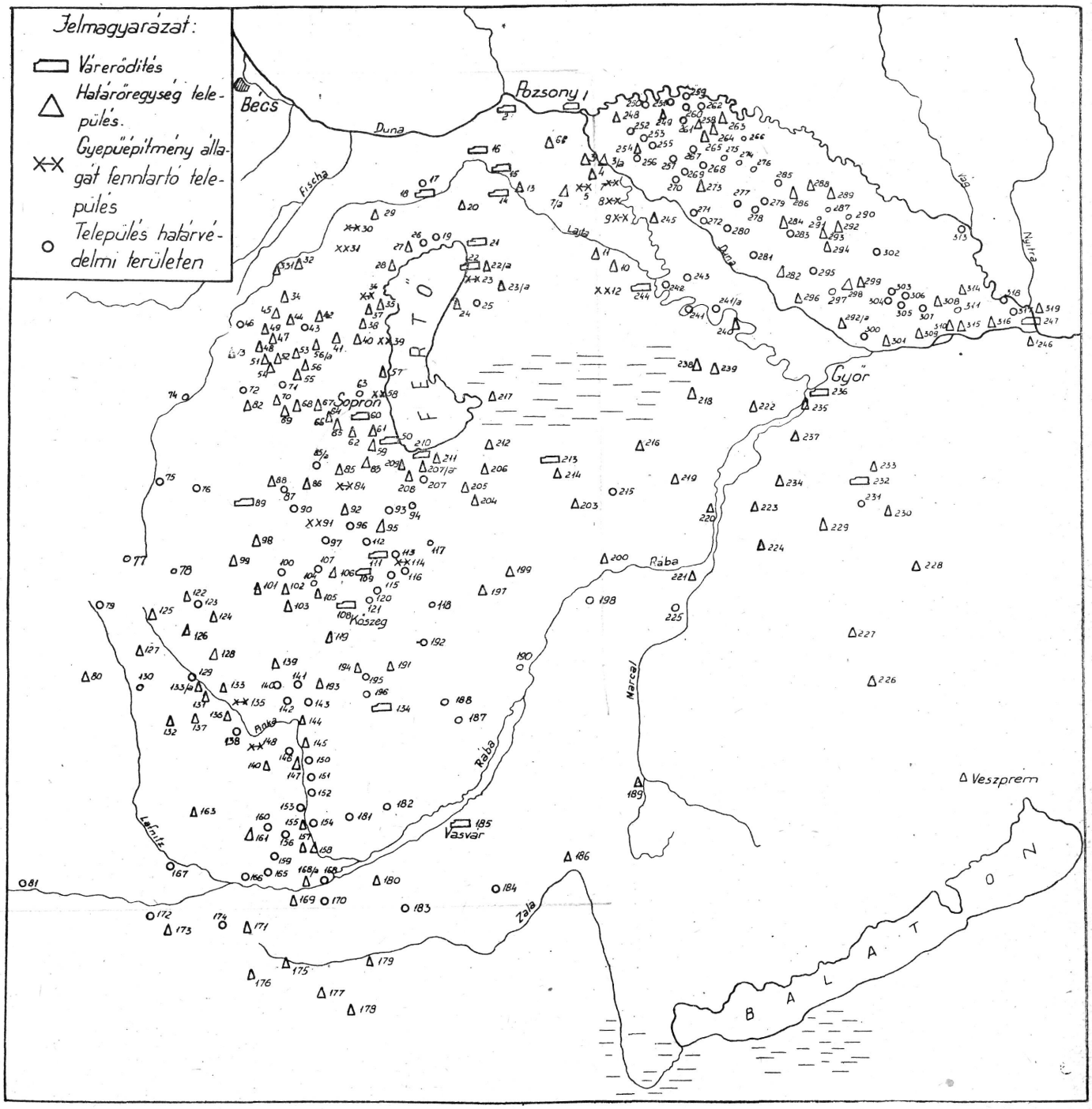
11. *Samarja (Hegyeshalom helyén)* 1217: CD. III. I. 208. Et: b. ftp. Chr: XI. század b. KJ: határőrző egység település. (Brucknál ment át Bécs felé vezető út a korai középkorban. Tehát útmenti határőregység.)

12. *Szolnok (Mosonszolnok)* 1271: CS. III. 687. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: gyepű-építmény állagát fenntartó település.

13. *Káta-Gáta (Lajtakáta)* 1243: CD. IV. I. 275. Et: b. szn. Chr: XI—

[67] Rövidítések jelei: CA = Codex Arpadianus Continatus. *Wenczel:* Árpádkori új Okmánytár; CDA = Codex Diplomaticus Andegavensis. Anjoukori Okmánytár: CDP = Codex Diplomaticus Patrius. Hazai Okmánytár; CD = *Fejér,* Codex Diplomaticus Patrius; HO = Hazai Oklevéltár; MES = Monumenta Ecclesia Strigoniensis; SO = Sopron vármegye története. Oklevéltár; Cs = *Csánky Dezső:* Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában; O = Oklevéltár; TA = *Pez,* Thesaur. anecdot. RL = *Lipszky:* Repertorium locorum ... MGD = Monumenta Germanie Diplomata ex stirp. Karol. DL = Országos Levéltár; Kllt = Körmendi levéltár; Kalász = *Kalász:* A szentgotthárdi apátság birtokviszonyai és a ciszterci gazdálkodás a középkorban. 1932. KK = Képes Krónika; PB = Pannonhalmi szt. Benedek rend története; Chr = chronologiai meghatározás. Et. = etimologiai meghatározás. K. J. = katonai jellege; sz = szláv; m = magyar; n = német; b = besenyő; fn = foglalkozás név; szn = személynév; o = orosz; ftp = földrajzi tájékozódási pont; népv. = népnév; hv = hangváltozás. A sorszámozás megegyezik a térképen feltüntetett számokkal.

[68] A németek a középkorban „Porta Hungarica"-nak hívták. Századok. 1903. 614. lap.

Tervezte: Dr. Horváth Miklós.

1. sz. vázlat. A nyugati határvédelem katonai és települési helyei.

XII. század. b. KJ: határőregység település (a Lajtát keresztező soproni—pozsonyi útnál. A Csallóköz és a Duna jobbpartjától fekvő gyepűállag egyik katonai összekötő helye).

14. *Neudorf* 1074: CA. I. 28. Et: bizonytalan. Chr: XI. század. m.—n. KJ: erődítés. (IV. Henrik a freisingi püspöknek ajándékozza a Salamon által átengedett területet és kötelezi a vár erősítésére, különösen Moson erősítésére. Az okmány rendelkezése mutatja, hogy a németek határozott katonai célkitűzése a gyepűrendszerben elfoglalni az átvonulási kulcspozíciókat. Ilyen volt ez a terület, mely a nyugati határvidék többi részéhez viszonyítva laposabb volt a Lajta és a Fertő-tó között.)

15. *Hasilowe (Deutsch-Haslau)* 1074: CA. I. 28. Et. n. szn. Chr: XI. század. n. KJ: erődítés. (Megjegyzést vö: a 14. sorszámmal.)

16. *Litaha* 823: CD. I. 155. (Hamis oklevél, a 971 utáni évekből származik.) Et.: ófelnémet fn. Chr: IX—X. század. n. KJ: erődítés.

17. *Königsbrunn* 1074: CA. I. 28. Et: n. ftp. Chr: XI. század. n. KJ: erődítés. (Megjegyzést vö: a 14. sorszámmal.)

18. *Bruck (Ascherichbrugge)* 1074: CA. I. 28. Et. n. ftp. Chr: XI. század. n. KJ: erődítés. (Megjegyzést vö: a 14. sorszámmal. Fontos úti erődítés Bécs felé.)

19. *Nyulas* 1221: CA. I. 182. Et: m. fn.>n. jules>juls>juis még 1180 előtt. Chr: XI—XII. m. KJ: határvédelmi területen település.

20. *Perun*[69] *(Parndorf)* 1264/1313: CA. VIII. 89. Et. sz. szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határőregység település (fontos katonai kulcspozíció a Fertő és a Duna közti területen).

21. *Védeny* 1265: Cs. III. 687. Et: n. ftp. (n ftp. ~ m. ftp. 1180 előtt) Chr: XI—XII. század. n—m. KJ: határvédelmi területen település.

22. *Petlen(d)* 1217: CD. III. I. 207. Et: n. szn. (n. szn. ~ m. hn. 1180 előtt) Chr: XI—XII. század. n—m. KJ: határvédelmi területen település.

22/a. *Gállos* 1278: Weis: Urkundenbuch des Cisterziensen-Stiftes Heiligenkreuz. I. 214. 1. Et. m. szn. Chr: XI. század. b. KJ: határőrző egység település (ikertelepülés).

23. *Chytwand* 1299: CDP. VII. 283—84. Et. m. szn. Chr: XI—XII. század m. KJ: gyepű-állagát fenntartó település.

23/a. *Legénytó* 1278: Weis: uo. Et. m. ftp. Chr: XI. század. b. KJ: határőrző egység település.

24. *Pátfalu* 1262: CA. X. 454. Et: bizonytalan. Chr: XI—XII. század. b. KJ: határőrző egység település.

25. *Pelden (Felső- és Alsóbeled)* 1324: Fortes Rerum Austriacarum

[69] „Perun ... a castro Musuniensi exampta ... terra custodum. silve eiusdem Castri Kaal nominatur" tehát már korábban meglévő határőrségre utal. Megerősíti ezt Tamás esztergomi érsek, aki 1314-i oklevelében Parndorf régebbi lakóit *székelyeknek* mondja. (Fontes Rerum Austr. XVI. 41.)

XVI. II. 101. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település. (A ciszterciek letelepedése előtt már létezett.)

26. *Sásony* 1221: CA. I. 182. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

27. *Széleskút* 1223: CD. III. I. 393. Et: bizonytalan. Chr: XI—XII. b. KJ: határőrző egység település.

28. *Purbach* 1292: CA. X. 87. Et: bizonytalan. Chr: X—XI. század? KJ: határőrző egység település (?) (A rómaiak idejében Mutenum a neve és megerősített hely volt. Ennek a településnek X—XI. századi létezését valószínűsíti a közvetlen szomszédságban levő Fertőfehéregyháza Donnerskirchen < ófelnémet személynévből Dundó, amely már a Karoling korszakban létezett. (Thirring: Führer durch Sopron... I. 128.)

29. *Sárfenék (Scharfenegg)* 1376: CD. IX. V. 131. Et: m. ftp. (Századok 1871. 372.) Chr: XI—XII. század. b. KJ: határőrző egység település.

(Sarfenegg várának romjai ma is láthatók a hegy tetején. A vár birtoklási viszonyairól csak a XII. századból van értesülésünk. A várat a besenyők részint mint a soproni és mosoni várak jobbágyai, részint mint a határvidék őrei lakták és birtokolták. A vidék stratégiai fontosságát valószínűsíti az előbbiekkel összevetve, hogy már a XI. század elején legalábbis a hegy lábánál határőrző település volt, ha esetleg a vár még nem is állott.)

30. *Menhart* 1383: SO. I. 473. Et: n. szn. Chr: XI—XII. század. n. KJ: gyepű-állag fenntartó település. (Megjegyzés: vö. 31. sorszámmal.)

31. *Hof* 1263: CA. XII. 494. Et: n. fn. Chr: XI—XII. század. n. KJ: gyepü állag fenntartó település. (A Lajta mellett Curia Regis nevű birtok határában — mely kétségkívül Hof nevű faluval azonos — gyepü utalás van: Hagenowe = hagen+an. Hasonló utalás van Menhartnál.)

32. *Pordány (Lajtapordány)* 1376: SO. I. 422. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. b. KJ: határőregység település, ikerfalu.

33. *Cseke (Vimpácz)* 1376: SO. I. 423. Et: m. ftp. (cheke = gázló) Chr: XI—XII. század. b. KJ: gyepü átkelőhelyet őrző határőregység települése.

34. *Szarvkő* 1271: CA. VIII. 362. Et: b. ftp. (szarv = vízben szegény) Chr: XI—XII. század b. KJ: határőrző egység. (A XIII. században már vár létesült itt, amit a besenyők részben mint a soproni és mosoni várak jobbágyai, részben mint a határvidék őrei lakták és birtokolták.)

35. *Putyim* 1222: CD. IV. I. 275. Et: n. ftp. (ut) Chr: XI—XII. század. sz. KJ: valószínűleg katonai utat takar a név, amit igazolni látszik az, hogy Rovo, Sérc körzetében van.

36. *Rav(o), Roj, Rovó* 1355. SO. I. 245. Et. sz. ftp. (árok) Chr: XI—XII. század. sz. KJ: gyepüerődítés (közvetlenül Lövő (Sérc) mellett! Ez a helység a soproni—pozsonyi útvonal lezárását biztosította).

37. *Lövő (Sérc)* 1317: SO. I. 78. Et. m. fn. Chr: XI—XII. század. b. KJ: határőregység település.

38. *Oszlop (Zaszlop)* 1376: SO. I. 373. Et: sz. ftp. *(a torony mögött* za stlъpъ) Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határőrző egység település. (A helység a Wulka vidékén húzódó főútvonalon van. Ennél az útnél van Oszlop mögött Röjtök őr(!). A két határőrző település és a falu neve mutatja a határőregységek mélységi tagozódását, ami térszínileg is kidomborodik: Zaszlop felszíni fekvése magasabb, mint Röjtök-őré!)

39. *Ruszt (Szil)* 1317: SO. I. 78. Et. m. ftb (szilfa) Chr: XI—XII. század. m. KJ: gyepü-állag fenntartó település. (Gyepütorlaszolásra alkalmas fás helység a Fertő-tó nyugati partján. Igen nyomatékosan alátámasztja ezt a mellette levő Sérc (Lövő) (!) helység.)

40. *Mayad (Margaretha)* 1271: CA. VIII. 362. Et. b. szn. (Margaretha második névadás.) Chr: XI—XII. század. b. KJ: határőrző egység település.

A Fertő-tó és a Duna közötti határvédelmi terület jellemző vonása: A határőregységek elhelyezkedése sűrű és a terület két oldalán fekvő erődítési (vár) pontokra támaszkodik; Pozsonyra az egyik oldalon, Sérc, Rovó, Szil — megerősített helyekre a másik oldalon. A két erődítési sarkpont között a terület térszíni sajátossága lehetővé teszi az ellenséges seregek viszonylag könnyebb átvonulását. Azért találunk itt sűrűbben, oldalazó támadásra alkalmas elhelyezést a határőrök részére. Szükségessé tették ezt még az itt húzódó utak is Bécs, illetve Soprontól Pozsony felé.

41. *Dorog (Darázsfalva)* 1367: SO. I. 373. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. b. KJ: határőrző egység település.

42. *Kis Marton (Mortun Zale, Zala-Mortun)* 1222: CD. VII. III. 118—119. Et: b. szn. Chr: XI—XII. század. b. KJ: határőrző egység település.

43. *Höffling* 1317: SO. I. 98. Et: n. hovelin>hövelin (= kis udvar) n~m. még 1170 előtt átvettük.[70] Chr: XI—XII. század. n—m. KJ: határvédelmi területen település.

44. *Szárazvám (Milehdorf)* 1271: CA. VIII. 362. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határőrség település (útivámhely volt).

45. *Büdöskút* 1435: SO. II. 229. Et: bizonytalan. Chr. XI—XII. század. b. KJ: határőregység település.

46. *Alrams* 1232: Gaszton Petteneg: Die Urkunden des Deutsch-Ordensarchivs zu Wien, Prag und Leipzig. 1887. 135. l. Et: n. szn. Chr: XI—XII. század n. KJ: A helység neve német személynév birtokos esete, ami azt mutatja, hogy ide németek telepedtek. A település besenyő és szláv települések közé ékelődött. Ezt a részt 1030-as háború után I. István megszerezte — III. Henrik Aba Sámueltől visszavette. A területet mind

[70] Mittelhochdeutsch d — magyar a, ü > o, f } XII. század második fele előtti kormeghatározó hangváltozás.
ö —
v —

a magyarok, mind a németek igyekeztek betelepíteni a határvédelem szempontjából. Mivel a magyarok a Lajta partját erősítették, természetesen a németek is itt akartak tért nyerni. Viszont a terület fennhatóságának változása a XI—XII. századi határvillongásokban nem mindig szünteti meg az előretolt települést, hanem felhasználhatja élelmezési és segédcsapati szolgálatra.

47. *Pomogy*, 1271: CA. VIII. 3. Et: sz. ftp. (po-medzi = határ mögött) Chr: XII. század. sz. KJ: lehetséges, hogy a település neve határőregység tartózkodási helyét jelöli meg. (Ikertelepülés.)

48. *Pecsennyéd* 1325: SO. I. 104. Et. besenyők elszlávosodott neve. Chr: XI—XII .század. b.-sz. KJ: határőrző egység települése.

49. *Hochstrass* 1303: CD. VIII. I. 144. és VIII. III. 535. Et: előttem ismeretlen. A Vágiak tulajdonában levő Hochstrass a Lajta partján feküdt és a Fejérnél közölt oklevelek tanúsítják, hogy e helység Bessenyő, Sur (talán Eur = őr) Magyarárok (fossatum) és a Lajta folyó közt terül el. Pecsennyédnek az országút mellett fekvő egyik nyugati dülője ma is Hochstrass nevet viseli. Chr: valószínűen XII—XIII. század fordulóján.

50. *Balf (Volff[s])* 1278: SO. I. 44. Et. n. szn. genitivusa. n. w. ~ m. v. (1180 előtt) Chr: XI—XII. század. n—m. KJ: határvédelmi területen település.

51. *Ik(k)a Eckua* 1223: CD. III. I. 395. sz. szn. Chr: XI—XII. század. b. KJ: határőrző egység település. (Ekkua Bécsújhellyel szemben, északra Lajtaszentmiklóstól, melynek régi neve Röjtök őr volt. Ekkua azon a tájon van, ahol később Hochstrass feküdt.)

52. *Tormás-Kér.* 1435: SO. II. 229. Et: m. törzsnév. Chr: X. század. m. KJ: határőrző egység település.

53. *Szerdahely* 1324: SO. I. 98. Et: m. vásárhely. Chr. XI—XII. század. m. KJ: határőrző egység település.

54. *Siklós, Sziglós* 1435: SO. II. 229. Et: b. szn. Chr: XI—XII. század. b. KJ: határőrző egység település.

55. *Szemere (Zemenye)* 1237: CD. IV. I. 77. Et: m. törzsnév. Chr: X. század, m—b. KJ: határőrző egység település.

56. *Szántó (Selegszántó, Antau)* 1360: SO. I. 329. Et: m. fn. Chr: XI. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

56/a. *Kwhydpordan (Wulkapordány)* 1395: SO. I. 520 (Ewrpordan.) Et: sz. szn. (Pordánt másképpen Prudustárnak is nevezik az okmányok, amely pedig köznemes névben fordul elő. Wulkapordányt kőhíddal kapcsolják össze az oklevelek. Nem bizonyítható, hogy a kőhíd már a XI—XII. században is megvolt, de lehetséges. Chr: XI—XII. század. b. KJ: határőrző egység település.

57. *Medgyes (Moreisch)* 1254: SO. I. 13. Et: m. fn. Chr: XI. század. b. KJ: határőrző egység település.

58. *Rákos* 1199: CD. II. 346. Et: sz. fn. Chr: XI. század. sz. KJ. gyepüépítmény állagát fenntartó település.

59. *Gyula* 1265: Cs. III. 617. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század m.—b. KJ: határőrző egység település — a Bécsből — Olaszországba vezető út mentén.

60. *Sopron* 859: Oefele Andreas Félix: Rerum Boicarum scriptores nusquam antehac editi 1743. I. 704. Et: n. folyónév (a XI. század első felében ment át a magyar nyelvbe.) Chr: X. század. m—b—sz. KJ: várerődítés.[71] (Már a rómaiak idejében erődített hely Bécsből Patávia felé vezető út mentén.)

61. *Kovács* Századok 1900. 27—29. Et: m. fn. Chr: XI. század. m. KJ: gyepün belüli katonai ellátóhely.

62. *Lőörök (Leberre)* 1279: Cs. III. 681. Et: m. fn. Chr: XI. század. b. KJ: határőrző egység település.

63. *Udvarnok* 1269: SO. I. 33. Et: m. fn. Chr: XI. század. sz—m. KJ: gyepü-építmény állagát fenntartó település.

64. *Eg(e)red (Egerd)* 1284: CDP. II. 16. Et: m. fn. Chr: XI. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

65. *Zoan (Wandorf)* 1296: CDP. II. 24. Et: sz. ftp. Chr: XI—XII. század. b. KJ: határőrző egység település. (A soproni hegyek közötti útjárón (!) fekszik.)

66. *Dág (Ágendorf)* 1194: CA. XI. 57. Et: b. szn. Chr: XI—XII. század. b. KJ: határőrző egység települése a Bécsből Olaszországba vezető út mentén.

67. *Suslan (Schattendorf)* 1271: Cs. III. 681. Et: b. szn. Chr: XI—XII. század. b. KJ: határőrző egység település.

68. *Rohrbach (Wisitindorf)* 864: MGD. I. 115. Et: bizonytalan. Chr: IX. n. KJ: (ikertelepülés) határvédelmi területen település.[72]

69. *Tumuli* 808. Pez: Thesaurus anecdotorum novissimus. I./3. 86. l. Et: bizonytalan. Chr: IX. század. sz. KJ: erődítési sánctelepülés.[73]

[71] Gottfried Tollenburgból üzen 1096 szept-ben Kálmánnak, hogy találkozzanak Gyperon várában. Gyperont Sopronnal azonosítja *Karl Mollay:* Scarbantia, Ödenburg, Sopron, Siedlungsgeschichte und Ortsnamenkunde: in Ostmitteleuropäische Bibliothek. Nr. 19. Bp. 1944. 111. lapok című munkájában. *Fritz Zimmermann:* Die Landespforte Gyperon; in: Burgenländische Heimatblätter 9. (1947) 115—120. lap. munkájában Gyporont Kapuvárral azonosítja. Az érvek egyik szerző állítását sem cáfolják meg a másikkal szemben, az utóbbit azonban erősen ez a szempont vezette: ezzel is bizonyítani, hogy Sopron Ausztriához tartozik.

[72] Az okmányban szereplő Wisitondorf > Bisitindorf-ot *Carl Plank:* Siedlungs- und Besitzgeschichte der Grafschaft Pitten, I. in: Veröffentlichungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. Band 10, Wien. 1946. 39. Seite. értekezésében joggal Rohrbach-al azonosítja.

[73] Tumuli Marc és Rohrbach között a hegyhát tetején van, ahol a múlt század végén a IX. századra utaló sírokat tártak fel. Egyébként ezen a vidéken 1014 előtt az eichstätti Megingaud püspök elcserélte „Stederach prope Ungariam" vadászterületet északabbra. Stederach-ot Stötera-val kell azonosítani. Vö: *Karl Lechner:* Regensburger Besitz im Burgenland am Anfang des 9. Jahrhunderts in: Burgenländisch Heimatblätter 15 (1953) 66—69. l.

70. *Márcz* 976: Codex caninocorum sancti Ypoliti. Acta Austriae inferioris. — Niederösterreichisches Urkundenbuch. I. 1. Et: b. szn. Chr: X. század. b. KJ: határőregység települése a Sopron—Bécsújhelyi úton.

71. *Volbran (Borbolya)* 1268: Cs. III. 687. Et: n. szn. (n∼m) még 1180 előtt kölcsönöztük). Chr: XI—XII. század. n—m. KJ: határvédelmi területen település.

72. *Wysun* 1346: SI. I. 44. Et: cseh szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

73. *Selreth* 1271: CA. VIII. 362. Et: középfelnémet szn. Chr: X—XI. század. n. KJ: határvédelmi területen település.

74. *Anzonis (Lanzenkirche)* 860: CD. I. 169. Et: sz. szn. Chr: IX—X. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.[74]

75. *Edlitz (ecclesia Ellodis)* 860: MGD. I. 147. Et: bizonytalan. Chr: X. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.[75]

76. *Penninuanc (Pengersdorf)* 860: CD. I. 169. Et: n. szn. Chr: IX. század. n. KJ: határvédelmi területen település.[76]

77. *Minigonis (Mönichkirchen)* 860: CD. I. 169. Et: bizonytalan. Chr: IX. század.? KJ: határvédelmi területen település.[77]

78. *Uuitonesperc (Ofenegg)* 860: CD. I. 169. Et: bizonytalan. Chr: IX. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.[78]

79. *Wisitindorf* a 68. szám alatti ikertelepülése. KJ: határvédelmi területen település.

80. *Ecclesia Sabniza (Nieder-Hartberg)* 860: CD. I. 169. Et: bizonytalan. Chr: IX. század. ? KJ: határvédelmi területen település.[79]

81. *Nezilinpach (Nestelbach mv. Fürstenfeld)* 860: CD. I. 169. Et: n. folyónév. Chr: IX. század. n. KJ: gyepüelve település.[80]

82. *Fraknó* 1346: SO. I. 187. Et: régi cseh szn. Chr: X—XI. század. sz—b. KJ: határőregység települése. (E várat a besenyők részint mint a soproni és mosoni várak jobbágyai, részint mint a határvidék őrei lakták és birtokolták.)

83. *Harka* 1245: SO. I. 20. Et: m. törzsi szn. Chr: X. század. m. KJ: határőregység települése a Bécsből Olaszországba vezető úton.

[74] Anzonis-t Lenzenkirche-vel kell azonosítani. Vö: *Hans Pirchegger:* Karantainen und Unterpannonien zur Karolingerzeit in: Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforsung 33 (1912) 272—319. lap.

[75] Ecclesia Ellodis Edlitzel azonos. Vö: *Hans Pirchegger:* uo.

[76] Penninuanc-ot Pengersdorffal kell azonosítani. Vö: *Hans Pirchegger:* uo.

[77] Minigonis azonos Mönichkirchen-nel. Vö: *Alfred Ratz:* Zur hochmittelalterlichen Kolonisation zwischen Raab und Zala: in: Burgenländische Heimatblätter 10 (1948) 53—80. lap.

[78] Uuitanesperc Mönichkirchennel azonos. Vö: *Alfred Ratz:* uo.

[79] Ecclesia Sabniza-t Nieder Hartberg-gel kell azonosítani. Vö: *Fritz Posch:* Siedlungsgeschichte der Oststeriemark: in: Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. Erg. — Bd. 13. (1941.) 389—391. l.

[80] Nezilinpach = Nestelbach mv. Fürstenfeld. Vö: *Hans Pirchegger:* uo.

84. *Harácsony* 1425: SO: II. 99. Et: sz. ftp. (tölgy) (sz~m. még a XI. században.) Chr: X—XI. század. sz. KJ: gyepü-építmény állagát fenntartó település.

85. *Nyék* 1281: CA. IX. 312. Et: m. törzsnév. Chr: X. század. m. KJ: határőregység települése a Bécsből Olaszországba vezető úton.

85/a. *Riczing* 1425: SO. II. 99. n. szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

86. *Lachenpoch (Boldogasszonyfa)* 1222: CD. III. I. 368. Et: sz. ftp. (ösvény) Chr: XI—XII. század. sz. KJ: gyepün húzódó katonai útnál levő építmény állagát fenntartó település. (Veperdhez vezetett.)

87. *Veperd* 1346: SO. I. 187. Et: sz. fn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: vámhelyen levő határőrző egység települése.

88. *Kabold (Kobersdorf)* 860: CD. I. 169. Et: sz. ftp. (szegély) Chr: IX. század. sz. KJ: határőrző település. (A fekete patak Kabold mellett már Kobula várának alapítása előtt ismert volt. Következésképp a település is, a vár is Kobula nevet kapta.)[81]

A határvédelem szempontjából a Fertő déli partjai felé irányuló betörést védő terület. Térszíni sajátossága: magas hegyvonulatok, a völgyeket gyors folyású, esőzésekkor erősen megduzzadó vizek szelik keresztül. Ezeket a vizeket kiválóan lehetett alkalmazni elárasztásra a betörések ellen, ami annál is inkább eredményes volt, mert a terület mögött a Fertőhöz kapcsolódott a Hanság, ahol a középkorban út nem vezetett. A határőrző egységek elhelyezése a természetes akadályoknak megfelelően Sopron erődítésre támaszkodva az Ostarichi felé arcvonalban történt meg. Okát abban találhatjuk, hogy a határőr egységek mögött a Hanság bevehetetlen akadályt jelentett; nem kellett tehát a mélységi elhelyezkedés, sőt arcvonalban eredményesebben lehetett váratlan, gyors csapást mérni az ellenséges erőkre.

89. *Lanzsér* 1425: SO. II. 99. Et: n. ftp. n. a~m. á. 1170 előtt kölcsönöztük. Chr: X—XII. század. n. KJ: erődítési település.[82]

90. *Deutal (Sopronújlak)* 1425: SO. II. 99. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

91. *Csáva (Stoob)* 1250: SO. I. 23. Et: sz. ftp. (mocsár) Chr: XI—XII. század. sz. KJ: gyepüerődítés.[83]

[81] Vö. még: Salzburger Intelligenzblatt, Jahrgang 1807: Eine Urkunde von Ludvig dem Deutschen, 423—425. lap.

[82] *Lampel* szerint (Tört. Tár. 1899. 304. lap) a vár Steiermarkhoz tartozott. Veperd határleírása azonban (CD. III. I. 368—70.) Zarannuk patakot és a Lanzsérnál eredő Tiskov patakot említi 1222-ben, mely szerint Lanzsér magyar terület. Egyáltalán nem bizonyítható ennek ellenkezője — a határvillongásokat leszámítva.

[83] 1225: CD. III. II. 63: „ad terminos superios Mikse, iuxta magnam viam ... ubi antiquum meatum habuit Sara (Chava)". A XII. századi oklevél utal a korábbi utat elárasztó szerepére is!

92. *Barom* 1190: CA. XI. 57, 59. Et: sz. „kapu" szó. Chr: XI. század. sz. KJ: gyepübejárat és azt őrző határőregység települése. (1194 és 1225 között az előneve „Zobod" (szabad), mely éppen azért, mert e korban igen ritka, olyan gyepű-kapura utalhat, ahol az átjárás szabad. — A falu már a XII. század első felében magánkézben van, mert a század végére nem cserélhetett volna háromszor gazdát.)

93. *Ukacs (Malomháza, Füles)* 1194: CA. XI. 57. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

94. *Galos* 1399: Házi: Sopron története. II. 1. 10. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település (ikertelepülés).

95. *Száka* 1194: CA. XI. 57. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. b. KJ: határőregység település. (Malomházán ilyen dülőnév ma is van.)

96. *Ligvánd* 1225: SO. I. 12. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

97. *Pul(y)a* 1225: SO. I. 11. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

98. *Rámoc* 1446: SO. II. 645. Et: korábbi neve Répcefő, amely nevet a később keletkezett falura — Irtásárokra vitték át. Chr: XII—XIII. század. m—n. KJ: gyepüerődítési és ezt őrző határőregység település.

99. *Lebenbrunn (Brunnaron)* 844: MGD. I. 38. Et: n. szn. Chr: IX. század. n. KJ: gyepüelve település.[84]

100. *Bu(n)nya, Budinya, Bodonya (Bánya)* 1390: SO. I. 500. Et: sz. szn. (népies etimológiával: bánya) Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

101. *Sauariae vadum = gázló (Zöbenfurt)* 860: MGD. I. 101. Et: n. ftp. Chr: IX. század. n. KJ: gyepüátkelőhely. (Ikva és Zöbern patak között terült el egészen a hegyoromig. Ezt magyar kerületnek hívták.[85]

102. *Lesány* 1279: CD. V. II. 594. Et: sz. ftp. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határőregység település. (A helység neve magyar határvédelmi helyre mutat, mert több mint valószínű a szláv név analógiájára leshelyet jelenthet.)

103. *Greche* (hegynév) 1279: CD. V. II. 593. Et: sz. ftp. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: az előző mellett levő hegyről van szó, ami térszíni szempontból valószínűsíti Lesány szerepét.

104. *Liebing (Libnik-Rönök)* 1225: SO. I. 10. Et: m. Rönök > a német 800—1050 között vette át. Chr: X—XI. század m—n. KJ: határvédelmi területen település.

105. *Rőt (Rattersdorf)* 1222: Cs. II. 789. Et: ófelnémet ftp. (irtás) > m.

[84] Brunnaront Lebenbrunnal kell azonosítani. Vö: *Ernst Klebel:* Die Ostgrenzen des Karolingischen Reiches: in: Jahrbuch des Landeskund von Niederösterreich. Neue Folge 21 (1948) 370. lap.

[85] A helynévre vö. még: *Carl Plank:* id. m. 34. lapok.

Riüti > Reüt > Rőt. 1150 előtt kölcsönöztük. Chr: X—XII. század. KJ: gyepütorlaszt védő település.

106. *Kedhely* 1194: CA. XI. 57. Et: m. vásárhely Chr: XI. század. m. KJ: határőregység település.

107. *Lasztaj* 1224 G: CA. XI. 176. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

108. *Kőszeg (Kensi)* Anonimus; 860: CD. I. 169. Chr: X—XI. század. sz. KJ: vár.[86]

109. *Frankó (Sarud)* 1156: SO. I. 1. Et: eredeti név Sarud. 1156-ban bevándorolt Gősfalvi család után Frankó. Chr: XI—XII. század. m. KJ: erődítési hely.

110. *Mi(c)ske (Mikcsa)* 1194: CA. XI. 57. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

111. *Locsmánd* 1156: SO. I. 1. Et: ófelnémet Liuz(a)mannes. Mi még 1050 előtt átvettük. Chr: X—XII. század. n—m. KJ: erődítési hely.[87]

112. *Gyirót* 1156: SO. I. 1. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

113. *Zsira (Tenning)* 1225: CA. VI. 428. Et: sz. szn. (oly régi forma, amely azt bizonyítja, hogy ez a falu már a XI. század első felében létezett). Chr: XI. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

114. *Gyüleviz* 1446: SO. II. 443. Et: m. fn. (gátduzzasztó). Chr. XI—XII. század. m. KJ: gyepü építmény állagát fenntartó és határőregység település.

115. *Vis* 1225: SO. I. 11. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

116. *Gyalóka* 1308: SO. I. 69. Et: szerb fn. Chr: XI—XII. század. szerb. KJ: gyepün belüli település.

117. *Lédec (Edlitz)* ikertelepülés. vö. 75. sorszámmal. KJ: határvédelmi területen település.

118. *Estvánháza* 1528: Kismartoni llt. Alm. I. lad. 2. No. 4. Istvánháza alatt a Szentkirály praediumot kell érteni a csepregi határban, ahol egykor I. István parochiális temploma állott. KJ: határvédelmi területen település.

119. *Szerdahely:* 1283: CDP. VIII. 230. Et: m. vásárhely. Chr: XI—XII. század. b. KJ: határőregység település.

120. *Prösing (Peresznye)* 1195: CD. II. 299. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

121. *Zsidány* 1225: SO. I. 10. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

[86] Kensit Kőszeggel lehet azonosítani. Vö: *Hans Pirchegger:* id. m. 272—319.
[87] Locsmándon a szabad udvarnokoknak is voltak földjeik, amelyeknek emlékeit őrzi a Répce jobbpartján Hofstatt dűlő. (CA. VI. 164.)

Közvetlenül csatlakozik mind térszínileg, mind határvédelem szempontjától a Fertő-tó vidékéhez. Az eltérés topográfiailag abban van, hogy ezen a területen a hegységeket szélesebb lapos területek bontják meg, mint az előbb említett résznél. Ugyanakkor a határvédelmi terület itt hamarabb megy át a nyílt és síkabb fekvésre. Érthető, hogy az erődítési helyek itt sűrűbben fekszenek és a határőregységek elhelyezése mélységben tagozódott. E terület határvédelmének fő bázisa a mögötte fekvő Kapuvár és határőrkörzete.

122. *Áso* 1222: Cs. II. 734. Et: középfelnémet Aschon. 1050 utáni kölcsönzés németből magyarra. Chr: XI. század. n—m. KJ: határőregység település útivámhelyen.

123. *Tohony* 1268: Cs. II. 804. Et: sz. melléknév. A németek még 1150 előtt vették át magyarból. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

124. *Grodno (Grodnau)* Középkori adat hiányzik. Et: sz. melléknév (várhoz tartozó) sz. a.~n. o, en. (1150 előtt). Chr: XI—XII. század. sz. KJ: a neve határőr településre utal.

125. *Peinicahu (Pinkafeld)* 860: CD. I. 169. Et: bizonytalan. IX—X. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.[88]

126. *Lövő* 1393: Dl 7859. Et: m. fn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határőregység települése.

127. *Sáh (Őribükkösd)* 1263: CA. VIII. 60. Et: középfelnémet szó (kiserdő) n. sch~m. s., n. a.~m. á. 1000—1170 között kölcsönöztük. Chr: XI—XII. század. n—m. KJ: határőr helyet takar; kis erdő megfigyelésre alkalmas, s nem messze Pinkafőtől A település birtoklása gyakran változhatott a németek és a magyarok között.

128. *Őri-Szent-Márton* 1441. Ol. 13617. Et: m. fn. a szt. Márton név második névadás az elsőhöz kapcsolva. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határőregység települése.

129. *Kapornok* 1428: Körmendi llt. Alm. I. lad. 2. No. 2. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

130. *Valkó* (Farkasfalva) 1170: Cs. II. 807. Et: középfelnémet Wolvou(ue) (farkasrét). Chr: XI—XII. század. n. KJ: határvédelmi területen település.

131. *Barnya, Barnyaodo* Középkori adat hiányzik. Et: sz. brana = kapu. Chr: XI—XII. század. KJ: határőregység települése.

132. *Lődös* 1393: Dl 7859. Et: m. fn. Chr: XI—XII. század. m—sz. KJ: határőregység települése.

133. *Őri-Sziget* 1327: Orsz. Lev. Liber reg. XVI. Donationales V. 204. Et: m. fn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határőregység települése.

[88] Peinicahu azonos Pinkafeld-el. Vö: *Alfred Ratz:* id. m. 50—80. lap.

133/a. *Őr, Ewr* 1327: uo. Et: m. fn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határőregység települése.[89]

134. *Szombathely* 860: CD. I. 169. Et: Sabaria, római település. Chr: IX. század. sz.—m. KJ: erődítési hely.

135. *Jobbágy* 1440: Körmendi llt. Himfy ann. n. 541. Et: m. fn. Chr: XI. század. m. KJ: gyepü-építmény állagát fenntartó település.

136. *Őridobra* 1441. Dl 13617. Et: m. fn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határőregység település.

137. *Őrállás* 1441: Dl 13617. Et: m. fn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határőregység település.

138. *Mikse (Miske)* 1222: CD. III. II. 63. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

139. *Hodis* 1236: CDP. VIII. 32. Et: m. fn. (hódász) Chr: XI—XII. század. sz—m. KJ: határőregység település. (Ez a magyar név „hódvadászt" jelent. A név értelméből azonban nem lehet megmagyarázni, hogy a hódvadászok faluja miért a Pinkától kb. 15 km-re van, s miért nem mellette. — A cseh oklevelekben a határőröket ĉhodinak nevezték. E szláv analógiára képezték az ász-szal a ĉhodász = határőr foglalkozás nevet. Ezért érthető, hogy az 1236: CDP. VIII. 32. oklevél comes Hodacensiumról beszél. — Hodis az északi út biztosítása.

140. *Incéd* 1244: CA. VII. 162. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

141. *Csajta* 1251: Cs. II. 740. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század sz. KJ: határvédelmi területen település.

142. *Csém* 1244: CA VII. 161. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

143. *Narda* 1221: CDP. VI. 12. Et: sz. szn. + d régi magyar kicsinyítő képző. Chr: XI—XII. század. sz—m. KJ: határvédelmi területen település.

144. *Csatár* 1244: CA. VII/162. Et: sz. fn. (Pajzskészítő). Chr: XI—XII. század. sz. KJ: fegyverkészítő hely.

145. *Nyék* 1251: Cs. II. 780. Et: m. törzsnév. Chr: X. század m. KJ: határőregység település.

146. *Csejke (Cséke)* 1244: CA. VII. 162. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

147. *Lövő (Németh-)* 1393: Dl. 7859. Et: m. fn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határőregység település.

[89] 1327-ben I. Károly Újvár és Borostyánkő várak közti őröket (spiculatores nostri) nemcsak a régi (I. István, IV. Béla, V. István és IV. László) királyok idejében élvezett kiváltságaikban erősíti meg, hanem egyszersmind nemesekké teszi őket, részükre külön őrnagyságot (eörnaghsag) szervezve. Ugyanakkor az őrnagyokká kinevezett Felsőőrsi (Péter fiának) Miklós ispánnak meghagyja, hogy gyűjtse össze a nemes őröket régi lakóhelyükre, határaikat a szomszédoktól határolja el.

148. *Füzes* (Gyepűfüzes) 1221: CDP. VI. 14. Et: m. ftp. Chr: XI—XII. század. m. KJ: gyepü-építmény állagát fenntartó hely.[90]

149. *Óvár (Hovárdos)* 1244: CA. VII. 161. Et: sz. hn. Chr: XI—XII. század. sz.—m. KJ: erődítés.[91]

150. *Pornó (Pornóapáti)* 1221: CDP. VI. 13. Et: régi bajor szn. Chr: X—XI. század. n. KJ: határvédelmi területen település.

151. *Beled* 1222: CDP. VI. 13. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település (ikertelepülés).

152. *Kolon* 1221: CDP. VI. 13. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század m. KJ: határvédelmi területen település.

153. *Kertes* 1221: CDP. VI. 14. Et: m. Kertës > n. kärt j s > kärts > kars > ka's > kâs. 1150—1400 között vette át. Chr: XII—XIII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

154. *Csencs* 1221: CDP. VI. 14. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

155. *Árokköz* 1351: CDA. V. 133. Et: m. ftp. Chr: XI—XII. század. m. KJ: gyepű-építmény és határőrző egység települése. (Itt eredetileg is római sánc volt.)

156. *Strém* 1443: Cs. II. 794. Et: sz. fn. (lengyel). Chr: XI—XII. század. sz. KJ: katonai utánpótlási település.

157. *Karácsfa* 1443: Cs. II. 751. Et: n. Hagendorf = gyepüfalva. Chr: XI—XII. század. m—n. KJ: gyepüerődítési és határőregység település.

158. *Lovászad* 1443: Cs. II. 722. Et: m. fn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határőregység település.[92]

159. *Zsálmán* (Zsámánd) 1443: Cs. II. 810. n. szn. Chr: XII. század. n. KJ: határvédelmi területen település.

[90] Kniezsa szerint csak a XV. századtól nevezik Gyepűfüzesnek, azelőtt csak füzes volt.

[91] Az 1244: CA. VII. 161. oklevél a múltra utalva mondja: „... locum-illum qui dicitur Ovar, ubi antiquus castrum fuisse dicebatur" — katonai fontosságát mutatja az idézett oklevél 162. oldalon lévő határleírása: „Primam metam tenet cum uilla Chem... ubi sunt due mete: inde ad orientem iuxta siluam Chem sunt due mete et ibi incipit tenere cum uilla Chatar ad montem Toboj, ubi sunt due mete; deinde ad meridiem transit aquam Pincua et iuxta magnam lapidem ubi sunt due mete; deinde uadit ad uillam Cheyka et est fons in silva, ubi sunt due mete..." az ezután felsorolt települések: Bozsók, Corced, a keresztesek falujának kronológiai meghatározása kizárólag a XII. századra esik. Ezen falvak XII. századi helye után írja az oklevél: „et ibi est magna uia, per quam itur ad castrum Owar et ibi transit aquam Tohon et ibi tenet metam cum servis Regine et ibi est uia antiqua per quam itur ad Incheed (ti. Incéd) ubi est pirus..." Az oklevélnek ez a leírása mutatja, hogy még a XII. században nem beszélhetünk a nyugati határterületen kimondottan hadi útról, noha — főleg ezen a részen — erőteljesebben megindult a várépítkezés. Ennek okát a határvédő csapatok szerepében kell keresnünk, amely szerint a stratégiai cél, hogy a nehéz páncélos sereget az akadályokkal teli védelmi rendszerben semmisítsék meg. E stratégiai cél eléréséhez szükséges eszköz: ne legyenek felvonulásra alkalmas „hadi utak".

[92] Kálmán I. 36. törvényéből természetszerűleg következik, hogy a határvidéken méntelepeknek kellett lennie: „si magna fama marchiam intraverit, comes nuncios II, equis exercitualibus III. ad regem dirigat..."

160. *Arany* 1443: Cs. II. 733. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

161. *Kolozsvár* 1443: Cs. II. 751. Et: sz. fn. (hírnök) Chr: XI. század. sz. KJ: határőrző egység települése.

162. *Rábort (Rauchwart)* 1273: CA. IX. 33. Et: m. fn. (őr) elnémetesedett alakja. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határőrző egység települése.

163. *Kukmirn (Kukmér)* 1283: CA. IX. 47. Et: m. szn. Chr: X—XI. század. m. KJ: határőrző egység.[93]

164. *Alber* 1283: CA. XII. 503. Et: n. szn. 1050 után a magyarok kölcsönözték a németektől. Chr: XI. század. n—m. KJ: határvédelmi területen település.

165. *Rönök* 1336: CDA. III. 290. Et: m. Rönök > n. Rivnik. 800—1050 között vette át a német. Chr: X—XI. század. m—n. KJ: határvédelmi területen település.

166. *Szalárd (Újkörtvélyes)* 1440: Cs. II. 801. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

167. *Erecsnye* 1440: Cs. II. 746. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

168. *Csákány* 1271: CA. VIII. 348—49. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

168/a. *Köves Szarm (Gasztony)* 1271: CA. VIII. 348—49. Et: Rogač-rogъ (köves szarv). Ez a megnevezés a régi sz. személynévből, Gaszting — Gasztonyból fordítás. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

169. *Rába-Gyarmat* Kalász: A szentgotthárdi apátság birtokviszonyai és a ciszterci gazdálkodás a középkorban. 1932. 130. l. Et: m. törzsnév. Chr: X. század. m. KJ: határőrző egység település.

170. *Ivánci* 1353: CDA. VII. 61, 105. Et: sz. szn.-hez tartozó -i képzős szó a XI. századra kormeghatározó. Chr: XI. század. sz—m. KJ: gyepün belüli település.

171. *Huszász* Kalász: id. m. 131. l. Et: régi magyar chuszach ~ aszach (hosszú völgy) huszászó. ftp. Chr: XI—XII. század. m. KJ: gyepüerődítési helyre utal a név.

172. *Döbör* 1259: CDP. IV. 38. Et: sz. melléknév. 1050 után vette át a német. Chr: XI. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

173. *Strázsa* 1378: Körmendi llt. Alm. II. lad. Et: sz. fn. (őr) Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határőrző egység település.

174. *Börgölin* Kalász: id. m. 138. l. Et: középfelnémet szn. Chr: X—XI. század. n. KJ: határvédelmi területen település.

175. *Óri-Szent Péter:* Cs. II. 746. Et: m. fn. (szt. Péter második név-

[93] Régi magyar személynévvel van dolgunk. Vö: *Pais:* Régi személynevek. 18, 95. lap.

adás az elsőhöz kapcsolva). Chr: XI—XII. század. m. KJ: határőregység település.

176. *Őrfalu* Cs. II. 746. Et: m. fn. (másodlagos névkiegészítés). Chr: XI—XII. század. m. KJ: határőregység település.

177. *Szatta* 1284: CA. IX. 465—466. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határőregység település. (Kerka menti őrök telephelyének része.)

178. *Őri-Kozmadomb* 1440: Cs. II. 746. Et: m. fn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határőregység település.

179. *Zalalövő* 1440: Cs. II. 763. Et: m. fn. Chr: XI. század. m. KJ: határőregység település.

180. *Nádasd* 1440: Cs. II. 744. Et: ftp. Chr: XI—XII. század. b. KJ: határőregység települése.

181. *Kölked* 1221: CDP. VI. 14. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település. (Kölked Baranya megyében már 1015—1158 között Kulkedy néven létezett. Valószínű, hogy innen származó település. Mon. Vatic. Ser. I. IV. 576.)

182. *Rádóc (Pusztarádóc)* 1221: CDP. VI. 14. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

183. *Waltungesbach (Egyházasbükk)* 860: CD. I. 183. Et: bizonytalan. Chr: IX. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.[94]

184. *Chirihstettin* (Boldogasszonfa) 860: CD. I. 183: Et: bizonytalan. Chr: IX. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.[95]

185. *Vasvár* 1108: CD. II. 45. Et: m. helységnév. Chr: XI. század. m. KJ: vár.

186. *Véged.* Középkori adat hiányzik. Et: m. ftp. (vég = határ) Chr: XI—XII. század. m. KJ: Karakó erődítési övének határára utal.

187. *Szécsény* 1346: CDA. IV. 600. Et: sz. ftp. (irtás, ahol az állatok részére elkerített helyet készítettek). Chr: XI. század. sz. KJ: katonai utánpótlási hely. (sz. c. ~ m. cs. XI. századi kormeghatározó.)

188. *Bárdos* 1344: CDP. V. 226. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

189 *Karakó (Draguta)* CD. VII. I. 108. I. Lajos idejében „in legenda sancti regis Stephani" keresték a karakói várnépek jogait. Et: sz. szn. Chr: XI. század. sz. KJ: erődítés.

190: *Sziget, Ziget (Sárvár)* 1328: Dl 6656. Et: m. ftp. m. í ~ n. i. m. sz. ~ n. z. 1150 után. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

191. *Kozár (puszta)* 1283: CDP. VIII. 230. Et: m. törzsnév. Chr: X. század. m. KJ: határőrző egység települése.

[94] *Alfred Ratz:* id. m. 59. lapok. művében Waltungsbach-ot Egyházasbükk-el azonosítja.

[95] Chirihstettin Boldogasszonyfával azonos. Vö. *Alfred Ratz:* id. m. 59. lapok.

192. *Acsád* 1255: CDP. I. 31. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

193. *Bu(l)csu (Bucsu)* 1433: CDP. V. 226. Et: m. törzsi szn. Chr: X. század. m. KJ: határőr település.

194. *Bes(s)enye* Cs. II. 737. Et: népcsoport név. Chr: XI—XII. század. b. KJ: határőrző település.

195. *Gencs* 1268: CDP. I. 38. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

196. *Kámon* 1252: CA. II. 228. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

197. *Sáj-Kál* 1014: CA I. 22. Et: sz. szn. Chr: XI. század. sz. KJ: határőregység település (magánbirtokos kezében).

198. *Hrabagiskeit (Kecskéd)* 860: CD. I. 183. Et: bizonytalan. Chr: IX. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

199. *Kürtös-Megyer* 1225: SO. I. 293. Et: m. törzsnév. Chr: X. század. m. KJ: határőrző egység települése.

A nyugati határvidék déli része valószínűleg az 1051-es itt történt német betörés után nyert jelentősebb megerősítést. A XII. században a határvillongások ezen a határszakaszon a legintenzívebbek (ami kitűnik a települések névátvételeiből, jelezve a birtoklási cseréket, vö: pl. Alber, Rönök, Dobra stb. helyneveknél).

A határvidékre itt különösen jellemző, hogy a határőr települések a többi településsel együtt a vizek mentén történtek.

Az egy-egy erődítés körül (Kőszeg, Vasvár, Óvár) fekvő határőregységeket elválasztják egymástól a *mesterségesen* készített gyepüakadályok. Valószínű magyarázata: a majdnem párhuzamosan haladó vizek között levő erdős hegységek átjáróit, völgyeit akadályokkal megerősítve, jobban tudták biztosítani a különálló határőregységeket a betörő ellenség esetleges oldaltámadása ellen, mintha közvetlen érintkezésük lett volna.

200. *Edve* 1264: SO. I. 25. Et: m. vstro > oztorov > Oztro > Eztero > esztero (= gát). Chr: XII. század. m. KJ: határvédelmi helyőrség településsel. (Az oklevél a Rába mellett Edvinél a király vízi művét [clausuram domini Regis] vstrovnak nevezi.)

201. *Nemes-Kér* 1237: CDP. Et: m. törzsnév. Chr: X. század. m. KJ: határőregység település.

202. *Lövő* 1440: Csánki II. 772. Et: m. fn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határőregység települése.

203. *Ezteró* O. 316. l. Et: magyar gát szlávos gyök — cölöpből, hasábból készült vízimű. Chr: XI—XII. század. sz.—n. KJ: gyepü vízivédelmi gát és határőrző egységek települése.

204. *Lesvár* Középkori adat hiányzik. Et: m. fn. (A vár névhozzáadás

későbbi századokban keletkezhetett.) Chr: XI—XII. század. m. KJ: határőregység település (ikertelepülés).

205. *Röjtök* 1265: CD. IV. III. 306. Et: m. „rejtek" katonai szerepre utal. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határőregység település.

206. *Szerdahely* 1263: CD. IV. III. 122. Et: m. vásárhely. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határőregység település vásárhelyen.

207. *Pereszteg* 1327: SO. I. 109. Et: sz. ftp. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

207/a. *Szécsény* 1281: CA. IX. 312—14. Et: sz. ftp. (irtás) sz. c ~ m. cs. XI. századi kormeghatározó. Chr: XI. század. sz. KJ: határvédelmi területen település (ikertelepülés).

208. *Szabolcs* 1326: SO. I. 110. Et: m. törzsnév. Chr: X. század. KJ: határőrző egység település.

209. *Czenk* 1281: CA. IX. 312—314. Et: sz. szn. vámhely. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határőrző egység települése vámhelyen.

210. *Boz(i)* 1281: CA. IX. 312—314. Et: -i képzős m. szn. Chr: XI. század. m. KJ: település határvédelmi területen.

211. *Homoki* 1274: CDP. I. 65. Et: -i képzős m. ftp. (-i képző XI. századra kormeghatározó). Chr: XI. század m. KJ: gyepütorlaszra utal a név.

212. *Sehter (Söjtör)* 1313: SO. I. 76. Et: m. szn. (?) Chr: XI—XII. század (?) m. (?) KJ: határvédelmi területen település(?).

213. *Kapuvár* 1162: CD. II. 164. Et: m. gyepüvár szó. Chr: XI. század. m. KJ: gyepüvár erődítés.

214. *Babót* O. 1192. l. Et: < gát > clausuram aquae > magyarul (vulgo) yztru. Chr: XI. század. KJ: katonai vízivédelmi eszköz határőrző egység telepítéssel.

215. *Potyond* 1256: SO. I. 23. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: település határvédelmi területen.

216. *Csorna* 1228: CD. III. II. 144. Et: sz. črna (fekete). Chr: XI—XII. század. sz. KJ: vásárhelyen határőrző egység település.

217. *Pomogy* 1271: CA. VIII. 362. Et: sz. ftp (po-medzi = határ mögött). Chr: XII. század. sz. KJ: lehetséges, hogy a település neve határőregység tartózkodási helyét jelöli meg.

A nyugati határvédelem — Fertő-tó déli részén és a Hanságon túl — második vonalát képezi a terület. Térszíni jellemzője: a lapos, mocsaras, gyakran kiöntő vízirendszerrel rendelkező árterület. Ennek megfelelően Kapuvárra és Csornára támaszkodva itt találjuk legsűrűbben az elárasztó gáttal rendelkező határőregységeket. A nádas, mocsaras részeken a gátak közelében lestámadásra alkalmas gyülekező településekre mutatnak a „les" nevű helységek, amelyeket ugyancsak a nyugati határvédelem e szakaszán találjuk meg több helyen.

218. *Sövényháza* Cs. III. 542. Et: m. gyepű sövény. A „ház" szó

későbbi névhozzáadás. Chr: XI. század. m. KJ. határőrző egység település (Salamon-denár lelőhely).

219. *Pordán (Rábapordány)* 1351: SO. I. 231. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település. (Népi monda Pordánra: A helységet I. István templommal és szántóföldel adományozta. Szabadok voltak. A pordányi búza még Ausztriában is híres volt. Bécsben csak pordányi kenyeret akartak enni, s ezért a falut Kenyérfalunak (Brdesdorf) nevezték el.) (Ikertelepülés.)

220. *Árpás (Zalak)* 1278: CA. IX. 216. Et: m. szn. Chr: XI. század. b. KJ: határőrző egység települése révnél (révét oklevelesen már I. László idejében említik.) CA. I. 31.[96]

221. *Keszö (Vár-Keszö)* 1398: CDP. I. 291. Et: m. törzsnév. Chr: X. század. m. KJ: határőrző egység település.

222. *Lesvár.* Középkori adat hiányzik. Et: m. fn. (a vár névhozzáadás későbbi századokban keletkezhetett). Chr: XI—XII. század. m. KJ: határőregység település (ikertelepülés).

223. *Tét* Cs. III. 561. Et: b. szn. Chr: XI—XII. század b. KJ: határőregység település.

224. *Gyarmat* Cs. III. 551. Et: m. törzsnév. Chr: X. század. m. KJ: határőregység település.

225. *Gencs* 1268: CDP. I. 38. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: település határvédelmi területen.

226. *Bakonybél* Péterfy: Sacra concilia I. 4. A kolostor rendelkezett magánsereggel, amely valószínű részt vett a határvédelemben.

227. *Koppány.* Középkori adat hiányzik. Et: m. törzsfő név. Chr: X. század. m. KJ: határvédelmi egység települése.

228. *Varsány* 1275: CA. II. 297. Et: m. törzsnév. Chr. X. század. m. KJ: határőrző egység település.

229. *Kajár* 1086: PB. I. 268. Et: b. szn. Chr: XI—XII. század. b. KJ: határőrző egység település.

230. *Tarján* 1086: CA. I. 34. Et: m. törzsnév. Chr: X. század. m. KJ: határőrző egység település.

231. *sicca Sabaria (Ravazd)* 860: Cs. I. 169. Et: bizonytalan. Chr: IX. század. sz. KJ: település határvédelmi területen.[97]

232. *Pannonhalma* I. István alapította kolostor magánhadsereggel rendelkezett a határvédelmi területen.

233. *Pázmánd.* Középkori adat hiányzik. Et: n. szn. betelepült lovag (a XI. században) birtokán. Magánhadsereggel rendelkezett.

234. *Szemere* Cs. II. 794. Et: m. törzsnév. Chr: X. század. m. KJ: határőrző egység települése.

[96] Árpást I. István állítólagos 1037-es adománylevele is említi, ami azonban 1230 körüli hamisítás. Vö: *Péterfy:* Sacra concilia I. 4. lap.

[97] Sicca Sabaria azonos Ravaszd helységgel. Vö. *Alfred Ratz:* id. m. 59. lapok.

235. *Kulcsod.* Középkori adat hiányzik. Et: m. kulcsa. Chr: XI—XII. század. m. KJ: gyepűátjáróra utal.

236. *Győr* 1030: MG. 99. XI. 155. Et: bizonytalan. Chr: X. század. sz.—m. KJ: vár.

237. *Ménfő* 1044: MG. 99. XX. 799. Et: m. fn. Chr: XI. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

238. *Lébény* 1208: CDP. VI. 8. Et: sz. szn. (németek 1050—1150 között vették át). Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

239. *Lébényszentmiklós* A helynév második része későbbi névadás. Honfoglaláskori leletet találtak területén. Chr: VIII. század. KJ: határvédelmi területen település (?). Valószínűleg Lébénnyel volt egy szállásterület.

240. *Mecsér* Cs. III. 683. Et: sz. fn. (kardkészítő). Chr: XI—XII. század. sz. KJ: fegyverkészítő kézműiparos település.

241. *Kimle* Cs. III. 681. Et: sz. ftp. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

241/a. *Novák (puszta).* Középkori adat hiányzik. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

242. *Kálnok* 1357: CDA. VI. 591. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

243. *Kakath* Cs. III. 681. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

244. *Mosony* 1137: CA. I. 54. Et: sz. ftp. (moha). Chr: XI—XII. század. sz. KJ: vár.

245. *Kiliti* Cs. III. 682. Et: m. ftp. kelő hely (átkelő). Chr: XI. század. m. KJ: Határőregység település. (I. László pénzlelőhely.)

246. *Koppány* Cs. III. 792. Et: m. törzsfői név. Chr: X. század. m. KJ: határőrző egység települése.

247. *Komárom* Anonimus. Et: sz. ftp. Chr: X—XI. század. sz. KJ: vár.

A nyugati határvédelem hátsó vonala. A német seregek a XI. és XII. században ennél tovább *nem* tudtak jutni.

Három erős várrendszerre épült itt a védelem, s a Dunántúl-i hadiút, melyen nehéz páncélzatú lovassereg biztosan tudott vonulni, Mosonnál végződött.

A Dunán biztosított átkelőhelyek révén (Oroszvárnál, Győrnél, Komáromnál) Pozsony mellett erre a határvédelmi területre is támaszkodtak a csallóközi határőregységek, amelyek ugyancsak részt vettek a nyugati határvédelemben.

248. *Püspöki* 1338: CDA. III. 500 Et: m. fn. + i rag. Chr: XI. század. m. KJ: határőrző egységek települése erődítéssel.

249. *Hideghét* 1283: CA. V. 225. Et: m. szn. + melléknév. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határőrtelepülés útivám helyen.

250. *Éberhard* 1209: CD. III. I. 73. Et: n. szn. Chr: XI—XII. század. n. KJ: határvédelmi területen település.

251. *Fel (Feilendorf)* 1250: HO. 18. Et: m. szn. m. é. ~ n. ei. XI. századi kormeghatározó. Chr: XI. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

252. *Csölle (Waltersdorf)* 1274: CA. IV. 39. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

253. *Miserd (Mischdorf)* 1283: CA. XII. 408. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

254. *Dénesd (Schildern)* 1258: CA. II. 307: Et: keresztény szn. ~ n. fn. Chr: XI—XII. század. m—n. KJ: határvédelmi területen fegyvert készítő kézműipari település (?).

255. *Torcs (Tratschendorf)* 1294: CA. V. 102. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

256. *Szemet* 1288: CA. IV. 329. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

257. *Uszor* 1282: CA. IV. 244. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

258. *Kürt* 1256: CDP. VII. 19. Et: m. törzsnév. Chr: X. század. m. KJ: határőregység település.

259. *Vök* 1277: CA. IV. 82. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

260. *Madarász* 1333: Zichy okm. I. 417. Et: m. fn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

261. *Csákány* 1254: Békefi: A pilisi apátság tört. I. 317. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

262. *Jányok* 1287: CA. III. 357. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

263. *Magyar* 1273: CA. III. 48. Et: m. népnév. Chr: X. század. m. KJ: határőregység települése.

264. *Csenke.* Középkori adat hiányzik. Et: csege (átkelni) eltorzított alakja. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határőregység települése.

265. *Olgya* 1251: CA. II. 222. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

266. *Vata (Vajas-Bél)* 1239: CA. VII. 84—85. Et: m. szn-ek. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

267 *Beke* 1260: CA. VII. 535. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

268. *Paka* 1250: HO. 18. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

269. *Sámod* 1237: CA. VII. 48. Et: keresztény szn. + d rag. Chr: XII—XIII. század. m—sz. KJ: határvédelmi területen település.

270. *Királyfia* 1365: Békefi: id. m. I. 353. Et: m. fn. Chr: XI—XII. század. KJ: határvédelmi területen település.

271. *Doborgaz* 1237: CA. VII. 48. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

272. *Vajka* 1256: CDP. III. 20. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

273. *Tárnok* 1275: HO. 71. Et: sz. fn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határőregység települése.

274. *Lég* 1250: HO. 18. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

275. *Szász (Zaz)* 1274: CD. V. II. 190. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

276. *Patony* 1250: HO. 18. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

277. *Gelle* 1250: Ho. 18. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

278. *Lucs* 1250: HO. 18. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

279. *Karcsa* 1240: CA. XI. 316. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

280. *Poár* 1269: CA. VIII. 227. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

281. *Baka* 1274: CD. V. II. 190. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

282. *Bős* 1264: CDP. VIII. 99. Et: b. szn. Chr: XI—XII. század. b. KJ: határőrző egység települése.

283. *Várkony* 1274: CD. V. II. 190. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

284. *Nyék* 1256: CDP. III. 19. Et: m. törzsnév. Chr: X. század. m. KJ: határőrző egység települése.

285. *Abony* 1231: CA. XI. 316. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határőrvidék területen település.

286. *Szerdahely* 1256: CDP. III. 20. Et: m. vásár helynév. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határőregység települése.

287. *Ete* 1250: HO. 18. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

288. *Udvarnok* 1268: CA. III. 180. Et: m .fn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

289. *Kürt* 1277: CA. IV. 82. Et: m. törzsnév. Chr: X. század. m. KJ: határőregység település.

290. *Bár* 1269: HO. 149. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

291. *Mad* 1236: CDP. III. 19. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

292. *Tönye* 1256: CDP. III. 20. Et: b. szn. Chr: XI—XII. század. b. KJ: határőregység település.

293. *Padány* 1256: CDP. III. 20. Et: b. szn. Chr: XI—XII. század. b. KJ: határőregység település.

294. *Bögellő.* Középkori adat hiányzik. Et: b. méltóság. Chr: XI—XII. század. b. KJ: határőregység település.

295. *Patas* 1268: MES. I. 556. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

296. *Szap* 1256: CDP. III. 19. Et: b. szn. Chr: XI—XII. század. b. KJ: határőregység település.

297. *Radvány* 1252: CDP. IV. 73. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

298. *Izsap* 1297: CDP. VI. 426. Et: keresztény szn. (Koppány nemzetség letelepült lakhelye.) Chr: XI. század. m. KJ: határőregység település.

299. *Megyer* 1268: MES. I. 556. Et: m. törzsnév. Chr: X. század. m. KJ: határőregység település.

299/a. *Kulcsod* 1252: CDP. VI. 73. Et: m. ftp. (kulcsa). Chr: XI—XII. század. m. KJ. gyepűátjáróhely határőregység településsel.

300. *Csicsó* 1268: MES. I. 557. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

301. *Néma* 1239: CA. II. 18. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

302. *Szakállas* 1267: Teleki: Hunyadiak kora VIII. III. 512. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

303. *Bogaja* 1268: MES. I. 555. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

304. *Gellér* 1268: MES. I. 555. Et: n. szn. Chr: XI—XII. század. n. KJ: határvédelmi területen település.

305. *Tany* 1268: MES. I. 556. Et: m. szn. Chr. XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

306. *Lögör* 1268: MES. I. 555. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

307. *Szántó* 1075: MES. I. 555. Et: m. fn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

308. *Ekel* 1229: CA. VI. 978. (Koppány nemzetség letelepült lakhelye.) Et: m. szn. Chr: XI. század. m. KJ: határőregység település.

309. *Keszi* 1268: MES. I. 556. Et: m. törzsnév. Chr: X. század. m. KJ: határőregység település.

310. *Lél* 1247: CDP. III. 9. Et: m. törzsfőnöki név. Chr: X. század. m. KJ: határőregység település.

311. *Osztopa* 1449: CDP. V. 246. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

313. *Guta* 1268: MES. I. 555. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

314. *Megyercs* 1268: MES. I. 558. Et: m. törzsnév. Chr: X. század. m. KJ: határőregység település.

315. *Örkény* 1268: MES. I. 553. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határőrvidéken település.

316. *Örs* 1268: MES. I. 552—553. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

317. *Bene* 1269: CD. IV. III. 543. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

318. *Gados* 1247: MES. I. 370. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

319. *Keszi* 1256: CDP. III. 20. Et: m. törzsnév. Chr: X. század. m. KJ: határőregység település.

A nyugati határvédelmet kiegészítő Csallóköz térszínét az ártér, láp és mocsár tagolt területté tette. Pozsony vidékén levő negyede magasabb felszínű volt, mint a középső és keleti fele. A Csallóköz katonai szempontból fontos volt, mert egyrészről északról, másrészt nyugatról jövő támadások ellen védekező határőregységek hadviselési bázisa volt. A nyugati határvédelem jelentős, egyik legkülsőbb erődítését, Pozsonyt biztosította az ostromlókkal szemben. 1052-ben például, amikor III. Henrik seregével és hajóhadával Pozsonyt szárazon és vízen ostrom alá fogta; Endre és Béla a főssereggel a Csallóközből állandóan nyugtalanította Henrik seregét. A császár, hajóinak elsüllyesztése után is rendelkezett erővel az ostromhoz, de végül 8 heti ostrom után a Csallóközben elszenvedett állandó támadások miatt kénytelen volt a legkisebb katonai eredmény nélkül visszavonulni.[98]

Az említett háború lefolyása képet ad a várak szerepére a korai feudális magyar határvédelemben.

A nyugati és így a német feudális határvédelem a hegyi várrendszeren nyugodott.[99] A határszéli német birtokadományozási okievelek mutatják, hogy a birtokosok tulajdonjogi kötelezettségének fontos kritériuma volt a várépítés és fenntartása. Támadás esetén a várbirtokos várának korlátozott kiterjedésű potenciális erejére támaszkodva védte birtokát, nem törődve azzal, hogy a határvidék más területét — ami nem

[98] Vö: *Aventinus:* Annales Boiorum V. *Cisnerus:* Aventin. Ann. 426.

[99] *Hans Delbrück:* Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte. Berlin, 1907. III. 235. SS.

az ő földtulajdona — a könnyűlovas magyar vagy szláv (cseh, lengyel) seregrészek feldúlják.[100]

A *központi hatalom* kezében levő magyar határvédelemben a természetes és mesterséges gyepűket kiegészítik a gyepű-végvárak (confinium) és fordítva. Ez a kölcsönösség és a tulajdonjogi viszony a gyepűvárak hatósugarának területét fokozta. A német támadások alkalmával ugyanis a gyepűakadályoknál és a körzetében levő határőregységek taktikai szerepének megfelelően a gyepű-végvárak harcászati feladata: a védekezéssel párhuzamos állandó kitörésekkel a nehezen mozdítható német lovasságot a végkimerültség állapotába juttassa. Ennek megfelelően a magyar végvárak nem hegyivárak,[101] és katonáik nem önállóan hajtották végre harci tevékenységüket, hanem *a gyepű-várakra, mintegy sarkpontokra támaszkodó és a gyepűakadályok körül működő operatív határőregységekkel együtt.* A már említett 1052-es német hadjáraton túl a magyar gyepű-végvár fenti szerepére többek között klasszikus példa az 1108-as német támadás elleni védelmi háború lefolyása. V. Henrik német császár 1108 szeptember elején ugyancsak Pozsonyt fogta ostrom alá. Kálmán a támadás előtt Pozsonyt rendkívül megerősítette a várvédelem fokozása érdekében. Ugyanakkor a király e csapatok egy részével Pozsony körül — főleg éjjeli — támadásokkal állandóan zaklatta az ostromlókat, aminek hatásfokát növelte az ostromoltak egyidejű, megmegújuló kitörése. Kálmán a seregének másik részével és a szövetséges III. Boleszláv lengyel király csapataival együtt betört Csehországba és nemcsak visszavonulásra kényszerítették Henrik szövetségében a Vág vidékét dúló cseh Szvatoplukot, hanem saját országában vereséget mértek rá október közepén. Győzelmükben jelentős segítséget adott a németellenes cseh Bretiszláv herceg. V. Henrik végül az ostrom sikertelensége miatt kénytelen volt Pozsony alól visszavonulni.[102]

A XI—XII. századból várat még nem sikerült úgy feltárnunk, amelynek alapján rekonstruálni lehetne a pontos képét. Mindenesetre joggal tehető fel, hogy állami életünk korai két századában (különösen a XII. század fordulójáig) várépítésünkre két tényező döntő befolyással volt: a gyepűakadályok készítésének technikai hatása és a magyar—szláv népek katonai együttműködése, valamint az itteni szlávok várépítési kötelezettsége, amelyről Anonymus is megemlékezik.[103]

[100] Vö: Pl: Aba Sámuel 1042. febr. 13-iki vagy I. Endre és Béla 1053-ban történő németországi betörésénél a német határszéli várak jellemzett szerepével. Annales Altahenses Maiores MGSS. XX. 797—799.

[101] Mutatja ezt, hogy a XII. századi oklevelek zöme a várak határleírásában nem utalnak hegyi várakra.

[102] Annales Magdaburgenses MGSS. XVI. 185. Annalista Saxo MGSS. VI. 746—747. lap. *Cosmas.* Chorn. Boemorum MGSS. IX. 111—114. lap. Mon. Polon hist. II. 504—505. lap.

[103] *Anonymus:* Gesta Hungarorum, caput 73.

A magyarok a délorosz síkságon átvonuló vándorlásuk alkalmával mindenütt fából és földből készült „kreml" erődítményeket láttak és ezeket fenntartották a lengyelekkel, csehekkel, oroszokkal való későbbi kapcsolataik. Hozzájárult ehhez, hogy a kőnél sokkal könnyebben megmunkálható fa bőségesen állott rendelkezésre. A várakat feltétlenül védőöv vette körül, amely — *a gyepűtorlaszhoz hasonlóan* — fából készült földhányással megtámasztott palánk volt és a várvédelem fő részét alkothatta. A mesterséges gyepüakadályok ilyen technikai szerkezetére utalást találunk a XVII. századi horvátországi gyepűket leíró Krizsanics György tudósításában, amelyben kimutatja, milyen hosszú ideig élt szinte változatlan formában a gyepűkészítés.[104] Maga a vár feltehetően kőből készült — a lengyel és cseh analógiát is figyelembe véve —, mert erre utal a XII. század másik feléből, az 1189-i zágrábi káptalani oklevél kővárat ábrázoló pecsétje. A határvédelmi várak ilyen építészeti szerkezetét valószínűsíti a végvárak őrzésének taktikai feladata, szemben a passzív jellegű német hegyivárakkal. Amikor nálunk is fellendül a hegyivárak építése, különösen a XIII. század végétől, csökken a gyepűrendszer jelentősége a határvédelemben.

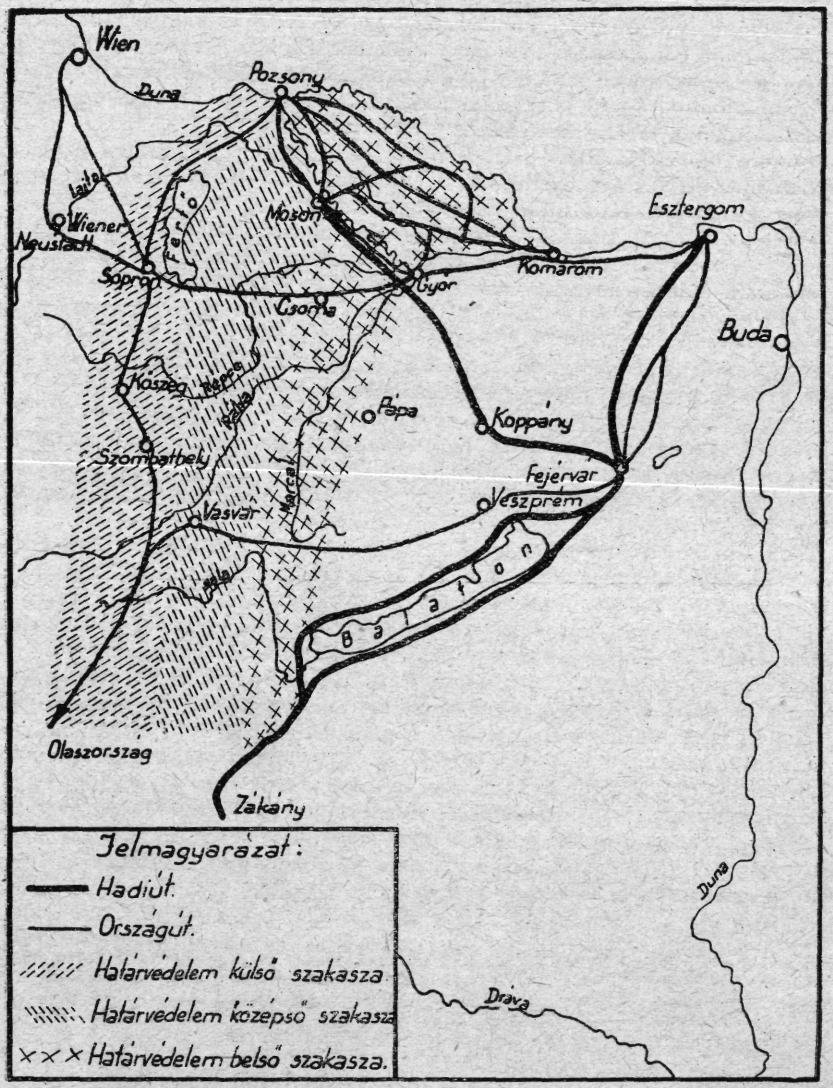
A magyar hadművészet a háború tervezésében a nyugati határvédelem útrendszerének megalkotásánál és fenntartásánál is figyelembe vette a német katonai szervezet fegyelemellenességét és az ebből adódó lehetőségeket. „Megszokott jelenség volt, hogy nagy hűbéresek fegyveres erőikkel együtt fellázadtak és elpártoltak."[105] Ez akadályozta a szélesebb hadművelet lebonyolítását. Fokozta a német hadsereg fegyelmezetlenség miatti ütőerejének csökkenését nyugati határvidékünkön a *hadiút hiánya.* A középkorban a széles, mocsaras vidékeken erős alépítményű hadiút nélkülözhetetlen volt a nehéz páncélzatú lovagok számára, mert annak hiányával sem maguk, sem az utánpótlást szállító súlyos szekerek egykönnyen nem tudtak a hadművelethez felfejlődni. Katonai szempontból meg nem felelő utakon történő — ráadásul gyepűakadályokkal és állandó gyors, váratlan oldal- és hátbatámadásokkal nehezített — vonulás nemcsak effektív veszteségeket, hanem demoralizáltságot is okozott. Ezzel szemben a magyar határvédelmi egységek könnyűlovasai a nehéz terepen otthonosan tudtak mozogni. A magyar hadsereg fegyelméről a nálunk járt szemtanú, Ottó freisingeni püspök elismeréssel emlékezik meg: „Amikor pedig a király akarja vezetni a sereget, akkor mindnyájan ellentmondás nélkül mintegy egy testben egyesülnek... a katonai rendből valók csak a legsúlyosabb ok miatt mernek otthon maradni."[106]

[104] *S. Kukuljevic Sekcinski:* Archiv za povjesnicu jugoslavensku. Zágráb. 1869. X. 48. lapján ismerteti Krizsanicsnak Beznonov által orosz nyelven Moszkvában 1859—60-ban. I—II. kötetében kiadott munkájának e témára vonatkozó tartalmát (oroszul).

[105] *Engels:* A hadsereg. HK. 1956. 3—4. szám. 20. lap.

[106] *Ottonis episcopi Frisingensis* gesta Friderici I. imperatoris MGSS. XX. 369.

AZ ÚTVONALAK ÉS ÁTKELŐHELYEK
Dr. Glaser Lajos után. Tervezte: Dr. Horváth Miklós

2. sz. vázlat. *A nyugati határvédelem főútvonalainak iránya.*

A XI. és XII. század okleveleiből a hadiút irányát több-kevesebb pontossággal rekonstruálni lehet.[107] Fehérvártól kiindulva a Balaton két partján párhuzamosan haladt, Zákánynál egyesülve ment át Horvátországba. A hadiút említett vonulatába torkollik be Fehérvár alatt a Mosonnál kezdődő s a Veszprém megyei Koppányon keresztül haladó északnyugati hadiút. Fehérvártól délre indul ki észak felé Esztergomba a másik hadiút.

A keleti szláv államoknál a határvidékeken az útviszonyok azonosak voltak a mieinkkel. Amikor II. Konrád 1031-ben hadjáratot indított Lengyelország ellen, le akarta vonni a tanulságot az 1030-as magyarországi vereségéből és nem mert támadni nagy lovagi hadsereggel. Elgondolása az volt, hogy kicsi, könnyen mozgó és ellátható sereggel tör be a lengyelek országába. A lengyel csapatok azonban ki tudták használni a gyepűk adta lehetőségeket az amúgyis elégedetlenkedő német vezérekkel szemben, mert a háború megindulása előtt a császár nem tudott érvényt szerezni a hadbahívó regensburgi gyűlés határozatának és a fejedelmek nagy része távol tartotta magát a hadjárattól.[108]

A határvédelmi területen vonuló utak fontos kereskedelmi jelleggel bírtak, amelyek azonban nem voltak minden szempontból (pl. a talajszilárdság szempontjából) alkalmasak hadseregek felvonulására. Ez a magyarázata többek között a könnyen lezárhatóságuknak, amint Aba Sámuel is tette 1042 januárjában.[108/a]

A korai feudális magyar hadművészet sajátossága tehát a háború tervezésében, hogy a vázolt főbb jellegzetességű nyugati határvédelmet építette ki a XI—XII. században. „A középkorban a lovasság volt a döntő fegyvernem. A tetőtől talpig páncélba burkolt lovagok, akik szabályos alakzatban támadtak, képviselték a nehéz fegyverzetű lovasság első fajtáját, amellyel találkozunk a történelemben... De hogy mennyire nehézkes volt ez a lovasság, bizonyítja már az a tény is, hogy az egész középkor folyamán a lovasság nehéz, lassú mozgású fegyvernem maradt... A saját páncéljukkal és lovasuk páncéljával csak lassan és csak kis távolságra tudtak mozogni."[109] Magyarország és a keleti szláv államok azonban „a nyugatról átvett nehézlovasság mellett megtartották saját nemzeti könnyűlovasságukat"[110] és a nyugati (így a német) „nehezen mozdítható lovasság állandóan a végkimerültség állapotában volt és végülis alul maradt a kelet mozgékony könnyű-

[107] A hadi utak rekonstruálására vonatkozólag l. *Pauler Gyula:* Horváth- és Dalmátország elfoglalásáról. Századok. 1888. 212. *Dr. Glaser Lajos:* Középkori hadiutak a Dunántúlon. HK. 1932. XXXIII. kötet. 158—164. lap. — Glaser alapos felkészültséggel hámozta ki a hadi utak fekvését az oklevelekből.

[108] Annales Altahenses maiores. MGSS. XX. 796.

[108/a] Annales Magdeburgenses. MGSS. XVI. 170. lap. Annalista Saxo MGSS. VI. 678. lap.

[109] *Engels:* A hadsereg. HK. 1956. 3—4. szám, 21. lap.

[110] Uo. 23. lap.

lovasságával szemben".[111] Éppen ezért a magyar—német háborúban *a magyar hadművészet stratégiája: az ellenségre a főcsapást a nyugati határvédelem területén és rendszerében kell mérni; mégpedig olyan nagy stratégiai célért, amely az ellenfél élőerejének megsemmisítését jelenti.*

Szembetűnően kidomborodik a nyugati határvédelemnek ez a stratégiai tartalma az egykorú vagy közel egykorú német évkönyvekből, amikor leírják II. Konrád német császár hadjáratát hazánk ellen. A császár 1030 július elején kezdte meg a támadást ellenünk. A magyar könnyűlovas határvédelmi csapatok már német területen nyugtalanították a német csapatok hadműveleti felfejlődését. A magyar egységek ezt a helyzeti előnyüket felhasználták és kényszerítették a németeket, hogy a Fischa folyó vidékén vegyék fel a harcot.[112] Az itt harcba bocsátkozó magyar csapat fokozatosan visszahúzódott a gyepűkbe, azonban ezzel elérte azt, hogy az őket üldöző németek Moson és Sopron között törjenek be, ahol a gyepűvédelmi rendszer a legerősebb volt. A német krónikák és évkönyvek el is mondják, hogy a császár a Rábáig nyomult előre olyan területen, amely „folyókkal, mocsarakkal elárasztott nehezen járható utat" jelentett.[113] Az ilyen körülmények között vonuló németeket az itt levő határőr egységek állandóan támadták és az ellenség nem tudott élelemutánpótláshoz jutni; az éhségtől pusztultak (fame periclitabatur).[114] A határvédelmi csapatok sikerével párhuzamosan I. István „egész Magyarország fegyvereseivel"[115] elfoglalta Bécset, úgyhogy a császár „katonaság nélkül (sine militia) tért vissza Magyarországról".[116] Tehát a határvédelmi területen semmisítették meg a német sereget.

Egyébként a háborúk alkalmával a magyar nehézpáncélos lovasság a nyugati határvédelmi terület laposabb, nem erdős felszínű területéig vonult fel[117] és itt ütközött meg a gyepűrendszeren esetleg áttörő, de az állandó felmorzsoló támadással ütőképességét nagymértékben elvesztett német seregekkel. A német évkönyvek korabeli szerzői „rútaknak is nevezték a magyarokat, mert nem tartották be a lovagi hadviselés szabályait", amely szerint az ellenfél vezére által megjelölt helyen a döntő ütközetet felvenni a lovagi becsület kérdése volt. A német császárok igyekeztek még a gyepűk elején a magyar vezéreket harcra hívni, ami elől azonban azok kitértek és így az ismert okok miatt kényszerítették a német lovagokat, hogy „átvonuljanak" a gyepűrendszeren.

111 Uo. 21. lap.
112 Annales Sangallenes maiores. MGSS. I. 83. lap.
113 Herimmanus Augiensis. GMSS. V. 121. lap.
114 Annales Altahenses Maiores. MGSS. XX. 791. lap.
115 *E. Szentpétery:* SHR. II. 389. lap.
116 Annales Altahenses Maiores. MGSS. XX. 791. lap.
117 A hadi út Mosonig vezetett.

A határvédelem stratégiai jelentőségét bizonyítja az a tény is, hogy a közel két évszázadig tartó németellenes háborúban *a német csapatok nem tudtak a határőrök hadműveleti területén túl jutni!*

A németek elleni háborúkban a korai magyar állam stratégiájának megfelelően alakult ki és hatott vissza a határvédő egységek *taktikája* (a közvetlen harci tevékenység eszköze és módszere). A stratégia és taktika összefüggése éppen abban van, hogy kölcsönösen alárendeltek egymásnak és a taktikai sikereknek elő kell segíteniök a stratégiai cél elérését, az adott magyar—német háborúkban: az ellenséges csapatok megsemmisítését még a határvédelmi (mint hadműveleti) területen.

A taktikai sikerek egyik fontos tényezője a határvédelmi egységek katonatömegeinek összetétele.

A határőrök katona-anyagának sajátosságát az adja meg a XIII. századi társadalmi mozgalmak idejéig, hogy az államalapítással halálos csapást szenvedett nemzetiségi rendnek és a kialakult osztálytársadalomnak éppen azon elemei találkoznak össze benne, amelyek a katonai effektivitást a legnagyobb mértékben fokozzák.

A nemzetség szervezett maradványai az úri nemzetségen kívül, sőt elsősorban alattuk és velük szemben igyekeznek a faluközösségben fenntartani magukat úgy is, mint *katonai közösség.* Kézenfekvő út volt e közösségek számára legalább szabadságuk egy részének megtartására, hogy ha ennek fejében — habár elszegényedetten is — katonai szolgálatot teljesítve, az állam hatalmát megszemélyesítő király földesúri hatalma alá vetik magukat. Az így kialakult *paraszt-pásztorkatonák: őrök, lövők, nyilasok zöme* a határvédelemben vesz részt két okból: egyrészt a XI—XII. században az ország határszéle királyi tulajdonban van, másrészt a király tudatos telepítése mellett maguk is igyekeznek kikerülni az ország belső részét (különösen a XI. század második felétől kezdve), amelyek az urak kezeügyébe estek és szolgálatukat a határszélen adni az uralkodóknak.[118] Társadalmi helyzetükre visszavetítve fényt derítenek azok a perlekedések, amelyeket a határőrök folytattak a XIII. századtól az őket hatalmuk alá hajtani akaró egyházi és világi nagybirtokosok ellen. A pörökben a határőrök különösen I. István, de utódai alatt is biztosított kiváltságaikra hivatkoztak. A XI. század törvényeiben tehát a „rokonsági falu" (parentes, cognati) katonai közösséget is takar.[119]

[118] Az úri birtokosok igyekeztek ezeket a szabadokat erőszakkal szolgaságukba hajtani. A király nem vette vissza az ilyeneket, hanem csak büntetést kellett fizetnie a királynak és az ispánnak. István I. 22. — Indokolja ez a törvény is, hogy miért menekültek a paraszt-pásztor községek a határszélekre.

[119] László III. l.: „... muncius regis per omnes civitates divigatur, qui congreget centuriones et decuriones eorum, qui vulgo *ewrii* vocantur, cum omnibus sibi comissis..." László II. 17.: „Custodes vero comfiniorum, quo vulgo ewrii, vocantur, si absque sciencia comitum tale quid commiserint, libertatem amittant, si pauperes fuerint." (sc. si permittunt emere vel vendere)

Másik oldalról előmozdították a határvédelmi egységek katonai effektivitását a kialakult osztálytársadalom olyan elemei, mint a *lovas íjász várjobbágyok.* Nem önálló birtokosok voltak, hanem a vármegye (az általunk tárgyalt esetben a *határszéli vármegye*) katonai szervezetében meghatározott várföldek *közös haszonélvezői,* akiknek zöme a király szolgálatába lépő szabad magyarok mellett szláv volt.

Katonai értéküket jellemezte, hogy a paraszt-pásztorkatonák harci kohéziója, amelyet azelőtt a nemzetség homogeneitása biztosított, a földközösségi, katonaközösségi együttélésük folytán megmaradt; ugyanakkor a határőrzők várjobbágyi katonatömegeinek magasabb társadalmi-gazdasági-kulturális fejlettségénél fogva az új, feudális harci tevékenység módja érvényesült.

A korabeli hazai és külföldi tudósításokból — minden elfogultságuk ellenére — kitűnik a magyar harcosok erős, kitartó, igénytelen, éber, ravasz és bátor tulajdonsága.

Mi volt tehát a főbb jellemzője a magyar határvédelemnek, mint harctevékenységnek?

Határőr csapataink harci feladataikat még a fősereg hadműveleti felfejlődésével egyidőben megkezdték, mint önálló taktikai egységek. Jól értettek a manőverezéshez: villámgyors meglepő mozdulatokkal, meglepetéssel, távolból folytatott nyilazással igyekeztek felőrölni az ellenség erkölcsi és fizikai erejét. Taktikájukban csak igen ritkán használták a tömegekben való lökést és kézitusát. Ennek oka és ez lényeges különbséget jelent a lovas nomád taktikával szemben, hogy harcaik e szakaszában nem feladatuk feltétlenül az ellenség teljes megsemmisítése, hanem a természetes és mesterséges akadályokkal nehezített gyepűkön keresztül állandó támadások közepette *a főerők felé igyekeztek csalni az ellenséges csapatokat.* Már a harci tevékenységük ezen első szakaszában így biztosítják a kezdeményezés folyamatosságát. Miután az ellenséget a nehézlovassággal is rendelkező főerők elé terelték, nem egyesültek azokkal, hanem az ellenfél hátába kerülve, nyugtalanító harccal adtak segítséget. Egyidejűleg a határvédelmi csapatok egy része (főleg a hadműveletektől mentes részek egységei) beütött pusztítani a németek területére, amivel elsősorban morális hatást akartak elérni. A feudális széttagolódás következményeként fennállt a veszély, hogy az így megtámadott, de a császárral hadbaszállt nagybirtokos vagy nagybirtokosok birtokaik feldúlása miatt kiléptek a háborúból. A megvert ellenség üldözését a határvédők nem frontálisan végzik, hanem gyors, lesből történő oldalrácsapásokkal, amelyek meggyorsítják a stratégiai célt: az ellenséges erők teljes megsemmisítését.

A határőröknek ez a taktikája megkövetelte a terepen való gyors tájékozódást és mozgást. Mindkettőt jól végezték, ami tulajdonképpen az állattenyésztés, vadászat, halászat fejlettségének következménye. A

meglepő támadás, a hirtelen rácsapás, az ellenség rendjének felbontása, a főerő felé terelés szinte mind a hajtóvadászatokon vagy a rekesztő halászatokon alkalmazott dolgok.[120] A gyepűk nehéz terepén a mozgást csak könnyű és gyors lovakon tudták végrehajtani. Az állattenyésztés, különösen a lótenyésztés magas fokon volt a XI—XII. században. Guibert nogenti apát és társai, akik 1096-ban, Kálmán idejében az első kereszteshadjárat résztvevőivel az országban jártak, a lovak végtelen sokaságáról számoltak be. A lovak tenyésztésében az előbb említett katonai szempontok is érvényesültek, mert az oklevelek erdei lovak (equi siluestres) tenyésztéséről beszélnek, amelyek kétségtelenül a gyepűkön való gyors mozgásra és harcra voltak alkalmasak.[121]

A határőrök nemcsak közvetlenül a német támadások alkalmával végeztek harci tevékenységet, hanem viszonylag békésebb időkben beütésekkel nyugtalanították a határőrgrófságot. Ezek a harcok pusztító jellegűek voltak és nem területszerzésre irányultak. Eklatáns példák erre az egész XII. század mellett az 1053-as és az 1054-es év háborúi. III. Henrik elől Konrád bajor herceg Magyarországra menekül és Endrétől kér segítséget. A magyar király nem indít háborút a császár ellen, hanem a gyorslovú határőrökkel 1053 végén betör Karinthiába és elfoglalja Hengstburg várát. De a magyar őrség a tél végén elpusztítja a várost és hazatér. 1054-ben ugyancsak betörnek két irányba: Karinthiába és Bajorországba, ahonnan rövid pusztítás után visszatérnek.[122]

A helyi támadásokat a magyar csapatok túlnyomó részben télen végezték. Ez a tény többek között a hadviselés átalakulását is mutatja. Az államalakítás előtt az ún. kalandozó hadjáratokat kizárólag tavasszal, vagy nyáron hajtották végre a magyarok. Liutprand külföldi krónikás feljegyezte, hogy a 899. évi tavaszi hadjárat előtt a magyarok egész télen szorgalmasan dolgoztak fegyverek és nyilak elkészítésén. A földművelés és az állattenyésztés (az állattenyésztés szoros összefüggése a földműveléssel) a nyári harctevékenységeket akadályozta nemcsak pusztán a termelés, hanem a földesúr haszonélvezete szempontjából is. A halászat és vadászat továbbfolytatódó hatása mellett tehát megjelenik a földművelés hatása a hadművészetben és lehetőleg előtérbe helyezi a téli harcokat.

A könnyűlovas magyar határőrök főfegyvere az íj és egész harcmódjuk ennek teljes kihasználására épült fel. A magyarcknál és a keleti

[120] A rekesztő halászat ősi módja meglepő azonosságokat mutat a könnyű lovas határőrök harci taktikájával amit a német évkönyvek leírásaiból és analóg a szláv határvédelemből kirajzolódik. Vö: *Herman Ottó:* id. m. 138—139. A terelő taktikára: Annales Sangallenes maiores MGSS. I. 83. lap. Pl. a cseh analógiára: az 1040 és 1041-es cseh-német háború taktikáját, amelyben szövetségesként a magyarok is résztvettek. Annalista Saxo. MGSS. VI. 684; Herim. Ang. Chron. MGSS. V. 123. *Dr. Horváth Miklós:* id. m. 49—50 lap.

[121] *Fejér* CD. II. 92.

[122] Annales Altahenses Maiores. MGSS. XX. 806.

szlávoknál az íj jobb kihasználását tették lehetővé a lovaglási eszközök és szerszámok tökéletessége a biztos ülésnek, a ló szilárd kézbentartásának és irányításának biztosításával. Freisingeni Ottó püspök feljegyzésében bár megvetéssel ír „az undok fegyverzetben elöl haladó rútakról",[123] (ezeken a lovasíjászokat kell értenünk), azonban mégis eredményes fegyvernemet képviseltek a németek elleni háborúkban a magyar páncélos lovasság mellett.

*

A magyar nyugati határvédelem stratégiai-taktikai jelentőségére számos analóg bizonyítékot szolgáltat a kelet szláv államok határőrzési rendszere. A kérdés taglalása nem fér a tanulmány terjedelem adta keretbe. Csupán utalni lehet a korai magyar és szláv államok határvédelmének sok tekintetben azonosságára azzal, hogy természetes és mesterséges gyepűk vették körül a csehek és lengyelek országát. E gyepűket csehül preszekaknak (succisio silvae, quod presceka dicitur), lengyelül oszekaknak (osecones et firmitates); a gyepűk kapuit csehül branaknak (porta terrae), lengyelül bronaknak (vartam id est bronam) nevezték.[124] A gyepűrendszer Oroszországban élt a legtovább és még XVII. században is a jobbágyok állandó közmunkáját tette szükségessé.[125] A hazánkat környező szláv országokban a gyepűvédelmet ugyancsak a királyi kiváltságokkal ellátott könnyűlovas szabad parasztpásztorkatonák és kisbirtokosok látták el.[126] Chobri Boleszláv a határvédelem céljára még külön terménydadót (sztróza) is kivetett. A feljegyzés elmondja, hogy a terménybeszolgáltatást azért nevezték sztrózának, mert a határőrök kapták.[127] A határvédelem és az innen kiinduló támadás azonosságára utalnak az altaichi évkönyvek, mikor Aba Sámuel csapatainak 1042-es támadását mondják el. Az évkönyvek írója elbeszéli, hogy Aba csapatai a gyepűk erdeinek védelme alatt (per silvas semet occultarunt), csellel kezdték meg a támadást. Ezt aztán nem írja

[123] *Freisingeni Otto:* id. m. 369.

[124] A cseh gyepűkre vonatkozólag vö: *H. Jireček:* Das Recht im Böhmen und Mähren. Praga 1885. I. 5—11. lap, *H. Jireček:* Prove, Prága 1904. 20, 93, 216—223, 289, 352. lap. A lengyel gyepűkre vö: *J. Perveyf:* Szlavanje in vzaimnüja otnosenia i Szviazi Warszawa. 1886. I. 158—159. lap. V. Brandl: Glossarium. Brünn. 1876. 58, 324, 796. lap.

[125] *V. Szergejevics:* Drevnosztyi ruszkova prava. Sz. Peterburg 1903. III. 705. lap. *v. Sztorozsaf:* Zaszjecsnüja knyigi kak istori — kogeograficseszkij archeologicseszkij isztocsnyik. 1892.

[126] Csehekre lásd: *H. Jireček:* Prove. Praha 1904. 21, 43—44, 216—225 lap; a lengyelekre: *J. Perveyk:* id. m. 158—160. lap; oroszokra: *K. V. Bazilevics:* id. m. 92—95. lap.

[127] *Dlugoss:* Histor Polon. II. 169—70. lap. — Ehhez hasonlót találunk István I. 8. törvényében, ahol a király elrendeli, hogy a vasárnap ökörrel dolgozótól az állatott el kell venni és elfogyasztásra a várnépnek kell adni. Ugyanez a helyzet állt fenn a ló esetében is, csakhogy ezt megválthatta ökörrel.

le részletesen, hanem mintegy köztudomású dolgot azzal jellemez, hogy úgy hajtották végre, amint a szlávok szokták (ut assolent Sclavi).[128]

A magyar és szláv államok függetlenségi küzdelmei a német keleti hódítások ellen katonai sikert eredményeztek. Ebben nem kis szerepe volt annak, hogy ezen államok hadművészete a határvédelmi taktika legtökéletesebb rendszerét képviselte, amelyet a lőpor használatát nem ismerő korban fel lehetett fedezni.

[128] Annales Altahenses Maiores, MGSS. XX. 796. lap.

I. RÁKÓCZY GYÖRGY 1644-ES HADJÁRATA

II. RÉSZ.*

Cseh-Szombathy László

Az 1644-es hadjárat első fele június 18-án lezárult. I. Rákóczy György hadai elfoglalták Kassát 7 vármegyével együtt, majd június folyamán Kassa vidékén vereséget szenvedtek az ellentámadó császári hadak. Június 18-án szégyenszemre kénytelenek lettek Kassa alól elvonulni, elmenekülni. Hódítani jöttek, de június közepe után már csak a bőrüket akarták megmenteni. A Kassa alól elvonuló császári sereg célja egy város elfoglalása lett, ahol annyi veszedelem után végre megpihenhessenek. Helyzetük június közepétől napról napra nehezedett. Változatlanul támadták őket a felkelő parasztok és mellettük egyre merészebben csipkedték ezredeiket a fejedelmi hadak. Bakos, Ibrányi, Kemény és Huszár portyázói állandóan rajtuk voltak és napok múltak el anélkül, hogy egy óra pihenésük lett volna. A parasztság ezer, kétezer, háromezer fővel vett részt a császáriak elleni harcban.[1] És a védekezés az állandó támadások ellen nem lehetett más, mint mindig az egész ármádiával szembefordulni a támadókkal, még ha azok ezernél nem is voltak többen. A muskétásokat sőt az ágyúkat kellett mindúntalan harcbaállítani, mert nem volt más megoldás, hiányzott a megfelelő könnyűlovasság a német zsoldosok mellől.

A császári hadban a könnyűlovasság már az induláskor, Galgócon is kevés volt. 1500 könnyűlovas lehetett 10 000 német mellett s az a magyar viszonyok mellett semmi esetre sem lehetett elégséges. A könnyűlovasság jelentőségét a nyugati háborúkhoz szokott Götz marsal, úgy látszik, nem értette meg, Eszterházy pedig túlságosan bízott abban, hogy Rákóczy majd megijed és kapitulál nagyobb császári sereg láttára. A kis számú könnyűlovasság keletfelé nyomulva szerepelt is a felderítéseknél, de június elejétől fogva egyre kevesebbet. Ennek az volt az oka, hogy a könnyűlovasok szöktek. Forgách Zsigmond a magyar könnyűlovasság eloszlásának okát abban látta, hogy nem kaptak rendes fizetést és a németek a zsákmányból is kisemmizték őket.[2] Június közepén már

* A tanulmány I. része a Hadtörténelmi Közlemények 1956. évi 1. számában jelent meg.

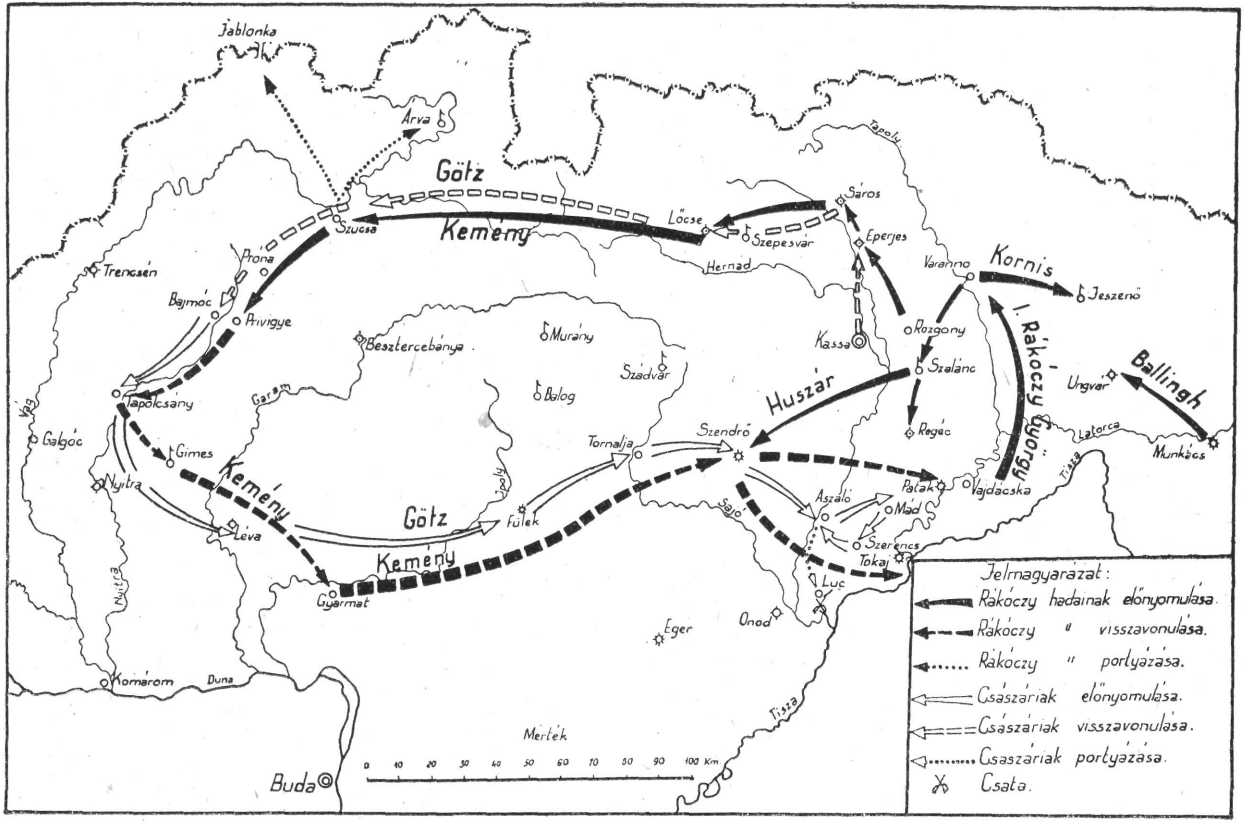
[1] *Szilágyi:* A két Rákóczy György családi levelezése. 187—188. o.

[2] Forgách Zs. levele. Országos Levéltár. Batthyány l. t. 1644 júni 9.

Rákóczy is megemlékezett a magyar katonák szökéséről a Kassa melletti császári táborból és szerinte ekkor már csak ötszázan maradhattak a nádor mellett. Ezek száma a visszavonulás során még tovább apadhatott.[3]

Eszterházy elsőnek Eperjest választotta ki seregei számára pihenő helyül. Eperjesre Rákóczy már májusban küldött erősítéseket, de ezeket a város nem tartotta elégségesnek és június 11-én újabb segítséget kértek Rákóczytól a császáriak ellen, vagy pedig azt, hogy oldozza fel a várost a neki tett hűségi fogadalom alól.[4] A fejedelem küldött is újabb erősítéseket, de a Gyulai Ferenc és Szuhay Mátyás vezette csapatok már nem tudtak Götz és Eszterházy előtt bejutni a városba. Eperjes ennek ellenére ellenállt és Eszterházyék ismét nehéz helyzetbe kerültek. Rendszeres ostromra itt még kevésbé gondolhattak, mint Kassánál, hiszen most már a fejedelmi hadak is állandóan rajta voltak demoralizált csapataikon. Ezért a császáriak már június 22-én minden eredmény nélkül tovább is vonultak Eperjes alól. Sáros alá mentek. Sáros még Eperjesnél is készületlenebb volt arra, hogy egy ostromnak ellenálljon, viszont a fejedelmi hadak sem tágítottak a császáriak nyomából s így ezek ostrom helyett Sáros alatt kimerülten elsáncolták magukat. Eszterházy fegyverszünetet kért Rákóczy alvezéreitől s ezek a kérésbe bele is egyeztek, mert a fegyverszünetet kihasználva, csapatokat juttattak be Sárosba. Amikor azonban megtudták, hogy a nádor Lengyelországból segítséget vár, megszakították a fegyverszünetet, mire a császáriak Branyiszkó irányában újra megindultak.[5] Kemény Bakossal és Ibrányival folytatta a császáriak üldözését és közben kerülő úton erősítéseket küldött Lőcsére a császáriak elé. Az üldözők reggeltől estig „kapdostak az ellenségen", de a fejedelmi seregek laza szervezete, gyenge fegyelme miatt Rákóczy alvezérei nem tudták teljesen kihasználni a császáriak siralmas állapotát.[6] Keményéknek gondot okozott a lengyel határ közelsége is. Igyekeztek minden olyan cselekedetet elkerülni, amely a lengyeleket harcra provokálhatta volna. A lengyelek miatt küldte vissza Kemény Lőcse vidékéről a vele levő török csapatokat is. Nagy nehézséget jelentett a fejedelmi hadaknak az élelem hiánya, mit most már az üldözőknek is érezniök kellett. Terméketlenebb területekre jutottak, eltávolodtak Pataktól és Munkácstól, ahonnan időnként szekerekkel élelmet szállítottak a fejedelmi csapatoknak. Ki is fáradtak már a csapatok, „megunatkoztak" és Kemény kérte is hazabocsátásukat. Helyükbe két eddig tartalékban levő megye

[3] *Szilágyi:* A két Rákóczy György családi levelezése. 175—176. o.
[4] Eperjes város levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum Familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1644 június 11.
[5] *Szilágyi:* A két Rákóczy György családi levelezése. 187. o.; *Kemény:* Önéletírása. 352—358 o.
[6] Kemény J. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1644 június 26.

Az 1644-es hadjárat hadműveletei a Felvidéken júniustól—novemberig.

— Torda és Fejér — hadát kérte. Hiányzott a zsold is és itt volt már a takarodás ideje, amely sokakat hazakívánt.[7]

Június 30-án a császáriak (Szepes) Váralja alá értek. Ekkor már Lőcsén Gaudi András és Gyulai Ferenc vezetésével benn volt az őrség. Az üldöző had időnként még derekasan működött: június 30-án vagy száz németet vágtak le. A császáriak sarkában levő seregek száma azonban már igen apadt; június 30-án már nem lehettek többen 2—2½ ezernél, azaz számbelileg jóval az üldözöttek alatt maradtak. A császáriak még ekkor is legalább 7—8 ezren lehettek. A parasztság az erdőkben még segített az üldöző fejedelmi hadaknak, pedig ekkor már ezek is erőszakkal vették el terményeit. Az ellenség megsemmisítésére azonban az üldöző fejedelmi hadak a parasztság segítségével sem voltak elégségesek. Ott voltak azonban még tartalékban azok a seregek, amelyek a Bodrogközben várták végig tétlenül Kassa ostromának idejét. Végre június 25-én ezek is megindultak a császáriak után északra s 29-ére Varannóra értek. A főhadat Rákóczy itthagyta Kornis vezérlete alatt, maga pedig Eperjesre, majd Sárosra ment.

I. Rákóczy György Sároson haditanácsot tartott, melyre az üldöző hadaktól Keményt is visszahívta. A haditanácson a következő döntést hozták: Keményre bízták a császáriak további követését Bakost hagyva mellette segítségül. Huszárt, Ibrányit és a többi Lőcse körül levő alvezért, seregeikkel visszarendelték. Ezek Varannónál csatlakoztak a fősereghez. A főssereg július első felében szétszórta Ungvár és Jeszenő térségében Homonnai hadát, majd egy része a még császári kézen levő keletfelvidéki várak ostromára indult, a többit pedig Rákóczy hazaeresztette.[8]

Nem tudjuk, hogy miként jött létre ez a döntés, de következményei súlyosak voltak. I. Rákóczy György lemondott arról, hogy megkísérelje a menekülő ellenség megsemmisítését és ehelyett kisebb várak elfoglalását tette fő hadicéllá. Kemény hadai tudniillik nem voltak képesek az ellenséget komolyan megtámadni, csak követni és időnként zavarni tudták, nagyobb kezdeményezésre nem volt erejük. Keménynek ahhoz, hogy a menekülő császáriakat szakadatlan támadásokkal felmorzsolja, legalább 10—15.000 főnyi hadra lett volna szüksége, a valóságban pedig július 1. után sohasem rendelkezett többel 5.000 embernél. Így azután a császáriak a Vág felső völgyében egyre nyugodtabban vonulhattak vissza Túrócon át a Nyitra felső folyásáig, Bajmócig. Itt azután megállapodtak és bevárták az erősítéseket s ezt Kemény kisszámú hadával nem tudta megakadályozni.

[7] Kemény J. levele. U. o. 1644 június 28. és 30.
[8] *Szilágyi:* A két Rákóczy György családi levelezése. 198. o.; *Mikó:* Erdélyi történelmi adatok. IV. 94. és 125—126. o.; I. Rákóczy György levele. T. T. 1885. 279. o. *Kemény:* Önéletírása 365 o.

A sárosi haditanács után nyomban akadtak olyanok, akik helytelenítették I. Rákóczy György intézkedéseit, elsősorban a hadak zömének hazabocsátását. Ezek közé tartozott Debreceni Tamás pataki prefektus, aki már július közepén egy újabb császári támadástól félt. Ellene volt a fejedelmi had ilyen nagy meggyengítésének Kemény is.[9] Rákóczy döntése, hogy nem üldöztette megfelelő erőkkel a megvert és meggyengült ellenséget, hogy nem próbálta azt megsemmisíteni, hanem, hogy hagyta visszavonulni, majd később nem akadályozta meg az ellenséget egy újabb támadás előkészítésében, kétségtelenül helytelen volt. Magyarázni azonban lehet. I. Rákóczy György hadai 1644 tavaszán egyszer már messze előretörtek nyugatra, majd visszavonulásra kényszerültek. Rákóczy nem bízhatott csapataiban, hogy segítség nélkül másodszor tartósabb eredménnyel jár majd előtörésük. Segítségre pedig továbbra sem számíthatott. A svédekről még csak hír sem érkezett az utolsó hónapokban és nem bízhatott a török támogatásban sem. Kevés török lovas ugyan részt vett a Kassa környéki harcokban, de komolyabb erők nem érkeztek. Július folyamán Buda körül nagy török erők gyűltek össze, de ezek csak nem akartak mozdulni. Olyan hírek jártak, hogy az új budai pasa, Ozmán igen jó viszonyba került a császáriakkal,[10] és ezt alátámasztotta az, hogy a nyár folyamán megszűnt a törökök portyázása a királyi végek ellen.

I. Rákóczy György döntését magyarázhatjuk még a fejedelmi had összetételével, szervezetével is. Rákóczy katonái nem voltak hivatásos katonák, kiknek egyetlen megélhetési forrásuk a háború. Ad hoc katonákról volt itt szó, akik elsősorban vagy földesurak, vagy parasztok voltak és csak másodsorban katonák. A hajdúkat, székelyeket, megyék kiállította paraszt és kisnemes zsoldosokat 1644 júniusában már egyaránt hívta haza a nyári munka, a takarodás. Már a salamoni táborban zendülés támadt a katonák között,[11] akik hazaeresztésüket kívánták. Szokatlanul hosszú ideje voltak már fegyverben, hiszen a zsoldosokat e korban Magyarországon csak 3 hónapra szokták megfogadni. A csapatok fenyegető hangulata és a sok szökés szerepet játszhatott abban, hogy Rákóczy hazaküldte a katonák zömét s így lehetetlenné vált minden nagyobb szabású vállalkozás a nyár folyamán. Nem felejtendő el a földesúr Rákóczy szempontja sem, illetve a körülötte levő többi uraké. Személyes érdekük azt diktálta, hogy küldjék haza jobbágyaikat a nyári munkák elvégzésére. A harc elején az udvarbírók a Rákóczy uradalmak jobbágyaiból gyalogos csapatokat szerveztek, s most ezekre a jobbágyokra otthon lett szükség. Nem mellőzendő a katonák hazaküldésénél a

9 Debreceni T. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1644 június 21.
10 *Szilágyi:* I. Rákóczy György keleti összeköttetései. 790—792. o. és 795—798. o.
11 *Ötvös:* Rejtelmes levelek. 129 o.

pénzügyi szempont sem: ha a katonákat egy időre szétküldik, ez idő alatt nem kell nekik zsoldot sem fizetni, s ez a közismerten takarékos fejedelem számára szintén fontos érv lehetett a hazaküldés mellett.

A hadak hazabocsátása július közepén indult meg. Először a hajdúk mentek el takarodni, majd július 17-én megkezdődött az erdélyiek és partiumbeliek hazabocsátása azzal, hogy majd a nyári munkák elvégzése után visszajönnek. A fegyverben maradt hadak először Homonnai katonáitól tisztították meg Jeszenő és Ungvár vidékét. Homonnai szétugrasztott hadának törmelékével július 11-én Lengyelországba menekült; feleségét és leányát Jeszenőben hagyta hátra.[12] Egyidejűleg megkezdődött a császári kézen levő várak ostroma. Először Szalánc adta meg magát; Forgách Zsigmond, a vár ura július 1-én hódolt be. Ballingh július 7-én ismét elfoglalta Ungvárt. Ezután Jeszenő került sorra, melynek ostrománál fontos szerepet játszott Rákóczy híres tüzérsége. A pontos ágyútűz kényszerítette Homonnainét arra, hogy augusztus 1-én megadja várát a Kornis és Rákóczy Zsigmond vezette ostromló hadnak. Örsi Zsigmond, Regéc kapitánya is Rákóczy tüzérségét szidta, amikor augusztus 20-án kapitulálni kényszerült.[13] Nem sok előrehaladás történt viszont Szendrő és Szádvár ostrománál. Regéc eleste után a fejedelmi hadak Szepesvár ostromába is belekezdtek.

Közben a császáriak váratlanul új, jelentős támaszponthoz jutottak: Wesselényi Ferenc Széchy Mária szívével együtt elnyerte a Rákóczy-párti Illésházy Gábor várát, Murányt, augusztus 6-a körül. Murányból ezután Wesselényi zavarhatta a Hernád és Garam völgyében menő forgalmat, ami különösen Kemény számára jelentett komoly csapást.

Kemény a sárosi tanácskozás után visszatért Lőcse közelében levő csapataihoz és Bakossal együtt megindult a császáriak után. Ibrányi és Huszár visszafordultak, Bakos segítségére pedig Kemény nem igen számíthatott, mert az a hadakozásból mindig csak a maga számára igyekezett minél nagyobb hasznot elérni.[14] Kemény most már elég messziről követte a császáriakat, 30—40 km-re volt tábora tőlük és innen indultak ki portyázói. A lakosság továbbra is támogatta. Liptó és Túróc megye Rákóczy hűségén maradtak, és ha tevékenyen nem is avatkoztak be a harcba a császáriak ellen, de legalább nem kellett tőlük Keménynek tartania. A vágvölgyi, túróci és nyitrai parasztság magatartására nézve az egyetlen forrásunk Kemény Önéletrajza. Azt írja, hogy a Fátrák vidékén, ha a császáriak az erdőkbe mentek, „a tótság ölte, hordta őket".[15] Ő összeköttetésben is állt a parasztokkal, meg is vendégelte őket. Még

[12] *Szilágyi:* A két Rákóczy György családi levelezése. 202. és 205. o.
[13] *Szalárdi:* Siralmas Krónika. 190 o.
[14] Kemény J. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familliae Rákóczi de Felső Vadász. 1644 júli. 13.
[15] *Kemény:* Önéletírása. 379 o.

egy levelében van említés a Túróc és Nyitra környéki parasztok felkeléséről. E szerint a parasztság gyülekezik a hegyekben, de csak arra támadnak rá, aki felmegy a hegyekbe s így sokat nem lehet rájuk bízni.[16]

Kemény megemlékezései bizonyítják, hogy a felvidéki parasztság nemcsak Kassa vidékén fogott fegyvert a gyűlölt császári zsoldosok ellen, hanem a középső, sőt a nyugati rész parasztsága is a maga harcának tekintette a császáriak elleni háborút.

A parasztság Kemény segítője volt, hivatalosan a nemesség is az ő oldalán állt, helyzete nyugatabbra jutva mégis egyre nehezebb lett. Ennek több oka volt. Elsősorban csapatainak rossz állapota aggasztotta. Gyenge volt seregeinek harci szelleme, fegyelmezetlenek voltak s ezt elsősorban az okozta, hogy a katonák már régóta nem kaptak zsoldot. A szökések állandóak voltak, és a seregek és zászlóaljak tényleges létszáma messze elmaradt a rendestől. Nem volt pénz és a katonák lovaik eladására kényszerültek, hogy élelmet tudjanak venni. Még a fegyverben — kopjában — is hiány mutatkozott. A portyázásra kiküldött csapatok dolgavégezetlen tértek vissza, meg sem nézték az ellenséget.[17] Kemény már senkiben sem bízhatott, különösen nem vezértársában, Bakosban, aki ezidőtájt már fel is ajánlotta Ferdinánd császárnak, hogy az alája rendelt hadakkal átáll császári szolgálatba.[18] Kemény csak örülhetett, amikor július végén Bakos visszatért Rákóczyhoz.

Kemény helyzetének rosszabbodását okozta az is, hogy hadának új ellensége támadt. Homonnai János Jeszenőből Lengyelországba menekült és ott a nádor által odaküldött Csáky István segítségével lengyel csapatokat toborzott. Céljuk az volt, hogy könnyűlovasokat szerezzenek a császári zsoldosok mellé. Július közepére sikerült valamelyes hadat összeszedni s Homonnaiék elindultak, hogy egyesüljenek a Götz vezette főssereggel. A lengyel had 5—600 főnyi lehetett. Kemény hada ebben az időben 2000 főt számlált, tehát erősebb volt Homonnai és Csáky csapatainál. Éppen ezért Kemény arra törekedett, hogy megakadályozza a lengyel hadak csatlakozását Götz hadseregéhez és külön bánjon el velük. Homonnaiék először Árván keresztül próbáltak bejutni az országba, de amikor Kemény csapatokat küldött ellenük, visszafordultak Lengyelországba. Ezután Sziléziába mentek s most onnan akartak bejönni. Kemény eközben maga is előbbre jutott, Túróc vidékére és portyázói ismét visszafordították Homonnait, aki végül is nagy kerülővel Morván keresztül jutott be Magyarországra. Ha nem is sikerült Keménynek a lengyeleket szétverni, de azt elérte, hogy ügyes portyázásai miatt az annyira szükséges könnyű hadak egyhónapos késéssel érkeztek meg Götzhöz.

16 Kemény J. levele Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1644 augusztus 6.
17 Kemény J. levele. U. o. 1644 július 22.
18 III. Ferdinánd levele. Országos Levéltár. Eszterházy l. t. III. Ferdinánd levelei. 1644 július 24.

Götz főseregével átkelt a Fárasztó-hegyen és július 29-e körül Bajmócra érkezett, ahol azután a császáriak elsáncolták magukat és várták az erősítéseket. Itt ért véget a császári sereg szégyenletes futása, melyre elsősorban a Felvidék parasztsága kényszerítette. Indulástól visszaérkezésig körülbelül felét veszítette el állományának a császári had,[19] és a Bajmócra érkezők sem hasonlítottak már szervezett hadseregre. Rongyosak voltak, mezítlábasok, éhezők és teljesen demoralizáltak. Ha nem történik gondoskodás megerősítésükről, akkor még a 20 császári ezred maradéka is elpusztult volna.[20] A segítség azonban hamarosan megérkezett. Mire a csapatok Bajmócra értek, a bécsi udvar, és az előresiető nádor már mindent elkövettek, hogy talpra állítsák a hadsereget, kiegészítsék és azután újból megkíséreljék Rákóczy visszaűzését Erdélybe. A császáriak még nem adták fel a harcot Kassáért és a 7 vármegyéért.

I. Rákóczy György 1644. augusztus 2-ára Kassára országgyűlésre hívta össze a felvidéki megyéket és városokat. 13 magyarországi vármegye és 5 szabad királyi város követei érkeztek meg a tanácskozásra. Rákóczynak az volt a célja az országgyűléssel, hogy a további harcokhoz biztosítsa a maga számára a felvidéki nemesek és polgárok aktív támogatását. A hadjárat elején a nemesség gyorsan behódolt Rákóczynak, remélve, hogy a háború színtere hamar továbbhelyeződik és az egész harc nem tart sokáig. Amikor azonban a császári ellentámadás megindult, a felvidéki nemesség egy része nyíltan visszatért a császár hűségére, másik része pedig Rákóczy táborában követelte a kapitulálást. Júniusban a salamoni táborbeli lázadást nemcsak a hadak hazamenési vágya okozta, hanem a lázadás szervezői a felvidéki rendek voltak. A császári hadak elvonulása után is a béke megkötését követelték. I. Rákóczy György nem utasította el magától a béke gondolatát. Az első béketárgyalások, amelyek májusban kezdődtek, ugyan június végén megszakadtak, de Rákóczy hajlandó volt újabb tárgyalásokat kezdeni. IV. Ulászló lengyel király ajánlkozott a béke közvetítésére és Rákóczy követeket is küldött Lengyelországba a tárgyalási feltételek megbeszélésére. I. Rákóczy György nem volt hadvezér, kinek eleme a harc és csak nehezen tud megválni a csatazajtól; elsősorban politikus volt, aki a háborút mint végső eszközt tekintette, méghozzá mint költséges eszközt. Ha célját békés úton is elérheti, semmi esetre sem kívánta a háború folytatását. A svéd és török segítség elmaradt, kérdéses volt, hogy egyedül Erdélyre támaszkodva érdemes-e folytatni a harcot, akkor, amikor III. Ferdinánd engedményekre hajlandó. Ha nem is lehet mind a 7 vármegyét megszerezni, de valószínű, hogy a béke fejében a császár már hajlandó lesz egynéhányat közülük átengedni.

Rákóczy környezetében voltak azonban olyanok is, akik a háború

[19] *Dudik* 1874. 102 o.; Rebenstock levele. T. T. 1892.
[20] Eszterházy levele. Országos Levéltár. Eszterházy l. t. Miklós nádor levelei. 1644 július 27.

folytatását kívánták. Rebenstock svéd rezidens ágált a legerősebben a háború mellett, s támogatták őt Rákóczy Zsigmond és Bisterfeld, Rákóczy diplomáciai ügyvitelének irányítója.[21] A háborús párt malmára hajtotta a vizet a portai követ, aki mindjárt az országgyűlési tárgyalások elején érkezett Kassára. Mehmed nagyvezér levelét hozta, melyben a nagyvezér megígérte, hogy Erdély és a 7 vármegye védelmére segítségül küldi az egész ruméliai hadtestet.[22] A török biztatás azonban Rákóczyt nem nyugtatta meg egészen. Tudta, hogy Czernin császári követ útban van Konstantinápoly felé, és gyanakodott, hogy a porta vele akar nyomást gyakorolni a császáriakra, hogy minél kedvezőbb egyezményt köthessen velük. Ha azután létrejönne a török békéje a Habsburgokkal, ő abból kirekedve teljesen magára lenne hagyva.[23]

Az országgyűlés ideje alatt további levelek is érkeztek, melyek mind a háború folytatása mellett szóltak. Levél érkezett Des Hameaux francia követtől, Velencéből. A követ jelentette, hogy a francia udvartól 100 000 tallér segély érkezett hozzá Rákóczy számára.[24] A francia követ levele után a svédektől érkezett végre hír több hónapi szünet után. Torstenson írt Christianpreusból és a kiskorú Krisztina királynő helyett kormányzó adminisztrátorok írtak Stockholmból. E levelek augusztus 16-án érkeztek meg.

A stockholmi levél[25] április 12-én kelt és hosszú útja mutatja, hogy Rákóczy mennyire el volt szigetelve svéd szövetségesétől. A levél általánosságban ígért segítséget Rákóczynak a svéd—dán háború ellenére is. Rákóczy ez ígéret értékét könnyen felmérhette abból, amit augusztus 16-ig a svéd segítségből tapasztalt. Többet mondott Torstenson június 27-én írt levele.[26] A svéd fővezér levelében bevallotta, hogy még mindig nem áll módjában, hogy egész hadával Rákóczyhoz közeledjen. Ugyanakkor felajánlotta segítségül a fejedelemnek Olmütz, Neustadt és Eulenburg várak svéd őrségeit, két ezred és egy escadron gyalogost, egy escadron lovast és egy escadron dragonyost. Ezeket Rákóczy tetszése szerint maga mellé rendelheti, csak küldjön helyükbe tótokat, vagy hajdukat. Ez már konkrét támogatás volt, ha még nem is sok, de biztosíték arra nézve, hogy a svéd szövetség nemcsak papiros, és lehet valamit várni a svédektől. Ezért Rákóczy végül a harc folytatása mellett döntött, de most már nemcsak a 7 vármegye biztosítását tekintette céljának, hanem 13 megye megszerzésére törekedett. A kassai országgyűlés elfogadta Rákóczy döntését a háború folytatásáról és augusztus második felében szétoszlott.

[21] Rebenstock levele. T. T. 1892.
[22] Török-magyarkori Állami Okmánytár. III. kötet. 272—273 o.
[23] *Szilágyi:* A két Rákóczy György családi levelezése. 220—221. o.
[24] *Szilágyi:* Svéd-francia okmánytár. 177—178 o.
[25] U. o. 149—153 o.
[26] U. o. 167—170 o.

I. Rákóczy György már a kassai országgyűlés ideje alatt intézkedett a harc folytatása érdekében. Utasítására fia, II. Rákóczy György Erdélyben már augusztus 8-án megkezdte a vármegyék mustrálását, előkészítését arra, hogy majd újból kivonuljanak Magyarországra. A szászok ismét gyalogokat szereltek fel, és augusztusban már ezek is készülődtek. Azonban I. Rákóczy Györgyhöz egészen augusztus végéig lényeges erők nem érkeztek Erdélyből. A fegyverben maradt csapatoknak körülbelül fele Keménnyel volt, a többiek zöme Szendrő ostromával volt elfoglalva. A csapatok közül egyesek még Szádvár és Szepesvár megrekesztésénél voltak alkalmazva. Augusztusban körülbelül 10—12 000 lehetett az összlétszáma Rákóczy Magyarországon levő hadainak. I. Rákóczy György a kassai országgyűlés után Tokajra ment és itt várta be a további fejleményeket.

A fejedelem előkészületei a háború folytatására lagymatagok voltak és semmi esetre sem elégségesek ahhoz, hogy a császáriakat megelőzve az ő hadai ragadják magukhoz a kezdeményezést. Nem történt semmi arra, hogy a harcok súlypontját a Felvidék nyugati részére tegyék át és megkíséreljék a kapcsolat megteremtését Olmütz svéd helyőrségével.

Sokkal aktívabbak voltak a császári előkészületek. III. Ferdinánd már július 11-én intézkedett és erősítéseket ígért Götznek.[27] Ekkor még azt kívánta a császár, hogy hadai álljanak meg Túróc területén, vagy a Vág felső vidékén és így biztosítsák a bányavárosokat.[28] Július közepén felszólította a magyar nagybirtokosokat, hogy a császári ezredek mellé küldjenek könnyűlovasokat. Ferdinánd foglalkozott egy nagyobb arányú lengyel segítség igénybevételének kérdésével is, de nem sokat várt a lengyelektől. A lengyel segítséget inkább Eszterházy Miklós tartotta fontosnak. Abból indult ki, hogy a magyar a magyart nem öli eléggé, a lengyelek majd jobban harcolnak az erdélyiek ellen. Bécsben még pénzt is teremtettek elő a háború céljára: Ferdinánd július 24-én 20 000 forintot küldetett a hadaknak és ugyanannyit ígért az esztergomi érsek is, hogy összeszed papjaitól a császári uralomnak Magyarország feletti biztosítása érdekében.[29] A nagybirtokosok már nem voltak ennyire buzgók, elég lassan teljesítették katona állítási kötelezettségüket. Csak Eszterházy Miklós serénykedett közülük; Szepesváralját elhagyva otthagyta a hátráló császári hadat, Nagyszombatra sietett s itt fáradozott az újabb támadás előkészítése érdekében. Maga 500 lovas és 200 gyalogos kiállítását ígérte III. Ferdinándnak.

A korábbi harcokban részt vett császári ezredeket feltöltötték. A Piccolomini és Pallavicini ezredek — valószínűleg a legmegtépázottab-

[27] III. Ferdinánd levele. Országos Levéltár, Eszterházy l. t. III. Ferdinánd levelei. 1644 július 11.
[28] III. Ferdinánd levele. U. o. 1644 július 13.
[29] III. Ferdinánd levele. U. o. 1644 július 24.

bak — Mosonba mentek pihenőre és kiegészítésre, a többiek számára az erősítések Galgócnál gyülekeztek. Az újabb támadás előkészítése már a megelőző hadjárat tanulsága alapján történt. A császári hadvezetőség a vereség okát elsősorban a könnyűlovasság hiányában látta. Ez volt az oka annak, hogy alul maradtak a parasztokkal szemben, és ez tette lehetővé ellenfeleik számára a sikeres portyázásokat. A visszavonulókat nem védte könnyűlovasság, és ezért kellett menetelés közben állandóan 2—3 órás ütközeteket vívniok.[30] Ezt el akarták kerülni a jövőben és ezért igyekeztek mindenféle módon könnyűlovasokat szerezni a német ezredek mellé. Ezért bocsátkoztak tárgyalásba még Bakossal is, amikor felajánlkozott. Könnyűlovasság volt Homonnai és Csáky lengyel hada is, amelyről már volt szó. Eszterházyék, míg meg nem érkeztek e lengyel hadak, azt remélték, hogy háromezren is lesznek, de végül Fehérhegyen át és Nagyszombaton keresztül csak 500 lengyel érkezett Galgócra. A könnyűlovasság legnagyobb részét a nagybirtokosoknak kellett volna kiállítani és amikor III. Ferdinánd és Eszterházy látta ezek késlekedését és húzódozását, augusztus 10-re tanácskozás végett Nagyszombatra hívta őket össze.[31] A nagyszombati tárgyalások lefolyásáról semmit sem tudunk, de eredménye volt, mert utána kb. 2—3000 főnyi könnyűhad gyűlt össze. A nagybirtokosok közül személyesen csak Zrínyi Miklós és Forgách Ádám jelent meg hadával a gyülekezésnél, a többiek, például Nádasdy Ferenc, csak katonákat küldött. Nem szállt táborba most a nádor sem, megelégelte a megszégyenülést. Ez alkalommal a hadsereg vezetését teljesen Götzre bízta. A főnemesek zsoldosainak parancsnoka Földvári Miklós és Barkóczi László lett.

A katonai helyzet augusztus első felében a következő volt: I. Rákóczy György Magyarországon nem rendelkezett több katonával 10—12 0000-nél. Ezek zöme Szendrő ostromával volt elfoglalva. A császári fősereg Bajmócnál volt elsáncolva, a császári erősítések Nagyszombatnál és Galgócnál gyülekeztek. A bajmóci táborral szemben pedig ott állt Kemény, Rákóczy előre küldött hadtestével, mely ekkor körülbelül 5000 főnyi lehetett. Keleten császári csapatok kezén volt még Szendrő, Szádvár és Szepesvár, nyugatabbra Murány, Balog és Fülek. Ezek helyőrsége portyázásokkal zavarta a Rákóczynak behódolt megyéket és városokat, illetve Kemény összeköttetését Kassa vidékével.

Amikor Götz Bajmócra ért, Kemény a túróci medence északi végénél, Szucsánál állt. Szilézia felé portyáztatott s fő feladatának azt tekintette, hogy megakadályozza Homonnai csatlakozását a császári főseregheZ. Azonban már július végén tisztában volt azzal is, hogy hamarosan

[30] Eszterházy Miklós levele. Országos Levéltár. Eszterházy l. t. Miklós nádor levelei. 1644 július 27.
[31] III. Ferdinánd levele. Országos Levéltár. Eszterházy l. t. III. Ferdinánd levelei.

lehetséges lesz egy nagyobb szabású császári ellentámadás is. Erre már július végén figyelmeztette is Rákóczyt. Császári támadás esetén most, a korábbi taktikával szemben azt javasolta, hogy álljják útját az ellenségnek és ne vonuljanak vissza. Ehhez azonban erősítést kért, továbbá pénzt, mert félt, hogy fizetetlen katonái még otthagyják.[32] Augusztus 1-re végül érkezett is erősítés. Vármegyei seregek jöttek, román hadak, szász gyalogosok, azonban rosszul voltak felszerelve és nem jött velük pénz sem. Így mindjárt soraikból is megkezdődött a szökdösés. Keménynek ekkor már egyáltalán nem volt pénze. Pedig nagy tervei voltak: egész hadával Morvaországba szeretett volna beütni és Olmützöt akarta felszabadítani, elzavarva alóla a körülzáró császári csapatokat. Célja ezzel az volt, hogy kapcsolatot teremtsen a svédekkel, de ezen túl még az is, hogy riadalmat keltsen és a gyülekező császári erőket maga után vonja. Míg azután ő Olmütz körül manővírozna, I. Rákóczy György a főseregg el akadálytalanul vonulhatna, akár egészen Pozsonyig. Terve kiviteléhez azonban pénzre lett volna szüksége, mert fizetetlen hadakban nem bízhatott.[33]

Kemény terve kétségtelenül a legnagyobb szabású elgondolás, amivel magyar részről az egész hadjárat folyamán találkozunk. Merész, de reális, figyelembe veszi azokat az előnyöket, melyeket hadtestének nagy mozgékonysága nyújt. Katonái elsősorban könnyűlovasok voltak s ezekkel, a svéd kézen levő városokat támaszpontul felhasználva, valóban sok zavart okozhatott volna a császáriaknak. Kemény elgondolását azonban kivihetetlenné tette a pénzhiány, az, hogy 5000 katona zsoldját nem tudta kifizetni. Ehhez maximálisan 20—25 000 forintra lett volna szükség s ezért az összegért Kemény hiába könyörgött. Ugyanakkor I. Rákóczy György azzal dicsekedett feleségének, hogy gondosan vigyáz a pataki kincstárban levő válogatott 40 000 tallérra és ezekhez nem akar hozzányúlni.[34] A pénzhiányon kívül még egy baj volt Kemény tervének kivitelével: hiába tört volna be Morvaországba s vonta volna maga után a császáriakat, I. Rákóczy Györgynek nem volt ekkor annyi katonája fegyverben, hogy a fejedelem akárcsak ellenállás nélkül is Pozsonyig merjen előnyomulni.

Nagyobb vállalkozásba tehát Kemény nem kezdhetett. Nem tehetett mást, mint hogy igyekezett tőle telhetőleg zavarni az ellenséges hadak gyülekezését. Kis erőivel nehéz helyzetben volt. Hosszas megfontolás után szekereit hátrahagyta Túrócban, maga pedig csapataival augusztus 2-án átkelt a Fárasztó-hegyen és Privigyénél ütött tábort, hogy az ellenséget közelről tudja megfigyelni. Az ellenség táborához való közeledést

[32] Kemény J. levele. Országos Levéltár Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1644 július 29.
[33] Kemény J. levele. U. o. 1644 aug. 1.
[34] *Szilágyi:* A két Rákóczy György családi levelezése. 238. o.

ütközettel kívánta egybekötni. Terve a palánki ütközethez hasonló volt. A császáriak egy részét a császári tábor mellett folyó Nyitrán akarta átcsalni és azután megsemmisíteni. Terve azonban kivihetetlen volt, mert az ellenség őrizte a Nyitra átkelőhelyeit s így nem lehetett a tőrbecsalást végrehajtani. Mégis komoly harc fejlődött ki, Kemény szerint a palánki csata óta nem volt ilyen komoly ütközet. A végén már Kemény nyolc sereget, körülbelül 4000 embert vetett be a küzdelembe. Az ütközet kezdetén a németek kemény ellenállásukkal meghátrálásra kényszerítették a fejedelmi hadat s ellentámadásba mentek át. Veszélyes volt a helyzet, mert Kemény katonái menekülni kezdtek, még saját zsoldosai is cserben hagyták. Ekkor azonban csapatokat küldött az ellenség hátába és így sikerült az ellentámadást megállítania.[35] A hadjárat e második „nagy" ütközetében a császáriak vesztesége 10 ember volt, Kemény hadáé 3.

Kemény Privigyénél a nyílt mezőn ütött tábort és onnan figyelte egyre növekvő aggodalommal a bajmóci sáncok mögött levő császáriakat. Attól tartott, hogy az ellenség észrevétlenül erősítéseket kap és akkor nagy túlerővel váratlanul rátámad. Bár hadának létszáma a július végén érkezett erősítések folytán 5000 főre nőtt, de ezeknek csak egy része tartózkodott mindig Privigyénél, mert a portyázók állandóan jártak szét. Volt alkalom, amikor Kemény 3000 embert is kiküldött portyázni a Vág völgyébe és összesen 2000 embere maradt a császáriakkal szemben.[36] Ekkor még azzal is törődnie kellett, hogy csapatainak fel-alá vonultatásával megtévessze az ellenséget seregeinek létszáma felől. Állandóak voltak pénzgondjai. Pénz hiányában már kémeket sem tudott fogadni. Ha pénze lett volna, akkor még új katonákat is tudott volna szerezni, szlovák puskásokat és magyar kopjásokat, hiszen a környező lakosság gyűlölte a császári zsoldosokat.[37] Pénz helyett Kemény Rákóczytól csak ígéretet kapott, hogy két vagy három hét múlva majd küld 12—15 000 forintot.[38] Emellett Rákóczy utasította, hogy az ellenségnek ne hagyjon nyugtot, űzze őket tovább, vissza semmi esetre se vonuljon, hátán víve az ellenséget, ugyanakkor azonban hadát se tegye kockára. Fő feladatának a had megtartását, megőrzését tekintse. Ahhoz, hogy Kemény ezeknek a parancsoknak 5000 főnyi fizetetlen hadával eleget tudjon tenni, bűvésznek kellett volna lennie.

Augusztus 10-én Kemény még mindig Privigyénél tartózkodott. Ekkor már tudta, hogy Homonnaiék és a német zsoldos erősítések Galgóc tájára érkeztek és közölte Rákóczyval, hogy ha a császáriak megtámadják, kénytelen lesz visszavonulni. Visszavonulásának útjául a déli végek mellett

[35] Kemény J. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1644 aug. 4.; *Kemény:* Önéletírása. 372—376 o.
[36] Kemény J. levele. U. o. 1644 aug. 4.; *Kemény:* Önéletírása. 378 o.
[37] Kemény J. levele. U. o. 1644 aug. 6.
[38] I. Rákóczy György levele. T. T. 1885. 279. o.

vezető utat választotta.[39] Augusztus 12-én hajnalban elérkezettnek látta az időt az elvonulásra s még félhomályban igyekezett észrevétlenül elvonulni a császári tábor mellől. A Nyitra balpartján indult dél felé. Portyázókat küldött előre, egy csapatot Galgóc felé, hogy derítsék fel, merre van Homonnai hada; egy másik sereget a végek felé, hogy biztosítsák főhadát az esetleg onnan érkező császári csapatokkal szemben. A portyázók után indultak el a szekerek és taracskok s a menetet a főhad zárta be. Amikor kivilágosodott, kiderült, hogy nemcsak Kemény akart észrevétlenül eltűnni a császáriak mellől, hanem ugyan ez volt a császáriak célja is. Ők is délre akartak elvonulni a sötétség leple alatt, a Nyitra jobb partján. Először megálltak a folyó mindkét oldalán. Később megindultak a császáriak s utánuk Kemény főhadával. Így azonban Keményt a császáriak elválasztották előre küldött csapataitól. Éppen ezért később sikerült Keménynek a császáriak elé kerülnie s most ő lett az üldözött. 12-én egészen Tapolcsányig vonultak. Itt csatlakoztak Keményhez a Galgóc felé kiküldött portyázók és egy foglyot is hoztak magukkal. A nagyszombati tárgyalásokról visszaérkező Vízkeletit fogták el. Kemény szerint kis híja volt, hogy maga a nádor nem került a portyázók kezére.[40]

Portyázó seregével megerősödve Kemény elhatározta, hogy most már bevárja az ellenséget. A Nyitra jobbpartján foglalt állást és az volt a terve, hogy harcba bocsátkozik az ellenség elővédjével, azt megveri és még mielőtt az ellenség túlerejét fel tudná használni, kellő időben átkel a folyó túlsó oldalára és elszakad az ellenségtől. Még mielőtt a harc megindult volna, kiderült, hogy a Nyitra balpartján a terep nem alkalmas gyors elvonulásra. Ekkor azonban már késő volt, mert az ellenség támadott. Keménynek azonban sikerült komoly harcok közepette csapatait átvinni a Nyitrán. Puskásai fedezték a többiek visszavonulását. Összesen 11 ember veszett el.[41]

A visszavonuló fejedelmi had ezután keletnek fordult. Gimes vára mellett vonultak el, majd Bátra érkeztek. Kemény innen írt levelében figyelmeztette Rákóczyt, hogy készüljön fel, mert komoly erőt képviselő császári hadak gyülekeznek ellene.[42]

A császári fő erők Nyitra környékén rendeződtek, de a császári könnyűhad egy része, vagy 1500 ember Földvári Miklós vezetése alatt Kemény után eredt s szorosan nyomon követte. Kemény Báttól tovább vonult; Palánk és Gyarmat végházainak császári őrsége elfutott közeledésének hírére, de Füleknél ellenállásra talált. Augusztus 19-én a füleki őrség kiütött a távolabb elvonuló hadra és az üldözésükre indulók egy

[39] Kemény J. levele. T. T. 1885. 288—290 o.
[40] *Kemény:* Önéletírása. 382—384 és 389—391 o.
[41] Kemény J. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1644 aug. 19.; *Kemény:* Önéletírása. 392—394 o.
[42] Kemény J. levele. U. o. 1644 aug. 16.

részét tőrbecsalta.[43] Fülek környékén Kemény úgy ítélte meg a helyzetet, hogy hadaival a Sajó előtt nem tud megállni, pedig seregei ekkor már fáradtak voltak.

Augusztus 20. körül Rákóczy még egyáltalán nem ítélte a helyzetet súlyosnak. Ekkor esett el Regéc és Rákóczy remélte, hogy hamarosan Szádvár és Szendrő is kezére kerül. Nem látta indokoltnak Kemény visszavonulását és ezért felszólította, hogy álljon meg, de ugyanakkor kikötötte azt is, hogy hadát sértetlenül tartsa meg. Végre komolyabb segítség indult Kemény hadához: Ferenczy 2000 emberrel és pénzzel egyenesen Keményhez tartott, Bornemissza pedig 3000 gyaloggal és 4000 lovassal Murány felé indult, a bányavárosok irányában, hogy innen legyen Kemény segítségére.[44] Bornemissza céljának kijelölésekor Rákóczy még nyilván úgy számított, hogy Kemény valahol a Garam vidékén áll majd meg; amikor azonban Ferenczy és Bornemissza elindult, nem kellett már messzi menni egyiknek sem, hogy Keménnyel egyesüljön. Augusztus 23-án Kemény már Tornaljánál volt és Bornemisszával való egyesülése ettől valamivel keletebbre történhetett meg. A főparancsnokságot Bornemissza vette át. Mire Kemény hada ideért, már igen siralmas állapotba jutott, ezért nem mert vele Kemény egyedül korábban megállni. Katonáinak nem volt már se kopjája, se lova. Rongyos volt a ruhájuk és nem volt semmi kedvük a további hadakozáshoz.[45] Bornemissza seregeinek még frissnek kellett lenniök, mert eddig vagy Patak környékén pihentek, vagy éppen most érkeztek Erdélyből.

Bornemissza és Kemény hadaikkal augusztus végét Szendrő térségében töltötték, fedezve a vár ostromát, melyet Huszár Mátyás vezetett. Az ostrom lényegében körülzárás volt, és ez egyre kevesebb kilátással folytatódott a császári hadak közeledése miatt. A császári hadak előőrsei augusztus végére Földvári és Wesselényi vezetésével már Putnokig is eljutottak.[46] Földvári parancsára Rimaszombaton és Rozsnyón már a főseregszámára készítettékelő az élelmet. A főhaddal Götz az ágyúk, muníciós szekerek, mozsarak miatt csak lassan haladt s augusztus végén csak Palánknál tartott.[47] Szendrő vidékéről a császári hadak elé Bornemissza és Kemény portyázókat küldtek ki, akik egészen Fülekig jártak. Különben a két vezér a seregek mustrálásával foglalkozott. Helyzetük nem volt rózsás. Szendrő vidékét már a sok had erősen felélte és nehezen ment a hadak élelmezése. Járvány is kezdődött a táborban, valami vérhasszerű betegség, amely különösen a Kemény-féle hadhoz tartozó legyen-

43 Kemény J. levele. U. o. 1644 aug. 19.; *Kemény:* Önéletírása. 396—397 o.
44 I. Rákóczy György levele. T. T. 1885. 293—294. o.
45 Kemény János levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1644. aug. 23.
46 Eszterházy M. levele. Országos Levéltár. Batthyány l. t. 1644 aug. 30.
47 Bornemissza és Kemény levele. Országos Levéltár. Battyhány l. t. 1644 aug. 30.

gült románokat és székelyeket pusztította. Az élelmezési nehézségek miatt Bornemisszáék elhatározták, hogyha a császári főserég a közelbe ér, visszavonulnak a Hernád mögé. Az ostromló hadak is megtették Szendrőnél az előkészületeket az elvonulásra. Szeptember 5-én azután az óvatosan előnyomuló császáriak a közelbe érkeztek, mire a fejedelmi hadak visszavonultak.

A császári hadsereg a második támadás alkalmával kb. 4500—5000 német lovasból, 2000 német gyalogosból és 2—3000 magyar—horvát—lengyel könnyűlovasból állott.[48] 17 német ezred nevével találkozunk szeptembertől decemberig Götz napiparancsaiban, ami figyelembe véve az ekkor szokásos ezred létszámokat, kb. 7000 főnek felel meg. 3 ezreddel volt csak kevesebb a német had a második támadásnál az elsőhöz képest, de ugyanakkor az első hadjárat tapasztalatai alapján erősebb volt mellettük a könnyűlovasság és még további könnyűlovasokat vártak a Dunántúlról.

A könnyűlovasság összegyűjtésénél a császáriaknak komoly segítséget nyújtott a budai Ozmán pasa. Több ízben is biztosította Eszterházyt afelől, hogy török diverziótól ne féljenek és megígérte, hogy még a Rákóczy mellett levő kevés török csapatot is visszarendeli, ami szeptember elején meg is történt.[49] A budai pasa magatartása szöges ellentétben állt azzal, amit a nagyvezér levele ígért augusztusban. Rákóczy budai követe, Szentpáli szerint a nádor megvesztegette a budai vezért s ez azért követte el árulását.[50] A budai pasa nemsokára bekövetkező levélváltásából valóban arra következtethetünk, hogy a császáriakkal való paktálás az ő egyéni akciója volt, s 1644. augusztus—szeptemberben a porta még Rákóczy oldalán állott.

A császári hadsereg szeptember 7-én ért Szendrőhöz. Götz fővezér most is ugyanazt a parancsot kapta Ferdinándtól, mint az első támadás alkalmával: ne kockáztasson, félemlítse meg Rákóczyt, hogy az hajlamos legyen minél előbb békét kötni és a béke megkötése által a császári csapatok máshol felhasználhatók legyenek.[51] Götz tanult Kassa ostromából és most nem indult egy vár ellen sem, hanem egyszerűen csapatainak jelenlétével próbálta Rákóczyt megrémíteni; szeptember 16-án átkelt a Hernádon, Aszalónál elsáncolta magát és többet nem mozdult.

A megrémítés részben sikerült. Szeptember legelején I. Rákóczy

[48] *Beke—Barabás:* I. Rákóczy György és a Porta. 714—717 o.; *Szilágyi:* A két Rákóczy György családi levelezése. 247—248. o.

[49] Udvari tanács memoranduma. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1644. aug. 22.; *Beke—Barabás:* I. Rákóczi György és a Porta. 708—709. o.; Török—magyarkori Állami Okmánytár. III. kötet. 277—278. o. velei. 1644 szept. 13.

[50] *Ötvös:* Rejtelmes levelek. 57—62. o.; *Szilágyi:* I. Rákóczy György keleti összeköttetései. 790—792. o.

[51] III. Ferdánind levele. Országos Levéltár. Eszterházy l. t. III. Ferdinánd levelei. 1644 szept. 13.

György nem vette komolyan a császári had közeledését, de ahogy azok Fülekhez érkeztek, segélykérésekkel fordult mindenfelé. Sürgette az erdélyi hadak kijövetelét s az erdélyiek szeptember 13. körül valóban el is indultak Magyarországra.[52] Segítséget kért a magyarországi városoktól, de mindenek felett a török segítséget sürgette a portán és Budán egyaránt.[53] Rákóczy a rendelkezésére álló hadak nagy részét ismét szétosztotta a várakba és Tokajnál vele csak kis erők maradtak.[54] Kemény Patakhoz fordult vissza, Bornemissza Tokajhoz, miután feladták a Hernád mögötti táborukat. A főseregét I. Rákóczy György és Bornemissza egyesült hada alkotta s ez szeptember 16-án átkelt a Tisza balpartjára és Rakamaznál ütött tábort. Itt várta Rákóczy az erdélyi hadak érkezését és az esetleges török segítséget.

Aszalónál a császáriak, Rakamaznál I. Rákóczy György hada — kb. 10 nap telt így el nagyobb mozgás nélkül. Bornemissza még visszavonulása során megemlékezett a császári könnyűlovas portyázókról[55] és Götz könnyűhadai Aszalóról is folytatták portyázásaikat. Rákóczy főseregéből Tokaj felől, Ibrányi hajdui Onódról, Kemény katonái pedig Patak felől jártak a császáriakra. A portyázásokban Rákóczy seregei voltak fölényben. Ennek hatására megkezdődött a könnyűlovasok szökése Götz mellől. Csapatainak fogyása végre is mozgásra kényszerítette a német vezért; szeptember 24-én megindult Aszalóról Megyasszóra, majd onnan Tarcalra ment. Kemény csapatait visszavonta előle Patak alá, Götz azonban nem folytatta előnyomulását Patak felé. Visszafordult Szerencs felé és elfoglalta a várost, melynek védőberendezéseit júniusban Kemény leszerelte és elszállította s így a várost most nem is védték a fejedelmi csapatok. Szerencsen a császári zsoldosok ez alkalommal barbárul feldúlták a Rákóczy sírboltot, majd az egész had visszatért Aszalóra.[56]

Hogy mi volt Götz célja e vonulgatással, nem tudjuk. Végeredményben hasznot hozott a császáriaknak. Rákóczy és alvezérei ugyanis a Tarcaltól való visszavonulást az általános visszavonulás kezdetének tekintették. Közben, szeptember 26-án Rákóczy Zsigmond megérkezett a friss erdélyi hadakkal, ami csak növelte a fejedelmi tábor önbizalmát. A menekülő császáriak üldözésére csapatok keltek át a Tiszán, Tokajnál a főhad egyes részei, Tiszalucnál pedig a tiszántúli hajduk vagy kétezren Ibrányi vezetésével. Október 2-ról 3-ra virradó éjjel Götz alvezére,

52 *Mikó:* Erdélyi Történelmi Adatok. IV. 127. o.

53 *Ötvös:* Rejtelmes levelek. 79—80. o.; Török—magyarkori Állami Okmánytár. III. kötet. 277—278.

54 I. Rákóczy György levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1644 szept. 3.; *Szilágyi:* A két Rákóczy György családi levelezése. 250. o.

55 Bornemissza levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1644. szept. 24.; *Szilágyi:* A két Rákóczy György családi levelezése. 264. o.

56 Kemény I. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae

Puchaim néhány lovasezreddel és Zrínyi Miklós, Barkóczy és Földvári könnyűlovasokkal a Lucnál táborozó hajdukra támadtak. A hajduk tábora nem volt megfelelően biztosítva, éppen úgy mint áprilisban Kapranczay tábora és a császáriak hajnalban a felkészületlen, lovaik felnyergelésével elfoglalt hajdukon ütöttek rajt. A hajdu hadat teljesen szétverték, vagy százat levágtak közülük, a többiek elmenekültek, ki a Tiszába, ki a közeli erdőbe. Ha nem is volt nagy a véres veszteség, de Puchaiméknak mégis sikerült egy időre az egyik fejedelmi hadtestet kikapcsolni a harcokból.[57]

A császáriak luci sikerük után visszahúzódtak aszalói táborukba, majd Götz az élelem hiánya és a könnyűlovasok szökése miatt október 5-én megindult visszafelé. Először Szendrőhöz ment, majd onnan Ferdinánd beleegyezésével Gömörhöz szállt. A további visszavonulást azonban megtiltotta a császár.[58]

A császáriak visszavonulásának hírére Rákóczy a főssereggel október 6-án átkelt a Tiszán, de óvatosságból először csak Kemény indult a császáriak után. A főhad október 10-én indult útnak, majd megállapodtak Hernádnémetinél. Október 10-én indultak útnak Tokajból Rákóczy követei is Nagyszombatra, hogy ott béketárgyalásokba kezdjenek. A béketárgyalások lengyel közvetítésre kezdődtek. Rákóczy követeit Lónyai Zsigmond vezette.[59]

Október 10. után két héten keresztül ismét portyázással telt az idő. A fejedelem kiküldött csapatainak — az úgynevezett csatáknak — egyre nehezebb lett a dolguk. Götz gömöri táborát császári kézen lévő várak vették körül: Balog, Murány, Fülek, Szendrő, Szádvár és Putnok és a fejedelmi had portyázóinak ezeket is kerülniök kellett.[60] Változatlanul tartott Götz mellől a könnyűhadak szökése,[61] de nem volt jó Rákóczy hadainak morálja sem. Bekövetkezett Hernádnémetinél a hadak második zendülése, nem akartak tovább hadakozni.[62] Rákóczy úrrá lett a lázadáson, de nagyobb vállalkozásba nem kezdhetett. Nem sokat változtatott ezen az sem, hogy a sok kérés eredményeként október 25-én végre valamelyes török segítség is érkezett. Összesen csak 900 török lovas jött.[63]

Október 24-én a császári had Ferdinánd parancsa ellenére újból meglódult visszafelé. Rimaszombathoz mentek, majd onnan észak felé for-

[57] *Szilágyi:* I. Rákóczy György keleti összeköttetései. 811—812. o.; *Beke—Barabás:* I. Rákóczy György és a Porta. 718—719. o.; *Kemény:* Önéletírása. 411. o.; Eszterházy M. levele. Országos Levéltár. Battyány l. t. 1644 okt. 8.

[58] III. Ferdinánd levele. Országos Levéltár. Eszterházy l. t. III. Ferdinánd levelei. 1644 okt. 19.

[59] *Ötvös:* Rejtelmes levelek. 101—105. o.

[60] Kemény J. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1644 okt. 9.

[61] Eszterházy M. levele. Országos Levéltár. Battyány l. t. 1644 október 25.

[62] *Ötvös:* Rejtelmes levelek. 129. o.

[63] *Ötvös:* Rejtelmes levelek. 111—112. o.

dultak és Divényen keresztül Szalatnához mentek, a bányavárosok közelébe. Idevonulásuk már rendezetlenül, menekülésszerűen történt, rakott szekerek, muníció maradt hátra és közben az egész könnyűhad elpárolgott.[64] Götz a hegyek közé húzódva várta most már az erősítéseket, illetve Ferdinánd további parancsát. Csapatait védték a hegyek és a Szalatnához vezető utat délről Balog és Fülek vára, keletről Murány zárta el. Így a fejedelmi portyázó hadaktól nem kellett annyira tartania.

Götz után megindultak előre Rákóczy hadai is. Sajószentpéter—Putnok—Bánréve—Rimaszécs volt a főserég útja. Rákóczy Rimaszécsnél megállapodott, portyázókat küldött ki a végek felé, Szendrő, Murány és Balog alá pedig ostromló seregek indultak.[65] A legerélyesebben Balog ostroma folyt, itt november 5-én ágyúk is akcióba léptek. Az ágyúzás eredményeként november 12-én a vár megadta magát. A portyázásokat nagyon megnehezítették a hegyek, ezek miatt nem tudtak a császári főserég közelébe férni. A főhaddal Rákóczy Fülek vára miatt nem indulhatott Götz után a Garam völgyébe. Éppen ezért Kemény Fülek ostromát javasolta Rákóczynak, rámutatva, hogy ennek bevétele esetén megnyílna az útjuk Léváig és a bányavárosokig és az ellenség közelébe férkőzhetnének.[66] Rákóczy nem követte Kemény tanácsát, mert hadát nem látta elég erősnek Fülek ostromára. A hadsereg harci szellemét nem javította meg az előnyomulás. Rimaszécsnél megismétlődtek a nemesség lázadozásai. Tumultuózus jelenetek voltak, egyes erdélyi megyék búcsúzni kezdtek. Csak hívei segítségével tudott Rákóczy ismét úrrá lenni a zendülésen.[67] További akadályai voltak még nagyobb vállalkozásoknak az időjárás és a járványok. November „rút, ködös és száraz hideg" időt hozott,[68] olyant, amelyben a XVII. század folyamán már nem volt szokás hadakozni; a harci szezon véget ért. A hideg idő betegségeket okozott: október végén megfázás következtében meghalt a már amúgy is beteges Bornemissza Pál. Pusztítottak a járványos betegségek is. Patak környékéről erős pestis járvány indult el, mely fokozatosan kiterjedt az egész Felvidékre, a táborban pedig vérhas lépett fel. Vérhas áldozata lett Rebenstock svéd rezidens is a rimaszécsi táborban. Legtalálóbb nekrológját Maurer Mihály, Rákóczy portai követe írta: „Szegény Rebenstock uram halála nem tudom annyi káros-e vagy hasznos nagyságodnak, magoknak igyekezett inkább használni nagyságoddal, hogysem nagyságodnak."[69] Valóban Rákóczy és a magyar szabadság ügye nem sok hasz-

[64] *Ötvös:* Rejtelmes levelek. 113—116 o.; III. Ferdinánd levele. Országos Levéltár. Eszterházy l. t. III. Ferdinánd levelei. 1644 nov. 9.
[65] Wesselényi F. levele. Országos Levéltár. Batthyány l. t. 1644 nov. 4.
[66] Kemény J. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász 1644 nov. 13.
[67] *Ötvös:* Rejtelmes levelek. 129. o.
[68] *Mikó:* Erdélyi Történelmi Adatok. IV. 97. o.
[69] *Beke—Barabás:* I. Rákóczy György és a Porta. 734. o.

nát látta Rebenstocknak, de 1644 novemberéig az egész svéd szövetségnek sem.

Azonban éppen ekkor kecsegtető változások történtek nyugaton. Szeptemberben a franciák Condé és Turenne vezetésével támadásba kezdtek a Rajna mentén és elfoglalták Philipsburgot, Wormsot és Mainzot. A franciák ellen a bajorok mellé segítségül császári erősítéseket kellett küldeni, de e segítő csapatok hamarosan tovább vonultak észak felé, a közeledő svédek elé.

Miután Torstenson megsemmisítette a Jütlandban levő dán seregeket, szeptemberben Hornra és Wrangelre bízta a dán háború folytatását, maga pedig csapataival délnek fordult, visszatért Németországba. Nem sokat törődött az Észak-Németországban tétlenkedő Gallassal és hadával, hanem egyenesen Szászországba tört, és a Magdeburg közelében lévő Bernburgban ütötte fel főhadiszállását. Innen írt október 1-én Rákóczynak és jelezte közeledését.[70] Ez a levél valószínűleg október 29-én érkezett Rákóczyhoz; ezt megelőzően két hónapon át ismét semmi híre sem volt a svédekről. A levél megérkezése után a svédek egyre növekvő helyet foglaltak el Rákóczy tervezgetéseiben.

A svédek most valóban egyre közeledtek. Torstenson először az utána siető Gallast intézte el. Gallas Magdeburghoz vonult a svédek után és kb. egy hónapig állt egymással szemben a két hadsereg. November 20. körül megérkezett Hatzfeld a Rajna vidékéről Gallas segítségére és erre november 21-én Gallas tábort bontott és Hatzfeld elé indult. Torstenson azonban Gallas útját állta és még mielőtt a két császári had egyesülni tudott volna, november 22—23-án megverte Gallast, annyira, hogy az elvesztette egész lovasságát s megamaradt csapataival kényszerült Magdeburgba visszamenekülni. Torstenson ezután Lipcséhez vonult, majd Zeitzhoz, Megdeburgot pedig alvezére, Königsmark vette ostrom alá. Torstenson hadai Zeitznél rendezték be téli szállásukat, itt készültek fel a következő évi hadjáratra, melynek célja Cseh és Morvaország megtámadása volt és az összeköttetés megteremtése Rákóczyval.

Nyugaton tehát a helyzet Rákóczy szövetségesei javára változott. Végre segítséget remélhetett tőlük. Ugyanakkor azonban romlott a helyzet a másik oldalon: a porta magatartásában baljóslatú változás következett be. 1644. november 10-én Mehmed nagyvezér újabb levelet írt Rákóczynak, melyben megerősítette Kassának és a hét vármegyének Erdélyhez tartozását. Kijelentette, hogy a szultán nem engedi, hogy a németek e területekre bemenjenek, de ugyanakkor „ti is a német birodalomba való bemenetelre egy lépést se tegyetek, mert őhatalmasságának

[70] *Szilágyi:* Svéd—francia okmánytár. 185—186. o.

erre akarata és engedelme nincs, valameddig azok reátok nem indulnak, reájok ne menjetek."[71]

Kétségtelen, hogy Rákóczy már annak idején, 1643 decemberében is csak olyan engedélyt kapott Ibrahim szultántól a hadakozásra, mely kizárólag a 7 vármegye megszerzéséről beszélt.[72] A későbbi időből sem tudunk olyan hivatalos forrásból származó levélről, mely nagyobb területek elfoglalását engedélyezte volna. Rákóczy mégis remélte, hogy a török nem akadályozza majd meg további terjeszkedését a császár kárára. Amint elfoglalta a 7 megyét, utasította portai követét, hogy szerezzenek engedélyt a szultántól további 6 megye elfoglalására, de legkevesebb még hármat engedélyezzen a szultán, Ungot, Sárost és Szepest.[73] Talán Rákóczy még az egész királyi Magyarország elfoglalására is gondolt, erre utal, hogy követei, Maurer és Hajdu, 1644. szeptember 16-án bátortalanul azt is felvetették a nagyvezér előtt, hogy mennyivel jobb lenne a portának, ha Rákóczy kezén egyesülne az egész keresztény Magyarország.[74]

Hajdu György 1644 tavaszán és nyarán írt leveleiből az derül ki, hogy ekkor a porta még nem zárkózott el teljesen az elől, hogy beleegyezzen Rákóczy további hódításaiba.[75] Hajdu levelei azonban arra is rávilágítanak, hogy a porta Rákóczy további előnyomulását fenyegető eszköznek tekintette a bécsi udvarral szemben. Konstantinápolyban azt kívánták, hogy III. Ferdinánd ajándékokkal követet küldjön a portára, és ennek kicsikarására Rákóczy volt az eszköz. Hajdu leveleiben határozottan megírta, hogy további előnyomulás csak akkor lehetséges, ha császári követ nem érkezik Konstantinápolyba, illetve nem visz ajándékot, pénzt. Júliusban azonban Czernin főkövet elindult Bécsből és szeptember 15-én megérkezett Konstantinápolyba. Az ő működésének volt már az eredménye, hogy novemberben a nagyvezér letiltotta Rákóczy további előnyomulását.

Mehmed nagyvezér levelét Rákóczy december közepén kaphatta meg. Közben, november 15-től december közepéig ismét mozgalmassá vált a hadszíntér. November 19-én Rákóczy már azon gondolkozott, hogy hadaival három, vagy négy nap múlva Rozsnyó táján kvártélyra száll.[76] Két napra rá, november 21-én olyan hír érkezett, mely felborította tervét: a császári hadsereg ismét megindult, de most nem hátra, hanem Rimaszécs irányában előre.[77]

November elején még szó sem volt a császári hadsereg e harmadik

71 Török—magyarkori Állami Okmánytár. III. kötet. 244—245. o.
72 Török—magyarkori Állami Okmánytár. III. kötet. 244—245. o.
73 *Beke—Barabás:* I. Rákóczi György és a Porta. 709—710. o.; *Ötvös:* Rejtelmes levelek. 79—80. o.
74 *Ötvös:* Rejtelmes levelek. 88—93. o.
75 *Ötvös:* Rejtelmes levelek. 42—44 és 62—64. o.
76 *Szilágyi:* A két Rákóczy György családi levelezése. 286. o.
77 *Mikó:* Erdélyi Történelmi Adatok. IV. 130. o.

támadásáról. Ekkor még Ferdinánd is hadainak téli szállásáról elmélkedett.[78] A nyári események hatására leszögezte, hogy a tél folyamán Magyarországon a csapatok falvakban nem maradhatnak, mert nem az ellenség, hanem a parasztság veri agyon az ittmaradó katonákat. Ugyanakkor viszont félő, hogyha az egész császári katonaság elvonul, az ellenség elfoglalja az erősebb helyeket. Ezért, amennyiben közben Nagyszombaton nem jön létre a béke; Puchaim parancsnoksága alatt visszamaradna 3000 német katona, akik Losoncon lennének kényelmesen elhelyezve. A többi hadakkal Götz kivonulna az országból. III. Ferdinánd leveléből, jól látható, hogy a császár 1644 végén már mennyire respektálta a felvidéki parasztságot.

III. Ferdinánd fenti tervét akkor készítette el, amikor még azt gondolta, hogy Götz Gömörnél tartózkodik. Götz újabb hátrálása felborította tervét. A császári hadak pánikszerű visszavonulása egyáltalán nem felelt meg Ferdinánd elképzeléseinek, aki változatlanul katonai fenyegetéssel kívánta Rákóczyt békekötésre bírni. Götz újabb visszavonulása után Ferdinánd attól félt, hogy Rákóczy vérszemet kap és svéd—török segítséggel még nagyobb bajokat okoz. Éppen ezért utasította Götz marsallt, hogy derítse fel az ellenség erejét, majd forduljon szembe a fejedelem hadával és támadjon. Ha nem is tudja megsemmisíteni a fejedelmi seregeket, kényszerítse őket visszavonulásra, mert ezáltal Rákóczy hajlamosabb lesz békekötésre.[79]

Götz segítséget is kapott újabb előnyomulásának végrehajtásához: november 15-én csatlakozott hozzá Batthyány Ádám 3000 könnyűlovassal, akiket a Dunántúlról és Horváthországból hozott. November 20. körül ezekkel együtt indult meg a császári sereg Szalatnáról. A sereg élővédjét Forgách Ádám képezte Gácsnál.

A rimaszécsi táborban haditanácsot tartottak a császári had közeledtének hírére. Megharcoljanak-e az ellenséggel, vetődött fel a kérdés. A tanácskozás határozata a szokott volt: vissza kell vonulni.[80] A következő napokban a főserég ismét visszahúzódott a Hernád mögé, Hernádnémetihez. A visszavonulás fedezésére Kemény maradt hátra. Egy ideig még Rimaszécsnél tartózkodott, mert a császáriak igen lassan jöttek előre. November végén Zrínyi Miklós, Forgách és Batthyány a könnyűhadakkal ugyan már Losoncnál jártak, de a főserég még mindig Osgyánnál volt, Rimaszombattól nyugatra. Előnyomulásuk rendkívül óvatosan történt, állandóan készenlétben voltak. Az előnyomuló hadoszlop élén járt általában a könnyűhad zöme, magyar, horvát és lengyel lovasok, mögöttük egy-két harcarakész császári lovas ezred, majd a gyalogság következett

[78] III. Ferdinánd levele. Országos Levéltár. Eszterházy l. t. III. Ferdinánd levelei. 1644 nov. 2.
[79] III. Ferdinánd levele. U. o. 1644 nov. 9.
[80] *Mikó:* Erdélyi Történelmi Adatok. V. 130. o.

a tüzérséggel és a felszereléssel rakott szekerek. A menetet a német lovasság fennmaradó része és a könnyűhadak egy csoportja zárta be.[81] Az óvatosságot indokolttá tette Rákóczy portyázóinak jelenléte. Götz azonban nemcsak a portyázóktól tartott, hanem elsősorban a parasztoktól félt, akiket veszélyesebb ellenségeknek tekintett. Egyik levelében pl. Batthyány figyelmét a paraszt-veszélyre hívta fel, mert mint mondja, az előző napon is megtámadták a császári szekereket.[82] A felvidék parasztsága tehát az 1644-es év végén még változatlanul harcolt a császári zsoldosok ellen.

A császári hadak december 1-én értek Baloghoz és megszállták a fejedelmi csapatok által elhagyott várat. Ekkor Kemény is elhagyta Rimaszécset és visszament a Bodva völgyéig, amikor pedig a császáriak tovább nyomultak, észak felé, Görgő völgyébe húzódott. Balogból a császáriak is észak-keletnek fordultak és december 4-én Rozsnyóra érkeztek. A főhad nem ment tovább, Götz csak portyázókat küldött még keletebbre. Földvári vezetésével könnyűlovasok Szendrőig és Görgő völgyéig jutottak, valamint császári könnyűhadak ismét elfoglalták Putnokot a Sajó völgyében. A császáriak rozsnyói tartózkodása azonban nem tartott sokáig: december 8-án az egész császári had megindult visszafelé Rozsnyóról és Murány mellett elvonulva Breznóbányán és Garamszentkereszten át Bajmóchoz vonult vissza. Götz hadával december 15. körül érkezett Bajmócra.[83]

A harmadik császári támadásnak ezt a gyorsan bekövetkező befejeződését sok mindennel lehet magyarázni. Láthattuk, hogy ez a támadás közel sem volt úgy előkészítve, mint az előző kettő, rögtönzés volt. Götznek sem sok kedve lehetett hozzá. Rozsnyó elérésével feladatát teljesítettnek tekintette és még mielőtt az ellenséges portyázások, a parasztok támadásai és az élelem hiánya újabb bajokat okozhatott volna, sürgősen visszavonult, sokkal gyorsabban, mint ahogy előnyomulása történt. III. Ferdinánd felé visszavonulását indokolhatta a téli idő beköszöntésével is. Gondot okozhatott neki az is, hogy december 5-én a törökök támadást intéztek Szécsény vidéke ellen, a háta mögött.

Mire Götz Bajmócra ért, Ferdinánd újabb parancsa várta: 11 ezredével azonnal induljon Morvaországon át Prága felé, ahol Torstenson ellen gyülkeztek a császári hadak. Gallas veresége után Ferdinánd Prágánál akart újabb hadsereget formálni, melynek az örökös tartományok védelme lett volna a feladata.[84] Ferdinánd parancsa értelmében Magyar-

81 Götz mars parancsai. Orszgáos Levéltár. Batthyány l. t. 1644 nov. 26, 28, 29, 30, dec. 2.

82 Götz levele. U. o. 1644 dec. 13.

83 Kemény J. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1644 dec. 4.; Klobusitszky levele. U. o. 1644 dec. 9.; Götz levele. Országos Levéltár. Batthyány l. t. 1644 dec. 13

84 *Szilágyi:* A két Rákóczy György családi levelezése. 294. o.

országon három császári lovasezred és három gyalogezred maradt Puchaim és Eszterházy Miklós parancsnoksága alatt. Ehhez járultak még a könnyűhadak.[85] Eszterházynak szóló utasításában Ferdinánd hangsúlyozta annak fontosságát, hogy Rákóczyval kössenek minél előbb békét. A béke megkötése után a svédek ellen lehet majd felhasználni a még Magyarországon maradó hat ezredet, sőt a könnyűlovasokat is. A béke érdekében december végén Ferdinánd már területi és vallási engedményekre is hajlandó volt. Két, maximum három megyét ajánlott fel Rákóczynak s ezek mellé Tokajt, vagy Szádvárt.[86]

Rákóczyhoz december 10. körül érkezett meg a császáriak visszavonulásának híre. Ekkor azonban már folyt a támadás a császáriak kezén levő Putnok ellen. December elején Kemény élelem hiánya miatt kénytelen volt a hernádnémeti táborba visszatérni és december 9-én az ő vezetésével indult egy kb. 1500 főnyi had Putnok alá. A várost és várat a következő nap már el is foglalták.[87] Kemény Putnoktól északnak fordult és Tornalján keresztül Csetnekig hatolt, de ellenséget már sehol sem talált. Ezután kelet felé fordult és a Torna völgyében Szádalmásnál várta be Rákóczyt és a főseregét, mely december 10-én mozdult ki a hernádnémeti táborból.

Nem volt zavartalan Rákóczyék előnyomulása, annak ellenére, hogy a császári csapatok már messze jártak. A Rákóczy mellett lévő törökök okozták a zavart. Október végén 900 török lovas érkezett segítségül, akik a császári hadnak vajmi kevés kárt okoztak, viszont annál többet a szegény lakosságnak. Működésükre december 11-én tették fel a koronát: rácsaptak Horváti falura, 8 embert levágtak és 116-ot elhurcoltak.[88] Az elhurcoltak közül 64-et sikerült Rákóczynak tőlük elvennie, a többivel azonban a gyulai és temesvári törökök elvágtattak.

A török rablás ismét talpraállította a Sajó- és Hernád-vidék parasztságát. A faluk fegyvert fogtak és mindenhol készenlétben várták a török portyázókat. Ugyanakkor megüzenték Rákóczynak, hogy nem ő ellene szól készültségük.[89] Több török rablótámadás azonban nem következett be, mert december 20-ra a törökök mind elmentek Rákóczy mellől,[90] és nem jött helyükbe más, se török, se tatár, pedig Rákóczy továbbra is kérte küldésüket.[91]

[85] III. Ferdinánd levele. Országos Levéltár. Eszterházy l. t. III. Ferdinánd levelei. 1644 dec. 10.
[86] III. Ferdinánd levele. U. o. 1644 dec. 27.
[87] *Mikó:* Erdélyi Történelmi Adatok. IV. 97. o.; *Kemény:* Önéletírása. 414—416. o.
[88] Debreceni T. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1644 dec. 29.; *Ötvös:* Rejtelmes levelek. 122—125. o.
[89] Debreceni T. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1644. dec. 12.; Jegyzék az elrablottakról. U. o. 1644 dec.
[90] *Ötvös:* Rejtelmes levelek. 125—131. o.
[91] *Ötvös:* Rejtelmes levelek. 122—125 és 125—131. o.

Rákóczy a főhaddal Szádalmásra érkezett és itt történt meg december 14-én a had nagyobbik részének hazabocsátása.[92] A fegyverben maradó csapatok számára Rákóczy két területet jelölt ki téli szállásul: Ónod környékét, ahová maga is ment, és a Szepességet, ahová Bakos vezetésével mentek a katonák. Az erdélyi hadak december 16-án indultak útnak hazafelé.

December 17-én indult el Bajmócról Götz is Morvaországba, míg Puchaim Nagytapolcsányhoz ment és a környék lakosainak nagy rémületére, ott ütötte fel téli szállását ezredeivel.[93] A könnyűhadak nem sokáig maradtak mellette, december végén Batthyány elindult velük hazafelé.

1644. december 15. elült a harc, véget ért I. Rákóczy György 1644-es hadjárata. Hosszú hadjárat volt, hiszen február másodikán már folytak a harcok Patak környékén és december 10-én még keményen harcoltak Putnoknál. A hadjárat változó sikerrel folyt Rákóczy számára, az előnyomulásokat ismételten visszavonulások követték, elfoglalt várak gyakran néhány hét múlva már megint az ellenség kezén voltak. Nem sikerült a császáriakat döntően megverni, a hadjáratnak sem egy fényes győzelem vetett véget, hanem a tél beköszönte. Mégis, ha mérlegeljük az 1644-es év eseményeit, azt mondhatjuk, hogy Rákóczy számára okvetlenül nyereséggel végződött. Megszerezte Kassát és a 7 vármegyét és az év végén is ezek a szerzeményei szilárdan az ő kezében voltak. Igaz, hogy nemcsak I. Rákóczy Györgynek és hadainak köszönhette a 7 megye a császári uralom alóli felszabadulását, hanem elsősorban lakosságának, a parasztságnak, mely lehetetlenné tette a császári hadak számára sikeres hadműveletek folytatását ezeken a területeken. A kelet-felvidéki parasztság, polgárság és a nemesség egy része összefogott az erdélyi fejedelemmel s szövetségük eredményezte a császáriak visszaszorítását.

1644 végén I. Rákóczy György még nem látta befejezettnek harcát. A megszerzett 7 megyén kívül még további területekre pályázott, de annak már 1645-ben kellett eldőlnie, hogy sikerül-e még több területet is felszabadítania a Habsburg-uralom alól, a Felvidék népének és külföldi szövetségeseinek támogatásával.

[92] *Mikó:* Erdélyi Történelmi Adatok. IV. 97 és 130—131. o.
[93] Götz levele. Országos Levéltár. Batthyány l. t. 1644 dec. 17. Forgách Á. levele. U. o. 1644 dec. 18.

AZ 1848—49. ÉVI SZABADSÁGHARC HADKIEGÉSZÍTÉSE

Berkó István

I.

A szabadságharcot megelőző időszakban az újoncozásnak legtöbbször bánat, szomorúság járt a nyomában. Elvitték a legényt katonának, noha a javarészének egyáltalán nem volt kedve a „gyöngyélethez", az itthonmaradt család búsult utána, ő pedig az idegen föld rideg kaszárnyájában hosszú évekig, sőt évtizedekig élte egyhangú életét és még csak azt sem tudta, miért katonáskodik és miért kell neki harcolnia, egészségét, épségét, sőt életét áldoznia.

Amikor azonban a szabadságharc idején újoncot szedtek, az édesanya és a testvér nem búsult utána, nem siratta, hanem örömmel tűzte a bokrétát a sorozáshoz induló fiú kalapjához, mert mindnyájan jól tudták, hogy a haza és a szabadság oltalmára kell neki fegyvert fognia. Most már inkább az okozott keserűséget, ha valaki nem vált be katonának.

A katonáskodás terhe 1848 előtt Magyarországon a szolgasorsban élő parasztság és a városi szegénység vállait nyomta. Igen, mert a katonáskodás alól fel voltak mentve az előkelő személyiségek, a nemesség, a lelkészek, valamint mindezek fiai, az értelmiség, a tanulóifjúság, a közhivatalban alkalmazottak, minden polgár, akinek saját háza, üzlete vagy egyáltalában polgárjoga volt, avagy városban, illetőleg mezővárosban mint iparosmester élt, minden földműves, aki akár saját, akár bérelt legalább is negyedtelken, vagyis megyénként változóan 6—15 holdnyi birtokon gazdálkodott, nős vagy özvegy férfiak, akiknek ellátatlan gyermekeik voltak, továbbá hatósági vagy állami szolgálatban állók, iskolaszolgák, templomszolgák. Önkéntelenül is az a kérdés vetődik fel, hogy hát akkor tulajdonképpen ki volt katonaköteles? Hiszen például a megyei hajdút, a postamester kocsisát vagy a polgármester hivatalszolgáját nem lehetett katonául elvinni mert közszolgálatban állt.

Maradt tehát újoncul a legszegényebb néposztály fia, akinek nem volt pártfogója, aki minden vagyon nélkül keserves munkájából napról napra tengette életét, vagyis az ipari munkás és a szegény napszámos. Avagy aki renyhe, munkakerülő, garázda életével a társadalomnak csak terhére volt, akitől tehát szabadulni kellett.

Általános hadkötelezettség tehát nem volt. Abban az időben szinte könnyítésnek, mélyreható reformnak tűnt fel, hogy rövid pár évvel a szabadságharc előtt, vagyis 1843-ban az életfogytig terjedő tényleges katonai szolgálati időt 10 évre szállították le. De akkor is csak a bécsi udvari legfőbb haditanács által befolyásolt királyi hatalmi szóval.[1]

Az országgyűlés még 1828-ban kimondta ugyan az életfogytig tartó katonai szolgálat megszüntetését, a nemesség azonban önző érdekből megakadályozta az országgyűlés határozatának érvényrejutását. Hiszen a tízévi katonai szolgálat magával vonta, hogy gyakrabban kell újoncot szedni, ez pedig hiányokat okozott volna az ingyenes jobbágy-munkaerőben.[2]

Még az sem bírta jobb belátásra a nemességet, hogy a kettős monarchia másik államfelében már 1802-ben, vagyis félszázada megszűnt az életfogytig tartó tényleges katonai szolgálat. Sőt ott már 1771 óta az összeíró rendszer alapján szedtek katonát, ami ha nem is tökéletes, de mindenesetre igazságosabb formája volt a hadkiegészítésnek.

De nézzük meg más oldalról is a legfőbb udvari haditanácstól eredő, eme humánusnak és igazságosnak látszó intézkedést. Az intézkedés tulajdonképpen azt a célt szolgálta, hogy a magyar csapatoknál se legyenek elöregedett legények, azonkívül a hosszú szolgálati idő következtében megrokkant emberek eltartásáról se kelljen a kincstárnak gondoskodni. Végül az is egyik cél volt, hogy a bizonyos tartamú tényleges szolgálat után tartósan szabadságolt legénység háború esetén mintegy tartalékul szolgáljon, miként ez az osztrák örökös tartományokban már 1802 óta be volt vezetve. Szóval a legfőbb udvari haditanácsot is önző cél vezette a tényleges szolgálati idő leszállításánál.[3]

Ilyen viszonyok mellett Magyarország lakossága — lélekszámához viszonyítva — hadkiegészítés szempontjából a szabadságharc előtt nem volt kihasználva.

Magyarországnak és társországainak 1848-ban kerekszámban 15 millió lakosa volt. Ebből a határőrvidékekre, melyeken a katonai szolgálatra vonatkozólag egészen más, különleges szabályok voltak érvényesek, kereken másfél millió lakost leszámítva 13½ millió lélek maradt a hadsereg sorezredeinek legénységgel való ellátásához.[4]

[1] Wrede: Geschichte der k. u. k. Wehrmacht. Wien 1898. I. köt. 107. o.
[2] U. o.
[3] Wrede: i. m. I. k. 103. o.
[4] Trattner és Károlyi: Hármas kistükör. Pest 1847. 13. o.

Az ausztriai császársággal közösen fenntartott haderő csapatai közül Magyarországról és társországaiból újoncozott legénysége csak 15 sorgyalogezrednek, 5 gránátos zászlóaljnak és 12 huszárezrednek volt.[5] (Rendszeresített hadilétszám 65 340 gyalogos, 24 552 lovas, összesen 89 892 ember.) Más fegyvernemhez Magyarországról és társországaiból, nem számítva a különféle határőralakulatoknak kereken 120 000 főre tehető legvégső hadilétszámát, abban az időben nem szedtek katonát.

Ezzel szemben az osztrák örökös tartományokból 43 gyalogezred, 16 gránátos zászlóalj, 25 lovasezred, valamint az összes vadász, tüzér, műszaki csapatok kapták a legénységet, holott a lakosság lélekszáma csak egyharmadrésszel volt több, mint Magyarországon. A Magyarország és társországai déli és részben keleti területeiről kiegészített határőrcsapatokat, vagyis 18 gyalogezredet és a csajkás zászlóaljat, éppen különleges katonai szolgálati viszonyaiknál fogva számításon kívül kell hagynunk. Éppen úgy az abban az időben csak néhányszáz főnyi békeállományú szekerészetet, amelyhez mind Magyarországról, mind Ausztriából csak a fegyveres arcvonalbeli szolgálatra nem alkalmas legénységet adták.

Magyarország és társországai — a határőrvidékek nélkül — hadkiegészítés szempontjából a későbbi hadkiegészítő kerületeknek megfelelő úgynevezett toborzókerületekre voltak beosztva. Mindegyik gyalogezrednek megvolt a saját toborzókerülete, amelyből részint hatósági sorozás, részint szabad toborzás útján kapta újoncait.

Mindegyik gyalogezrednek volt egy fő- és két-három fióktoborzóparancsnoksága a toborzókerület különböző városaiban állandóan elhelyezve. A főtoborzóparancsnokság élén százados, a fiók-toborzóparancsnokság élén pedig egy-egy alantostiszt állt, akikhez megfelelő számú írnok és toborzó legénység volt beosztva.[6]

A hatósági sorozások munkáját, valamint a toborzásokat is ez a személyzet végezte. Toborzás alkalmával ez a legénység néhány főből álló toborzókülönítményekre osztva bejárta a toborzókerület megyéit, különösen a városokat, búcsúkat és egyéb népes gyülekezeteket, ahol muzsikaszóval, tánccal és itallal igyekeztek rávenni a legényeket, hogy csapjanak fel katonának.

A huszárezredeknek és a gránátos zászlóaljaknak nem volt toborzókerülete, így állandó toborzóparancsnoksága sem, hanem újoncszedés tekintetében egy vagy több gyalogezred toborzókerületéhez voltak utalva. A toborzóparancsnokságot esetről esetre állították össze.

[5] Berkó István: Magyarság a régi hadseregben. Budapest 1927. 50. és 53. o.
[6] Wrede: i. m. I. k. 105. o.

A toborzókerületek a következők voltak:

Gyalogezred száma	Főtoborzó székhely	Fiók-toborzó székhelyek	A toborzókerülethez tartozó megyék (a területükön fekvő városokkal együtt)	A toborzókerület lakosságának száma 1848-ban
2	Pozsony	Nyitra, Trencsén	Nyitra, Pozsony, Trencsén	860 000
19	Győr	Komárom, Székesfehérvár, Veszprém	Fehér, Győr, Komárom, Moson, Tolna, Veszprém	710 000
31	Nagyszeben	Brassó, Segesvár, Déva	Alsófehér, Fogaras, Hunyad, Küküllő, Szeben, Torda-Aranyos	900 000
32	Pest	Eger, Jászberény, Balassagyarmat	Heves, Jászság, Kunság, Külső-Szolnok, Nógrád, Pest	1 060 000
38	Zólyom	Léva, Radvány, Liptó-Szent-Miklós	Árva, Bars, Esztergom, Hont, Liptó, Turóc, Zólyom	670 000
34	Kassa	Miskolc, Ungvár, Sátoraljaújhely	Abaúj, Bereg, Borsod, Torna, Ung, Zemplén	950 000
37	Nagyvárad	Gyula, Szeged	Békés, Bihar (részben). Csanád, Csongrád, Közép-Szolnok	670 000
39	Debrecen	Nagykároly, Máramaros-sziget	Bihar (részben), Máramaros, Ugocsa, Szabolcs, Szatmár	860 000
48	Sopron	Szombathely	Sopron, Vas, Zala	745 000
51	Kolozsvár	Deés, Beszterce, Szilágy-Somlyó	Beszterce-Naszód, Kolozs, Szilágy, Szolnok-Doboka	650 000
52	Pécs	Zombor, Szekszárd, Kaposvár	Baranya, Bácsbodrog, Somogy	850 000
53	Eszék	Pozsega, Vukovár, Zágráb, Varasd	Körös, Pozsega, Szerém, Varasd, Verőce, Zágráb	970 000
60	Eperjes	Lőcse, Rozsnyó	Gömör-Kishont, Sáros, Szepes	560 000

Gyalogezredi száma	Főtoborzó székhely	Fiók-toborzó székhelyek	A toborzókerületekhez tartozó megyék (a területükön fekvő városokkal együtt)	A toborzókerület lakosságának száma 1848-ban
61	Temesvár	Arad, Lugos, Nagykikinda	Arad, Krassó, Kővár vidéke, Temes, Torontál, Zaránd	1 100 000
62	Maros-vásárhely	Fogaras, Brassó	Brassó, Csík, Háromszék, Maros-Torda, Udvarhely	550 000

A huszárezredek legénységi kiegészítés tekintetében az alábbiak szerint voltak a különböző gyalogezredek toborzókerületeihez utalva:[7]

1. huszárezred a 19. gyalogezredhez
2. „ a 31., 51. és 62. gyalogezredhez
3. „ a 33. gyalogezredhez
4. „ a 37. és 61. gyalogezredhez
5. „ a 48. gyalogezredhez
6. „ a 39. gyalogezredhez
7. „ az 52. gyalogezredhez
8. „ a 2. gyalogezredhez
9. „ az 53. gyalogezredhez
10. „ a 34. és 60. gyalogezredhez
11. „ a székely határőrvidékhez
12. „ a 32. gyalogezredhez.

A gránátos zászlóaljak osztályai (2—2 század) a gyalogezredekhez voltak beosztva, vagyis minden gyalogezrednek volt egy gránátos osztálya, mely hadkiegészítési szempontból is az ezredhez tartozott.[8]

A cs. kir. haderő számára évente állítandó újoncjutalék nem volt meghatározva.

Abban az időben még nem volt külön tényleges és külön tartalék állomány, hanem a csapatoknak csak egyféle anyakönyvi állománya volt, mégpedig az ezred szervezetszerű hadilétszámának megfelelő állomány.

Ez az állomány egy gyalogezrednél 4356, egy huszárezrednél pedig 2046 embert jelentett.[9]

A csapatokat béke idején nem tartották állandóan hadilétszámon, hanem már csak a takarékosság szempontjából is a kiképzett és jól

[7] Wrede: i. m. III. k. 232—287. o.
[8] Wrede: i. m. II. k. 361—369. o.
[9] Berkó: i. m. 51. és 52. o.

begyakorolt legénység egy részét vagy meghatározott időre, vagy tartósan szabadságolták. Ezzel a módszerrel a hosszú tényleges szolgálati idő terhét is enyhíteni akarták, hogy legalább részben elejét vegyék a szökésnek, amire abban az időben különösen a honvágy igen sokszor rávette a messze idegenben katonáskodó legényeket.[10]

Aki igazolni tudta, hogy a polgári életben rendes megélhetése van, azt néhány évi szolgálat után szabadságolták.

A hadsereg általában csak tízévenként kapott újoncot.

A hadvezetőség megelőzőleg megállapította, hogy az egyes csapatok hadilétszámából hány ember hiányzik és az országgyűléstől azt a létszámot kérte. Az igényelt létszám meghatározásánál azonban némi csalafintaság játszott közbe. Az országgyűlés ugyanis, hogy újoncmegajánlási jogának kifejezést adjon, a hadvezetőség által kért létszámból, ha csak néhányszáz főt is, mindig lealkudott. A hadvezetőség tehát ennek tudatában mindig valamivel többet kért, mint amennyire valóban szüksége volt.[11]

Háború esetén, tekintet nélkül az újoncmegajánlás tízévi időszakának leteltére, a hadilétszámhoz hiányzó létszámot a hadvezetőség persze soron kívül igényelte, az országgyűlés pedig megajánlotta, valamint a háború folyamán beállott veszteségek pótlására szolgáló hatósági sorozáshoz is esetről esetre külön megajánlás történt.

Az országgyűlés határozata alapján a legfőbb polgári közigazgatási hatóság, vagyis 1848 előtt a Budán székelő helytartótanács a hatósági sorozással kiállítandó újoncok létszámát az egyes megyékre és városokra kirótta, megjelölvén, hogy kinek melyik ezred részére hány újoncot kell adni. Azt, hogy melyik ezred részére kell adni, a megyék és városok különben is tudták, hiszen tájékozva voltak, hogy melyik ezred toborzókerületéhez tartoznak, mode hát a bürokrácia pontossága így kívánta.

A megyék hasonlóképpen vetették ki a községekre az állítandó újoncok számát.

A rendes viszonyok mellett tízévenként, vagy a háború esetén esetről esetre megtartott sorozásokon kapott újoncokon kívül a közben beállott fogyatékokat maguknak a csapatoknak kellett szabad toborzással pótolni.

Alsó korhatár nem volt, a felső korhatár a 36. életévben volt megállapítva. A testmagasságnak béke idején legalább 5 láb 2 hüvelyknek (162 cm), háború idején pedig legalább 5 láb 1 hüvelyknek (160 cm) kellett lenni.

Döntő feltétel volt a metszőfogak épsége. Ez abban az időben a kettesével papírhengerbe szerelt puskatöltény kettéharapásához volt szükséges. Akadtak egyébként erőteljes legények, akik éppen emiatt kihúzatták metszőfogaikat, csakhogy a katonáskodás terhétől szabaduljá-

[10] Maendel: Gesch. d. Inf. Rgt. No. 51. — I. k. 327. o.
[11] Lukes: Illustr. Gesch. d. Armee. Wien 1898. II. k. 463. o.

nak. De megjárták, mert mégis bevették őket katonának olyan szolgálatra, például a szekerészethez, ahol a fogak hiánya nem volt döntő, sőt mint öncsonkítók büntetésül elestek annak a lehetőségétől, hogy néhány év múlva szabadságolják őket.

A katonai szolgálat a lakosság nagy körében nem volt rokonszenves, mégis akadtak legények, akik szívesen mentek katonának. Talán a nyugtalan természet, talán a kalandvágy, vagy talán a munkától való húzódozás, esetleg egyik-másiknál valami okból fakadt elkeseredés, igen gyakran a sanyarú életmód, a megélhetés hiánya volt ennek az indítóoka. A község elsősorban az ilyen önként jelentkezőkből — nagyon sokszor alig felcseperedett legénykékből — szedte össze a sorozáshoz viendő újoncokat.

Ha önként jelentkező nem akadt, akkor azok, akik nem voltak mentesítve a katonai szolgálat alól, sorsot húztak. De a sorshúzás sem volt végleges érvényű. Meg volt ugyanis engedve, hogy az, akire a sors esett, maga helyett mást állítson, akit természetesen meg kellett fizetni, ez pedig 1848 előtt 200—1000 forintot jelentett. Akinek tehát volt pénze, az mentes maradhatott a katonáskodástól, hiszen elég akadt olyan szegénysorsú legény, vagy tíz esztendejét már leszolgált obsitos katona, aki néhányszáz forintért vállalkozott a helyettesítésre.

Sokszor nem is volt szükség a sorshúzásra, mert a községi elöljáróság egyszerűen lefogatta a munkakerülőket és a garázdákat, szóval azokat, akiktől szabadulni akart, vagy akiknek a munkában nem sok hasznát lehetett venni, mert szegény életsorsuknál fogva rosszul táplált, elsatnyult, leginkább mások könyörületességéből élő, sajnálatraméltó koldusszegények voltak. Most már érthető az a határtalan igazságtalanság és lelketlenség, ami az általános védkötelezettség hiányából eredt.[12]

Az újoncul viendők összeválogatásánál tág tere nyílt mind a pártfogásnak, mind a személyes ellenszenvnek vagy bosszúnak, nemkülönben a sok egyéb visszaélésnek. Munkát kereső szegény vándorló iparoslegénnyel nem egyszer megesett, hogy valamelyik község vagy város, ahol útjában áthaladt, feltartóztatta és a kirótt újonclétszám javára katonául besoroztatta. Az egyáltalán nem játszott szerepet, hogy az újonc, akit a község vagy város a sorozáshoz visz, odavaló születésű vagy illetőségű-e, mert csak az volt az egyedül fontos, hogy a kirótt létszám meglegyen.

Igen sokszor a megyei vagy városi börtönök fegyencei is ilyen kényszerújoncok lettek.

Az elmondottak alapján könnyen elképzelhető, hogy sok esetben kikből állt az újonc-csoport, melyet a község vagy város újoncul soro-

[12] Wrede: i. m. I. k. 107. o.

záshoz állított. De elképzelhető az ilyen úton összeszedett újoncanyag erkölcsi értéke is, ami miatt a katonaság állandóan panaszkodott.

A hatósági újoncszállításon besorozott katona szolgálati idejének leteltével tovább is maradhatott a katonaságnál, ha kedve tartotta. Ilyenkor újabb kézipénzt kapott, amely több volt, mint az újoncok 3 forintnyi kézipénze. A kézipénz a sapka, téli kesztyű, varróeszköz és az úgynevezett aprólékos kéziszerek beszerzésére szolgált. Az önként tovább szolgálatban maradt katona mint közlegény is megnősülhetett, de csak korlátozott számban, mivel a legénységnek csak egyharmada lehetett nős.

Az 1848 előtti időkben elég sok ilyen önként katonának maradt vitéz akadt, különösen a huszároknál. Az altisztek jórésze ilyen vén huszár volt.

A sorozásnál vagy toborzásnál bevált újoncokat azonnal megnyírták, katonaruhába öltöztették és onnan a helyszínéről rögtön vitték csapattestükhöz, mégpedig rendszerint gyalog. Menetközben már meg is kezdődött a kiképzés.

A katonaszedésnek, mint már említettük, a másik módja a toborzás volt, melyet maguk a csapatok végeztek.

Toborzás csak akkor volt tartható, ha az országban nem folyt éppen sorozás. Ennek az is az egyik magyarázata, hogy a toborzóknál nemcsak az illetékes toborzókerületben, hanem bárhol az országban is fel lehet csapni, mégpedig nem tízévi, hanem csak hatévi szolgálatra. Azonkívül nem volt kényszerítve a legény, hogy baka legyen belőle, hanem tetszése szerint felcsaphatott huszárnak is.

A toborzásnál bárki felcsaphatott és fel is csapott az olyan is, aki egyébként mentesítve lett volna a katonáskodástól. Különösen a huszárok toborzása volt mindig eredményes, annyira, hogy a huszároknak hatóságilag sorozott újoncra nem is nagyon volt szüksége. A kalandvágy, a hátasparipa, meg a szép cifra öltözet és tarsolyos kard sok fiatal legényt vonzott oda.

A toborzóknál felcsapott újoncnak külön toborzópénz járt, mégpedig testmagassága szerint:

az	5	láb	1	hüvelyk	(160 cm)	magas	újonc	10 forintot,
„	5	„	2	„	(162 cm)	„	„	12 „
„	5	„	3	„	(165 cm)	„	„	14 „
„	5	„	4	„	(168 cm)	„	„	16 „
„	5	„	6	„	(174 cm)	„	„	18 „ kapott.

A toborzópénzből azonban toborzási költség és egyéb címen levontak néhány forintot. Hány olyan szegénysorsú legény akadt, aki katonának állt azért, hogy a toborzópénzt hozzátartozóinak juttassa!

A hatósági sorozáson bevett katona tényleges szolgálati ideje 10 évben, a toborzotté azonban csak 6 évben, sőt háború esetén csak a háború tartamára volt megszabva. A 6 évre vállalt szolgálatot abban az időben

„kapituláció"-nak nevezték. Ha a kapituláció letelt, akkor a katona újabb kapitulációt, újabb 6 évet vállalhatott.

Az eddig elmondottakat abból a célból is hasznos tudni, hogy lássa az ember, hogy milyen óriási volt a különbség az 1848 előtti kényszerkatonáskodás és ama katonai szolgálat között, amelyet a szabadságharc alatt „a szent szabadság oltalmára" lelkesedéssel, hazafiúi örömmel vállalt minden jóravaló, becsületes magyar ember. És így magyarázatot lehet találni, hogy a szabadságharc alatt miért volt szinte fölös számmal újonc, mégpedig azonnal, nógatás nélkül.

II.

Az 1848-as forradalom létrehozta az önálló magyar nemzeti hadsereget. A hadsereg szervezése nagy feladat elé állította a forradalom vezetőit. Az első hónapok polgárőrsége és nemzetőrsége még nem nevezhető hadseregnek, mégis jelentős volt abból a szempontból, hogy belőlük fejlődött ki a magyar honvédsereg.

A hadkiegészítés kérdésében fontos újítás volt Magyarországon az 1848. évi III. törvénycikk, mely a nemzetőrségről rendelkezett.

Eme törvény értelmében minden magyar állampolgár, akinek legalább féltelke (megyénként változó, 12—30 holdnyi földbirtoka) vagy hasonló értékű ingatlana volt, illetőleg legalább évi 100 forint tiszta jövedelmet élvezett, 20 éves korától 50. életévéig a nemzetőrségbe beirandó volt és sorkatonai szolgálatot teljesíteni nem volt köteles.

Mivel a nemzetőrség eme első formája nem háborúviselésre, hanem a belső rend és nyugalom megóvására szolgáló vagyis rendőri karhatalmi szolgálatra hivatott intézménynek volt tekintendő, előteremtésében és megszervezésében a katonaságnak semmi szerepe sem volt.

A nemzetőri szolgálatra kötelezetteket a polgári közigazgatási hatóságok írták össze, nyilvántartották és szolgálatra való behívásukra is ők intézkedtek, így a nemzetőrség nem a hadügyminiszter, hanem a belügyminiszter fenhatósága alá tartozott.[13]

A nemzetőrséghez tartoztak a városok úgynevezett polgárőrségei is. Ez sok visszásságnak lett a szülőoka. Mivel meg volt adva a lehetőség, hogy külön-külön csoportok alakulhassanak, például a főváros vagyonosabb polgárai a városi polgári őrsereg különlegesebb alakulataihoz, vagyis a vadászokhoz, huszárokhoz vagy dragonyosokhoz soroztatták be magukat, nehogy üzleti alkalmazottaikkal vagy gyári munkásaikkal, kiket köznemzetőröknek neveztek, egy sorban és csatarendben kelljen állniok. Az osztálygőg, a kasztszellem nem engedte itt, hogy az egyenlőség és testvériség érvényre jusson.

A nemzetőrséget kezdetben a megyék és a városok a saját tetszésük

[13] Gelich: Magyarország függetlenségi harca. Budapest 1882. I. kötet 335. o.

szerint szervezhették, az események azonban arra késztették a kormányt, hogy a nemzetőrséget egységesen szervezze és egységes vezetés alá helyezze. Erre vonatkozólag törvényt is hoztak, a már fent említett 1848. évi III. törvénycikket.

Minden nemzetőrkötelesnek szabadságában állott lovas vagy gyalog nemzetőri szolgálatot vállalni. Rendes körülmények közt a szolgálat felváltva történt, rendkívüli esetben azonban minden besorozott nemzetőr fegyvert fogni volt köteles.

Lovas nemzetőr az lehetett, aki lovagolni tudott és hadiszolgálatra alkalmas saját felszerelt lovat tudott hozni, eltartani és gondozni, valamint az egyenruhát és a fegyverzetet is magának kellett beszereznie.

Minden nemzetőr a saját fegyverét használhatta, akinek nem volt fegyvere, az a hatóságtól kapott. Ugyanez állt az egyenruházatra is, a nemzetőrök zöme azonban ruházati anyag híján csak karszalagot kapott.

A nemzetőrség ügyeit a nemzetőrségi tanács intézte egészen addig, amíg 1848 novemberében az összes katonai ügyeket a hadügyminiszter kezében egyesítették.[14]

A nemzetőrség szervezése 1848 június közepéig befejeződött. Megyénkint és városonkint csoportosítva az ország egész nemzetőrsége 116 gyalogzászlóaljat és 48 lovas osztályt, azaz 96 lovas századot tett ki.[15]

Ha ezt a csapatmennyiséget teljesen felszerelni és felfegyverezni lehetett volna, amellett ki lett volna képezve, akkor valóban tekintélyes haderőt képviselt volna. Noha néhány elismerésre méltó kivételt nem számítva a nemzetőrségnek kevés volt a katonai értéke, a jelentősége mégis abban állott, hogy a városokban és községekben a rendet fenntartotta, azonkívül később állandó és mozgó nemzetőrséggé átszervezteténvén, éppen úgy tényezőnek lehetett tekinteni a hon védelménél, mint a nemzeti haderő egyéb alakulatait.

De különben is az a nemzetőrség képezte a honvéd zászlóaljak alakításának magvát.

A hadviselés szempontjából nem volt szerencsés dolog, hogy a nemzetőr csapatokat csak meghatározott időre, pár hónapra vagy néhány hétre mozgósították és csak a megye területén lehetett — a rendes hadsereggel együtt — harcbavetni. A nemzetőrök a nekik ismeretlen háborús élettel és a fegyelmi kötöttség által ugyanis egyéni érdekeikben és nemesemberi jogaikban korlátozva érezték magukat és a kikötött szolgálati idő leteltével hazakívánkoztak.[16] Akadtak azonban ebben a tekintetben dicséretes példák is.

A nemzetőrség külső ellenséggel szemben tehát nem minden vonalon vált be, így a kormány a délvidéki mozgalmak miatt nemcsak a már

[14] Gelich: i. m. I. k. 25., 26., 455., 456. o.
[15] Gelich: i. m. I. k. 46—49. o.
[16] Görgey István: 1848 és 1849-ből. Budapest 1885. I. k. 25. o.

meglévő régi cs. kir. csapatok létszámának feltöltésével, hanem új alakulatok felállításával is igyekezett szaporítani a haderőt. Ennélfogva már május közepén egyelőre 10 zászlóaljnyi és 1 ütegnyi rendes haderőnek felállítását határozta el. Ebből a célból kiáltványt tett közzé, mely az annyi sok dicsőséget aratott honvéd zászlóaljaknak mintegy alapítóleveléül tekinthető.[17]

A kiáltvány alapján már május 20-án megindult a toborzás, melynek helyéül Pest, Pozsony, Kassa, Miskolc, Nagykároly, Nagykálló, Debrecen, Gyula, Szeged, Eger, Jászberény, Kunszentmiklós, Győr, Komárom, Veszprém, Szombathely, Székesfehérvár, Kaposvár, Szekszárd, Pécs, valamint ezeknek a városoknak a környékét jelölték ki.

A toborzás a cs. kir. magyar sorgyalogezredek toborzóparancsnokságainak közreműködésével történt.

Az eredmény, kivéve a Pesten, Szegeden és Debrecenben felállítandó zászlóaljakat, nem felelt meg a várakozásnak. Bár különösen az értelmiségi osztály nagy számban jelentkezett a toborzó asztalnál, a szükséges 10 000 fő mégsem jött össze.

Ennek főoka az volt, hogy Szeth János cs. kir. 62. gyalogezredbeli alezredes, aki a toborzást irányította, csakis gránátos testmagasságú, vagyis legalább 5 láb 5 hüvelyk (170 cm) testmagasságú legényeket engedett felvenni, mivel az új magyar zászlóaljakat minden tekintetben legelsőrangú csapatoknak szánta.[18]

Igen ám, de a magyar nép túlnyomó része középtermetű, gránátos testmagasságú legények tehát nem túlságosan sűrűn akadtak.

Szeth alezredesnek tehát engednie kellett túlzott buzgalmából és a testmagasság követelményét 5 láb 2 hüvelykre (162 cm) szállították le. A toborzást újra megkezdték és a szükséges létszám most már hamarosan betelt.[19]

A délvidéki nemzetiségi mozgalmak miatt sürgősen szükség lévén minél több katonára, a hadügyminiszter mindenekelőtt a cs. kir. hadsereghez tartozó rendes magyar csapatokat kívánta létszámukban kiegészíteni és megerősíteni. Ebből a célból 1848 június 11-én felhívást bocsátott ki a sorgyalogezredek itthon állomásozó 3-ik zászlóaljaiba és a huszárezredekbe való önkéntes belépésre.

A legelső 10 honvéd zászlóalj és 1 tüzérüteg felállítása után további zászlóaljak, ütegek és egyéb alakulatok szervezése sűrű egymásutánban követvén egymást, azonkívül a veszteségek pótlásáról is állandóan gondoskodni kellett, az újoncszedés tehát a szabadságharc egész tartama alatt, kis szünetekkel bár, de szakadatlanul folyt.

A szabad toborzást azonban legtöbbnyire mellőzték, hiszen annak

[17] Szemelvények a magyar hadtörténelem tanulmányozásához. Bp. 1955. II k. 12. o.

[18] Gelich: i. m. I. k. 74. o.

[19] U. o.

eredményére bizton számítani nem mindig lehetett. A hatósági újonc-állítás lett az általános.

Az országgyűlés 1848 július 11-én Kossuth Lajos előterjesztésére nagy lelkesedéssel ajánlott meg 200 000 főnyi újoncot. Ennek alapján a képviselőház augusztus hó közepén a hadügyminiszter által a hadsereg kiállítására vonatkozólag beterjesztett törvényjavaslatot tárgyalta, mely főbb pontjaiban a következőket tartalmazta:

1. A ministerium felhatalmazást kap a rendes katonaság létszámát, melyhez az új honvéd csapatok is tartoznak, a határőrezredeken felül 200 000 harcosra emelni.

2. A ministerium elrendeli, hogy ennek a törvénynek szentesítése után a legrövidebb idő alatt 40 000 főnyi gyalogság és 4300 lovas állíttassék, azonkívül további 40 000 gyalogosra és 4300 lovasra az újoncozás úgy kiszíttessék elő, hogy szükség esetén azonnal kiállíthatók legyenek.

3. Az e törvény által megszabott védkötelezettségnek Magyarország és kapcsolt részeinek minden polgára 19. életévétől állás- és vallás-különbség nélkül alá van vetve. Kivételt képeznek azonban a papság, az amúgy is katonai szolgálatra kötelezett határőrök, a családfők és a család fenntartásáról gondoskodó egyetlen fiak vagy vők, végül a testi vagy szellemi fogyatkozás miatt egyébként is alkalmatlanok.

4. A jelen törvény alapján állított katonák 6 évi tényleges szolgálatra vannak kötelezve.

5. Pénzen való megváltás vagy helyettes állítása semmi szín alatt sincs megengedve.

6. Az eddig divatozott szabad toborzás ezennel beszüntettetik.[20]

A képviselőház több napi vitája után az jött határozatba, hogy a cs. kir. magyar gyalogezredek idehaza állomásozó 3-ik zászlóaljai a régi rendszer alapján teljes hadiétszámra egészíttessenek ki, a többi hadkötelesből azonban a honvéd zászlóaljak száma szaporíttassék. A hadügyminiszter augusztusban ismét felhívást bocsátott ki az említett sorezredbeli 3-ik zászlóaljakba való önkéntes belépésre és ennek a felhívásnak volt is némi foganatja. Október végén elrendelték a sorezredeknél a pótlásra hivatott, 2 századból álló úgynevezett tartalékosztály felállítását, néhány hét múlva azonban beszüntették.[21]

Fontos jelentőségű volt az a határozat, amely a törvényjavaslatban ajánlott 6 évi tényleges szolgálatot 4 évre szállította le. Aki azonban a sorozás elől bujkált, azt 8 évre sorozták be.

A négyévi szolgálati idő azonban csakis a honvéd csapatokra vonatkozott, míg a régi cs. kir. csapatoknál — a képviselőház határozata értelmében a régi rendszer alapján — 8 esztendő volt a szolgálati idő.

A sorozás azon az alapon történt, hogy ha az egyes megyékben a

[20] Közlöny, 1848. aug. 18. sz.
[21] Gelich: i. m. I. k. 448. o.

19 évesekből nem telne ki a kivetett újonclétszám, akkor a 20, majd 21 és 22 évesekre került a sor.

A köztudatban az van elterjedve, hogy a Kossuth által kért 200 000 újoncot azonnal ki is állították. A valóság ellenben az, hogy Kossuth ezt a létszámot csak a jövőre nézve kérte és — miként az elmondottakból látható — csak 44 300 újoncot kívánt azonnal.[22]

A megajánlott 200 000 főnyi létszám terhére azután a szabadságharc egész folyamán soroztak újoncot, hol többet, hol kevesebbet.

A legelső 10 honvéd zászlóalj megszervezés után még 4 honvéd zászlóalj toboroztatott, mégpedig kettő 1848 augusztusában, kettő pedig szeptemberében.[23]

Szeptember 27-én újabb 16 honvéd zászlóalj felállítását rendelték el. A kormány ez alkalommal a haza fenyegetett helyzete miatt egy honvéd hadsereg szükségességét hangsúlyozta és rendelkezett annak hadkiegészítési módjáról. Meghatározta az úgynevezett katona-állítási főhelyeket, valamint az újoncozó kerületeket, melyek némely tekintetben emlékeztettek a régi cs. kir. hadfogadó, más néven toborzó kerületekre. Kimondta a rendelet, hogy ezekre az újoncozó, valódi nevükön katona-állítási kerületekre nézve semmi módosítás vagy változtatás nem fog történni, így ez a beosztás állandónak volt szánva, mégpedig:

A zászlóalj száma	Főtörzskari hely	A katona-állítási kerületbe tartozó megyék a területükön fekvő városokkal együtt
15.	Pozsony	Pozsony, Trencsén
16.	Érsekújvár	Nyitra, Túróc
17.	Radvány és Léva	Árva, Bars, Liptó, Zólyom
18.	Komárom vára és Vác	Esztergom, Hont, Komárom, Nógrád
19.	Lőcse	Gömör és Szepes
20.	Kassa	Abaúj, Sáros, Torna
21.	Munkács	Bereg, Máramaros, Ugocsa, Ung
22.	Miskolc és Sátoraljaújhely	Borsod, Zemplén
23.	Győr	Győr, Moson, Sopron

[22] Gelich: i. m. I. k. 337. o.
[23] Gelich, i. m. I. k. 235—271. o.

A zászlóalj száma	Főtörzskari hely	A katona-állítási kerületbe tartozó megyék a területükön fekvő városokkal együtt
24.	Jászberény és Pest	Buda és Pest városok, Jászság, Nagykunság, Kiskunság
25.	Pest	Pest megye
26.	Eger	Bihar, Heves
27.	Nagyvárad	Bihar és a hajduvárosok
28.	Debrecen	Szabolcs és Szatmár
29.	Arad	Arad és Csanád
30.	Hódmezővásárhely	Békés, Bihar, Csongrád

A „főtörzskari hely" azt jelentette, hogy ott gyűjtik az újoncokat és ott alakítják meg a zászlóaljakat.[24]

A Dunántúl egy részét, a Délvidéket és Erdélyt nem ölelte fel a beosztás, mert ezeken a területeken a nemzetőrség fegyverbe volt már szólítva és a népfelkelésre nézve is történtek intézkedések.

A honvédelmi bizottmány október 3-án az alábbi rendeletet küldte valamennyi közigazgatási hatóságnak: „Minthogy a Duna jobb partján fekvő hatóságoknál az intézkedések a népfelkelésre már megtörténtek, ezek mindaddig érvényben maradnak, míg az említett helyhatóságok nem tisztultak meg az ellenségtől. A többi hatóságok pedig, amelyeknek a népfelkelés állítása határozottan meg nem hagyatott, folytatják és az állított vagy még állítandó újoncokat felszerelik és számukra kijelölendő állomásaikra szállítják."[25]

A honvédsereg szervezésének előmozdítására szolgáló rendszabályokkal összefüggésben állott az 1848. október 2-án kelt alábbi rendelet is:

„Az önkéntes csapatok felállítására nézve jövőre a következők határoztatnak:

1. Azok az önkéntesek, kik valamely honvédtesthez négyévi szolgálatra soroztatják magukat be, az állam által egyenruhával és fegyverekkel láttatnak el.

2. Azok a szabadcsapatok pedig, melyek nem soroztatják magukat be a honvédseregbe, mostantól kezdve nem vehetik igénybe az állam általi segélyezést.

[24] Közlöny, 1848. szept. 27. sz.
[25] Közlöny, 1848. okt. 4. sz.

3. Az egyes hatóságok által a belső közbiztonság céljából állított vagy állítandó önkéntesek, minthogy az illető hatóságtól fuggenek, fegyverekkel és egyéb kellékekkel szükség esetében ezek által láttatnak el.

4. Valamennyi hatóság ezennel felszólíttatik, hogy legrövidebb idő alatt állítsák ki honvédilletéküket és az általuk állított csapatokról időről időre az országos haditanács elnökéhez, Nádosy Sándor alezredes úrhoz jelentéseket tegyenek."[26]

Az elmondottakból látjuk, hogy a kormány a csapatok kiegészítését a rendes sorozásra fektette és a szabad toborzást beszüntette. A toborzás azonban mégsem szűnt meg teljesen, mert — éppen úgy, mint a világon bárhol és bármikor — aki katona akart lenni, annak mindig módjában állt, hogy akár a sorozásnál, akár a sorozáson kívül, vagy magánál valamelyik csapatnál önként jelentkezzék szolgálatra.

Sőt ezen az alapon a szabadságharc egész folyamán ezrek és tízezrek önként jelentkeztek katonának. Ezeket az újoncokat nevezték „önkénteseknek". Az ő tömegeikből vagy külön önkéntes zászlóaljakat szerveztek, például a „Pesti önkéntes zászlóaljat", a „Debreceni önkéntes zászlóaljat", vagy pedig szabványos honvéd zászlóaljat állítottak fel, mint például a Szabolcs megyei önkéntesekből a 48., a Baranya megyei önkéntes nemzetőrökből az 51., a debreceni önkéntesekből a 63., a jászsági és kunságiakból a 65., a Bars megyeiekből a 66., a torontáliakból a 72., az erdélyi önkéntesekből a 75., a marosszékiekből a 87., a beregiekből a 91. honvéd zászlóaljat és így tovább.[27]

Szóval nem volt hiány újoncokban, nem úgy, mint a szabadságharc előtt, amikor még az egész országra kivetett néhány ezer újonclétszámhoz is sok város és község rendszerint hátralékban maradt egy-két újoncal.

Az önkénteseknek legalább egy évi szolgálatot kellett vállalnick. Sok önkéntesnél ez az egy esztendő a szabadságharc utolsó hónapjaiban bár letelt, ők mégis tovább szolgálatban maradtak.

A szabadság eszméjétől fűtött hazafias lelkesedés 1848-ban és 1849-ben sok zsengekorú, amellett testileg fejletlen gyermekembert a honvédsereg toborzóihoz vezetett. Felcsaptak honvédnek, de a háborús fáradalmak következtében mihamar szolgálatképtelenné váltak. Emiatt a hadügyminiszter 1849-ben rendeletileg megtiltotta, hogy életkoruknál és fejletlenségüknél fogva katonául még nem alkalmas fiúkat akár a toborzók felvegyenek, akár a közigazgatási hatóságok mint önként jelentkezőket újoncul állítsanak. Az ilyen fiúk ugyanis a katonai szolgálat folytán többnyire egész életükre kiható elnyomorodást kaptak, amellett az államnak felesleges kiadást okoztak.

Kivételt képeztek az olyan jól fejlett, legalább tizenhárom éves fiúk,

[26] Gelich: i. m. I. k. 270—271. o.
[27] Gelich: i. m. III. k. 175—176. o.

akik dobosul jelentkeztek. A dobos szolgálata ugyanis olyan könnyű volt, hogy a fiú elbírhatta. Egyébként a cs. kir. hadseregnél is már régóta voltak ilyen fiatal dobosok [28]

A dobos szolgálatától nem volt sokkal nehezebb a tüzérszolgálat, ezért az ütegeknél is lehetett itt-ott találni ilyen fiatal fiúkból lett tüzéreket. A szabadságharcból vett témával foglalkozó szépirodalmi és költői termékekben gyakran találkozunk a „gyermektüzér" alakjával, sőt némelyik szerző még azt is tudni véli, hogy egész tüzérkötelékek ilyen gyermektüzérekből állottak volna. Költői fantázia, túlzás.

Annyi azonban tény, hogy az 1848-ról 1849-re forduló télen az ellenségtől körülzárt Komáromban May tüzérszázadosnak az az ötlete támadt, hogy az iskolai előadások szüneteltetése miatt az erődítmények körül dologtalanul őgyelgő iskolásfiúkat megtanítja az ágyú kezelésére. A fiúk nagy buzgalommal sajátították el a tüzérszolgálatot, némelyikük olyan alacsony termetű volt, hogy a hatalmas várágyút csak székre állva tudta célbaigazítani. A vár védelménél egyébként ezeknek a fiúknak jó hasznát vették.

Ugyancsak Komáromban a tüzérlegénység hiányos létszáma miatt a komáromi iparosokat is igénybe vették tüzérszolgálatra.[29]

Az újoncok állítására hivatott polgári közigazgatási hatóságok, talán az 1848 előtt dívott szokások folyományaként, de lehet, hogy felületességből vagy egyéb okból is, több esetben olyan legényeket hoztak a honvédsereg részére újoncul, akik feltűnő testi fogyatkozásuk miatt nem voltak katonának valók.

A hadügyminiszter 1849 márciusában tehát meghagyta a csapatok parancsnokainak, hogy a polgári hatóságok részéről újoncul átadottakat orvosilag vizsgáltassák meg és felelősség, valamint kártérítés terhe alatt csakis testileg és szellemileg katonai szolgálatra alkalmas újoncokat fogadjanak el.[30]

Az ország egyes területeinek, habár csak ideiglenes, ellenséges megszállása a honvédsereg hadkiegészítésére bénítólag hatott. Például 1849 januárjában a nagyon szűkre szorult és némelykor veszélyeztetett terület miatt az újoncozást és a lóállítást újonnan kellett rendezni. Csapatálladékok és lovas tartalékszázadok, vagyis a póttestek részére új állomáshelyeket kellett kiutalni, hogy fegyverzet, felszerelés, valamint öltözet kiszállításáról, új alakulatok felállításáról és az újoncok kiképzéséről gondoskodni lehessen.

Tájékozásul megemlítjük, hogy a honvédseregben „álladék"-nak nevezték a pótszázad fogalmának megfelelő csekély létszámú szervet. Mindegyik zászlóaljnak volt ilyen álladéka, ahová a felgyógyult sebesül-

[28] Wrede: i. m. I. k. 86. lap.
[29] Görgey: I.: i. m. II. k. 212. o. — Gelich: i. m. III. k. 58 o.
[30] Közlöny, 1849. márc. 29. sz.

tek és betegek, valamint az újoncok bevonultak és onnan indították őket a hadrakelt seregnél lévő csapattesthez.

A sorgyalogezredeknél a főtoborzószékhely a fióktoborzó székhelyekre költözött át, melyek kevésbé voltak ellenséges behatásnak kitéve.

A huszárezredek tartalékszázadai részére a következő állomáshelyeket jelölték ki:

1. huszárezred Kecskemét,
2. huszárezred Békés,
3. huszárezred Cegléd,
4. huszárezred Nagyvárad,
5. huszárezred Dunaföldvár,
6. huszárezred Mezőkövesd,
7. huszárezred Nyíregyháza,
8. huszárezred Kecskemét,
9. huszárezred Debrecen,
10. huszárezred Félegyháza,
11. huszárezred Sepsiszentgyörgy,
12. huszárezred Gyöngyös.

De ezek az állomáshelyek sem maradhattak állandók, mert a hadiesemények következtében az alábbi változásokat kellett tenni:

1. huszárezred Kecskemétről Mezőkövesdre,
2. huszárezred Békésről Szilágysomlyóra,
3. huszárezred Ceglédről Nagyváradra,
5. huszárezred Dunaföldvárról Jászberénybe,
7. huszárezred Nyíregyházáról Diószegre,
8. huszárezred Kecskemétről Jászberénybe,
12. huszárezred Gyöngyösről Szatmárnémetibe.[31]

Az 1848. év novemberében a 13. és 49. honvéd zászlóalj „felszerelési és tartalék zászlóalj"-já alakult át Pest állomáshellyel. Mindkét zászlóaljhoz kitűnő volt cs. kir. tiszteket és kiváló altiszteket osztottak be. Ezeknek a zászlóaljaknak az volt a rendeltetése, hogy a magyar gyalogezredeket kiegészítsék, továbbá, hogy a honvéd zászlóaljak részére az újoncokat kiképezzék. Ha a honvéd újoncok már eléggé be voltak gyakorolva, akkor új zászlóaljat alakítottak belőlük, melyhez honvéd tiszteket osztottak be.

A szolgálat és a begyakorlás egészen úgy történt, mint a sorezredeknél és nagyon igénybe vette a tiszteket, mert egy-egy század 3—400 embert számlált. Kár, hogy ezt a két zászlóaljat már nem előbb létesítették, mert rendeltetésük igazán célszerű volt. Működésük, sajnos, nem tartott sokáig, mert 1849 legelején a Pesten át visszavonuló feldunai hadtesthez kellett csatlakozniok.

31 Gelich: i. m. I. k. 447—449. és II. k. 267. o.

Ezeknek a zászlóaljaknak rövid szereplése annál sajnálatosabb volt, mert november közepén a honvéd kerületi parancsnokok rendeletet kaptak, hogy a fölösszámú újoncokat újabb honvédzászlóaljak felállítására Pestre küldjék. Új alakulások szervezéséhez tehát lett volna elegendő legénység.

Az újoncállítás különben a szabadságharc egész tartama alatt csekély megszakításokkal úgyszólván mindig folyt. Ha az országnak ellenségtől megszállt része felszabadult, ott azonnal soroztak és önkéntesek is mindig jelentkeztek.

Toborozni csak a hadügyminiszter előzetes engedélye alapján volt szabad. Egyes csapatparancsnokok azonban, hogy csapataikat minél gyorsabban kiegészíthessék, önhatalmúlag tartottak toborzásokat. Bár eljárásuk a rendkívüli viszonyok folytán menthető volt, a hadügyminiszter a rend kedvéért 1849 márciusában mégis rendeletet adott ki, hogy a csapatok a szükséges kiegészítéseket a hadügyminisztertől kérjék, mert az önkényes toborzásból zavarok keletkezhetnek.

A besorozott újoncokat vidékenkint előre meghatározott pontokon gyűjtötték és szállítmányokban küldték akár az új zászlóaljak megalakulási helyére, akár szükség esetén magához a működő hadsereghez. Például a feldunai hadtestre az 1849 januári visszavonulás során Vácott már 5000 újonc várakozott,[32] majd néhány nap múlva Léva előtt újabb újoncszállítmány érkezett be hozzá. A hadtest részére végül a bányavárosokban és azok környékén is toboroztattak.[33]

Az elég sok újonc kapóra jött, mert nemcsak a hadtest fogyatékait tölthették fel, hanem új zászlóaljakat is lehetett szervezni belőlük, például a besztercebányai 1. és 2. honvéd zászlóaljat.

Ugyancsak a visszavonuló feldunai hadtest vette fel útközben a Selmecbányáról elébe jövő bányászokat, akik önként álltak katonának és mint utászok igen jó szolgálatokat tettek.[34]

Avagy a Komárom 1849 tavaszán történt felmentése után következő idő alatt a környező megyékben tartott sorozások eredményeül több ezer újonc gyűlt össze. Sőt Klapka tábornok a Komáromot ismét körülzáró császári hadtest fölött 1849 augusztus 3-án kivívott diadal után Győrött néhány nap alatt mintegy 6000 újoncot avattatott fel, akikből Komárom várában 4 új honvéd zászlóaljat alakított és azonnal begyakoroltatott.[35]

Bem tábornoknak, amikor Erdélyt az ellenségtől megtisztította, az éppen visszaszerzett területeken egyik első intézkedése az volt, hogy soroztasson. A sorozások még a kimondottan nemzetiségi vidékeken is jó

[32] Gelich: i. m. II. k. 162. o.
[33] Görgey: I.: i. m. I. k. 153. o.
[34] Breit: Magyarország függetlenségi harcának katonai története. I. k. 204. o. — Görgey I.: i. m. I. k. 140. o.
[35] Breit: i. m. IIII. k. 312. .o

eredménnyel jártak. Önkéntes is szép számban akadt, egész zászlóaljakra való.

Az erdélyi két székely határőr gyalogezred területének lakossága katonaállítás tekintetében már a szabadságharc elején különösen kitett magáért. A régi ezredkötelék megszűnt és a két határőr ezrednek mindössze 76 000 főnyi lakossága 11 honvéd zászlóaljat állított, vagyis mégegyszer annyit, mint amennyit határőrkötelezettsége alapján kiállítani tartozott. Azonkívül futotta még a székelyekből a határok biztosítására hivatott 10 külön zászlóalj kiállítása is.[36]

A székelyek egyébként az Agyagfalván 1848. október 23-án hozott határozatukkal kimondták, hogy minden 18—50 éves férfi egyformán katonaköteles és fegyvert fog.[37]

Az 1848 augusztusi országgyűlési határozat szerint a régi cs. kir. gyalogezredek magyar zászló alatt küzdő 3-ik zászlóaljai a megajánlott újonclétszámból teljes hadiállományra lettek volna kiegészítendők. Ez azonban nem történt meg, sőt a régi cs. kir. zászlóaljak a szabadságharc egész tartama alatt sem kaptak elegendő legénységi pótlást. Például a 48. gyalogezred 3-ik zászlóalja 1848. december 14-én a Nagyszombatnál vívott ütközetben akkora veszteséget szenvedett, hogy a szervezetszerű 6 század helyett csak 4 századot tudott alakítani. Veszteségét nem pótolták és így a szabadságharc további folyamán csak ilyen csökkentett állománnyal maradt, mely alig tett ki 400 embert, holott a szervezetszerű hadiállomány kereken 1200 ember lett volna.

Hasonló helyzete volt a 2. gyalogezred és a 60. gyalogezred 2-ik zászlóaljainak, melyeknek 1—1 osztálya (2—2 század) Eszék várának 1849. február 13-án bekövetkezett feladása alkalmával hadifogságba esett, de ezeket se pótolták a szabadságharc végéig.

Egyéb sorezredbeli zászlóaljaknál, különösen az 1849. évi nyári hadjárat folyamán létszám tekintetében szintén sanyarú volt a helyzet. Például a 39. gyalogezred 3-ik zászlóaljának 6 századában csak 330 embere volt, ami békelétszámnak is kevés. Úgyszintén a 39. gyalogezred 1. zászlóalja csak 434 embert számlált, a 60. gyalogezred 1. zászlóalja 468, a 2-ik zászlóalja 529 embert és így tovább.[38]

A veszteségek teljes pótlása azonban a honvéd zászlóaljaknál sem volt meg, de létszámuk általában mégis legalább 6—700 ember körül mozgott.[39]

Az újoncokat egyébként nem is annyira a veszteségek pótlására, mint inkább új kötelékek, új harcászati és rendelkezési egységek szervezésére használtak fel anélkül, hogy a meglévő kötelékek ütőképessé-

[36] Gelich: i. m. I. k. 282—283. o., III. k. 92—93. o., 175—176., 382—383 o.; Hármas kistükör 129. o., Wrede: i. m. V. k. 221. o.
[37] Gelich: i. m. I. k. 382. o.
[38] Vacquant: Die Donau—Armee. Wien 1900. 361—362. o.
[39] U. o.

gét ezzel érzékenyebben csökkentették volna. Nem nehéz felfogni, hogy katonai szempontból sokkal előnyösebb, ha például 10 000 emberből több, de létszámban a megengedhetőség határain belül gyengébb zászlóaljakat alakítunk, mintha létszámban erős, de kevesebb zászlóalj szervezésére használjuk fel.

A zászlóaljaknak és ütegeknek újoncok kiképzésére és azokból a harctéren levő zászlóaljhoz, illetőleg üteghez pótlások küldésére az úgynevezett „álladékok" szolgáltak, amelyeket fentebb már említettünk. Ezek küldték a pótlást, amelyet a harctéren nyugalmasabb időszakban a csapatok maguk képeztek ki használhatóvá.

A huszárezredek póttestei, egykori néven tartalékszázadai már legalább elfogadható mértékben kiképzett pótlásokat küldtek. A lovasságnál ugyanis nemcsak az ember kiképzése, hanem a lovak betanítása is körülményesebb, tehát több időt igényel. Csak csökkentett használhatóságú lovasságot is aligha lehetett volna rögtönzésekkel előteremteni.

A hadügyminiszter 1849. március 29-én kelt rendelete szerint elsősorban a régi huszárezredek létszáma volt feltöltendő, mert ezek a téli hadjárat folyamán sokat vesztettek. Például a 4. számú Sándor-huszárezrednek 1849 február közepén 1600 lovas helyett csak 400 lovasa volt.[40]

A kiegészítés könnyen ment, mert sok újonc és önkéntes akadt.

A lovasság számára való újoncállítás előmozdításául a hadügyminiszter már 1848. november 14-én tiszteket bízott meg a huszárújoncok kiválasztásával. Ezek a tisztek egy-egy huszárezred számára 400 újoncot választottak ki a Pesten, Egerben, Hódmezővásárhelyen, Sárospatakon, Munkácson, Nyíregyházán és Kassán összegyűlt újoncokból. A huszárújonc testmagassága 5 láb 2 hüvelyk (160 cm) és 5 láb 5 hüvelyk (170 cm) között lehetett. A kiválasztott újoncok azonnal az illető huszárezred álladékához, vagyis a tartalékszázadokhoz voltak küldendők.[41]

Nem tudni mi okból, de 1848 nyarán és őszén a régi huszárezredek legénységéből elég sokan átléptek az új honvéd zászlóaljakba. Lehetséges, hogy azért tették, mert itt jóval rövidebb volt a szolgálati idő és pár krajcárral magasabb a zsold, no meg előlépéshez is több volt a kilátás. Nehogy a különben is gyenge létszámú huszárezredek legénységüknek a honvéd gyalogsághoz áttétele folytán még inkább gyengíttessenek, a honvédelmi bizottmány az ilyen áttételt szigorúan eltiltotta és ahol ilyesmi már megtörtént, az ilyen legénységet rögtön vissza kellett helyezni az eredeti régi huszárezredhez.

A tüzérségnél az új ütegek felállítása rendkívüli gyorsasággal folyt nemcsak a szabadságharc elején, hanem a későbbiek folyamán is. Nagyon sok fiatalember kérte a tüzérséghez való felvételét, kiváltképpen a tanultabbak és az iparos ifjúság. Emellett a csehországi legénységből

[40] Wacquant: i. m. 362. o.
[41] Gelich: i. m. I. k. 430. o.

álló, Pesten állomásozó 5. számú tüzérezred katonái szinte testületileg léptek át a magyar hadilobogó alá.

Az országgyűlés által 1848 augusztusában megszavazott 200 000 főnyi újonc — miként már említettük — nem vétetett egyszerre igénybe, hanem csak részlegenkint. Ennek főként az volt az oka, hogy nagyon sokan önként álltak be honvédnek, azonkívül a nemzetőr és az önkéntes zászlóaljakat rendes honvéd zászlóaljakká alakították át.

Kossuth 1849. március 24-én az országgyűlés elé törvényjavaslatot terjesztett arra vonatkozólag, hogy a 200 000 főnyi újoncjutalék még ki nem állított része, azon felül újabb 50 000 újonc, toborzással, vagy ha ez eredménytelen volna, akkor sorozással állíttassék ki. Az országgyűlés 1849. április 29-én ilyen értelemben el is rendelte az újoncozást.[42]

A községeknek a reájuk kivetett újonclétszámot mindenekelőtt toborzás útján és ha ez sikerrel nem járna, sorshúzás útján kellett előteremteni. A sorshúzás a 18 évesekkel kezdődött. Foglalópénz 20 forint volt. A szolgálati idő 7 évre terjedt. A testmagasság 5 láb (156 cm). A városoknak és községeknek nemcsak az 50 000-ből most reájuk kivetett újonclétszámot, hanem az előző évből a hátralékot is ki kellett állítani.

A besorozott újoncok átvételére 8 újonctelep létesült,[43] mindegyik egy törzstiszt parancsnoksága alatt, azonkívül be volt osztva 10—10 tiszt és 2—2 orvos. Az újonctelepek, más néven tartalékok a következők voltak:

Székhely	Mely megyék újoncai részére
Szabadka	Torontál, Temes, Krassó, Somogy, Baranya, Bács
Kecskemét	Pest, Fejér, Esztergom, Tolna, Heves, Jászkun kerület
Hódmezővásárhely	Arad, Csongrád, Békés, Csanád, Zaránd
Nyíregyháza	Szabolcs, Zemplén Abaúj, Bereg, Ung, Hajdu kerület
Nagykároly	Bihar, Szatmár, Kraszna, Kővár vidéke, Ugocsa, Máramaros
Komárom	Komárom, Bars, Győr, Túróc, Veszprém
Eger	Borsod, Gömör, Torna, Szepes, Sáros
Losonc	Nógrád, Hont, Árva, Liptó, Zólyom

42 Közlöny, 1849. ápr. 27. sz.
43 Közlöny, 1849. máj. 2. sz.

A megyéknek és városoknak kiállítandó újoncaikat május 15-től kezdve nemzetőrök által a meghatározott újonctelephez kellett szállítani és az újonctelep parancsnokságával megelőzőleg tudatni, hogy hány felszerelt és hány felszereletlen újonc és mikor indíttatik útnak. Az említett hatóságok tartoztak hetenkint jelentést küldeni a hadügyminisztériumnak az újoncállítás előhaladásáról.

Az 50 000 főnyi újonc nagyobb része a hadsereg fogyatékainak pótlására volt szánva, a többiből 12 új zászlóalj volt felállítandó.

Az újonctelepek az újoncokat kiképezték, felszerelték és a pótlásra szántakat a csapatokhoz, a 12 új zászlóalj részére szántakat pedig az illető zászlóalj megalakulási helyére szállítmányokban küldték.

A szabadságharc kedvező újoncozási eredményei a nemzetet átható hazafias lelkesedésnek és Kossuth Lajos munkálkodásának voltak köszönhetők. 1848 őszén, alföldi toborzó körútján tartott beszédei hatására például tízezrek álltak a honvédsereg zászlaja alá.[44]

Az újoncszedés és általában a hadkiegészítés abban az időben sok nehézséggel volt kénytelen megküzdeni. A katonának való férfilakosság jórésze a cs. kir. hadsereg kötelékeiben akár az olaszországi hadszíntéren, akár ausztriai helyőrségekben távol volt hazájától. Ezeknek a csapatoknak a hadilétszáma mintegy 40 000 embert tett ki, ami igazán üdvös lett volna a honvéd hadilobogó alatt.

Az ország különböző területei meglehetős hosszú ideig az ellenség kezén voltak, így onnan újoncot kapni nem lehetett.

A nemzetiségek lakta területeken az ellenséges bújtogatás sokat ártott és sokan a besorozás elől elbujdostak, vagy adandó alkalommal megszöktek a besorozottak közül.

Sokan kiváltságos helyzetüket féltették, azért maradtak távol a szabadságért küzdők seregétől.

Mindezek ellenére a szabadságharc idején nem volt hiány katonában. A magyar nép hazaszeretete olyan hadsereget hozott létre, amely hónapokig hősiesen harcolt a császári hadsereg ellen, s csak a többszörös túlerő tudta térdre kényszeríteni.

[44] Barta István: Kossuth alföldi toborzó körútja 1848 őszén. Századok, 1952. 1. sz. 149—166. o.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK

A BERCSÉNYI CSALÁD LEGUTOLSÓ TAGJA GRÓF BERCSÉNYI LÁSZLÓ HUSZÁRALEZREDES. 1781—1835.

Markó Árpád, a történettudományok kandidátusa.

I.

Az utolsó Bercsényiek

A kuruc szabadságharc két vezérférfiának — II. Rákóczi Ferencnek és Bercsényi Miklósnak — leszármazói csak néhány évtizeden keresztül vitték tovább családjaik életét. Mint tudjuk, Rákóczi unokája mint a párizsi Vizitációs Nővérek apácarendjének tagja halt el 1780-ban. Vele Rákóczi családja végleg kihalt.[1]

Bercsényi Miklós családja pár évtizeddel tovább élt. Neki Homonnai Drugeth Krisztinával kötött házasságából két gyermeke származott: Zsuzsanna — később gróf Zichy Péter neje — és László. A család László révén fiágon még három nemzedéken élt tovább, s annak legutolsó tagja volt az a, szintén László nevet viselő magyar huszáralezredes, aki 1799-től kezdve végig harcolta a napóleoni háborúkat, s mint nyugállományban, agglegényi sorban élő ember, 1835-ben halt el Kassán. Vele fiágon kihalt a székesi Bercsényi család. Thaly Kálmán a Bercsényi családról írt munkájának bevezetésében igen jól jellemzi őt, amikor azt állapítja meg, hogy „... a nagy zajjal és vakító fénnyel fölemelkedett történelmi név csöndes magányban, csak kevesektől tudva enyészett el, hamvadt ki véle ...”[2]

Miklósnak, a kuruc főgenerális fiának, Lászlónak életét jól ismerjük. Mint fiatal tiszt, Rákóczi nemesi testőrszázadában harcolta végig a fejedelem közvetlen környezetében **Rákóczi szabadságharcát, azután vele** együtt Franciaországba emigrált. Ott a francia hadseregben folytatta pályáját, mint kitűnő lovastiszt, a francia huszárság megszervezője, a tőle toborzott Bercsényi (franciásan Bercheny) huszárezred parancsnoka, ké-

[1] Markó Árpád: A Rákóczi család legutolsó tagjai. Turul folyóirat 1940. évf. 3—4. szám.

[2] Thaly Kálmán: A Székesi Gróf Bercsényi család. Bp. 1885. I. köt. Bevezetés.

sőbb ezredtulajdonosa, azután pedig mint tábornok kitüntette magát az osztrák örökösödési háború különböző harcterein, s katonai pályafutását mint Franciaország marsallja fejezte be.[3]

Bercsényi marsallnak Girard Katalinnal kötött házasságából 12 gyermek született, 5 fiú és 7 leány. A fiúk közül 3 csecsemő-, illetve gyermekkorában meghalt. A család tehát csak két fiúban folytatódott fiágon, mégpedig az 1736-ban született Miklós Ferencben és az 1744-ben született Ferenc Antalban. Édesatyjuk mind a két fiút katonai szolgálatra nevelte, s mind a ketten az ő huszárezredében szolgáltak és lettek annak az ezrednek a parancsnokai. De Miklós Antal már 1761-ben Mühlhausenben himlőben meghalt, utána öccse, Ferenc Antal vette át a Bercheny ezred vezetését.[4]

Bercsényi Ferenc szintén kiváló huszárvezető volt. A francia nagy forradalom kitörése idejében írt egy értékes lovassági szervezési szabályzatot, amely az említett Choppin könyv szerint kimagasló helyet foglal el a francia lovasság történetének lapjain.

A forradalom természetesen nem viharzott el nyomtalanul a francia hadsereg felett. Az ezredek túlnyomó része csatlakozott ahhoz, másik része — továbbra is meg akarván tartani a királynak tett esküjét — csatlakozott a forradalom ellen hadbaszálló európai haderőkhöz. Bercsényi Ferenc szívében is lelki válságot okozhatott ez, a francia nemzet életében sorsdöntő fordulat. Nem csatlakozott a forradalmi csapatokhoz, de nem is akart régi bajtársai ellen harcolni, tehát 1791 novemberében lemondott ezredparancsnoki méltóságáról és kiskorú, 1781-ben született László fiával elhagyta Franciaországot. Felesége, özvegy Santo Domingo grófnő, született Merger Magdolna azonban leányával Franciaországban maradt. Hogy Ferenc kisfiával az 1791 és 1797 közötti években hol tartózkodott, arról megbízható adataink nincsenek. Csupán az biztos, hogy 1797-ben már Bécsben, vagy Magyarországon élt, mert ebben az évben adta be László fiát a Mária Terézia királynőtől alapított és a magyar főnemesi és nemesi ifjak nevelésére hivatott Theresianum intézetbe.[5]

[3] Bercsényi László életrajzát megírta báró Forster Gyula két könyvében: I. Gróf Bercsényi László, Franciaország Marsallja. Bpest 1925. és II. Utóhang gróf Bercsényi László, Franciaország marsallja történetéhez, Bpest, 1929.

[4] A francia Bercsényiek életének idevonatkozó adatait, egyúttal a francia—magyar huszárok történetének adatait két kitűnő francia munka ismerteti. Az egyik H. Choppin: Les Hussards, Les vieux Regiments, 1692—1792. Megjelent Nancyban 1898-ban. A másik Reinach-Foussemagne grófnő könyve. Les Hussards hongrois sous l'ancienne regime. Revue de Hongrie folyóirat 1910. évf.

Itt kell megállapítanom Thaly Kálmán tévedését, aki a Bercsényi családról írt munkájának I. kötetéhez csatolt nemzedékrendi táblázatában azt írja, hogy Miklós Hannoverben hősi halált halt. Ismerjük Bercsényi Miklós apjának, László marsallnak egy levelét, amelyben 1762. február 13-án jelenti a francia hadügyminiszternek: „... J'ai perdu mon fils ainé, il est mort de la petite verole." Azaz elvesztettem idősebb fiamat, aki bárányhimlőben halt meg. (Forster id. I. könyvének 105. ol)

[5] Album der k. k. Theresianischen Akademie. Wien.

Ennek az intézetnek évkönyvében olvashatjuk a következő bejegyzést. A növendékek névsorában szerepel: ...„Berchenyi Ladislaus Graf 1797—1799..."

Bercsényi Ferenc 1809 és 1811 közt halt meg, állítólag Vedrődön, Pozsony megyében, de ott Forster elhalálozásának adatait nem találta. Más hírek szerint Angliában halt meg.[6]

II.

Bercsényi László hadiszolgálata

Bercsényi László, a székesi gróf Bercsényi család legutolsó tagja, a Theresianum elvégzése után 1799-ben belépett az Erdődy János gróf lovassági tábornok nevét viselő 9. huszárezredbe. A tisztikar névsorában 1799-ben már mint Unterleutnant, azaz alhadnagy van feltüntetve, ami akkor a hadnagyi rendfokozatnak felelt meg.[7]

Az említett tiszti névjegyzékek szerint 2 év múlva, 1801-ben már Oberleutnant, azaz főhadnagy, 1805-ben pedig Second-Rittmeister, azaz másodosztályú lovasszázados lett.

Az ezredbe való belépése idején 1799-ben kezdődött a Napóleon ellen megindított ún. második koalíciós háború. A német államok, Ausztria-Magyarország és Oroszország elindították hadseregeiket a rajnavidéki és olaszországi hadszínterekre. A 9-es huszárok Tirolban, Bellegarde tábornok hadtesténél voltak beosztva.[8]

Előzőleg Pettau és Eszék körül állomásoztak és onnan indultak el a tiroli harctérre.

Bercsényi László hadnagy egyéni haditetteiről, vitézi vállalkozásairól az ezredtörténetben nem találunk adatokat. Mint fiatal alantas tisztnek nem is igen lehetett alkalma nagyobb jelentőségű haditetteket végrehajtani. De részt vett ezredének igen heves küzdelmeiben Taufers mellett április 4-én. Azután Süs és Schuls mellett vertek szét az Erdődy huszárok erős ellenséges csapatokat. Előbbi helyen foglyul is ejtettek egy francia tábornokot. A franciákat sikerült Tirolból kiszorítani, s az ezred azok között a csapatok között volt, amelyek a hátráló ellenséget Svájcon át

[6] Forster I. könyve 212. o. és Reinach F. könyve 40. o.

[7] Geschichte des K. u. K. Husarenregimentes No 9. Sopron, 1903. Az ezredtörténet végén külön függelékben —Anhang — közli évről évre a tisztikar névsorát (Rangliste). Ezekben a jegyzékekben az Anhang 38—44. lapjain találkozunk az 1808. évig bezárólag Bercsényi nevével.

[8] A hadjáratokra és Bercsényi ezredeire vonatkozóan felhasználtam a következő forrásmunkák adatait: A 7., 9. és 10. huszárezredek ezredtörténeteit. Alfons Wrede: Geschichte der K. u. K. Wehrmacht. Wien, 1898. III. köt. Horsetzky Kriegsgeschichtliche Übersicht der wichtigsten Feldzüge in Europa seit 1792. Rónai Horváth Jenő: Magyar Hadikrónika. Bpest. 1895. Woinovich—Veltzé: Österreich in den Befreiungskriegen. Wien 1911.

Franciaországba üldözték. Heves harcok dúltak az alpesi hágókban. Az ezred egyik része olasz földön maradva, csatlakozott gróf Suworow orosz tábornagy Lombardiába benyomuló seregéhez, pár hónap múlva a Franciaország felé haladó ezredrészt is visszarendelték oda. Május 25-én Bellegarde tábornok hadteste, benne a 9. huszárezred, már Turinban táborozott és onnan Genova felé tört előre, hogy az Alessandria felé előnyomuló Suworow hadsereg felvonulását biztosítsa. Később erős járőr- és portyázó-harcok után ismét Turin vidékére kerültek és az ősz beálltával az ezred egyik része Kray táborszernagy hadseregében harcolt Novi mellett.

A harcok az 1800-ik évben tovább folytak. Az Erdődy huszárok a Marengo melletti nagy csatában július 14-én kitüntették magukat. Hat századuk heves támadással feltartóztatott egy, a csatatérre siető francia hadosztályt és ezt megállította. Az év vége felé a Mincio folyónál állt és harcolt az Erdődy huszárezred és 1801-ben mint utóvéd fedezte az osztrák hadsereg visszavonulását a Piave felé. Következett három békés év 1801-től 1804-ig, ezek alatt az ezred Horvátországban állomásozott és pihent.

Amikor a most már császárrá koronázott Napóleon uralmát egész Európára ki akarta terjeszteni — megkezdődött a harmadik koalíciós háború. Az Erdődy huszárokat ismét az olasz hadszíntérre küldték. 1805 első felében nem volt nagyobb haditevékenység, de annál hevesebben fellángolt a harc minden hadszíntéren október havában. Olasz földön a szövetségesek október 30-án vívták legnagyobb csatájukat az Adige folyó északi partján fekvő Caldiero község közelében, ahol az Erdődy huszárok nagy lendülettel, szívósan és hevesen támadták Massena francia marsall csapatait. Több helyen betörtek az ellenség állásába, s onnan kiűzve azt üldözni kezdték. Egy ilyen heves harc közben kerülhetett Bercsényi László a franciák fogságába. A körülötte lezajlott közelharc részleteit nem ismerjük. De hogy Bercsényi László valóban foglyul esett, arról a következő adatok beszélnek. Az ezredtörténet már említett táblázataiban a következő, 1806. évben szerkesztett névjegyzékben Bercsényi neve nem szerepel, vagyis akkor ő nem volt az ezred kötelékében. Egy francia forrásmunka[9] röviden megemlítve Bercsényi fogságba jutását, hozzáfűzi: „... Napoleon lui offrit de la réintegré dans son grade. Il repoussa cette proposition, et retourna en Hongrie." (Napóleon felajánlotta, hogy visszaveszi és meghagyja rangját. Ő ezt az ajánlatot visszautasította és Magyarországra visszatért.)

Ebből azt láthatjuk, hogy a Bercsényi névnek még akkor is olyan jó hangzása volt a francia seregben, hogy ennek a Bercsényi nevet viselő fiatal magyar tisztnek fogságba jutásáról még Napóleonnak is jelentést tettek. Érthető, hogy Napóleon szívesen látta volna a nagyhírű

[9] Reinach. F. 240. o.

Bercheny marsall unokáját ismét hadserege kötelékében. De talán tetszett neki a magyar huszártiszt bátor kijelentése és nem gördített akadályt hazatérése elé, mert az Erdődy huszárok tisztikarának névjegyzékében az 1807-ik évben már ismét találkozunk nevével a rangsorban a századosok között. Tehát mindössze egy, vagy másfél évig volt hadifogságban.

E hadjárat után az ezred Horvátországba, majd 1808-ban Steiermarkba került. 1809-ben Bercsényit Premier-Rittmeisteri, azaz elsőosztályos századosi ranggal áthelyezték a báró Stipsitz lovassági tábornok nevét viselő 10. huszárezredbe.[10]

A béke Európában nem sokáig tartott. Amikor Napóleon elrendelte a szárazföldi zárlatot, ami azt jelentette, hogy Anglia elől elzárta az európai kikötőket, ez az intézkedése nagy elkeseredést szült. Ez a rendszer ugyanis nem csupán Angliát, hanem a többi európai állam gazdasági életét is érzékenyen sujtotta. Megindult ismét a háború több hadszíntéren. Németországban a Duna vonalában, Olasz- és Lengyelországban. Mivel a döntő ütközetek előreláthatólag a Duna völgyében fognak lezajlani, Napóleon főseregével oda vonult, s megkezdte a regensburgi hadjárat néven ismert hadműveletet. Károly főherceg generalissimus parancsára a hadsereg 1809 elején elfoglalta készültségi állásait. A 10. huszárezred báró Stutterheim tábornok lovasdandárjában a csehországi Pisekből március 25-én Budweisen, Linzen ás Schärdingbe vonult, azután Bajorország határán foglalta el a kijelölt kordonvonalat.[11]

Később az Iser folyó vonalát szállotta meg Dingelfing mellett. A huszárok heves harcokat vívtak Pfarrkirchen és Landshut vidékén. Aderklaa-nál visszavertek egy túlnyomó erőben lévő ellenséges harccsoportot. Dinzlingnél az ezred szétvert egy egész francia lovasdandárt, három százada pedig egy lovasezredet. A nagy mérkőzésben Napóleon maradt felül, visszaszorította Károly főherceg haderejét kelet felé. A 10. huszárezred nehéz utóvédharcokat vívott Efferding és Linz—Ebelsberg mellett. Ezután bekövetkezett a napóleoni háborúk egyik legnevezetesebb eseménye. Bécs közelében Aspern község határában Károly főherceg győzelmet aratott Napóleon csapatai fölött. Ez volt az első eset, hogy ebben a nagy háborúban Napóleont nyílt csatában legyőzték. A május 21—22-én lezajlott nagy küzdelemben Bercsényi százados huszárjaival Esslingen—Grossenzersdorf mellett harcolt vitézül.

A bécsi Duna medencében egy újabb nagy csatára került sor Wagram mellett, ahol ismét Napóleon győzött. Ebben a harcban a Stipsitz huszárezred Enzersdorf és Ober-Siebenbrunn mellett intézett lendületes lovasrohamokat a franciák ellen. A hadjárat végén Pozsony

[10] Amon von Treuenfels: Geschchte des K. u. K. Husarenregiments no 10. Wien, Anhang X.
[11] Id. ezredtörténet, 239—244. o.

előtt egy előőrs-vonalban tartóztatta fel a franciák továbbjutását Magyarország felé. A novemberben megkötött béke után az ezredet a Bácskába küldték, Újpécs—Versec vidékére. Ott volt 1812-ig. Akkor áthelyezték Veszprém—Tata—Csákvár—Bicske körzetébe, s innen indult a napóleoni háborúk utolsó felvonásának hadműveleteibe, az ún. felszabadító háborúk harcaiba.

A győzhetetlennek hitt Napóleont 1812-iki Oroszország ellen intézett hadjáratával oly végzetes csapás érte, hogy az európai hatalmak elérkezettnek látták az időt vele véglegesen leszámolni. Nem volt könnyű feladat, mert Napóleon az orosz hadszíntéren teljesen elpusztult hadserege pótlására francia földön rövid idő alatt újból tudott egy elég erős sereget talpra állítani. Még két évig tartott a küzdelem, amíg a szövetségeseknek sikerült őt végleg legyőzni és 1815-ben Szent Ilona szigetére száműzni.

Az ezredhez 1813 közepén érkezett mozgósítási parancs szerint a huszárezrednek Hiller tábornok hadtestében Steiermarkon keresztül kellett az olasz hadszíntérre menetelni. Bercsényi László százados ezredének kötelékében Észak-Olaszországban a Livenza folyó partján harcolt. 1814 február elején megkezdődött a Mincio vonalán folyó azon harcok sorozata, amelyek közben Bercsényi hősies magatartásáért nagy kitüntetésben részesült.[12]

Ezt a harcjelenetet az ezredtörténet így írja le: Péchy alezredes Bercsényi osztályparancsnok huszárszázadait a Mincio partján Cavalcaselle község körül helyezte el előőrs állásban.[13]

Február 8-án váratlanul erős ellenséges csapatok közeledtek feléje. Péchy alezredes parancsára Bercsényi egy fél századdal eléjük vágtatott. Az egyik szakaszt ő maga vezette. Arcban támadta meg a franciákat, a másik szakasz Hertelendy főhadnaggyal oldaltámadást intézett ellenük. Péchy alezredes jelentése szerint: „... Graf Bercheny stürtzte sich mit so heldenhafter Bravour in den Feind, dass dieser, trotz seiner bedeutenden Überzahl in Verwirrung geriet und mit grossen Verlusten in seine Schantzen flüchten musste." Ezért a vakmerő lovasrohamáért Bercsényi László századost február 21-én a harctéren soron kívül őrnaggyá léptették elő.

E küzdelmek után az ezred 1814 áprilisában Piemontba került. Bercsényi osztálya Mortara, Seresane és Vercelli községekben táborozott. Tevékenysége ezzel a 10. huszárezredben egyelőre végetért (pár év múlva ismét visszakerült ide), mert 1815-ben áthelyezték mint egy „Velitendivision" parancsnokát a 7. számú huszárezredbe.[14]

[12] Id. ezredtörténet 281. o. Keresztnevét itt tévesen Lajosnak írják.
[13] Bercsényinek később részletesen ismertetendő egyik minősítvényi táblázatában ez a helység Cavalleapollo néven szerepel.
[14] Geschichte des K. u. K. Husarenregimentes no 7. Wien, 1914.

A Velitendivision alakulatok — magyarul röviden velitáknak nevezték — mint önkéntesen toborzott könnyű lovasság szerepeltek a huszárezredek kötelékeiben.[15]

A 7. huszárezred, amelynek 2. velitadivizióját most Bercsényi őrnagy vezette, Neiperg gróf altábornagy hadosztályában vett részt a nápolyi hadjáratban. Ezrede Mantuából 1815 április 1-én indult a Po vidékére. Kezdetben a megáradt Ronco folyónál verekedett vitézül, majd két százada Pesaro városát foglalta el huszáros megrohanással. Azután három osztálya a Nápolyt megszálló csapatokhoz került, egyik osztálya pedig résztvett Ancona ostromában.

Bercsényi őrnagy a Nápoly felé vonuló hadtestben volt. Május 20-án bevonultak Capuába, két nap múlva pedig Nápolyba. Az ezredet onnan Rómába vezényelték, hogy részt vegyen július 28-án az olasz fővárosban rendezett ünnepélyes bevonuláson. A díszes katonai parádén az összes Róma közelében tartózkodó szövetséges csapatok részt vettek. A 7. huszárezred tisztikarát ezután VII. Pius pápa külön kihallgatáson fogadta és elbúcsúztatta őket, mert az ezred pár nap múlva már továbbvonult Siena—Firenzén át Modenába, s onnan július második felében tovább, a francia határ felé. Augusztus 4-én Nizzában voltak. Szeptember 9-én elérték Lyon városát. Bercsényi velita osztálya azonban, amikor az ezred Franciaország felé elvonult, egyelőre még Milanoban, majd Paviában maradt. Később azonban ő is parancsot kapott ezredéhez való bevonulásra, s Genfen át lovagolva érkezett Lyonba. A tél beálltával a 7. huszárezredet hazaindították a monarchiába. December 10-én értek Felső-Ausztriába, Lambach városába, s ott töltötték a telet.

1816-ban az ezred békeállomásaira, Horvátországba, Eszék környékére került. 1817-ben Zimonyban állomásozott. Itt alkalma volt Bercsényi őrnagynak egy ünnepélyes felvonulásban részt venni. Ferenc császár és felesége délmagyarországi utazásuk közben Zimonyban felkeresték ezt a híres vitéz ezredet. A Száva partján Bercsényi őrnagy fogadta őket, az ezred egy osztályával. Az ezt követő ünnepélyes bevonulásnál ő lovagolt a menet élén. A felvonulásban a magyar huszárokon kívül az Ausztriával akkor szövetségi viszonyban lévő török haderő egy csapata egy pasa vezetésével, díszes festői ruhába öltözve vett részt. A huszárok táborába való bevonulása után az ezred előkelő vendégeit lovasjátékokkal és bravuros lovasmutatványokkal szórakoztatta.[16]

[15] A „velita" huszárosztályok nálunk 1813-ban alakultak és 1815-ig állottak fent. Ezt az elnevezést már Napoleon is alkalmazta az 1805-ben felállított különleges könnyű lovasszázadok megnevezésére. A név a régi rómaiak „Velites"-eknek nevezett könnyű lovasságára emlékeztetett. Nálunk az 1809-iki győri vesztett csatában kudarcot vallott, s utána végleg feloszlatott nemesi insurrectio posthumus maradványaképpen alakult meg, gazdag főuraktól saját költségükre toborzott önkéntes felkelőkből. Minden huszárezredhez beosztottak két velita osztályt, azonfelül volt még néhány ezrednél egy-egy tartalék század. Lásd: Wrede: id. m. III. kötet 65. o. és az id. ezredtörténetben 197. oldalon.

[16] Id. ezredtörténet 190. o.

A következő évek 1817 és 1823 között nem hoztak semmi nevezetesebb eseményt az ezred és Bercsényi őrnagy életébe. A szokott békekiképzés folyt. 1820-ban az ezred részt vett a Pest mellett, Rákoson rendezett nagy csapatösszevonáson, táborozáson, ami a későbbi őszi hadgyakorlatok elődje volt.

Bercsényi Lászlót 1823-ban alezredessé történt kinevezésével együtt áthelyezték ismét a 10. huszárezredbe, amelynek soraiban már 1810-től 1815-ig szolgált.[17]

III.

Bercsényi László utolsó évei, nyugdíjazása, halála

Thaly Kálmán a Bercsényi családról írt munkája I. kötetének előszavában azt írja, hogy Ung vármegye feliratot intézett a királyhoz, kérve abban, hogy adják vissza Bercsényinek — ennek a kiváló magyar huszártisztnek — birtokainak legalább egy részét. A kérvény kedvező elintézéséről nincs tudomásunk. Azt sem tudjuk, hogy Thaly honnan kapta ezt az adatot.

Bercsényi László alezredes katonai szolgálatának utolsó éveit, 1823-tól 1831-ig Zemplén megyében élte le.

Hogy Bercsényi László milyen községekben volt huszárosztályával elhelyezve, azt nem sikerült megállapítanom. Homonnán — ahol valamikor őseinek birtokai is feküdtek — látták őt. A hosszas háborúk utáni békeszolgálat valószínűleg nem nagyon érdekelhette. Tudjuk, hogy a napóleoni háborúk lezajlása után a volt monarchia hadserege nehéz körülmények között tengette életét. Nagy pénzhiány az állampénztárban, a sok háborúban kifáradt emberek közönyössége, s a mindennapi élet gondjai súlyosan nehezedtek az akkori kor katonaságára. Egészségi állapota is rohamosan romlott. A sok háborús év, a lóháton való ide-oda vonulgatás tönkre tette szervezetét. Ezt olvassuk ki az 1830-ban róla készült minősítvényi táblázatból.[18]

A minősítvényi táblázat rovatait magyar fordításban teljes részletes szövegében ismertetem. Bercsényi László gróf huszáralezredesről szól 1830-ból. Neve mellett áll: császári és királyi kamarás. Született 1782-ben Párizsban. Nőtlen. Azután felsorolja a táblázat a 9., 7. és 10. huszárezredekben eltöltött szolgálati idejét külön-külön részletezve, megállapítja, hogy összesen 31 év 8 hónap és 14 nap szolgálati ideje van. Test-

[17] 10. huszárezred id. története 295. o.

[18] Mindezt a minősítvényi táblázatot, mind pedig a később tárgyalandó nyugdíjazási okmányt a H. M. Hadtörténelmi Intézet parancsnokságának szívességéből sikerült hiteles másolatban megkapnom a bécsi Kriegsarchivból. A minősítvényi táblázat „Conduite—Beschreibung" 1830-ik évről szól és a Hofkriegsrat 1830. évi 125-ik számú ügydarabjában található. A másik „Pensionsprotokoll" ugyancsak a Hofkriegsrat iratai között Pensionsprotokoll I. Band 19. Seite 183. alatt van.

alkatáról és egészségi állapotáról a következőket mondja: Erős testalkatú, bár gyakran szenved aranyér-bántalmakban, amely őt időnként szolgálatra alkalmatlanná teszi. De azért az összpontosítási gyakorlatokon részt vesz.

Ismeretei és tudományos műveltsége: németül és franciául jól, magyarul elég jól ír és beszél. Ismeri a történelmet és a földrajzot és szereti a szépirodalmat.[19]

Erkölcsi tulajdonságai és jelleme: élénk, kissé büszke jellem. Erkölcsi hibái nincsenek.

Magatartása általában és alantosaival szemben: a társaságban tisztességtudóan és udvariasan viselkedik, alárendeltjei iránt elnéző. De mégsem tudja a tisztikarának vonzalmát és szeretetét megszerezni.

Szolgálati magatartása: Szolgálatban ügyes, megbízható és szorgalmas. A zártrendű gyakorlatokat és a harcászati alapelveket jól ismeri. Ellenség előtt igen tevékenynek mutatkozott, osztályát ügyesen vezeti és mozgatja. A szolgálat ágazatait ismeri, de az ezredi összpontosítás alkalmával, amikor elvezényelt ezredparancsnokát helyettesítette, azt tapasztaltam, hogy az ezredet nem mindig megfelelő buzgalommal, alaposan és szükséges szorgalommal vezényelte. Jó lovas, lóismeretei közepesek, az előírt számú lovai megvannak.

Ítélőképessége katonai dolgokban: szakmájában helyes ítélőképessége van.

Magatartása ellenség előtt és hadjáratainak felsorolása: ellenség előtt tevékeny, bátor fellépésű. 1814 február 8-án a Cavalleapollo melletti ütközet után kiváló magatartásáért őrnaggyá lépett elő. Végigharcolta az 1799, 1800, 1801, 1805, 1809, 1813, 1814 és 1815. évi hadjáratokat, sohasem sebesült meg.

Magasabb szolgálatra való alkalmassága: szép tehetségeinél fogva alkalmas. Aláírás Gorikowski tbk. Eperjes, 1830 október 18-án.

Láttamozások: Láttam azzal a megjegyzéssel, hogy udvariassága példás, de nem mindig tanúsítja ugyanazt a szolgálati buzgóságot.

Aláírás: Ferdinánd főherceg, lovassági tábornok. Kassa 1830 okt. 25.

Teljesen egyetértek. Aláírás: Máriássy altábornagy.[20]

Ez a minősítés 1830 októberében készült. Bercsényi alezredes egészségi állapota azután úgy látszik rohamosan hanyatlott, mert már a kö-

[19] Feltűnhetik ebben és a még majd ismertetendő nyugdíjazási pátensében is, hogy magyarul nem tudott tökéletesen. Ennek magyarázata az lehetett, hogy francia környezetben született, azután a bécsi Theresiánumban nevelődött, majd a huszárezredek feudális tisztikarában valószínűleg németül vagy franciául beszélt. Amit magyarul tudott, azt bizonyára a huszároktól tanulta meg.

[20] A távol lévő ezredparancsnok helyett a minősítést Gorikowski tábornok, dandárparancsnok szerkesztette. Máriássy altábornagy hadosztályparancsnok, Ferdinánd főherceg lovassági tábornok hadtestparancsnok volt, a Felvidéken elhelyezett csapatok vezénylő tábornoka.

vetkező évben, 1831-ben általános testi törődöttsége és lovasszolgálatra való alkalmatlansága miatt nyugállományba helyezték.

Az itt ismertetett minősítési táblázatból elég tiszta képet kapunk Bercsényi Lászlóról a katonáról és az emberről. Mint katona, az ellenség előtt bátor, tevékeny. A szabályzatokat jól ismeri, szolgálatában ügyes, azonban nem mindig egyformán buzgó. Alárendeltjeivel jól bánik, tehát azok bizonyára ragaszkodtak hozzá. Művelt, tanulni vágyó ember, de úgy látszik, nehezen melegszik fel, bár társaságban udvarias. Talán a magányt kedvelő, zárkózott természetű ember lehetett, ezért tisztikartársai nem nagyon szerették.

Bercsényi nyugdíjazásával kapcsolatban helyesbítenünk kell Thaly Kálmánnak egy megállapítását. Azt mondja, hogy Bercsényi maga kérte nyugdíjazását, mert nem akart a lengyel szabadsághősök ellen harcolni, amikor ezredét 1831 május 1-én a lengyel szabadságharc leverésére Galiciába rendelték.[21]

Nem áll módomban megállapítani, hogy Thaly honnan szerezte ezt az adatot, mert értesülésének forrását nem jelölte meg. De semmiképpen sem tartom azt valószínűnek. Ha abban az időben egy magasrangú törzstiszt, mint Bercsényi, aki 51 éves korában ezredesi kinevezése előtt állott, egy szolgálati parancs teljesítése alól kivonja magát, azaz nem hajlandó ezredével új rendeltetési helyére vonulni, hanem nyugdíjazását kéri, ezt a kérését semmi körülmények közt sem teljesítik, hanem egészen biztosan hadbírói eljárás alá került volna. Ennek vége pedig nem az lett volna, hogy egyszerűen „saját kérelmére" nyugdíjazzák, hanem az, amit az akkori osztrák hadsereg terminológiájában — különösen mikor ilyen politikai ízű dologról van szó — úgy fejeztek ki, hogy őt fegyelmezetlen magatartása miatt: „... infam cassiert...", azaz szégyenletesen való elbocsátással törölték volna a tisztikar névsorából. És ennek a Hofkriegsrat iratai közt feltétlenül nyoma lenne, pedig ilyen irat ott nem található. Mint az alább részletesen ismertetendő nyugdíjazási rendeletből látni fogjuk, Bercsényi testi állapota olyan nagymérvű törődöttséget mutat, s olyan súlyos bajai voltak, hogy nem lett volna képes lóra ülni, s az előrelátható fáradalmakat elviselni. Az ezredtörténet is azt mondja, hogy Bercsényi május elején súlyosan megbetegedett (schwer erkrankt). Ez volt tehát nyugdíjazásának érthető oka.[22]

Ezért volt tehát kénytelen itthon maradni, amikor az ezred május 1-én megkapta a parancsot a galíciai Tarnow városába való elvonulásra. Vagyis Bercsényi betegsége időben egybeesett az ezred elvonulási parancsával, tehát ő éppen súlyos betegsége miatt annak nem is tehetett volna eleget.

[21] A Bercsényi családról szóló id. m. I. k. nemzedékrendi táblázatán. Tőle átvette Forster is I. 29. o. és II. 212.
[22] 10. h. e. tört. 301. old.

Lehetséges, hogy ez őt nagyon bántotta, s talán baráti körben maga terjesztette azt a hírt, hogy nyugdíjba ment, nehogy a lengyel szabadságharcosok ellen kelljen harcolnia. Talán ez a hír jutott valahogy más megvilágításban Thaly tudomására.

A Hofkriegsrat-pensionsprotokol rovataiból a következőket olvashatjuk: Székesi gróf Bercsényi László császári királyi kamarás, alezredes, született Párizsban 1779-ben.[23]

Nyugdíjazása napján az összes szolgálati idejét 1831. augusztus 11-en 32 évben, 7 hónapban és 1 napban állapították meg.

A nyugdíjazás oka: aranyér bántalmak, a látóképesség csökkenése, lovaglásnál erős fájdalmak alsó végtagjaiban, általános gyengeség. Ezért mint félig rokkant (Halbinvalid) 1831 szeptember 1-évl a szakadatlanul folytatott tényleges szolgálatából a rendfokozatának megfelelő nyugállományba helyeztetik. Nyugdíját, 1000,— Ft-ot, e naptól kezdve a kassai hadipénztár folyósítja.

Minősítése a nyugállományba helyezésekor: kifogástalan magatartású tiszt, ellenség előtt tevékeny és bátor. A fent is már felsorolt hadjárati évek után még hozzáfűzi azt, amit már a minősítési táblázatban is olvastunk, hogy németül, franciául jól, magyarul elég jól ír és beszél, a történelmet, földrajzot jól ismeri. Arra a kérdésre, hogy ezután milyen katonai szolgálatra lehetne őt alkalmazni, a felelet: „Halbinvalid".

A Hofkriegsrat pontos ügyvezetésének köszönhető, hogy erre az eredeti okiratra 4 év múlva rávezették ezt a záradékot: Meghalt 1835. november 28-án Kassán.

Ebből a nyugdíjazási rendeletből valóban kitűnik, hogy egy huszártörzstiszt, aki már nem képes lóra ülni és nagyfokú testi leromlásban szenved, katonai szolgálatra valóban alkalmatlan volt.

Bercsényi László nyugállományba helyezése után bizonyára megelégelte a Zemplén megyei falvakban való kényelmetlen táborozást, kulturáltabb környezetbe vágyott, s ezért felköltözött Kassára. Forster Gyula — mint két idézett könyvéből kitűnik — alapos kutatásokat végzett a kassai egyházi, városi és megyei levéltárakban és igyekezett Bercsényi halálának, temetésének és hagyatékának ügyeit alaposan felderíteni. Magam is ugyanezen a nyomon elindulva kiterjesztettem kutatásaimat Košicére, de csak ugyanazt az eredményt értem el, mint Forster. Egyelőre tehát csak azt ismételhetem röviden, amit Forster lelkiismeretes kutatásai során megállapított.[24]

Bercsényi mint agglegény visszavonultan élt Kassán. Valószínűleg csak a származásának megfelelő társaságban forgott, s jó barátságot tartott a Péchy és Forgách grófi család tagjaival. Egy személyleírásunk

[23] Mind a két Hofkriegsrat-beli okmánynak Bercsényi születésére vonatkozó bejegyzései tévesek, mert ő sem 1779-ben, sem 1782-ben nem született, hanem 1781-ben.
[24] Forster II. 38., 214. old.

van róla. Trefort Ágostonnak, a volt vallás- és közoktatásügyi miniszternek még volt alkalma őt személyesen látni Homonnán. Maga beszélte el Thalynak, hogy Bercsényi nagy tiszteletnek örvendett, s ő (Trefort) személyesen is többször látta őt és az utcán köszöntötte. Daliás megjelenésű, méltóságteljes fellépésű, „férfias szépségű" embernek mondja. Mivel Trefort 1818-ban született, a 30-as években még valóban láthatta Bercsényit.

Halála 1835 november 28-án következett be. A római katolikus városi plébánia anyakönyvében a halál oka, azaz halálos betegsége nincs felemlítve. Csak az, hogy nőtlen, nyugállományú alezredes és hogy a Szent János temetőben temették el.

Az akkori Felső-Magyarországon elhalt tisztek végrendelete, hagyatéki iratai egy vegyes bizottság elé kerültek. (Judicium delegatum mixtum.) Ez az érdekes levéltári anyag a két világháború közti évek valamelyikében a fővárosi levéltárból a Hadilevéltár birtokába került. Mivel azonban Bercsényi grófi rangot viselt, hagyatéki ügyét a Helytartóságnál Budán tárgyalták. Forsternek sikerült a végrendelet egy másolatát a volt Helytartósági Levéltárban megtalálni.[25]

A német nyelvű végrendelet 1835 augusztus 25-én, tehát 3 hónappal halála előtt kelt. Általános örökösévé házvezetőnőjét, Barvulszki Éva Máriát jelöli ki, s neki hagyta minden készpénzét, összes ingóságait, lakásberendezését, sőt még a Franciaországból neki járó pénzösszegeket is azzal a kikötéssel, hogy temetéséről gondoskodjék. A végrendelethez mellékelt iratokból kitűnik, hogy franciaországi tőkéje után 40 750 frank követelése van. Utasítja az örököst, hogy ezt az okiratot csak akkor küldje vissza nővérének, gróf Henezelné, született Bercsényi Klementina grófnőnek, ha ezt a pénzt már megkapta és a végrendeletben feltüntetett hagyományokat a megnevezetteknek kifizette. A kassai kórháznak 500, kezelőorvosának, Vojnarovich doktornak 1000, a végrendelet végrehajtójának, Fedák János Kassa város bírájának 500 francia frankot hagyományozott. A Kassa városi levéltárban megállapította Forster, hogy mindez megtörtént, s az ügy simán lebonyolódott. Barvulszki Éva Mária később Ajcinger József városi számvevőhöz ment nőül.

A hagyatéknak volt még egy értékes darabja, amelyről Bercsényi külön rendelkezett. Ez az úgynevezett Rákóczi-kard.[26]

A kard pengéjén a markolat alatt a következő bevésett írás olvasható

Utolsó Rákóczi Bercsényinek 1720-ban.

Utolsó Bercsényi Forgáchnak 1835-ben.

Ez a szöveg, mint azt Forster is helyesen következteti, nem egészen érthető, mert hiszen 1720-ban Rákóczinak még mind a két fia, József

[25] Részletes tartalmát ismerteti Forster II. 38. old.

[26] Forster II. 35., 36. és 37. old. Ott közli a kard fényképmásolatát is. 1931. 22—25. old.

és György élt, tehát ő akkor még nem volt az utolsó Rákóczi. És ha mégis ő ajándékozta ezt a kardot egy Bercsényinek, akkor az bizonyára nem az öreg Bercsényi Miklós volt, hanem fia, László, a későbbi francia marsall, aki mint tudjuk, 1720-ban Konstantinápolyban és Rodostóban járt magyar huszárok toborzása céljából egy francia magyar huszárezred számára. Valószínű tehát, hogy ezt a kardot az id. Bercsényi László marsalltól fia, Ferenc örökölte, ő pedig tovább adta fiának Lászlónak, a Kassán 1835-ben elhalt huszáralezredesnek. A kard, Bártfai Szabó László Forgách családról írt könyvének 552. és következő oldalain leírt fejtegetése szerint végül Forgách Sándorhoz jutott, amint ezt ő maga Bártfai Szabó Lászlóval közölte. Forgách Sándorhoz pedig úgy kerülhetett a kard, hogy Bercsényi végrendeletének egyik aláíró tanúja gróf Forgách Zsigmond volt. A kardot Bercsényi László halála után bizonyára ő vette át, tőle örökölte azután fia, végül unokája, az említett Sándor.

Kassa városában Bercsényi László elhalálozása idejében két temető volt. Egyik a felsővárosban, a másik az alsóvárosban. Utóbbi volt a Szent János temető. Bercsényi lakása tehát valószínűleg Kassa déli felében lehetett. A Szent János temető már régen nincs meg, de pontos helyét meg tudjuk állapítani egy Košicén 1931-ben kiadott munkából.[27]

Kassa déli kijáratánál Bárca felé volt a Pesti úton az ún. alsó külvárosban egy régi, Nepomuki Szent János tiszteletére épített kápolna. 1770-ben a kápolna körüli területet kőfallal kerítették körül és temetőnek rendezték be. Nevét a kápolna után kapta. Ez a temető az 1848—49-i szabadságharcban is szerepet játszott, amikor Mészáros Lázár hadteste Kassát délről ostromolta, Schlick császári tábornok ágyúi a temetőben voltak elhelyezve és annak kőfalán keresztül ütött réseken át lőttek ki. A lőrések egészen a kőfal lebontásáig, azaz a temető megszűnéséig láthatók voltak. A temetőt 1852-ig használták. Azután oda már senkit sem temettek és a városi tanács 1881-ben átadta ezt a katonai kincstárnak. A kőfalat lebontották, az értékesebb síremlékeket más temetőbe átvitték és erre a területre egy katonai szertárat építettek. A barokk Nepomuki Szent János kápolna ma is ott áll a katonai szertár udvarán.

Hogy mi történt azokkal a sírokkal, amelyekről leszármazóik nem gondoskodtak, Wick Béla könyve nem nyújt felvilágosítást. De közli a megmaradt értékesebb síremlékek feliratait. Ezek között Bercsényi László neve nem szerepel. Nagyon valószínű tehát, hogy amíg örököse, Barvulszki Éva Mária élt, talán gondozta a sírt, de azután nem volt már senki, aki ezt a kegyeletes kötelességet tovább is teljesítette volna. Valószínűleg nem is állított neki valami művészi értékű nagyobb síremléket, mert ilyenről Wick Béla könyve nem tesz említést. Így tehát

[27] Dr. Wick Béla: Kassa régi temetői, templomi kriptái és síremlékei. Kosice

Bercsényi László földi maradványai ma vagy ott, a katonai szertár valamelyik épületének falai alatt porladtak el, vagy pedig egy általános exhumálásnál ismeretlen helyre, jeltelenül közös sírba kerültek.

*

A legutolsó Bercsényinek, Bercsényi László huszáralezredesnek itt röviden, nagy vonásokban vázolt életrajzából kitűnik, hogy ő nem volt sem híres dédapjához, Bercsényi Miklós fejedelmi helytartóhoz és kuruc főgenerálishoz — sem nagyapjához, Bercsényi Lászlóhoz, Franciaország marsalljához mérhető, nagyszabású kimagasló egyéniség. Derék, bátor, katona volt, aki 8 hadjáratban helyét vitézül megállta, sőt egyik haditettéért soron kívül őrnaggyá is lépett elő. Francia fogságában pedig nyíltan hangoztatta, hogy magyar huszártiszt, nem fogadta el a neki nyújtott kedvezést, hanem hazatért.

Bercsényi László úgy látszik nem a toll, hanem a kard embere volt. Egyetlen sor írását sem ismerjük. Leveleinek sehol sem találtam nyomát, bár kerestem azokat az Országos Levéltárban, a Péchy és Forgách családi iratok között, a Missiles gyűjteményben és az Országos Széchenyi Könyvtár kézirattárának Missiles és Analecta gyűjteményeiben is — de eredménytelenül.

Zárkózott, magábafordult, büszke egyéniség lehetett, akit, mint minősítési táblázatában olvassuk, tisztjei talán éppen ezért nem kedveltek. Illik reá Madách Imrének egy bölcs mondása (Az Ember Tragédiájában)

„A kor folyam, mely visz és elmerít, —
Úszója — nem vezére az egyén."

A legutolsó Bercsényi korának valóban nem vezére — hanem csak úszója volt. Jeltelen, ma már ismeretlen sírja felett átrohant és őt elmerítette a kornak — emberek, családok sorsa felett — részvétlen közönnyel tovahömpölygő folyama.

HADIESEMÉNYEK A DUNÁN BUDA 1686-OS OSTROMA IDEJÉN

Dezsényi Miklós

A Hadtörténelmi Közlemények 1956. évi 3—4. számában megjelent „Buda visszafoglalása 1686-ban" című tanulmány ismerteti az ostrom lefolyását és a hadiesemények politikai hátterét. A cikk helyesen rámutat azokra az erőkre, amelyek a háttérből az eseményeket irányították és amelyek a már az időben erősen hanyatló török világuralom ellen megindított felszabadító hadjáratok első fejezetének befejeződései voltak.

Az igen súlyos harcok és rengeteg véráldozat árán elfoglalt vár ostromáról részletes és érdekes adatokkal rendelkezünk. A küzdelmek azonban nemcsak a várhegyet környékező terepen folytak, hanem kiterjedtek a budai vár alatti Duna-szakasz és az ehhez csatlakozó folyamrészek területére is. Az itt lefolyt harci vállalkozások leírása szervesen hozzátartozik a várostrom leírásához és annak egy érdekes kiegészítő részletét képezik.

Az ostromló hadseregben a folyami harc feladata a kizárólagosan magyar kiegészítésű naszádos kötelékekre hárult. A magyar ágyús naszádokkal szemben török részről ugyancsak ágyúkkal felfegyverzett folyami harcegységeket alkalmaztak. Az egymással szembenálló harci kötelékek küzdelmeinek leírása mellett nem érdektelen megismerni a magyar naszádos kötelékek az időbeni szervezését és hadfelszerelési anyagát is.

Érdekesnek mondható a külső hasonlóság ténye is, amely a XVII. század utolsó évtizedeiben a magyar és a török folyami harci egységek között fennállott. Ezt az említésre méltó különös jelenséget minden kétségen kívül a törökökre gyakorolt magyar behatás okozta, mert a naszádos fegyvernem helyes felhasználását nem mi tanultuk a törököktől, hanem fordítva. Az előnyomuló török hadsereg csak a Dráva elérése után tette intézményessé hadiszervezetében a vízi fegyvernemet, melynek szervezetét, felszerelését és egyenruházatát annyira átvették a magyar naszádosoktól, hogy a fellépő harcegységeket nemzetiség szerint egymástól megkülönböztetni nem is lehetett.

A magyar naszádosok sajátos alkalmazási módja a portyázás és ezzel kapcsolatban a rajtaütés volt. Mint azt a későbbiekben látni fogjuk, érdekes példa adódik erre a Buda alatti Duna-szakaszon 1686. június 21-én lefolyt bevetés eseményeinél. Mindezek mellett kétségtelen, hogy a magyar naszádos fegyvernem, a korban szereplő gyalogságunkhoz és lovasságunkhoz hasonlóan könnyű jellegű volt. Ugyancsak a magyar naszádos fegyvernem könnyű jellegéből következett, hogy harcászati alkalmazásuk gyakran tette szükségessé és eredményessé a könnyű lovassággal való együttműködést, annyira, hogy a komáromi és esztergomi naszádosok hadrendjébe szervezetszerűen beletartozott egy-egy körülbelül századlétszámú huszárkötelék is. Ez az együttműködés idővel oly tökéletesre fokozódott, hogy voltak időszakok, amikor a naszádos harcegységek köteléke felett is huszártiszt volt a parancsnok.

Okleveleinkben már a XVI. század kezdetétől a naszádokon szolgáló katonákat nemcsak naszádosoknak, hanem hajduknak is nevezik. Ugyancsak a XVI. században kelt oklevelekben a vízi harcegységek megjelölésére mindenhol a naszád elnevezés használatos. Csak a XVII. században kezdődött e fogalom megjelölése a Balkánról átvett csajka szóval, amelyet azonban a naszádosok nem vettek át. A csajka elnevezés használata magyar viszonyok között csak a titeli határőr csajkáskerület megalakulása után vált általánossá, eddig a naszád és a csajka szó, hasonlóképpen a naszádos és csajkás elnevezés is, teljesen azonos fogalmakat jelentve vegyesen voltak használatban.

Fennmaradt okleveleink egyike említi, hogy Bakits Pál 1531-ben a bécsi császári udvarnak jelentette, hogy a török hadvezetőség lefoglalta a szlavóniai hajóépítő telepeket, ahol az ott lévő mesteremberekkel ugyan olyan könnyű hajókat (naszádokat) épített, mint a magyar naszádosoké. Amikor később a naszádok építési helye Alsó- és Felső-Ausztriába tolódott át, még ott is sokáig megtartották a magyar naszádok építési rendszerét és típusát. A XVI. század közepén készült naszádok elejére (hajóorr) egy kisöblű löveg volt beépítve, a fegyverzetet még ebben az évszázadban a hajó hátsó részén (hajófar) egy beépített második löveggel egészítették ki. A naszádépítés további fejlődése során a hajók építési méreteinek fokozatos növekedése a tüzérségi felszerelés növelésének érdekében történt. Az 1584. évben szereplő naszádok orrában két kisöblű ágyú volt beépítve, minden oldalra forgatható középsarokszerű állványon.

1661. évben, tehát már a török elleni felszabadító hadjáratok előkészületi időszakában Gmundenben 150 naszád készült el. Ezek közül 100 nagyobb naszád (egész naszád) egyenként 41 frt. 25 kr., 50 kisebb (félnaszád) egyenként 30 frt. 40 kr. összegbe került.

Törekvés mutatkozott a császári hadvezetőség részéről arra is, hogy a magyar könnyű vízi fegyvernem, a naszádosok harcegységein kívül hatalmas, a dunai méreteket messze meghaladó és igen erős tüzérséggel

felszerelt gályák is építtessenek. Ezek a tervek nem számoltak a Duna hajózási sajátosságaival és a külföldi tengerészeknek — szépnevű és szélhámos tengernagyaiktól kezdve az utolsó matrózig — fogalma sem volt a folyami hajózás egyszerű, de mégis helyi ismereteket kívánó mesterségéről. A császári hadvezetőség százezreket ölt bele a hadicélokra teljesen alkalmatlan hatalmas hajókba egy olyan időpontban, amikor előfordult, hogy a török hadsereggel állandóan szembenálló magyar naszádosok zsoldfizetése 3—4 éven keresztül is elmaradt. A császári hajóhad egyetlen, 1594. évi szereplése a törökök ellen a leggyalázatosabb vereséggel végződött. Az egykori kútfő az ütközet leírásánál viszont kiemeli a magyar naszádosok hősies és eredményes szereplését. Az erre vonatkozó, a császári udvarhoz küldött jelentés a következő megállapítással fejeződik be: „Aki őfelségét a gályák építésére bírta, a dolgot vagy nem értette, vagy pedig a saját nagyzását és páváskodását érvényesítette őfelsége és az ország kárára."* A Budavár 1684. évi ostrománál jelenlévő császári gályák kedvezőtlen szereplése után az 1686. évi ostromnál már csak a fürge kis magyar naszádok voltak jelen és uralták a helyzetet a Buda körüli folyamszakaszon. Ennek ellenére a császári hajóhad használhatatlan nagyméretű hajói továbbra is szolgálatban maradtak és még ezután is rengeteg pénzbe kerültek a császári hadvezetőségnek.

A magyar naszádok szervezetszerű állományából ismeretes, hogy egy naszád állománya 1 naszádos vajda parancsnoksága alatt 33 fő legénységből állott. Minden naszádon három tizedes teljesített szolgálatot, ezek közül egy az ágyúmesteri, egy a hajómesteri, egy pedig a kormányosi teendőket látta el. Kisebb naszádokon a tüzérségi felszerelés és ennek megfelelően a legénység állománya is kisebb volt, esetleg 20 főre is lecsökkent. Ezzel szemben nagyobb és különleges felszerelésű naszádokon a behajózott legénység állománya a 40 főt is meghaladta. A szabványos 33 főnyi vajdaság egy naszádos kompániát (alosztály) képezett, míg a 32 kompániából álló naszádos sereg ezredköteléknek volt elismerve. Ez volt Budavár 1686. évi ostroma alatt az ostromló hadseregben a folyami hajóhad erőhelyzete.

Az ostrom alatt a vár alatti folyamszakaszról és az ehhez hegymeneti és völgymeneti irányban csatlakozó vízterületről a folyami harcegységek tűzhatáskörlete csak korlátozott mértékben és a terep által megszabott határok között volt kihasználható. Más szóval a folyami harcegységek tüzérségi tevékenysége elsősorban és majdnem kizárólag az alkalomszerűen felbukkanó vízi célokon kívül a folyam jobbpartján elterülő városrészek és az ezek védelmére szolgáló erődítések ellen volt felhasználható.

A szoros értelemben vett vár, a budai várhegyen, ennek topográfiai

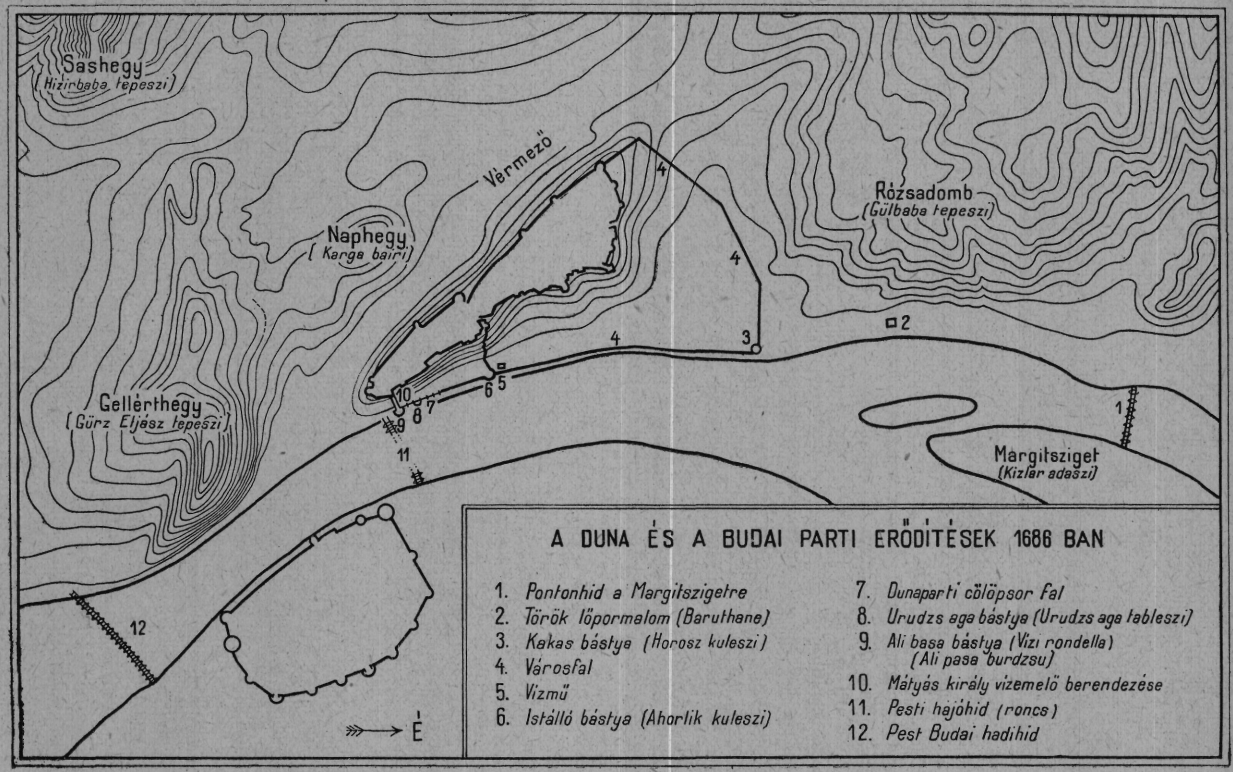
* Csász. és kir. házi udv. és állami levéltár. Hung. 1594. Diarium Quoddam brevissime conceptum.

fekvésének megfelelően ÉNy—DK irányban terült el. A várhegy erődítési rendszerét É irányból kiegészítette a víziváros városfala, amely a vár ÉNy-i (Esztergomi) bástyától (Toprak kuleszi) kiindulva nagyjában a mai Mártírok útja nyomdokvonalán haladt végig a Dunapartig, ahol a mai Fő utca északi vége és a folyópart között állott a Kakaskaput védelmező Kakas bástya (Horosz kuleszi). Ez az erődítés pontosan a mai Bem József tér és a dunai rakpart sarkán álló bérpalota helyén terült el, melynek alépítményének rommaradványai ötven évvel ezelőtt még láthatók voltak. A hatalmas, 30 m átmérőjű bástya egyrészt a Kakas kapu ellen északi irányból várható, másrészt a Duna felől feltételezhető vízitámadások ellen volt hivatva védelmet nyújtani. Az 1686. évi ostromot megelőzően a bástya 1684. évben, ugyancsak a víz felől történt támadás következtében erősen megrongálódott, de sérüléseit utóbb teljesen helyreállították. A bástyáról megmaradt leírás különösen erős építésűnek mondja a keleti lábazatával a vízben álló bástyát, melynek ágyúi nagyobbrészt lőiránnyal a Duna felé voltak felállítva.

Mint ahogy a budai erődítési rendszer Dunára támaszkodó és É. irányból biztosító erődítési eleme a Kakas bástya volt, déli irányból hasonló rendeltetéssel emelkedett ki a parti fövényből a Vízi rondella (Ali basa bástyája), Pest felé, azaz a Duna felé néző oldalát egészen a part széléig előretolva. Ez a bástya, amelyet az egykori leírások „az összes bástyák között a legerősebb"-nek mondanak, a mai Ybl Miklós téren állott. A bástya ellenőrizte és elzárta egyrészt a Tabán (Dabaghane) felé vezető utat, másrészt pedig biztosította a közlekedést a közvetlen közeléből a pesti oldalra vezető hajóhídon. Ehhez a bástyához vezetett le a várból az a mai nap is látható, kettős párhuzamos fal, amely a Mátyás király által létesített vízemelő berendezést zárta magába. Az említett kettős fal egyben meghatározza jelenleg is a vízi bástya partmenti egykori fekvését. Szemléltetően ábrázolja a bástyát a Hellart-féle ostrom látrajz, feltüntetve annak toronyszerű kiképzésű nagy méreteit, emeletes építkezését és erős tüzérségi felszerelését. A rajzból kitűnik az is, hogy az erőd védelme alatt volt a parton a hajók kikötőhelye is.

Az É-i és D-i irányban fekvő záró bástyák között körülbelül egyforma távolságra kisebb toronybástyák emelkedtek. Ezeket a partta! párhuzamosan részben városfalszerű könnyebb kőépítmények, részben pedig cölöpsor kötötte össze. A bástyák, főlőiránnyal a Duna felé, egy-egy a városból a partra kivezető városkapu biztosítására szolgáltak. Ezek voltak a budai várnak azok az erődítési elemei, amelyek a partvonulatot és ennek kapcsán a vár ellen a Duna felől várható támadásokat voltak hivatva elhárítani.

Török részről a budai várat biztosító helyőrség egyik fegyverneme volt a vízi katonaság, a török dunai hajóhad egy osztálya, amelynek élén a dunai kapitány (Tuna kapitani) állott. A vízi fegyvernem, mint „ön-

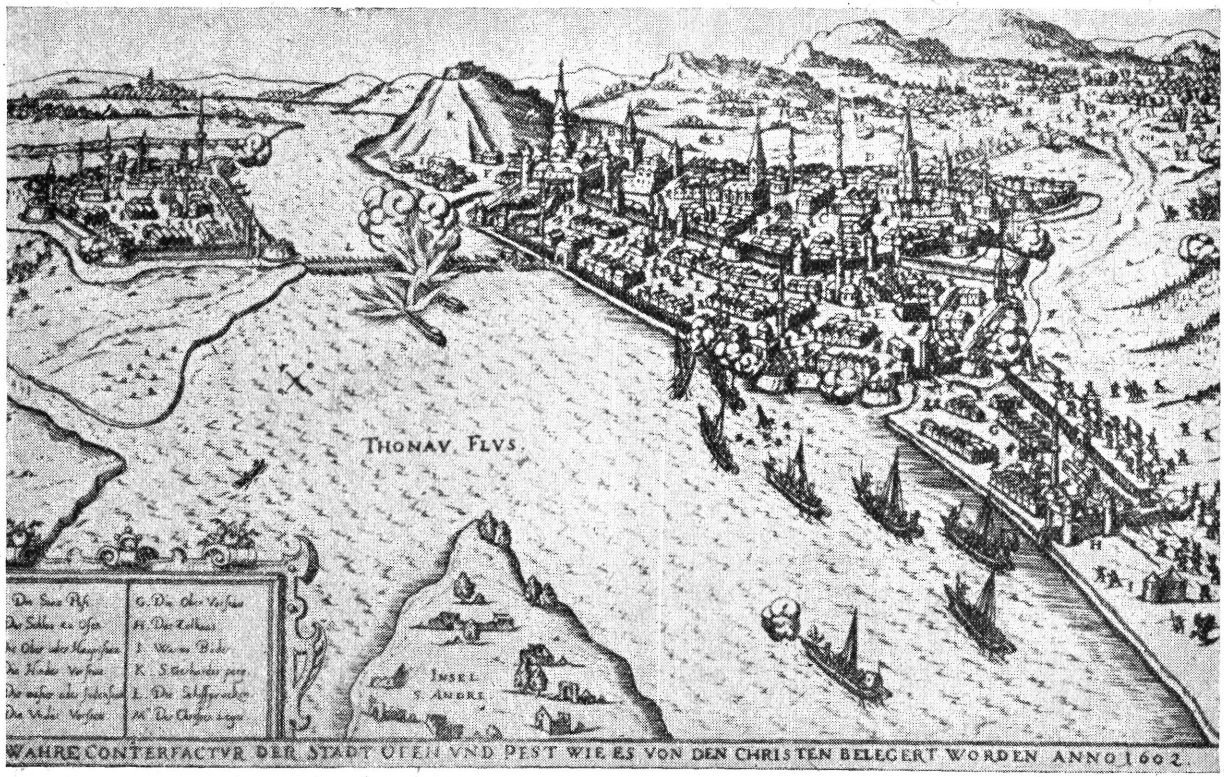
A DUNA ÉS A BUDAI PARTI ERŐDÍTÉSEK 1686 BAN

1. Pontonhíd a Margitszigetre
2. Török lőporraktár (Baruthane)
3. Kakas bástya (Horosz kuleszi)
4. Városfal
5. Vízmű
6. Istálló bástya (Ahorlik kuleszi)
7. Dunaparti cölöpsor fal
8. Urudzs aga bástya (Urudzs aga tableszi)
9. Ali basa bástya (Vízi rondella) (Ali pasa burdzsu)
10. Mátyás király vízemelő berendezése
11. Pesti hajóhíd (roncs)
12. Pest Budai hadihíd

álló szandzsák" feladata egyrészt a harc a fellépő ellenséges vízierők támadása ellen és azáltal az erődrendszer biztosítása a vízről feltételezhető támadásokkal szemben, másrészt biztosítani volt hivatva a birodalom és a budai vár közötti hajószállítmányokat. A hajóraj parancsnokságról azt mondja Evlia Cselebi, a Budán járt török utazó (akitől a várra vonatkozó, kissé költőiesen eltúlzott, de igen részletes adataink származnak), hogy „igen fontos kapitányság", melynek állománya 52 sajka és 2000 ember (!?!) volt és „Prágáig" uralta volna a Dunát. Legénységének nagyrésze Al-Duna melléki rácokból került ki és a hajóépítési és az ezekkel kapcsolatos műszaki munkálatokhoz külön szakképzett személyzettel rendelkeztek.

Számos adat is maradt a naszádosok hadtörténelmi szerepléséről, többek között egy 1602 évből származó kép, amely a budai vár elleni egyik sikertelen támadást ábrázolja, amelynél a hegymenti (vízfolyás feletti) irányból érkező és a Kakas bástya ellen támadó hajókötelék tűzharca látható. Minthogy a folyami harcegységek közelebbi műszaki leírásáról részletes adataink nincsenek, viszont a hadi- és hajóépítési technika e korszak néhány évtizede alatt különösen nagyobb mértékben nem változott, az ismert adatok és a kép egybevetésével a következők állapíthatók meg.

A mellékelt képen látható, tüzelő harcegységek a felismerhető aránytalanságok és torzítások beszámításával kb. 40 tonnás vízijárműveknek látszanak, melyeket a harcban bevont vitorlákon kívül emberi erővel történő evezéssel hajtottak. A hajók orrán és farrészén felállított 3 fontos ágyúkon kívül mindkét oldalon még két-két 3, vagy 1 fontos ágyúk voltak felszerelve, amely e korban a folyami harcban elég tekintélyes tűzerőt képviselt. A hajóraj kisebb, kb. 20 tonnás egységei elöl és hátul egy-egy 1 fontos ágyúval rendelkeztek, míg az ennél kisebb, felderítésre és biztosításra használt egységek tüzérségi felszereléssel nem voltak ellátva. Ezeknek különös jelentősége volt a hídverésben, ahol hadihidak úszó aljazatául szolgáltak. Ebben a korszakban a hadihidak építése ugyancsak a folyami hajóhad feladatköréhez tartozott és ha a hadműveletek a Dunától eltávolodtak, esetleg más ország területére tolódtak, úgy a mai fogalmak szerinti szolgálatot is a csajkások szervezete végezte. Hajó- és hadihidak elleni támadások végrehajtásához gyújtóhajók voltak használatban, melyek a víz sodrával ereszkedve és esetleg a működés színhelyéig kormányozva léptek működésbe. A gyújtóhajók működését hajó- (hadi-) hidak ellen a közölt kép világosan szemlélteti. A harcegységeken kívül nagyszámú szállítóhajó tartozott még a hajóraj kötelékébe, melyeknek jelentősége Buda ostrománál elismert volt. Maguk az ismertetett hajótípusok a már említett okok miatt évszázadok alatt sem sokat fejlődtek, mint ahogy ennek a kornak a kereskedelmi hajózása alig különbözve a katonai hajózástól, ugyancsak keveset fejlődött.

Harc a Dunán a budai vár alatt 1602-ben.

Buda ostrománál a folyami utánszállítás lehetőségét a szembenálló felek mindegyike a végsőkig igyekezett felhasználni. Török részről egészen augusztus 25-ig, ágyús hajók felhasználásával állandóan folyt az élelem- és kismértékben a személyi utánpótlás vízi úton. Az ostromló hadsereg részéről is döntő fontosságú volt a folyami utánszállítás. Ennek hatalmas méreteire jellemző, hogy a szárazföldön élelem- és hadianyag utánpótlást a magyar megyék 2000, a császári hadsereg közel 600, a bajor és szász csapatok kb. 300 szekérrel bonyolították le, addig a nyugat felőli minden utánpótlási szállítás Rabatta lovassági tábornok vezérhadbiztos intézkedésére az ostrom és az azt megelőző felvonulás minden mozzanatában nagyrészt Dunán, 500 hajóval folyt, mely víziegységek egy része a kereskedelmi hajózás anyagaként került igénybevételre. Ezekkel történt az ostromtüzérség, lőszer, csapatok, élelmiszer, lótáp, sebesültek, ostromszerek, árkok feltöltéséhez használt rőzse-, nád- és vesszőkosarak és a széna szállítása. A szoros értelemben vett folyami hadiszolgálatot ellátó harcegységeken kívül a víziutánpótlási szolgálat ellátására a magyar kancellár felhívására Pozsony 15, Magyaróvár 15, Komárom 30, Esztergom 20 szállítóhajót bocsátott az ostromló hadsereg rendelkezésére. A felsorolt városok közül Győr, Komárom és Esztergom nemcsak az ország legfontosabb kereskedelmi hajóforgalmi gócpontjai voltak, hanem a naszádos fegyvernem harcászati alapjai is.

Érdekes, hogy a Buda alatt megjelent ostromló hadsereg seregtestei között ott voltak az esztergomi naszádosok harcegységein kívül a velük minden vállalkozásban együttműködő esztergomi huszárok, Bottyán János huszárfőhadnagy, a későbbi legendás hírű kuruc vezér is, valamint az esztergomi gyalogos hajdúk Kürtössy István hajdúkapitány parancsnoksága alatt.

Buda várának ostromát leíró emlékezéseiben Rabatta lovassági tábornok vezérhadbiztos azt írja, hogy a folyami harcegységek az első naptól az ostrom befejezéséig kivették részüket a harc minden olyan mozzanatában, ahol alkalmazásukra a folyamról és a folyam mentén lehetőség adódott.

Az ostromhadsereghez tartozó folyami harcegységek első alkalmazásáról, egyben jelentős sikeréről június 21-ről van adatunk. Ezen a napon Abdurrahman, a budai várparancsnok és az összes magasrangú török tiszt feleségeiket és kincseik egy részét 30 bárkán Csepel szigetre útbaindították. Abdurrahman egyidejűleg utasította Ercsi őrségét, hogy a szállítmány részére adjon katonai oltalmat addig az időpontig, amíg a Buda felmentésére útbaindult török felmentősereg a nagyvezir parancsnoksága alatt megérkezik. A hajószállítmány biztosítására 1000 főnyi török katonaság a hajócsoporttal egyenlő magasságban a jobbparton menetelt. A szállítmány üldözésére az ostromló hadsereg az esztergomi huszárokat Bottyán főhadnagy parancsnoksága alatt indította útba, a

vizen pedig 12 ágyús naszád indult sietve a török hajószállítmány után. A menekülőket az üldöző magyar hadoszlop Érd és Ercsi között utolérte. Bottyán főhadnagy huszárjaival a székesfehérvári országút felől intézett támadást a biztosító török csapatok ellen, a Duna felé szorítva annak menekülő részeit. Egyidejűleg a magyar naszádok és az azokon szállított győri hajdúk intéztek erős támadást a csepeli oldalra menekült török szállítóhajók ellen, véres kézitusában leverve a török ellenállást. A sikerrel végrehajtott rajtaütés eredményeképpen 7 zászló, 92 magasrangú török főtiszt és alvezér felesége, köztük a budai várparancsnok fiatal felesége és nagy tömeg kincs került hadizsákmányként a magyarok kezére.

Ez a sikeres vállalkozás időpontja egybeesik a vár körülzárásának befejezésével és az ostrom erőteljes megindulásával.

Néhány nappal később, június 23-án már a dunai erődrendszer dunaparti bástyái elleni első támadásnál harcoltak ágyús naszádjaink. Ez alkalommal a partról indult a támadás, melynek célja a Víziváros elfoglalása volt. A szárazföldi támadással egyidejűleg a folyó felől az ágyús naszádok vették tüzérségi tűz alá a Kakas bástyát. A folyamról nyújtott tűzoltalom mellett a dunaparti szakaszon támadó két rohamoszlopnak sikerült benyomulni a Víziváros területére, a támadás eredményéhez és erejéhez képest elég kevés veszteséggel.

Július 1-én érdekes és eredményes vállalkozást hajtottak végre a török harcegységek is. A pest-budai hajóhíd maradványain felállított török ágyúüteg által nyújtott igen erős tűzoltalom alatt 2 török hajó érkezett be az ostromlott vár dunaparti kikötőjébe. A két hajó déli irányból érkezett és egy kisebb tiszti csoportot, valószínűleg tüzéreket és mérnököket hozott be a várba.

Július 22-én az ostromlott vár egyik legnagyobb épületében, a Mátyás király által épített palotarészben az ott tárolt 8000 mázsa lőpor valószínűleg egy gyújtóbomba találata következtében légberepült. A robbanás következtében 1500 ember veszítette életét. A robbanás következtében keletkezett hatalmas rés ugyan egy döntő roham céljára nem látszott alkalmasnak, azonban megfelelőnek kínálkozott egy elterelő, álroham végrehajtására. Az ostromlók terve szerint az általános döntő roham megindításával egyidőben végrehajtandó álrohamot az ágyús naszádok tüzérségi támadása kellett, hogy kiegészítse.

Augusztus 7-én jutott tudomására az ostromló hadsereg főparancsnokságának, hogy a török felmentő hadsereg 80 000 emberrel már három napi menettávolságra közelítette meg Budát. A haditanács, melynek működését mindvégig az egységes vezetés hiánya jellemezte, az ostrom megszakítása és az összes erőknek a felmentő hadsereg elleni támadás mellett foglalt állást, mert elképzelésük szerint a felmentő hadsereg veresége elkerülhetetlenül maga után vonta volna a vár elestét is.

A haditanács végül is a főparancsnok tervét fogadta el, és ennek megfelelően az ostrom folytatása és a felmentő sereggel szemben a védelem mellett döntött. A biztosító védelmi intézkedések során a már korábban az ostromlók kezére jutott Kakas bástya előtere két cölöpsorral és egy mély, széles árokkal erősíttetett meg. Az észak felől várható török támadások ellen kiépített védelmi vonal Dunára támaszkodó szárnyát a főparancsnok 6 ágyús naszáddal egészítette ki, hogy az ottani lapos partrész és csekély vízmélység mellett is a támadások elháríthatók legyenek. Ugyanitt létesült egy összeláncolt gerendákból összeállított gerendatorlasz, melyet a meder felett és vízszinten nehéz horgonyok rögzítettek és ugyancsak az ellenséges folyami harcegységek távoltartására szolgált. További 6 ágyús naszád a Gellérthegy alatt, 6 ágyús naszád pedig az ettől északra elterülő Dunaszakaszon cirkált. A pesti és budai partok közötti közlekedés zavartalan biztosítására az ágyús naszádok védelme alatt egy erősebb hadihidat vertek a naszádosok, melynek úszóaljazatai kisebb vízijárművekből állottak.

Hogy az ostromló hadsereg főparancsnokságának biztosító védelmi intézkedései mennyire helyesek voltak, csakhamar kitűnt. Augusztus 28. és 29. között Óbuda felől a török felmentő hadsereg részei támadást intéztek az ostromló hadsereg északi szárnya ellen. A török előnyomulás egészen a Margitszigetig jutott, ahol megkísérelték az ott kikötött hajók elfoglalását, hogy azokkal a támadást a Dunára is kiterjesztve, az előnyomulást folytathassák. A döntő összecsapás a Kakas bástyánál folyt le, ahol D'Asti olasz alezredes vezette a védelmet és ahol a janicsárok elszánt támadása D'Asti csapatai és az ágyús naszádok keresztüzében véresen összeomlott. De meghiúsult a Víziváros városfala ellen intézett támadás a többi szakaszon is.

Buda várának az ostromló hadsereg által szeptember 2-án történt elfoglalása után megkezdődött úgy a mindvégig sikertelenül hadműveletező felmentő hadsereg, mint a többi török megszálló erők visszavonuló részeinek üldözése. Ennek során ismét bevetésre kerültek az ágyús naszádok, melyek az egészen Tolnáig megállás nélkül visszavonuló török haderő nyomában, a Dunán folytatták az üldözést, a folyón és mindkét parton visszavonuló török harci erők ellen.

Az előzőekben ismertetett hadiesemények, melyek fölött ma már a magyar hadtörténelem közel három évszázada múlott el, a Buda ostrománál lezajlott folyami harceseményeknek csak egy részét tartalmazza, azokat, amelyekben folyami harccsoportok kötelékében kerültek bevetésre. A rendelkezésre álló kútfők és egyéb emlékiratok kizárólag ostromvállalkozási mozzanatokat ismertetnek, ezeken belül említve más kötelékekkel együtt a vízierők csoportos közreműködését is. Az ismertetett adatokból is nyilvánvaló, hogy milyen nagy jelentőségű volt az ostrommal kapcsolatban a vízi szállítás, mint az ember- és anyagután-

pótlás egyik legfontosabb lehetősége. Ennek folyamatos működése viszont ugyancsak megszakítás nélkül szükségessé tette a folyami harcegységek állandó és hézagmentes felderítő és biztosító tevékenységét. Nem kétséges, hogy a folyami harcegységek eme működése előfeltételét képezte az utánpótlási szállítási szolgálat kiemelt eredményes tevékenységének, anélkül azonban, hogy az egykorú jelentések folyami harcegységeink eme szolgálatát bárhol is részleteiben megörökítették volna. Ugyancsak nem találkozunk oly folyami harci események leírásával, melyek egyes, kikülönített harcegységek működését harcban, felderítésben vagy biztosításban ismertették volna. Ebből nem az következik, hogy az egyes harcegységek önálló tevékenységére nem került volna sor, hanem csak az efféle kisebb bevetések egybefolytak valamely egyéb, nagyobb folyammenti haditett mozzanataival, vagy pedig nem kerültek feljegyzésre.

Nem érdektelen még azt megemlíteni, hogy a folyami fegyvernem alkalmazási elvei az 1686. évi budai ostrommal összefüggő harcokban milyen sokban megegyeznek a mai, korszerű folyami harc alkalmazási elveivel. A döntő tényezők, a működési terület, azaz a folyam tükre és a folyókanyarok és a part távolságai által szűken határolt lőtávolságok állandó jellegű adottságok. Ezen belül viszont a menetsebesség, a tűzgépek korszerűsödése és a hajóépítési technika párhuzamosan és arányosan tökéletesedett a többi fegyvernem korszerűsödésével. Mindennek megfelelően nem sokat változhattak a vízi fegyvernem alkalmazási elvei: közreműködés a folyami harcokban, támadásban és védelemben, önálló harc folyami harcegységek ellen, és közreműködés partváltások támogatásában és elhárításában. Mindennek megfelelően az ismertetett események nemcsak hadtörténelmi, hanem általános katonai szempontból is tanulsággal bírnak.

Forrásmunkák:

Fekete Lajos: Budapest a törökkorban.
Dr. Szentkláray Jenő: Magyar hajóhadak a Dunán.
Károlyi—Wellmann: Buda és Pest visszavívása 1686-ban.
Evlia Cselebi: Magyarországi utazások.
Takács Sándor: A magyar gyalogság megalakulása.

SZEMLE

A NAGY HONVÉDŐ HÁBORÚ TÖRTÉNETÉNEK VÁZLATA

(Очерки истории Великой Отечественной Войны)

1941—1945

A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának kiadása, Moszkva, 1955.

A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújáról eddig már sok munka jelent meg. E munkák legnagyobb része azonban a Nagy Honvédő Háborúnak csak egyes részeivel foglalkozott. Ez a kiadvány azt a feladatot tűzte maga elé, hogy konkrét tényekre támaszkodva, tudományos alapon egy kötetben foglalja össze a Nagy Honvédő Háború történetét. A szerzők arra törekedtek, hogy ne csak rövid hadtörténeti leírást adjanak a fegyveres harc menetéről, hanem, hogy megmutassák a Nagy Honvédő Háború össznépi jellegét, a néptömegek szerepét a hátország munkájában és a frontokon. Arra törekedtek továbbá, hogy megmutassák a Kommunista Párt szerepét a szovjet nép hazája függetlenségéért folytatott harcának szervezésében és vezetésében. Aki a könyvet áttanulmányozza, tapasztalhatja, hogy a szerzők eleget tettek a kitűzött feladatuknak.

A könyv első része szinte filmszerűen pergeti le előttünk azt a nagy erőfeszítést, amelyet a szovjet nép fejtett ki a párt vezetésével a Szocialista Forradalom utáni időben a szovjet gazdaság és társadalom megváltoztatására, a szocializmus felépítésére a Szovjetunióban. Meggyőző tényekkel bizonyítja ugyanakkor, hogy amíg a szovjet nép hazájában békés építőmunkán fáradozott, a világ másik része, az imperialista hatalmak a rombolást, a második világháborút készítették elő. A szovjet nép, a szovjet állam a nagy építőmunkák közepette arra is fordított erejéből, hogy tevékenyen kivegye részét az emberiséget fenyegető veszély — a háború elhárításából. Ezt bizonyítják a szerzők, amikor többek között a Szovjetunió delegátusának tevékenységét ecsetelik a Népszövetségben. Az első rész végén a szerzők a második világháború diplomáciai és katonai előkészítésének manővereit leplezik le, — mintegy szólva a mai időkhöz, hogy a német militarizmus és fasizmus támogatása milyen beláthatatlan veszedelmek szélére sodorhatja az egész emberiséget.

A könyv további négy részében a szerzők a Nagy Honvédő Háború egyes szakaszait tárgyalják. A második részben a Nagy Honvédő Háború első időszakának legjellemzőbb eseményeivel ismertetik meg az olvasót. Csodálkozással lehet adózni annak az erőfeszítésnek, amit a szovjet nép a kommunista párt és a kormány vezetésével tett a fasiszta hódítók első komoly csapásainak kivédésére. Az egész szovjet nép a háború első napjaitól kezdve egy emberként állt a front, a haza szolgálatára. Munkások, parasztok, tudósok erejüket megfeszítve folytatták munkájukat. A városparancsnokságok kérelmek százait kapták ezekben a napokban, amelyekben férfiak és nők azonnali frontraküldésüket kérték. Az egész szovjet nép magatartását tükrözi három testvér levele, amelyet a krasznojarszki katonai körzet parancsnoksága kapott. A levél így hangzik:

„Mi hárman vagyunk testvérek — Andrej, Mikhail és Vlagyimir. Andrej köztünk a legidősebb — páncélos, kocsiparancsnok volt a Mongol Népköztársaság határánál lefolyt harcokban, Mikhail — gépkocsivezető, Vlagyimir — tüzér. Amikor meghallottuk Molotov elvtárs rádióbeszédét a német fasiszták támadásáról a mi hazánk ellen, elhatároztuk, hogy bevonulunk a hadsereghez. Kérjük, számoljanak velünk — mint egy harckocsi személyzetével.

Sztálin nevével a hazáért, a kommunizmusért mi bátran fogjuk vezetni páncélosunkat az ellenségre, megvédjük népünk szabadságát és becsületét.

1941. június 23-án.

Budirini testvérek."

A könyv szerzői bemutatják azt a hősi küzdelmet is, amelyet a Szovjet Hadsereg minden egyes katonája mutatott fel a háború első percétől kezdve. Ennek a kemény ellenállásnak eredménye az lett, hogy már a háború első két hónapjában a német fasiszta seregek nagyobb veszteségeket szenvedtek el, mint a háború előző két évében Nyugat-Európában.

A szerzők reálisan mutatják be azt is, hogy a háború első időszakában az ideiglenesen ható tényezők birtokában (a váratlan támadás, technikai és létszámbeli fölény, a háborús tapasztalatok stb.) a német fasiszta erőknek jelentős eredményeket sikerült elérni. A nagy nyomás elől a Szovjet Hadsereg kénytelen volt visszavonulni és jelentős területeket átadni a fasiszta hódítóknak. A német fasiszta hadvezetőség azonban alaposan tévedett, amikor ezeknek a kezdeti sikereknek alapján vont le következtetéseket a szovjet társadalmi rendszerről és a Szovjet Hadsereg erejéről. Következtetéseinek ellenkezőjéről hamarosan meggyőződött. A háború harmadik hónapjában ugyanis a szmolenszki csata után a német fasiszta hadsereg a stratégiai főirányban kénytelen volt a

támadást beszüntetni és védelembe átmenni. Ugyan ilyen erős ellenállást volt kénytelen tapasztalni a német fasiszta hadvezetés Leningrád, Odessza és Szevasztopol védelménél is.

A szerzők külön fejezeteket szentelnek a moszkvai csata tárgyalásának. Ez teljes egészében érthető, mert ebben a csatában zúzta porba a szovjet nép a Szovjet Hadsereggel együtt a hitleri fasizmus villámháborús tervét és verte meg az eddig győzhetetlennek hitt fasiszta hadsereg egységeit. Erre az időre ugyanis (1941—42. tele) a szovjet hadvezetőség fel tudta vonultatni az eddig érintetlen tartalékait, nagyobb részben befejezte a fontos hadiüzemek evakuálását és teljes erejét a főváros megerősítésére tudta fordítani. A nagy veszély, a szeretett főváros veszélyeztetettsége nem csüggesztette a szovjet népet és hadseregét, hanem méginkább megsokszorozta erejét. Rövid idő alatt a főváros és környékének lakossága a Szovjet Hadsereggel együttműködve olyan védelmet épített ki a főváros körül, amelynek felhasználásával fel tudták fogni a fasiszta erők támadásait, majd ellentámadásba átmenve többszáz kilométerre vetették vissza a fasiszta csapatokat nyugatra. Hogy mit jelentett a polgári lakosság segítsége Moszkva védelmében, élénken illusztrálják a szerzők a következő számokkal. Rövid pár hónap alatt a polgári lakosság Moszkva körül elkészített: 361 km tankelhárító árkot (tankcsapdát), 336 km harckocsi falat, 106 km harckocsi akasztót, 611 km drátakadályt és többszáz km hosszú fatorlaszt. A városban sorra alakultak a munkászászlóaljak és ezredek, amelyek rövid kiképzés után a frontra mentek. A párt és a Komszomol legjobb kádereinek ezreit küldte a hadsereg soraiba és a munkásezredekbe. A népnek a hadsereggel való nagy összefogása volt elsősorban forrása annak a fényes győzelemnek, amit a Szovjet Hadsereg Moszkva alatt a német fasiszta hadseregre mért. Ez a győzelem ugyanakkor a szovjet nép és a Szovjet Hadsereg erkölcsi fölényét is bizonyította; annyi balsiker és súlyos veszteség után nem tört meg, hanem új erőre kapva, hatalmas csapást tudott mérni az ellenségre.

A Szovjet Hadsereg első győzelme azonban csak könnyített a Szovjetunió felett tornyosuló veszélyen, de nem szüntette azt meg. A német fasiszta hadvezetés még jelentős tartalékokkal rendelkezett mind katonai, mind pedig technikai tekintetben.

A szerzők rámutatnak arra is, hogy bár az akkori szövetségesek, Anglia és Kanada 1942. tavaszán mintegy 4 millió, az Egyesült Államok pedig 2 millió embert tartottak fegyverben, azonban lényeges tevékenységet a német fasiszták ellen nem fejtettek ki. Így a háború főterhe továbbra is a Szovjetunióra hárult, mivel a német fasisztáknak továbbra is csak egy fronton kellett küzdeni. Ennek ellenére az 1942-es hadműveleteket vizsgálva a szerzők rámutatnak arra, hogy az 1941-es hadműveletekkel szemben már jelentős változások észlelhetők. Addig

ugyanis, amíg 1941-ben a német fasiszta hadsereg minden fronton támadást folytatott, addig az 1942-ben jelentős tartalékok felhasználása árán is csak egy, a déli fronton tudott komoly támadó hadműveleteket folytatni és ideiglenes sikereket elérni.

A német fasiszta erők 1942-es nagy nyári támadásuk során — amint erre a szerzők ugyancsak reálisan rámutatnak — a Szovjet Hadsereget arra kényszerítették, hogy újabb területeket adjon fel és egész a Don és a Volga folyókig vonuljon vissza. Itt azonban mindjárt hozzá is kell tenni, hogy a német hadvezetőség tervét, amelyet ezzel a támadással kívánt megvalósítani — t. i. a bakui olajmezők elfoglalása és Moszkva délről, illetve délkeletről történő elérése — a Szovjet Hadsereg ezekben a védelmi harcokban megsemmisítette. Döntő szerepet játszott ebben Sztálingrád hősi védelme, amely ugyanúgy, mint a moszkvai csata, a hadsereg és a nép egységes összefogásának fényes bizonyítéka volt, igazolva a háború valóban össznépi jellegét.

A szerzők meggyőző tényekkel dokumentálják azt a hősi küzdelmet, amit a hadsereg és a nép együtt folytatott Sztálingrád falai alatt. A gyárakban folyó munka az ellenséges ágyútűz és a sorozatos bombatámadások ellenére, a város védelmének erősítése a polgári lakosság által, a munkás népfelkelő alakulatok készülése a harcra, mind mind a hazaszeretet ragyogó példáit vetítik elénk. „Sztálingrádi népfelkelő elvtársak, harcosok, parancsnokok és politikai munkások! — hangzik az egyik parancs. — A mai napig valamennyien egész időnket és figyelmünket arra fordítottuk, hogy megtanuljuk a katonai kiképzést, készültünk arra, hogy a párt és a kormány első felhívására fegyverrel lépjünk fel a német fasiszta hódítók ellen. Most, amikor az ellenség szülővárosunk falai alá ért, eljött az ideje, hogy a nép, a párt és a kormány előtt teljesítsük katonai feladatunkat. Mindannyian mint egy ember állunk Sztálingrád védelmére! Kivédjük az ellenség támadását! A Vörös Hadsereggel együtt fogunk életünket sem kímélve harcolni minden hüvelyknyi sztálingrádi földért." Ez és ehhez hasonló lelkesedés és bátorság volt az, amely bár súlyos harcok és veszteségek árán, de lehetőséget adott a Szovjet Hadseregnek, hogy újabb hatalmas csapást készítsen elő a német fasiszta seregek ellen Sztálingrád falai alatt.

A könyv harmadik részének tárgyalását a szerzők a Szovjet Hadsereg nagy sztálingrádi ellentámadásának leírásával kezdik. Ez a nagyszabású hadművelet, amely aztán a Szovjet Hadsereg 1942—43-as nagy téli általános támadásába ment át, a gyökeres fordulat kezdetét jelentette a Nagy Honvédő Háború menetében. Sztálingrád falai alatt a német fasiszta hadsereg második nagy vereségét szenvedte el a keleti fronton, amelynek következtében harcoló erőinek igen jelentős részét veszítette el. A felsorolt számadatok élénken bizonyítják ezt. A Szovjet Hadsereg erői ezekben a harcokban bekerítettek 22 ellenséges hadosztályt,

szétvertek 36 hadosztályt — köztük 7 páncélos hadosztályt —, további 7 hadosztálynak pedig jelentős veszteségeket okoztak. Elpusztult 175.000 ellenséges katona és tiszt, 137.650 tiszt és katona esett fogságba. Elpusztult, vagy megrongálódott 1.800 ellenséges repülőgép, 3.250 harckocsi, 8.500 aknavető, 11.000 géppuska és több mint 20.000 gépkocsi. Ezt a hatalmas ember- és anyagveszteséget a német fasiszta hadsereg a háború folyamán soha többé nem tudta kiheverni. A nagy téli általános támadás eredményeképpen pedig a német és a szövetséges haderőket messze nyugatra vetette vissza a Szovjet Hadsereg, megteremtve ezzel az 1943-as nagy nyári támadás előfeltételeit.

Az 1943-as hadműveletek kibontakozása, de különösen a kurszki csata mégjobban a Szovjet Hadsereg oldalára tolta el az arányokat minden tekintetben. Azzal, hogy a Szovjet Hadsereg Kurszk alatt ismételten tönkre zúzta a német hadsereg részeit, végképp semmivé tette a német hadvezetés elgondolását Moszkva bekerítésére és elfoglalására. Ez a csata végérvényesen a Szovjet Hadsereg Főparancsnokságának kezébe adta a kezdeményezést a szovjet—német front valamennyi szakaszán, amit az 1944-es nagy támadó hadműveletek bizonyítanak.

Az 1943-as év — mint ahogy arra a szerzők bő anyagot szolgáltatnak — nemcsak a fronton volt a döntő fordulat éve, hanem a hátországban, az ipar és a mezőgazdaság fejlődésében is. A fronton elért sikerek természetesen nem választhatók el a hátország sikereitől. A szerzők ecsetelik azokat a nehézségeket, amelyeket a Szovjetunió iparának a háború kezdeti időszakában le kellett győzni (a német okkupáció által történt kiesés pótlása, az evakuált üzemek újbóli felszerelése és megindítása, új üzemek létesítése, munkaerő probléma stb.). Mindezen nehézségek ellenére a Szovjetunió ipara 1943-ban már nemcsak elérte a háború előtti szintet, hanem azt jelentősen túl is teljesítette. Komoly mértékben fejlődött a háború időszaka alatt az Ural, Szibéria vidéke és a szövetséges köztársaságok ipara. Egy példát említünk csak meg a sok közül. A Grúz Szövetségi Köztársaság 1943-ban már aknavetőket, géppisztolyokat, lángszórókat, a könnyűipara pedig több mint 6 millió komplett katonai ruházati felszerelést adott a frontnak. Hasonló eredmények születtek a mezőgazdaságban is. A tudomány új fegyverek konstruálásával, új gyártási eljárások kidolgozásával, új mezőgazdasági eljárásokkal járult hozzá a front győzelméhez.

Az 1943. évben tovább növekedett a szovjet nép partizánharca is a német fasiszta megszállók ellen. A hadtörténelemben eddig soha nem látott méreteket öltött ez a mozgalom. Ennek a mozgalomnak a felszámolását a német és szövetséges erőknek soha a háború folyamán nem sikerült elérniök, bár erre nem kis erőfeszítéseket tettek. A szerzők érdekes adatokkal bizonyítják azt a nagy erőfeszítést, amit a német

hadvezetőség alkalmazott a partizánmozgalom felszámolására. Ezek szerint 1942-től a német hadvezetőség

144 rendőri zászlóaljat,
27 rendőri ezredet,
10 SS-hadosztályt,
2 megszállóhadtestet,
20 német és más gyaloghadosztályt,
27 speciális csoportot

küldött a különböző partizánegységek ellen — sikertelenül. A veszteségek, amit a felszámolásra küldött egységek elszenvedtek, egy kis hadsereg felállításához volnának elegendők.

A partizánmozgalom valóban össznépi mozgalom volt. Erejük a néppel való szoros kapcsolatban rejlett. Olyan népi hősök nőttek ki ebben a mozgalomban, mint Kovpak, Fjodorov, Rudnyev, Zaszlonov, Kozlov, Szaburov és még sokan mások. Az a hatalmas összekovácsoltság, amely a Szovjet Hadsereg, a hátország munkásai és az ellenség hátában tevékenykedő partizánok között volt a Honvédő Háború idején — lett forrása a német fasizmus elleni döntő győzelemnek. Ezt az összeforrást pedig csak a szocialista rendszer teremthette meg, amely testvérekké nevelte a munkást, a parasztot és a tudomány művelőjét.

A könyv negyedik részében a szerzők a Szovjet Hadsereg 1944. évi nagy hadműveleteit tárgyalják. Erről az évről a szovjet hadtörténelem úgy beszél, mint a Nagy Honvédő Háború *döntő* évéről. És méltán. Az 1943-as év nagy sikereinek alapján 1944-ben a Szovjet Hadsereg az Északi Jeges-tengertől a Fekete-tengerig húzódó hatalmas kiterjedésű fronton támadásba ment át és egymás után tíz nagyszabású hadművelet végrehajtásával kiűzte a Szovjetunió területéről a német hódítókat és segítséget nyújtott a keleteurópai népeknek is a fasiszta elnyomás felszámolásához. Leningrád, a Jobbparti Ukrajna, Odessza, Krím, a Karél földszoros, Bjelorusszia, Nyugat-Ukrajna, Jassi, Kisinyev, Románia, Bulgária, a Balti államok, Magyarország és Jugoszlávia egy részének felszabadítása — ezek azok a nagyszerű küzdelmeknek az eredményei, amelyeket a Szovjet Hadsereg 1944 nyarán a német fasiszta hadsereg ellen győzelmesen megvívott. Ezek a sorozatos győzelmek nagyban növelték a Szovjetunió nemzetközi tekintélyét, elismert tényezője lett a világpolitika formálásának. Az általa felszabadított országok ugyanakkor szövetségesei lettek, és így a Szovjetunió megerősödve folytathatta küldetésének befejezését.

A könyv szerzői az ötödik részben a Nagy Honvédő Háború befejező időszakával, az 1945-ös hadműveleti és politikai eseményeivel foglalkoznak. Vázolva az 1945. első hónapjaiban kialakult nemzetközi helyzetet, rámutatnak arra, hogy a német fasizmus helyzete mennyire kilátásta-

lan volt. A Szovjet Hadsereg erői mindenütt a felszabadított országok területein, sőt március hónap végén már az Odera folyónál — Németország határainál állottak. Ebben az időben a hitleri Németország már elvesztette szövetségeseit, az ellene irányuló szövetség ugyanakkor megjobban megerősödött. A hitleri Németország már két fronton volt kénytelen háborút viselni. Ebben a helyzetben ült össze a Jalta-i konferencia, amelyen a Szovjetunió, USA és Anglia képviselői véglegesen megegyeztek a hitleri Németország teljes megsemmisítésének tervében.

1945. január 12-én a Balti államoktól a Kárpátokig húzódó területen négy szovjet front katonai egységei mentek át támadásba. Ennek eredményeképpen február hónapban felszabadult Budapest, Magyarország nagyobbik része, Varsó és Lengyelország nagyobbik része. Még január hónapban a Szovjet Hadsereg szétverte a keletporoszországi német fasiszta erőket és ezzel megsemmisítette a német militarizmus Kelet felé kinyújtott csápját. Április első napjaiban felszabadult hazánk, majd néhány napra rá Bécs is.

A jaltai egyezmény értelmében a Szovjet Hadsereg egységei tavasszal átkeltek az Oderán — és néhány hét múlva Berlin, a német fasizmus főfészke előtt álltak. Amikor a Szovjet Hadsereg hatalmas erőkkel megkezdte a német főváros ostromát, a német fasiszta vezetők mégegyszer megkísérelték, hogy a szövetségeseket egymás ellen kijátszák. Dönitz tengernagy felhívásában bejelentette, hogy a német hadsereg beszünteti ellenállását az amerikai és angol csapatok előtt és csak a Szovjet Hadsereg ellen viseli tovább a háborút. Azonban ez a kísérletük is kudarcba fulladt. A szövetséges haderők csapásai nem gyengültek. Berlin elfoglalásával és a Szovjet Hadsereg további előretörésével az Elba folyóhoz, megpecsételődött a német fasizmus sorsa. 1945. május 8-án a hitleri Németország feltétel nélkül kapitulált.

A könyv ötödik részének utolsó fejezetében a szerzők azzal a nagy erőfeszítéssel foglalkoznak, amelyet a Szovjet Hadsereg az imperialista Japán szétzúzásában kifejtett. Rámutatnak a szerzők arra, hogy bár Európában a hitleri Németország szétzúzásával a háború ugyan befejeződött, a világ népei azonban mégsem érezhették magukat biztonságban, mert a második világháború távolkeleti tűzfészke, az imperialista Japán még folytatta a népek leigázását célzó háborúját.

Az USA és Anglia haderőinek sikeres hadműveletei ellenére 1945 elején Japán még igen jelentős ember- (mintegy 5 milliós hadsereg), valamint légi- és tengeri erőkkel rendelkezett. Ebből az 5 milliós hadseregből a Szovjetunió határainak közvetlen közelében volt elhelyezve a több mint két millió főt számláló ún. Kvantung-hadsereg legkorszerűbb felszereléssel. Ezenkívül magában Japánban a hadseregnek még érintetlen tartalékai voltak, és Mandzsuria ipara még teljes kapacitással a japán hadigépezetnek dolgozott. Így tehát a német fasiszta szövetséges

leverésének dacára Japán még képes lett volna a hosszú időn át folytatandó háborúra. Ilyen volt a távolkeleti általános helyzet 1945. augusztus 8-ig, a Szovjetunió hadüzenetének napjáig.

A Szovjet Hadsereg szövetségesi kötelezettségét teljesítve 1945. augusztus 9-én reggel, mintegy négyezer kilométeres fronton kezdte meg támadását a Kvantung-hadsereg ellen, együttműködve a Mongol Néphadsereg egységeivel. A szovjet hadvezetőség célja ebben a hadműveletben az volt, hogy megossza a Kvantung-hadsereget, majd részenként semmisítse meg.

A Szovjet Hadseregnek a Kvantung-hadsereg ellen vívott hadművelete a II. világháború egyik legbonyolultabb hadműveletei közé tartozik. Ebben a hadműveletben nemcsak a szárazföldi és a légi, hanem ezekkel párhuzamosan a tengeri erők együttműködését is biztosítani kellett. Komplikálta még a hadműveletek vezetését az is, hogy a Szovjet Hadsereg ebben a hadműveletben alkalmazott a II. világháború folyamán először nagy tömegű légi deszant egységeket mélyen az ellenség hátában. Mindezeket a feladatokat a szovjet hadvezetőség kiválóan megoldotta, felhasználva azokat a gazdag tapasztalatokat, melyeket a Nagy Honvédő Háború eddigi menetében szerzett.

A Szovjet Hadsereg a támadás megindulása után nagy erőfeszítéssel, de gyorsan gyűrte le az előtte levő természetes akadályokat, és a Kvantung-hadsereg egységeinek ellenállását. E lendületes támadás eredményeképpen a Kvantung-hadsereget néhány napon belül sikerült részekre szabdalni, elvágni utánpótlásától és a felső vezetéstől. A japánok vesztesége élőerőben és technikában olyan méretű volt, hogy augusztus 19-én, — tehát a hadműveletek megindulása után 10 nappal — a Kvantung-hadsereg törzse érintkezésbe lépett a szovjet hadvezetőséggel, kifejezve óhaját a feltétel nélküli megadást illetően.

Hogy mennyire meglepte a japán hadvezetőséget a Szovjet Hadseregnek ez a koncentrált, gyors támadása, élénken illusztrálja az 5. japán hadsereg fogságba esett parancsnokának, Csimidzu Noricune altábornagynak nyilatkozata, amikor is többek között ezeket mondotta: „Mi nem gondoltuk, hogy az orosz hadsereg a tajga nehezen járható részén fog keresztül hatolni. Az oroszok ilyen villámtámadása a mi számunkra váratlan volt."

A fejezet befejező részében a szerzők értékelik a Szovjet Hadsereg történelmi jelentőségű győzelmét a japán Kvantunk-hadsereg felett, cáfolva azokat a kísérleteket, amelyek kisebbíteni akarják a Szovjet Hadsereg szerepét a Japán elleni háborúban.

1945. szeptember 2-án tehát befejeződött a szovjet nép számára az a hatalmas küzdelem, amelyet hazája szabadságáért és függetlenségéért folytatott több, mint négy éven keresztül. 1942-ben Hitler még nagy hangon kijelentette, hogy: „Mi megsemmisítjük Oroszországot úgy, hogy

soha többé nem lesz képes felemelkedni." Nos, a történelem másképpen ítélt!

A könyv befejező részében a szerzők a Szovjetunió győzelmének világtörténelmi jelentőségével foglalkoznak és rávilágítanak e valóban nagyszerű győzelem forrásaira is.

Elmondhatjuk, hogy a Szovjetunió Tudományos Akadémiája nagy szolgálatot tett e könyv közreadásával. Igen emeli a könyv tudományos értékét az a tény, hogy az eddigi hasonló témával foglalkozó könyvekhez viszonyítva sokkal reálisabban, tudományosabban tárja fel a Nagy Honvédő Háború történetét. Ez a munka már kiküszöböli a személyi kultuszból fakadó történelmietlen megállapításokat, és éppen ezért a történelem valódi alkotóját, a népet helyezi az előtérbe. Ugyancsak új a könyv periodizációja, amely kiküszöböli a személyi kultusszal kapcsolatos régebbi, nem eléggé tudományos korszakmeghatározásokat. Másrészről a szerzők alapos, tudományos, de ugyanakkor mindenki számára érthető formában megírt tanulmányaikkal elősegítették, hogy a történészek és a hadtörténészek komoly kézikönyvet kapjanak munkájuk elősegítésére.

Mucs Sándor őrnagy

KEMÉNY G. GÁBOR:

TÁRSADALOM ÉS NEMZETISÉG A SZABADSÁGHARC HADI LAPJAIBAN

Hadtörténelmi Intézet, Budapest, 1957.

Az 1848. évi hadi lapok történetével és társadalmi szerepével önálló mű vagy hosszabb tanulmány eddig még nem foglalkozott. E régóta fennálló hiányt pótolta most a Hadtörténelmi Intézet Kemény G. Gábor „Társadalom és nemzetiség a szabadságharc hadi lapjaiban" című könyvének kiadásával.

E munka megjelenésével a magyar sajtó történetének teljes tudományos feldolgozása egy lépéssel előbbre jutott.

A szerző új könyve értékes történelmi olvasmány mindenki számára, de különösen azok számára, akik közvetlen közelről kívánják megismerni az 1848—49-es magyar szabadságharc szereplőit és népi résztvevőit úgy, ahogyan őket a több, mint száz év előtti hadi lapok szerkesztői és munkatársai látták.

A könyv lapjain az egykori élet elevenedik meg. A szerző — amikor sorra elénk vonultatja a szabadságharc csatáit elevenen kísérő hadi lapok sorsát: keletkezését, fejlődését, megszűnését — ugyanakkor a hadi lapok cikkanyaga alapján széleskörűen elemzi a kor társadalmi mozgalmait és az 1848—49-es magyar szabadságharc halhatatlan hősei: Bem, Petőfi, Gábor Áron, Gál Sándor, Mack József és mások kapcsolatát a szabadságküzdelmét vívó magyar társadalom időben legtovább élő sajtótermékeivel.

*

A szerző könyvének első oldalain az 1849. évi hadi lapok: Honvéd, Brassói Lap, Székely Hirmondó, Hadi Lap (a Hadi Lap melléklete a Csíkszeredában megjelent „Csíki Gyutacs"), Komáromi Értesítő, Komáromi Lapok megjelenése körülményeit taglalja, bemutatva a hadi lapok szerkesztőit, akik Ocsvai Ferencen, a Honvéd szerkesztőjén kívül azelőtt soha nem szerkesztettek lapot. A hadi lapok munkatársainak többsége

is akkor vett először tollat a kezébe, amikor vidékükön az új hírlapok megjelentek.

A hadi lapok szerkesztői rendkívül nehéz helyzetben voltak. Sajtót, munkatársi gárdát, olvasótábort kellett teremteniök, és biztosítaniok kellett a hírlapok rendszeres megjelenését is, mert ehhez az adott viszonyok között a kormánytól sem kaphattak hathatós támogatást, mivel ezek a hírlapok nem a kormány és az országgyűlés változó székhelyein, Pesten, Debrecenben vagy Szegeden láttak napvilágot, hanem a hadműveleti központokban: Kolozsvárt, Brassón, a Székelyföldön és Komáromban.

A baloldali sajtóhoz sorolható 1849. évi hadi lapok nem kimondottan katonai sajtó, még kevésbé katonai szaksajtó. A „Honvéd" fogalom ezidőtájt a szabadságharcát vívó ország egész hadrakelt népét jelenti, a „hadi sajtó" a nemzeti függetlenségért és népi szabadságért folyó küzdelem résztvevőinek íródik. A hadi lapok munkatársai így nemcsak hadi dolgokról, hadi eseményekről cikkeznek, hanem hozzászólnak az ország népének sorsát eldöntő kérdésekhez is, melynek eredményeként nem egy fontos ügy rendezését célzó kormányrendelet született. A hadi lapok támogatták is a szabadságharc kormányát, amelyben a magyar függetlenség elsőrendű biztosítékát látták.

A szabadságharc hadi sajtójának létrejötte az 1848 végén bekövetkezett katonai helyzettel függ össze. A kormány és az országgyűlés Debrecenbe települt át. Ez a körülmény erősen kihatott a magyar sajtóra is. Debrecenben említésre méltó helyi lap nem volt. Az a néhány lap, ami megjelent, a változó helyzetben nem volt elegendő a gyakorlati szükséglet kielégítésére. Súlyos volt a helyzet a harcok súlypontjában, Erdélyben. A legérzékenyebb hiány a harcoló seregnél mutatkozott.

Ezen Bem segített. Bem utasítására és támogatásával Ocsvai Ferenc 1848 december 28-án a kolozsvári Méhes-nyomdában megjelenteti a Honvédet. Ocsvai programadó vezércikkében a következőket olvashatjuk: „Hirdetni fogja a ‚Honvéd' Magyarországnak a szó legmagasztosabb értelembe vett szabadságát és függetlenségét. Hirdetni fog jogegyenlőséget, semmi magánérdekre nem tekintve. Sujtani fogja a rosszat, jönne bár a nemzet imádottjától..."

A programadó vezércikket és a Honvédban megjelent írásokat tanulmányozva helyesen állapítja meg a szerző: „Világszabadság és magyar függetlenség, nemzetiségi béke és forradalmi erkölcs fonódik szerves, elválaszthatatlan egységbe annak az új, eddig ismeretlen újságtípusnak hasábjain, mely nemcsak a hadrakelt sereg buzdítására, eszmei lelkesítésére vállalkozott, hanem arra a nem kevésbé fontos feladatra is, hogy feltárni igyekezzék azokat a társadalmi ellentmondásokat, melyeknek feloldásán a szabadságharc jobb jövője fordul."

Bem táborában ott találjuk Debrecen kiváló nyomdászait is. Bem maga vitte őket a táborba, gondolva arra, hogy a hadműveletek során adódhat olyan helyzet, amikor a honvédlap nem tud állandó kapcsolatot tartani az egyes harcoló csapatokkal, de magának az egyes seregrészeknek, sőt egyes vidékeknek is szüksége lehet a maguk külön sajtójára. Bemnek ez az előrelátása helyesnek bizonyult. Az erdélyi hadjárat második szakaszában az általa kezdeményezett, vagy közvetlen utasítására alapított erdélyi helyi hadi lapok komoly hivatást töltöttek be. Ezek a helyi hadi lapok a harci készség ébrentartása, fokozása mellett a társadalmi reform megalkuvást nem ismerő hirdetői, szószólói is voltak.

Bem azonkívül, hogy serkentette, buzdította a szerkesztőket lapjaik megindítására, anyagi eszközökkel is segítette őket. A szerző könyvében olvashatjuk, hogy „... tábori nyomdáját ajándékozza Kézdivásárhelynek, hogy Fogarasi János, a Székely Hirdmondó szerkesztője megjelentethesse a lapot."

Kemény G. Gábor könyvéből kitűnik, hogy Bem sokat tett a hadi lapok létrehozása és azok folyamatos megjelenése érdekében, de kitűnik az is, hogy Bem szoros kapcsolatot tartott fenn ezekkel a lapokkal. Ennek ellenére — veti fel a szerző — „mindmáig megíratlan a Bem kezdeményezésére, illetve támogatásával létrejött hadi lapok és a szabadságharc nagy hadvezérének kapcsolata".

Az 1848—49-es magyar szabadságharc történetével foglalkozó történészek, haditörténészek feladata, hogy Bem kapcsolatát az 1849. évi hadi lapokkal egy tanulmány keretében megírják és azt megjelentetve közkinccsé tegyék. Ezzel nemcsak Kemény G. Gábor által jogosan felvetett hiányt pótolják történészeink, hadtörténészeink, hanem egy lépéssel hozzájárulnak a magyar sajtó történetének teljes tudományos feldolgozásához is.

Kevéssel a Honvéd megjelenése után — 1849. január 9-én jelent meg az ellenség által körülzárt Komáromban a Komáromi Értesítő, melynek alapítója és első szerkesztője Mack József, a magyar honvédtüzérség megteremtője volt. Mack József, a sajtó fokozott jelentőségét felismerve, sokat fáradozott annak érdekében, hogy a lap megjelenhessen, majd utána azért, hogy a lap betöltse hivatását.

A szerző a Komáromi Értesítő féléves, eseményekben gazdag működését vizsgálva, méltán állapítja meg, hogy „... az első komáromi lap... július 6-án bekövetkezett megszűnéséig a haladó szellem biztos bástyája volt az ostromok egész sorát kiállott Komáromban..."

Mack utódját, Rózsafit, a fiatal 19 éves forradalmár szerkesztőt a Klapkával Komáromba érkező Friebeisz István váltotta fel, aki július 11-én Komáromi Lapok címmel új hadi lapot indít, melynek szellemi irányítója Klapka volt. Az új komáromi lapra rányomta bélyegét szer-

kesztőjének és szellemi irányítójának politikája, mégis megállapítható, hogy a szabadságharc végső szakaszán betöltötte szerepét.

Az 1849. évi hadi sajtót sűrűn foglalkoztatta az az ellentmondás, amelyet a hadi lapok szerkesztői és munkatársai az „úr-paraszt", illetve az „úrkatona-közhonvéd" érdekellentétében észleltek. E kérdésekkel foglalkozó cikkek sorát találjuk az 1849. évi hadi lapokban. A szerző a nagyszámú vitacikkekből a legjellegzetesebb részeket idézi és vizsgálja könyvének „úr-paraszt" és az „úrkatona-közhonvéd" című részében. „Mindkét kérdésben megoszlanak a vélemények — állapítja meg a szerző —, aszerint, hogy a lapok szerkesztésében vagy éppen irányításában milyen felfogás érvényesül." Így például a Honvédnél az tapasztalható, hogy az ellentétes osztályérdekek képviselői felsorakoznak ügyük támogatására; a komáromi hadi lapokban ez csak a probléma katonai — „úrkatona-közhonvéd" — változatában figyelhető meg; a Székelyföldön, ahol a földesúri visszaélés a nép jelentékeny részét sújtja, a népi álláspont domborodik ki.

Az utolsó pozsonyi országgyűlés rendezetlenül hagyta a földkérdést. Az itt hozott úrbéri törvény azonban nem feledkezett meg a főurak kártalanításáról, de megfeledkezett az úrbéres jobbágyok több kategóriájáról. Az úrbéri törvény a földesurak kezén hagyta a regálékat és végérvényesen szentesítette a nemesi földbirtokosok 48 előtti nagyarányú földrablásait.

A részleges és felemás rendezés ellenére az 1848 földesurát mégis kínzó kétség gyötörte, mert a maga feudális osztályhelyzetének megrendülését látta benne. Nem véletlen tehát, hogy már 1848 tavaszától a földesurak törekvése egyrészt arra irányult, hogy az utolsó diéta vonatkozó rendelkezéseit a gyakorlatban meghiúsítsa, másrészt, hogy minden újabb reformnak elejét vegye.

A városi radikális értelmiségiek felismerik azt a veszélyt, ami az arisztokrácia és a megyei nemesség részéről az elért eredményt veszélyeztetik, azonban a Deák törvénytervezetével szemben elhangzó tiltakozásuk már megkésett. Az úrbéri kárpótlás határozott visszautasítása azonban ekkor sem hangzott el a haladó polgárság részéről.

Így állt a kérdés 1848 december végén, négy nappal előbb, hogy Kolozsvárt elhagyta a sajtót a Honvéd első száma.

A kármentesítés megszavazásáért indított országgyűlési vitában — mint ismeretes — a nemes-földesúri érdek nem tudta érvényesíteni akaratát és nyílt vereséget szenvedett. Ezt Deák december 30-án mondott beszédében maga is elismeri (Windischgrätz Pest felé közeledett).

A nép felé fordulást, a parasztság széles tömegeinek tudatos védelmét — Kossuthot idézve — programként állítja az olvasók elé a Komá-

romi Értesítő szerkesztője. „Célravezérlő eszközökül" társas összejöveteleket, a föld népe közti apostolkodást és néplapot ajánl, mert „márcziusi törvényeink felszabadították a népet több százados bilincseiből s valahára fel van jogosítva érezhetni emberi méltóságát. Azonban, hogy ez érzelem idején megteremhesse kívánt gyümölcsét, ne hagyjuk a népet magára..." A társadalom nem ismer többé urakat és szolgákat — hirdeti a lap egy későbbi száma. „E két név választotta el egymástól az emberi nemet s tudjuk a történelemből, hogy ez elválasztó vonalhoz képest a ‚chinai fal' csak úgy tűnik fel, mint egy selyemszál."

A függetlenségi nyilatkozatot követő hetekben a nép ügye kettős vonatkozásban szerepel a hadi sajtó hasábjain. Az első a kormány által bejelentett népfelkeléssel kapcsolatos. Kész-e a nép segítségünkre? — hangzik el a kérdés a Komáromi Értesítőben.

A nép felkészült. A felhívás után a népfelkelés országos mozgalommá vált. A tavaszi és koranyári csatákban s az ellenség hátában mindenütt ott voltak a népfelkelők. De a fölkelt nép nemcsak kötelességét ismeri, de jogait is kezdi követelni, amit a birtokos nemesség a veszély óráiban is leplezetlen aggodalommal szemlél.

Az úr-paraszt ellentét nemcsak a Honvédban, Komáromi Értesítőben, illetve a Komáromi Lapokban, hanem a kézdivásárhelyi Székely Hirmondóban, a csíkszeredai Hadi Lapban is felmerül.

A Komáromi Lapokban egy héttel a világosi fegyverletétel előtt a népről, mint a nemzet sorsát mozgató, de későn felismert erőforrásáról olvashatjuk:

„A népben az erő, hatalom, benne élünk és mozgunk... A népet cselekvő erőnek eddigelé nem tekinthettük, mert a régi rabszolgaságból még mindig nem tudott kivetkőzni... De most, midőn alig van vidék, hol ágyúink nem bömböltek volna, midőn megmutatók, milly édes szabadságért küzdeni, milly könnyű az a seb, az a halál, mellyet hazánkért szenvedünk... most biztosan lépend föl a nép..."

Az úr-paraszt viszony honvéd változata biztatóbb képet mutat. Ahol a nép fiaival együtt küzdő hadvezérek alatt szolgál a honvéd, nem érzi úgy társadalmi leszorítottságát. Bem gyalogcsainál, Gál utászainál, Mack tüzéreinél nem találkozunk panasszal a hadihelyzet viszontagságai, vagy a bánásmód miatt. Bemről, akit a székelyek „apjok"-nak neveznek, megkapó népi anekdóták jelennek meg a hadi lapokban. Az osztályellentét azonban a hadseregben is él. A hadi lapok cikkeiből kitűnik, hogy szerzőik felismerték a hadseregen belüli osztályellentéteket, azonban kevés olyan cikket találunk, amely az úr-paraszt ellentét honvéd változatát egész társadalmi mélységében tárgyalná.

Az 1848. évi, az egyenlőtlen elbánás következtében a gyakorlatban kezdettől fogva csődöt mondó nemzetőrségi törvény, melynek módo-

sítása, amit Táncsics is sürget, Debrecenben sem történt meg, okozta, hogy a nemzetőrmozgalom 1849 tavaszára elsorvadt, s a kérdés csupán keserű bírálatok, eredménytelen felhívások alakjában maradt fenn a hadi sajtóban. A szerző könyvének „Nemzetőrség és szabadcsapat" című részében ezeket vizsgálja és végül helyesen megállapítja: „A szabadcsapatok szervezői tehát félreértették a kormányzat szándékát. Az ellenség hátában nem került sor szervezett ellenállásra. A téli hadjárat kétségtelen eredményei után pedig a szabadcsapatok külön akciói inkább kárt, mint előnyt jelentettek, mert hozzájárultak az uralkodóház érdekét szolgáló erdélyi polgárháború meghosszabbításához."

Kemény G. Gábor könyvének már címében jelzi, hogy célja a társadalmi kérdést és benne a nemzetiségi kérdést is megvizsgálni a szabadságharc hadi sajtójának tükrében.

Ha közelebbről megvizsgáljuk a hadi lapok nemzetiségi vonatkozású közleményeit, egyrészt olyan cikkeket találunk, melyek az egyes nemzetiségekkel foglalkoznak, másrészt hosszabb eszmefuttatásokat és hozzászólásokat olvashatunk a nemzetiségi kérdésről általában és annak megoldási módozatairól.

A lapok legtöbbet az erdélyi román és szász kérdéssel foglalkoznak, ami világosan következik abból a körülményből, hogy a hat honvédlap közül négy Erdélyben jelent meg. Ezután sorrendben és mennyiségben a szerb és horvát, majd a szlovák nemzetiségi mozgalmat érintő híradások következnek. A szerző, ha röviden is, de tiszta képet ad a könyv olvasóinak a nemzetiségi kérdésről szóló vitákról.

Az állami függetlenség kinyilatkoztatása nem érte váratlanul a hadi sajtót. A hadi lapok egyértelműleg forró lelkesedéssel ünneplik a független Magyarországot. „Magunkévá kell tenni e határozatot s érvényesítésére vagyont, életet, mindent áldozni. Ki ezt minden következményeivel együtt magáévá nem teszi, az ellensége a hazának s érdeme szerint kell bánni vele" — idézi a szerző könyvének „Függetlenség — köztársaság" című részében a Honvédet.

A Komáromi Értesítő párhuzamot von 1848 márciusa és a függetlenségi nyilatkozat között. A rendkívüli szám írja, hogy Március 15 — Április 14 nélkül „súlytalan és írott malaszt" maradt volna. „Április 14 visszaadta Magyarországot önmagának, a szabad nemzetnek pedig egy ifjú erejű, ép karú s lelkes bajtársat adott..." A Brassói Lap tudósítja, hogy a városban állomásozó tisztikar háromezer példányban kinyomatta Kossuth április 14-i beszédét és a függetlenségi nyilatkozat szövegét. A Hadi Lap lelkes hangú beszámolót közöl a függetlenség kivívására rendezett gyergószentmiklósi ünnepségről. A Székely Hirmondó írásában arra hívja fel a figyelmet, hogy az igazi küzdelem csak most kezdődik az elnyomók, ármánykodók és a képmutatók ellen, „kik

az inség és közelnyomás napjait szeretnék újból visszavarázsolni". Mint ismeretes, az aggodalom nem volt indokolatlan. A közvélemény két táborra szakadt. A szerző tanulmányának ebben a részében a hadi lapok hasábjain keresztül a két tábor között folyó küzdelmet vizsgálja.

A szabadságharc hadi lapjaiban a munkások helyzetével foglalkozó közleményeket is olvashatunk. A közlemények tanulmányozásából megállapítható, hogy a hadi lapok szerkesztőit, levelezőit élénken foglalkoztatta a kézműves, bányász, vasipari és nyomdászmunkások sorsa. Figyelmük még az alkalmi munkások helyzetére is kiterjedt. A közlemények nem tükrözik az egységes, önálló munkásosztály képét, de nem is tükrözhették, mivel ilyen a szabadságharc idején nem létezett. A munkásság ekkor még fejletlen osztálya volt a magyar társadalomnak. Gyárnak nevezhető üzem nagyon kevés volt, így szervezett munkásosztály alkalmas termelőeszközök, gyárüzemek híján nem alakulhatott ki a szabadságharc korában. A meglévő munkásréteg közéleti kérdések iránt alig érdeklődik, az egykorú írások is csupán bérharcokról és sztrájkkísérletekről tudnak.

A hadi lapokból kitűnik, hogy a munkások fáradságot nem ismerve dolgoztak a szabadságharc érdekében. A nép fiai ott vannak a Dummel esztergályos lőporkészítő és ágyúöntő műhelyében is, ahol 40 font lőpor a napi teljesítmény. Marosvásárhelyről is a fiatal hadimunkások jó eredményeiről írnak a hadi lapok. A Brassói Lap Gábor Áronról és munkásairól ír lelkes hangon.

A hadi lapok levelezői híven beszámolnak a munkások és tervezők eredményeiről is. A tudósító jelen volt az ágyúöntéseknél. Ezt írja: „Irtóztatón szép látvány, előttünk áll a tűzokádó hegy miniatűr képe..., és a tűzhabokat... szerettük volna a népszabadság gyilkosainak hős vért szomjazó torkába folyasztani." A Honvédban olvashatjuk, hogy az újítások terén sem maradt el a szabadságharc munkása. Móser Sándor, „jelenleg százados", az új röppentyű ütegek feltalálója már hat tábort látott el az újfajta fegyverrel.

A hadi sajtó tudósítói nemcsak a gyárak munkásairól számolnak be lapjaik hasábjain, hanem beszámolnak a máramarosi nemes- és vasérckohó és bányák munkásainak munkájáról is. A Honvéd tudósítója például beszámol az új Kossuth-kohó felavatásáról.

A munkásságnak a társadalmi egyenlőtlenség, a szabadságharc kártevői és kerékkötői ellen felhozott panaszait is megtaláljuk a hadi lapok hasábjain. A Brassói Lap írja, hogy a helybeli csizmadia céh segédei az itt állomásozó honvédparancsnoktól kértek védelmet vezetőik feudális eljárása ellen, mert a céh még 1849 májusában is fenntartotta az 1 forint 36 krajcáros segéd hetibért és az iparűzés egyedáruságát, — az 1835. évi céhszabály alapján.

A hadi lapokban nemcsak az arisztokrácia, megyei bürokrácia és a feudális céhek, hanem a szabadságharc egyéb ellenségeiről is szó esik. Így a hadi sajtó ismételten foglalkozik a tavaszi vetést elhanyagolókkal, az ércpénzt eltüntető és bankjegyek felváltásával nyerészkedő űzérekkel, akiknek romboló munkája 1849 nyarán érzékenyen érezhető volt. Ugyanakkor nem feledkezik meg a hadi sajtó a korabeli napszámosokról, s a kézművesek kívánalmairól sem.

A hadi lapokban megjelent írásokból megállapítható, hogy a szabadságharc hadi lapjai őszinte érdeklődést tanúsítottak a munkások ügye iránt és közleményeikkel hozzájárultak ahhoz, hogy az egykorú szórványos közléseket néhány figyelemre méltó, értékes adalékkal gazdagítsák.

A megyei bürokrácia, melynek maradi tábora a vidék közigazgatási szerkezetét teljesen kezében tartotta, már az országgyűlési választások alkalmával, amikor a nép képviselőit valósággal kirekeszti a szabadságharc korának törvényhozásából, megmutatta, hogy milyen félelmetes retrográd erőt képvisel.

Amikor tehát a honvéd sajtó számontartja a megyei bürokrácia visszaéléseit és következetes, elvi harcot indít annak feudalizáló törekvései ellen, épp olyan társadalmi hivatást teljesít, mint a zsellérkérdésben, vagy a közkatonák jogainak elismerése körül.

A megyei bürokrácia és a nép érdekellentéte korán jelentkezett a hadi lapok hasábjain. A kérdést az utolsó hetekig végigkísérhetjük az önálló cikkek, felhívások, hozzászólások és hírlapi válaszok láncolatában. A szerző könyvének „A megyei bürokráciáról" című részében ezeket az írásokat vizsgálja, és ad hű képet a megyei bürokratákról, akik mindent elkövettek, hogy a magyar nép hősi küzdelmét akadályozzák, romlásba döntsék.

„A Mack-ügy az egykorú sajtóban" cím alatt veszi vizsgálat alá a szerző Mack Józsefnek, a magyar honvédtüzérség megteremtőjének, a Komáromi Értesítő alapítójának és első szerkesztőjének mozgalmas, küzdelmekkel telt életét.

„Mackot a korábbi történetírás és a memoár-írók nagy része — írja a szerző — rejtélyes és hányatott sorsú egyéniségnek, nagy vállalkozásokra képes, de alapjában kétes jellemnek ábrázolja, akinek életútját mértéktelen szenvedélyek, a vállalkozásokban megnyilatkozó felelőtlenség, anyagi kérdésekben gondatlanság, sőt árulás is kísérik..."

A szerző a fenti megállapítások cáfolatára számos ellenérvet hoz fel és Mack életútját lépésről lépésre kísérve bizonyítja be, hogy a vádak alaptalanok. „Mack József — állapítja meg a szerző — republikánus forradalmár volt, a köztársasági gondolat úttörője, egyik előharcosa a szabadságharc korában!"

A szerző könyvének befejező részében ismét visszatér a hadi lapokhoz és megállapítja: „A hadi lapok helyét az elmondottak figyelembevételével a szabadságharc haladó sajtójának táborában jelölhetjük meg. Ide sorolja e lapokat tiszta patriotizmusuk, a nép létérdekeinek világos felismerése és bátor hitvallásuk a világszabadság gondolata mellett..."

A kötet függelékében Busa Margit közli 1848—49 új sajtóbibliográfiáját, mely háromnegyed századdal Szinnyei József első összeállítása után korszerű, tudományos felmérését adja 1848—49 magyarországi sajtóéletének.

Molnár Pál százados

KURZ, H. R.:

A KATONAI TÖRZS ÉS VEZÉRKAR TÖRTÉNETE, FORMÁJA ÉS TÉNYKEDÉSE

(Kivonat az Allgemeine Schweizerische Militärzeitschrift 1956. 8., 9. és 10. számából.)

A szerző cikkében rövid történeti összefoglalót ad a katonai törzsek és a vezérkar kialakulásáról, szerepéről a hadsereg vezetésében. A bevezetőben szembeállítja az állam és egyház felépítését a hadsereg szervezetével és megállapítja, hogy azoktól eltérően a hadsereg szervezete nemcsak az egyes korok világos és egyszerű alapvonásait, hanem azok nemzetköziségét is visszatükrözi.

Mielőtt a katonai szervezet elveit közelebbről megvizsgálná, tisztázza a szervezés legfontosabb fogalmait.

I. Alapfogalmak

A legegyszerűbb és egyben a legeredetibb szervezési forma a vonalszervezet. Rajzban gula alakja van, melynek csúcsa a fővezér, aki az egészért viseli a felelősséget. Az alatta lévő sorban lévők feladatukat a fővezértől kapják, de csak saját hatáskörükben felelősek. Hasonló elv szerint következnek a gula további alsó sorai, egyre számosabb, de kisebb szervezési egységek. Az egyes sorokba tartozók egyenrangúak és egyenlő feladatokat hajtanak végre.

A vonalszervezet a fölé- és alárendeltség elvén épül fel. Mindenkinek csak egy közvetlen elöljárója van. Ezen alapszik a parancsnoki ténykedés egységessége, melyet az biztosít, hogy az egyes lépcsők vagy fokok kizárólag szolgálati úton érintkezhetnek. Minden jelentés és parancs szolgálati úton jut tovább, így biztosítják, hogy minden érdekelt tudomást szerezzen róla.

A fegyelem gondolatától áthatott vonalszervezet előnye, hogy élesen elválasztja az illetékességet és a felelősséget, egyben biztosítja a legfelsőbb vezetők helyzetét. A vonalszervezet mindenkor előnyös volt a

hadseregek számára, ez volt a katonai parancsnoki fölé- és alárendeltség tulajdonképpeni szervezeti formája. A vezértől kiváló képességet és munkaerőt kívánt meg. Kis kötelékben az egyes személy még meg tud felelni vezetői hivatásának, nagyobb kötelékben azonban a vezetői feladatok bonyolultabbak, ezért segítőkre van szükség.

A mai hadseregben a parancsnok segítőtársait törzsben egyesítik, ebből származik az úgynevezett „törzs- és vonalszervezet".[1]

A törzs mai értelemben a harcolókon kívül álló, szakemberekből összeválogatott, segítő és tehermentesítő szerve a parancsnoknak. A törzsnek nincs elhatározási és parancsadási joga, mert sohasem cselekedhet saját illetékességéből, hanem csakis a parancsnok nevében. Minden utasítást a parancsnoktól kap.

A katonai törzs fejlődése korszerű formában csak a 19. században kezdődött. A hadvezérek azonban már a korábbi időkben is összevonták főhadiszállásukon a különböző szakközegeiket, ezek azonban nem voltak azonosak a mai törzsekkel. A korszerű törzs a porosz hadseregfejlődés szüleménye.

A legújabb hadseregszervezés egy harmadik szervezési formához tért vissza, melyet már a korábbi évszázadokban is használtak a hadseregek, az úgynevezett „specialisták törzsszervezetéhez".[2] Ez a szervezési forma a specializálás gondolatán alapul. A vonalszervezet egyes, különleges feladatait erre kijelölt személyekre bízza, kiknek megfelelő képzettségük van. Az akadálymentes ügymenet érdekében a szolgálati út nem feltétlenül fontos és az egyes szervek közvetlenül is intézkedhetnek. Hátrányos, hogy a „működő személyek" néha két vagy több elöljáró parancsait is tartoznak követni, ami a fegyelemre nem mindig előnyös.

Ez a szervezeti forma különösen az amerikai hadseregben honosodott meg.

II. Történeti fejlődés

Történeti szempontból a legnagyobb nehézséget a műnyelv okozza. Ugyanannak a fogalomnak a kifejezésére korszakonként és országonként igen különböző elnevezéseket használtak, sőt az is előfordult, hogy korszerű elnevezéseket használtak korábbi időszakra vonatkozólag. Például a törzs nevét olyan korábbi idővel kapcsolatban is használták, amikor ez a név és fogalom még nem is létezett.

A törzs, a német „Stab" kifejezés eredete ellentmondó. Egyes írók a „Staat"-ra, vagyis az állam nevére vezetik vissza. Mások a bottal (Stab) hozzák kapcsolatba, mely évszázadokkal azelőtt a vezéri hatalom jelképe volt.

A) Az *ókorban* a vezérek arra törekedtek, hogy feladataikat segítő-

[1] „Stabs-und Linienorganisation"
[2] „Funktionalen Organisation"

személyekkel együtt oldják meg. Ezt állapíthatjuk meg a perzsáknál, majd később a görögöknél is. Nagy Sándor macedón király seregében ezeknek a segédeknek még igen alárendelt szerepük volt, mert a király személyesen vezetett. A segédeket inkább csak kémszolgálatra vagy tolmácsként alkalmazták és teljesen a király irányítása alatt állottak.

Róma történetének kezdetén a tribunok voltak a vezetősegédek, akik kéthavonként váltották egymást. Marius, de különösen Julius Caesar fejlesztette ezt a szervezetet, ugyanis sok hadsereghivatalnokot alkalmaztak a közigazgatási feladatok elvégzésére. Caesar főhadiszállásán a következők működtek:

1 questor, mint élelmezési tisztviselő,
1 cohors praetoria, mint legfelsőbb igazságügyi tisztviselő,
1 praefectus fabrorum, mint várépítő szakember,
10 kém és hírszerző szakember, mint consortium,
4 titkár és számos további segéd.

Ez a szervezet később a császárság, különösen Justinianus idején, igen népes lett.

B) *Középkor.* A lovagkor idejét figyelmen kívül hagyjuk, mert a lovagok nem vezérek, hanem csak előharcosok voltak, kisebb-nagyobb kíséretük élén. Csatához ezekből a csoportokból alakultak a harcászati kötelékek.

A középkor első egységes katonai formája a 14. században a zsoldoshadsereg volt. Ennek alapalakulata a század volt, mely nemsokára bizonyos állandó szervezetet kapott. Parancsnoka valamely előkelő személy, valódi vezetője a hadnagy, akinek segédei két zászlóvivő, egy őrmesterféle, egy tábori csendőr és egy számvivőaltisztféle voltak.

Az 1498. évben Philipps von Cleve kifejlesztette a szervezetet egészen az eredkötelékig és körülírta a főtábornagy, a főszállásmester, a főfoglár szolgálati kötelmeit. Ez a rendelkezés lett az alapja a Landsknecht[3] idők alapvető szabályzatának, Fronsperger: „Kriegsbuch" című munkájának. Fronsperger szerint a sereg legfőbb parancsnoka mellett a következő segédek voltak:

haditanácsosok és szemlebiztosok, mint tanácsadók és hadkiegészítők,
egy fillérmester, mint számadásvezető,
egy legfőbb élelmezőmester, mint élelmezési és utánpótlási szakember,
egy legfőbb szállásmester, mint a szállások felelőse,
egy tüzérszakértő, mint a tüzérség főnöke,
egy legfelsőbb tábori orvos,
egy herold, mint segédtiszt,
egy legfőbb vezérírnok,
egy gyújtogatómester, mint rombolási szakértő.

[3] zsoldos

Hasonló segédeket írt elő Fronsperger lefelé egészen a századokig, melyeknek segédközegei az alábbiak voltak:

az őrmester, aki a csapatot harchoz rendezi,
a fourir, aki a táborhelyet kijelöli,
a tábori borbély, aki az egészségügyről gondoskodik,
a seregdiák, aki a lajstromokat vezeti,
a Hurenweibel,[4] aki a markotányosokat és a vonatot felügyeli.

A Fronsperger-féle szervezet a főhadiszállást nem a mai értelemben jelöli meg, hanem az az elképzelése, hogy tüzetesen meghatározott feladatokra szakértőket kell alkalmazni és őket hatáskörrel és felelősséggel felruházni, hogy feladatukat önállóan meg tudják oldani. Voltak olyan feladatok, melyek a vezért kevésbé érintették, mert nem a harchoz tartoztak. Ilyen feladatok a toborzás, az utánszállítás, az elhelyezés, a hírszerzés és az orvosi szolgálat. Ezeknek közös elvégzésére az említett szakértőket egy főhadiszálláson egyesítették.

C) A francia forradalomig terjedő idő.

1. *Svédek.* Gusztáv Adolf király a svéd hadsereget a szervezés addig el nem ért fokára fejlesztette. A főhadiszállások szervezete a következő volt:

a) a hadseregé:
Gusztáv Adolf király és egy tábornagy, mint helyettes,
egy tüzérség tábornoka,
egy hadmérnökök tábornoka,
egy vezérszállásmester,
egy lovasság tábornoka (felderítés),
egy vezérhadbíró (legfelsőbb bíró),
egy vezérfoglár (hadseregrendőrfőnök).

b) az ezredeké:
egy ezredes és egy alezredes,
egy kvártélymesterfőnök,
kettő tábori lelkész,
kettő igazságügyi tiszt (bírák),
négy sebészorvos,
négy főfoglár és egy segédfoglár,
különféle segédszemélyzet.

c) a századoké:
százados,
egy fourir (megbízva az élelmezéssel),
egy felszerelésmester (megbízva a fegyverzettel és a lőszerrel),

[4] a sereget kísérő női hozzátartozók felügyelője

egy seregdiák (megbízva a pénzkezeléssel és a zsolddal),
három dobos.

Gusztáv Adolf szervezése azt a célt szolgálta, hogy a vezért tehermentesítsék olyan teendőktől, melyek főfeladatában, a vezetésben többékevésbé gátolják.

2. *Nagybritannia.* Cromwell 1645-ben az angol hadsereg főhadiszállásának szervezésében a Gusztáv Adolf-féle szervezetet vette mintául. Azonkívül hasonló, de kisebb saját főhadiszállást kapott a gyalogság, a lovasság és a vonat.

Marlborough a 18. század elején a dandárokat is ellátta kisebb főhadiszállással.

3. *Franciaország.* A francia hadsereg élén a 18. században a Connétable de France — alkirály-féle — állt, bizonyos tekintetben a későbbi porosz szervezet szerinti vezérkar főnöke. A franciák egyébként nagyon sok külön főhadiszállást szerveztek a különböző fegyvernemek, csapatnemek és egyéb haditestületek részére. Szóval igyekeztek decentralizálni.

4. *Poroszország.* Frigyes Vilmos a nagy választófejedelem, a törzsek szervezésénél Gusztáv Adolf svéd király példáját követve már 1650-ben megalapította a főhadiszállásmesteri törzset, mely a második világháború végéig, 1945-ig fennállott. Itt minden szakma és szolgálati ág gondosan kiválogatott és kiképzett szakemberek kezében volt.

5. *Ausztria — Olaszország — Oroszország.*

Ausztriában a főhadiszállásmesteri hivatal a 17. század végén a török háború alatt létesült. Savoyai Jenő, mint hadvezér 1697-ben a következő listát adta ki róla:

vezérszállásmester,
vezérszállásmester helyettese,
törzsszállásmester,
vezérkocsimester,
a tábori csendőrök kapitánya,
vezérhadbíró,
vezérhadbiztos,
hadmérnökök,
orvosok, gyógyszerészek és törzsborbélyok,
tolmácsok,
tábori postahivatalnokok.

A főhadiszállásmesteri hivatal részére később ismételten adtak ki újabb és újabb szabályzatot. A testület tagjainak később főhivatása a térképezés lett.

Olaszországban a megfelelő szervezet 1655-ből ismeretes. Ez a törzs csak a 19. században jutott szerephez.

Napoleon vezéri egyéniségéből csírázott ki a korszerű törzsszervezet.

Oroszországban a vezérkart Nagy Péter cár alapította meg. Az első vezérkari főnököt 1701-ben nevezték ki, majd 1710-ben segédszemélyzetet osztottak be mellé. II. Katalin cárnő a vezérkarnak állandó szervezetet adott. A vezérkar erősen porosz befolyás alatt állott.

6. *Svájc.* Már 1481-ből eredő okmányok bizonyítják, hogy a „törzs" név a katonai szervezetben már régen használatos volt, de nem a mai értelemben. Svájc a későbbi évszázadokban külföldi mintákra szervezte a hadsereget és annak törzseit, így a vezérkart is, mely utóbbi már a 18. század közepén igen népes volt.

D) A francia forradalom kora.

1. *Franciaország.* A francia forradalom az egyes fegyvernemek főhadiszállásait közös testületbe vonta össze. A hadseregek mindegyikéhez egy tábornok került, mint vezérkari főnök, a hadosztályok részére pedig saját vezérkari főnököt szerveztek. Az előbbiek főhadiszállásához tartozott:

a vezénylő tábornok,
a vezérkari főnök és beosztott tisztjei,
a tüzérparancsnok és vezérkari főnöke,
a szertárak igazgatója,
a vonat szemlélője,
a hadmérnök parancsnok,
a gyalogság tábornokai,
a lovasság parancsnoka és vezérkari főnöke,
a kormányzó tábornokok,
a kíséret tábornokai és tisztjei,
a hadsegédek.

Napoleonnak nem volt szüksége törzsre, neki csak segédek kellettek, mert ő a legkisebb részletig mindent ismert maga. Nemcsak az elhatározásait rögzítette maga, hanem a végrehajtási parancsokat is a legszabatosabban mondta tollba. Mellette tehát sem tanácsadók, sem munkatársak nem voltak, csak végrehajtók. Maga Berthier sem volt a tulajdonképpeni értelemben vett vezérkari főnök, hanem egyszerűen hivatalfőnök. Napoleon mindenkivel csak írásban érintkezett, ezeket az írásbeli rendelkezéseket Berthiernek még ki kellett egészítenie és az illetékeseknek megküldenie. Napoleon a maga részéről azt kívánta meg a vezérkari tiszttől, hogy ismerje a térképet, tudja a felderítés határát, és ábrázolja a legbonyolultabb hadmozdulatokat is.

A törzsmunkát és a formaszerű tevékenységet nem nagyon sürgette. A beosztott tiszteket gyakran kiküldte tapasztalatszerzésre a csapatokhoz. Ezen az úton az alsóbbfokú törzseknél értékes tapasztalatokat gyűjtöttek, melyeket aztán kiértékeltek. Ezen az alapon értékes irodalom fejlődött ki.

Napoleon főhadiszállása hadvezéri eszköz volt, mégpedig az egyértelmű felfogás és az együttes felelősség révén.

2. *Poroszország.* Massenbach ezredes dolgozta ki 1803-ban a vezérkar szervezetét és szolgálati utasítását, melyet a király elfogadott. A tábornokok állandó törzseket kaptak. A főhadiszállásmesteri törzs ennek alapján a következőképpen volt összeállítva:

egy főhadiszállásmester,
három főhadiszállásmesterhelyettes,
hat hadiszállásmester,
hat hadiszállásmesterhelyettes,
hat segédtiszt,
hat futár,
hat katonai térképész.

Az új szervezet, melyet ekkor még senkisem tudott helyesen felhasználni, nem tudta elhárítani az 1806. évi katasztrófát. A visszavonulásnál azonban Blücher és a tudományosan képzett vezérkari főnök, Scharnhorst együttműködése kitűnő példával szolgált a jövőre.

Scharnhorst 1808. évi javaslata alapján létesített állandó vezérkar négy csoportra tagozódott:

1. csoport — hadászat és harcászat,
2. csoport — a hadsereg belső ügyei,
3. csoport — a tüzérség és lőszer,
4. csoport — utánszállítás kérdései.

Ennek a felépítésnek az alapján kellett a hadosztálytörzseknek is tagozódni.

Az 1810. évben a főhadiszállásmesteri törzs neve „vezérkar"[5] lett, melynek első tisztje a „vezérkar főnöke"[6] elnevezést kapta. A működő hadsereg egységeit francia mintára vegyes fegyvernemekből alakították.

A csata most már nem művészies hadgyakorlat volt, hanem a különböző seregtestek tervszerű együttműködése. Most már nem volt elegendő, hogy a sereg részeit zárt csatarendben vezessék az ellenség ellen, így az alsóbbparancsnokok is vezetők lettek. Ekkor váltak szükségessé az iskolázott vezetősegédek, akik most már nemcsak lényegtelen segédteendőket végeztek.

Az 1812. évi hadjáratban York tábornok hadtestének vezérkara a következő szervezetet mutatta:

Vezénylő tábornok,
egy vezérkari főnök,
egy szállásmester,
négy vezérkari hadnagy,

[5] „Generalstab"
[6] „Generalstabschef"

a hadtest második parancsnoka,

egy őrnagy, egy százados, egy hadnagy a vezérkartól,
egy őrnagy, egy lovasszázados parancsőrtiszt,

a gyalogság parancsnoka,

kettő őrnagy, egy hadnagy a vezérkartól,
kettő hadnagy parancsőrtiszt,

a lovasság parancsnoka,

egy szállásmester,
kettő hadnagy a vezérkartól,
egy hadnagy parancsőrtiszt.

Az 1813—15. évi felszabadító háborúk alatt működtek először a porosz seregtestek vezérkari főnökei, mint a parancsnokok legszorosabb munkatársai és irányító tanácsadói — de kifelé egészen a háttérben maradtak. Scharnhorst, Boyen, Gneisenau, Grolmann és mások, ennek ellenére történelmileg elismert részesei a felszabadító háborúk dicsőségének. A vezér és a vezérkari főnök együttműködésének történelmi időszaka ez.

Gneisenau külön tanulmányban fejtette ki a vezér és vezérkari főnökének együttes felelősségét a csapatvezetésben. Véleményük eltérése esetén a vezérkari testület főnöke döntött. Ezzel a vezérkar hatásköre megszilárdult és külön vezérkari fölé- és alárendeltség létesült, mely később a német hadvezetés döntő sajátossága lett. Müffling 1822-ben szerkesztett utasításában kifejtette, hogy a vezérkari tiszt nem egyszerű végrehajtó közeg, hanem a vezérrel felelősségben osztozó tanácsadó.

Ezeknek az új eszméknek gyakorlati kipróbálására tudományos irodalom fejlődött ki, egyelőre csak francia források feldolgozásával, később már német eredeti művek is születtek a Napoleon-i háborúkban gyűjtött anyagból. A vezérkari tudományos irodalomnak Clausewitz volt a mestere.

3. *Ausztria.* A korszerű osztrák vezérkar Károly főherceg műve, aki 1801-ben meghatározta a vezérkar belső és külső alakját azzal, hogy mint főhadiszállásmesteri törzs a hadvezér szerve, mint vezérkar pedig a többi tábornoki kar segédközege. A vezérkari tisztek főhivatását most már nem a térképezési munkák képezték, hanem szorosabb kapcsolatba kerültek a csapattal, azonkívül hadműveleti és közigazgatási szolgálatot is elláttak.

Radetzky 1811. évi javaslatában felszínre vetette a vezérkar fejlesztésének kérdését és a vezérkar, valamint a főhadsegédi hivatal közt a vetélkedés eloszlatását. A vezérkari főnök a parancsokat csak a vezér nevében írja alá, csak a fontosabbakat írja a vezér személyesen alá. A vezér parancsaiból eredő rendelkezések kiadása a vezérkari főnök hivatása és azok megvalósításáért felel is.

Az 1813. évi háborúban Radetzky, mint Schwarzenberg táborszernagy vezérkari főnöke, a fent elmondottakat valóra váltotta.

4. *Nagybritannia, Oroszország, Amerika.*

A brit főhadiszálláshoz a főhadiszállásmester, a katonai titkárság és a főhadsegéd tartozott. Az elsőnek, bár vezérkari főnökféle volt, teendői korlátozottak voltak, mivel Wellingtonnak, Napoleonhoz hasonlóan, nem volt szüksége törzsre.

Oroszországban 1796-ban a vezérkari testület tagjait az egyes hadseregekre és hadosztályokra osztották fel. A nagy vezérkar sokáig a hadügyminisztérium része volt és a táborok telepítési ügyeivel, a laktáborozásokkal és hasonlókkal foglalkozott.

Amerikában Steuben porosz tiszt az amerikai hadseregbe az akkori porosz vezérkari szervezetet vezette be, ennek alapján Washington 1775-ben a hadsereg vezetőszerveit átszervezte. A főhadiszállás 1792-ben a következőképpen tagozódott:

egy főtábornok,
négy dandárnok,
egy hadsegéd,
egy szállásmester,
egy alszállásmester,
egy seborvos,
egy lelkész.

E) A 19. század.

1. *Poroszország.* Az 1821. évben a vezérkar kikerült a hadügyminiszter fennhatósága alól, ez a vezérkar helyzetét megszilárdította. Ezentúl „nagyvezérkarra"[7] és „csapatvezérkarra"[8] tagozódott.

A porosz vezérkar Moltke alatt fejlődött ki. Az 1864. évi dán háború alatt a vezérkar például Berlinben maradt és befolyása csekély volt. Két év múlva azonban már kiépítették és kivonták a hadügyminiszter fennhatósága alól.

Moltke és eredményei a porosz vezérkarnak, különösen Königgrätz és Sedan után, mítoszt teremtettek. Moltke kiváló szellemet adott a vezérkarnak, mely utóbbiról von der Seeckt, mint csodálatosról beszélhetett.

A fejlődés ilyen foka csak a különleges porosz viszonyok között volt lehetséges, ahol bár az uralkodó a haderő legfőbb ura, a hadműveleteket mégis a vezérkar főnöke irányítja. Moltke ugyanis minden hadműveleti kérdésben először az uralkodó jóváhagyását kérte ki, aki mindenben követte tanácsait. Moltke szerint a vezérkar olyan szervezet, amelyben

[7] „Grosse Generalstab"
[8] „Truppengeneralstab"

képzett segédek működnek az egységes vezetésben. A vezérkarnak a legnagyszerűbb erényekben kell bővelkednie.

A porosz vezérkarban 1891-ben kezdődött a Schlieffen-korszak, melyben a lehetséges tömegháborúk részére nagyszabású terveket dolgoztak ki.

2. *Franciaország.* A francia vezérkar a 19. században számos átszervezésen ment keresztül. Az 1818. évben királyi vezérkari testület létesült, melynek meghatározott számú állandó tagja volt. A vezérkarnak külön főnöke nem volt, teendőit a hadügyminiszter látta el. Az 1870—71. évi háború elvesztését a közvélemény a vezérkarnak tulajdonította.

A francia és a német vezérkari szolgálat között az volt a főkülönbség, hogy a francia vezérkari tiszt csak egyszerű segédközeg volt, a németnek azonban szerepe volt a magasabbrendű vezetési kérdésekben is.

3. *Ausztria.* A vezérkar sokáig a hadügyminiszter és egyben a legfőbb udvari haditanács fennhatósága alatt állott, amellett állandó vetélkedésben volt az 1856-ban létesült hadsegédi testülettel, ami az együttműködést megnehezítette. Albrecht főherceg kezdeményezésére később a két testületet egyesítették.

Az 1866. évi háború elvesztését a vezérkarnak rótták fel, bár annak a hadvezetésben nem volt döntő befolyása. Az 1874. évben a vezérkart „nagyvezérkarra", egy „mellékvezérkarra"[9] és egy „csapatvezérkarra" osztották, de pár év múlva a császárnak közvetlenül alárendelve, ismét egyesítették.

4. *Anglia, Amerika, Oroszország, Olaszország.*

a) *Nagybritanniában* a porosz fegyverek eredményei, majd a krimi háború, azután a búr háború tapasztalatai alapján 1904-ben szervezték újjá a vezérkart. Wilkinson katonai író volt e téren úttörő, majd Haldane hadügyminiszter folytatta. Ő kapcsolatba hozta a porosz rendszert az angol tradícióval, amellett a vezérkart, mint katonai tervezőhelyet is megtartotta.

Egy angol magasabb parancsnokság vezérkara a következő volt:
a hadsegédi testület (személyügyek és a belső szolgálat részére),
a főszállásmesteri törzs (vezérkari teendőkre),
a parancsnok személyi törzse,
a tüzérség parancsnoksága,
a hadmérnökök parancsnoksága,
az élelmezési ügyek biztosa.

b) Az *amerikai* vezérkar további kiépítése a secessiósháború, a spanyol-amerikai háború és a Philippi-szigeteken lefolyt harcok tapasztalatai alapján történt. Elihu Root alatt 1903-ban működőképes vezérkar létesült, melynél a franciákat, angolokat és németeket vették példának.

[9] „Nebenetat"

Mivel azonban a hadsereg békelétszáma csekély volt, olyan tulajdonképpeni vezérkari testületté nem válhatott mint amilyen a német vezérkar volt.

c) Az *orosz* vezérkar a hadügyminisztérium befolyása alól szintén felszabadult 1865-ben, de csak később, az orosz—japán háború után lett azzá a szervezetté, mely békében nemcsak egyik ága a katonai igazgatásnak, hanem előkészítője is egy esetleges háborúnak. Ezért a vezérkar főnökének állása béke idején egy csapatvezérrel volt egyenlő.

d) Az *olasz* vezérkart 1861-ben szervezték újjá, de csak 1882-ben lett önálló.

F) A német vezérkar az első és második világháborúban.

A hadsereg főhadura ugyan a császár volt, a valóságban azonban a vezérkar főnöke, sőt később az úgynevezett „társfelelős főhadiszállásmester",[10] Ludendorff irányította a hadműveleteket. A hadseregek és a hadseregcsoportok parancsnokai sokszor a német uralkodóhercegi családok tagjai voltak, akik a vezetést hadvezéri képesség hiányában vezérkari főnökeik kezébe adták át, amiből a vezérkar „mellékkormányzása"[11] keletkezett, sokszor hátrányos eredményekkel. Az angol Fuller szerint így a vezér tulajdonképpen alá volt rendelve vezérkarának, ami veszedelmes volt.

A Versailles-i békeszerződés éppen ezért megszüntette a „nagyvezérkart" és csak a „csapatvezérkart" hagyta meg, „vezértörzs"[12] név alatt. Seeckt a vezérkari főnököt a vezér „tanácsadójaként" jelölte meg.

Az 1935. évben ismét életre kelt a „hadsereg vezérkara",[13] de nem a régi hatáskörben, melyet az utolsó tulajdonképpeni német vezérkari főnök, Beck vezérezredes hiába igyekezett visszaállítani.

A második világháború alatt a német vezérkar a hatalombitorló Hitler egyszerű segédeszközévé süllyedt.

Az Amerikai Egyesült Államokban 1942-ig törzs- és vonalszervezet volt, ekkor Brown igyekezett a hadsereget a vezérkartól megszabadítani. A vezérkart általában parancsnokságokkal pótolták. A parancsnoknak a légiszolgálat, az erődítő szolgálat és a hírszerző szolgálat állt a rendelkezésére. Ezzel a rendszerrel a vezérkari tisztek számát több mint a felével csökkentették.

[10] „mitverantwortliche Generalquartiermesiter"
[11] „Nebenregierung".
[12] „Führerstab"
[13] „Generalstab des Heeres"

G) *A svájci viszonyok.*

A svájci vezérkar intézménye minden időben az európai mértékadó katonai hatalmak felfogásához igazodott. Jomini javaslatai és Dufour időszaka a francia mintát követte. Dufour vezérkari főnöke nem volt egyéb, mint irodafőnök. Csak az 1874. évi katonai szervezet adott szilárd alapot és ezzel a német példa lett irányadó, még a lényegtelen kérdésekben is. A többi hadsereggel ellentétben Svájcban nincs külön vezérkari szervezet. A szükséges utasításokat a többi szabályzat tartalmazza.

III. A katonai törzsszervezet elvei

A) *A törzsek feladatai és helyzete.*

A német felfogás szerint a vezérkar a vezetés támogatására hivatott szervezet. Nagy seregkötelékeket a vezér egymagában nem képes áttekinteni, ezért szüksége van olyan segítségre, amely biztosítja az egységes hadvezetést a részletekben is.

Nem lehet tüzetesen meghatározni, hogy mi a teendője magának a vezérnek és mi a vezérkarnak. Seeckt meghatározása szerint a vezérkarnak mindazt kell végeznie, amit a vezér maga nem képes megtenni, azonkívül ügyelnie kell, hogy a kiadandó intézkedések szabatosak legyenek és minden megtörténjék, ha a parancsnok nem is rendelte azt kifejezetten el. Szükség esetén a vezér részére olyan javaslat is teendő, mely a vezér hatáskörébe vág.

A parancsnok ellenőrzésre is használhatja vezérkarát. Az ellenőrzésnél azonban vigyázni kell arra, nehogy hatáskörben és felelősségben zavar támadjon.

A vezérkar feladata tehát négyféle:

a) a parancsnokot okmányokkal tájékoztatni és a tervezésben segédkezni,

b) a parancsnok elhatározásának valóra váltása,

c) a vezetésben ellenőrzéssel és egybehangolással segíteni,

d) saját hatáskörben a kisebb ügyeket elintézni.

A vezérkarnak mindenben tájékozottnak kell lenni, ezért a vezérkar nem lehet egyszerű segédmunkás, hanem csendben cselekvő, együtt gondolkozó és szellemileg részes alkotó eleme a vezetésnek, a vezér személyiségének mintegy kiterjesztése. Nem lehet akaratnélküli eszköz a vezér kezében. A vezérkar tehát minden és mégis semmi. Semmi azért, mert magában mitsem tehet, egész ténykedése a vezér tekintélyére támaszkodik és azért minden, mert nélküle nem lenne vezetés.

B) *A parancsnok és a vezérkar közötti viszony.*

A parancsnok és vezérkari főnöke között teljes egyetértésnek kell lennie. Csak a kölcsönös bizalom, megértés és megbecsülés alapján lehetséges ez. Von Sprecher hadtestparancsnok a fiatal vezérkari tisztekhez intézett beszédében mondotta, hogy ne várjanak pályájukon külső megtiszteltetést és kitüntetést, mert a vezérkari tiszt munkálkodása a színfalak mögött játszódik le és akkor a legértékesebb, ha kívülről nem látható. Ha az eredmény jó, akkor az a parancsnok érdeme, ha pedig nem jó, akkor a vezérkari tiszt a hibás, hiszen azért van itt.

Felmerül a kérdés, hogy milyen legyen a vezérkari főnök helyzete a parancsnokával szemben. Lehet-e ő a parancsnok helyettese? Kétségtelen, hogy vannak esetek, amikor rövid időre, meghatározott szűkebb hatáskörben kénytelen helyettesíteni parancsnokát, de általánosságban megállapíthatjuk, hogy ő nem helyettes, hanem csak részese a parancsnoksági munkának.

A vezérkari főnök tanácsadási joga és kötelessége terén sem tudunk pontos szabályt felállítani. Ez nagyrészt a kettőjük közötti személyes viszonytól függ. Annál kisebb térre szorul, minél inkább szakember és specialista a parancsnok.

Itt érünk a felelősség fontos kérdéséhez. A felelősség oszthatatlan és csakúgy, mint a parancsadási jog, egyedül a parancsnokot terheli, még akkor is, ha a végrehajtás egyes részleteit nem is ismeri, és nem is tudja áttekinteni. A vezérkari főnöknek is van természetesen felelőssége, de inkább a törzs működése terén. Innen ered az a közismert megállapítás, hogy a parancsnok a tettekért, a vezérkari tiszt pedig a tanácsokért felelős.

Emlékezetes az az érdekes vita, amely az 1866. évi vesztett háború után Ausztriában zajlott le a vezérkar felelőssége tárgyában. Kraus tábornok „Moltke, Benedek und Napoleon" című tanulmányában megállapítja, hogy egyedül a hadvezér viseli a felelősség terhét és a vezérkari főnök — álljon az akár egy hadosztály, akár egy hadsereg élén — csak kis részét viseli a felelősségnek és azt is csak a parancsnokával szemben. Kraus szerint ez egy rendkívül bölcs rendszer, mert így a vezérkari főnök helyzetmegítélés és tervek készítése terén sokkal szabadabban dolgozhat.

C) *A törzsek tagozódása és munkarendje.*

A parancsnoki törzsek, mint a vezetés ideggócai, több vagy kevesebb személyből állhatnak aszerint, hogy milyen fokozatú a parancsnokság. A törzsek vezérkari tisztekből és egyéb tisztekből állanak. A vezérkari tisztek magasabb kiképzésben részesülnek és tudásuk általános jellegű,

kiterjed a vezetés minden ágára. A törzs többi tisztje ezzel szemben specialista és csak a vezetés bizonyos szakágazataiban járatos. Mellettük vannak még a segédtisztek és a parancsőrtisztek. A törzs élén a vezérkari főnök áll, aki annak a munkáját vezeti és érte a parancsnokkal szemben egyedül felelős. Természetesen azt a törzset szervezték meg jól, amely a feladatát a lehető legkisebb létszámmal tudja megoldani.

A világ valamennyi magasabb parancsnoki törzse majdnem egyformán van megszervezve. A törzs egyik része a tisztán vezérkari jellegű munkát, a másik része pedig a szolgálati ágak munkáját látja el.

A korszerű hadvezetés, miként Patton tábornok emlegeti, bizonyos esetekben a közvetlen vezetés céljait szolgálja, teljesen szűkreszabott törzsek előre való kikülönítését is szükségessé teszi.

A jövő kilátásai

A második világháború utáni amerikai katonai irodalom sokat foglalkozik a magasabb parancsnoki törzsek szervezésével és jövendő fejlődésével. Főleg Alvin Brown könyvét emlegetik, aki megállapítja, hogy a katonai törzsek ma már nem felelnek meg hivatásuknak, mert még a parancsnok nevében sem tudják áttekinteni a roppant szájjelágazó és specializálódott munkakört. Vissza fognak térni a 18. század szervezéséhez, ahol az egyes ágazatok külön parancsnokságként önállóan működtek. Ez azonban csak a nagyhatalmak hadseregeire érvényes elképzelés.

A cikkíró aránylag rövid tanulmány keretében foglalta össze ezt a nagy anyagot, de teljes áttekintést nyújtott a törzsek és vezérkarok történeti fejlődéséről az egyes országokban és mai feladatairól.

W. A.-né

HEINZ GUDERIAN:

ERINNERUNGEN EINES SOLDATEN

Welsermühl, Wels, 1951.

A második világháború utáni időszak nyugat-német katonaíróinak munkássága magán viseli azt a törekvést, hogy igazolja a német militarista szellem újjáéledésének létjogosultságát és ezen keresztül a német nép elhivatottságát a Szovjetunió elleni harcra. Ennek megfelelően Nyugat-Németországban nap mint nap jelennek meg olyan sajtótermékek, amelyek az elmúlt háború gyakorlati tapasztalataiból kiindulva, igyekeznek bizonyítani, hogy a háborút nem a német katona, hanem Hitler megalapozatlan hadászati elképzelései következtében vesztették el.

Kitűnő példája ennek Guderian itt ismertetett könyve, amely a német páncélos fegyvernem kialakulásának és a második világháború hadműveleteinek bemutatásán keresztül igyekszik a fenti célt elérni.

Helytelenül járnánk el azonban, ha a könyvet csak ebből a szempontból tanulmányoznánk. Ha Guderian munkáját a katona szemével vizsgáljuk meg, egész sor hasznos következtetést vonhatunk le a német hadászati és hadműveleti vezetésre vonatkozólag. Ez azért jelentős, mert Guderiant a német páncélos fegyvernem megteremtőjének, a páncélos és gépesített csapatok alkalmazási elveinek kidolgozása terén úttörőnek tartja az egész nyugati világ. Műveit jelenleg is igen sokan olvassák és így hatást gyakorolnak a páncélos csapatok jövőbeni alkalmazására is.

A második világháborúval foglalkozó hadtörténész számára viszont abból a szempontból figyelemre méltó a könyv, hogy igen sok adatot tartalmaz, amely ezideig általában ismeretlen volt.

Természetesen óva kell mindenkit intenünk attól, hogy a könyvet minden kritika nélkül vegye kezébe és a benne szereplő adatokat, mint egyedül irányadókat kezelje. Nem szabad elfelejtenünk, hogy Guderian is, mint minden más nyugat-német katonaíró igyekszik saját háborús magatartását igazolni és azt bizonyítani, hogy csak ő akarta helyesen, azaz mindig mások voltak azok, akik hibáztak.

A könyv első része a német páncélos csapatok megteremtésével fog-

lalkozik. Guderian saját tapasztalatán keresztül sorolja fel azokat az akadályokat, amellyel az első világháború után a harckocsi híveinek meg kellett küzdeniök. Különösen a lovasság részéről érte őket támadás. Leírja, hogy a hadgyakorlatokon elsősorban gépesített- és páncélos egységek mozgékonyságát igyekeztek bebizonyítani. Ez a technikai alapfeltételek miatt kezdetben komoly nehézségbe ütközött. A fegyvernem fejlődésében 1933-ban, Hitler uralomrajutása után, állt be jelentős változás. Hitler hódító terveinek egyik biztosítékát látta a harckocsikban, ezért különös érdeklődést tanúsított a gépesített fegyverek iránt. Ezt Guderian a következőképpen írja le: „Hitler előtt egy motorkerékpáros lövész menetet, egy páncél elhárító menetet, továbbá a könnyű- és nehézpáncél felderítő kocsik egy-egy menetalakzatát vezettem el. Mozdulataink gyorsasága és pontossága nagy hatással volt Hitlerre, aki ismételten felkiáltott: Erre van szükségem! Ez kell nekem!"

A fejlődés következő állomásaként 1935. október 16-át jelölte meg, amikor három páncélos-hadosztályt állítottak fel és a gépesített alakulatokat hadtestekbe szervezték.

A fejezetnek külön érdekessége, hogy a technikai- és az alkalmazási elvek fejlődésének ismertetésén belül bemutatja az egyes német katonai vezetők elképzeléseit is. Különösen sokat foglalkozik Beck tábornokkal, aki mint vezérkari főnök határozottan szemben állt Guderian elképzeléseivel. Míg Beck az első vonalban harcoló gyalogságot támogató fegyverként akarta a harckocsikat alkalmazni, addig Guderian az ellenség védelmének mélységében, a siker kiaknázására akarta azokat bevetni.

Fejtegetéseinek nagy hibája, hogy csak német szempontból vizsgálja a páncélos- és gépesített csapatok fejlődését. Nem tesz említést arról, hogy milyen hatást gyakorolt a külföld pl. az alkalmazási elvek kialakulására és így azt a látszatot kelti, mintha csak Németországban folytak volna kísérletek ezen a téren.

A harmadik fejezet, amelynek a szerző „Hitler a hatalom csúcsán" címet adta, már ismertebb eseményekkel foglalkozik. Első részében a szemtanú hitelességével írja le az 1938-as év eseményeit. Rövid áttekintést ad 1938. februárjában a hadseregben végrehajtott tisztogatási akcióról, amelynek maga a hadügyminiszter, von Blomberg tábornok is áldozatul esett.

Nagyobb helyet szentel az osztrák „Anschluss"-nak, melyben ő maga is jelentős szerepet töltött be. Jellemző, hogy a német csapatok bevonulását diadalmenetnek tünteti fel, amelyben — szerinte — két testvéri nép találkozásának osztatlan lelkesedése nyilvánult meg.

Ennek bizonyítására még Churchill-el is vitába száll, aki emlékiratában a német hadsereg bevonulásáról a következőket írta: „Diadalmasan bevonulni Bécsbe — ez régóta álma volt az osztrák őrvezetőnek. Március 12-én szombat estére a bécsi Nemzeti Szocialista Párt fáklyás menetet

tervezett a győztes hősök fogadtatására. A hősök azonban nem jelentek meg. Ezért vállra emelve, az utcákon három zavart bajor katonát kellett végigvinni azok közül a hadtáposok közül, akik vonaton érkeztek, hogy az inváziós hadsereg szállásáról gondoskodjanak. A késedelem oka lassanként kiszivárgott: a német hadigépezet tétovázva csörömpölt át a határon, majd Linz közelében megállásra kényszerült. A kifogástalan idő- és útviszonyok ellenére a harckocsik nagy része felmondta a szolgálatot."

Guderian ezzel kapcsolatban megjegyzi: „Winston Churchillt nyilván tévesen informálták. Ahogy én tudom, március 12-én nem közlekedtek vonatok Bajorország és Bécs között. A „három zavart bajornak" tehát légiúton kellett odaérkeznie. A német hadigépezetet Linznél én tartóztattam fel, csupán Hitler fogadtatására és nem más okból. Ellenkező esetben már délután megérkeztünk volna Bécsbe."

Hasonlóan Ausztria elfoglalásához, a Szudéta-vidék megszállását is ünnepélyes bevonulásnak tünteti fel, ahol a lakosság kitörő lelkesedéssel fogadja Hitlert és a német csapatokat. Természetesen egyik esetben sem tesz említést arról, hogy a német bevonulással egyidőben mind Ausztriában, mind a Szudéta-vidéken megindult az antifasiszta erők ellenállása, amely később igen érzékenyen érintette a német hadsereget.

A negyedik fejezet az 1939. év márciusától, Csehszlovákia elfoglalásától, a lengyel hadjárat befejezéséig terjedő időszakot öleli fel. Különösen a lengyelországi hadjárat eseményeit tárgyalja nagy részletességgel, miután a páncélos csapatoknak a szerző által elképzelt alkalmazására itt került először sor.

A lengyel hadjárat előzményeivel kapcsolatban igen érdekes a német hadsereg hangulatáról tett megállapítása: „Nem mentünk könnyű szívvel a háborúba — írja — és nem volt egy tábornok sem, aki a háborút kívánta volna. Az idősebb tisztek és katonák ezrei harcolták végig az első világháborút és tudták mit jelent a háború, különösen ha nem korlátozódnék Lengyelországra. Ez a lehetőség pedig fennállt, hiszen Anglia márciusban, a cseh protektorátus megalapítása után, Lengyelország határaira garanciát adott."

A hadjáratban, mint a 19. hadtest parancsnoka vett részt. Pontról-pontra leírja a hadtest hadműveleteit, szeptember 1-én reggel 4.45 perctől, amikor a hadtest átlépte a lengyel határt, egészen a hadjárat befejezéséig.

A hadjárat befejezése után a németek remélték, hogy a Lengyelországban elért gyors győzelemnek politikai kihatásai lesznek és a nyugati hatalmak hajlandónak mutatkoznak ésszerű békét kötni. Azt hitték, — írja Guderian — hogyha ez az eset nem is áll elő, Hitler egy gyors nyugati hadjáratra határozza el magát. Nem számítottak arra, hogy Hitlerben a Szovjetunió elleni ellenséges érzés olyan mély, hogy a kézenfekvő lehetőségeket is figyelmen kívül hagyva, újra két arcvonalas háborút kezdeményez.

Figyelemre méltó, hogy Hitler bizalmatlansága a tábornoki karral szemben ebben az időben igen nagyfokú volt. Guderian pl. megjegyzi, hogy a tisztikar, különösen pedig a tábornoki kar politikai nézeteinek megszilárdítására Berlinben előadássorozatot tartottak, amelyen többek közt Goebbels, Göring és utoljára maga Hitler beszélt.

A három említett előadáson kb. a következő gondolatmenet ismétlődött eléggé egybehangzóan: „A légierő tábornokai Göring céltudatos vezetése alatt politikailag abszolút megbízhatók; a tengernagyokat szintén Hitler szelleme hatja át, de a hadsereg tábornokai iránt a párt nincs feltétlen bizalommal." Ilyen körülmények között került sor a nyugati hadjárat végrehajtására. A nyugati hadjárat lefolyásával foglalkozó V. fejezet a hadjárat előzményeit és a 19. páncélos hadtest Ardennekben végrehajtott hadműveleteit tárgyaló része érdemel figyelmes tanulmányozást.

Guderian részletesen ismerteti azokat a terveket, amelyek a hadseregben uralkodó különböző nézeteknek megfelelően kialakultak. Végül a Mannstein és Guderian által közösen kidolgozott tervet fogadták el, amely a páncélos csapatok merész alkalmazására épült. Mannsteinék abban bíztak, hogy Franciaország védelmét az erődítések használata mellett óvatosan és sematikusan fogják vezetni, amelynek sarkpontjai: az első világháborúból Franciaország által levont következtetések, az álló háború tapasztalatai, a tüzérségi tűz túlbecsülése és a mozgékonyság lebecsülése.

Guderian ismét a 19. páncélos hadtestet vezette. Az így kapott részletes leírás a hadműveletekről azért jelentős, mert ez a hadtest hajtotta végre az ardenni áttörést. A maga nemében kiválóan vezetett és végrehajtott előretörés a harckocsik számára nehezen járható terepen kétségtelenül szép teljesítménynek tekinthető, azonban csak akkor, ha figyelembe vesszük az ellenfél helyzetét is. Később éppen az utóbbi mellőzése következtében általánosítani akarták a harckocsik ilyen jellegű alkalmazását, amely azonban erős hadsereggel rendelkező ellenfél esetében már kudarcot vallott.

A fejezet másik érdekessége a dünkircheni események leírása. Itt a szerző tagadja azt a feltevést, hogy Hitler a páncélos kötelékek Dünkirchen előtti megállításával jobb esélyeket akart adni Anglia számára a békekötésre, illetve Németország politikáját igyekezett megváltoztatni, hogy kedvező békét köthessen Angliával. Azt állítja, hogy sem akkor, sem később nem akadt olyan adatokra, amelyek alátámasztották volna ezt a feltevést.

Ezzel szemben azt írja, hogy Hitler és mindenekelőtt Göring, a német légifölényt is elegendőnek vélték ahhoz, hogy a brit csapatok elszállítását a tengeren meg tudják akadályozni. Ezt a felfogást súlyos következményekkel járó tévedésnek tartja, mert — úgymond — ha az angol expedíciós hadsereg fogságba esik, Anglia nagyobb hajlandóságot muta-

tott volna egy Hitlerrel való békekötésre. Másrészt ez biztosította volna az esetleges angliai patraszállás sikerét.

A franciaországi hadjárat után beállott helyzet értékelésében Guderian véleménye szemben állt az OKH (Hadsereg főparancsnokság) elképzelésével.

Ő helyesebbnek tartotta volna, ha a francia hadjárat győzelmes befejezése után Németország mindent elkövet az Angliával való békekötés érdekében. Ezt Franciaország közvetítésével képzelte el, mégpedig úgy, hogy a franciáknak felajánlják országuk, gyarmataik és nemzeti függetlenségük sértetlenségét. Ha ez diplomáciai úton nem lett volna lehetséges, egy közös német—olasz északafrikai partraszállással és Málta elfoglalásával gondolta a célt elérni, miután a brit erősítések átszállítása feltétlenül túl későn következett volna be. Véleménye szerint, egy 1940-ben végrehajtott német—olasz északafrikai partraszállás kihatásait az angol kormány nem lett volna képes kiegyensúlyozni.

A könyvnek ez a fejezete több érdekes, eddig kevésbé ismert részletet tartalmaz. Itt tűnik ki a legvilágosabban a szerző igyekezete arra vonatkozólag, hogy igazolja háborús magatartását a nyugati hatalmak előtt. A felelősséget Hitlerre és közvetlen környezetére igyekszik hárítani és magát csak mint egyszerű végrehajtó személyt feltüntetni. Ennek bizonyítására egész sor olyan eseményt mond el, amely fényt vet az akkori Németországban uralkodó helyzetre, a katonai vezetés Hitlerrel szembeni tehetetlenségére és a nemzeti szocialista állam már akkor jelentkező belső válságára.

Ezt követően az emlékirat igen nagy teret szentel a Szovjetunió elleni hadjárat ismertetésének. Guderian az orosz hadjárattal kapcsolatos álláspontját a következőképpen írta le: „Amikor kinyitották előttem Oroszország térképét, nem hittem a szememnek. Valóság lehet az, amit képtelenségnek tartottam? Hitler, aki olyan éles szavakkal bírálta az 1914-es politikai vezetést, amiért nem tudta megakadályozni a kétfrontos háborút, még az Anglia elleni háború befejezése előtt saját elhatározásából Oroszországra akar törni? Önmaga akarja előidézni a két frontos háborút, amelytől valamennyi katona oly nyomatékosan intette őt és amelyet maga is oly gyakran minősített hibának? Csalódottságomnak és felháborodásomnak igen nyomatékosan adtam kifejezést és ezzel ismételten megleptem mindkét munkatársamat, akik teljesen rabjai voltak az OKH gondolatmenetének és azt válaszolták, hogy Halder, a vezérkari főnök egyik nyilatkozata szerint Oroszországot 8—10 hetes hadjáratban le lehet verni. Az erők három, csaknem egyenlő erejű hadseregcsoportban való bevetése, amelynek szétágazó irányokban kellett volna előnyomulniok az orosz térség messzeségébe, anélkül, hogy világos hadműveleti célt tűztek volna eléjük, szakmai szempontból egyáltalán nem tudott meggyőzni."

Ez a vélemény azonban cseppet sem befolyásolta Guderian későbbi

magatartását. Mint a 2. páncélos csoport parancsnoka tevékenyen kivette részét a hadjáratból és csak később, a Hitlerrel történt személyes nézeteltérés után kérte felmentését.

A sorsdöntő 1941. június 22-e hajnalán, a fasiszta német hadsereg átlépte a Szovjetunió határát és kezdetét vette a szovjet nép gigantikus küzdelme.

Ettől az időponttól kezdve a szerző — mint a 2. páncélos csoport parancsnoka —, szinte percről percre ismerteti alárendelt egységei vonatkozásában a hadműveleteket, s így világos képet kapunk a német hadsereg katasztrófájának egyes mozzanatairól.

Beszámolója alapján figyelemmel kísérhetjük a Szovjet Hadsereg hősies harcát, a szovjet fölény kialakulását és a német hadászati vezetés teljes csődjének bekövetkezését.

A Szovjetunió elleni hadjárat válságainak jelei, — elbeszélése alapján — már a Jelnja körzetében lefolyt harcok időszakában jelentkeztek. Itt merült fel a kérdés először, hogy a tél sürgető közelsége miatt, melyik hadászati irányra helyezzék a súlyt. A tábornoki kar Moszkvát tartotta fontosnak, míg Hitler Leningrádot, majd ezután Moszkvát, vagy Ukrajnát.

Hosszas huza-vona után, augusztus 23-án Hitler Ukrajnát és Krímet jelölte meg támadási irányként. Ez az elhatározás Guderian szerint tragikus volt, mert egy téli hadjárat veszélyét rejtette magában. Erre pedig a német hadsereg nem volt felkészülve.

Állítása szerint ő maga személyesen is igyekezett Hitlert józanabb belátásra bírni, ez azonban nem járt sikerrel. Hitler arra hivatkozott, hogy Ukrajna nyersanyag és élelmiszer bázisa létfontosságú a háború folytatása szempontjából, ugyanakkor ez a támadási irány a romániai olajmezők biztosítását is megoldaná.

Így a támadás Ukrajna irányába folytatódott. Az oreli és brjanszki csata, majd Tula és Moszkva térségében lefolyt hadműveletek után tér rá a szerző elbocsátásának körülményeire. Szinte jegyzőkönyvszerűen írja le Hitlerrel lefolyt beszélgetését és annak következményeit, amely egyben képet ad a német hadsereg hangulatáról és állapotáról is.

A Szovjetunió elleni hadjárat áttekintése a hadműveletek részletes leírásán kívül számunkra még egyéb szempontból is érdekes.

A közelmúltban bizonyos körökben igen sűrűn emlegették a szovjet technika elmaradottságát és ezen belül az orosz haditechnika hiányosságait. Ezek az emberek állításuk bizonyítására a második világháború példájából indultak ki és elmarasztalták a szovjet fegyvereket a német hadsereg felszerelésével szemben.

Nézzük meg tehát mit ír erről Guderian, mint a páncélos fegyvernem jelenleg is elismert szaktekintélye:

„Igen kellemetlenek voltak számunkra azok a jelentések, melyek az

orosz harckocsik hatásáról és különösen megváltozott taktikájáról számoltak be. Ekkori elhárító fegyvereink csak különösen kedvező körülmények közt tudtak hatást gyakorolni a T 34-ekre. A „Panzer IV." rövid 7,5 cm-es ágyújával hátulról kellett megtámadni a T 34-et, hogy a motortéren át, a motor felett találják el. Művészet volt ágyúcső elé kapni." Máshol a Minszk, Orel-i harcokat értékelve megjegyzi: „Nagyszámú T 34-es típusú orosz harckocsi jelent meg, melyek súlyos veszteségeket okoztak páncélosainkban. Harckocsijaink eddigi fölénye teljesen megszűnt, s a helyzet éppen ellenkezően alakult a továbbiakban. Kilátásaink a gyors, átütő sikerre ezzel odavesztek. E számunkra új helyzetből beszámolót készítettem és elküldtem a hadseregcsoporthoz, melyben világosan kifejtettem a T 34-es előnyeit a mi „Panzer IV"-ünkkel szemben, s levontam belőle a következtetéseket jövőbeli páncélos konstrukcióinkra vonatkozóan."

„A páncélos fegyvernem fejlődése 1942. januártól 1943 februárig" című fejezetben ismét visszatér erre a problémára. Itt elmondja, hogy a Hadsereg Felfegyverzési Hivatal konstruktőrjei, ipari szakemberei és tisztjei 1941. novemberében felkeresték páncélos hadsereget, hogy a helyszínen és a legújabb háborús tapasztalatok birtokában kidolgozzák azokat a rendszabályokat, amelyek a fölényben levő szovjet T 34-es harckocsikkal szemben biztosították volna technikai elsőbbségüket." A fronttapasztalattal rendelkező tiszteknek az az elgondolása, hogy az orosz T 34-es konstrukcióját kell átvenni és ily módon kell a lehető leggyorsabban javítani a német páncélos csapatok szerencsétlen helyzetén, a tervezőknél nem talált kedvező fogadtatásra. E téren nem annyira a feltaláló hiúsága volt a döntő tényező, mint inkább az, hogy lehetetlen volt a T 34-es fontos alkatrészeit, különösen alumínium dieselmotorját a kellő gyorsasággal előállítani. Nyersanyaghiány következtében az acélöntésben is hátrébb voltunk az oroszoknál". Ezért arra a megoldásra jutottak, hogy a már korábban megkezdett konstrukciót a „Tigrist" fejezik be, habár ezzel a problémát korántsem tudták megoldani.

Hasonló beismerésre kényszerül Guderian a Szovjet Hadsereg erkölcsi szilárdságára és harci szellemére vonatkozóan is. Kénytelen állandóan visszatérni a szovjet katona hősies kitartására és a partizánok haláltmegvető bátorságára.

A könyv következő fejezetében már mint a páncélos csapatok legfőbb felügyelőjét látjuk viszont Guderiant. Ilyen minőségben vett részt az 1943-as év eseményeiben, ebből a szemszögből vizsgálja meg a kurszki csata lefolyását és az 1943-as év második felének vitás hadműveleti kérdéseit.

Külön fejezetet szentel 1944. július 20-a következményeinek, majd mint a német vezérkar főnöke tekinti át a végső összeomlás eseményeit. A keleti hadszíntér 1944—45-ben lefolyt hadműveletein keresztül vezeti el

az olvasót Hitler teljes bukásához, a fasiszta Németország kapitulációjához.

A magyarországi hadműveletek részleteiről itt tesz említést. Ezek leírása nem tartalmaz ugyan olyan adatokat, melyek ne volnának már ismertek előttünk, annál érdekesebbek azonban Horthy személyével kapcsolatos megállapításai.

1944. augusztusban Hitler megbízásából Magyarországra érkezik és Horthyval tárgyalásokat folytat. Az itt szerzett tapasztalatairól így ír: „1944. augusztus végén Hitler Budapestre küldött, hogy a kormányzónak egy levelet átadjak és magatartásáról véleményt alkossak. A budapesti Várban a szokott tisztelettel, udvariasan fogadtak. A kormányzó első szavai, miután helyet foglaltunk, így hangzottak: „Nézze uram! A politikában mindig több vasat kell a tűzben tartani. — Eleget tudtam. Az okos, tapasztalt politikusnak több vasa volt a tűzben, vagy legalább is úgy gondolta, hogy több van. Horthy tengernagy hosszabb ideig és nagyon szeretetreméltóan társalgott velem Magyarország lakosságának kérdéséről, egy olyan országról, amelyben a legkülönbözőbb nemzetiségek évszázadok óta kénytelenek egymás mellett élni. Hangsúlyozta a szoros kapcsolatokat, melyekkel a baráti lengyelek mellett állnak és amelyre Hitler oly kevéssé volt tekintettel. Kérte a Varsó térségében levő magyar lovashadosztályok azonnali visszaküldését."

„A beszélgetés alapján nem sikerült pozitív képet alkotnom és ezt kellett jelentenem Hitlernek. Vörösnek, a magyar vezérkari főnöknek szép szavai sem tudták ezt a benyomást megváltoztatni."

Később még egyszer visszatér a magyar kérdésre. „Eltekintve saját nehézségeinkről, komoly gondot okozott nekünk a magyarok harci ereje és szövetségi hűsége. Már említettem a magatartást, amelyet Horthy kormányzó Hitlerrel szemben tanúsított. Amennyire érthető volt ez a magatartás magyar szempontból, annyira megbízhatatlan volt német szemszögből. A magyar kormányzó az angolszász hatalmakkal való együttműködésben reménykedett. Légiúton kívánt velük összeköttetésbe lépni. Hogy ő erre kísérletet tett-e, vagy az angol—amerikaiak hajlandóak voltak-e vele tárgyalásokba bocsátkozni, nem tudom. Azt viszont tudom, hogy néhány magasrangú magyar katonatiszt átment az ellenséghez; így október 15-én Miklós tábornok, kit mint katonai attasét Berlinből ismertem, Vörös, a magyar vezérkari főnök, aki engem röviddel azelőtt Keletporoszországban meglátogatott, szövetségi hűségéről biztosított és egy autót kapott tőlem ajándékba. Ezzel a kocsival, saját Mercédeszemmel ment aztán át néhány nappal később az oroszokhoz. A magyarokban már nem lehetett megbízni. Hitler megdöntötte hát Horthy uralmát és Szálasit tette helyébe, egy magyar fasisztát, csekély adottsággal és még kevesebb tetterővel. Ez 1944. október 16-án történt. Ezáltal a magyar-

országi állapotok cseppet sem javultak, de eltűnt a kölcsönös bizalom és rokonszenv szerény maradéka is."

Emlékiratának utolsó fejezete a „Harmadik Birodalom" vezető személyiségeit mutatja be. Hitlert és pártját, Hitler szűkebb környezetét, a kormányzatot, végül a német vezérkart veszi szemügyre.

A második világháború eseményeinek felelevenítése hasznos Guderian könyve alapján. Hasznos a katona, de tanulságos az egyszerű olvasó számára is. Betekintést nyer ezen keresztül a fasiszta Németország boszorkánykonyhájába és megláthatja kik voltak azok, akik élet-halál uraként emberek millióit vitték a vágóhídra.

Sokan feltehetik persze a kérdést, hogy miért éppen Guderianhoz kell fordulnia annak, aki erre kíváncsi? A felelet egyszerű. Nemcsak Guderiant kell olvasni, nemcsak a volt fasiszta katonai vezetők emlékiratait kell tanulmányozni. Ezek olvasása azonban bistosítja azt az előnyt, hogy megismerjük azoknak az embereknek gondolatmenetét, akik igen könnyen ellenfélként kerülhetnek velünk szembe.

Minden hibája ellenére tanulságos olvasmányként ajánlhatjuk tehát mindenki számára ezt a könyvet, aki kellő politikai éleslátással és megfontolással rendelkezik ahhoz, hogy a valótlant el tudja választani az igazságtól.

Tolnay László

Pályázati felhívás!

A Magyar Tudományos Akadémia II. Osztálya, az MSZMP KB Párttörténeti Intézete és a Történettudományi Intézet pályázatot hirdet a Tanácsköztársaság 40. évfordulójára készítendő következő munkákra:

1. A Tanácsköztársaság történetének, hadtörténetének vagy valamely eddig kellően fel nem tárt részkérdésének önálló kutatáson alapuló feldolgozása.
2. A Tanácsköztársaság helytörténeti feldolgozása.
3. A Tanácsköztársaság helytörténete valamely részkérdésének (párt, munkástanács, Vörös Hadsereg, vörös őrség, forradalmi törvényszék, termelőszövetkezet, ifjúság, gazdasági, kulturális kérdéseinek stb.) feldolgozása.
4. Helyi anyagok — dokumentumok, újságok, visszaemlékezések — összegyűjtése, feldolgozás nélkül.

A legjobb munkát, önálló tanulmányként, vagy gyűjteményes kötetben megjelentetjük, illetve a Hadtörténelmi Közlemények, a Századok, a Párttörténeti Közlemények című folyóiratokban közzétesszük. Az összegyűjtött dokumentumokból a Párttörténeti Intézet megvásárolja a számára fontosakat.

Pályázati díjak:

Önálló, legalább 5 íves monográfia (a kiadói honoráriumon kívül)	I. díj	4000 Ft
	II. díj	3000 Ft
	III. díj	2000 Ft
Kisebb tanulmány, (2—5 íves) (a kiadói honoráriumon kívül)	I. díj	2000 Ft
	II. díj	1000 Ft
	III. díj	500 Ft
A legértékesebb dokumentumok összegyűjtéséért (a vételáron kívül)	I. díj	1000 Ft
	II. díj	500 Ft
	III. díj	300 Ft

Felhívjuk a pályázaton való részvételre a Tanácsköztársaság harcosait, a történelemszakos tanárokat, pártpropagandistákat, egyetemi hallgatókat, a középiskolás diákokat. Ez utóbbiak tanáruk vezetésével vegyenek részt egykorú dokumentumok, visszaemlékezések gyűjtésében, állítsák össze a Tanácsköztársaság helyi szerveiben résztvettek névsorát, adatait.

A pályázaton résztvenni kívánóknak az itt felsorolt témákat javasoljuk, de ezeken kívül más, a Tanácsköztársasággal kapcsolatos témát is kidolgozhatnak. Munkájukban tanácsért a Párttörténeti Intézethez fordulhatnak.

A pályázat határideje: 1958. december 31. A pályamunkák a Párttörténeti Intézet címére (Budapest, V., Alkotmány utca 2.) küldendők be.

*

I.

Javasolt tematika

A Magyar Tanácsköztársaság állama.
A Magyar Tanácsköztársaság alkotmánya.
A Magyar Tanácsköztársaság törvénykezése.
A Magyar Tanácsköztársaság fegyveres erői.
Demokrácia és diktatúra alkalmazása a Tanácsköztársaság idején.
A magyar ellenforradalmi erők a Tanácsköztársaság ellen.
A Magyar Tanácsköztársaság a statisztika tükrében.
A Magyar Tanácsköztársaság „tiszti címtára".
A vörös őrség.
A Vörös Hadsereg (egyes alakulatai, fegyvernemei, nemzetközi ezredek, egyes harcok, szervezési kérdései, összetétele, gazdasági ellátása, politikai munka a hadseregben stb.).
A forradalmi törvényszék.
A külső és belső ellenforradalom.
A Tanácsköztársaság történetére vonatkozó forrásanyagok általában, egy-egy megyében.
A külföldi dolgozók részvétele a Tanácsköztársaság harcaiban.
A szomszédos országok dolgozói és a Magyar Tanácsköztársaság.

II.

A párt a Magyar Tanácsköztársaság idején

Milyen ideológiai áramlatok érvényesültek és ütköztek össze az egyesült pártban?
Az egyesült párt szerepe a Tanácsköztársaság idején.

Az egyesült párt és a kommunisták.
Az egyesült párt és a szociáldemokraták.
A pártkongresszus.
Vita a pártprogram revíziójáról, 1919 május—június.
A pártszervezetek működése a Tanácsköztársaság idején.

III.

A Magyar Tanácsköztársaság gazdasági és pénzügyi politikája

A Tanácsköztársaság gazdaságpolitikai szervezeti rendszere és működése.
Az ipar államosításának történelmi feltárása. Az ipar irányításának szervezeti formái, módszerei. A termelés megszervezése, irányítása.
A bankok államosításának történelmi feltárása. Az Osztrák—Magyar Bank megszűnése és a Magyar Nemzeti Bank megalakítása.
A Tanácsköztársaság pénze.
A kereskedelem, az áruelosztás megszervezése.
A munkabér alakulása.
Az élelmezési helyzet és az élelmezés megszervezése.
A Tanácsköztársaság költségvetése.
A Tanácsköztársaság kísérlete a tervgazdálkodásra.
A hadikommunizmus és a Magyar Tanácsköztársaság.
A gazdasági blokád hatása.
A termelés alakulása.

IV.

A Magyar Tanácsköztársaság agrárpolitikája

Termelőszövetkezetek a Tanácsköztársaság idején.
A parasztság egyes rétegeinek viszonya a Tanácsköztársaságban.
A város és falu kapcsolata a Tanácsköztársaság idején.
Földosztás a Tanácsköztársaság idején.
A mezőgazdaság árutermelése a Tanácsköztársaság idején.
A Tanácsköztársaság agrárvonatkozású intézkedései és hatásuk.

V.

A Magyar Tanácsköztársaság szociálpolitikája

Munkások (üzemi szociálpolitika).
Anyák, gyermekek.
Ifjúmunkások.
Szociálpolitikai tervek és intézkedések.
Egészségügy.

VI.

A Magyar Tanácsköztársaság kultúrpolitikája

Az irodalom és a művészet (egyes ágai).
Az iskolai oktatás (különböző fokon).
Az iskolán kívüli oktatás.
Új kulturális intézmények.
A Tanácsköztársaság színháztörténete.
A könyvkiadás.
A könyvtárügy.
Az ifjúság nevelése.
Az ifjúság nevelése, szakképzése.
A Tanácsköztársaság kulturforradalma.
Agitáció, politikai nevelés.
Pedagógusok.
Írók, művészek, tudósok és a Tanácsköztársaság.
Újságok, folyóiratok.

VII.

A Magyar Tanácsköztársaság és az ifjúság

Az ifjúmunkások, a tanulóifjúság a Tanácsköztársaság támogatásáért.
Az ifjúmunkások részvétele a termelőmunkában.
A kommunista ifjúsági mozgalom a Tanácsköztársaság alatt.
A KIMSZ harca a belső ellenség ellen a proletárdiktatúra megszilárdításáért.
Az ifjúság részvétele a Vörös Hadsereg honvédő harcaiban.

VIII.

A Magyar Tanácsköztársasággal foglalkozó művek historiográfiája

Szociáldemokrata emlékiratok.
A Horthy-korszak 25 éve a Tanácsköztársaságról.
A Tanácsköztársaságról szóló felszabadulás utáni művek.
Az emigrációs kommunista sajtó a Magyar Tanácsköztársaságról.
Kommunista írások a Tanácsköztársaságról.
A nemzetközi munkásmozgalom a Tanácsköztársaságról.

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

ADATOK AZ OLASZORSZÁGI MAGYAR LÉGIÓ TÖRTÉNETÉHEZ AZ 1860—62-ES ÉVEKBŐL

Az olaszországi magyar légió történetének viszonylag széleskörű irodalma van. Néhány összefoglaló munkán kívül, számos terjedelmes tanulmány, kisebb cikk, sok visszaemlékezés, okmánypublikáció jelent meg az elmúlt közel száz év folyamán. Az irodalom egy része olasz és német nyelvű. — A légió történetének feltárásához maguk a részvevők járultak hozzá jelentős mértékben. A kiegyezés után hazatért emigránsok közül nagyon sokan tollat ragadtak és leírták az átélt eseményeket. Természetesen írtak róla hivatásos történészek, kutatók is. Így sikerült a légió történetének — véleményünk szerint — a legfontosabb mozzanatait felderíteni. A kép azonban korántsem teljes. Számos apró mozzanat ismertté tétele még a jövő feladatai közé tartozik. A most közlésre kerülő néhány levél is ezt a célt szolgálja.

*

Ismeretes, hogy a kossuthi emigráció központi kérdése egy újabb magyar szabadságharc kirobbantása volt, a nemzetközi helyzet kedvező alakulása esetén. Ezt a célt szolgálta az emigráció és a piemonti államférfiak, valamint a francia udvar közötti kapcsolat megteremtése. Kossuth elképzelése az volt, hogy egy olasz—osztrák háború kirobbanása esetén lehetőség nyílik majd fegyveres akció megindítására, Magyarország felszabadítása érdekében.

Az olasz—magyar katonai együttműködésre — a közös ellenség ellen — már volt példa az 1848—49-es szabadságharc idején. Sok olasz katona harcolt a magyar hadseregben. 1849 tavaszán a Magyarország, Piemont és Velence közötti megegyezés értelmében ezeket a katonákat egyesítették, s vezetésüket Monti Sándor olasz ezredes vette át. Az olasz légió számos csatában hősiesen harcolt az osztrákok ellen. — A szabadságharc idején Olaszországban szintén szerveztek magyar csapatokat az osztrák hadseregből átszökött magyar katonákból. Az egyik csapatot 1849 januárjában Türr István cs. k. hadnagy szervezte meg, ki több társával szökött át az olaszokhoz.

*

1859. április 29-én megkezdődött az olasz—osztrák háború. Ez az esemény megerősítette a magyar emigráció egységét. Kossuth, Klapka és Teleky László megalakították a „Magyar Nemzeti Igazgatóság"-ot mint a Habsburg-ellenes küzdelem vezető szervét. A Nemzeti Igazgatóság elhatározta, hogy Piemontban azonnal magyar csapatot szervez. A szervezőmunka az 1859. május 24-én kelt szárd királyi rendelet megjelenése után — Perczel és Klapka vezetésével — meg is kezdődött és eredményesen haladt, pedig munkájukat nagyon megnehezítette a Kossuth környezetében élő emigránsok politikai széthúzása. A légió 1859. július 10-én már 3200 főt számlált.

A légionisták minden vágya az volt, hogy részt vegyenek az osztrákok elleni küzdelemben. Ez azonban csak részben teljesült a váratlanul bekövetkezett villafrancai fegyverszünet miatt. A magyarok közül csak egy kis csoport vett részt a harcokban Türr István vezetésével, aki a castenedoloi ütközetben meg is sebesült.

A fegyverszünet fájdalmasan érintette az emigráció tagjait. Kossuth visszatért Londonba, de nem pihent. Látta előre, hogy a villafrancai békével az olasz kérdés nincs megoldva, hogy egy újabb megmozdulás elkerülhetetlen.

A légió 1859 nyarán feloszlott. Az elbocsátott tisztek kisebbik része hazatért, egy részük modenai szolgálatba lépett, a többiek pedig szétszéledtek a szélrózsa minden irányába. A főtisztek közül négyet félilletékkel várakozási állományba helyeztek. Ezek voltak: Ihász Dániel, Tüköri Lajos, Kiss József, Éberhardt Károly.

Garibaldi 1860 májusában megindított hadjáratával új szakasza kezdődött a magyar légió történetének. A részvevő kis magyar csoport hősiessége a légió újbóli megszervezésére késztette Garibaldit. Első rendelkezése ezzel kapcsolatosan 1860. július 17-én jelent meg. A magyar egység parancsnokául Mogyoródi őrnagyot nevezték ki.

A kis magyar csapat hősiességével különösen kitűnt a volturnoi csatában, melyben teljes létszámával részt vett. Itt a magyar légió holtakban és sebesültekben létszámának egyharmadát veszítette el. Súlyosan megsebesült Dunyov magyar ezredes is.

Garibaldi 1860. november 8-án Nápolyban II. Viktor Emánuel kezébe tette le diktátori hatalmát. A hadjárat véget ért. A légió Nápolytól keletre, Salerno és Nola környékén nyert elhelyezést.

A rövid békeidőszakban a légión belül súlyos viszálykodások keletkeztek. Mikor erről Kossuth tudomást szerzett, utasította Vettert, hogy utazzék Nápolyba, a viszálykodások megszüntetése céljából. Ez azonban teljes mértékben sohasem sikerült. Az ellentétek, különböző politikai csoportok összecsapásai, végigkísérték a légiót egészen feloszlatásáig. Az ellentéteket kívülről is szították a légióba befurakodott árulók, monarchista ügynökök. A hazától való távollét keserűsége, a magyarországi

felszabadító háború hiábavaló várása, alkalmas talajt teremtettek a politikai csoportosulások számára. Kossuth újabb nagyszabású felszabadítási terve — melybe bevonta a szerb vajdát és Cuza román fejedelmet is —, elbukott. Cavournak 1861 júniusában bekövetkezett halála szintén csökkentette Kossuth terveinek valóra váltását.

A légió történetének érdekes szakasza kezdődött 1861 tavaszán. Dél-Olaszországban a Bourbon-párt által szított bandamozgalom leverésére kerültek bevetésre. A bandamozgalom mögött különböző politikai csoportok húzódtak meg, s tevékenységük olyan méreteket öltött, hogy az olasz kormány kénytelen volt felhasználni ellenük a hadsereg egyes részeit, hogy az annyi vér árán elért egységet megszilárdítsa.

A légió egységei szétszórtan, nehéz terepviszonyok között derekasan kivették részüket a „brigantaggio" elleni harcokból az 1861—62-es években. Jellemző volt, hogy a harcok idején a légió erkölcsi egyensúlya helyrebillent, s átmenetileg megszűntek a komolyabb viszálykodások.

Természetesen a széthúzás, a különböző nézetek harca nemcsak a légióra, hanem az emigráció egészére is jellemző volt. A Kossuth körül tömörülő emigránsok sok kérdésben nem értettek egyet. Minthogy ezek a légió tisztjeivel szoros kapcsolatot tartottak fenn, ott is izgattak egyik vagy másik irányban.

A légiót többször átszervezték, a parancsnokok is gyakran változtak. 1862 nyarán Ihász ezredest Telkessy József ezredes követte a parancsnoki poszton, majd ugyanez év novemberében Földváry Károly ezredes került a légió élére.

1865-ben a légió ismételten a bandamozgalmak letörésére került felhasználásra az Abruzzókban. A magyar honvédek itt is nagyszerűen megállták helyüket.

1866. június 22-én kitört a porosz—osztrák háború, melybe június 26-án Olaszország is bekapcsolódott. A fegyverszünet azonban olyan hamar bekövetkezett, hogy ebben a háborúban a légió nem kerülhetett alkalmazásra.

A megváltozott nemzetközi és a magyarországi állapotok lehetetlenné tették a légió további fennállását. 1867 elején megszűnt a légió és ezzel együtt egyelőre megszűnt annak a reménye is, hogy a magyar nép fegyverrel vívhassa ki függetlenségét.

*

A közölt levelek a Nemeskéri-család levéltárából valók. A levéltár nagyobb része elpusztult az elmúlt évek folyamán, csak egy kis töredéke került a Hadtörténelmi Intézet levéltárának kezelésébe. Az itt közreadott leveleket Nemeskéri Kiss Miklós honvéd ezredesnek írták, aki tevékenyen részt vett az emigráció munkájában s maga is szolgált az olaszországi magyar légióban.

A leveleket keltezésük sorrendjében közöljük. Tárgyi szempontból a következőképpen csoportosíthatók:

— Két levél a Volturno folyó mellett 1860 őszén lefolyt harci cselekményekről tudósít.

— Kossuth Lajos levele, melyben pontosan körvonalazta, hogy milyen feltételek mellett hajlandó fegyveres megmozdulásba bekapcsolni Magyarországot. Elítélte Pulszkyt, ki az olasz kormánnyal való szakítást ajánlotta, s annak háta mögött Garibaldival akart conspirálni. Közölte Kiss Miklóssal Mieroslawsky és Türr háborús terveit. Helyteleníti ezeket, mert megvalósulásuk súlyos, soha ki nem heverhető csapást jelentene a nemzetre.

— A levelek egy része a légión belüli egyenetlenkedésekről, rendellenességekről ad számot.

— Néhány levél a légió „brigantaggio" elleni küzdelmét eleveníti fel.

Ez a csoportosítás nem ad teljes képet a levelek többirányú mondanivalójáról. A teljes terjedelmükben közölt leveleknek több magánjellegű és általában az emigrációval kapcsolatos vonatkozása van, a felsoroltakon kívül.

A közlés során a szöveghűséget tartottuk szem előtt: meghagytuk az eredeti írásjeleket és a szavak eredeti alakját. Módosítást csak ott eszközöltünk, ahol a szó írása, vagy az ékezethiány, illetőleg ékezetfelesleg nyilvánvaló tévedésen alapszik. A törlött részeket kihagytuk a levelekből, és helyettük a javított részt közöljük. Az előforduló néhány rövidítést feloldottuk. Ez elv alól kivételt képeznek a Klapka-levelek, melyeket nem eredeti német nyelvükön, hanem magyar fordításban közlünk, a német közé beékelt magyar részt azonban változtatás nélkül közöljük, idézőjel közé téve.

A közölt levelek levéltári jelzete:
Hadtörténelmi Intézet levéltára, Nemeskéri Kiss-család iratai.

*

1.

Turin 8*ik* October 1860 14 Via *Sta* Chiara

Kedves Barátom![1]

[1] A megszólított Nemeskéri Kiss Miklós 1848-ban honvéd-ezredes. Született Somogy vármegyében 1820-ban, meghalt Párizsban 1902-ben. 1848-ban részt vett a főváros márciusi mozgalmaiban, majd a budai nemzetőrség parancsnoka és őrnagy lett. Ezután budai várparancsnokká és ezredessé nevezték ki, s a debreceni kormány megbízta azzal, hogy a szabadságharc ügyét Piemontban és Angliában diplomáciailag képviselje. A szabadságharc leverése után ő is az emigránsokhoz csatlakozott, s miután 1849 végén nőül vette a vagyonos Le Charron marquisét, özv. De Roy grófnét, anyagi viszonyai megengedték neki, hogy honfitársai érdekében fölléphessen. 1867 után Magyarországon Véglesen is vásárolt birtokot, s ettől fogva az év egy részét itthon töltötte.

Szinte látlak hoszú csizmáidban a rövid pipaszárral szádban a' gazdaságod után nézni, s' fáradságod gyümölcsében gyönyörködni, leszámítva a' szelédített fülemiléidet a' parkod őszi lombos bokrai közt, — gondolám magamban, szórakodás tekéntetéből bár talán nem újsággal, de mégis jó lesz, ha tudósítlak. Tegnap kapott levelét Óvárinak[2] Nápoly 2-ről datálva jónak láttam közleni véled.

Máslat.

Kedves jó Ezredes Úr!

Szegény jó Dunyovunk[3] megsebesült. Sebe súlyos, s' még nem tudni, hogy megtartja é lábát. Szegény becsületes ember! Mintha csak azért született volna hogy szenvedjen! Mindjárt a' csata kezdetén ő volt kitéve az első támadásnak. Ezrede alig 500—600 emberből állott, az ellenség pedig legalább 2000 emberrel s' két ágyúval rontott rá. Háromszor veretett vissza a' túlszámú németektől s' mindannyiszor megújította a' viadalt, míg sebesülten összerogyott. A hálaadatlan macskanyúzók szétfutottak, s' ő majdhogy az ellenség kezébe jutott, nagy bajjal találkozott két ember, ki a' völgybe levitte, honnét lóháton vitték bé Maddaloniba. Én a' Centrumba voltam elfoglalva s' az esetről mit sem tudtam; Dunyov ezredének szétfutása után az egész zöme a' németeknek reánk tört s' 3—4 oldalról is tüzeltek. A csata véres volt, katonáink a' sok fáradság s' levertség következtében roszul verekedtek, szétfutottak, s" mintegy d. 12 órakor (a' csata a' mi pontunkon 7 órakor reggel vette kezdetét) azon vettük észre magunkat Eberhard[4] Ezredessel, hogy katonák nélkül vagyunk, az ellenség elfoglalta positiónkat és Bixióki[5] a' balszárnyon szinte el volt foglalva s' a' reservát elég ostobán nagyon távol állította fel, nem jöhetett segécségünkre; mi tehát kettecskén feléje irányoztuk lépteinket, a' legkegyetlenebb golyózápor közt; ekkor mondá

[2] Óváry Lipót, született 1833. december 31-én Veszprémben, meghalt Budapesten 1919. április 4-én. Részt vett az 1848-as magyar- és az 1860-as olasz szabadságharcban. 1876-ban a magyar országos levéltárnál levéltárnokká, 1904-ben pedig főlevéltárnokká nevezték ki. 1892-ben a Magy. Tud. Akadémia levelező tagjává választotta.

[3] Dunyov István, honvéd-ezredes, született a Temes megyei Vingán 1815-ben, meghalt Olaszországban, Pistojában, 1889-ben. Részt vett az 1848-as magyar szabadságharcban. 1852-ben tízévi várfogságra ítélték, 1859-ben azonban szabadon bocsátották, majd rövidesen külföldre távozott. 1860-ban Garibaldi hadseregébe lépett, ahol ezredesi rangot nyert.

[4] Éberhardt Károly, magyar születésű olasz tábornok. 1824-ben született Gecsén, meghalt u. o. 1906. december 8-án. Belépett az osztrák hadseregbe, majd 1848-ban honvéd főhadnagyként vett részt a szabadságharcban. Világos után emigrált, s török szolgálatba lépett. Részt vett a krími háborúban, 1859-ben Garibaldi önkéntesei sorában harcolt, azután olasz kir. tiszt lett és tábornoki rangig emelkedett. Nyugdíjaztatása után hazajött Magyarországra.

[5] Bixio, Girolamo Nino olasz tábornok. 1848-ban az olasz felkelő csapatokkal részt vett Velence, majd 1849-ben Garibaldi alatt Rómának védelmezésében. Az 1859-i háborúban mint őrnagy egy alpesi vadászcsapatot vezetett. Részt vett Szicília és Nápoly felszabadításában, elfoglalta Reggiot, s eldöntötte a Volturno melletti csatát. 1862-ben tábornoki ranggal az olasz hadseregbe lépett.

meg Eberhárd kérdésemre, hogy Dunyov megvan sebesülve. Én rögtön bementem a' faluba, s' intézkedtem, hogy nemsok idő múlva bévihettük Nápolyba külön vonattal. Azóta nem is mozdultam el mellőle, itt jó kezekbe van, a' legelső orvosok gyógyítják; tegnap igen rosz napja volt szegénynek, egész éjjel nem aludt, én felváltva Monien aszonsággal virradtam mellette. Ma kissé jobban érzi magát. Holnap tán eldől lábának sorsa. Adja Isten, hogy felgyógyuljon, mert kevés ily tevékeny s' nemeslelkű fia van hazánknak.

A csatáról anyit mondhatok, hogy valóságos Solforinó volt. A csatavonal 12 migliára terjedt — Maddalónitól Cápuáig, — délig minket vertek, délután megfordult a koczka, úgy hogy estig visszafoglalhattuk elvesztett positiónkat. Ma is nagy csata volt — a' tegnapinak folytatása s' ma ismét nekünk kedvezett a' szerencse, igaz ugyan, hogy a' Piemonsi tüzérség és a' Bersagliérek[6] segétségével, mert a' Garibaldi seregnek jó nagy része rosz rendetlen csapat, disciplinát nem ismer, s' hamar demorázálodik. Ma különösen Türr tüntette ki magát. A tegnap elvágott királyiakból mintegy 2—4000-en Casertának nyomultak, ő behagyta őket jönni, s' itt aztán becsületesen elnadrágolta őket, sőtt 2000 foglyot is csinált. A' magyar gyalog s' lovas legio mind ma mind tegnap különösen viselte magát. Tegnap 60 huszár támadott meg egy zászlóalj németet, s' tökéletessen szétverte, véres kardokkal jöttek visza vitézeink S. Máriába. A' magyar gyalog légió ma jelentékeny vesztességet szenvedett; nagyon bevágtak szegények, s' mint Türr segédtisztje beszélli, majdnem fele lőn áldozattá.

A szétvert királyi sergek most mint a' Sibiriai gazdátlan ebek futkoznak szanaszét, útjok elvan vágva Capuába, s' egy elkeseredett harcz még, s' öszpontosulva nyomulhatunk elő Capuába, mi eddégelé a' királyiak ügyes manőverjei miatt lehetetlen volt. Egy szóval ha az osztrák erősítést nem küld, a' piemonsi sereg ide érkezte előtt urai leszünk Capuának.

Mihelyest az elesett magyarok neveit meg tudandom, rögtön közlöm. Eddig tudom hogy Magyaródi könyű sebet kapott.

Dunyov hőn üdvözli önt, folyvást hálásan emlékezik jótéteményeire. Tiszteli egyszersmint minden jó barátit vagyok hő tisztelője

Óváry.

Az itteni újságok azt mondják, hogy a Nápolyiak minden foglot melyet Garibáldi részéről csinyálnak elégetik. Kár, nagyon kár hogy a Piemonsi kormány oly nagylelkű a' foglyokkal, — Smith és Lamoricier Uraimékat nem kellett volna oly könyedén elbocsáttani.

Hogy szegény Dunyov barátunkat ezen csapás érte, maga az oka,

[6] Az olasz hadsereg vadászcsapatainak neve.

minekutánna innét Turinból rögtöni idejövetel rendeletet kapott, mire ő azt válaszolta, hogy elébb egy csatába részt akar venni, — és így most zavarban vagyunk hogy az ő rendeltetése helyét ki által pótoljuk.

Bizony szegény magyarjaink kik a' hontalanság súlyai alól menekülni akartak, idegen földön vérzenek a' közös szabadságért, — reménylem hogy a' magyar szabad haza idővel megfog neveikről emlékezni.

Kupa[7] Ezredes Urat innét Missioba küldötték Nápolyba, de ő Nagysága még mind eddig nem tartotta érdemesnek küldetése eredményéről tudósíttást küldeni, — pedig már eddég rég visszakellett volna nékie térni. A' legnagyobb zavarba hozza az illetőket, — talán már újra főparancsnoki rangal ruházta fel maga magát s' villámként küldözi rendeleteit a' Garibaldi táborába tanyázó magyaroknak.

Eberhárdt Ezredes, — tudom hogy Kiss Jóskát és Magyaródit eszi a méreg, — de ő már Genuából mint Ezredes s' Brigád parancsnok vezetett csapatot. Mi bizon kedves régi kenyeres bajtársom hátra maradunk, — no de Isten néki, csak érdemeljék meg, én örülni fogok szerencséjeknek.

Azt az egyet még is, zsírtalan kukoritza gombócz módjára tudnám nyelni, ha majd a' hazánkba Eber vagy Kupa Diviziójokban kellene mint Brigadéros engedelmeskednem, — már pedig a' subordinatio a prima regulája[8] a' katonának, de még is juujj, de nehezemre esne, — már bajtárs akkor együtt tartsunk, s' odamenyünk a' hol ő nékiek csak hiröket se haljuk.

Figyelmesi[9] (a' te kedves utitársod) bezzeg huszárjaival ugyan csak megfelelnek neveknek. Azt hiszem, hogy Figyelmesi egy escadront[10] (de egy emberrel sem többet) jó tud az ellenség elébe állíttani.

Mi itt működünk, hogy mit? azt úgy is tudni fogod, papírra vagy is inkább póstára bízni nem volna jó, így jobb halgatok.

A Király fene gyerek, — innét való távozása nevezetes volt — a' népe úgy szereti őtet mint a' majom a' fiát.

A politica labirintos mezéjén én jelenleg annyira ismeretlen vagyok, hogy szollani a' legnagyobb szemtelenségnek tartanám részemről; — te ott a' magasról könyen láthatod hogy mi a' tekervényes úton

[7] Kupa Kázmér, honvéd-ezredes, az 1848—49-es szabadságharcban a 13. Hunyadi huszárezredben harcolt, később Olaszországba emigrált.

[8] A szolgálati alárendeltség az első szabálya a katonának.

[9] Figyelmessi Fülöp, honvéd-ezredes, született Pesten 1820-ban, meghalt Philadelphiában 1907-ben. A forradalom kitörése után honvéd lett, és a Bocskaiféle huszárezredben harcolta végig a szabadságharcot. 1849-ben Angliába menekült Kossuthhoz, aki annyira megkedvelte, hogy több ízben fontos küldetésekre használta. Így 1853-ban Magyarországba küldte, mely alkalommal 3 millió Kossuth-dollárt és proklamációkat osztott szét. 1859-ben beállt az olaszországi magyar légióba, és a magyar huszárezred vezéreként vett részt Garibaldi expedíciójában. 1862-ben Angliába ment vissza, onnan pedig Amerikába. Itt Lincoln elnök lovasezredessé nevezte ki, mely állásban a konfederáltak hada fölött több diadalt aratott. 1865-ben a haditörvényszék elnöke lett.

[10] Lovasszázad.

hogy vesződünk, s' nevetz hogy kinem találunk belőle. Ha lehet agy egy fonalat melynek folytán kivánczoroghatnék a' zavarból, — de csak úgy ha lehet s' időd megengedi.

Hogy a' tavaszal, (ha nem előbb) nekünk is lesz dolgunk, abban nem is kétségeskedem, — hogy mi lesz a' vége, azt a' jó Isten tudja.

Itt Turinba most más magyar nincs mint Vetter,[11] Pulszky,[12] Tanárky és én.

Ha untatott levelem, haragodba ülj az asztalhoz s' írj egy mendörgős választ, én azzal is megfogok elégedni. Most Isten veled Kedves Komám, kérlek jelencsd legmélyebb tiszteletem kedves Nődnél s' legforróbb csókjaim kedves fiaidnál.

Pulszkiné ismét teherbe van, csodálnám, ha nem Chinai származású volna.

Kossuth Vilma egy kissé jobban s' fenn van, de én nem igen bízok benne hogy tökélletessen felgyógyuljon. Az itteni levegő sokat segélt rajta.

változhatatlan híved Ihász[13]

2.

Turin 17 October 1860 — 14 Via Sta Chiara

Kedves Barátom!

Nem kívánom hogy mindjárt elolvasd levelemet, majd ha este az ágyban rövid szárú pipáddal kinyújtóztál, s' már jó kiköhögted magad, akkor könyörülj levelemen, vagy is a copiált levélen s' olvasd el, — teg-

[11] Vetter Antal, 1848—49-es honvéd altábornagy, született Velencében 1803. július 3-án, meghalt Budapesten 1882. július 26-án. Az osztrák hadseregben szolgált. 1848-ban Kiss Ernővel együtt irányította a bánsági hadműveleteket. 1848 novemberében tábornok és a vezérkar főnöke lett. Ő készítette Klapkával együtt a magyar seregek visszavonulásának és koncentrálásának tervét. 1849. január 2-án részt vett a pesti nagy haditanácsban, és ő intézte a Debrecenbe való költözést. Ezután Mészáros hadügyminisztert helyettesítette. Dembinski lemondása után Kossuth, már mint altábornagyot, a Tisza mögött koncentrált magyar sereg fővezérévé nevezte ki. Később a déli hadsereg főparancsnoka lett, és Jellasicsot csakhamar visszaszorította. A világosi fegyverletétel után egy ideig az országban bújdosott, csak 1850-ben sikerült kimenekülnie Hamburgba. Innen Párizsba, majd Londonba ment, hol Kossuthtal találkozott. Ettől kezdve állandó híve lett az emigrációban. 1859-ben részt vett a magyar légió szervezésében, 1866-ban pedig Klapka mellett volt Neissenben. 1867-ben visszatért az országba, de az újonnan szervezett honvédségbe a király ellenzése miatt nem vették fel. Előbb Pozsonyban, majd Budapesten élt szerény viszonyok között.

[12] Pulszky Ferenc, született Eperjesen 1814-ben, meghalt Budapesten 1897-ben. 1848-ban Kossuth megbízásából Angliába ment, mint Magyarország diplomáciai képviselője. A szabadságharc bukása után halálra-, majd később száműzetésre ítélték. Az emigráció munkájából Kossuth mellett tevékenyen kivette a részét. Később szakított az emigrációval. Eötvös József közbenjárására amnesztiában részesült s hazatért Magyarországba. A kiegyezés után képviselői megbízást vállalt.

[13] Ihász Dániel, részt vett az 1848—49-es szabadságharcban. A szabadságharc bukása uán Kossuth kíséretében megfordult Angliában, Amerikában és Olaszországban. Kossuthnak mindvégig hű barátja volt. Egy ideig az olaszországi magyar légió parancsnoka volt.

nap kaptam Winklertől e' következő levelet a' csatatérről, — meglehet hogy újságokból már informálva vagy, de honfitársainkról talán még sem kielégíttően.

Másolat.

S. Leucis 6. octob 1860

Tisztelt Honfitársom!

Eddig nem írtam, mert tudtam hogy hű levelezője mindenről tudósította, — de mint hallom szegény Dunyov barátunk lába amputáltatott, kötelességemnek tartom ígéretemet valahára telyesítteni. — A lapokból bővebben fogják tudni az attakot,[14] melyet a Napolitánusok a' mi positiónk ellen tettek azzal a czéllal, hogy seregünket Casertába elzárják, és elvágják utunkat Nápolyba. Ezen terv nagyszerű volt, és a' leghívebb ezredekre bízva.

Első Octoberbe már korán reggel megkezdődött az ágyúdörgés és Capuából erős Colonok[15] készültek az ostromra. S. Maria és S. Angelo mint a' mi positiónk kultsa nagy erővel megrohantatott, — a' Sturm Colonok[16] 3, 3 ezredből formálva voltak, és alig hátrált az első, a' másik azonnal elfoglata annak a' helyét. A mieink nem győzték ölni az ellenséget, és már hátrálni kezdettek, — de szerencsére megjelent Garibáldi és hamarjába 50 embert összeszedett és azokkal egy Zászlóaljt visszavert. E percztől az ellenség megcsökkent és időt hagyott a' mi embereinknek magokat összeszedni és a' positiókat visszafoglalni. Ez történt a' mi balszárnyunkon, — azonban két más Colon a' jobb szárnyunkat megtámodta, és kényszerítette a' visszavonulásra. A mieink zavarba jöttek s' több positiókat oda hagytak minden védelem nélkül. A Nápolyiak felhasználták a' diadalmat és megnemállottak még csak bénemsötétedett; sikerült egynéhánynak ezen az oldalon egész Casertáig jutni. Garibaldi ezt megtudva, rögtön összeszedte a' disponibilis csapatokat és megjelent a' vész helyén. Ez volt korán reggel 2-ik Octob. Garibaldi egy recognoscérozás[17] után, positiót vett és más Colonokat elküldött a' Nápolyiak körülvételére. Sikerült tökélletessen a' terv, mert 3 óra mulva a' Nápolyiak már capituláltak. Bixio a' más részen, az az a' legutolsóbb jobbszárnyunkon megtámodta az ellenséget és szétkergette. Az ellenség ezen két napon kezünkben hagyott 4 ágyút és majdnem 3000 foglyot.

Türr a' reservát comandirozta, feladata volt megmenteni S. Máriát, positiónk kultsát. Éppen időben megjelent, mert a' Nápolitánusok már a' közlekedést elvágták S. Mária és S. Angeló közt, és már S. Maria kapuja alatt voltak. Még Garibaldi a' Milanói brigáddal és egy része

[14] Roham.
[15] Oszlopok.
[16] Rohamoszlop.
[17] Felderítés.

Eber brigádjával a' közlekedést helyre hozta S. Angeló-val. Türr Porta-Capuá-tól az ellenséget egész a' várig visszaverte. A Huszárok (42 ember) olly dicső attakot tettek, hogy az egész gyalogság megtapsolta, mint a' Scalába a' legszebb operát. A szegény magyar gyalogság sokat szenvedett, 2 tisztet és 32 embert, de ők a' költsönt viszafizették, mert az ütközetek térén 69 Napoletánus hevert halva. S. Tammaróból is kikergette Türr az ellenséget és pedig nagy vesztességgel.

Csak tegnapelőtt hallottam Türr leveléből hogy szegény Dunyov barátunknak a' lábát amputálták. Mindenfelé kérdezősködtem hogy hol, és hol van, de csak azt tudhattam meg hogy Nápolyban fekszik. Én személyessen bénem mehetek Nápolyba, mert ahoz különös engedelem kell, hanem beküldök valakit hogy bővebben megtudhassam hogy létét. Türrnek is nagyon megromlott egéssége, — újra vért köp, és kénytelen volt újra Nápolyba menni magát gyógyíttatni.

Eberhárdnak egy golyó összezúzta az órát. Én ezredemmel a' 2-ik octoberi ütközetben vettem részt, egy golyó a' jobb szemem fölött homlokomat érintette de nagyon könyen, ma már sebem majd nem begyógyult. Bajba jöttem azon napon mert a' Nápolyiak közé szorultam, négyen körülvettek és jól megköveztek, — de lovamat megsarkantyúzva rájok ugrattam 3 közüllök elszaladt a' 4-ik egy lövés által elesett, — kár hogy nem volt revolverem, drágábban füzették volna dühöket. A lovam is megsebesült.

Az itten magyarok közül 8 tiszt és 41 ember öntötte vérét.

A Napolitánusok bátorsága lecsillapult ezen csapás által. Nem értem mért nem bombázza Garibáldi Capuát, — ha megkezdené Capua capitulálna egy pár nap alatt. — Én azt hiszem hogy a' Napolitánus sereg nem vár egyebet, mint Ciátdini megérkeztét s' hogy annak adhassa meg magát és hogy seregének jobb conditiót eszközölhessen. Minden útonmódon Salzanó inkább szeretné magát megadni egy reguláris seregnek mint pedig Garibaldinak, ez az oka hogy Capua mind eddég nem capitulált.

Mást nem tudok mert itten a' világtól elvagyok zárva. Ha valami más történendik majd tudósíttom annak idejében. Tiszteletemet honfitársaimnak magamat szíves indulatjába ajánlva maradok őszinte barátja

Winkler Lajos

Régi dátumi levél, de még is érdekes, s' azért közlöm véled.

Bizon bizon nagyon bonyolódott a' világ, okos ember legyen az a' ki most tisztán feltudja fogni a' dolgokat. Ugy hiszem kedves Barátom hogy mi is elébb szagolandunk puskaport, mint a' tavasz, — hisz adná az Isten, mert igazán megvalva már szégyenleni kezdem magam a' tétlenségbe.

Ide zárva én is megküldöm néked arczképemet, ha elvisz az ördög,

legalább eszedbe juttatja hogy hogy néztem ki, — probált a' parkodba kiakasztani talán egy pár csalogányt szelidíthetsz véle.

Édes Czimborám nem kívánom, hogy minden levelemre felej csak minden harmadikra, s' ha mást nem is, legalább azt, hogy élsz é még, — mert a' magyarok most oly ritkák a' béke színhelyén, hogy alig lehet egyik vagy másikról valamit hallani. — Hanem szeretem hogy a' magyarok hontalanságokban még is öszejönnek a' szabadságért idegen földön is életeket áldozni, — valójában becsületére válik a' magyarnak, hogy nem a 'zsarnok zsoldjáért de a' szabadságért azonnal kész küzdeni.

Hazulról nem tudsz más újságot mint a' mit a' hírlapok írnak, — sajnos hogy sokakat elfognak.

Tanárky a' napokba tér vissza Londonba az öreg Úrhoz, ki fiait practizálni küldötte valahová s' így valakire szüksége van legalább copiráltatni, vagy levelet a póstára küldeni.

Hát te miben töröd a' fejed? jösz é mielébb? vagy bévárod a' tavaszt? úgy hiszem hogy még most kora volna. Ehj de sajnállom nyergeimet és revolverjaimat! — Kedves nődnek mély tiszteletem s' fiaidat csolkoltatom. Hát Aladár még nem jó segédtisznek? Áldjon az Isten, változhatlan barátod

Ihász

3.

Nagyon bizalmas

London Febr 20 k. 1861.

Kedves Barátom!

Febr 17 kei levelét tökélletesen értem. A jelentett párbeszédek az illető uraknak alkalmi nevetséges badarságokkal vegyült indiferentismusa nagyon jellemző.

Hanem, van benne egy kifejezés, melly bizonyos concomitans körülmények folytán *megmérhetetlenül* fontos lehet. Értem a Minister ezen kifejezését: *„nem sokára tán patakként fog a vér folyni Török Országban"*.

Mik azon körülmények mellyek e kifejezést olly fontosnak teszik? Megmondom a mennyit tudok:

Felakar e a Nemzet minden, vagy a peu prés[18] minden kültámasz nélkül is kelni? Azt nem hiszem ugyan, de ha tenné a felelőség nem engem nyomna. Osztozhatom veszélyeiben miket ön maga hivandana fel magára, de nem én volnék az, ki őt a veszélybe sodorná. — Hanem arra, hogy nekem részem legyen a Nemzetnek fegyverfogásra unszolásában s' felszóllításában, az kívántatik, hogy olly chanceokat lássak, miszerint okszerűn hihessem, hogy a siker csak a Nemzet saját elhatározottságától van feltételezve. — Mert ha én szóllítom fel harczra a Nemzetet, száz-

[18] A nagyobb része.

ezrek, milliók lesznek kik én irántami bizalomból, s' azon hitben kelnek fel, hogy én nem játszom könyelmün nemzetem vérével, s' a chanceokat[19] jól combináltam. — Én tehát az ebből reám háruló felelősségnél fogva, azt hogy befolyásomat, nevemet, kezemet, s' közremunkállásomat, hazánkban a harcznak *eléidézésére* ajánljam, a következő három feltételhez kötöm

a) hogy az Osztrák egy külhatalommal háborúba legyen keveredve:
b) hogy a Nemzetet felfegyverezhessem
c) hogy kívülről némi segéderőt vihessek haza. Ennek száma alku tárgya lehet, mert az, hogy mennyi a nélkülözhetlen minimum? az ellenség dislocatiójától,[20] Horvát Ország dispositiójától, s' más ezer körülménytől függ. De a segéderő in thesi[12] elkerülhetlen, nem csak mint szövetségi garantia s' legsikeresebb buzdító eszköz, hanem azért is, mert nem látom, miként lehetne fatális geographiai positiónkban,[22] a Nemzetet másként nagyban felfegyverezni.

Ezen feltételek alapján alkudtam Septemberben a kormánnyal Turinban. *Akkor* elfogadták mert a háborút tavaszra várták. Azóta — mert a háborút Páris elnapoltatá — haboznak vonakodnak. — De én nem engedek, nem engedhetek, — azt mondom mint Luther: „Got helfe mir, ich kann nicht anders."[23]

Megtudok halni a számkivetés inségében; — meghalni éhen ha kell. s' családomat koldus botra jutva látni; de hazámat siker reménye nélkül vérbe lángba borítni — soha! soha!

Eh bien![24] Pulszky (gondolja csak: Pulszky!!) Januarban nekem egyszer csak ezt írja: „Törni kell az Olasz kormánnyal s' Garibaldival kell conspirálni, ha én ezt nem teszem, ő (Pulszky) előre is lemond képviselői állásáról, mert ő (gondolja csak: Pulszky!!) a' veszély perczében annak oldala mellett akar állani, a ki tesz s' nem azé mellett a ki akadályoz."

(Különös időket élünk, nem de?)

Feleletem volt: háború s' a Nemzet felfegyverezhetése nélkül bűnös őrültség volna, a Nemzetet harczra izgatni — én a kormánnyal nem török; Garibaldit igen fontos elemnek tartom de csak úgy, ha a kormánnyal combinálva lép fel, én erre intézem törekvésemet, erre dolgoztam ki operationális[25] tervet, s' annak Garibaldival közlésére Türt felkértem. A kormány háta mögett, a kormány ellen Olaszhonban conspirálni a becsülettel, hálával, hazafisággal ellenkező aljas vételnek tekintem a mi helyzetünkben — annálfogva lemondásodat már most elfoga-

[19] Esélyeket.
[20] Elhelyezésétől, szállásától.
[21] Általánosságban.
[22] Végzetes földrajzi helyzetünkben.
[23] Isten segíts, nem tehetek másként.
[24] Nos.
[25] Hadműveleti.

dom — s' még ma tudósítom a kormányt, hogy képviselő lenni megszüntél.

No már azóta részint én magam, részint Klapka (a ki velem elveimben, feltételeimben szóval mindenben tökéletesen egyetért) a következőknek jöttünk nyomába.

Két terv van kotyvasztás alatt: Az egyik Mieroslawkytől[26] ered, ki lengyel, szláv, angol, franczia, német, americai, legiókat (!!!) ajánlkozik Garibaldinak rendelkezésére állítani; ki aztán ezen keresztes haddal s' a maga olaszaival valahol a *török* partokon kikötne, a szláv és görög fajok felszabadítását initiálná;[27] Mieroslavszky Montenegróból, Hercegovinából Bosniából húzandó erősítésekkel Horvát Ország felé nyomulna, míg Gar. és Tür Serbián át hazánkba törne utat; mikor aztán a Dráva és Dunához érve magyarnak, lengyelnek szlávnak fel egész Orosz Országig felkellend kelni — s' et caetera.

A másik Türé. Kikötés vagy 4000 emberrel közel *Montenegróhoz*, erősödés onnan, s' aztán sebes marschsal *Serbián* át be a hazába. —

Nem szükség most ezen őrült tervek criticájába ereszkednem. Hitem az (s' az osztrák készületek Temesvár s' Pétervárad körül is oda mutat) hogy e terveket Bécsben s' Sz. Pétersburgban főzték ki. — Legalább jobbat magok számára ők sem főzhetnének, mert (azt nem is említve hogy ha különösen az első terv sikerülne, Magyar Ország az élő nemzetek sorából örökre kitörültetnék) az eredmény csak két alternativa körül forogható, vagy Európa minden hatalma (az Angol 800 ágyús Corfui flottájával különösen oda értve) közös erővel agyon csapná hoszú időre az európai forradalmat — vagy legalább az Orosz apsorbeálná[28] a Török birodalmat.

Hogy Angol, Orosz, Porosz, s' hihetőleg Franczia interventió kikerülhetlen volna az latus perse[29] — s' ez ép akkor midőn a nem interventió elvének növekvő érvénye folytán olly biztatók a kilátások, hogy az Osztrákot s' vele a Nemzet elnyomás európai centrumát át törjük, s' így a népnyomorgatás hatalmának detailban[30] szétzúzására utat törünk!!

Én ezen őrült tervek ellenében mit ismerek kötelességünknek? — *delatorok*[31] *bizonyosan nem leszünk*, azért írtam levelem homlokára e

[26] Mieroslavsky Ludwyk, lengyel szabadsághős. Az 1830—31-i lengyel felkelés leveretése után Párizsba menekült, 1845-ben Posenbe ment, hogy azt fellázítsa a porosz uralom ellen. Árulás következtében fogságba esett, halálra ítélték, a halálos ítéletet azonban 12 évi várfogságra változtatták át. 1849-ben részt vett a szicíliai és a badeni forradalmakban. 1863-ban a lengyel nemzeti kormány diktátorrá választotta.

[27] Kezdeményezné.

[28] Elnyelné.

[29] Bizonytalan értelmezésű kifejezés. Itt valószínű a különböző intervenciók lehetőségének összegezését jelenti.

[30] Kicsiben, részenként.

[31] Feljelentők, besúgók.

szavakat „*nagyon bizalmas*" szentül is számítok Önnek szeplőtlen becsületére, hogy erről *senkinek de senkinek a világon nem szól.* Kötelességünknek azt tartom 1) hogy igyekezzünk az illetőket, terveik szabadság gyilkos őrültségéről meggyőzni, 2) ha ez nem sikerülne a Nemzettel tudatni, hogy ha Osztrák-Olasz háború nélkül valami török földöni merényről hallanának, abban nekünk (legalább nekem és Klapkának, mig majd mások véleményét is tudom) *semmi közünk.*

De hát, ha illy titoknak kívánom levelemet tartani minek írok? — megmondom:

A terv az Olasz kormány beleegyezése nélkül nem effectuálható.[32] Ha pedig beleegyeznék, úgy hitem szerint az feküdnék alatta, hogy gróf C.[33] egy csapással agyon akarja Garibaldit és pártját csapatni, valaki más által (talán az Angol által). —

De ha úgy találna a dolog kisülni, hogy nem csak C. de még Páris is tud a dologról s' hagyja kelepczébe menni a vak legyeket, úgy perse nem csak az Olasz, hanem Európa forradalmi elemeinek egy csapással megsemmisítése volna a cselszövény hordereje.

No már. Ludvigh ezt írja nekem Febr. 5 kéről: „Magnan meglátogatott. Azt mondja neki most kormány depechekell[34] kell Belgrádba sietni; — visza jövet el megy Londonba. Ő Bosniába akar betörni s' onnan megtámadást intézni az Osztrák ellen. Most Mihály herczeggel akar komolyan szóllani. Ha segíti e a bosnyák felkelést, s' megtámadja e a törököt.

Ludvigh utánna teszi: „Ez mind hasztalan üres szó" de meglehet hogy több annál, mondom én. Itt Londonban rég tapogatódzik egy Nyemanics nevű Bosnyák fő úr, emigráns, ki a hajdani Neman[35] dynastia utódjának mondja magát. — Volt nállam is. —

Továbbá Ön azt írta volt nem rég, hogy Tür, titkos audientiát szorgalmaztat a Császárnál.

Ha már ezekhez hozzá veszem, a Minister ama szavait; hogy nem sokára tán patakként fog a vér folyni török Országban: — meg vallom gyanu támad agyamban, egy veszélyes tervről, melly szegény Hazánk rovására koholtatik; s' mellyben a pöffeszkedő ambitiócskák maszlagán néha még magyar is akad, ki hálóba került.

Minden esetre a legszentebb hazai érdekek parancsolják, hogy iparkodjunk tisztán láthatni mi az a mit a Minister amaz ominosus[36] szavai jelentenek? s' van e vagy nincs a franczia kormánynak tudomása ama őrjült tervekről?

A feladat igen nehéz, azon absolut discretiónál fogva, melly becsületi kötelesség. — De tudom, hogy Ön élni tud, az alkalmakkal, hazánk

[32] Nem hajtható végre.
[33] Gróf Cavour.
[34] Távirat.
[35] Az Árpádházzal is rokonságban álló első szerb uralkodócsalád.
[36] Baljóslatú.

javára, s' meg vagyok győződve, hogy minden lehetőt megfog kísérteni tapintatosan. — Ismernünk kell a helyzetet, hogy hazánknak javára lehessünk.

Nem emlékszem mondtam e már, hogy Martius 20 ka körül Angliát végkép elhagyom családommal. — Még ha semmi köz érdek nem parancsolná is, a szükség kényszerítene reá. Mert a két év ótai politicai viszonyok bevágták előttem a kereset lehetségét itt. Nincs kenyerem; — s' így eladom házi bútoromat, s' annak árával, s' pénzem utolsó romjával eltengődünk olcsóbb helyütt vagy 6. hónapig. — Aztán mi történik velünk? az Isten tudja — a fejem is szédeleg belé, de mennünk kell — itt két hónapig sem tudnám már háztartásomat konserválni. — Ha megyünk reménylem szerencsém lesz Párisban találkozni .E levelem vételéről legyen szíves kérem, egy sorral megnyugtatni.

Igaz őszinte tisztelettel s' rokonérzettel

barátja.
Kossuth.

4.

Genf, 1861. május 1.

Kedves Barátom!

Csatoltan visszaküldöm P-hez intézett leveledet, melyet igen kitünőnek találtam, és bizonyára igen jó hatást váltott ki. Szándékom az volt, hogy már e hó első napjaiban Párizsba érkezzem, a nápolyi és a turini hírek azonban sajnos visszatartottak Genfben, mert abban az esetben, ha a légió feloszlatása és nagyobb botrányok csupán jelenlétemmel kerülhetők el, nem marad számomra más hátra, mint, hogy Olaszországba utazzam. Drága Barátom, a vége felé járok, elegem van ebből a szomorú küldetési kísérletből, ami a külföldön esett ránk, mig az országbeliek csak most, Laci[37] által emlékeznek arra, *hogy még élünk és létezünk.*

Egész szervezetünk csupán néhány hónapra szóló volt, és tavaszig számoltunk fennállásával, mert ilyen elért elemekkel, melyek az emigráció rendelkezésére állanak sem valami *nagyot,* sem pedig valami tartósat nem lehet létrehozni.

Annak ellenére, hogy mind a tiszteket, mind a legénységet a legmegfelelőbben elláttuk; annak ellenére, hogy a nápolyi és a sorrentói narancsfák alatt heverni hagytuk őket, az onnan érkező hírek mégis napról-napra elszomorítóbbak.

Vetter, ürügyül hozva fel rossz egészségét, egy időre Sorrentoba ment. A jelek szerint Ferenczy túlságosan belemélyedt az üzletbe, és kegyeket

[37] Teleki László.

osztogatott; az embereknek nincs ruhájuk, és brutálisan bántak velük. Sréter hasonlóképpen elveszítette a fejét, és a lázadások napirenden vannak. Ilyenek az állapotok, így tájékoztattak egy éppen most Nápolyból érkezett levélben.

Én, és újból csak én legyek az, aki megint mindent rendbehoz. Azonkívül a Fejedelemségekben is siránkoznak a nagy nyomor miatt; Berzenczey[38] és Karacsay nagyarányú tervekkel érkeztek meg Génuába és Turinba, annak ellenére, hogy közöltem velük, hogy jelenleg minden tervet fel kell adnunk, ha nem akarunk szégyenletes kudarcot vallani, és csupán a status quo fenntartására szabad gondolnunk.

Néha azon a ponton állok, hogy összecsomagolok és elutazom Buenos-Ayresbe Janihoz;[39] néha, ha meleg tavaszi nap van, a revolver után rándul a kezem. És gondold mindehhez hozzá még személyes ügyeimet és a gondokat, a véget nem érő gondokat, melyek összefonódnak ezekkel.

A szerencsétlen bankó-per![40] Még mindig nincsen vége? Légy oly kedves értesíts távirat útján, hogy Lajos mikor érkezik hozzád, és melyik napon utazik itt át? Ne tartózkodjék Párizsban, ha nem akarja, hogy Olaszországban az egész üres építmény darabokra essék szét.

Egyelőre megküldtem a szükséges intézkedéseket Türrnek és Ihásznak, melyeknek kivitelezéséről jelentést várok. Ha a jelenlétem nem szükséges Olaszországban, akkor azonnal Párizsba megyek.

Kézcsókom tisztelt feleségednek, forró köszönet szívélyes, testvéri ajánlataidért, ölel

Klapka.

5.

Genf, 1861. május 15.

Kedves Barátom!

Lajos nem vett annyi fáradtságot, hogy akár csak egy szóval is tájékoztasson útirányáról, illetőleg Turinba érkezéséről, annak ellenére, hogy utolsó levelemben erre sürgősen megkértem. Így megint bizonytalanságban utazom Turinba, és nem tudom, vajon ott találom-e? Ha 20-ig nem érkezik meg oda, akkor Londonba kell mennem, és nem látom további hasznát és értelmét a Bizottmányban való működésemnek. Mint ahogy most tudom, a légióbeli botrányok is részben annak a körülménynek a számlájára írhatók, hogy Lajos megengedte, hogy Figyelmessy és mások besúgásaikkal hozzá forduljanak, ahelyett, hogy ezeket az urakat az első kísérlet alkalmával erélyesen visszautasította volna.

[38] Berzenczey fogadta Galacon a Magyarországról menekülőket, Karacsayval együtt szervezték, majd tovább szállították őket Olaszország felé.
[39] Feltehetően Czetz Jánoshoz.
[40] Kossuth bankó-pere.

A tisztekkel szembeni panaszok most nem érnek véget, és kérdésessé válik, hogy képesek leszünk-e ezeket az elemeket még sokáig összefogni. Laci halála óta még jobban undorodom, mint korábban. Miért is mozdította elő Lajos vádjaival és gyanúsítgatásaival, hogy az élre törekedjék, ahol a szegény, már tört ember el kellett, hogy veszítse teljesen a bátorságát!! Azt kérdezem, hogy nem lett volna-e jobb, ha nyugodtan csatlakozik Deákhoz (a helyzet változásáig); megmaradt volna ő is, és minket megmentett volna a nehéz, demoralizáló csapástól.

A horvátokkal még mindig nem történt semmi, a szerbekkel sem és a románokkal sem. Ezzel szemben Szalay tudós történeti értekezéseket ír a Muraköz tulajdonképpeni birtokjogáról! Szegény, szegény hazánk!

Írj azonnal Turinba, a Trombette szállodába.

Ölel őszinte barátod

Klapka.

6.

Valószínű 1861 júliusában kelt.

Kedves Cimborám! tudod tudod a Légió acta, és faktá-it a Brigantaggió[41] ellenében — bárha a' lapok csak azt hozták róllok, amit nem lehetett elsajátítani, de az utolsó lovassági attaque-ról nem hiszem hallottál volna még; Kedves Barátom ez ismét újabb fényt hozott a' Magyar névre, s' becsületet e kis seregre! Dobozy huszár hadnagy Vezénylete alatt Nyuli hr hadnagy 33 huszárral csellel élve kicsalja fészkéből — „Crocco" főnököt — kinek rendelkezése alatt állott 120 lovas (fölszerelt lovas) és 40 gyalog, — a' síkra, s' ott szét veri, csinálván 25 halottat, és 40 sebesült foglyot, elfogva több lovakat, élelmi, és lőszereket, az elesettek közt maga „Corocco" a' hírneves Generale di Francesco II° — e csapatot barátom 400 Piemonsi nem merte volna megtámadni oly vakmerően mint ez a' kis csapat — innen van hogy a' Bulletin s' hírlapokba nem azt mondták hogy 33 huszárnak, hanem az összes Légiónak műve volt „Crocco" szétveretése; pedig a' Légió soha eggyütt nem volt mióta a' Brigantaggió elkezdődött — a' Distaccamentok[42] 140—160 olasz mértföldnyi területen voltak elszórva —

No de nem beszéllek többet e' tárgyról, mert meg vagyok győződve, hogy hébe korba hallasz te is rolla, hanem hogy el ne bízd, és bízd magad, midőn azt mondod te 7—8 órát lovagolsz naponta hát én csak azt válaszolom adja Isten egésségedre, nekem is kijutott részem „én is lovagolok sokszor tíz órát is napjában, csak azzal a különbséggel" hogy ily szerű kirándulásaim nem mulatságból, hanem kötelességből történnek, és hogy az égbe meredező Abbruzzai hegyek csúcsain nem ló háton „mert ily

[41] A reakciós Bourbon-párt által szervezett bandamozgalom.
[42] Egységek.

nemes állat azok földén soha sem lépdelt még" hanem öszvéren teszem fáradságos köz utaimat, hanem lovaim vannak azért oly echt angol s' arabs fajuak, minők a' te istállódban bajosan díszelgenek édes cimborám! Sokat tudnék róllok írni, hanem tudod „propia laus sordet"[43] nem szeretek dicsekedőnek tekintetni — tehát halgatok e' tárgyról.

Fáj kimondanom, s' éreznem „hogy háborúi, s' expeditiói" kilátásaidba tökélletesen osztozom mert állításaid megdöntésére bajos lenne alapos okot előhozni, hanem én mégis mindég egy non putarem véletlenre számítok, s adná Isten hogy ne lennék hamis Próféta „cáfolná meg jobb sorsunk azon öreg Magyar nótát"

Rég veri már a Magyart a' teremtő
Azt sem tudja millyen lesz a jövendő!

hanem történjen bár mi ránk, s' hazánkra nézve semmi sincs veszve addig, mig az alkura nem lehet teljes, és biztos kilátás; mert ha most a Nemzet egyszer még az álnok vámpir faj Habsburgok mézes madzagát szájába fogja — nincs, s' nem lehet többé remény a' Nemzet jövőjéhez; ez mi leginkább megörvendeztetett leveled tartalmából, hogy semminémű transactióra[44] nem lehet kilátás; ne is legyen! hiszen ha még szenvedni kell is, nem fog tartani in infinitum,[45] s' boru utánn derülni kell még; ezt hiszem erőssen, s' ezért nem vénülhetek meg.

Könnyű neked vízben úszó halként vickándozva, viccelni engemet jó e a' Capri Rosso! Színét se látom, mert nem igen iszom, foglalkozásom halmaza nem enged időt mulatságra, azonban hogy egyszer másszor ne emlékeznénk meg róllad poharazáson kívül is, abból semmi sincs, addig mig élek bizonyos lehetsz benne mindég éltetlek téged is jó barát.

A Casinónak nevedbe köszönetet nyilvánítottam, s' a' t. kör tagjai viszontlagos köszönetüket küldik szívességedért, melyből nyerik rendesen az egy de nem több lapokat — mint írád.

Igen sajnállom kedves cimborám kedves családod egésségi rosz állapotát, reménylem nem lesz következményes, s' legközelebbi leveledben jobb fordulatról tudósítandhatsz, a' mi téged illet egy kis grippe — csak hasznodra lehet kivált ha a' mint írod pocakosodol —

Adná Isten láthatnálak, de minthogy ez is az ő kezében van mint a „Papa Resorsa — bajosan hiszem legyen belőle valami most hamarjában; addig is tarsd meg tiszta barátságodba a tégedet Ölelő

legőszintébb barátodat
Ihász

U. i. Megbocsáss Kedves Czimborám hogy egy megbízott tisztemmel írattam válaszom, — szemfájós vagyok s' nem szabad hoszasan írnom s'

[43] Az öndicséret bűzlik.
[44] Egyességre.
[45] A végtelenségig.

olvasnom, — majd máskor magam fogok válaszolni. Az arabs s' angol lovaim száma ugyan csak egy, de minő? A mi a' szívességedből küldött újságot illeti az a' Moniteur d'Armee, fogadd őszinte köszönetünket.

Ha még soká itt hagynak bennünket, akkor biz Isten felmondjuk szolgálatunkat, — de nem is csoda, a' pimasz Piemonsi Armádát már mind felváltották, csak minket akarnak itten elpusztíttani, — már két derék tisztemet eltemettük s' mennyi közharczost!

Mély tiszteletem kedves nődnél s' forró csókjaim gyermekeidnél. Aldjon az Isten.

7.

Nocera Augustus 14ik 1861

Kedves Barátom

Múlt hó 25röl datált leveledből láttam hogy még is nagyobb adag ravaszság van benned elrejtve, mintsem azt képzeltem volna. Az egész levél tartalma csupa vakmerő szemrehányásokból áll, s' a' fő vád ellenem hogy én néked nem írok; — no már édes komám oly Istentelennek még sem hidtelek, hogy vétkeidet az én ártatlanságommal akarod takarni. Hogy tőlem már innét is kaptál két levelet arra majdnem esküdni mernék, és Turinból is eljövetelem előtt, — hanem te, hogy restségedet, tunyaságodat és turpisságodat elfödhesd, engem vádolsz szép tulajdoniddal; — csakugyan nem félsz oda fönn az ítélő szék előtt?

Írtam biz én édes Komám több ízben, de te egyre sem méltattál válaszal, megírtam mindent a' mi csak vélem s a' légióval történt, — most csaknem kívánod hogy én mind azokat recapituláljam,[46] hisz az marha egy munka volna. Aztán az újságok is eleget írtak rólunk még az ujokra nem koczintottak; — szegény magyar Légió! még azt sem akarják a' világgal tudatni hogy élünk s' annál kevésbé bámulatos tetteinket. — Pedig de sokat harczolunk ebben az Istentől elvetemedett púpos hátú országban. Képzelheted édes komám az egész Légiómból jelenleg itt Nocerában n'ncsen több mint 80 ember a' többi mind szét detaschérczva,[47] — ha a' mappán felakarod keresni állomásainkat (ideiglenesseket) tehát im ezek: Salernóban vagyon 1 század vadász 1 Escadron huszár és egy egész batteria.[48] Előbbre Eboliba van 1 század honvéd és 8 huszár. Még előbbre St Gregorioban van szinte 1 honvéd század és 6 huszár. Sianoban van 1 vadász század. Solofrá-ba egy honvéd század. Sarnó-ba van 1 század (50 ember) huszár és egy század honvéd, — de ezek azután detaschéroz-

[46] Összefoglaljam.
[47] Több helyen van elhelyezve.
[48] Üteg.

nak kissebb csapatokat, s' így tökélletessen széjjel vagyunk osztva. A mint már mondám én itten 50 gyaloggal 30 huszárral 7 ágyúval, az egész munitióval, a' rezerva fegyverrel és vagy 25 nagyságos asszonyal tanyázom, — de folyvást úton vagyok inspiceálni csapatomat, s a' legtávolabb (St Gregorió-ba) 75 mértföldnyire esik. Tartozunk pedig a' Della Chieza Altábornagy Divisiójába.[49] Sokat öltünk, gyilkoltunk már és a' prédállás, fertőztetés is megvolt engedve, — de hidd el magyarjaink igen nemessen minden várakozásomon föllül viselték magokat, — ők ártatlan nem öltek mint tették a' Piemonsiak, s' valójában olly humánusan viseltük magunkat a' mi csak is magyar charaktertől várható.

Most már úgy látszik kémélni akarnak bennünket, mert mindenütt rezervába állanak csapatajaim, noha a rezerva mindig dönteni szokott, de itten ritkán adja magát elő oly eset, hogy a' rezervára kellene szorulni.

Egyet igen sajnállok, hogy pompás uniformissa a' Légiónak igen elrongyolódik itten a' hegymászásban, pedig öröm volt szemlét tartani fölöttük. Talán nem írtam meg utolsó levelemben hogy minő forma ruhájok van a külömböző csapatoknak. A gyalogság éppen úgy mint a' volt honvédek, azzal a' külömbséggel hogy itten világos kék csákó, vörös lófarkal (kotyag tol formába). A huszár kék atilla vörös sinórral, — veres nadrág világosabb veres sinorzattal, magyar csizma veres sinorral és rózsával, — csákó világos zöld veres vitézkötéssel és zöld lófarkal. A tüzérség — barna atilla veres sinoral, szürke pantalon veres paspollal, barna csákó, fekete lószőr. A' vadászok — szürke atilla zöld sinórral, pantalon szürke zöld passpollal, csákó szürke zöld lószőrrel. A kocsikra mindre felvan írva a' magyar segéd hadsereg gyalog, huszár, vadász vagy ágyú szekere.

A lovuk mind csődörök, az ágyúkat mulák viszik és húzzák, mert 7 hegyi ágyú és 6 campagna ágyú. A tiszti uniformérozás úgy mint a' legénységé, csakhogy a' gyalogságnál és a' lovasságnál szürke pantalon veres paszomántal. —

Jó két csődör paripám van, az egyiket Sretertől vettem 1200 fr. a' másik Vetterféle ló 1000 frank. Hat lótartásom van, de pénzem nincs venni, pedig a' furágit relutumba nem lehet kivenni,[50] s' csak annyit faszolhatok a' hány lovam van.

Hogy minő revolutiók voltak a' Légiónál azt már előbb megírtam. En is pusztítottam el már néhány tisztet, a' többek közt Pálfy huszár Ornagy a' nekem sok galibát szerzett, most Turinba a' kényuralmamért processust akar ellenem kezdeni: — majd megmutatom én a' haszontalan embernek, hogy ha vélem akar kezdeni jól felkösse gatyáját. Bethlen

[49] Hadosztály.
[50] A lótápot pénzben nem lehet kivenni.

Gergely[51] rám igen haragszik hogy elkergettem Pálfi-t, minekutánna ő protegálta kegyelmét. — Ugyan szép madarat protegált.

Most megvolna amúgy Istenessen a' Legió, hanem ez a' szünetnélküli szétszórás megrontja, — már 5ik Juliustól kezdve a' Legió soha sem volt együtt. Nagyon hírlelték hogy elvisznek innét bennünket, de nem mernek, mert mi helettünk legalább is 5000 embert kell ide küldeni, — nekünk a' nevünk is már megfuttatja a' rablókat, hanem nem is hívnak másképpen bennünket mint mangea bambini (gyerek evőknek.) — pedig biz Isten nem passol reánk. Hanem máskülömben a' becsületessebb része szeret bennünket. Adná az Isten hogy mi hamarább vigyenek el bennünket amarra az áldott föld felé, — mit nekem itt a' világ kertje, ha nem az ingemre van cultiválva.

A Vezuv tövében vagyunk, aztán most már egy darab idő óta jóformán dolgozik, — hidd el kedves komám hogy oly meleg van, nem hiszem a' pokol melegebb lehetne.

Szegény Dunyov az Iskia szigetén van a' fürdőt használja, aligha egy második amputatio nem szükségeltetik. Mindennap készülök hogy meglátogatom, de nem merek elmenni csapatomtól.

Bezzeg nem jönnek most a' kíváncsi angolok erre utazni, a' híres angol Hotellok a' vidékbe mind Bankrotéroznak,[52] — hehj pedig de szeretnék a' Brigantik az angol pénzt.

Ha Édes Komám még erre a' levelemre is csupa szemrehányásokkal válaszolsz hogy még nem írok, akkor aztán majd én mondom arra, „hát az Ba... m teremtette, aztán már mi? Írjál az Isten is áldjon meg, hidd el itten százszorta jobban esik jó baráttól egy levél, mint mástól tíz.

Rényi egyik az adjutánsaim közül való, egy olly gyerek a' mi charaktert illeti hogy párja nincs, igen szívessen üdvözöl.

Majd máskor a' Staabomat rajzolom le hogy minő személyzetből áll, — de elébb választ várok tőled, és ha addig nyársra nem húznak a' zsiván burbonok.

Kedves nődet szívemből üdvözlöm, gyermekeidet forrón csolkoltatom. Változhatatlan testvéries szeretettel hű barátod Ihász

Itt franchérozni[53] nem lehet,
azért küldöm így.

[51] Bethlen Gergely gróf, honvéd-ezredes, született 1810-ben, meghalt 1867. december 23-án. A szabadságharc kitörésekor a nemzetőrök közé állt közembernek, majd a honvédelmi bizottmány megbízásából szervezte a Mátyás-, később a Kossuth-huszárezredet, melynek őrnagya lett. Bemhez csatlakozva, együtt vonult be vele Kolozsvárra, s ezentúl végigkísérte egész hadjáratában. Kiváltképpen kitűnt a vízaknai és a piski ütközetben. A szabadságharc leverése után elfogták, de 1850 februárjában szabadon bocsátották. Később Olaszországba ment és ott katonai szolgálatot vállalt. II. Viktor Emánuel megbízta az első olasz huszárezred megalakításával, melynek parancsnokául, tábornoki ranggal kinevezte. A kiegyezés után hazatért, de néhány hét múlva meghalt.

[52] Csődbe jutnak.

[53] Bérmentesíteni.

8.

Genf, 1861. október 7.

Kedves Barátom!

Holnap reggel Turinba utazom. Ha csak valamennyire is lehetséges, akkor azonnal jöjj te is oda, mivel a legfőbb ideje, hogy a sarlatánok útját álljuk, ha nem akarjuk, hogy ügyünk a legszörnyűbb módon prostituálódjék a külföld előtt.

A közelmúltban elterjesztett híreket a magyar légió osztályáról Türr alatt; Türr különleges ténykedéseiről; az úgynevezett génuai konferenciáról és az emigráció vezetői által felállított királyi testőrség különböző jelöltjeiről és a hasonló őrültségekről szóló híreket bizonyára olvastad.

Ezeket a kacsákat Türr főhadiszállásán költik ki Csernátoni[54] vezetésével, azután szépen feldíszítik és világgá engedik őket. Battons la grosse caisse,[55] ez Pista barátunk jelszava, azonban igen nagyon téved, ha azt hiszi, hogy mi többiek ezt még sokáig tűrjük, vagy eszerint fogunk táncolni.

Kérlek, sürgősen jöjj Turinba, itt az idő, mikor mindenkinek egy kis áldozatot kell hoznia a magyar név becsületének megvédéséért. Krivácsy túlságosan goromba és szenvedélyes, azonkívül több, mint rövidlátó. Utolsó levelére a mellékelt választ küldtem. „Az eb — legyen neki elég bátorsága nyíltan fellépni, vagy hallgasson!" Írj *azonnal* Turinba, a Trombette szállóba, hogy tudjam, jössz-e vagy sem.

Isten veled

híved
György

Kézcsókom kedves feleségednek és sok csók gyermekeidnek.
P. S. Írj Krivácsynak hasonló értelemben, és küldd vissza nekem a másolatot.

9.

Nocera 20ik october 1861

Kedves Barátom Niki!

Még soha ez életben (pedig már elég vén vagyok) barátom, ennyire lová nem tett mint te, — azt írod hogy leveleimet nem kapod, azt már nem hihetem, minekutánna mások megkapják. Talán csak barátságom nincs terhedre? hogy nem válaszolsz leveleimre, okát elnem gondolhatom.

[54] Csernátony Lajos a magyar szabadságharc idején Kossuth titkáraként működött, és szerkesztője volt a Március Tizenötödikének. A szabadságharc bukása után a halálos ítélet elől emigrált. 1860-ban csatlakozott Garibaldi expedíciójához. 1867-ben amnesztiát nyerve hazajött.

[55] Ütni a nagydobot.

De legyen bár mi levelezésünk szakadásának oka, én még is megpróbállom s' írok, és ha nem tetzik írd meg nyíltan, hogy ne háborgassalak.

Mióta utolsó leveledet vettem, sokon estem keresztül, a' szüntelen harczolás a' zsiványok ellen nagyon meprobált bennünket, az igaz hogy beléedzettek embereink úgy, hogy ha holnap kellene megkezdeni a' küzdelmet az Osztrák ellen tehát siflinek vennék, — de fognak is ám úgy harczolni hogy bámulni fogja a' világ.

Sok rágalmakat szórtak méltatlanul arra a' szegény Legiora, — vannak hiányok azt nem tagadom, az helyzetünk természetéből folyik, — de hogy a' Legio az erkölcsi sülyedés oly mély fokán állana mint azt ellenei kürtölik, az nem való, bebizonyíta ennek ellenkezőjét a' legközelebbi mult, mely a' magyar névre és fegyverre új babérokat hozott, s' fogadom bebizonyíttandja ezt még fényesebben a' jövő.

Édes czimborám! e' minden oldalról gyalázott testület volt az mely számomra fegyelme és vitézsége által a' Savoyai kereszt érdemjelét szerzé meg; s' melynek jutalmul az Olasz Kormány 16 katonai vitézségi érmet külde. —

Reményünk Nocerát és Nápolyt ehagyhatni mindinkább csökkennek, — s' a' hoszas és fárasztó rabló vadászatok katonáinkat nagyon kicsigázzák. — Mindezek daczára a' Legio mind anyagilag mind erkölcsileg emelkedik.

Nocera egy unalmas fészek 14 000 lakossal, de Magyar Országba az utolsó faluba is több élvezetet talál a' katona mint itten, — még csak illendő kávéház sincsen hová egy tiszt üres idejét egy lap olvasással tölthetné. Én tehát, hogy a' hosszú s' unalmas téli estéket együtt s' hasznossan tölthessük, egy tiszti Casinoról gondoskodtam; — minden tiszt havonként füzet egy bizonyos csekély summát a' melyből újságokat s' más hasznos lapokat megszerezzük, — lesz whist, schach, tartl s. a. t. játék is, — de hazárd játékot egyáltaljában megnem engedem.

Édes Komám! a' te jó szívűségedre is számít a' tisztikar, — nem kívánja ugyan hogy te ingyen küldjél Casinónk számára 1 vagy 2 lapot, de hogy olcsóbban kapjuk, küld meg nekünk azon lapokat, melyeket te már átolvastál, de à franchérozva, máskülönben itten a' levél bért kellene érte füzetni; — úgy é édes Czimborám te ezt megteszed a' szegény legió kívánatára. Hogy mellikek legyenek azon lap vagy lapok, a' te bölcs bélátásodra bízzuk.

A tisztikar viszonszolgálatért, ha elfogadod? megküldi az arczképét kicsinybe.

Én ezúttal idezárom az én arczképemet a' két segédtisztemével együtt, — látni fogod mennyire megvénültem, miólta nem láttál; — de nem is csoda az ily Clima és az ily kutya strapatiók megvénittik az embert. Te tudom, örvendve kedves családodnak majd minden gond nélkül a' gazdaságodba gyönyörködve fiatalodol. A' min én szívemből örvendek.

Írjál egy kissé a' politikáról is, — hanem úgy látom hogy ezen levelem is elfog a' postán veszni, s' engem a' bizontalanságban hadsz s' nem tudom hogy mit gondoljak.

Mindnyájunk szívbéli óhajtása az, hogy mihamarább karolhassuk egy mást a' szabad hazába.

Írtam volna többet, de tartok hogy nem kapod meg.

Változhatatlan testvéri szeretettel csolkoltatom egész családodat. Változhatatlan Barátod Ihász

10.

Genf, 1862. január 6.

Hotel du Rhone.

Kedves Barátom!

Mindenekelőtt a legjobb és szívélyesebb jókívánataim az új esztendőre. Legyen jobb és szerencsésebb az elmúltnál, és a bizonytalanság és a sötétség labirintusából vezessen döntéshez és a világosságra. Olaszországban, amennyire lehetett, rendet teremtettem. Most minden békében lenne, ha Ihász a saját és a légió nevében tett nyilatkozatával nem lépett volna buta és felelőtlen módon közbe. Ihász ugyanis Krivácsyt[56] és Kupát gyáva fickóknak nyilvánította, és azt kívánta, a településtől is, hogy hasonló értelemben nyilatkozzanak. A település (80 tisztből 65) igen érdemes visszautalással válaszolt erre a gyalázatos követelésre és azt mondták, hogy ők a hon ellenségei és nem honfitársai ellen szoktak harcolni.

En sürgettem Ihász felelősségre vonását, azonban túlságosan sok langyosságot találtam más uraknál. Ihász szemlátomást csak egy intrika eszköze volt. Végül is majd neki, — mint annak idején a szamár Figyelmessynek — kell a fürdővizet kiöntenie.

Valamennyi öreg tiszt felháborodott Ihász magatartásán, és elkedvetlenedtek a véget érni nem akaró uszítások miatt. Ily körülmények között kötelességemnek tartottam, hogy itt és Londonban sürgősen rendezzem magánügyeimet, és, hogy március elején magam vegyem kézbe az olaszországi katonai ügyeket. „Ez annál szükségesebb a dolgok komoly fordulata következtében. —

A király minden áron kívánja a háborút; belátván hogy Olaszország veszélyeztetik ha a harczot sokáig elhalasztja. Tavaszkor kész leend seregével, hogy a túlparton történhető és bizonyosan történendő szerb mozgalomnak hasznát vehesse. Kötelességünk tehát minden módon oda törekedni, félre téve minden egyébb tekintélyeket, hogy a legőszintébb egyet-

[56] Krivácsy József, ezredes, a szabadságharc idején Komáromban tüzérparancsnok. A Mack-féle összeesküvésben való részvétele miatt halálra ítélték, amit várfogságra változtattak át. 1860-ban ezredesi ranggal az olasz hadseregbe lépett.

értést a Szerbekkel és Horváthokkal helyreállítsuk. — Azt izentem benlévő barátinknak is.—"

Hasonló értelemben működj te is, kedves Barátom. A pillanat komoly és döntő.

Türrnek sikerült a király adjutánsává kineveztetnie magát. Hogy hogyan fogja magát érezni az udvar légkörében, az egy másik kérdés. Te azonban tudod, hogy jó gyomra van. Nincs panaszra okom a turini viselkedését illetően. Belátta, hogy csak velem együtt tudja magát fenntartani, és ezért simulékonyabb lett.

Ma csak ennyit. Kérlek, értesítsd Pr.-t, hogy 14 napon belül Párizsban leszek, ahol szóban tájékoztatom mindenről.

Kézcsókom tisztelt, jó feleségednek, sok csók kedves gyermekeidnek, téged szívélyesen ölel barátod

Klapka.

11.

Nocera Május 1^{én} 862.

Kedves Barátom!

Hosszas halgatásod csak nem kételyt támasztott lelkembe, hogy az ármány, s' intrigák hálózata talán barátságunk közzé is gördített némi gátokat; hanem becses soraid vétele még keletkezésében elfojtá e' fogamzó kételyemet, nem hittem soha és nem fogom hinni soha, hogy bármi körülmény képes legyen régi barátságunk' egét homályba borítani; jobban ismerem ön magamat, s' téged édes Barátom, se hogy meg ne volnék győződve arról mi szerint az ármány minden barátságunk ellen intézhető nyilai megtompulnának edzett bajtársi viszonyunkon; minek ujjabb tanusága hozzám intézett leveled, mely engemet rendkívül megörvendeztetett. —

Hiszem, hogy Párisi tartózkodásod sok oldalúlag veszi igénybe pénzerődet; hála az égnek! hogy nem szorulsz másra! — hanem dacára annak még is jó lenne már egyszer ha eljönne az az idő, melybe Debát alá kerülne Számlád; — az ég tudja kedves Barátom mi fog történni? mert látom ugyan egész borzasztó valóságába azt, mit a' hatalmasok' hatalmasáról írsz, még is lehet egy véletlen — egy perc műve, mely minden tervein, s' számításain túl teszi magát, tapasztalásból is tudjuk, hogy a' legrendkívülibb események elő állása leginkább egy véletlen perc szüleménye, így történhetik most is. Magamat illetőleg én mint eddig úgy jövőre is bízván a N.. beláthatatlan szövegű intézkedéseibe, reményemről az igéret földére bejuthatni le nem mondok, — s' addig, míg kötelességek lesznek reám róva, azokat becsületes honfi, s' katonaként teljesíteni elnem mulasztom — mostani helyzetem sokkal csillandósabb, s' nem oly kényelmes, mint az 59^{iki} Naggyaink távol vannak, s' egy év óta senki közülük

a' Legiót meg nem látogatta, pedig őszintén mondom, hogy az lett volna eggyik legjobb módja a' várakozni nem tudókat türelemre bírni, most ez különösen szükséggé vált; Én Isten, s mindenki látja eljárásaimat — megteszem magamét! De ami az emberi szívbe fekszik, s' ennek sok külön vágyaira hatni én nem vagyok képes úgy, mint főnökeink — csak egy rövid vázlatát adandom a' Legió állásának, és azutánn itélj magad igazam van é fentebbi mondataimba. —

Kedves Barátom! Én a' Legiót ide érkeztemkor úgy találtam, mint egy lázas beteget, melynek minden csöpp vére forrásba van; a' Legió fölső, s' alsó rétegein el volt ömölve egy bizonyos fejetlenségi nézet, bomlással határos rendetlenség, szóval kétségbe esetten néztem a' jövőbe — Isten tudja mit nem kelle tennem, s' mennyi fáradságomba nem került, mig rend, s' bizalom foglalta el az előbbi „chaos" helyét — azóta tíz álló hónapig a „Brigantaggio" ellen működik, mely szolgálat oly rendkívüli nehézségekkel van össze kötve, melyhez hasonlókat egy rendes hadjárat még megközelítőleg sem állít elő; csaknem Nápoly alól egész a' Joniai-tenger partig egyfelől, s' az ádriai tengerig másfelől apró csapatokban szét szórva, örökös „Briganti" üldözés, hajhászás, rémítő hegyek mászása, s' sok nélkülözések is elgondolhatod minő kedves múlatság lehet! Azonban dacára minden nehézségeknek, s' kellemetlenségeknek a' Magyar név, s' hírt szeplőtlen megőrizék; a' legénység katonai tartása, a' magyarral vele született rettenhetlen bátorság s' nemes keblűséggel párosultan nem csak a' tartományok népességeit, de magokat az olasz katonákat bámulatra ragadák, mint a' tartományi főnökök, s' a' parancsnokló táborokok több rendű dicsérő, s' köszönő irataikkal fényesen tanúsítanak, — soha egy csatározás sem ütött balul ki, mindég és mindenütt győztesek voltak fiaink, egy szóval úgy viselték magukat; hogy nemzetünk büszke lehet reájok — De Kedves Barátom! a' Legiónál sok jó, igen jó elem van, s' általán mind oly szellemű, hogy nem önföntartásért jött ide. — ezeknek vágyaik tengeren túl a' távol honba szenvedő rokonokon csügg; minden gondolkodzások összpontosulva van az egy eszmén „történend e valami édes Hazánk ügyében"? legnagyobb része e kisded, de lelkes csapatnak fiatal erőteljes többnyire értelmes, de tapasztalatlan, s' éppen ezért türelmetlen, a' körülmények számba vételét nem értő, s' várakozni nem tudó egyénekből áll, s' azutánn, Kossuth, és Türtől néha egy pár biztató szó, elismerő, dicsérő levelek érkeztek ugyan, de hogy személyesen sem K. s. T. sem Klapka nem jöttek ennyi idő alatt, az tapasztalatom szerint valójában fáj nekiek, Klapka mint Nemzeti Igazgatósági tag még csak soha egy betűvel sem emlékezett meg rollunk; én magamról nem akarok szóllani, de már a' Legió csak ugyan megérdemelte volna, hogy ez megtörténjék, innen van az elégedetlenség a' dolgok' állásával az ügy iránti bizalmatlanság, s' azon általánosan elömlő eszmék „velünk nem gondolnak naggyaink" Isten tudja mikor tör-

ténik valami „rollunk úgy látszik senki sem tud semmit" s. a. t. — melyek az eggyütt értés, összeforrás, és főkép a' kitartásra legkártékonyabb befolyást gyakorolnak — ebből láthatod, s' meggyőződhetsz, hogy igazam van midőn azt írom „szükséggé vált Naggyaink eggyikének ide jövetele" —[56a]

12.

Nocera Julius 9[én] 862

Kedves Cimborám!

Dacára annak, hogy én igen el vagyok foglalva, mégis nyerek magamnak annyi időt, hogy írjak, illetőleg írassak neked, mert magam saját kezüleg írni képtelen vagyok, minthogy már hosszasb idő óta köröm betegségben szenvedek; utolsó hozzád intézett levelembe a' Legió akkori állapotát érintettem, s' mert tudom, hogy jó szívvel fogadod, ha néha néha rollunk tudósítást adok; most ujjolag írok; azon időtől fogva sok változáson estünk keresztül, nevezetesen: bekövetkezvén a' tavasz, s' ezzel az ujjonnan fogamzott harczai kilátások', s' általában a' reménység' honunk ügyében ez évbe még valamit tehetni halál órája ütvén. Számosan eljelentették magukat a' Legiótól, ezen eljelentkezések, s' az ezt követett elbocsájtások, mig egy részről a' kormányra nézve sok kellemetlenséggel jártak; más részt a' katonai rend, s' fegyelem épségben tarthatását csak nem lehetleníték, ehhez járulva még a' szervezésbe ezáltal támasztott nehézségek is; hogy tehát ennek egyszersmindenkorra vége vétessék ki lőn mondva hogy a' ki a' Légiótól el akar távozni véglegesen — az ha csakugyan házafisága gyengébb, sehogy még legalább egy évet életéből a' hon ügye érdekében föláldozni ösztönözné, jelentse be ebbeli szándékát — voltak kik é fölszóllításra jelentkeztek, de számok kisszerű volt; hanem mi utánn Klapka Tábornok' vissza vonulási híre, valóvá lett, ekkor egyszerre képzelhetlen arányban kezdett emelkedni azok száma, kik reménységüket vesztve távozhatásukért jelentették magokat, a' hatás melyet a' Tábornok e nyilatkozata előidézett oly lehangoló volt a' Legióra nézve, hogy csak hamar 300ra szaporodtak az elmenendők, én a' szükséges lépéseket megtettem egész tisztikarommal eggyütt arra nézve, hogy ily meggondolatlan lépésüket meggátoljam, fölhasználtam minden eszközt, — de hasztalan; a' kormányt igen kellemetlen helyzetbe hozta a' dolgok ilyszerű állása, hová szállítsa őket, mit tegyen tulajdonképpen velök alig határozhatja el; minden tanács adásra, minden figyelmeztetésre „Éljen Klapká-val felelnek; minden e' tekintetben tett vizsgálódás elejtett szavak sat. oda mutat, hogy a' titok

[56] a) A levél végéről hiányzik az aláírás, a stílusból és a helység nevéről azonban arra lehet következtetni, hogy írója Ihász.

homályába működő alattomos kezek munkája az egész; minden esetre sajnos, s' az ügyre nézve káros befolyású esemény jollehet hogy egy csekély részét kivéve, melly jó becsületes, s' vagy családi viszonyai, vagy választott életpályája érdekében távozik — a' többi valóságos szemét, gáncsoskodó, elégedetlen, vagy rangvágyó haszontalan tömeg, — a' napokba érkezett meg Bethlen Tábornok, ki a' kormánytól van kiküldve megvizsgálására annak, hogy mi tulajdonképpeni oka ezen tömeges eltávozásnak; alig hiszem, hogy ezen eljárás is jó eredményre vezessen; azon fölül nem is tudom helyeselni ilyszerű intézkedését a' kormánynak, minthogy nagyon compromissionalis; mert hogy az a' csapat tettét csak némüleg is igazoltnak tüntesse föl okvetlen kígyót, s' békát fog a' Legióra kiáltani, mi demoralizáló hatással leend azon derék, becsületes, és józan gondolkodásúakra is, kik habozás nélkül határozottan személyes érdeküket a' köz ügynek alárendelve a' most kissé megfogyatkozott, de salaktól tiszta Legiót alkotják; e' testület jóllehet 1200-ról 900ra apadt le vélemény szerint eddig szerzett nevének becsületét jövőre még magasabbra emelendi, mert a' java, a' virága maradt meg! haj Kedves Cimbora! nem az 59iki Legió ez; mig annál kis vesződségek adták elé magukat, ennél baj bajra halmozódik, annak szervezése s' vezetése barátom játék leendett ahhoz képest a' minő fáradalmas nehézségek gördülnek itt a' legnagyobb vas akaratnak is elejébe — ezer féle alakba állnak elé majd ez, majd az baj! a' sok volt honvéd tiszt, kiknek altiszti szolgálat tétel mellett igen hosszasra terjed a' várakozás, alkalmazhatásuk pedig lehetetlen nagy mérvben növelték a' zavarokat, s' nem egyszer hozták izgatottságba a' kedélyeket, s' elvégre is ismétlem, hogy a beált válság minden stádiumán láthatólag kígyózott át egy alattomos izgatási terv, melynek végeredménye leendett e' szép kis testületnek, ellenünk' legnagyobb károrömére, végleges feloszlása, — Gondolhatod ennyi baj közepette mily kényelemmel kínálkozik állásom! de ez haggyán! kitartásom a' reám szabott kötelességekbe soha megnem szakadand.

Újdonságot nem írhatok egyebet, csak hogy Rómából még most is rendesen szállíttatja ő Szentsége rabló csordáit Nápoly tartományaiba, hasztalan a' sokszerű irtózatos vereség, melyet ismeretség fejébe rájuk rónak Magyarjaink, az a' kutya faj nem kipusztítható ha helyel helyel úgy szét zavartatnak is, hogy hónapokig nem láttatják magukat; azalatt más oldalról fészkelődnek be; Triest felől is érkeznek néha az Osztrák által liferált vagabundok; így a' napokba is debáreáltak vagy 150en; mindnem lenne baj, csak ne lenne oly unalmas fárasztó mesterség ez a' Briganti vadászat, nincs rendes hadjárat, mely annyi sokoldalú nehézségekkel terhelhetne egy serget, mint ez! a' Legió részéről a' Brigan-

taggio elleni működésekben most áll: két Escadron jó huszár, egy erőss század honvéd, 3 század vadász, és 1 üteg ágyúnk — Adná Isten! hogy hova hamarabb nemesebb fog..... (folytatása hiányzik!)

13.

Genf, 1862. julius 11.

Kedves Miklósom!

Sokszor köszönöm szivélyes soraidat és a hozzám intézett barátságos meghívást, hogy rövidesen menjek St. Ange-ba.

Valóban ideje lenne, hogy végre számomra is alkalom adódjék arra, hogy egy körben, mint amilyen a tied, kimerült szellememet és testemet pihentessem. Augusztus hóban valószínűleg lehetségessé válik, hogy baráti meghívásodat elfogadjam, korábban aligha, mivel addig még egy csomó dolgot kell rendeznem.

Egy idő óta megint levelet levélre küldenek, melyben a tiszti telep és a légió szörnyű helyzetét ismertetik. Újból intrikálnak Türr ellen és meg akarják dönteni. Mivel attól sem riadtak vissza, hogy ezeknél a büntetendő tevékenységeknél az én nevemet használják fel fedezékül, kénytelen voltam egy határozott nyilatkozatot intézni a tisztikarhoz, melyben felszólítom őket, hogy vagy alkalmazkodnak a körülményekhez és abbahagyják a veszekedéseket, vagy számolhatnak azzal, hogy a telepet feloszlatják, és ők az utcára kerülnek. Gyalázatosság, ahogy ezek az urak tönkre teszik a nevünket Olaszországban.

A nocerai és az aqui-i disznóságok egyrészről, másrészről a következetlenségek Pesten — csinos helyzetben vagyunk! Azt kérdezem, nem lett volna-e jobb, ha tanácsomat meghallgatva kezdettől fogva Deák köré csoportosulnak, mint a határozatlanságnak és gyengeségnek ez első és veszélyes jelét adni.

„Az aztán a szép politika olly fahangon szólani, a hogy nálunk szóllottak, és aztán engedni. — A benyomás a legrosszabb, Frankhon szintúgy mint Angolhonban. De meglehet hogy az osztrák, elbolondítva az ideiglenes előny által, újólag valami olly bakot lő, mely ismét jóvá teendi azt a mit vesztettünk. —

A legszomorúabb az, hogy az utczai események Pesten azt csak ugyan bebizonyították a mit én már rég óta sejtettem, az az: hogy senkinek sincs az Országban tiszta felfogása a dolgok állásáról. Haboznak tehát és félénkek a helyett hogy merészek lennének. — Majd meglátjuk hogy a nemzetiségi kérdésben mit teendenek. —

Egy Világos programmra van szükségünk, alkalmasint meg fogom próbálni azt még e nyáron megírni.—"

Ami a Teleki-ügyeket illeti, talán nem tudod, hogy Laci Pukyt[57] tette meg általános örökösévé, ez azonban lemondott e jogáról az írások kivételével. Ez utolsó feltételt Laci szülei elfogadták, és ezért a legjobb, ha e tárgyra már nem térsz vissza. A többi dolgot Puky Genfből, te pedig Párizsból küldjétek vissza. Lacinak ez utolsó akaratából megláthatod, hogy kit tartott az emigrációban a legjobb barátjának.

Szivélyesen ölel

öreg barátod
Gyuri.

Irjál rövidesen.

14.

Turin December 4ik 1862

34 Via Sta Chiara.

Kedves Barátom!

Hogy ily soká nem írtam ne csodálkodj, — annyira elvagyok keseredve hogy kedvem csak meghalni van. Oly méltatlanságok csak rajtam történhetnek a' minőt most tapasztaltam, — de azért türök, mert hála Isten türni megszoktam. A Légiót újra szervezték s' volt tisztjeim nagyobb részén a' Comissio igazságtalanságot követett el, — s' azt gondolják hogy ezzel a' Légió alapját megvetették. Utánnam Telkesy Ezredes vette át a' parancsnokságot, — szegény csak három holnapig volt képes feladatának megfelelni s' azt is csak a' Comissio jelenlétében vala képes; — most a' házából Földváry-t hívták ki a' főnökséget átvenni, — talán ő képes lesz azt vinni, de én Tamás vagyok benne, — adná az Isten hogy már a' Légió nagyobb crisisen ne menne át, mert bizon scandalum lesz a' vége.

Sokat írhatnék, de nem teszem, — levelem átadója Zsulafszky Laczi[58] beszéljen bőven. Én részemről a' régi aspettativai állásomba vagyok. Lelkiismeretem tiszta, s' bátran, s' büszkén mondhatom hogy 1½ éven átt a' Legióval eleget tettem a' magyar becsületnek, de hogy a' Legiót Csáki szalmájakint főnökeink az intrigák áldozatául hagyták esni, Isten látja lelkem, nem az én hibám.

A két Zsulafszky visza tér Amerikába jobb szerencsének akarnak elébe nézni mint a' Legiónál. Netalán megszorulnának, légy oly szíves az én Contomra 60—100 frankot nékiek adni, én majd megtéríttem.

A ministeriális Crisis itten panicus félelemben hozta az országot, elvesztették fejöket s' most nem tudnak kormányt alakítani, — nem érett

[57] Puky Miklós a szabadságharc idején Heves megyei, majd komáromi kormánybiztos. A szabadságharc bukása után emigrált. 1851-ben in effigie felakasztották. Benső barátságban volt Teleki Lászlóval, aki végrendeletében őt tette meg irásai örökösévé. 1867-ben amnesztiát kapott és hazatért.

[58] Kossuth rokona, tiszt a légióban.

még meg ezen nép önmagát szabadon kormányozni, ennek még vasvesszö kell.

Kossuth most családjával egésséges, többször kérdeznek hogy tudok é rólad valamit, sajnos, azt kell mondanom hogy „semmit".

Hát te hogy vagy Édes Komám családostól? ha időd megengedi írj. Elküldöm arczképemet, hogy lásd menyire megöregedtem.

Ha a' Tavaszal nem lesz alkalmam a' hazámért harczolnom, akkor elbujdosom, hogy híremet se hallják.

Újságot írnom annyit tenne mint egy csöpp vizet a' tengerbe ejteni, — te a' forrásnál minden esetre mindent tudhatsz.

Türr éli nejével a' világát, — én biz Isten nem irígylem sorsát. Ő most a' Légióval omnipotens[59] mert az öreget dühbe hozták lemondott a' beleavatkozásról.

Az Öreg tiszteli családodat kikről sokszor beszélnek, s' részemről is vedd a' legmélyebb üdvözletemet.

Testvéri szeretettel csolkol változhatatlan barátod

Ihász.

Kun József százados és Bőhm Jakab

[59] Mindenható.

BIBLIOGRÁFIA

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK HADTÖRTÉNELMI REPERTÓRIUMA 1955—1956*

A jövőben a Hadtudományi Könyvtár évenként rendszeresen közli a külföldi folyóiratok hadtörténelmi repertóriumát. Jelen számban lehetőség nyílt arra, hogy az 1956. évi mellett visszamenően az 1955. évi repertóriumot is közölhessük. Kilencvennyolc külföldi folyóirat hadtörténelmi anyagát bocsátjuk közre. A cikkek címeit azon országok szerint közöljük, melyeknek történetére a cikk vonatkozik. Több ország történetére vonatkozó cikk esetében az illető országoknál külön-külön is közöljük a cikk címét. A cikkek az egyes országokon belül mindig időrendben vannak. A felhasznált folyóiratok jegyzékét rövidítéseik betűrendjében a repertórium végén közöljük.

A REPERTÓRIUM BEOSZTÁSA:

Általános tanulmányok:

A hadtörténetírás szervezete és problémái.
Hadtudomány, hadművészet, hadszervezet.
A haditechnika története.

Egyetemes hadtörténelem:

Ókori és középkori hadtörténelem.
A második világháborúról általában.
Albánia.
Anglia.
Ausztria.
Belgium.
Bulgária.
Csehszlovákia.
Dánia.
Finnország.

* Összeállította a Hadtudományi Könyvtár munkaközössége.

Franciaország.
Görögország.
Hollandia.
Jugoszlávia.
Lengyelország.
Magyarország.
Németország.
Norvégia.
Olaszország.
Románia.
Spanyolország.
Svájc.
Svédország.
Szovjetunió.

A Szovjetunió hadtörténete a krími háborúig.
A krími háború.
A krími háborútól 1905-ig.
A Szovjetunió hadtörténete az orosz—japán háború és az 1905-ös fegyveres felkelés idején.
Első világháború.
A Szovjetunió a Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a polgárháború idején.
A Nagy Honvédő Háború.

Törökország.
Burma.
Fülöp-szigetek.
Japán.
Kína.
Korea.
Tibet.
Vietnam.
Amerikai Egyesült Államok
Kanada.
Dél-Amerika.
Algéria.
Egyiptom.
Marokkó.
Tunisz.

ÁLTALÁNOS TANULMÁNYOK

A hadtörténetírás szervezete és problémái

Janacek, Oldřich: Cim mohou nasi vojenstvi historikové prispet ke zpracováni otázky prechodu od kapitalismu k socialismu bez obcanské války. — HV, 1956. 3. sz. 428—443. p.
[Hogyan segíthetik hadtörténészeink a kapitalizmusból a szocializmusba való polgárháború nélküli átmenet kérdéseinek tisztázását?]

Klee, Karl: Einige Anregungen für die Anfertigung kriegsgeschichtlicher Arbeiten. — WR, 1956. 2. sz. 66—77. p.
[Néhány gondolat hadtörténelmi munkák elkészítéséhez.]

Meier—Welcker, Hans: Entwicklung und Stand der Kriegsgeschichte als Wissenschaft. — WR, 1956. 1. sz. 1—10. p.
[A hadtörténelemnek mint tudománynak fejlődése és helyzete.]

Meier—Welcker, Hans: Über den Unterricht in Kriegsgeschichte. Entwicklung und Auffassungen. — WR, 1956. 10. sz. 539—546. p.
[A hadtörténelem tanításáról.]

Robinett, Paul M.: Observations on military history. — MR, XXXVI. köt. 9. sz. (1956.) 34—40. p.
[Megfigyelések a hadtörténelemről.]

Sesztov, V. I.: O nekotorüh voproszah razrabotki isztorii voenno-morszkoj medicinü. — VMZ, 1956. 2. sz. 83—87. p.
[A katonai orvosi ellátás története feldolgozásának néhány kérdése.]

Sikorski, J.: O przedmiocie historii sztuki wojennej. — MW, 1956. 8. sz. 62—74. p.
[A hadművészet történetének tárgyáról.]

Sinn und Aufgabe des Armee-Museums in Thun. — SA, 1955. 5—6. sz. 79. p.
[A thuni hadimúzeum jelentősége és feladatai.]

Vogelsang, Thilo: Die wehrgeschichtliche Forschung im Institut für Zeitgeschichte München. — WR, 1956. 4. sz. 210—212. p.
[Hadtudományi kutatás a müncheni Kortörténeti Intézetben.]

Hadtudomány, hadművészet, hadszervezet

Bolliger: Zivilnetze in der Verteidigung. — ASM, 1955. 7. sz. 525—539. p.
[Polgári hálózatok a védelemben.]

Chassin, L. M.: Du rôle historique de l'armée. — RDN, 1956. 10. sz. 1182—1199. p.
[A hadsereg történelmi szerepéről.]

Hitz, Hans: Taktik und Strategie. — WR, 1956. 11. sz. 611—628. p.
[A taktika és stratégia hadtudományi fogalmának fejlődéséhez.]

Kaul, B. M.: Studies in the art of war. Digest from The Journal of the United Service Institution (India). — MR, XXXV. köt. 9. sz. (1955.) 78—92. p. [Hadművészeti tanulmányok. Sun Cu, Napoleon, Rommel.]

Kurz, H. R.: Der militärische Stab. Seine Geschichte, Gestalt und Funktion. — ASM, 1956. 8. sz. 562—578., 9. sz. 664—678., 10. sz. 732—747. p.
[A katonai vezérkar. Története, formája és funkciója.]

Pergent, J.: Essai sur l'évolution des formes operationnelles. — ASM, 1955. 6. sz. 452—461. p.
[Tanulmány a stratégiai formák fejlődéséről.]

Raeder, J. C. G.: Guerilla warfare. — AQ, LXXI. köt. 2. sz. (1956.) 245—251. p.
[A gerillaháborúk története.]

Sander, Ulrich: Der Soldat und die Geschichte. — MF, 1955. 9. sz. 23—25. p.
[A katona és a történelem.]

Schmid, J. H.: Die völkerrechtliche Stellung der Partisanen im Krieg. — ASM, 1956. 12. sz. 887—892. p.
[A partizánok nemzetközi jogi helyzete a háborúban. — Schmid disszertációja. Ism. P. Siegenthaler.]

Teske, Hermann: Bewegungskrieg. — ASM, 1956. 1. sz. 75—77. p.
[Mozgóháború.]

Watson, S. J.: Suvorov, Napoleon, Wellington. A short study of military leadership. — AQ, LXXII. köt. 2. sz. (1956.) 233—250. p.
[Szuvorov, Napoleon, Wellington. Rövid tanulmány a katonai vezetésről.]

Wien, Otto: Gedanken über den strategischen Luftkrieg. — ASM, 1955. 3. sz. 196—205. p.
[Gondolatok a stratégiai légiháborúról.]

Zirke, Gerhard: Friedrich Engels — der erste Militärtheoretiker der Arbeiterklasse. — E, 1955. 8. sz. 819—826. p.
[Engels — a munkásosztály első katonai teoretikusa.]

A haditechnika története

Amann: Raketenartillerie vor 100 Jahren. — SA, 1956. 12. sz. 5—8. p.
[Rakétatüzérség száz évvel ezelőtt.]

Clement, Alfred: Neuzeitliche Artillerie. — WR, 1956. 5. sz. 241—253. p.
[Újkori tüzérség.]

Engels [Friedrich] Bědřich: O ryhovanem delu. — HV, 1955. 2. sz. 229—238. p.
[A vontcsövű fegyverekről.]

Merpert, N. Ja.: Iz isztorii oruzsija plemen Vosztocsnoj Evropü v rannem szrednevekov'e. — SzA, XXIII. köt. 1955. 131—168. p.
[A kelet-európai törzsek által a korai középkorban használt fegyverek történetéből. A szablyáról.]

Smid, Jan: Vyvoj stálych opevneni. — HV, 1955. 4. sz. 473—496. p.
[Az állandó erődítmények fejlődése.]

Valtat: Les origines du matériel. — RHA, 1956. 3. sz. 83—91. p.
[A hadfelszerelés kezdetei.]

EGYETEMES HADTÖRTÉNELEM

Ókori és középkori hadtörténelem

Venedikov, Ivan: Keltszkoto nasesztvie v nasite zemi prez III v. pr. n. e. pod szvetlinata na arheologicseszkite materiali. — IP, 1955. 3. sz. 77—95. p.
[Az i. e. 3. századi bulgáriai kelta betörés az arheológiai leletek fényében.]

Barfuss, René: Das Heerwesen im alten Rom. — ASM, 1956. 5. sz. 364—373., 6. sz. 449—459., 7. sz. 524—535. p.
[A hadügy az ókori Rómában.]

Watson, G. R.: The pay of the Roman Army. — H, 1956. 3. sz. 332—340. p.
[A római hadsereg zsoldja.]

Pemberton, A. L.: A thousand years of leadership at Rome. — JRA, 1955. 4. sz. 245—259. p.
[Ezeréves katonai vezetőszerep Rómában. A római köztársaság hadművészete.]

Maravigna, Pietro: Canne fu una battaglia di avviluppamento? — RM, 1956. 7—8. sz. 1166—1181. p.
[Bekerítő ütközet volt-e a cannaei csata?]

Valori, A.: Ancora la battaglia di Canne. Problemi, misteri e ammaestrementi. — RM, 1956. 10. sz. 1475—1480. p.
[Mégegyszer a cannaei csatáról. Problémák, rejtélyek és tanulságok.]

Kovalev, Sz. I.: K voproszu o datirovke nacsala voszsztanija Szpartaka. — VDI, 1956. 2. sz. 12—17. p.
[A Spartacus-felkelés kezdeti időpontjának kérdéséhez.]

Schulze, Heinz-Joachim: Der Beginn der Sachsenkriege Karls des Grossen. — ZG, 1956. 4. sz. 765—772. p.
[Nagy Károly szász háborújának kezdete.]

Zaborov, M. A.: Papsztvo i organizacija pervogo kresztovogo pohoda. — SzV, VII. köt. 1955. 267—285. p.
[A pápaság és az első kereszteshadjárat.]

A második világháborúról általában

Medlicott, W. N.: La marche vers la guerre: 1939. — RHDGM, 1956. 1. sz. 1—20. p.
[1939 — út a háborúhoz.]

Grunewald, Jacques: Les travaux sur l'historie de la seconde guerre mondiale en Grande—Bretagne. RHDGM, 1955. 1. sz. 58—64. p.
[A második világháború történetére vonatkozó kutatások Angliában.]

Stahl, Friedrich Christian: Geschichte des zweiten Weltkrieges. — — GWU, 1956. 2. sz. 125—127. p.
[A második világháborúra vonatkozó irodalom.]

Kukulka, J.—*Janowska,* H.: Niektóre zaganienia drugiej wojny swiatowej w swietle czasopisma „Revue d'Histoire de la Deuxième Guerre Mondiale". — KH, 1956. 6. sz. 199—213. p.
[A második világháború néhány problémája a Revue d'Histoire de la Deuxième Guerre Mondiale c. folyóirat megvilágításában.]

Dobroszycki, Lucjan: W sprawie badan historycznych nad okresem II. wojny swiatowej. — KH, 1956. 3. sz. 215—220. p.
[Történeti kutatások a második világháború időszakáról.]

Maury, Louis: Aperçus sur la psychologie et le comportement des ressortissant des diverses nationalités de déportés au camp de concentration de Neuengamme. — RHDGM, 1955. 1. sz. 47—57. p.
[Észrevételek a különböző nemzetiségű deportáltak pszihológiájáról és viselkedéséről a neuengammei koncentrációs táborban.]

Vaszil'ev, V. F.:—*Levinszon,* G. I.—*Rudnev,* V. sz.: Iz isztorii oszvoboditel'noj vojnü narodov Jugo-Vosztocsnoj Azii v 1941—1945 godah. — VI, 1955. 10. sz. 45—58. p.
[Délkelet-Ázsia népei felszabadító harcának történetéből.]

Spirt, A. Ju.: Ob iszpol'zovanii reszurszov kolonial'nüh i zaviszimüh sztran vo vtoroj mirovoj vojne. — VI, 1956. 5. sz. 46—57. p.
[A gyarmati és függő országok adottságainak kihasználásáról a 2. világháború időszakában.]

Petitjean, G.: L'importance stratégique de la Méditerranée au cours de la Seconde Guerre Mondiale. — RHA, 1956. 4. sz. 65—83. p.
[A Földközi-tenger stratégiai jelentősége a második világháború folyamán.]

Lannes, Xavier: Les conséquences démographiques de la seconde guerre mondiale en Europe. — RHDGM, 1955. 3. sz. 1—14. p.
[A második világháború demográfiai következményei Európában.]

Bolliger: Ausnützung landeseigener Übermittlungsnetze in den alliierten Vormärschen 1943/45. — ASM, 1955. 9. sz. 662—676. p.
[Az országos hírhálózatok kihasználása a szövetségesek előnyomulásánál 1943/45-ben.]

Calvet, Henri: La redditi0n inconditionelle idée rooseveltienne. — RHDGM, 1955. 4. sz. 43—49. p.
[A feltételnélküli megadás roosevelti eszméje.]

Moltmann, Günter: Die Genesis der Unconditionel-Surrender-Forderung. — WR, 1956. 3. sz. 105—118., 4. sz. 177—188. p.
[A feltételnélküli megadás követelésének eredete.]

Albánia

Steltner, Willy: Zum Geschichtsbild des albanischen Nationalhelden Georg Kastriota genannt Skanderbeg. — ZG, 1956. 5. sz. 1033—1044. p.
[Az albán nemzeti hős: Kastriota György — Szkander bég történeti képéhez.]

Szenkevics, I. G.: Naciona'no-oszvoboditel'noe dvizsenie albanszkogo naroda v nacsale XX veka. — VI, 1956. 6. sz. 48—57. p.
[Az albán nép felszabadító mozgalma a XX. század eleljén.]

Crapanzano, E.: Sacrificio italiano in terra albanese. — RM, 1955. 4. sz. 467—471. p.
[Olasz katonai erők helyzete 1943 szeptember 8. után Albániában.]

Saulov, Joszif: [Trinadeszeti] 13 godini na Albanszka narodna armija. BV, 1956. 6. sz. 13. p.
[Az albán néphadsereg tizenhárom éve.]

Anglia

Burne, Alfred H.: The development of british strategic thought. — AQ, LXXII. köt. 1. sz. (1956.) 112—122. p.
[Az angol stratégiai gondolat fejlődése.]

McGregor, Edward W.: The Leavenworth story. — MR, XXXVI. köt. 2. sz. (1956.) 62—76. p.
[A Fort Leavenworth-i katonai akadémia története.]

Steel, Anthony: The financial background of the wars of the Roses. — Hy, XL. köt. 138—139. sz. (1955.) 18—30. p.
[A „rózsák háborújának" pénzügyi háttere.]

Young Peter: The battle of Hopton Heath, 19th March, 1643. — JSAHR, 1955. 1. sz. 35—39. p.
[A Hopton—Heath-i ütközet az angol polgárháborúban, 1643-ban.]

Western, J. R.: The volunteer movement as an anti-revolutionary force, 1793—1801. — EHR, 1956. 4. sz. 603—614. p.
[Az angol önkéntes mozgalom, mint ellenforradalmi haderő, 1793—1801.]

Blyth, E. M.: Admiral sir Home Riggs Popham. Born 1762— died 1820. — AQ, LXXI. köt. 2. sz. (1956.) 195—200. p.
[Home Riggs Popham admirális, 1762—1820.]

Laws, M. E. S.: Secret service, 1813. — AQ LXXII. köt. 2. sz. (1956.) 251—254. p.
[Titkos szolgálat 1813-ban.]

Mosse, W. E.: England and the polish insurrection of 1863. — EHR, 1956. 1. sz. 28—55. p.
[Anglia és az 1863-as lengyel felkelés.]

Leont'ev, V. P.: Vooruzsennaja anglijszkaja intervencija v Tibete (1903 1904 gg.) — UZIV, XI. 1955. 37—63. p.
[Az angol fegyveres intervenció Tibetben 1903—1904.]

Watt, D. C.: The anglo—german naval agreement of 1935: an interim judgment. — JMH, XXVIII. köt. 2. sz. (1956.) 155—175. p.
[Az 1935-ös angol—német flottaegyezmény ideiglenes megítélése.]

Bloch, Charles: Les relations anglo—allemandes de l'accord de Munich a la dénontiation du traité naval de 1935. /30 septembre 1938 — 28 avril 1939./ — RHDGM, 1955. 2. sz. 33—49., 3. sz. 41—65. p.
[Angol—német kapcsolatok a müncheni szerződéstől az 1935-ös tengerészeti egyezmény felmondásáig. 1938 szeptember 30—1939 április 28-ig terjedő időszak.]

Noël, Léon: Le projet d'union franco—britannique de juin 1940. — RHDGM, 1956. 1. sz. 21—37. p.
[A francia—angol szövetség terve 1940 júniusában.]

Davies, H. L.: A background to the first Burma campaign, 1941—1942. — AQ, LXXI. köt. 2. sz. (1956.) 218—227. p.
[Az első burmai hadjárat, 1941—1942.]

Kreta 1941 — missglückte Abwehr einer Luftlandung. — ASM, 1955. 6. sz. 440—443. p.
[Kréta 1941 — egy légideszant sikertelen védelme.]

Weber, Theo: La bataille aérienne de Malte. — FAF, 1955. 10. sz. 625—646., 11. sz. 791—816. p.
[A máltai légicsata.]

Weber, Theo: Die Luftschlacht um Malte. — FT, 1956. 4. sz. 85—88., 5. sz. 116—118., 6. sz. 148—151., 7. sz. 171—174., 8. sz. 202—207., 9. sz. 229—232. p.
[A máltai légicsata.]

Weber, Theo: Die Luftschlacht um England in historischer Sicht. — FT. 1955. 1. sz. 6—10., 2. sz. 29—33., 3. sz. 55—58., 4. sz. 82—84. p.
[Az angol—német légiháború történeti áttekintése.]

Spetzler, Eberhard: Der Weg zur Luftschlacht um England in kriegsrechtlicher Beleuchtung. — WR, 1956. 8. sz. 440—462. p.

[Az Angliáért folytatott légiháborúhoz vezető út hadijogi megvilágításban.]

Clifton, Paul: Guy Gibson V. C. — RAFFR, 1955. 3. sz. 25—26. p.
[Angol repülőtiszt a második világháborúban.]

Stockbridge, John: Townsend (Peter) : the fighter. — RAFFR, 1955. 12. sz. 23—26. p.
[Townsend: a vadász. A második világháború egyik legsikeresebb angol pilótája.]

Bilan des opérations de la Royal Air Force (de 1939 a 1945.) — FAF, 1956. 3. sz. 390—413. p.
[Az angol légierő 1939—1945 közötti hadműveleteinek mérlege. Kivonat a „Royal Air Force 1939—1945" Vol. 3. Chapitre 17.-ből.]

„Ack — Ack". Britain's defence against air attac the second world war. Zum Buch von General Sir Frederick Pile, General officier commanding-in-chief anti-aircraft command 1939—1945. — FT, 1955. 5. sz. 112—115. p.
[Anglia légvédelme a második világháborúban.]

Rohwer, Jürgen: Übersicht über das amtliche britische Werk zur Geschichte des Zweiten Weltkrieges. — WR, 1956. 11. sz. 646—647. p.
[A második világháborúról szóló brit hivatalos munka áttekintése.]

Ausztria

Heydendorff, Walther: Die Kriegsakten im Haus-, Hof- und Staatsarchiv. — MÖS, 4. köt. 251—256., 5. köt. 356—363., 6. köt. 410—415., 8. köt. 322—328. p.
[A Haus-, Hof- és Staatsarchiv katonai iratai.]

Mecenseffy, Grete: Habsburger im 17. Jahrhundert. Die Beziehungen der Höfe von Wien und Madrid während des Dreissigjährigen Krieges. — AÖG, 121. köt. 1. füz. (1955.) 3—91. p.
[Habsburgok a 17. században. A bécsi és madridi udvarok kapcsolata a harmincéves háború idején.]

Kemmerich, Max: Der Sieger von Aspern: Erzherzog Karl. — MF, 1955. 4. sz. 6—17. p.
[Károly főherceg: az asperni győző.]

Leppa, Konrad: Die Heerführung des Feldmarschalls Conrad (Franz Frhr. v. Hötzendorf) im Jahre 1914. — ASM, 1956. 9. sz. 679—689., 10. sz. 756—768. p.
[Conrad tábornagy hadvezetése 1914-ben.]

Alekszeev, I. I.: Ruszszkaja artillerija pri prorüve avsztro-vengerszkogo fronta v 1916. g. — AZ, 1956. 5. sz. 53—56. p.
[Az orosz tüzérség szerepe az osztrák—magyar arcvonal áttörésében 1916-ban.]

Pichlik, Karel: Vzpoura vojáku pesiho pluku c. 71. v Kragujevci v cervnu 1918. — HV, 1955. 4. sz. 444—472. p.
[A 71. gyalogezred katonáinak felkelése Kragujevácott 1918 júniusában.]

Ul'janov, A.: Oszvobozsdenie Venü. — VZ, 1955. 4. sz. 21. p.
[Bécs felszabadítása.]

Jakovlev, A.: Blagorodnüj podvig Szovetszkoj Armii. (K 11-j godovscsine oszvobozsdenija Venü.) KZ, 1956. 86. sz. 4. p.
[A Szovjet Hadsereg nagylelkű tette Bécs felszabadításának 11. évfordulója alkalmából.]

Langbein, Otto: Haben wir den Krieg verloren? Klarheit der Begriffe ist notwendig. — T, 1955. 12. sz. 3. és 7. p.
[Elvesztette Ausztria a háborút? Szükséges a fogalmak tisztázása.]

Belgium

Vanwelkenhuyzen, Jean: L'évolution du plan allemand d'attaque de la Belgique, octobre 1939 — janvier 1940. — RHA, 1955. 2. sz. 105—120. p.
[A Belgium elleni német támadási terv fejlődése 1939 októbertől 1940 januárjáig.]

Bulgária

Lisev, Sztr.: K"m v"prosza za neuszpeha na v"sztanieto v Makedonija prez 1072 g. — IP, 1956. 1. sz. 74—79. p.
[Az 1072. évi macedoniai felkelés sikertelenségének kérdéséhez.]

Dujcsev, Ivan: V"sztanietto v 1185 g. i negovata hronologija. — IIIB, 1956. 6. sz. 327—358. p.
[Az 1185. évi felkelés és kronológiája.]

Jonov, Mihail: Po v"prosza za politikata na Avsztrija k"m Turcija i politicseszkite dvizsenija v B"lgarija ot kraja na XVI do nacsaloto na XVIII v. — IP, 1956. 5. sz. 27—53. p.
[Ausztria Törökország iránt folytatott politikájának kérdéseiről és a bolgár politikai mozgalmakról a 16. század végétől a 18. század elejéig.]

Boev, R.: Sztojan-Indzse vojvoda. — VIS, 1955. 4. sz. 55—67. p.
[Sztojan-Indzse XIX. század eleji bolgár forradalmár élete.]

Trajkov, Nikola: Or"zsieto na Rakovszki. — IP, 1955. 5. sz. 80—86. p.
[Rakovszki Száva 19. századbeli bolgár forradalmár fegyveréről.]

Radkov, Ivan: Oszemdeszet godini ot cservenovodszkata cseta. — IP, 1955. 6. sz. 115—117. p.
[Az 1875-ös bolgár népfelkelésben résztvett Cservena-Voda-i népfelkelő csapat megalapításának 80-ik évfordulójára.]

Mitev, J.: Aprilszkoto v"sztanie. — NV, 1956. 4. sz. 35—48. p.
[Az 1876-os áprilisi bulgáriai felkelés.]
Gandev, Hr.: Aprilszkoto v"sztanie prez 1876 g. — IP, 1956. 3. sz. 16—25. p.
[Az 1876. évi áprilisi felkelés.]
Berov, Ljuben: Agrarnoto dvizsenie v iztocsna Rumelija po vreme na oszvobozsdenieto. — IP, 1956. 1. sz. 3—35. p.
[Agrármozgalom Kelet-Ruméliában a felszabadulás idején, 1877—1878.]
Genov, Conko: Szpomeni na pobornika i op"lcsenec Sztanju G. G"dev. — IP, 1955. 5. sz. 77—79. p.
[Sztanju Gödev bolgár népfelkelő (1846—1925.) emlékiratai az 1877-es bolgár—török háborúból.]
Geroizm"t na etropolszkite B"lgari prez vreme na zimnoto preminavane na Balkan ot ruszkite vojszki v oszvoboditelnata ruszko—turszka vojna 1877—1878 god. — VIS, 1955. 4. sz. 124—132. p.
[Az etropoli bolgárok hősiessége az 1877—1878-as orosz—török háborúban.]
Todorov, Goran D.: Dejnosztta na Vremennoto Ruszko Upravlenie v B"lgarija po urezsdane na agrarnija i bezsanszkija v"prosz prez 1877—1879 g. — IP, 1955. 5. sz. 27—59. p.
[A bulgáriai ideiglenes orosz kormányzat tevékenysége 1877—1879-ben az agrárkérdés és a menekültek kérdésének rendezésére.]
V"lov, V"lo: Buntovete v b"lgarszkata vojszka. 1886—1887 g. — VIS, 1955. 4. sz. 68—79. p.
[Lázadások a bolgár hadseregben 1886—1887.]
Ancsev, Ancso: Vojniskite buntove protiv mezsdusz"juznicseszkata vojna prez 1913 godina. — VIS, 1955. 4. sz. 80—109. p.
[Katonai lázadások az 1913-as balkáni háború ellen.]
[P"rvil] 1-i Szofijszki pehoten polk. — BV, 1956. 1. sz. 24. p.
[Az 1. szófiai gyalogezred harcai az első és a második világháborúban.]
[Csetv"rti] 4-i Plevenszki pehoten polk. — BV, 1956. 3. sz. 19. p.
[A negyedik plevnai bolgár gyalogezred története.]
[Peti] 5-i Dunavszki pehoten polk. — BV, 1956. 4. sz. 22. p.
[Az ötödik dunai bolgár gyalogezred története.]
[Seszti] 6-i T"rnovszki i 2-i gvardejszki polkove. — BV, 1956. 5. sz. 21. p.
[A 6. trnovoi és a 2. gárdagyalogezred története.]
[Szedmi] 7-i Preszlavszki pehoten polk. — BV, 1956. 6. sz. 22. p.
[A 7. preszlavi gyalogezred története.]
[Oszmi] 8-i Primorszki pehoten polk. — BV, 1956. 7. sz. 23. p.
[A 8. tengermelléki gyalogezred története.]

[Deveti] 9-i Plovdivszki pehoten polk. — BV, 1956. 9. sz. 24. p.
[A 9. plovdivi gyalogezred története.]
[Deszeti] 10-i Rodopszki pehoten polk. — BV, 1956. 10. sz. 21. p.
[A 10. rodopei gyalogezred története.]
[Odinnadeszeti] 11-i Szlivenszki pehoten polk. — BV, 1956. 11. sz. 25. p.
[A 11. szliveni gyalogezred története.]
[Dvanadeszeti] 12-i Balkanszki pehoten polk. — BV, 1956. 12. sz. 21. p.
[A 12. balkáni gyalogezred története.]
Popov, V.: Kapitan I rang Dimit"r Dobrev — talantliv flotovodec i veren prijatel na bratszkija ruszki narod (Biograficsni belezski). — VIS, 1955. 4. sz. 110—123. p.
[Dobrev kapitány (1868—1944) a bolgár tengeri flotta nagy vezetője és az orosz nép hűséges barátja.]
Bozsinov, Voin: Ucsasztieto na narodnodemokraticseszkata B"lgarija v"v vojnata protiv hitlerisztka Germanija. — IP, 1955. 3. sz. 3—38. p.
[A népi demokratikus Bulgária részvétele a hitleri Németország elleni háborúban.]
Davidov, Neso: Nasata memoarna partizanszka literatura. — NV, 1955. 10. sz. 75—91. p.
[A bolgár partizán-emlékirat irodalom.]
Tr"nszki, Szlavcso: P"rvijat boj. — BV, 1956. 1. sz. 14—15. p.
[Az első csata. A bulgáriai Tarn-i partizáncsapat 1943 június 16-i első csatájának leírása.]
Gornenszki, Nikifor: Pregled na partizanszkite dejsztvija u naszrescsu hitlerszkite okupatori i b"lgarszkite monarcho-fasiszti prez juni i juli 1944. — IIIB, 1956. 6. sz. 193—236. p.
[A partizánok tevékenysége a hitleri megszállók és a bolgár monarcho-fasiszták ellen 1944 június—júliusában.]
Brigada „Georgi Benkovszki". — BV, 1956. 12. sz. 24. p.
[A „Georgi Benkovszki" bolgár partizánbrigád története.]
Vtora szrednogorszka brigada „Vaszil Levszki". — BV, 1956. 11. sz. 19. p.
[A „Vaszil Levszki" bolgár partizánbrigád története.]
P"rva szrednogorszka brigada. — BV, 1956. 10. sz. 13. p.
[A „Hriszto Botev" elnevezésű bolgár partizánbrigád története a második világháború folyamán.]
Vtora Rodopszka brigada. — BV, 1956. 9. sz. 13. p.
[A második rodopi partizánbrigád harcai a második világháborúban.]
Brigadata „Georgi Dimitrov". — BV, 1956. 7. sz. 13. p.
[A Georgi Dimitrovról elnevezett bolgár partizánbrigád története.]
Partizanszkite otrjadi. Otrjad „Anton Ivanov". — BV, 1956. 6. sz. 18. p.
[Az „Anton Ivanov" nevű bolgár partizánosztag története.]

Partizanszki otrjadi. „Csavdar". — BV, 1956. 2. sz. 14. p.
[A „Csavdar" elnevezésű partizánosztag a második világháborúban.]

[Treti] 3 Bdinszki i 3 Gvardejszki pehotni polkove. — BV, 1956. 2. sz. 24. p.
[A 3. bdini gyalogezred és a 3. gárdaezred harcai a második világháborúban.]

Kjusztendilszki otrjad. — BV, 1956. 3. sz. 14. p.
[A küsztendili partizánosztag harcai a második világháború folyamán.]

Radomirszkijat partizanszki otrjad „Georgi Dimitrov". — BV, 1956. 4. sz. 18—19. p.
[A Georgi Dimitrovról elnevezett radomiri bolgár partizánosztag története.]

Partizanszki otrjadi. Dupniski otrjad. — BV, 1956. 5. sz. 10. p.
[A dupnicai bolgár partizánosztag története.]

Ganev, Con'o: 16. pehotna divizija na Drava. — BV, 1955. 4. sz. 10—11. p.
[A 16. bolgár gyalogos hadosztály hadműveletei a Drávánál 1945 márciusában.]

I pecsat"t vojuvase... — BV, 1955. 4. sz. 14—15. p.
[Mit olvastak a bolgár katonák a harctéren az 1944—1945-ös hadműveletek alatt.]

Sztamatov, Georgi: Teat"r"t na vojna. Ot — — naroden artiszt nacsalnik na voennite teatri prez Otecsesztvenata vojna. — BV, 1955. 4. sz. 18. p.
[A háború színháza. Kultúrmunka a fronton harcoló bolgár csapatok között 1944—1945-ben.]

Csehszlovákia

Durdik, Jan: Znojemské puskarstvi v prvni tretine 15. stoleti. — HV, 1955. 1. sz. 52—99. p.
[A 15. sz. első harmadából származó fegyverek Znojemben.]

Kavka, Frantisek: Miscarea revolutionara husita si importanta ei internationala. — SRI, 1955. 3. sz. 84—106. p.
[A forradalmi huszita mozgalom és nemzetközi jelentősége.]

Ozolin, A. I.: Nacional'no-oszvoboditel'noe dvizsenie cseszszkogo naroda i voszsztanie 1547 g. — UZISz, 1955. XI. köt. 302—321. p.
[A cseh nép nemzeti felszabadító mozgalma és az 1547-es felkelés.]

Leszczynsky, Józef: Agenci Bohdana Chmielnickiego i Jerzego II Rakoczego na Morawach i na Slasku. — S. 1955. 677—689. p.
[Bogdan Hmelnicki és II. Rákóczy György megbízottai Morvaországban és Sziléziában.]

Machatka, Osvald: České země a povstáni Františka II. Rákócziho v Uhrách. — ČMM, 1955. 245—277. p.
[A cseh tartományok és II. Rákóczi Ferenc magyarországi felkelése.]

Holotik, L'udovit: Problém národnooslobodzovacieho boja a politika slovenskej buržoázie pred prvou svetovou vojnou. — HČ, 1955. 1. sz. 26—51. p.
[A nemzeti felszabadító háború problémája és a szlovák burzsoázia politikája az első világháborúig.]

Krizek, Jaroslav: Prvni ozbrojené vystoupeni čs. legii proti sovetské moci 10—13. listopadu 1917. — HV, 1955. 3. sz. 297—330. p.
[A csehszlovák légió első fegyveres támadása a szovjet hatalom ellen 1917. november 10—13-án.]

Pichlik, Karel: Vzpoura vojáku pesího pluku c. 71. v Kragujevci v cervnu 1918. — HV, 1955. 4. sz. 444—472. p.
[A 71. gyalogezred katonáinak felkelése Kragujevácott 1918. júniusában.]

Šnejdárek, A.: Tajná americká vojenská diplomacie v době příměří 1918—1919, t. zv. Congerova mise. — ČČH, 1956. 4. sz. 665—669. p.
[A titkos amerikai katonai diplomácia az 1918—1919-es fegyverszünet idején az ú. n. Conger-misszió.]

Kruzik, František: Československi dobrovolnici v národne revolucni válce spanelského lidu 1936—1939. — HV, 1956. 3. sz. 444—450. p.
[Csehszlovák önkéntesek a spanyol nép forradalmi harcában (1936—1939.)]

Pros, Josef: Československi dobrovolnici v národne revolucni válce spanelského lidu 1936—1939. — HV, 1956. 3. sz. 444—450. p.
[Csehszlovák önkéntesek a spanyol nép forradalmi harcában, 1936—1939.]

Ryzner, František: Obrana Československé republiky v obdobi Mnichova. — HV, 1956. 4. sz. 451—509. p.
[A Csehszlovák Köztársaság védelme a müncheni időszakban.]

Kociska, A.: Robotnici bratislavskych závodov v boji proti fasizmu v rokoch 1939—1940. — HČ, 1956. 1. sz. 24—49. p.
[A pozsonyi üzemek munkásainak harca a fasizmus ellen az 1939—1940-es években.]

Brod, Toman: K reakcnim planum buržoasni emigrace na zneuziti čs. západni vojenské jednotky (1940 az 1941.) — HV, 1956. 3. sz. 295—362. p.
[A cseh burzsoá emigrációnak a nyugati cseh katonai egységek felhasználásáról készített reakciós tervéről.]

Moskalenko, K. S.: Slavne bojové prátelstvi sovetskych a československych národu. — HV, 1955. 2. sz. 141—155. p.

[A szovjet és a csehszlovák nép dicsőséges harci barátsága. Szovjet—csehszlovák katonai együttműködés a második világháború folyamán.]

Nyvltová, Dana—Nyvlt, Karel: Prispevek ke vzniku 1. československé samostatné jednotky SSSR. — HV, 1956. 1. sz. 5—22. p.
[Az első önálló csehszlovák katonai egység megalakulása a Szovjetunióban.]

Sáda, Miroslav: K otázce zpracování dejin čs. vojenské jednotky v SSSR. — HV, 1955. 4. sz. 397—412. p.
[A Szovjetunióban megalakult csehszlovák katonai egységek története feldolgozásának kérdéséhez.]

Dokumenty k historii československé vojenské jednotky v SSSR. — HV, 1956. 1. sz. 100—109. p.
[Dokumentumok a Szovjetunióban megalakult csehszlovák katonai egységek történetére vonatkozóan.]

Cejka, Eduard: Vznik a první bojové vystoupení 1 čs. leteckého stíhacího pluku v SSSR. — HV, 1956. 3. sz. 363—427. p.
[Az 1. csehszlovák repülőezred megalakulása a Szovjetunióban és első harccselekményei.]

Sáda, Miroslav: Vznik 1. čs. armadního sboru v SSSR. — HV, 1956. 4. sz. 510—567. p.
[Az 1. csehszlovák hadtest megalakulása a Szovjetunióban.]

Slaisová, D. — *Nyvlt,* K.: Sokolovo počátek nejvetsi novodobé bojové tradice nasi Lidové Armády. — ČV, 1956. 1. sz. 6—7 p.
[Szokolovo — a Csehszlovák alakulatok harcaiból a Vörös Hadsereg oldalán a Nagy Honvédő Háborúban, 1943-ban.]

Janacek, Oldřich: 1. Čs. Samostatná brigáda v boji o Kiev. — ČV, 1956, 3. sz. 6—7. p.
[Az 1. Csehszlovák Önálló dandár harcai Kievnél 1943-ban.]

Kolejka, Josef: K památce Jiřího Nedosinského českého velitele partyzánského oddilu polske lidové gardy. — SS, 1955. 4. sz. 566—568. p.
[Jiři Nedosinsky, a Lengyel Népi Gárdába tartozó partizáncsapat cseh parancsnokának emlékére.]

Nyvltová, Dana — *Nyvlt,* Karel: Sokolovo — zacátek nejvetsi novodobé bojové tradice nasi lidové armády. — HV, 1956. 2. sz. 137—170. p.
[A szokolovói felkelés (1944) a csehszlovák néphadsereg legnagyobb újkori hagyományának kezdete.]

Sáda, Miroslav: K sovetské pomoci Slovenskému národnímu povstání. — HV, 1956. 1. sz. 23—50. p.
[Hogyan segítette a Szovjetunió a szlovák népfelkelést 1944-ben.]

Krátky, Karel: Rozklad armády t. zv. slovenského státu a prechod jejich príslusniku k Sovetske armáde. — HV, 1956. 2. sz. 170—203. p.

[Az úgynevezett szlovák állam hadseregének szétesése és katonáinak átállása a Szovjet Hadsereg oldalára.]

Klipa, Bohumir: Za vytvoreni nové československé armády na základe 1. čs. armádního sboru v SSSR v dobe jeho boju na uzemi Československé republiky. — HV, 1956. 2. sz. 204—292. p.
[Az új csehszlovák hadsereg megalakítása a második világháború idején, amikor a hadműveletek a Csehszlovák Köztársaság területére tevődtek át, a Szovjetunióban megalakult 1. csehszlovák hadtest mintájára.]

Hrdlička, Rudolf: Dve bojové tradice. — ČV, 1955. 1. sz. 18—19. p.
[Két katonai tradíció. Szlovákia felszabadítása.]

Kropilák, M.: Narodnooslobodzvaci boj na Slovensku roku 1945. — HČ, 1955. 3. sz. 305—325. p.
[Szlovákiai népfelszabadító harc 1945-ben.]

Sykora, Jan: Boje nasi jednotky v SSSR na Slovensku. — HV, 1955. 2. sz. 208—228. p.
[A Szovjetunióban megalakult csehszlovák katonai egységek harca Szlovákia területén a második világháború folyamán.]

Hruška, Čenek: I. čs. samostatná tanková brigáda v SSSR v boji za novou lidove demokratickou republiku. — Tri clanky z boju o Ostravu. — HV, 1955. 2. sz. 156—191. p.
[Az 1. önálló csehszlovák harckocsizó dandár az új népi demokratikus köztársaságért vívott harcokban. Három cikk az osztravai harcokról.]

Bartošek, Karel: Pražské povstáni v květnu roku 1945. — NM, 1956. 5. sz. 410—425. p.
[A prágai felkelés 1945 májusában.]

Matronov, P.: Oszvobozdsenie Pragi. — SzoV, 1955. 9. sz. 4—5. p.
[Prága felszabadítása.]

Zavizion, G.:Deszjatiletie oszvobozdsenija Pragi. — Ta, 1955. 5. sz. 6—8. p.
[Prága felszabadításának 10 éves évfordulója.]

K osvobozeni Československa Sovetskou armádou. — HV, 1955. 2. sz. 192—207. p.
[Csehszlovákia felszabadítása a Szovjet Hadsereg által.]

Ryzner, František: Osvobozováni Československé Republiky Rudou Armádu a 1. Čs. Armádnim sborem v SSSR v letech 1944—1945. — HV, 1955. 1. sz. 110—129. p.
[Csehszlovákia felszabadítása 1944—1945-ben a Vörös Hadsereg és az 1. Csehszlovák Hadtest által. A helységek felszabadulásának naptára és térképp.]

Ul'janov, A.: Deszjat' let szo dnja oszvobozdenija Csehoszlovackii ot nemecko-fasisztszkih zahvatcsikov. — PA, 1955. 8. sz. 16—22. p.
[Csehszlovákia felszabadításának 10. évfordulója.]

Dánia

Debski, K.: Udzial Polaków w drugiej wojnie dunskiej w latach 1658—1660. — MW. 1956. 11. sz. 88—101. p.
[A lengyelek részvétele a második dán háborúban 1658—1660. években.]

Zaharov, N.: K deszjatiletiju oszvobozsdenija Szovetszkoj Armiej datszkogo osztrova Bornhol'm. — KZ, 1955. 113. sz. 4. p.
[Bornholm dán sziget felszabadításának 10. évfordulójára.]

Finnország

Mélin, Ingvar: Die Entwicklung der deutsch—finnischen Beziehungen während des Zweiten Weltkrieges. — GWU, 1956. 7. sz. 421—432. p.
[A német—finn kapcsolatok fejlődése a második világháború alatt, különös tekintettel az 1944. évi finn békeszerződés utáni helyzetre.]

Franciaország

Richard, Jean: L'armée des ducs de Bourgogne. — RHA, 1956. 1. sz. 25—31. p.
[A burgundi hercegek hadserege.]

Burne, Alfred H.: The battle of Cravant. — AQ, LXX. köt. 2. sz. (1955.) 172—178. p.
[A cravanti ütközet Franciaországban 1423-ban.]

Procacci, Giuliano: La fortuna dell'arte della guerra del Machiavelli nella Francia del secolo XVI. — RSI, 1955. IV. füz. 493—528. p.
[Machiavelli „Arte della guerra" c. munkája Franciaországban a 16. században.]

Pavelet: La guerre des Cévennes 1702—1704. — RHA, 1956. 3. sz. 23—36. p.
[A cevennesi háború 1702—1704.]

Vaultier, Roger: Espionnage et contre-espionnage au temps de Louis XIV. — RHA, 1956. 3. sz. 17—22. p.
[Kémkedés és kémelhárítás XIV. Lajos francia király korában.]

Golaz, A. — Golaz, O.: Vieux soldats de Louis XIV. — RHA, 1955. 3. sz. 75—86. p.
[XIV. Lajos francia király öreg katonái.]

Richter: La forteresse de Sarrelouis. — RHA, 1955. 3. sz. 35—40. p.
[A Sarrelouis-i erőd.]

Monnot, A.: Besançon et Vauban. — RHA, 1956. 1. sz. 33—43. p.

Montalembert: Le marquis (Marc—René) de Montalembert. 1714—1800. — RHA, 1955. 4. sz. 23—40. p.
[Montalembert márki, az erődítéstudomány megalapítója.]

Elie, Hubert: Le marquis de Courteille (Jacques Dominique Barberie) ambassadeur de Louis XV. en Suisse, et le recrutement des troupes suisses au service de France. — RHA, 1955. 4. sz. 5—22. p.
[Courteille márki, XV. Lajos svájci követe és a svájci csapatok Franciaország szolgálatára való toborzása.]

Cilleuls, Jean des: Les aumoniers aux armées de 'Ancien Régime. — RHA, 1956. 3. sz. 5—16. p.
[Katonai lelkészek az Ancien Régime hadseregében.]

Godechot, J.: Les combattants de la guerre de l'Independence des États-Unis et les troubles agraires en France de 1789—1792. — AHRF, 1956. 144. köt. 292—294. p.
[Az Egyesült Államok függetlenségi háborújának harcosai és a francia mezőgazdasági zavarok 1789—1792-ben.]

Labignette: Le maréchal (Rose Adrien Jeannot) Moncey duc de Conégliano. — RHA, 1956. 1. sz. 47—56. p.
[Moncey francia marsall élete.]

Western, J. R.: The volunteer movement as an anti-revolutionary force, 1793—1801. EHR, 1956. 4. sz. 603—614. p.
[Az angol önkéntesmozgalom, mint ellenforradalmi haderő, 1793—1801.]

Scheel, H.: W sprawie oceny charakteru wojen francuskich w latach 1792—1813/14. — KH. 1956. 4—5. sz. 536—539. p.
[A napoleoni háborúk jellegéről.]

Branet, J.: Il y a cent cinquante ans. Le camp de Boulogne. — RHA, 1955. 4. sz. 41—52. p.
[Százötven éve... A boulognei tábor.]

Hlaváček, František: Bitva u Slavkova (ke 150. vyroci, které pripadne na den 2. prosince 1955.) — ČV, 1955. 24. sz. 6—7 p.
[A slavkovi ütközet, Napoleon és Kutuzov csapatai között 1805. december 2-án.]

Kemmerich, Max: Jena —Auerstedt. Ein Blick auf damals und heute. — MF, 1956. 10. sz. 5—10. p.

Vor hundertfünfzig Jahren. — MF, 1956. 4. sz. 17—18. 5. sz. 19—20. p.
[150 évvel ezelőtt. 1806.]

Lachauque, Henry: L'armée d'Iéna. — RHA, 1956. 3. sz. 35—58. p.
[Az 1806-os francia jénai hadsereg.]

Cousin, Jean: Le général (Joseph Léopold Sigisbert) Hugo, 1773—1828. — RHA, 1956. 1. sz. 57—64. p.
[Az 1806-os francia jénai hadsereg.]

Kessler, R.: Les recherches secrètes russes sur la France 1810—1812. — RHA, 1956. 4. sz. 11—34. p.
[Titkos orosz nyomozások Franciaországról 1810—1812.]

Lachauque, Henry: Champagne, champ de bataille de France 1814. — RHA, 1955. 2. sz. 59—84. p.
[Champagne, Franciaország hadszintere 1814-ben.]

Paul, Pierre: Les Cent-Jours — Waterloo. — RHA, 1955. 1. sz. 198—199. p.
[A száz nap. Waterloo.]

Ajnberg—Zagrackova, Sz. F.: Pisz'ma iz oszazsdennogo Parizsa (1870—1871 gg.) — VI. 1956. 3. sz. 129—132. p.
[Levelek a körülzárt Párizsból. 1870—1871.]

Pradel de Lamase, Martial: La marine et l'expédition de Tunisie. 1881. — RHA, 1955. 1. sz. 41—49. p.
[A francia flotta és a tuniszi expedíció 1881-ben.]

Montalembert: Le front Sud-Tunisien 1915—1918. — RHA, 1955. 1. sz. 149—168. p.
[A dél-tuniszi front 1915—1918.]

Lyet, P.: Champagne 1914—1918. — RHA, 1955. 2. sz. 85—91. p.
[Champagne az első világháborúban.]

Un centenaire: Franchet d'Esperey. — RDN, 1956. 4. sz. 401—409. p.
[Franchet d'Esperey születésének századik évfordulójára.]

Volkart, W.: „St. Mihiel 1918." — ASM, 1955. 9. sz. 677—690., 10. sz. 766—779., 11. sz. 844—861., 12. sz. 914—940. p.
[A st-mihieli ütközet 1918-ban.]

Humbert, Jacques: La défenses des Alpes 1860—1939. — RHA, 1956. 3. sz. 59—80., 4. sz. 47—64. p.
[Az Alpok védelme 1869—1939-ig.]

Vial, Jean: La défense nationale son organisation entre les deux guerres. — RHDGM, 1955. 2. sz. 11—12. p.
[A francia hadsereg szervezete a két világháború között.]

Kemmerich, Max: Pétain (Henri Philippe): Marschall und Staatschef. — MF, 1956. 4. sz. 10—15. p.
[Pétain: marsall és államférfi.]

Neubronn, Alexander Frhr. v.: Als „deutscher General" bei Pétain. — VZg, 1956. 3. sz. 227—250. p.
[Neubronn 2. világháború alatti élményeiről szóló hátrahagyott munkájának két fejezete.]

Dokumentarischer Bericht über die totale Evakuierung der ostfranzösischen Departements am 2. September 1939. — ZL, 1956. 11. sz. 316—317. p.
[A keletfrancia határvidék teljes kiürítése 1939. szeptember 2-án.]

Noel, Léon: Le projet d'union franco-britannique de juin 1940. — RHDGM, 1956. 1. sz. 21—37. p.
[A francia-angol szövetség terve 1940. júniusában.]

Vanwelkenhuyzen, Jean: The origin of the von Manstein plan. (The german plan for the attack on France May and June, 1940.) — AQ, 1956. 1. sz. 187—199. p.
[A Manstein-terv Franciaország megtámadására 1940. május—június.]

d'Ornano: Le XIX-e corps blindé allemand dans les Ardennes en 1940. — RHA, 1955. 3. sz. 87—116. p.
[A 19. német páncélos hadtest az Ardennes-ekben 1940-ben.]

Lesquen: Le génie jusqu'en 1940. — RHA, 1955. 4. sz. 67—88. p.
[A műszaki szolgálat története 1940-ig.]

Le service des essences jusqu'en 1942. — RHA, 1956. 1. sz. 125—130. p.
[A francia hadsereg benzinellátása 1942-ig.]

Le service des essences pendant les campagnes 1942—1945. — RHA, 1956, 1. sz. 131—140. p.
[A francia hadsereg benzinellátása az 1942—1945-ös hadjárat során.]

Le génie de 1942 à 1945. — RHA, 1955. 4. sz. 89—104. p.
[A műszaki fegyvernem 1942—1945.]

Le service du matériel en Afrique de Nord et dans la campagne de France, 8 novembre 1942 — 8 mai 1945. — RHA, 1956. 3. sz. 103—110. p.
[Az anyagi szolgálat szerepe Észak-Afrikában és a franciaországi hadjáratban 1942 november 8-tól 1945. május 8-ig.]

Quelques autres précisions sur le „maquis du Vercors". Par le lieutenant-colonel X. — RMS, 1955. 12. sz. 545—558. p.
[Adatok a második világháború alatti francia partizánmozgalomról.]

Koeltz, L.: Le XIX. Corps Français dans les derniers mois de la campagne de Tunisie. (1943.) — RHA, 1955. 1. sz. 169—192. p.
[A 19. francia hadtest a tuniszi hadjárat utolsó hónapjaiban, 1943-ban.]

Ingold, C. R.: La force „L". — RHA, 1955. 1. sz. 91—96. p.
[Az 1943. évi tuniszi harcok.]

Maigne, Jean: Les Forces Françaises et la jonction „Overlord—Dragoon". — RHDGM, 1955. 3. sz. 17—33. p.
[A francia katonai erők részvétele az „Overlord-Dragoon" hadműveletekben.]

Asmann, Kurt: Normandy, 1944. Digest from the Deutsche Soldaten Zeitung. — MR, XXXIV. köt. 11. sz. (1955.) 86—93. p.

Piatte: Le 5-e R. T. M. en Franche-Comté. La libération de Montbéliard. RHA, 1956. 1. sz. 93—110. p.
[Montbéliard felszabadítása 1944. novemberében.]

Schlesser: Un facteur positif du succès: La Ruse le C. C. 4 a Héricourt. — RHA, 1956. 1. sz. 75—92. p.
[Az 1944. novemberi francia támadás sikere a Vogézekben.]

Cossé Brissac: La contre-offensive allemande des Ardennes. — RHA, 1955. 2. sz. 121—148. p.
[Német ellentámadás az Ardennes-ekben, 1944. december 16-án.]

Gazin: Le génie en Extrême-Orient. — RHA, 1955. 4. sz. 105—118. p.
[A műszaki fegyvernem a Távol-Keleten.]

Le Troadec: Le service de matériel d'Indochine 1949—1951. — RHA, 1956. 3. sz. 111—116. p.
[Anyagi szolgálat Indokínában 1949—1951.]

Labdé, R.: Le service des essences après le 8 mai 1945. Campagne d'Indochine. — RHA, 1956. 1. sz. 142—148. p.
[A francia hadsereg benzinellátása 1945. május 8. után. Az indokínai hadjárat.]

Léonard: Quelques aspects typiques du rôle du matériel en Indochine. — RHA, 1956. 3. sz. 117—127. p.
[Az anyagi szolgálat néhány tipikus vonása Indokínában.]

Weber, Theo: Ergebnisse des Indochina-Krieges (Jahre 1951—1954) mit Bezug auf Luftaufklärung und Erdtruppen-Unterstützung durch Flieger. — FT, 1956. 11. sz. 289—293., 12. sz. 323—327. p.
[Az indokínai háború eredményei a légifelderítésre és a földi csapatok repülőkkel való támogatására vonatkozólag.]

Navarre: Les données de la Défense de l'Indochine. — RDN, 1956. 3. sz. 271—279. p.
[Az indokínai védelem adatai.]

Lauzin, Ch.: Opération en Indochine. — FAF, 1955. 3. sz. 449—487. p.
[Az indokínai hadműveletek.]

Nogues—Galzy: A propos des enseignements de la guerre d'Indochine. — RDN, 1956. 4. sz. 427—435. p.
[Az indokínai háború tanulságairól.]

Revol, J.: Méditation à propos de Dien-Bien-Phu. — RMS, 1955. 4. sz. 145—158. p.
[Dien-Bien-Phu eleste.]

Fall, Bernard B.: Indochina, the last year of the war. — MR, XXXVI. köt. 9. sz. (1956.) 48—56. p.
[Indokína, a háború utolsó éve.]

Gaudin: La fabrication des armes légères. — RHA, 1956. 4. sz. 115—126. p.
[A könnyű fegyverek gyártásának történelmi áttekintése.]

Carougfau: Les fabrications d'artillerie. — RHA, 1956. 4. sz. 101—114. p.
[A tüzérségi fegyverek gyártásának történelmi áttekintése.]

Deruelle, G.: Aperçu historique sur les fabrications d'armement en France. — RHA, 1956. 4. sz. 89—100. p.
[Történelmi észrevételek a francia fegyverkezési iparról.]

Molinié: Les vehicules blindés. — RHA, 1956. 4. sz. 127—140. p.
[Fracia páncélos járművek fejlődése.]

Joyau: La défense contre avions. — RHA, 1956. 4. sz. 141—156. p.
[A légelhárítás fejlődése.]

Muller, J.: Histoire militaire des Ardennes. — RHA, 1955. 2. sz. 21—40. p.
[Az Ardennek katonai történelme.]

Pradel de Lamase, Martiel de: Le régiment de Champagne. — RHA, 1955. 2. sz. 51—55. p.
[A champagnei ezred története.]

Hautecler: Les Chasseurs Ardennais. — RHA, 1955. 2. sz. 93—104. p.
[Az ardennei vadászok története.]

Chalmin, P.: Les militaires français de Sarrelouis et de la Sarre. — RHA, 1955, 3. sz. 7—24. p.
[Sarrelouisi és saarvidéki francia katonák.]

Lyet, P.: La mesure du temps dans le domaine militaire. — RHA, 1956. 1. sz. 65—74. p.
[Az időmérés szerepe a hadsereg életében.]

Vaultier, Roger: Les premièrs décorations françaises. — RHA, 1956. 4. sz. 5—8. p.
[Az első francia katonai kitüntetések.]

Görögország

Campus, Eliza: Blocul balcanic al „neutrilor" (septembrie 1939. — martie 1940.) — SRI, 1956. 4. sz. 27—54. p.
[A „semlegesek" balkáni blokkja 1939. szeptemberétől 1940. márciusáig.]

Tippelskirch, Kurt v.: The German Balkan Campaign of 1941. — MR, XXXV. köt. 8. sz. (1955.) 85—99. p.
[A balkáni német hadjárat 1941-ben.]

Hollandia

De Jong, C. T.: La préparation de l'attaque allemande sur la Hollande en 1940. — RHDGM, 1955. 4. sz. 1—15. p.
[Az 1940-ben Hollandia ellen intézett német támadás előkészítése.]

Jugoszlávia

Bromlej, Ju. V.: Voszsztanie horvatszkih i szlovenszkih kreszt'jan 1573. g. — UZISz, XI. köt. 1955. 154—216. p.
[A horvát és szlovén parasztok felkelése 1473-ban.]

Campus, Eliza: Blocul balcanic al „neutrilor" (septembrie 1939 — martie 1940.) — SRI. 1956, 4. sz. 27—54. p.
[A „semlegesek" balkáni blokkja 1939. szeptemberétől 1940. márciusáig.]

Dragojlov, Fedor: Der Krieg 1941—1945. auf dem Gebiete des „unabhängigen Staates Kroatien". — ASM, 1956. 5. sz. 345—364., 6. sz. 425—449., 7. sz. 509—523. p.
[Az 1941—1945. évi háború a „független Horvát állam" területén.]

Kučan, V.: Piata ofensywa hitlerowska przeciw jugoslowianskiej armii narodowo--wyzwolenczej (maja — czerwiec 1943 r.) MW, 1956. 12. sz. 80—96. p.
[A hitleristák ötödik offenzívája a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg ellen (1943. május—június.]

Turner, P. S.: Montenegro 1944. — JRA, 1955. 3. sz. 192—203. p.
[Angol csapatok Montenegróban 1944-ben.]

Ganev, Con'o: 16. pehotna divizija na Drava. Ot o. z. general-major ——, komandir na divizijata. — BV, 1955. 4. sz. 10—11. p.
[A 16. bolgár gyalogos hadosztály hadműveletei a Dráva folyónál 1945. márciusában.]

Lengyelország

Sikorski, J.: Pierwsze polskie dzielo a sztuce wojennej. (Ksiazka hetmana Jan Tarnowski: „Rada sprawy wojennej".) — MW, 1956. 6. sz. 75—93. p.
[Jan Tarnowski 16. századi hadművészeti munkája. Az első lengyel mű a hadművészetről.]

Hora, Antonin: Vztah polského válecnictvi prvni poliviny 16. stoleti k vojenskému umeni husitu. — HV, 1955. 3. sz. 331—388. p.
[A lengyel hadászat viszonya a huszita hadművészethez a 16. sz. első felében.]

Herbst, Stanislaw: Dwie kwestie wojskowego pismiennictwa renesansu. PH, 1956. 4. sz. 783—786. p.
[A renaissance-korabeli lengyel katonai irodalom két kérdése.]

Górka, Olgierd: Czarniecki (Stefan), obronca Krakowa sprzed trzystu lat. — ZP, 1955. 20. sz. 26—28. p.
[Czarniecki, Krakkó védője 300 évvel ezelőtt.]

Novak, Tadeusz: Nieznane materialy do wojny szwedzkiej 1656, roku z. b. Archivum Radziwillow a Warszawie. — PH, 1956. 4. sz. 713—720. p.
[Kiadatlan iratok az 1656-os lengyel—svéd háborúról.]

Maczak, Antoni: Wyniki poszukiwan zródlowych, dotyczacych wojny polsko szwedzkiej 1655—1660, dokonanych w Szwecji 1955. r. — PH, 1956. 1. sz. 126—142. p.
[Az 1955-ben Svédországban folytatott levéltári kutatások eredménye, az 1655—1660-as svéd—lengyel háború történetére vonatkozóan.]

Krwawicz, M.: Odparcie najazdu szwedzkiego w latach 1655—1660. — MW, 1956. 3. sz. 66—84. 5. sz. 63—84. p.
[Lengyel—svéd háború 1655—1660.]

Bardach, Juliusz: W 300 rocznice wojny z najazdem szwedzkim. — ND, 1955. 12. sz. 41—63. p.
[A svéd támadás elleni harc 300. évfordulójára.]

Debski, K.: Udzial polaków w drugiej wojnie dunskiej w latach 1658—1660. — MW, 1956. 11. sz. 88—101. p.
[A lengyelek részvétele a második dán háborúban az 1658—1660. években.]

Gerbil'szkij, G. Ju.: K voproszu o ruszszko-pol'szkom szojuze v pervüe godü szevernoj vojnü (1700—1703 gg.) — NZLDV, 1955. XXXXVI. köt. 6. r. 66—84. p.
[Az orosz—lengyel szövetség az északi háború első éveiben.]

Rostworowski, Emanuel. Sprawa milicji mieszczanskich w ostantim roku Sejmu Czeroletniego. — PH, 1955. 561—584. p.
[A városi milicia problémája a „Négyéves diéta" utolsó évében. 1791—1792.]

Jablonski, Henryk: Die internationale Bedeutung der nationalen Befreiungskämpfe im 18. und 19. Jahrhundert in Polen. — ZG, 1956. Beiheft 3. 63—107. p.
[A 18. és 19. századi lengyelországi nemzeti felszabadító harcok nemzetközi jelentősége.]

Kuev, Kujo M.: Revoljucionnata dejnoszt na Adam Mickevics (Mickiewicz) prez 1848 g. — IP, 1955. 6. sz. 3—26. p.
[Miczkiewicz forradalmi munkássága 1848-ban.]

Miczkiewicz, Adam: Fragmenty listów — z okresu formowania Legionu Wloskiego. — ZP, 1955. 5. sz. 25. p.
[Miczkiewicz Adamnak az 1848-as olasz légióra vonatkozó két levele.]

Mosse, W. E.: England and the polish insurrection of 1863. — EHR, 1956, 1. sz. 28—55. p.
[Anglia és az 1863-as lengyel felkelés.]

Jablonski, Henryk: Polska Partia Socjalistyczna w pocatkach pierwszej wojny swiatowej. — PH, 1955. 3—4. sz. 317—379. p.
[A Lengyel Szocialista Párt az első világháború kezdetén.]

Suszter, U. A.: K revoljucionnüm szobütijam v Pol'se (Oktjabr' — nojabr' 1905 g. — IA, 1955. 6. sz. 103—137. p.
[Adalékok az 1905-ös lengyelországi forradalmi események történetéhez.)

Zarnowska, Anna: Proletariat Warszawy w rewolucja 1905—1907. g. (pazdziernik — grudzien 1905 g.) — PH, 1955. 1. sz. 99—137. p.
[A varsói proletariátus forradalmi mozgalmai 1905—1907.]

Kukiel, M.: Das polnische Heer im Septemberfeldzug, 1939. — ASM, 1956. 3. sz. 183—190., 4. sz. 291—299. p.
[A lengyel hadsereg az 1939. szeptemberi hadjáratban.]

Bratny, Roman: Karta demobilizaczyjna Armii Krajowej. — ND. 1956. 4. sz. 41—53. p.
[Az Országos Hadsereg demobilizációs térképe. A hitleri megszállás idején a londoni emigráns kormány által szervezett illegális hadseregről.]

Kolejka, Josef: K památce Jiřiho Nedošinského českého velitele partyzánského oddilu polske Lidové gardy. — SS, 1955. 4. sz. 566—568. p.
[Jiři Nedošinsky, a Lengyel Népi Gárdába tartozó partizáncsapat cseh parancsnokának emlékére.]

Wiewiora, Boleslaw: Sprawa granicy polsko—niemieckiej w rokowaniach wielkich mocarstw podczas II wojny swiatowej. — PZ, 1956. 3—4. sz. 301—310 p.
[A lengyel—német határ kérdése a nagyhatalmak tárgyalásaiban a második világháború alatt.]

Rawski, T.: Ludowe Wojsko Polskie w latach 1943—1945. (zarys organizacji). — MW, 1956. 7. sz. 73—88. p.
[A Lengyel Néphadsereg az 1943—1945-ig terjedő időszakban. A hadszervezet vázlata.]

Horosilov, G. T.: Szovetszkaja artillerija v razgrome nemecko-fasisztkih vojszk v Vosztocsnoj Pruszszii i Pol'se. — AZ, 1955. 1. sz. 45—51. p.
[A szovjet tüzérség szerepe a német-fasiszta csapatok szétzúzásában Kelet-Poroszországban és Lengyelországban.]

Rak, P.: V Vosztocsnoj Pruszszii i v Pol'se. Letopisz' Velikoj Otecseszt-vennoj Vojnü. — SzoV, 1955. 4. sz. 4—6. p.
[A keletporoszországi és a lengyelországi harcok.]

Bagreev, A. D.: Oszvobozsdenie szovetszkimi vojszkami Pol'si, v 1944—1945 godah. — VI, 1955. 7. sz. 29—41. p.
[Lengyelország felszabadítása a szovjet csapatok által 1944—1945-ben.]

Stepniowski, T.: Udzial 1. brygady pancernej im. Bohaterów Westerplatte w walkach o wyzwolenie Gdyni i Gdanska. — MW, 1956. 4. sz. 90—103. p.
[A „Westerplatte Hősei" elnevezésű 1. páncélosbrigád részvétele Gdynia és Gdansk felszabadításáért vívott harcokban (1945).]

Ahlfen, Hans von: Der Kampf der Festung Breslau. — WR, 1956. 1. sz. 20—39. p.
[A wroclawi erőd harca 1945-ben.]

Komornicki, St.: Z historii walk o wyzwolenie Kolobrzegu w 1945 r. — MW, 1956. 3. sz. 51—65. p.
[Kolobrzeg melletti harcok 1945-ben.]

Magyarország

Heydendorff, Walther: Die Kriegsakten im Haus- Hof- und Staatsarchiv. — MÖS, 4. köt. 251—256., 5. köt. 356—363., 6. köt. 410—415., 8. köt. 322—328. p.
[A Haus-, Hof- és Staatsarchiv katonai iratai.]

Hadzsinikolov, V.: Petsztotin godini ot szm"rtta na Jan Hunijad. — IP, 1956. 5. sz. 118—120. p.
[Hunyadi János halálának 500. évfordulójára.]

Muresan, Camil: Rolul lui Ioan de Hunedoara in mobilizarea maselor populare impotriva expansiunii otomane. — SRI, 1956. 4. sz. 55—72. p.
[Hunyadi János szervező szerepe a néptömegeknek a török terjeszkedés ellen vívott harcában.]

Pascu, St.: Contribuţii noi privitoare le răscoala ţăranilor din 1514. in Transilvania. — SRI, 1955. 5—6. sz. 91—112. p.
[Új adalékok az 1514. évi erdélyi parasztfelkelés kérdéséhez.]

Leszczynski, Józef: Agenci Bohdana Chmielnickiego i Jerzego II Rakoczego na Morawach i na Slasku. — S, 1955. 677—689. p.
[Bogdan Hmelnickij és II. Rákóczi György megbízottai Morvaországban és Sziléziában.]

Porada o charaktere protihabsburgskych stavovskych povstani v Uhorsku v 17. a na zaciatku 18. storocia. — HČ, 1956. 1. sz. 144. p.
[A 17. és 18. sz. eleji Habsburg-ellenes magyarországi harcok jellegéről.]

Machatka, Osvald: České země a povstání Františka II. Rákócziho v Uhrách. — ČMM, 1955. 245—277. p.
[A cseh tartományok és II. Rákóczi Ferenc magyarországi felkelése.]

Georgescu-Buzau, Ch.: Caracterul rascoalei taranesti din Transilvania de la 1784 vazut de istoriografia burgheza romina. — SRI, 1955. 5—6. sz. 75—90. p.
[Az 1784. évi erdélyi parasztfelkelés jellege a burzsoá román történetírás szemszögéből.]

Márkus (István) Stefano: I processi di Mantova e i moti Ungheresi. — RSR, 1955. II—III. füz. 362—370. p.
[A mantovai per és a magyar szabadságharc. Király, Győrfy és Walla,

az osztrák hadseregben szolgáló magyar katonák pere Mantovában, kapcsolataik az olasz szabadságmozgalommal és a magyar emigrációval.]

Lefevre, André: Les répercussions en Europe Occidentale de l'insurrection de Milan de 1853. — RHD, 1955. 4. sz. 329—346. p.
[Az 1853-as milánói felkelés hatása Nyugat-Európában. A cikk egy része foglalkozik a Kossuth-emigráció terveivel és fegyverkezési akcióival.]

Lakeszeev, I. I.: Ruszszkaja artillerija pri prorüve avsztro-vengerszkogo fronta v 1916. — AZ, 1956. 5. sz. 53—56. p.
[Az orosz tüzérség szerepe az osztrák—magyar arcvonal áttörésében 1916-ban.]

Fedorov, A. V.: Ucsasztie ruszszkih szoldat v zascsite Vengerszkoj Reszpubliki (1919). — VI, 1955. 2. sz. 91—96. p.
[Orosz katonák részvétele a Magyar Tanácsköztársaság védelmében.]

Ciurea, Émile C.: L'effondrement des frontières roumaines en 1940, ses conditions internationales. RHDGM, 1955. 4. sz. 16—32. p.
[A román határok 1940-es összeomlása és nemzetközi feltételei.]

Nemes Dezső: Bor'ba narodov Vengrii za oszvobozsdenie ot nemecko-nilasisztszkogo goszpodszstva. — DSII, 7. r. 1955. 32—46. p.
[Magyarország népeinek harca a német-nyilas uralom alóli felszabadulásért.]

Slemin, I. T.: Isztoricseszkaja rol' Szovetszkoj Armii v oszvobozsdenii Vengrii ot fasisztszkogo iga. — DSII, 7 r, 1955. 26—31. p.
[A Szovjet Hadsereg történelmi szerepe Magyarországnak a fasiszta iga alóli felszabadításában.]

Lengyel Béla: Die ungarische Verteidigung der Karpaten 1944. — ASM, 1956. 2. sz. 110—126., 3. sz. 191—210., 4. sz. 273—291. p.
[A Kárpátok magyar védelme 1944-ben.]

Gorlov, V.: Oszvobozsdenie Budapesta. — SzoV, 1955. 2. sz. 14—15. p.
[Budapest felszabadítása.]

Mihajlov, N.: Isztoricseszkaja pobeda. K deszjatiletiju szo dnja oszvobozsdenija sztolicü Vengrii. — KZ, 1955. 36. sz. 3. p.
[Budapest felszabadításának 10. évfordulójára.]

Govorunenko, P.: Szovetszkie tankisztü v bojah u ozera Balaton. (K 10-letiju Balatonszkoj oboronitel'noj operacii.) Ta, 1955. 3. sz. 6—11. p.
[Szovjet harckocsizók a Balaton melléki harcokban. A Balaton melléki védelmi hadművelet 10. évfordulójára.]

Ganev, Con'o: 16. pehotna divizija na Drava. Ot o. z. general-major — —, komandir na divizijate. — BV, 1955. 4. sz. 10—11. p.
[A 16. bolgár gyalogos hadosztály hadműveletei a Drávánál 1945. márciusában.]

Trifonov, V. V.: Szovetszkaja artillerija v razgrome nemecko-fasisztszkih vojszk v Vengrii vesznoj 1945 g. — AZ, 1955. 3. sz. 48—52. p.
[A szovjet tüzérség szerepe a Magyarország területén harcoló fasiszta német csapatok szétzúzásában 1945. tavaszán.]

Tihonov, I.: Razgrom Szovetszkoj Armiej fasisztszkih vojszk na territorii Vengrii. (K 10—letiju oszvobozsdenija Vengrii ot fasisztszkih zahvatcsikov.) — PA, 1955. 5. sz. 22—25. p.
[A magyarországi fasiszta haderő szétzúzása a Szovjet Hadsereg által 1945-ben.]

Montague, I.: Hungary — cold war heritage. — LM, 1956. 12. sz. 551—559. p.
[Magyarország — a hidegháború öröksége. 1956. okt.—nov.]

Die Kämpfe in Ungarn — im Spiegel von Pressemeldungen. —WZ, 1956. 12. sz. 849—865. p.
[A magyarországi harcok a sajtójelentések tükrében.]

Marek, Fr.: Zu den Ereignissen in Ungarn. — WZ, 1956. 12. sz. 866—876 p.
[A magyarországi eseményekről.]

Friguères, L. Après l'échec de la contre-révolution en Hongrie. — ČČ, 1956. 12. sz. 1350—1367. p.
[A magyarországi ellenforradalom kudarca után.]

Németország

Meyer, P.: Deutsche Hilfstruppen in fremden Heeren. — MF, 1955. 4. sz. 26—33., 5. sz. 31—36. p.
[Német segédcsapatok idegen hadseregekben a 16/17. században.]

Ruffmann, K. H.: Der Ostseeraum im Siebenjährigen Krieg. — ZO, 1956. 4. sz. 500—511. p.
[A Keleti-tenger vidéke a 7 éves háborúban (1756—1763).]

Kemmerich, Max: Der „Marschall Vorwärts" — ein grosser deutscher Patriot. Zur Wiederkehr seines Todestages am 12. September. — MF, 1956. 8. sz. 4—8. p.
[Blücher (Gebhard Leberecht) német hadvezér halálának évfordulójára.]

Scharnhorst (Gerhardt Johann). Zu seinem 200. Geburtstag am 12. November. — MF, 1955. 11. sz. 37—39. p.
[Scharnhorst 200. születésnapjára.]

Clausewitz, Carl von. Zu seinem 125. Todestag am 10. November. — MF, 1956. 11. sz. 13—15. p.
[Clausewitz halálának 125. évfordulójára.]

Kemmerich, Max: Gneisenau (August Wilhelm). Zu seinem 125. Todestag am 24. August 1956. — MF, 1956. 9. sz. 17—19. p.
[Gneisenau halálának 125. évfordulójára.]

Meyer, Albert Willy: Bismarck (Otto), Gottes Soldat. — St, 1956. 3. sz. 3. p., 4—5. sz. 3. p.
[Bismarck, Isten katonája.]

Waldburger, P.: Friedrich Wilhelm Rüstow (1821—1878). — ASM, 1955. 6. sz. 444—451. p.
[Rüstow méltatása.]

Kemmerich, Max: Jena — Auerstedt. Ein Blick auf damals und heute. — MF, 1956. 10. sz. 5—10. p.
[A Jena—Auerstedt-i ütközetről.]

Vor hundertfünfzig Jahren. — MF, 1956. 4. sz. 17—18., 5. sz. 19—20. p.
[150 évvel ezelőtt. 1806.]

Kahn, S. B.: Der Befreiungskrieg von 1813 in der deutschen historischen Literatur. — ZG. 1955. 3. sz. 358—373. p.
[Az 1813. évi felszabadító háború a német történeti irodalomban.]

Deuerlein, Ernst: Wehrordnung und Föderalizmus in Deutschland. Teil I.: 1815—1918. Teil II.: 1919—1935. — WR, 1956. 5. sz. 223—240., 6. sz. 306—317. p.
[Hadszervezet és föderalizmus Németországban 1815—1935.]

Bonjour, Edgar: Preussens Vorbereitungen zum militärischen Angriff auf die Schweiz 1856/57. — ASM, 1956. 9. sz. 633—649. p.
[Porosz előkészületek Svájc katonai megtámadására 1856—57-ben.)

Morsey, Rudolf: Bismarck als „Reichskriegsminister". Die Verwaltung des Reichsheeres im kaiserlichen Deutschland (1867/71—1890). — WR, 1956. 11. sz. 629—639. p.
[Bismarck mint birodalmi hadügyminiszter. A hadsereg közigazgatása a császári Németországban 1867—1890.]

Szilin, A. Sz.: Germanszkaja voennaja miszeija fon der Gol'ca v Turcii v 1882—1895 gg. — UZNNI, 1956. 2. köt. 318—398. p.
[A von der Goltz-féle német katonai misszió Törökországban 1882—1895-ben.]

Ratcliffe, A. L.: Die militärpolitische Lage am Jahresende. Ein Rückblick und Ausblick. — WR, 1956. 12. sz. 651—662. p.
[A katonapolitikai helyzet a századfordulón. Visszatekintés és kilátások.]

Kemmerich (Max): General von Kuhl [Hermann] — ein Hundertjähriger. Zu seinem Geburstag am 2. November. — MF, 1956. 10. sz. 23—24. p.
[Kuhl tábornok — 100 éves. Születésének évfordulójára.]

Meier—Welcker, Hans: General der Infanterie a. D. Dr. Hermann v. Kuhl zum 100. Geburtstag am 2. November 1956. — WR, 1956. 11. sz. 595—610. p.
[Hermann v. Kuhl gyalogsági tábornok születésének 100. évfordulójára.]

Henning, Heinz: Der Aufbau der deutschen Kriegswirtschaft im Ersten Weltkrieg. — WR, 1956. 2. sz. 49—65. p.
[A német hadigazdaság felépítése az első világháborúban.]

Bülter, Horst: Zur Geschichte Deutschlands im ersten Weltkrieg (1914—1915). — ZG, 1955. 6. sz. 835—855. p.
[Németország első világháború alatti történetéhez 1914—1915.]

Terveen, Fritz: Die Anfänge der deutschen Film-Kriegsberichterstattung in den Jahren 1914—1916. — WR, 1956. 6. sz. 318—329. p.
[A német film-haditudósítás kezdetei 1914—1916-ban.]

Volkart, W.: St.—Mihiel 1918. — ASM, 1955. 9. sz. 677—690., 10. sz. 766—779., 11. sz. 844—861., 12. sz. 914—940. p.
[Ütközet St-Mihiel-nél 1918-ban.]

Gatzke, Hans W.: Dokumentation zu den deutsch—russischen Beziehungen im Sommer 1918. — VZg, 1955. 1. sz. 67—98. p.
[Dokumentumok a német—orosz kapcsolatokhoz 1918 nyarán.]

Paulus, Günter: Die soziale Struktur der Freikorps in den ersten Monaten nach der Novemberrevolution. ZG, 1955. 5. sz. 685—704. p.
[A szabadcsapatok szociális összetétele a novemberi forradalom utáni első hónapokban.]

Scherer, André: Stresemann et le réarmement allemand. — RHDGM, 1956. 2. sz. 57—60. p.
[Stresemann és a német újrafelfegyverzés.]

Meier—Welcker, Hans: Die Stellung des Chefs der Heeresleitung in den Anfängen der Republik. — VZg, 1956. 2. sz. 145—160. p.
[A hadseregfőparancsnok helyzete a köztársaság kezdetén. (A hadügyminisztérium létrejöttének történetéhez.)]

Zboralski, Dietrich: Zur Stellung der Reichswehr-Generalität in den letzten Jahren der Weimarer Republik. — ZG, 1955. 6. sz. 934—939. p.
[A hadügyi vezérkar helyzetéhez a weimari köztársaság utolsó éveiben.]

Baum, Walter: Vollziehende Gewalt und Kriegsverwaltung im „Dritten Reich". — WR. 1956. 9. sz. 475—496. p.
[Hadi igazgatás a „harmadik birodalomban".]

Burdick, Charles: Die deutschen militärischen Planungen gegenüber Frankreich 1933—1938. — WR, 1956. 12. sz. 678—685. p.
[Német katonai tervek Franciaország ellen 1933—1938 között.]

Watt, D. C.: The anglo—german naval agreement of 1935: an interim judgment. — JMH, Vol. XXVIII. 2. sz. (1956. jún.) 155—175. p.
[Az 1935—ös angol—német flottaegyezmény ideiglenes megítélése.]

Präventivkrieger — vor 20 Jahren. .Bruno Schönfeld.) — T, 1955. 16. sz. 6. p.
[A megelőző háború hívei (háborús uszítók) — 20 évvel ezelőtt.]

Hesse, Kurt: Die Verkörperung de universalen Soldaten. Oberstdivisionär Dr. Eugen Bircher zum Gedächtnis. — WR, 1956. 12. sz. 673—677. p.
[Bircher hadosztályezredes emlékezetére.]

Dönitz Karl — Symbol der Reichseinheit. — MF, 1956. 10. sz. 3—4 p.
[Dönitz — a birodalom egységének szimbóluma.]

Scherer, André: Joseph Goebbels. — RHDGM, 1955. 2. sz. 34—40. p.
[Tanulmány Goebbelsről.]

Seth, D. R.: Adolf Hitler — an interim assessment. — MR, XXXV. köt. 8. sz. (1955.) 80—84. p.
[Hitler Adolf — futólagos értékelés.]

Pal, Drahm: Limits to obedience. — AQ, 1956. 2. sz. 78—81. p.
[Az engedelmesség határai. Hitler és tábornokai közötti viszony a második világháborúban.]

Leppa: Deutsche Soldatentreue. Generaloberst Alexander Löhr. — MF, 1956. 4. sz. 21—22. p.
[Löhr vezérezredes emlékezetére.]

L'Huillier, F.: Joachim von Ribbentrop. — RHDGM, 1956. 2. sz. 1—9. p.

Bloch, Charles: Les relations anglo—allemandes de l'Accord de Munich à la dénonciation du Traité Naval de 1935. (30. septembre 1938 — 28 avril 1939.) — RHDGM, 1955. 2. sz. 33—49., 3. sz. 41—65. p.
[Angol—német kapcsolatok a müncheni egyezménytől az 1935-ös tengerészeti szerződés felmondásáig. 1938. szept. 30 — 1939 ápr. 28-ig terjedő időszak.]

Buchheim, Hans: Die SS in der Verfassung des Dritten Reiches. — VZg, 1955. 2. sz. 127—157. p.
[Az SS a Harmadik Birodalom alkotmányában.]

Adler—Besse, M.: Les recherches sur la résistance allemande dans la République Fédérale. — RHDGM, 1956. 2. sz. 110—113. p.
[A német antifasiszta ellenállás történelmi feldolgozása a Német Szövetségi Köztársaságban.]

Bopp, Marie-Joseph: L'enrolement de force des alsaciens dans la Wehrmacht et la SS. — RHDGM, 1955. 3. sz. 33—42. p.
[Az elszászlak erőszakos besorozása a Wehrmacht-ba és az SS-be.]

Köhler, Fritz: Zur Arbeit von Werner Plesse „Zum antifaschistischen Widerstandskampf in Mitteldeutschland (1939—1945)." — ZG, 1955. 2. sz. 275—277. p.
[Werner Plesse: „Antifasiszta ellenállási harc Középnémetországban 1939—1945. között" c. munkájához.]

Klein, Fritz: Diskussion über den Aufsatz von Werner Plesse „Zum antifaschistischen Widerstandskampf in Mitteldeutschland (1939—1945)". — ZG, 1955. 6. sz. 928—933. p.
[Vita W. Plesse tanulmányáról: „Az antifasiszta ellenállási harc Közép-Németországban 1939—1945. között".]

Nitzsche, Gerhard: Die Geschichte der Verbrechen des deutschen Militarismus während des zweiten Weltkrieges. (Lord Russel of Liverpool, „Geissel der Menschheit".) — E, 1956. 2. sz. 200—203. p.
[A német militarizmus szétzúzásának története a II. világháború alatt.]

Szalov, V. I.: O nekotorüh popütkah fal'szifikacii isztorii vtoroj mirovoj vojnü v zapadnogermanszkoj isztoriografii. — DSzII, 8. köt. (1955.) 133—143. p.
[A II. világháború történetének meghamisítására irányuló kísérletek a nyugatnémet történetírásban.]

Turner, Robert T.: Hitler (Adolf)'s prestige evaluations in World War II. — MR, XXXVI. köt. 4. sz. (1956.) 19—24. p.
[Hitler értékelései a második világháborúban.]

Zazworka, Gerhard: „Verlorene Siege" — ein verlogenes Buch eines deutschen Militäristen. — E, 1956. 2. sz. 204—207. p.
[„Az elveszett győzelem" — egy német militarista (Manstein) hazug könyve.]

Adler—Bresse, Marcelle: Jugements allemande sur la Wehrmacht. — RHDGM, 1956. 2. sz. 10—22. p.
[Német bírálatok a Wehrmachtról.]

Wiewiora, Boleslaw: Sprawa granicy polsko—niemieckiej w rokowaniach wielkich mocarstw podczas II wojny swiatowej. — PZ, 1956. 3—4. sz. 301—310. p.
[A lengyel—német határ kérdése a nagyhatalmak tárgyalásaiban a második világháború alatt.]

Bozsinov, Voin: Ucsasztieto na narodnodemokraticseszkata B"lgarija v"v vojnata protiv hitlerisztka Germanija. — IP, 1955. 3. sz. 3—38. p.
[A népi demokratikus Bulgária a hitleri Németország elleni háborúban.]

Lusar, Rudolf: Die deutschen Waffen und Geheimwaffen des zweiten Weltkrieges und ihre Weiterentwicklung. — ASM, 1956. 10. sz. 777—780. p.
[A második világháború német fegyverei és titkos fegyverei, továbbfejlesztésük.]

Weber, Theo: Die Luftschlacht um England in historischer Sicht. — FT, 1955. 1. sz. 6—10., 2. sz. 29—33., 3. sz. 55—58., 4. sz. 82—84. p.
[Az angol—német légiháború történeti áttekintése.]

Spetzler, Eberhard: Der Weg zur Luftschlacht um England in kriegsrechtlicher Beleuchtung. — WR, 1956. 8. sz. 440—462. p.
[Az Anglia ellen folytatott légiháborúhoz vezető út hadijogi megvilágításban.]

Henn, Peter: I fought for the Luftwaffe. — RAFFR, 1955. 2. sz. 28—31. p.
[Egy német vadászrepülő visszaemlékezései.]

Weber, Theo: Die Luftschlacht um Malta. — FT, 1956. 4. sz. 85—88., 5. sz. 116—118., 6. sz. 148—151., 7. sz. 171—174., 8. sz. 202—207., 9. sz. 229—232. p.
[A máltai légicsata.]

Weber, Theo: La bataille aérienne de Malte. — FAF, 1955. 10. sz. 625—646., 11. sz. 791—816. p.
[A máltai légicsata.]

Rempel, W.: The missing German Naval Infantry. Digest from the „Deutsche Soldaten-Zeitung". — MR, XXXVI. köt. 4. sz. (1956.) 82—84. p.
[Az elveszett német tengerészgyalogság.]

Rohwer, J.: Über den Einsatz von Ubooten im Zweiten Weltkrieg. — WR, 1956. 3. sz. 152—157. p.
[A tengeralattjárók bevetéséről a második világháborúban.]

Gurtner, René: Deutsche Luftwaffen-Felddivisionen im Weltkrieg 1939—1945. — ASM, 1956. 8. sz. 592—608. p.
[Német légi-tábori osztályok az 1939—1945. évi világháborúban.]

Fall, Bernard: La cavalerie allemande dans le Deuxième Guerre Mondiale. — RHA, 1955. 4. sz. 53—62. p.
[A német lovasság a II. világháborúban.]

Schoenau, von: Artillerie in der Verteidigung. Kriegserfahrungen eines deutschen Artilleristen. — SA, 1956. 5. sz. 4—5., 6. sz. 5—6., 7. sz. 5—7. p.
[A tüzérség védelemben. Egy német tüzér harci tapasztalatai. 1939/1945.]

Dokumentarischer Bericht über die totale Evakuierung der ostfranzösischen Departments am 2. September 1939. — ZL, 1956. 11. sz. 316—317. p.
[A keletfrancia határvidék teljes kiürítéséről 1939. szeptember 2-án.]

Vanwelkenhuyzen, J.: Le premier plan allemand pour l'attaque a l'Ouest, (19 octobre 1939.) — RHDGM, 1956. 2. sz. 47—56. p.
[A németek első nyugati támadási terve.]

Vanwelkenhuyzen, Jean: L'évolution du plan allemand d'attaque de la Belgique, octobre 1939—janvier 1940. — RHA, 1955. 2. sz. 105—120. p.
[A Belgium elleni német támadási terv fejlődése 1939. októbertől 1940. januárig.]

Influence of surprise. By M. T. Digest from Bellona. — MR, XXXV. köt. 2. sz. (1955.) 101—109. p.
[A meglepetés hatása a hadvezetésre, különös tekintettel a németek 1939—1941. évi sikereire.]

Jacobsen, Hans-Adolf: Motorisierungsprobleme im Winter 1939/40. — WR, 1956. 9. sz. 497—518. p.
[Gépesítési problémák 1939/40. telén.]

Schnitzler—Schmidle: Luftkriegserfahrungen im rheinisch-westfälischen Industriegebiet. — ZL, 1956. 3. sz. 77—82., 4. sz. 103—109., 5. sz. 137—142., 6. sz. 178—184. p.
[Légiharctapasztalatok a rajna—westfáliai iparvidéken.]

Rumpf, Hans: Berlin im Bombenkrieg 1940—1945. — ZL, 1956. 2. sz. 35—39., 3. sz. 72—77. p.
[Berlin bombaháborúban, 1940—1945.]

Vanwelkenhuyzen, J(ean): Le plan allemand du 24 février 1940. — RHA, 1956. 4. sz. 83—88. p.
[Az 1940. február 24-i német terv.]

Vanwelkenhuyzen, Jean: The origin of the von Manstein Plan. Digest from the „L'armée le Nation". — MR, XXXVI. köt. 3. sz. (1956.) 86—96. p.
[A Manstein-terv eredete.]

Vanwelkenhuyzen, Jean: The origin of the von Manstein Plan. (The german plan for the attack on France May and June, 1940. — AQ, 1956. 1. sz. 187—199. p.
[A Manstein-terv Franciaország megtámadására, 1940. május—június.]

d'Ornano: Le XIX-e corps blindé allemand dans les Ardennes en 1940. — RHA, 1955. 3. sz. 87—116. p.
[A 19. német páncélos hadtest az Ardennes-ekben 1940-ben.]

De Jong, C. T.: La préparation de l'attaque allemande sur la Hollande en 1940. — RHDGM, 1955. 3. sz. 1—15. p.
[Az 1940-ben Hollandia ellen intézett német támadás előkészítése.]

Hoch, Anton: Der Luftangriff auf Freiburg am 10. Mai 1940. — VZg, 1956. 2. sz. 115—144. p.
[A Freiburg elleni légitámadás 1940. május 10-én.]

Zboralski, Dietrich: Zum Luftangriff auf Freiburg am 10. Mai 1940. — ZG, 1956. 4. sz. 755—757. p.
[Az 1940. május 10-i Freiburg elleni légitámadáshoz.]

Neubronn, Alexander v.: Als „deutscher General" bei Pétain. — VZg, 1956. 3. sz. 227—250. p.
[Neubronn II. világháború alatti élményeiről szóló hátrahagyott munkájának két fejezete.]

Mueller—Hillebrand, Burkhart: Das Heer zwischen Westfeldzug 1940 und Feldzug gegen die Sowjetunion 1941. — WR, 1956. 7. sz. 366—379. p.
[A német hadsereg az 1940-es nyugati hadjárat és a Szovjetunió elleni 1941. évi hadjárat között.]

Lehren des 22. Juni 1941. — E, 1956. 6. sz. 497—506. p.
[1941. június 22. tanulságai.]

Castellan, G.: La politique allemande de l'U. R. S. S. 1941—1945. D'après les mémorialistes anglo—saxons. — RHDGM, 1956. 1—2. sz.
[A német kérdés a Szovjetunió külpolitikájában 1941—1945. között.]

Die Tragödie der „Bismarck". — MF, 1955. 5. sz. 47. p.
[A „Bismarck" csatahajó tragédiája, 1941.]

Kreta — 1941 — missglückte Abwehr einer Luftlandung. — ASM, 1955. 6. sz. 440—443. p.
[Kréta 1941 — egy légi deszant sikertelen védelme.]

Tippelskirch, Kurt v.: The German Balkan Campaign of 1941. — MR, XXXV. köt. 8. sz. (1955.) 85—99. p.
[A német balkáni hadjárat 1941-ben.]

Klee, Karl: Der Entwurf zur Führer-Weisung Nr. 32. vom 11. Juni 1941. Eine quellenkritische Untersuchung. — WR, 1956. 3. sz. 127—141. p.
[Tervezet az 1941. június 11-i 32. sz. Führer-utasításhoz. Forráskritikai vizsgálat.]

Stocks, Theodor: Die kartographische Vorbereitung des Dnjepr—Überganges 1941 beim LII. Korps. — WR, 1956. 6. sz. 299—305. p.
[Az 1941-es Dnyeper-átkelés kartográfiai előkészítése az LII. hadtestnél.]

Dittmar, Kurt: Die Schlacht um die Gora Lyssaja im September 1941. Ultima ratio: Durchbruch. — ASM, 1955. 7. sz. 514—524. p.
[Csata Gora Lyssaja körül 1941. szeptemberében. Végeredmény: áttörés.]

Chales de Beaulieu, Walter: Sturm bis vor Moskaus Tore. Der Einsatz der Panzergruppe 4. von September — Oktober 1941. — WR, 1956. 7. sz. 349—365., 8. sz. 423—439. p.
[Támadás Moszkva kapuja előtt. A 4. páncéloscsoport bevetése. 1941. szeptember—október.]

Elble: Karinskoje. Winterangriff eines verstärkten Infanterie-Bataillons gegen eine durch Stellungen verstärkte Ortschaft. — ASM, 1955. 1. sz. 55—66. p.
[Karinskoje. Egy megerősített gyalogzászlóalj téli támadása egy állásokkal megerősített helység ellen.]

Weber, Theo: Zur Bilanz des uneingeschränkten Luftkriegs gegen Deutschland 1942—1945. Bemerkungen zu einem Buch von Hans Rumpf: „Der Hochrote Hahn, die Zeit der grossen Feuerschläge". — FT, 1955. 6. sz. 135—138., 7. sz. 158—160., 8. sz. 182—186., 9. sz. 207—209., 10. sz. 232—238. p.
[A Németország elleni korlátlan légi háború mérlegéhez. 1942—1945. Észrevételek Hans Rumpf könyvéhez: „A vérvörös kakas, a nagy tűzcsapások ideje."]

Schultz—Naumann, Joachim: Der Kampf gegen sowjetische Fallschirmtruppen im Kessel Demjansk März/April 1942. — ASM, 1956. 11. sz. 811—825. p.
[Harc a szovjet ejtőernyős csapatok ellen Kessel Demjanszk-ban 1942. március—áprilisban.]

Selle, H.: Die Frühjahrsschlacht von Charkov vom 12—27. Mai 1942. — ASM, 1955. 8. sz. 581—602. p.
[A charkov-i tavaszi csata 1942. május 12-27.]

Selle, H.: Die 6. Armée auf dem Wege in der Katastrophe. — ASM, 1956. 8. sz. 579—591. p.
[A 6. hadsereg a katasztrófa útján, 1942.]

Rohden: La Luftwaffe lutte pour Stalingrad. Trad. par Salesse.) — FAF, 1956. 2. sz. 251—289. p.
[A német légierők szerepe a sztálingrádi csatában.]

Pfister, Eberhard v.: The rail transport situation in the Caucasus 1942—43. Digest from the Wehrkunde. — MR, XXXV. köt. 11. sz. (1955.) 82—86. p.
[A légi szállítás helyzete a Kaukázusban 1942—43.]

Teske, Hermann: Die Bedeutung der Eisenbahn bei Aufmarsch, Verteidigung und Rückzug einer Heeresgruppe. Dargestellt an der deutschen Operation „Zitadelle" gegen Kursk und ihre Auswirkungen im Sommer 1943. — ASM, 1955. 2. sz. 120—135. p.
[A vasút jelentősége egy hadseregcsoport felvonulásánál, védelménél és visszavonulásánál, az 1943. évi kurszki hadműveleteknél.]

Frank, H. K.: Die Nacht in Otscheretno. — ASM, 1956. 12. sz. 893—916. p.
[Az ocseretnoi éjszakai harc, 1943.]

Kucan, V.: Piata ofensywa hitlerowska prezeciw jugoslowianskiej armii narodowo-wyzwolenczej (maj—czerwiec 1943. g.) — MW, 1956. 12. sz. 80—96. p.
[A hitleristák ötödik offenzívája a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg ellen 1943. május—június.]

Schult, Wolfgang: Ausweichen — der natürlichste Schutz. (Die Flucht der Hamburger Bevölkerung anlässlich der Grossluftangriffe auf Hamburg im Sommer 1943.) — ZL, 1956. 2. sz. 39—42. p.
[A hamburgi lakosság menekülése 1943. nyarán a hamburgi nagy légitámadás alkalmával.]

Hillgruber, Andreas: Die Krise in den deutsch—rumänischen Beziehungen im Herbst 1943... — WR, 1956. 12. sz. 663—672. p.
[Válság a német—román kapcsolatokban 1943. őszén.]

Svoboda: Vom Kuban-Brückenkopf bis Sevastopol. — FT, 1956. 7. sz. 175—179. p.
[A Kubán-hídfőtől Szevasztopolig, 1943/1944.]

(Dmitrisin) Dmytryshin, Basil: The nazis and the SS Volunteer Division „Galicia". — ASEER, 1956. 1. sz. 1—11. p.
[A nácik és a „Galicia" SS önkéntes hadosztály.]

Suicide Squadron. — RAFFR, 1955. 5. sz. 25—27., 48. p.
[Német öngyilkos repülőcsapat terve a második világháborúban.]

Melin, Ingvar: Die Entwicklung der deutsch—finnischen Beziehungen während des Zweiten Weltkrieges. — GWU, 1956. 7. sz. 421—432. p.
[A német—finn kapcsolatok fejlődése a második világháború alatt, különös tekintettel az 1944. évi finn békeszerződés utáni helyzetre.]

Senger, F. M. — Etterlin: March of an armored division during in muddy season. Digest from the Wehrkunde. — MR, XXXV. köt. 6. sz. (1955.) 98—107. p.
[Páncélos hadosztály menetelése esős évszakban. A 24. pc. ho. Ukrajnában 1944 tavaszán.]

Léderrey, E.: L'attaque et la défense du saillant de Witebsk en juin 1944. — RMS, 1955. 1. sz. 1—9. p.
[A vitebszki kiszögellés támadása és védelme 1944. júniusában.]

Gackenholz, Hermann: Zum Zusammenbruch der Heeresgruppe Mitte im Sommer 1944. — VZg, 1955, 3. sz. 317—333. p.
[A Középső Hadseregcsoport összeomlása 1944 nyarán. Dokumentumok.]

Collenot, R.: Réflexions sur le 20 juillet 1944. — RHDGM, 1956. 2. sz. 23—30. p.
[Gondolatok 1944. július 20-ról. A Hitler elleni merénylet.]

Assmann, Kurt: Normandy, 1944. Digest from the Deutsche Soldaten Zeitung. — MR, XXXV. köt. 11. sz. (1955.) 86—93. p.
[Normandia, 1944.]

Frank: Die Panzerschlacht bei Radiechow. — ASM, 1955. 5. sz. 363—379. p.
[Páncéloscsata Radehovnál, 1944.]

Raus: Die Schlacht bei Lemberg. — ASM, 1955. 11. sz. 833—844. p.
[A lembergi csata, 1944.]

Cossé Brissac: La contre-offensive allemande des Ardennes. — RHA, 1955. 2. sz. 121—143. p.
[Német ellentámadás az Ardennes-ekben, 1944. dec. 16-án.]

Rak, P.: V Vosztocsnoj Pruszszii i v Pol'se. Letopisz' Velikoj Otecsesztvennoj Vojnü. — SzoV, 1955. 4. sz. 4—6. p.
[A kelet-poroszországi és lengyelországi harcok.]

Horosilov, G. T.: Szovetszkaja artillerija v razgroma nemecko-fasisztkih vojszk v Vosztocsnoj Pruszszii i Pol'se. — AZ, 1955. 1. sz. 45—51. p.
[A szovjet tüzérség szerepe a német-fasiszta csapatok szétzúzásában Kelet-Poroszországban és Lengyelországban.]

Szinel'nikov, P.: Bronetankovüe vojszka Szovetszkoj Armii v Vosztocsno-Pruszszkoj operacii. (K 10-letiju nacsala razgroma gitlerovszkih vojszk na territorii Vosztocsnoj Pruszszii. — TA, 1955. 2. sz. 12—17. p.
[A Szovjet Hadsereg páncélos csapatai a keletporoszországi hadműveletekben, 1945.]

Ahlfen, Hans v.: Der Kampf der Festung Breslau. WR, 1956. 1. sz. 20—39. p.
[A wroclawi erőd harca, 1945.]

Pointon, Pat: Luftwaffe's last throw. — RAFFR 10. köt. 4. sz. (1955.) 16—18. p.
[Az utolsó nagyszabású német légi hadművelet.]

Das Ende von Dresden. — MF, 1955. 5. sz. 44. p.
[Drezda pusztulása. 1945.]

Schulz, Joachim: Die Schlacht um Berlin. — ASM, 1955. 4. sz. 277—291., 5. sz. 349—363. p.
[A berlini csata.]

Vedeneev, N.: Bronetankovüe vojszka v bitve za Berlin. (K 10-letiju Berlinszkoj operacii.) — Ta, 1955. 4. sz. 15—20. p.
[Páncélos csapatok a berlini csatában, 1945.]

Malinin, M.: Berlinszkaja nasztupatel'naja operacija Szovetszkoj Armii. — KZ, 1955. 102. sz. 2. p.
[A Szovjet Hadsereg berlini támadó hadművelete. 1945.]

Boltin, E.: Sturm Berlina. Letopisz' Velikoj Otecsesztvennoj Vojnü. — SzoV, 1955. 8. sz. 10—11. p.
[Berlin ostroma, 1945.]

Bogdanov, P.: Vzjatie Berlina Szovetszkoj Armiej i kapituljacija fasisztszkoj Germanii. — PA, 1955. 7. sz. 12—27. p.
[Berlin elfoglalása a Szovjet Hadsereg által s a fasiszta Németország kapitulációja.]

Bojkov, V. I.: Szovetszkie artillerisztü v bojah za Berlin. — AZ, 1955. 4. sz. 52—56. p.
[A szovjet tüzérek a berlini harcokban.]

Vor 10 Jahren! Letzter Wehrmachtsbericht 1945. — MF, 1955. 5. sz. 6—7. p.
[10 évvel ezelőtt. Utolsó német hadijelentés 1945-ben.]

Hamm—West, Rudolf: Gedanken zum 8. Mai. — MF, 1956. 4. sz. 19—20. p.
[Gondolatok 1945. május 8-ról.]

Zum Tag der Befreiung. — E, 1955. 5. sz. 417—429. p.
[A feszabadulás napjára, 1945. május 8.]

Zum zehnten Jahrestag der Befreiung. — ZG, 1955. 2. sz. 163—172. p.
[A felszabadulás 10. évfordulójára.]

Wehrmacht 1945 a 1955. — ČV, 1955. 23. sz. 26—27. p.
[A Wehrmacht 1945-ben és 1955-ben.]

Norvégia

Vaszil'ev, P.: K 10-letiju oszvobozsdenija Norvegii. — KZ, 1955. 107. sz. 4. p.
[Norvégia felszabadulásának 10. évfordulója.]

Olaszország

Procacci, Giuliano: La fortuna dell'arte della guerra del Machiavelli nella Francia del secolo XVI. — RSI, 1955. 4. sz. 493—528. p.
[Machiavelli „Arte della guerra" c. munkája Franciaországban a 16. században.]

Cessi, Roberto: La storia del risorgimento Italiano negli archivi Viennesi. RSR, 1956. 2. sz. 284—287. p.
[Az olasz risorgimento története a bécsi levéltárak tükrében.]

Mickiewicz, Adam: Fragmenty listów — — z okresu formowania Legionu Wloskiego. — ZP, 1955. 5. sz. 25. p.
[Mickiewicz Ádámnak az 1848-as olasz légióra vonatkozó két levele.]

Barilà, Alfredo: Incontri di cattolici nell' epopea Garibaldina. — RSR, 1956. 2. sz. 225—230. p.
[A katolikusok részvétele a Garibaldi-mozgalomban.]

Fario, Emilio: La partecipazione del clero Mantovano ai moti rivoluzionari del 1848 e alla congiura del 1850. — RSR, 1956. 2. sz. 329—332. p.
[A mantovai klérus részvétele az 1848-as forradalmi mozgalmakban és az 1850-es összeesküvésben.]

Markus (István) Stefano: I processi di Mantova e i moti Ungheresi. — RSR, 1955. 2—3. sz. 362—370. p.
[Király, Győrfy és Walla osztrák hadseregben szolgáló magyar katonák pere Mantovában, kapcsolataik az olasz szabadságmozgalommal és a magyar emigrációval.]

Lefevre, André: Les répercussions en Europe Occidentale de l'insurrection de Milan 1853. — RHD, 1955. 4. sz. 329—346. p.
[Az 1853-as milánói felkelés hatása Nyugat-Európában. — Érdekes rész foglalkozik a Kossuth-emigráció terveivel és fegyverkezési akcióival.]

Trionfi, Carlo: La spedizione di Crimea. — RM, 1955. 4. sz. 424—452. p.
[Az 1855-ös krími expedíciós hadjárat.]

Bauer, Eddy: Le deuxième conflit vu d'Italie. La collection de l'Ufficio storico. — RDN, 1956. 8—9. sz. 1024—1054. p.
[A második világháború olasz szemmel.]

Weber, Th(eo): Die Luftschlacht um Malta. — FT, 1956. 4. sz. 85—88., 5. sz. 116—118., 6. sz. 148—151., 7. sz. 171—174., 8. sz. 202—207., 9. sz. 229—232. p.
[A máltai légicsata.]

Weber, Theo: La bataille aérienne de Malte. — FAF, 1955. 10. sz. 625—646., 11. sz. 791—816. p.
[A máltai légicsata.]

Crapanzano, E.: Sacrificio italiano in terra albanese. — RM, 1955. 4. sz. 467—471. p.
[Az olasz katonai erők helyzete 1943. szeptember 8. után Albániában.]

Debyser, F.: Les circonstances de la chute de Mussolini. — RHDGM, 1955. 4. sz. 91—95. p.
[Mussolini bukásának körülményei.]

Románia

Panaitescu, P. P.: Din istoria luptei pentru independenta Moldovei in veacul al 14-lea. Primele lupte pentru independenta ale tarilor romine. — SRI, 1956. 4. sz. 95—115. p.
[A 14. századi moldvai függetlenségi harc történetéből. A román országok első függetlenségi harcai.]

Beldiceanu, Nicoara: Les Roumains à la bataille d'Ankara. Quelques données sur leur organisation militaire dans la péninsule balkanique. — SF, XIV. köt. 2. r. (1955.) 441—449. p.
[A románok az ankarai csatában. (1402. Timur ellen.)]

Szamojlov, Sz. I.: Narodno—oszvoboditel'noe voszsztanie 1821. g. v Vlahii. — VI, 1955. 10. sz. 94—105. p.
[Az 1821. évi havasalföldi népfelszabadító felkelés.]

Emec, B. A.: Protivorecsija mezsdu Roszsziej a szojuznikami po voproszu o vsztuplenii Rumünii v pervuju mirovuju vojnu (1915—1916 gg.) — IZ, 1956. 56. köt. 52—90. p.
[Ellentétek Oroszország és szövetségesei között abban a kérdésben, hogy Románia belép-e az első világháborúba. 1915—1916.]

Roller, Mihail: Despre rascoala flotei romine din decembrie 1917—aprilie 1918 si lupta marinarilor romini pentru apararea revolutiei din octombrie. — LC, 1955. 12. sz. 108—122. p.
[A román flotta 1917. december — 1918 április közötti lázadása és a román tengerészek harca az Októberi Forradalom védelméért.]

Vidalenc, J.: La Roumanie de 1939—1947. — RHDGM, 1956. 1. sz. 55—60. p.
[Románia 1939—1947 között.]

Ciurea, Émile C.: L'effondrement des frontières roumaines en 1940, ses conditions internationales. — RHDGM, 1955. 4. sz. 16—32. p.
[A román határok 1940-es összeomlása, és nemzetközi feltételeik.]

Hillgruber, Andreas: Die Kriese in den deutsch—rumänischen Beziehungen im Herbst 1943. — WR, 1956. 12. sz. 663—672. p.
[Válság a német—román kapcsolatokban 1943. őszén.]

Udrea, Traian: Cu privire la rolul comitetelor taranesti si despre unele particularitati ale revolutiei populare in Rominia. (23 August 1944 — 6 Martie 1945.) — SRI, 1956. 4. sz. 7—26. p.
[A parasztbizottságok szerepéről és a romániai népi forradalom néhány sajátosságáról. 1944. augusztus 23—1945. március 6.]

Spanyolország

Mecenseffy, Grete: Habsburger im 17. Jahrhundert. Die Beziehungen der Höfe von Wien und Madrid während des Dreissigjährigen Krieges. AÖG, 121. köt. 1. sz. (1955.) 3—91. p.
[Habsburgok a 17. században. A bécsi és madridi udvarok kapcsolata a harmincéves háború idején.]

Al'perovics, M. Sz. — Ermolaev, V. T. — Szemenov, Sz. I.: Ob oszvoboditel'noj vojne iszpanszkih kolonij v Amerike 1810—1826. — VI. 1956. 11. sz. 52—71. p.
[Az amerikai spanyol gyarmatok felszabadító háborújáról, 1810—1826.]

Sobczak, K.: Walka zbrojna ludu hiszpanszkiego przeciw kontrarevolucji i interwencji faszystowskiej w latach 1936—1939. — MW, 1956. 8. sz. 75—104. p.
[A spanyol nép fegyveres harca az ellenforradalom és a fasiszta intervenció ellen 1936—1939-es években.]

Garszia (Garcia, Hosze [Jose]): Internacional'nüe brigadü v Iszpanii (1936—1938 gg.) — VI, 1956. 7. sz. 33—48. p.
[Nemzetközi brigádok a spanyol polgárháborúban.]

Pros, Josef: Ceskoslovensti dobrovolnici v národne revolucni válce spanelského lidu 1936—1939. — HV, 1956. 3. sz. 444—450. p.
[Csehszlovák önkéntesek a spanyol polgárháborúban, 1936—1939.]

Kruzik, František: Ceskoslovensti dobrovolnici v národne revolucni válce spanelského lidu. — HV, 1955. 4. sz. 413—444. p.
[Csehszlovák önkéntesek a spanyol nép forradalmi harcában, 1936—1939.]

Morgenbrod, Horst: Warum Spanien nicht in den Krieg eintrat. Ein zeitgemässer Beitrag zur Geschichte des deutschen Verrats. — MF, 1956. 8. sz. 11—12. p.
[Miért nem lépett be Spanyolország a háborúba?]

Baume, R. de la: L'Espagne "non belligérante" (1940.) — RHD, 1955. 2. sz. 126—129. p.
[A „nem-hadviselő" Spanyolország, 1940.]

Svájc

Elle, Hubert: Le marquis de Courteille (Jacques Dominique Barberie) ambassadeur de Louis XV. en Suisse, et le recrutement des troupes suisses au service de France. — RHA, 1955. 4. sz. 5—22. p.
[Courteille márki, XV. Lajos svájci követe és a svájci csapatok Franciaország szolgálatára való toborzása.]

Scheitlin, Otto: General Jomini (Antoine). — ASM, 1956. 10. sz. 719—731. p.
[Jomini svájci tábornok.]

Lüthi, Hansjürg: Thun. — SA, 1956. 3. sz. 5—6. p.
[A svájci tüzérség szülőföldje: Thun.]

Duerst, Arnold: Thun, der ehemalige Artilleriewaffenplatz. — SA, 1956. 3. sz. 7—9. p.
[Thun, az egykori tüzérségi helyőrség.]

Bonjour, Edgar: Preussens Vorbereitungen zum militärischen Angriff auf die Schweiz 1856/57. — ASM, 1956. 9. sz. 633—649. p.
[Porosz előkészületek Svájc katonai megtámadására 1856/57-ben.]

Kurz, H. R.: Die schweizerische Landesbefestigung von 1860 bis 1914. — ASM, 1956. 3. sz. 172—177. p.
[A svájci országbiztosítás 1860—1914-ig.]

Kurz, H. R.: Die militärischen Bedrohungen der Schweiz im Zweiten Weltkrieg. — ASM, 1955. 3. sz. 157—178. p.
[Svájc katonai veszélyeztetettsége a II. világháborúban.]

Svédország

Krawawicz, M.: Odparcie najazdu szwedzkiego w latach 1655—1660. — MW, 1956. 3. sz. 66—84., 5. sz. 63—84. p.
[Lengyel—svéd háború 1655—1660.]

Maczak, Antoni: Wyniki poszukiwan zródlowych, dotyczacych wojny polsko—szwedzkiej 1655—1660, dokonanych w Szwecji 1955 r. — PH, 1956. 1. sz. 126—142. p.
[Az 1955-ben Svédországban folytatott levéltári kutatások eredménye az 1655—1660-as svéd—lengyel háború történetére vonatkozólag.]

Nowak, Tadeusz: Nieznane materialy do wojny szwedzkiej 1656 roku z. b. Archiwum Radziwillow w Warszawie. — PH, 1956. 4. sz. 713—720. p.
[Kiadatlan iratok az 1656-os lengyel—svéd háborúról.]

Bardach, Juliusz: W 300 rocznice wojny z najazdem szwedzkim. — ND, 1955. 12. sz. 41—63. p.
[A svéd támadás elleni harc 300. évfordulójára.]

Szovjetunió

A Szovjetunió hadtörténete a krími háborúig.

Ob oszobennosztjah kreszt'janszkih vojn v Roszszii. (Írták:) V. V. Mavrodin, I. Z. Kadszon stb. — VI, 1956. 2. sz. 69—79. p.
[Az oroszországi parasztháborúk sajátosságairól.]

Tihomirov, M. N.: Kulikovszkaja bitva 1380 g. — VI, 1955. 8. sz. 11—25. p.
[A kulikovi csata 1380-ban.]

Leszczynski, József: Agenci Bohdana Chmielnickiego i Jerzego II Rakoczego na Morawach i na Slasku. — S, 1955. 4. sz. 677—689. p.
[Bogdan Hmelnickij és II. Rákóczi György megbízottai Morvaországban és Sziléziában.]

Gerbil'szkij, G. Ju.: K voproszu a ruszszko—pol'szkom szojuze v pervüe godü szevernoj vojnü (1700—1703 gg.) — NZLDU, 1955. XXXVI. köt. 6. sz. 66—84. p.
[Az orosz—lengyel szövetség az északi háború első éveiben.]

Preobrazsenszkij, A. A.: O Kungurszkom voszsztanii 1703 g. — IA, 1955. 4. sz. 153—178. p.
[Az 1703-as urali népfelkelésről.]

Sutoj, V. E.: Oborona L'vova v 1704 g. — KSzISz, 17. köt. (1955.) 14—35. p.
[Lwow védelme 1704-ben.]

Lebedev, V. I.: O podavlenii narodnogo voszsztanija 1707—1708 gg. — IA, 1955. 4. sz. 179—195. p.
[Adalékok az 1707—1708-as déloroszországi népfelkelések elfojtásának történetéhez.]

Szal'man, G. Ja.: Morszkoj usztav 1720 g. — pervüj szvod zakonov ruszszkogo flota. — IZ, 53. köt. (1955.) 310—322. p.
[Az 1720. évi tengerészeti törvény — az orosz hadiflotta első törvénygyűjteménye.]

Csisztjakov, P. M.: 200-letie Kievszkogo voennogo goszpitalja. — VMZ, 1955. 11. sz. 10—12. p.
[A kievi katonai kórház fennállásának 200. évfordulójára.]

Podraza, Antoni — Rostworowski, Emanuel: Materialy do sytuacji na Ukrainie Prawobrzeznej i ruchów hajdamackich na przelomie lat 50-tych i 60-tych XVIII. wieku z korespondencji Jerzego Wandalina Mniszcha. — PH, 1956. 1. sz. 143—160. p.
[Ukrajna helyzetére és az 1750—1770 közötti kozák felkelésekre vonatkozó dokumentumok.]

Beszkrovnüj, L.: Velikij ruszszkij polkovodec. K 225-letiju Szodnja rozsdenija A. V. Szuvorova. — KZ, 1955. 277. sz. 2. p.
[Szuvorov, a nagy orosz hadvezér.]

Rivus: Alexander Wasiljewitsch Suworow (Alekszandr Vaszilevics Szuvorov.) Bildnis eines Soldaten. — MF, 1956. 1. sz. 6—11. p.
[Szuvorov, egy katona arcképe.]

Sesztov, V. I.: Zabota admirala P. Sz. Nahimova o voenno-morszkoj medicine. — VMZ, 1955. 9. sz. 79—83. p.
[Nahimov admirális gondoskodása a haditengerészek orvosi ellátásáról.]

Piterszkij, N.: Vüdajuscsijszja russzszkij flotovodec. K 100-letiju szo dnja szmerti admirala P. Sz. Nahimova. — KZ, 1955. 163. sz. 2. p.
[Kiváló orosz tengernagy. Nahimov tengernagy halálának 100. évfordulójára.]

Kornilov, A.: Admiral P. Sz. Nahimov. K 100-letiju szo dnja geroicseszkoj gibeli. — SzoV, 1955. 13. sz. 12. p.
[Nahimov tengernagy halálának 100. évfordulójára.]

Hlavácek, František: Bitva u Slavkova (ke 150. vyroci, které pripadne na den 2. prosince 1955.) — ČV, 1955. 24. sz. 6—7. p.
[Slavkovi ütközet, Napoleon és Kutuzov csapatai között 1805. december 2-án.]

Cestmir, Amort: K historii Kutuzova tazeni Moravou roku 1805. — HV. 1956. 1. sz. 51—99. p.
[Kutuzov felvonulása a Morva folyó mentén 1805-ben.]

Kessler, R.: Les recherches secrètes russes sur la France 1810—1812. — RHA, 1956. 4. sz. 11—34. p.
[Titkos orosz nyomozások Franciaországról, 1810—1812.]

A krími háború

Gooch, Brison D.: A century of historiography on the origines of the Crimean War. — AHR, 1956. 4. sz. 33—58. p.
[A krími háború eredetkutatása száz éve.]

Abramov, L. V. — Korenblat, I. M.: O nepravil'nom oszvescsenii nekotorüh voproszov Szevasztopol'szkoj oboronü. — VI, 1955. 7. sz. 122—125. p.
[Szevasztopol védelme (1854) néhány kérdésének helytelen megvilágításáról.]

Collins, H. P.: The Crimea: the fateful weeks. — AQ, LXXI. köt. 1. sz. (1955). 86—96. p.
[Az 1853—56-os krími háború legkritikusabb időszaka, 1854 ősze.]

Divin, V.: Geroj Szevasztopolja. K 100-letiju geroicseszkoj gibeli kontradmiral V. I. Isztomina. — SzoV, 1955. 6. sz. 25. p.
[A szevasztopoli hős. Isztomin ellentengernagy hősi halálának 100. évfordulójára.]

Trionfi, Carlo: La spedizione di Crimea. — RM, 1955. 4. sz. 424—452. p.
[Az 1855-ös krími expedíciós hadjárat.]

Franz, Georg: Der Krimkrieg ein Wendepunkt des europäischen Schicksals. — GWU, 1956. 8. sz. 448—463. p.
[A krími háború Európa történetének fordulópontja.]

Geroicseszkaja oborona Szevasztopolja v 1854—1855 gg. (Bev. írta) O. F. Nikitina. — IA, 1955. 6. sz. 147—178. p.
[Szevasztopol hősi védelme 1854—1855-ben. Dokumentumgyűjtemény.]

Ivolgin, A. — Müsak, F.: Voenno-inzsenernoe iszkuszsztvo v Krümszkoj vojne 1853—1856 gg. — VIZ, 1955. 10. sz. 31—35. p.
[A krími háború hadmérnöki művészete.]

Laws, M. E. S.: Letters from the Crimea, 1855—1856. — JRA, 1955. 2. sz. 137—143. p.
[Levelek a Krímből.]

A subaltern at Sevastopol. By R. G. S. B. — JRA, 1955. 2. sz. 143—146. p.
[Egy beosztott Szebasztopolnál.]

A krími háborútól 1905-ig

Linkov, Ja, I.: K isztorii Csernogaj-Kandievszkogo vcszsztanija 1861 g. — IA, 1955. 4. sz. 133—152. p.
[Az 1861-es krími parasztfelkelés történetéhez.]

Petras, V. V. — Szubbotin, D. T.: Iz isztorii revoljucionnogo dvizsenija v ruszszkom voenno-morszkom flota (60-e godü XIX. veka.) — IA, 1955. 5. sz. 110—139. p.
[Adalékok az orosz haditengerészetben a XIX. század 60-as éveiben lefolyt lázadások történetéhez.]

Pikman, A. M.: O bor'be kavkazszkih gorcev sz carszkimi kolonizatorami. — VI, 1956. 3. sz. 75—84. p.
[A kaukázusi hegylakóknak a cári gyarmatosítók ellen vívott harcairól.]

Geroizm"t na etropolszkite B"lgari prez vreme na zimnoto preminavane na Balkana ot ruszkite vojszki v oszvoboditelnata ruszko—turszka vojna 1877—1878 god. — VISz, 1955. 4. sz. 124—132. p.
[Az etropoli bulgárok hősiessége az 1877/78-as orosz—török háborúban.]

Todorov, Goran D.: Dejnosztta na Vremennoto Ruszko Upravlenie v B"lgarija po urezsdane na agrarnija i bezsanszkija v"prosz prez 1877—1879 g. — IP. 1955. 6. sz. 27—59. p.
[A bulgáriai ideiglenes orosz kormányzat tevékenysége 1877—1879-ben az agrárkérdés és a menekültek kérdésének rendezésére.]

Arkadij Zahar'evics Teljakovszkij. — VIZ, 1956. 9. sz. 45—46. p.
[A. Z. Teljakovszkij (1806—1891) orosz hadmérnök életrajza.]

Gordoszt' nasego naroda (Alekszandr F. Mozsajszkij, 1825—1890.) — VVF, 1955. 3. sz. 9—13. p.
[Mozsajszkij orosz repülőgépkonstruktőr életrajza.]

Toporov, G. N.: Vidnüj voenno-morszkoj vracs J(akov) J(akovlevics) Mul'tanovszkij (k 50-letiju szo dnja szmerti). — VMZ, 1956. 7. sz. 91—92. p.
[Multanovszkij neves katonai orvos halálának 50. évfordulójára.]

A Szovjetunió története az orosz—japán háború és az 1905-ös fegyveres felkelés idején

Kotuhov, M.: Geroizm ruszszkih morjakov. K 50-letiju Cuszimszkogo szrazsenija. — KZ, 1955. 124. sz. 2. p.
[Orosz tengerészek hősiessége. Csuzima.]

Gorskov, Sz.: Vüdajuscsieszja szobitie pervoj ruszszkoj revoljucii. (K 50-letiju voszsztanija na bronenoszce „Potemkin".) — KZ, 1955. 150. sz. 2. p.
[Az első orosz forradalom kimagasló eseménye.]

Gun'ko, G. Sz. Dekabr'szkoe eszszruzsennoe voszsztanie 1905 goda i ego isztoricseszkoe znacsenie. — VMU, 1956. 1. sz. 57—76. p.
[Az 1905. decemberi fegyveres felkelés és történeti jelentősége.]

Jakovlev, N. N.: Dekabr'szkoe vooruzsennoe voszsztanie 1905 g. v Rosztove-Na-Donu. — IZ, 1955. 54. köt. 19—52. p.
[Az 1905 decemberi fegyveres felkelés a Donmenti Rosztovban.]

K isztorii vooruzsennogo voszsztanija v Donbaszsze v dekabre 1905 g. — IA, 1955. 1. sz. 134—164. p.
[Az 1905-ös donbasszi fegyveres felkelés történetéhez.]

Kosztomarov G.: Pjatideszjatiletie dekabr'szkogo vooruzsennogo voszsztanija. — VV, 1955. 12. sz. 2—13. p.

Kucenko, Ja. I.—*Latkin*, V. F.: K isztorii vooruzsennogo voszsztanija v Szocsi v dekabre 1905 g. — IA, 1955. 6. sz. 47—74. p.
[A szocsii fegyveres felkelés 1905. decemberében.]

Lisztovka o dekabr'szkom vooruzsennom voszsztanii 1905 g. v Moszkve. — IA, 1955. 6. sz. 42—46. p.
[Röpiratok az 1905. decemberi fegyveres felkelésről. Dokumentumok.]

O csitinszkom vooruzsennom voszsztanii. (Dekabr' 1905 — janvar' 1906 g.) (Bev. írta) M. Sz. Szimonova. — IA, 1955. 6. sz. 75—102. p.
[A csitai fegyveres felkelésről. Dokumentumok.]

Ognev, I.: Szlavnüj revoljucionnüj podvig ruszszkih morjakov. (K 50-letiju voszsztanija na bronenoszce „Potemkin".) — PA, 1955. 9. sz. 8—17. p.
[Az orosz tengerészek dicső forradalmi hőstette. A „Patyomkin" páncéloshajón történt matrózfelkelés.]

Palant, M.: Rabocsie boevüe druzsinü 1905. goda. — VZ, 1955. 4. sz. 23. p.
[1905. évi munkás harci szövetségek.]

[Petdeszet] 50 g. ot dekemvrijszkoto v"or"zsano v"sztanie 1905 g. — VISz, 1955. 4. sz. 3—11. p.
[Az 1905-ös orosz decemberi fegyveres felkelés 50. évfordulójára.]

[Pjatideszjat] 50-letie voszsztanija na bronenoszce „Potemkin". — KZ, 1955. 151. sz. 1. p.
[A „Patyomkin" páncélos felkelésének 50. évfordulójára.]

Ucsatie inzsenernüh csasztej v revolucionnom dvizsenii v period 1905—1907 gg. — VIZ, 1955. 12. sz. 6—13. p.
[Műszaki alakulatok részvétele az 1905-ös forradalomban.]

Vooruzsennoe sztolkpovenie na Preszne 20 dekabrja 1905 g. (Írta) A. V. IA, 1955. 6. sz. 207. p.
[Fegyveres összecsapás a Presznya kerületben 1905. december 20-án.]

Voszpominanija ucsasztnikov voszsztanija na bronenoszce „Potemkin". — PA, 1955. 10. sz. 19—26. p.
[A résztvevők visszaemlékezései a „Patyomkin" páncéloshajó felkelésére.]

Voszsztanie na bronenoszce „Potemkin". Dokumentü Instituta Marksza—Engel'sza—Lenina—Sztalina pri CK KPSzSz. — IA, 1955. 3. sz. 104—133. p.
[Felkelés a „Patyomkin" páncéloshajón. Dokumentumok a Marx—Engels—Lenin—Sztálin-Intézetben.]

Zsigalov, I.: Nepobezsdennaja territorija revoljucii. (K 50-letiju voszsztanija na bronenoszce „Potemkin".) — SzoV, 1955. 11. sz. 2—3. p.
[A forradalom legyőzhetetlen területe. A „Patyomkin" páncélos felkelésének 50. évfordulójára.]

Otkrütie Naucsno-memorial'nogo Muzeja N. E. Zsukovszkogo. — VVF, 1956. 2. sz. 89—90. p.
[Zsukovszkij neves orosz repülési szakember múzeumának megnyitása.]

Ruszszkij voennüj letcsik Alekszej Pankrat'ev (1888—1923). — VVF, 1955. 2. sz. 95—96. p.
[Pankratjev Alekszej neves orosz pilóta életrajza.]

Első világháború

Hammer, Hermann: Die russischen Aufmarschpläne gegen die mittelmächte. — WR, 1956. 4. sz. 165—176. p.
[Orosz felvonulási tervek a központi hatalmak ellen, 1914.]

Babicsev, D. Sz.: Dejatel'noszt' ruszszkogo pravitel'sztvennogo komiteta v Londone v godü pervoj mirovoj vojnü, 1914—1917. — IZ, 1956. 57. köt. 276—292. p.

[Az orosz kormánybizottság tevékenysége Londonban az első világháború éveiben.]

Szidorov, A. L.: K voproszu a sztroitel'sztve kazennüh voennüh zavodov v Roszszii a godü, pervoj mirovoj vojnü. — IZ, 1955. 54. köt. 156.—169. p.
(A kincstári hadiüzemek építése Oroszországban az első világháború éveiben.]

Emec, B. A.: Protivorecsija mezsdu Roszsziej i szojuznikami po voproszu o vsztuplenii Rumünii v pervuju mirovuju vojnu (1915—1916 gg.) — IZ, 1956. 56. köt. 52—90. p.
[Ellentétek Oroszország és szövetségesei között abban a kérdésben, hogy Románia belép-e az első világháborúba. 1915—1916.]

Ljudkovszki, Sz. S.: Antivoennaja zabasztovka 1916. g. v gorode Nikolaeve. — IA, 1955. 5. sz. 97—109. p.
[Háborúellenes sztrájk 1916-ban Nikolaev városban.]

Alekszeev, I. I.: Ruszszkaja artillerija pri prorüve avsztro—vengerszkogo fronta v 1916. g. — AZ, 1956. 5. sz. 53—56. p.
[Az orosz tüzérség szerepe az osztrák—magyar arcvonal áttörésében 1916-ban.]

A Szovjetunió a Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a polgárháború idején

Kuznecova, Sz. I. — Stejn, B. E.: Anglijszkaja i amerikanszkaja isztorigrafija Oktjabrszkoj revoljucii, inosztrannoj intervencii i grazsdanszkoj vojnü v Roszszii. — VI, 1956. 11. sz. 147—158. p.
[Az angol és amerikai történetírás az Októberi Forradalomról, a külföldi intervencióról és az oroszországi polgárháborúról.]

Cecorin, A. A.: Bor'ba morjakov csernomorszkogo flota za vlaszt' szovetov v 1917 godu. — VI, 1956. 1. sz. 94—104. p.
[A Fekete-tengeri flotta tengerészeinek harca a szovjethatalomért, 1917-ben.]

Krizek, Jaroslav: Prvni ozbrojené vystoupeni čs. legii proti sovetské moci 10—13. listopadu 1917. — HV, 1955. 3. sz. 297—330. p.
[A csehszlovák légió első fegyveres támadása a szovjet hatalom ellen 1917. november 10—13-án.]

Gimpel'szon, E. G.: Literatura o gerojah grazsdanszkoj vojnü. — VI. 1956. 1. sz. 145—150. p.
[A polgárháború hőseiről szóló irodalom.]

Gatzke, Hans W.: Dokumentation zu den deutsch—russischen Beziehungen im Sommer 1918. — VZg, 1955. 1. sz. 67—98. p.
[Dokumentumok a német—orosz kapcsolatokhoz 1918 nyarán.]

Horosilov, P.: Isztoricseszkaja pobeda pod Pszkovom i Narvoj v 1918 g. — KZ, 1955. 44. sz. 3. p.
[Történelmi győzelem Pszkov és Narva mellett 1918-ban.]

Organizacija i sztroitel'sztvo Szovetszkoj Armii v 1918—1920 godah. — PA, 1955. 6. sz. 58—64. p.
[A Szovjet Hadsereg szervezete és felépítése 1918—1920-as években.]

Pod znamenem Velikogo Oktjabr'ja. — AZ, 1955, 10. sz. 1—5. p.
[A Nagy Október zászlaja alatt.]

Tridcat'szed'maja godovscsina Szovetszkih Vooruzsennüh Szil. — VS, 1955. 2. sz. 2—5. p.
[A Szovjet Fegyveres Erők harminchetedik évfordulójára.]

Tridcat'szed'maja godovscsina Vooruzsennüh Szil SzSzSzR. (Materialü dlja dokladov i beszed.) — PA, 1955. 2. sz. 26—33. p.
[A Szovjetunió Fegyveres Erői 37. évfordulója. Anyag beszámolók és beszédek tartásához.]

Na sztrazse mira a bezopasznoszti Rodinü. — AZ, 1955. 2. sz. 1—6. p.
[A Haza békéjének és biztonságának vártáján. A Szovjet Fegyveres Erők 37. évfordulója.]

Tridcat'vosz'maja godovscsina Szovetszkih Vooruzsennüh Szil. — AZ, 1956. 2. sz. 1—5. p.
[A Szovjet Fegyveres Erők fennállásának 38. évfordulója.]

Vernüj sztrazs Rodinü. — TSZSZA, 1956. 2. sz. 3—8. p.
[A Haza hű őre. A Szovjet Hadsereg fennállásának 38. évfordulójára.]

(Tridcat'voszem) 38 let na sztrazse zavoevanij szovetszkogo naroda. — VS, 1956. 2. sz. 2—6. p.
[38 év a szovjet nép vívmányainak védelmében. A Szovjet Fegyveres Erők 38. évfordulójára.]

Kommunisztics eszkaja Partija — organizator i rukovoditel' Szovetszkih Vooruzsennüh Szil. — VVF, 1956. 2. sz. 3—9. p.
[A Kommunista Párt — a Szovjet Fegyveres Erők szervezője és vezetője.]

Levcsenko, V.: Kommunisztics eszkaja Partija — organizator a rukovoditel' Vooruzsennüh Szil SzSzSzR. — KZ, 1955. 42. sz. 2. p.
[A Kommunista Párt — a Szovjetunió Fegyveres Erői szervezője és vezetője.]

Putincev, A.: Szlavnüe boevüe tradicii Szovetszkih Vooruzsennüh Szil. — KZ, 1955. 248. sz. 2. p.
[A Szovjet Fegyveres Erők dicső katonai hagyományai.]

Lenin, Vladimir Il'ics a zascsite szocialisztics eszkogo otecsesztva. — VS, 1955. 4. sz. 2—6. p.
[Lenin a szocialista Haza védelméről.]

Mihalenko, N.: V. I. Lenin o tehnicseszkom osznascsenii Szovetszkoj Armii. — Ta. 1956. 4. sz. 8—11. p.
[Lenin a Szovjet Hadsereg technikai felszereléséről.]

Sipilov, I. F.: V. I. Lenin i razvitie aviacii v pervüe godü Szovetszkoj Vlaszti. — VVF, 1956. 6. sz. 9—20. p.
[Lenin és a légierő fejlődése a szovjet hatalom első éveiben.]
Fedoszeev, N. P.: V. I. Lenin i sztroitel'sztvo Szovetszkoj Armii. — AZ, 1955. 4. sz. 8—13. p.
[Lenin és a Szovjet Hadsereg kiépítése.]
Satagin, N.: V. I. Lenin o sztroitel'sztve i ukreplenii Szovetszkih Vooruzsennih Szil. — KZ, 1956. 87. sz. 2. p.
[Lenin a Szovjet Fegyveres Erők építéséről és megerősítéséről.]
Lenin, Vladimir Il'ics i voproszü sztroitel'sztva Szovetszkih Vooruzsennüh Szil. — TSzSzA, 1955. 4. sz. 3—11. p.
[Lenin és a Szovjet Fegyveres Erők építésének kérdései.]
Zaharov, V.: V. I. Lenin o sztroitel'sztve Szovetszkih Vooruzsennüh Szil. — PA, 1955. 7. sz. 10—18. p.
[Lenin a Szovjet Fegyveres Erők építéséről.]
Hoffmann, Heinz: M. W. Frunze. — E, 1955. 12. sz. 1205—1214. p.
Dmitriev, P.: Vüdajuscsijszja szovetszkij polkovodec. (K szemideszjatiletiju szo dnja rozsdenija M. V. Frunze.) — VZ, 1955. 2. sz. 6. p.
[Frunze emlékére.]
Kuraszov, V.: M. V. Frunze o voszpitanii komandnüh kadrov. — KZ, 1955. 27. sz. 4. p.
[M. V. Frunze a parancsnoki káderek neveléséről.]
Stürljaev, V.: G. I. Kotovszkij kak voszpitatel' szovetszkih vojnov. — VV, 1955. 8. sz. 8—13. p.
[Kotovszkij — a szovjet harcosok nevelője.]
Blohin, A. A.: Szovetszkaja artillerija v bojah po razgromu interventov na Szevere (1918—1920 gg.) — AZ, 1955. 2. sz. 49—52. p.
[A szovjet tüzérség az északi intervenciós csapatok szétzúzásában.]
Szpirin, L. M.: Razgrom belogvardejszkih armij na Urale letom 1919 g. — IZ, 1956. 56. köt. 26—51. p.
[A fehérgárdista seregek szétzúzása az Uralban 1919 nyarán.]
Belikov, V. E.: Partijnaja organizacija Petrograda v bor'be protiv Judenicsa letom 1919 goda. — VI, 1956. 1. sz. 31—44. p.
[Petrograd pártszervezete a Judenics ellen vívott harcokban 1919-ben.]
Kuznecov, K. M.: Artillerija Pervoj Konnoj armii. — AZ, 1956. 2. sz. 44—47. p.
[Az 1919-ben létesített Első Lovashadsereg tüzérségének harcai a polgárháborúban.]
Fedorov, A. V.: Ucsasztie, ruszszkih szoldat v zascsite Vengerszkoj Szovetszkoj Reszpubliki (1919.) — VI. 1955. 2. sz. 91—96. p.)
[Orosz katonák részvétele a Magyar Tanácsköztársaság védelmében.]
Dolgij, M.: Konec denikinscsinü. — SzoV, 1955. 6. sz. 13. p.
[Denikin csapatainak szétzúzása.]

Markov, I.: Zaversenie razgroma vojszk Denikina i oszvobozsdenie Novoroszszijszkaja. — PA, 1955. 5. sz. 31—34. p.
[Denikin csapatai szétverésének befejezése és Novorosszijszk felszabadítása.]

Kuz'min, N. F.: K isztorii razgroma belogvardejszkih vojszk Denikina. — VI, 1956. 7. sz. 18—32. p.
[Denikin fehérgárdista csapatai szétverésének történetéhez.]

Georgievszkij, A. Sz. — *Polutov*, B. M.: Nekoturüe voproszü organizacii medicinszkogo obeszpecsenija 1-j Konnoj armii v godü inosztrannoj voennoj intervencii i grazsdanszkoj vojnü. — VMZ, 1956. 2. sz. 75—82. p.
[Az 1. szovjet lovashadsereg orvosi ellátása 1919—1920-ban.]

Polutov, B. M.: Nekotorüe voproszi organizacii medicinszkogo obeszpecsenija vojszk Juzsnogo Fronta v operacii po razgromu Denikina (Oktjabr' 1919 — janvar' 1920 gg.) — VMZ, 1935. 2. sz. 84—91. p.
[Az 1919—1920-ban Denikin ellen harcoló szovjet csapatok orvosi ellátásának megszervezése.]

Ul'janov, A.: Razgrom Kolcsaka. — SzoV, 1955. 1. sz. 19. p.
[Kolcsak szétverése.]

Szpirin, L. M.: Kommuniszticseszkaja Partija — organizator razgroma Kolcsaka. — VI. 1956. 6. sz. 16—31. p.
[A Kommunista Párt — Kolcsak megsemmisítésének szervezője.]

Dükov, I. G.: Rumcserod i bor'ba za usztanovlenie Szovetszkoj vlaszti na Rumünszkom fronte. — IZ, 1956. 57. köt. 3—34. p.
[A RUMCSEROD (a román front, a fekete-tengeri flotta és az odesszai hadtest szovjetjeinek végrehajtó bizottsága) és a szovjethatalom felállításáért vívott harc a román fronton.]

Lipatov, N. P.: Oborona jugo-zapadnogo rajona Ukrainü protiv Vrangelevcev v 1920 g. — DSzII. 9. köt. (1955.) 117—132. p.
[Ukrajna délnyugati körzetének védelme a vrangelisták ellen 1920-ban.]

Szovetszkaja aviacija v bojah protiv Vrangelja. KR, 1955. 8. sz. 28—29. p.
[Szovjet repülők a Wrangel elleni harcokban.]

Emel'janov, A.: Razgrom amerikano—anglijszkoj voennoj intervencii na szovetszkom szevere. — PA, 1955. 4. sz. 28—32. p.
[Az angol—amerikai intervenció szétzúzása a Szovjetunió északi területein. Arhangelszk és Murmanszk felszabadítása 1920-ban.]

Pervaja szovetszkaja zsenscsina—sturman aviacii (Nadezsda Vladimirovna Szumarkova.) VVF, 1955. 5. sz. 95—96. p.
[Szumarkova, az első szovjet női navigációs tiszt.]

Otvazsnüj letcsik morszkoj aviaci N(el'szon) G(eorgievics) Sztepanjan. — VVF, 1956. 3. sz. 95—96. p.
[Sztepanjan, a szovjet tengeri légierő hős pilotája.]

Pozmogov, A.: Voproszü sztroitel'sztva Szovetszkih Vooruzsennüh Szil v resenijah KPSzSz. — PA, 1955. 3. sz. 8—18. p.
[A Szovjet Fegyveres Erők fejlesztésének kérdései az SzKP határozataiban.]

Vinogradov, P.: K(onsztantin) E(duardovics) Ciolkovszkij i szovremennaja aviacija. — VVF, 1955. 9. sz. 9—16. p.
[Ciolkovszkij szovjet konstruktőr és a jelenkori repülés.]

A Nagy Honvédő Háború

Castellan, G.: La politique allemande de l'U. R. S. S. 1941—1945. D'après les mémorialistes anglo—saxons. — RHDGM, 1956. 1—2. sz.
[A német kérdés a Szovjetunió külpolitikájában 1941—1945 között.]

Okecki, St.: O niektórych zagadnieniach rozwoju radzieckiej sztuki wajennej w Wielkiej Wojnie Narodowej ZSRR. — MW, 1956. 4. sz. 74—89. p.
[A szovjet hadművészet fejlődésének néhány kérdése a Nagy Honvédő Háború folyamán.]

O razrabotke isztorii Velikoj Oteszesztvennoj Vojnü Szovetszkogo Szojuza. — VI, 1955. 5. sz. 3—8. p.
[A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborúja történetének feldolgozásáról.]

Poznjak, V.: Szlavnaja sztranica isztorii Velikoj Otecsesztvennoj Vojnü. — KZ, 1955, 13. sz. 3. p.
[A Nagy Honvédő Háború történetének dicső lapjai.]

Bor—Ramenszkij, E. G.: Ob isztocsnikah i literature po isztorii szovetszkogo tüla v godü Velikoj Otecsesztvennoj Vojnü. — VI, 1955. 12. sz. 138—145. p.
[A szovjet hátország történetének forrásairól és irodalmáról a Nagy Honvédő Háború éveiben.]

Mitrofanova, A. V.: K voproszu ob izucsenii isztorii Velikoj Otecsesztvennoj Vojnü. — DSzII, 1955. 8. köt. 75—82. p.
[A Nagy Honvédő Háború történetének tanulmányozásához.]

Tvorcseszki izucsat' opüt Velikoj Otecsesztvennoj Vojnü. — KZ, 1955. 106. sz. 1. p.
[Alkotó módon tanulmányozzuk a Nagy Honvédő Háború tapasztalatait.]

Szavinov, A.: Tül Szovetszkoj Armii v Velikoj Otecsesztvennoj Vojne. — TSzSzA, 1955. 5. sz. 10—19. p.
[A Szovjet Hadsereg hátországa a Nagy Honvédő Háborúban.]

Bulücsev, I.: Vojszka szvjazi v Velikoj Otecsesztvennoj Vojne. — VS, 1956. 5. sz. 2—7. p.
[Híradós csapatok a Nagy Honvédő Háborúban.]

Brajko, P.: Szovetszkaja aviacija v Velikoj Otecsesztvennoj Vojne. — VVF, 1955. 4. sz. 15—20. p.
[A szovjet légierő a Nagy Honvédő Háborúban.]

Galickij, I.: Szovetszkoj inzsenernüe vojszka c Velikoj Otecsesztvennoj Vojne 1941—1945 gg. — VIZ, 1955. 5. sz. 10—15. p.
[Szovjet mérnöki csapatok az 1941—1945. évi Nagy Honvédő Háborúban.]

Odincov, G. F.: Szovetszkie artillerisztü v Velikoj Otecsesztvennoj Vojne. — AZ, 1955. 5. sz. 2—8. p.
[Szovjet tüzérek a Nagy Honvédő Háborúban.]

Mihajlicsenko, M. P.: Primerü szluzsenija Szovetszkoj Rodine. — AZ, 1955. 11. sz. 8—12. p.
[A szovjet tüzérek hősiessége a Nagy Honvédő Háborúban.]

Mogucsaja artillerija Szovetszkoj Armii. — AZ, 1955. 1. sz. 2—7. p.
[A Szovjet Hadsereg hatalmas tüzérsége.]

Wolff, Larry L.: The Soviet partisan movement. — MR, 1955. May. 44—47. p.
[A szovjet partizán-mozgalom.]

Kljackij, Sz. M.: Szovetszkie lisztovki v tülu fasisztszkih okkupantov. (1941—1944 g.) — IA, 1955. 3. sz. 12—62. p.
[Szovjet röplapok a fasiszta megszállók hátában.]

Karaszev, A. V.: Dokumental'nüe materialü o trudjascsihszja Leningrada v godü blokadü. — IA, 1956. 6. sz. 144—153. p.
[Dokumentumok a leningrádi dolgozókról a blokád éveiben.]

Szirota, F. I.: Voenno-organizatorszkaja rabota leningradszkoj organizacii VKP(b) v pervüj period Velikoj Otecsesztvennoj Vojnü. — VI, 1956. 10. sz. 16—31. p.
[Az OK(b)P leningrádi szervezetének katonai szervező munkája a Nagy Honvédő Háború első időszakában.]

Manszvetov, N. V.: Iz isztorii szocialisztyicseszkoj vzaimopomoscsi trudjascsihszja goroda i derevni v godü Velikoj Otecsesztvennoj Vojnü. — DSzII, 1955. 8. köt. 88—100. p.
[A városi és falusi dolgozók szocialista kölcsönös segítsége a Nagy Honvédő Háború éveiben.]

Martinov, Ivan: Sz"vetnik i drugar. (Blagodatov, Vaszilij Ivanovics). — BV, 1955. 4. sz. 4. p.
[Visszaemlékezés Blagodatov szovjet tábornokra, a Bulgáriát felszabadító szovjet csapatok egyik parancsnokára.]

Nazarov, K.: Vernüj szün szocialisztyicseszkoj Rodinü. (K deszjatiletiju szo dnja szmerti D. M. Karbüseva.) — VIZ, 1955. 2. sz. 11—15. p.
[A szocialista Haza hű fia. Dmitrij Mihajlovics Karbüsev szovjet műszaki vezérőrnagy halálának 10. évfordulójára.]

Csajka, N.: Lejtenant (Dmitrij Egorovics) Moszkalev. — VV, 1955. 5. sz. 51—56. p.
[Moszkalev hadnagy, a Szovjetunió hősének hőstette a Nagy Honvédő Háborúban.]

Kr"sztev, Aszen: Marsal"t. (Tolbuhin, Fedor). Szpomeni ot general-major — —. — BV, 1955. 4. sz. 2—3. p.
[Visszaemlékezések Tolbuchin marsallra.]

Rohwer, Jürgen: Die sowjetische U-Bootwaffe in der Ostsee 1939—1945. WR, 1956. 10. sz. 547—568. p.
[A szovjet tengeralattjárófegyverek a Keleti-tengeren 1939—1945.]

Bojkov, V. I. — *Poljakov*, A. P.: Protivotankovaja artillerija Szovetszkoj Armii v pervüe meszjacü vojnü. — AZ, 1956. 6. sz. 53—56. p.
[A Szovjet Hadsereg páncéltörő tüzérsége a Nagy Honvédő Háború első hónapjaiban.]

Kravcsenko, A.: Boevüe dejsztvija szovetszkoj aviacii v nacsal'nüj period Velikoj Otecsesztvennoj Vojnü. — VVF, 1955. 12. sz. 64—70. p.
[A szovjet légierő hadi tevékenysége a Nagy Honvédő Háború kezdeti szakaszában.]

Katukov, M.: Szovetszkie tankisztü v pervüe meszjacü Velikoj Otecsesztvennoj Vojnü. — Ta, 1955. 9. sz. 10—16. p.
[Szovjet páncélosok a Nagy Honvédő Háború első hónapjaiban.]

Sternstejn, Ja. M.: Rabocsie Odesszkogo porta v oborone goroda v 1941 godu. — VI, 1956. 6. sz. 99—109. p.
[Az odesszai kikötő munkásainak szerepe 1941-ben Odessza védelmében.]

Piszkunov, D. I.: Artillerisztü v geroicseszkoj oborone Odesszü. — AZ, 1956. 11. sz. 52—54. p.
[Tüzérek Odessza hősies védelmében 1941-ben.]

Stocks, Theodor: Die kartographische Vorbereitung des Dnjepr-Überganges 1941 beim LII. Korps. — WR, 1956. 6. sz. 299—305. p.
[Az 1941-es Dnyeper-átkelés kartográfiai előkészítése az LII. hadtestnél.]

Dittmar, Kurt: Die Schlacht um die Gora Lyssaja im September 1941. Ultima ratio: Durchbruch. — ASM, 1955. 7. sz. 514—524. p.
[Csata Gora Lyssaja körül 1941. szeptemberében. Végeredmény: Áttörés.]

Bics, N. A.: Szovetszkaja artillerija v Szmolenszkom oboronitel'nom szrazsenii. — AZ, 1956. 7. p. 49—51. p.
[A szovjet tüzérség a szmolenszki védelmi harcokban (1941.).]

Timohovics, I. V.: Szovetszkie letcsiki v Szmolenszkom oboronitel'nom szrazsenii 1941 g. — VVF, 1956. 12. sz. 65—70. p.
[Szovjet pilóták a szmolenszki védelmi harcban 1941-ben.]

Vorob'ev, D.: Frontovüe budni radisztov odnogo podrazdelenija. — VS, 1955. 10. sz. 11—13. p.
[Egy alegység rádiósainak hétköznapjai az arcvonalban. Egy rádiós főhadnagy visszaemlékezései a Nagy Honvédő Háború 1941. őszén lefolyt harcaira.]

Vladimirov, V. I.: Artillerija v razgrome nemecko-fasisztszkih vojszk pod Moszkvoj. — AZ, 1956. 12. sz. 45—48. p.
[A tüzérség a Moszkva alatti csatában.]

Chales de Beaulieu, Walter: Sturm bis vor Moskaus Tore. Der Einsatz der Panzergruppe 4. von September—Oktober 1941. — WR, 1956. 7. sz. 349—365. p. 8. sz. 423—439. p.
[Támadás Moszkva kapuja előtt. A 4. páncélos csoport bevetése. 1941. szeptember—október.]

Poznjak, V.: Vüdajuscsajaszja pobeda szovetszkogo naroda. — K, 1956. 17. sz. 29—40. p.
[A szovjet nép kimagasló győzelme. A hitlerista csapatok Moszkva alatti szétzúzásának 15. évfordulójára.]

Elble: Karinskoje. Winterangriff eines verstärkten Infanterie-Bataillons gegen eine durch Stellungen verstärkte Ortschaft. — ASM, 1955. I. sz. 55—66. p.
[Karinszkoje. Megerősített gyalogzászlóalj téli támadása egy állásokkal megerősített helység ellen.]

Schultz—Naumann, Joachim: Der Kampf gegen sowjetische Fallschirmtruppen im Kessel Demjansk März—April 1942. — ASM, 1956. 11. sz. 811—825. p
[Harc a szovjet ejtőernyős csapatok ellen Kessel Demjanszk-ban 1942-március—áprilisában.]

Selle, H.: Die Frühjahresschlacht von Charkow vom 12—27. Mai 1942. — ASM, 1955. 8. sz. 581—602. p.
[A Charkovi tavaszi csata 1942. május 12—27.]

Selle, H.: Die 6. Armee auf dem Wege in der Katasztrophe. — ASM, 1956. 8. sz. 579—591. p.
[A 6. hadsereg a katasztrófa útján. (1942.).]

Gorod—Geroj. — KZ, 1955. 245. sz. 1. p.
[Hős város, Szevasztopol.]

Pfister, Eberhard v.: The rail transport situation in the Caucasus 1942—43. Digest from the Wehrkunde. — MR, 1955. 1. sz. 82—86. p.
[A légi szállítás helyzete a Kaukázusban, 1942—43-ban.]

Bor—Ramenszkij, E. G. Iz isztorii oboronü Sztalingrada v 1942. g. — IZ, 1955. 53. köt. 3—28. p.
[Sztálingrád 1942. évi védelmének történetéből.]

Rohden: La Luftwaffe lutte pour Stalingrad. (Trad. par Salesse.) — FAF, 1956. 2. sz. 251—289. p.
[A német légierők szerepe a sztálingrádi csatában.]

Paderin, Ivan: Mamaev kurgan. — KZ, 1956. 27. sz. 3. p.
[Mamaev kurgan. Adalék a sztálingrádi csata történetéhez.]

Gorbatjuk, G.: Szvjazisztü v bojah za Sztalingrad. — VS, 1955. 1. sz. 8—11. p.
[Hiradósok a sztálingrádi csatában.]

Csujkov, V.: Isztoricseszkaja pobeda Szovetszkoj Armii. — KZ, 1955. 28. sz. 4. p.
[A Szovjet Hadsereg történelmi győzelme.]

Frank, H. K.: Die Nacht in Otscheretno. — ASM, 1956. 12. sz. 893—916. p.
[Az Otcseretnei éjszakai harc. 1943.]

Teske, Hermann: Die Bedeutung der Eisenbahn bei Aufmarsch, Verteidigung und Rückzug einer Heeresgruppe. Dargestellt an der deutschen Operation „Zitadelle" gegen Kursk und ihre Auswirkungen im Sommer 1943. — ASM, 1955. 2. sz. 120—135. p.
[A vasút jelentősége egy hadseregcsoport felvonulásánál, védelménél és visszavonulásánál az 1943-as kurszki hadműveleteknél.]

Janecek, Oldřich: 1. Čs. Samostatná brigáda v boji o Kijev. — ČV, 1956. 3. sz. 6—7. p.
[Az 1. Csehszlovák Önálló dandár harcai Kievnél 1943-ban.]

Svoboda: Vom Kuban-Brückenkopf bis Sewastopol. — FT, 1956. 7. sz. 175—179. p.
[A Kubán-hídfőtől Szevasztopolig, 1943—1944.]

Frank: Die Panzerschlacht bei Radiechow. — ASM, 1955. 5. sz. 363—379. p.
[Páncéloscsata Radehovnál 1944.]

Senger, F. M.—Etterlin: March of an armored division during in muddy season. Digest from the Wehrkunde. — MR, 1955. XXXV. köt. 6. sz. 98—107. p.
[Páncélos hadosztály menetelése esős évszakban. A 24. pc. ho. Ukrajnában 1944 tavaszán.]

Radioszvjaz' rábotala beszperebojno. — VS, 1955. 8. sz. 6. p.
[A rádiós hírszolgálat szakadatlanul működött. A Dnyepr menti harcok híradós tapasztalataiból (1944.).]

Léderrey, E.: L'attaque et la défense du saillant de Witebsk en juin 1944. — RMS, 1955. 1. sz. 1—9. p.
[A vitebszki kiszögellés támadása és védelme 1944. júniusában.]

Szvjaz v nasztuplenii sz forszirovaniem reki. — VS, 1955. 8. sz. 5. p.
[Összeköttetés támadásban folyóátkeléskor. A Mazuri-tavak mentén lefolyt harcok (1944. július) híradós tapasztalatai.]

Raus: Die Schlacht bei Lemberg. — ASM, 1955. 11. sz. 833—844. p.
[A lembergi csata. 1944.]

Gorbatjuk, G.: Iniciativa nacsal'nika radiosztancii. — VS, 1955. 7. sz. 6. p.
[A rádióállomás vezetőjének kezdeményezése. Híradós alezredes visszaemlékezése a Visztula menti harcokra (1944.).]

Cserkaszov, A.: Zadanie vüpolnili v szrok. — VS, 1955. 7. sz. 5—6 p.
[A feladatot kitűzött időre teljesítettük. Híradós alezredes visszaemlékezése a poznani harcokra (1944.).]

Boltin, E. A.: Pobeda szovetszkih vooruzsenüh szil na zakljucsitel'nom etape Velikoj Otecsesztvonnoj Vojnü. — VI, 1955. 5. sz. 9—22. p.
[A szovjet fegyveres erők győzelme a Nagy Honvédő Háború befejező szakaszában.]

Deniszov, N.: Szovetszkaja aviacija v zaversajuscsih szrazsenijah Velikoj Otecsesztvennoj Vojnü. — KR, 1955. 4. sz. 4—7. p.
[A szovjet légierő a Nagy Honvédő Háború befejező küzdelmeiben.]

Horosilov, G. T.: Szovetszkaja artillerija v razgrome nemecko-fasisztkih vojszk v Vosztocsnoj Pruszszii i Pol'se. — AZ, 1955. 1. sz. 45—51. p.
[A szovjet tüzérség szerepe a német-fasiszta csapatok szétzúzásában Kelet-Poroszországban és Lengyelországban.]

Szinel'nikov, P.: Bronetankovüe vojszka Szovetszkoj Armii v Vosztocsno-Prusszkoj operacii. (K 10-letiju nacsala razgroma gitlerovszkih vojszk na territorii Vosztocsnoj Prusszii. — Ta, 1955. 2. sz. 12—17. p.
[A Szovjet Hadsereg páncélos csapatai a Keletporoszországi hadműveletben (1945.).]

Bagreev, A. D.: Oszvobozsdenie szovetszkimi vojszkami Pol'si, v 1944—1945 godah. — VI, 1955. 7. sz. 29—41. p.
[Lengyelország felszabadítása a szovjet csapatok által 1944—1945-ben.]

Rak, P.: V Vosztocsnoj Prusszii i v Pol'se. Letopisz' Velikoj Otecsesztvennoj Vojnü. — Szov 1955. 4. sz. 4—6. p.
[A keletporoszországi és a lengyelországi harcok.]

Ivanov, B.: Bronetankovüe vojszka v bojah mezsdu Viszloj i Oderom. (K 10-letiju Viszlo—Oderszkoj operacii.). — Ta, 1955. 1. sz. 7—12. p.
[Páncélos csapatok a Visztula és Odera közötti harcokban. A Visztula—Oderai hadművelet (1945 január) 10. évfordulójára.]

Ahlfen, Hans von: Der Kampf der Festung Breslau. — WR, 1956. 1. sz. 20—39. p.
[A wroclawi erőd harca, 1945.]

Szmirnov, Szergej: Geroicseszkij podvig zascsitnikov Bresztszkoj kreposzti. — (Po pamjatnim mesztam Velikoj Otecsesztvennoj Vojnü.) — KZ, 1955. 71. sz. 2. p.
[A breszti erőd védőinek hőstette.]

Zaharov, N.: K deszjatiletiju oszvobozsdenia Szovetszkoj Armiej datszkogo osztrova Bornhol'm. — KZ, 1955. 113. sz. 4. p.
[Bornholm dán sziget felszabadításának 10. évfordulója a Szovjet hadsereg által.]

Vasil'ëv, P.: K 10-letiju oszvobozsdenija Norvegii. KZ, 1955. 107. sz. 4. p.
[Norvégia felszabadításának 10. évfordulója.]

Moskalenko, K. S.: Slavné bojové přátelství sovětských a československých národu. — HV, 1955. 2. sz. 141—155. p.
[A szovjet és a csehszlovák nép dicsőséges harci barátsága. Szovjet és csehszlovák katonai együttműködés a második világháború folyamán.]

K osvobozseni Československa Sovetskou armádou. — HV, 1955. 2. sz. 192—207. p.
[Csehszlovákia felszabadítása a Szovjet Hadsereg által.]

Ryzner, František: Osvobozováni Československé Republiky Rudou Armádu a 1. ČS. Armádním sborem v SSSR v letech 1944—1945. — HV, 1955. 1. sz. 110—129. p.
[Csehszlovákia felszabadítása 1944—45-ben, a Vörös Hadsereg és az I. Csehszlovák hadtest által. A helységek felszabadulásának naptára és térkép.]

Sáda, Miroslav: K sovetské pomoci Slovenskému národnium povstáni. — HV, 1956. 1. sz. 23—50. p.
[Hogyan segítette a Szovjetunió a szlovák népfelkelést 1944-ben.]

Ul'janov, A.: Deszjat' let szodnja oszvobozsdenija Csehoszlovackii ot nemecko-fasisztszkih zahvatcsikov. — PA, 1955. 8. sz. 16—22. p.
[Csehszlovákia felszabadításának 10. évfordulója a német-fasiszta megszállás alól.]

Leljusenko, D.: Prazsszkaja nasztupatel'naja operacija Szovetszkoj Armii. — KZ, 1955. 110. sz. 3. p.
[A Szovjet Hadsereg prágai támadó hadműveletei.]

Zavision, G.: Deszjatiletie oszvobozsdenija Pragi. — Ta, 1955. 5. sz. 6—8. p.
[Prága felszabadításának 10 éves évfordulója.]

Matronov, P.: Oszvobozsdenie Pragi. — SzoV, 1955. 9. sz. 4—5. p.
[Prága felszabadítása.]

Slemin, I. T.: Isztoricseszkaja rol' Szovetszkoj Armii v oszvobozsdenii Vengrii ot fasisztszkogo iga. — DSzII. 1955. 7. köt. 26—31. p.
[A Szovjet Hadsereg történelmi szerepe Magyarországnak a fasiszta iga alóli felszabadításában.]

Trifonov, V. V.: Szovetszkaja artillerija v razgrome nemecko-fasisztszkih vojszk v Vengrii vesznoj 1945 g. — AZ, 1955. 3. sz. 48—52. p.

[A szovjet tüzérség a Magyarország területén harcoló fasiszta német csapatok szétzúzásában 1945. tavaszán.]

Tihonov, I.: Razgrom Szovetszkoj Armiej fasisztszkih vojszk na territorii Vengrii. (K 10-letiju oszvobozsdenija Vengrii ot fasisztszkih zahvatcsikov.) — PA, 1955. 5. sz. 22—25. p.
[A magyarországi fasiszta haderő szétzúzása a Szovjet Hadsereg által 1945-ben.]

Govorunenko, P.: Szovetszkie tankisztü v bojah u ozera Balaton. (K 10-letiju Balatonszkoj oboronitel'noj operacii.) — Ta, 1955. 3. sz. 6—11. p.
[Szovjet harckocsizók a Balatonmenti harcokban. A Balatonmenti védelmi hadművelet 10. évfordulójára.]

Mihajlov, N.: Isztoricseszkaja pobeda. K deszjatiletiju szo dnja oszvobozsdenija sztolicü Vengrii — Budapesta. — KZ, 1955. 36. sz. 3. p.
[Budapest felszabadításának tizedik évfordulójára.]

Gorlov, V.: Oszvobozsdenie Budapesta. — SzoV, 1955. 2. sz. 14—15. p.
[Budapest felszabadítása.]

Mihajlov, M.: Szlavnaja pobeda. K 10-letiju razgroma Szovetszkoj Armiej nemecko-fasisztszkih vojszk v bojah za Venu. — KZ, 1955. 87. sz. 3. p.
[Bécs felszabadításának 10. évfordulójára.]

Ul'janov, A.: Oszvobozsdenie Venü. — VZ, 1955. 4. sz. 21 p.
[Bécs felszabadítása.]

Jakovlev, A.: Blagorodnüj podvig Szovetszkoj Armii. (K 11-j godovscsine oszvobozsdenija Venü.) KZ, 1956. 86. sz. 4. p.
[A Szovjet Hadsereg nagylelkű tette. Bécs felszabadításának 11. évfordulója alkalmából.]

Malinin, M.: Berlinszkaja nasztupatel'naja operacija Szovetszkoj Armii. — KZ, 1955. 102. sz. 2. p.
[A Szovjet Hadsereg berlini támadó hadművelete.]

Vedeneev, N.: Bronetankovüe vojszka v bitve za Berlin. (K 10-letiju Berlinszkoj operacii.) — Ta, 1955. 4. sz. 15—20. p.
[Páncélos csapatok a berlini csatában (1945.).]

Boltin, E.: Sturm Berlina. Letopisz' Velikoj Otecsesztvennoj Vojnü. — SzoV, — 1955. 8. sz. 10—11. p.
[A berlini csata.]

Bogdanov, P.: Vzjatie Berlina Szovetszkoj Armiej i kapituljacija fasisztszkoj Germanii. — PA, 1955. 7. sz. 19—27. p.
[Berlin elfoglalása a Szovjet Hadsereg által s a fasiszta Németország kapitulációja.]

Bojkov, V. I.: Szovetszkie artillerisztü v bojah za Berlin. — AZ, 1955. 4. sz. 52—56. p.
[A szovjet tüzérek a berlini harcokban.]

Schulz, Joachim. Die Schlacht um Berlin. — ASM, 1955. 4. sz. 277—291. 5. sz. 349—363. p.
[A berlini csata.]

Stromberg, A.: Szovetszkie bronetankovüe vojszka v bojah po razgromu imperialiszticseszkoj Japonii. (K 10-letiju razgroma japonszkoj Kvantunszkoj armii.) — Ta, 1955. 8. sz. 6—12. p.
[Szovjet páncélos csapatok az imperialista Japán megsemmisítéséért vívott harcokban.]

Velikij podvig szovetszkogo naroda. — KZ, 1956. 106. sz. 2. p.
[A szovjet nép nagy hőstette.]

Velikij podvig szovetszkogo naroda. — KZ, 1955. 108. sz. 1. p.
[A szovjet nép nagy győzelme.]

Isztoricseszkaja pobeda szovetszkogo naroda. — VIZ, 1956. 5. sz. 2—6. p.
[A szovjet nép történelmi győzelme.]

Velikaja pobeda szovetszkogo naroda. — AZ, 1955. 4. sz. 1—7. p.
[A szovjet nép nagy győzelme.]

Vszemirno-isztoricseszkaja pobeda szovetszkogo naroda. — VMZ, 1955. 5. sz. 3—8. p.
[A szovjet nép világtörténelmi jelentőségű győzelme.]

Szmirnov, Sz.: Velikij podvig. — VZ, 1955. 5. sz. 3—4. p.
[Hatalmas győzelem.]

Petrov, I.: Vszemirno-isztoricseszkaja pobeda szovetszkogo naroda. — VZ, 1955. 5. sz. 1—2. p.
[A szovjet nép világtörténelmi győzelme.]

Vszemirno-isztoricseszkaja pobeda szovetszkogo naroda. — PA, 1955. 7. sz. 2. p.
[A szovjet nép világtörténelmi jelentőségű győzelme.]

Zseltov, A.: Vszemirno-isztoricseszkaja pobeda szovetszkogo naroda. — K, 1955. 7. sz. 44—57. p.
[A szovjet nép világtörténelmi győzelme.]

Szlavnaja godovscsina velikoj pobedü. — TSzSzA, 1955. 5. sz. 3—9. p.
[A hatalmas győzelem dicső évfordulójára.]

Vorob'ev, V.: Vüdajuscsajaszja pobeda Szovetszkih Vooruzsennüh Szil. — KZ, 1955. 209. sz. 3. p.
[A Szovjet Fegyveres Erők kimagasló győzelme.]

Talenszkij, N.: Pobeda, uvencsavsaja Velikuju Otecsesztvennuju Vojnu. — VV, 1955. 4. sz. 18—30. p.
[A győzelem, amely megkoszorúzza a Nagy Honvédő Háborút.]

Tjulenev, I.: Velikaja pobeda szovetszkogo naroda. — VIZ, 1955. 5. sz. 2—9. p.
[A szovjet nép hatalmas győzelme.]

Deszjataja godovscsina isztoricseszkoj pobedü. — Ta, 1955. 4. sz. 8—14. p.
[A történelmi jelentőségű győzelem 10. évfordulója.]

Grünstein, Herbert: Die Sowjetarmee — Sieger über den deutscher Militarismus. —E, 1955. 2. sz. 130—138. p.
[A szovjet hadsereg — a német militarizmus legyőzője.]

Törökország

Genov, Cosko: Szpomeni na pobornika i op"lcsenec Sztanju G. G"dev. — IP, 1955. 5. sz. 77—79. p.
[Sztanju Gödev bolgár népfelkelő (1846—1925) emlékiratai az 1877-es bolgár—török háborúból.]

Geroizm"t na etropolszkite B"lgari prez vreme zimnoto preminavane na Balkana ot ruszkite vojszki v oszvobboditelnata ruszko—turszka vojna 1877—1878 god. — VISz, 1955. 4. sz. 124—132. p.
[Az etropoli bolgárok hősiessége az 1877—1878-as orosz—török háborúban.]

Szilin, A. Sz.: Germanszkaja voennaja miszeija fon der Gol'ca v Turcii v 1882—1895 gg. — UZNNI, 1956. 2. köt. 318—398. p.
[A von der Goltz-féle német katonai misszió Törökországban.]

Samszutdinov, A. M.: Nacional'nooszvoboditel'naja bor'ba tureckogo naroda v 1919—1922 gg. — Sz, 1956. 2. sz. 56—68. p.
[A török nép nemzeti felszabadító harca 1919—1922-ben.]

Mojszeev, P. P.: Zakon o nacional'noj zascsite 1940 g. v Turcii. — UZIV, 1956. 14. köt. 222—246. p.
[Az 1940-es nemzetvédelmi törvény Törökországban.]

Burma

Davies, H. L.: A background to the first Burma campaign, 1941—1942. — AQ, LXXI. köt. 2. sz. (1956.) 218—227. p.
[Az első burmai hadjárat. 1941—1942.]

Fülöp-szigetek

Hammer, Kenneth M.: Huks in the Philippines. — MR. XXXVI. köt. 1. sz. (1956.) 50—54. p.
[Japánellenes felszabadító harcok a Fülöp-szigeteken.]

Japán

Vaszilevszkaja, I. I.: Nekotorüe voproszü japonszkogo okkupacionnogo rezsima v Koree v 1904—1905 gg. — KSzIV, XVI. köt. 1955. 57—67. p.
[A japán megszállás Koreában.]

Bednjak, I. Ja.: K voproszu o nejtralitete SzSA v Japono—kitajszkoj vojne. — KSzIV, XVI. köt. 1955. 18—29. p.
[Az USA semlegessége a japán—kínai háborúban. Az USA külügyminisztériumának nyilatkozata 1937. szeptember 14-én.]

Ho Ching-chih: Yenan revisited. — PC, 1956. 13. sz. 28—33., 14. sz. 17—26. p.
[A Kínai Kommunista Pártról és a japánok elleni harcok történetéből.]

Lepotier, R.: Les causes de Pearl Harbor et leurs conséquences actuelles. — RDN, 1956. 2. sz. 200—215. p.
[„Pearl Harbor" okai és jelenlegi következményei.]

Hammaer, Kenneth M.: Huks in the Philippines. — MR, XXXVI. köt. 1. sz. (1956.) 50—54. p.
[Japánellenes felszabadító harcok a Fülöp-szigeteken.]

Bombardiers sur le Japon. (1944—1945.) Extrait de „Army Air Forces in world war 2." (Vol. 5.) — FAF, 1955. 3. sz. 540—550. p.
[Bombázók Japán felett. 1944—1945.]

Stromberg, A.: Szovetszkie bronetankovüe vojszka v bojah po razgromu imperialisztícseszkoj Japonii. (K 10-letiju razgroma japonszkoj Kvantunszkoj armii.) — Ta, 1955. 8. sz. 6—12. p.
[Szovjet páncélos csapatok az imperialista Japán megsemmisítéséért vívott harcokban.]

Tuan Lien-cheng: Whit justice and mercy. Japanese war criminals on trial in Chine. — PC, 1956. 14. sz. 17—26. p.
[Igazsággal és kegyelemmel. Japán háborús bűnösök tárgyalása Kínában.]

Kína

Hsieh Hsing-yao: The Taiping revolution. — PC, 1955. 5. sz. 30—34., 6. sz. 27—31. p.
[A Taiping-felkelés.]

Merlat, Odette: En marge de l'expédition du Tonkin. Les émeutes de Ouen-Tchéou et de Hong-Kong. (Septembre—Octobre 1884.) — RH, 1956. 4. sz. 219—229. p.
[A tonkini expedíció margójára. A kencsaui és hong-kongi felkelés 1884. szeptember—októberében.]

Tai Yi: I Ho Tuan — anti-imperialist patriots. — PC, 1955. 7. sz. 31—35. p.
[Az I Ho Tuan (Boxer) imperialistaellenes felkelés Kínában 1900-ban.]

Liu Kuei-wu: The 1911 revolution. — PC, 1955. 19. sz. 19—28. p.
[Az 1911-es forradalom.]

Akatova, T. N.: Antiimperialisztícseszkaja bor'ba rabocsego klaszsza Guanduna v period grazsdanszkoj revoljucionnoj vojnü v Kitae

(1924—1927.) — KSzIV, XVI. köt. 1955. 3—17. p.
[Huan Tung munkásosztályának antiimperialista harca az első forradalmi polgárháború idején Kínában.]

Loboda, I.: Vernüj sztrazs velikih zavoevanij kitajszkogo naroda. — VV, 1956. 7. sz. 78—86. p.
[A kínai nép nagy vívmányainak hűséges őre. A kínai néphadsereg története.]

Ho Ching-chih: Yenan revisited. — PC, 1956. 13. sz. 28—33., 14. sz. 17—26. p.
[A Kínai Kommunista Pártról és a japánok elleni harcok történetéből.]

Iljusecskin, V. P.: Tret'ja revoljucionnaja grazsdanszkaja vojna v Kitae (1945—1949 gg.) — UZIV, XI. köt. 1955. 101—154. p.
[A harmadik forradalmi polgárháború Kínában .1945—1949.]

Du Pin: Rok dalsiho upevneni sily cinskych lidovych dobrovolniku. — HV, 1955. 3. sz. 289—296. p.
[A kínai népi önkéntesek ereje további megerősödésének éve — 1953.]

Einhorn, Cläre: Die amerikanische Aggression im Gebiet von Taivan. — E, 1955. 3. sz. 270—274. p.
[Amerikai agresszió Taivanon.]

Korea

Vaszilevszkaja, I. I.: Nekotorüe voproszü japonszkogo okkupacionnogo rezsima v Koree v 1904—1905 gg. — KSzIV, XVI. köt. 1955. 57—67. p.
[A japán megszállás Koreában 1904—1905-ben.]

Sada, Miroslav: Korejska lidová armáda. — HV, 1955. 1. sz. 22—51. p.
[A koreai néphadsereg harci tradíciói.]

Folta, Petr: Taková je to sila... K 5. vyroci napadeni Koreje. — ČV, 1955. 13. sz. 22—23. p.
[Megemlékezés a Koreai Népköztársaság megtámadásának 5. évfordulója alkalmából.]

Lesquen, P. de: Le Génie en Corée. — RGM, 1955. 2. sz. 131—162. p.
[A hadmérnöki szolgálat Koreában.]

Le service de Santé Canadien en Corée. — RHA, 1956. 2. sz. 150—153. p.
[A Kanadai Egészségügyi Szolgálat Koreában.]

Hailes, M. H.: Air O(peration) P(ower) in Korea. — JRA, 1955. 1. sz. 61—64. p.
[A légierő Koreában.]

Tobler: La défense rapprochée des positions d'artillerie: un exemple de guerre en Corée. — RMS, 1955. 6. sz. 257—265. p.
[A tüzérség közel-védelmi álása. Egy példa a koreai háborúból: az 1950. szeptember 2—3-án Maszan és Csindzsu térségében lefolyt ütközet.]

Tibet

Leont'ev, V. P.: Vooruzsennaja anglijszkaja intervencija v Tibete (1903—1904.) — UZIV, XI. köt. 1955. 37—63. p.
[Az angol fegyveres intervenció Tibetben.]

Vietnam

Lauzin, Ch.: Opérations en Indochines. — FAF, 1955. 3. sz. 449—487. p.
[Indokínai hadműveletek.]

Nogues—Galzy: A propos des enseignements de la guerre d'Indochine .— RDN, 1956. 4. sz. 427—435. p.
[Az indokínai háború tanulságairól.]

Weber, Theo: Ergebnisse des Indochina-Krieges (Jahre 1951—1954.) mit Bezug auf Luftaufklärung und Erdtruppen-Unterstützung durch Flieger. — FT, 1956. 11. sz. 289—293., 12. sz. 323—327. p.
[Az indokínai háború eredményei a légifelderítésre és a földi csapatok repülőkkel való támogatására vonatkozólag.]

Navarre: Les données de la Défense de l'Indochine. — RDN, 1956. 3. sz. 271—279. p.
[Az indokínai védelem adatai.]

Léonard: Quelques aspects typiques du rôle du matériel en Indochine. — RHA, 1956. 3. sz. 117—127. p.
[Az anyagi szolgálat néhány tipikus vonása Indokínában.]

Le Troadec: Le service de matériel d,Indochine 1949—1951. — RHA, 1956. 3. sz. 111—116. p.
[Anyagi szolgálat Indokínában 1949—1951.]

Revol, J.: Méditation a propos de Dien-Bien-Phu. — RMS, 1955. 4. sz. 145—158. p.
[Dien-Bien-Phu eleste.]

Vietnamese interlude. — JRMCS, 1955. 2. sz. 88—93. p.
[Vietnami jegyzetek.]

Fall, Bernard B.: Indochina, the last year of the war. — MR, XXXVI. köt. 9. sz. (1956.) 48—56. p.
[Indokína, a háború utolsó éve.]

Északamerikai Egyesült Államok

Robinett, Paul M.: The study of the American military history. — MR, XXXVI. köt. 1. sz. (1956.) 43—49. p.
[Az amerikai hadtörténelem tanulmányozása.]

Godechot, J.: Les combattants de la guerre de l'Indépendence des Etats-Unis et les troubles agraires en France de 1789—1792. — AHRF, 1956. 144. köt. 292—294. p.
[Az Egyesült Államok függetlenségi háborújának harcosai és a francia mezőgazdasági zavarok 1789—1792-ben.]

Edmonds, James E.: One of president Lincoln's civilian generals „Stormy Ben Butler". — AQ, LXXIII. köt. 1. sz. (1956.) 46—49. p.
[Lincoln elnök egyik civil tábornoka, Benjamin Franklin Butler (1818—1893.).]

Slayden, William Marshall: Out of the past... — A, 1955, 2. sz. 34—38. p.
[Az amerikai polgárháború 1862. évi eseményei.]

Epstein, Fritz T.: Zwischen Compiègne und Versailles. Geheime amerikanische Militärdiplomatie in der Periode des Waffenstillstandes 1918—1919. — VZG, 1955. 4. sz. 412—445. p.
[Dokumentumok. Compiègne és Versailles között. A titkos amerikai katonai diplomácia 1918—1919.]

Snejdárek, A.: Tajná americká vojenská diplomacie v době přimeří 1918—1919, t. zv. Congerova mise. — ČČH. 1956. 4. sz. 665—669. p.
[A titkos amerikai katonai diplomácia az 1918—1919-es fegyverszünet idején, az ún. Conger-misszió.]

Bednjak, I. Ja.: K voproszu o nejtralitete SzSA v Japono-kitajszkoj vojne. KSzIV. XVI. köt., 1955, 18—29 p.
[AZ USA semlegessége a japán—kínai háborúban. Az USA külügyminisztériumának nyilatkozata 1937. szeptember 14-én.]

Jindra, Jiri. Nové dokumenty o americké vcasti na Mnichové. — NM, 1956. 2. sz. 189—191. p.
[Új dokumentumok az amerikaiak részvételéről Münchenben. — Az amerikai külügyminisztérium okmánypublikációja.]

Duroselle, J. B.: L,évolution des États-Unis vers la guerre. (1937—1941.) — RHDGM, 1955. 2. sz. 1—10. p.
[Az Egyesült Államok fejlődése a háború felé.]

Lepotier, R.: Les causes de Pearl Harbor et leurs conséquences actuelles. — RDN, 1956. 2. sz. 200—215. p.
[„Pearl Harbor" okai és jelenlegi következményei.]

Murdock, Eugene C.: Zum Eintritt der Vereinigte Staaten in den Zweiten Weltkrieg. — VZG, 1956. 1. sz. 93—114. p.
[Az Egyesült Államok belépése a második világháborúba.]

Cossé Brissac: La contre-offensive allemande des Ardennes. —RHA, 1955. 2. sz. 121—148. p.
[Német ellentámadás az Ardennekben, 1944. december 16-án.]

Bombardiers, sur le Japon. 1944—1945.) Extrait de „Army Air Forces in wordl war 2." (Vol. 5.) — FAF, 1955. 3. sz. 540—550. p.
[Bombázók Japán felett 1944—1945.]

Ogorkiewicz, R. M.: American armoured divisions. — AQ, LXXII. köt. 1. sz. (1956.) 71—77. p.
[Amerikai páncélos hadosztályok a második világháborúban és az azt követő években.]

Rohwer, Jürgen: Die U. S. Armee-Luftwaffe im 2. Weltkrieg. — WR, 1956. 10. sz. 585—586. p.
[Az Egyesült Államok légiereje a második világháborúban.]

Semmes, Harry H.: General George S. Patton, jr's psychology of leadership. — A, 1955. 3. sz.-hoz Special Insert.
[Patton tábornok vezetési pszichológiája.]

Nere, J.: Point de vue sur l'économie de guerre aux États—Unis. — RHDGM, 1955. 1. sz. 37—46. p.
[Észrevételek az Egyesült Államok hadigazdaságáról, 1941—1945.]

Maruskin, B. I.—*Jakovlev*, N. N.: Isztoriki amerikanszkoj „novoj skolü" ob ucsasztii SzSA vo vtoroj mirovoj vojne. — VI, 1956. 7. sz. 142—150. p.
[Az „új" amerikai történeti iskola az Egyesült Államok részvételéről a második világháborúban.]

Rohwer, J(ürgen): Der Stand des Werkes des U. S. Armee über den Zweiten Weltkrieg. — WR, 1956. 12. sz. 694—697. p.
[Az Egyesült Államok hadseregének hivatalos kiadványa a második világháborúról.]

Wermuth, Anthoni L.: Novels of World War II.: fire for effect. — MR, XXXV. köt. 5. sz. (1955.) 18—25. p.
[A második világháború (amerikai) regényei. Bibliográfiával.]

Einhorn, Cläre: Die amerikanische Agression im Gebiet von Taiwan. — E, 1955. 3. sz. 270—274. p.
[Amerikai agresszió Taivanon.]

Kanada

Chabanier, I.: Historique de l'armée canadienne 1627 a 1955. — RHA, 1956. 2. sz. 39—67. p.
[A kanadai hadsereg története 1627—1955-ig.]

Guimond, Georges: La citadelle de Quebec. — RHA, 1956. 2. sz. 31—38. p.
[A Quebec-i erőd.]

[Kanadai csapatok Európában.]

Les troupes canadiennes en Europe 1939—1945. — RHA, 1956. 2. sz. 129—149. p.

Le service de Santé Canadien en Corée. — RHA, 1956. 2. sz. 150—153. p.
[A Kanadai Egészségügyi Szolgálat Koreában.]

Dél-Amerika

Al'perovics, M. Sz.—*Ermolaev,* V. I.—*Szemenov,* Sz. I.: Ob oszvobogyitel'noj vojne iszpanszkih kolonij v Amerike 1810—1826. — VI, 1956. 11. sz. 52—71. p.
[Az amerikai spanyol gyarmatok felszabító háborújáról, 1810—1826.]

Algéria

Camisoli, Denis: Frontière Algéro—Tunisienne 1844—1851. — RHA, 1955. 1. sz. 63—72. p.
[Az algériai—tuniszi határ 1844—1851.]

Cherrière, C. A.: Les débuts de l'insurrection algérienne. (Novembre 1954. à fin juin 1955.) — RDN, 1956. 12. sz. 1450—1462. p.
[Az algériai felkelés kezdetei, 1954 novembertől 1955 júniusig.]

Egyiptom

Rochet, Waldeck: Sur les conséquences économiques de la guerre d'Egypte et d'Algérie. — CC, 1956. 12. sz. 1323—1333. p.
[Az egyiptomi és algériai háborúk gazdasági következményeiről.]

Zur englisch—französischen Operation in Ägypten. — ASM. 1956. 12. sz. 872—875. p.
[Az angol—francia egyiptomi hadműveletekről.]

Quaestor: The invasion of Egypt. — LM, 1956. 12. sz. 559—566. p.
[Egyiptom lerohanása.]

Marokkó

Piollet, Ludy: „Ait Yacoub" — Juin 1929. —FAF, 1956. 1. sz. 18—29. p.
[Partizánharcok Marokkóban, „Ait Yacoub" területén, 1929 júniusában.]

Tunisz

Pradel de Lamase, Martial: La marine et l'expédition de Tunisie. — 1881. —RHA, 1955. 1. sz. 41—49. p.
[A francia flotta és a tuniszi expedíció 1881-ben.]

A FELDOLGOZOTT FOLYÓIRATOK JEGYZÉKE — A RÖVIDÍTÉSEK BETŰRENDJÉBEN

A	Armor
AHR	The American Historical Review
AHRF	Annales Historique de la Révolution Française
AÖG	Archiv für Österreichische Geschichte
AQ	The Army Quarterly
ASEER	The American Slavic and East European Review
ASM	Allgemeine Schweizerische Militärzeitschrift
AZ	Artillerijszkij Zsurnal
BV	B"lgarszki Voin
CC	Cahiers du Communisme
ČČH	Československy Časopis Historicky
ČMM	Časopis Matice Moravské
ČV	Československy Voják
DSzII	Dokladü i Szoobscsenija Insztituta Isztorii
E	Einheit
EHR	The English Historical Review
FAF	Forces Aériennes Française
FT	Flugwehr und -Technik
GWU	Geschichte im Wissenschaft und Unterricht
H	Historia
HČ	Historicky Časopis
HV	Historie a Vojenstvi
Hy	History
IA	Isztoricseszkij Arhiv
IČ	Istorisky Časopis
IIIB	Izvesztija na Isztoricseszka Insztituta za B"lgarszka
IP	Isztoricseszki Pregled
IZ	Isztoricseszkie Zapiszki
JMH	The Journal of Modern History
JRA	The Journal of the Royal Artillery
JRMCS	Journal of the Royal Military College of Science
JSAHR	Journal of the Society for Army Historical Research

K	Kommuniszt
KH	Kwartalnik Historyczny
KR	Krülja Rodinü
KSzISz	Kratkie Szoobscsenija Akad. Nauk SzSzSzR Insztituta Szlavjanovedenija
KSzIV	Kratkie Szoobscsenija Insztituta Vosztokovedenija
KZ	Krasznaja Zvezda
LC	Lupta de Clasa
LM	Labour Monthly
MF	Militärpolitisches Forum
MoF	Morszkoj Flot
MÖS	Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs
MR	Military Review
MW	Mys Wojskowa
NA	Narodna Armija (bolgár)
ND	Nowe Drogi
NM	Nová Mysl
NV	Novo Vreme
NZLDU	Naukovi Zapiszki L'vivszkij Derzsavnij Universzitet i. Ivana Franka
PA	Propagandiszt i Agitator
PC	People's China
PH	Przegląd Historyczny
PZ	Przeglad Zachodni
RAFFR	Royal Air Force Flying Review
RDN	Revue de Défense Nationale
RGM	Revue du Génie Militaire
RH	Revue Historique
RHA	Revue Historique de l'Armée
RHD	Revue d'Historie Diplomatique
RHDGM	Revue d'Histoire de la Deuxième Guerre Mondiale
RM	Rivista Militare
RSI	Rivista Storica Italiana
RMS	Revue Militaire Suisse
RSR	Rassegna Storica del Risorgimento
S	Sobótka

SA	Schweizer Artillerist
SF	Südost-Forschungen
SRI	Studii. Revistá de Istorie.
SS	Slezský Sbornik
St	Der Stahlhelm
Sz	Szovetszkoe Vosztokovedenie
SzA	Szovetszkaja Arheologija
SzoV	Szovetszkij Voin
SzV	Szrednie Veka
T	Tagebuch
Ta	Tankiszt
TSzSzA	Tül i Sznabzsenie Szovetszkoj Armii
UZIV	Ucsenüe Zapiszki Insztituta Vosztokovedenija
UZNNI	Ucsenüe Zapiszki po Novoj i Novejsej Isztorii
UZISz	Ucsenüe Zapiszki Insztituta Szlavjanovedenija
VDI	Vesztnik Drevnej Isztorii
VI	Voproszü Isztorii
VISz	Voenno Isztoricseszki Szbornik
VIZ	Voenno Inzsenernüj Zsurnal
VMU	Vesztnik Moszkovszkogo Universziteta
VMZ	Voenno Medicinszkij Zsurnal
VS	Voennüj Szvjaziszt
VV	Voennüj Vesztnik
VVF	Vesztnik Vozdusnogo Flota
VZ	Voennüe Znanija
VZg	Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte
WR	Wehrwissenschaftliche Rundschau
WZ	Weg und Ziel
ZG	Zeitschrift für Geschichtswissenschaft
ZL	Ziviler Luftschutz
ZO	Zeitschrift für Ostforschung
ZP	Zolnierz Polski

TARTALOM

TANULMÁNYOK

KÁLLAY ISTVÁN	Az ellenforradalom fegyveres erejének szervezése és működése 1919—1920-ban a Dél-Dunántúl területén — — — — — — — — — — — —	3
MUCS SÁNDOR őrnagy	A magyar fegyveres ellenállási mozgalom megszervezésé és szerepe Magyarország felszabadításában. (1941—1945) — — — — — — —	32
RÁZSÓ GYULA	A kínai nép nemzeti felszabadító háborúja 1937—1949 — — — — — — — — — — — — —	55
TÓTH SÁNDOR százados	Magyar katonák a hitleri fasizmus ellen — — —	94
DR. HORVÁTH MIKLÓS őrnagy	Nyugati határvédelmünk stratégiai-taktikai jelentőségének néhány kérdése a XI—XII. században	120
CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ	I. Rákóczy György 1644-es hadjárata. II. rész —	179
BERKÓ ISTVÁN	Az 1848—49. évi szabadságharc hadkiegészítése —	204

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK

MARKÓ ÁRPÁD, a történettudományok kandidátusa	A Bercsényi-család legutolsó tagja gróf Bercsényi László huszáralezredes, 1781—1835 — — — —	227
DEZSÉNYI MIKLÓS	Hadiesemények a Dunán Buda 1686-os ostroma idején — — — — — — — — — — — — —	241

SZEMLE

	A Nagy Honvédő Háború történetének vázlata (ism. Mucs Sándor őrnagy) — — — — — —	253
KEMÉNY G. GÁBOR	Társadalom és nemzetiség a szabadságharc hadi lapjaiban (ism. Molnár Pál százados) — — —	262
KURZ, H. R.	A katonai törzs és vezérkar története, formája és ténykedése (ism. Windisch Aladárné) — —	271
HEINZ GUDERIAN	Erinnerungen eines Soldaten (ism. Tolnay László)	285
	Pályázati felhívás — — — — — — — — — —	294

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

	Adatok az olaszországi magyar légió történetéhez az 1860—62-es évekből. (Közli: Kun József százados és Bőhm Jakab) — — — — — — —	299

BIBLIOGRÁFIA

	Külföldi folyóiratok hadtörténelmi repertóriuma 1955—1956 — — — — — — — — — — — —	331

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

КАЛЛАИ ИШТВАН — Организация и действие вооруженных сил контрреволюции на Южной-Задунайской территории в 1919—1920 годах — 3

Майор МУЧ ШАНДОР — Организация и роль венгерского движения вооруженного сопротивления в освобождении Венгрии (1941—1945) — 32

РАЖО ДЮЛА — Национально-освободительная война Китайского народа 1937—1949 — 55

Капитан ТОТ ШАНДОР — Венгерские солдаты против гитлеровского фашизма — 94

Майор Д-р ХОРВАТ МИКЛОШ — Некоторые вопросы стратегического и тактического значения обороны нашей западной границы в XI—XII веках — 120

ЧЕХ-СОМБАТИ ЛАСЛО — Поход I. Ракоци Дердь в 1644 году. 2. часть — 179

БЕРКО ИШТВАН — Комплектирование армии в освободительной борьбе 1848—49 годов — 204

КОРОТКО ПО ВОПРОСАМ ВОЕННОЙ ИСТОРИИ — 227

РЕЦЕНЗИИ — 253

ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЙ АРХИВ — 299

БИБЛИОГРАФИЯ — 331

Magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban

A magyar könyvkiadás történetében az első olyan mű, amely összefoglaló képet nyújt a szovjetországi magyar internacionalisták hősi múltjáról. Az ízléses kivitelben készülő kiadvány lapjain 100 000 magyar internacionalista, volt hadifogoly önfeláldozó harca elevenedik meg, akik fegyverrel kezükben küzdöttek az Októberi Forradalom barikádjain és a polgárháború frontjain.

A kötet három részből áll:

1. Bevezető tanulmány.
2. Visszaemlékezések.
3. Korabeli írott dokumentumok.

A bevezető tanulmányt Györkei Jenő és Józsa Antal főhadnagyok, a Hadtörténelmi Intézet tudományos munkatársai írták. Ugyancsak ők gyűjtötték és rendezték sajtó alá a visszaemlékezéseket és a dokumentumokat is. A szerzők szép és értékes szemléltető illusztrációkkal is ellátták a könyvet, amely egyike lesz a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 40. évfordulója alkalmából kiadásra kerülő legérdekesebb könyveknek.

Megjelenik ez év szeptemberében.

A könyv terjedelme 25 ív. Ára: kb. 35 Ft.

Megrendelhető:
Zrínyi Katonai Kiadó,
Budapest, VI., Népköztársaság útja 2.

A Kossuth Könyvkiadó és a Hadtörténelmi Intézet kiadványa.

Ligeti Károly válogatott írásai

Ligeti Károly az első világháború alatt és az Októberi Forradalom után kiemelkedő vezetője volt a szibériai magyar hadifogolymozgalomnak, majd az omszki bolsevik szervezetnek. Mint egy partizánegység vezetője esett a fehérek fogságába és nem sokkal a város felszabadulása előtt végezték ki. Ligeti nemcsak szervező és katona volt, hanem kiváló publicista is. Most megjelenő könyve legszebb verseit, néhány levelét és az omszki hadifoglyok lapjában napvilágot látott kitűnő cikkeit foglalja magában.

A Ligeti Károlyra vonatkozó anyagot Györkei Jenő fhdgy. a Hadtörténelmi Intézet tudományos munkatársa gyűjtötte össze és rendezte sajtó alá. A kötetben megjelenő bevezető tanulmány a Hadtörténelmi Intézet volt igazgatójának, a mártír halált halt Sziklai Sándor vezérőrnagy elvtárs munkája.

Ligeti Károly: Válogatott írásai a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 40. évfordulója alkalmából, ez év augusztusában jelenik meg.

A könyv terjedelme 10 ív. Ára: 15 Ft.

Megrendelhető:

Zrínyi Honvéd Kiadó,

Bp. VI., Népköztársaság útja 2.

A Kossuth Könyvkiadó és a Hadtörténelmi Intézet kiadványa.

Ára: 16,— Ft